
004705715022

TROELS-LUND

HISTORISKE FORTÆLLINGER

TIDER OG TANKER

IV BIND





KØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
FR. BAGGES KGL. HOF-BOGTRYKKERI
1912

INDHOLD AF IV BIND

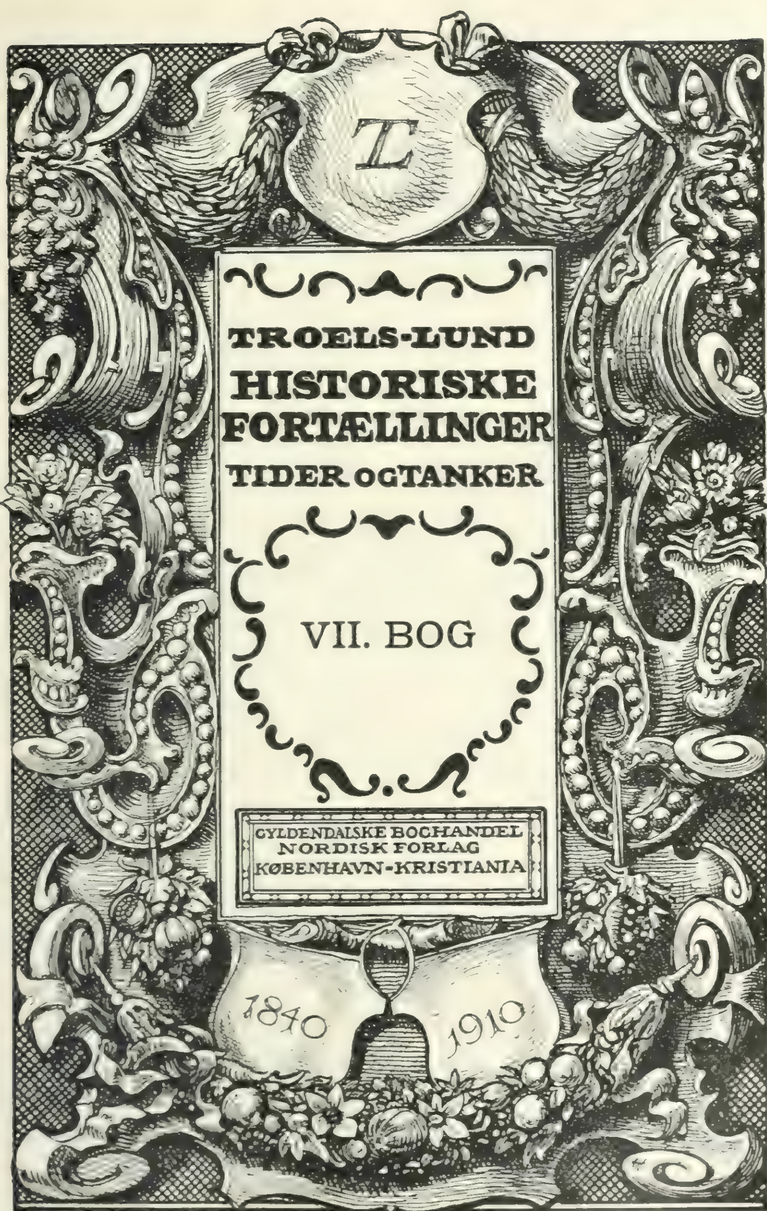
VII BOG

VIII BOG

TROELS-LUND

HISTORISKE FORTÆLLINGER

TIDER OG TANKER



T L
TROELS-LUND
HISTORISKE
FORTÆLLINGER
TIDER OG TANKER
VII. BOG
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN-KRISTIANIA
1840
1910

FR. BAGGES KGL. HOF-BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

I

NYE TANKER
I DET 16. AARHUNDREDE

1

SJÆLDENT har en Forklaring paa, hvad Livet og Verden er, været saa flittigt underbygget, saa fint udført i alle Enkeltheder, som den Middelalderen havde dannet sig.

Mange havde ogsaa Slægt efter Slægt arbejdet paa den fælles Opgave. Unge Folkeslag havde Aarhundreder igennem ødselt anvendt al deres uslidte Hjerners Kraft, ofret deres reneste Vilje paa dette Storværk. Gud til Ære var Værket rejst. From Forvisning havde forudbetalt de efterhaanden bortkaldte Arbejdere deres Løn. Nu stod det færdigt.

Hvad var da Sandheden ifølge denne Forklaring? Selvfølgelig: Kirkens Lære. Men Vægten af dette Svar var blevet ligesom fordoblet. Indtil Aar 1000, til hvilken Tid man jo ventede Kristi Genkomst og altsaa var vis paa snart at skulle skue Sandheden Ansigt til Ansigt, havde det været nok at svare, naar nogen spurgte videre: „hvorfor er Kirkens Lære Sandhed?“ „Jo, fordi Kirken lærer den.“ Man tog endnu alt blot paa Kirkens Hjemmel. Men efter Aar 1000 følte man sig, efter et Øjebliks Skuffelse, vakt til nyt Liv og Arbejdstrang. Naar nogen nu spurgte: „hvorfor er Kirkens Lære Sandhed?“ lød Svaret: „Jo, fordi Menneske-tanken ikke blot kan bevise, at det er saa, men endogsaa godtgøre, at det nødvendigvis maa være saa og slet ikke kunde være anderledes“.

En ny Form for selvbevidst Tankeglæde var vakt. Idet de unge Folk kærtegnede deres aandelige Moder, Kirken, saae de

hende ømt i Øjet og opdagede glad undrende derinde et Spejlbillede af sig selv. Det var deres første selvstændige, aandelige Livsytring. Ringe, om man saa vil, men lovende. Som hos gode, opvakte Børn var Indtrykket stærkt, Viljen varm. De var i Stand til at ofre alt for denne deres Moder, i hvis Blik de nys saa vidunderligt havde læst Bekræftelsen paa, at hun og de var eet.

Det Tankeudtryk, der svarede hertil, den Videnskab, der opstod herved, har man med et fælles Navn kaldt Skolastik. Det er et af de mægtigste Udslag af Menneskesnille, den Dag i Dag betagende ved den Kraft og den Inderlighed, hvormed her er blevet arbejdet. Dens Grundlægger Anselm, Ærkebiskop i Canterbury († 1109), angav straks Maalet, hvorefter der stræbtes. Han beviste ikke blot ud af den menneskelige Selvbevidsthed, at der er en Gud til, men paaviste Skridt for Skridt, hvorledes denne Gud er; hvad et Menneske er; og hvorfor denne Gud maatte blive til Menneske. Anselms Efterfølgere fulgte ham med ungt Mod. Og snart afgjorde man med Lethed saadanne Spørgsmaal, som om Gud først havde dannet Begrebet „Hund“ og bagefter de enkelte Hunde, eller om Gud blot havde nøjedes med at skabe disse og overladt det til Mennesketanken heraf at uddrage Begrebet Hund.

Hvor inderligt Tankens Selvhengivelse og Fordybelse i Kirkelæren foregik i Skolastiken, maales maaske bedst og er ligesom grafisk gengivet i de samtidige Udslag af samme Tankegang. Da Anselm tændte Lys i Kirken, rensede Munken Hildebrand den som Pave i Rom († 1085), Korsfarere i hundredetusindvis strømmede over for at værge dens Midtpunkt, Kristi Grav, medens de hjemmeblevne fra Middelhav til Trondhjem udtrykte deres Fromhed ved i det mindste at opføre Kirkebygninger i den modérne, rundbuede Stil (Fig. 1—4).

Sin ypperste Blomstring naaede Skolastiken efter et Par hundrede Aars Forløb. Højskolen i Paris var dens berømteste Arnested. Haarfint var nu Tanken istand til at forklare hvert et Punkt i Guds Plan med Verden. I taknemmelig Anerkendelse af al den gode Hjælp, som menneskelig Kløgt saaledes havde ydet Gud



Fig. 1. Det indre af Domkirken i Viborg.

og Kirken, blev derfor „Filosofen“ (Aristoteles) erklæret for Kristi Forløber. Som en forklaret Skikkelse med Straaleglorie stod Kirkens Lære, Sandheden, Livets løste Gaade. Og op af Straaleglorien knitrede yderligere til Guds og Sandhedens Pris

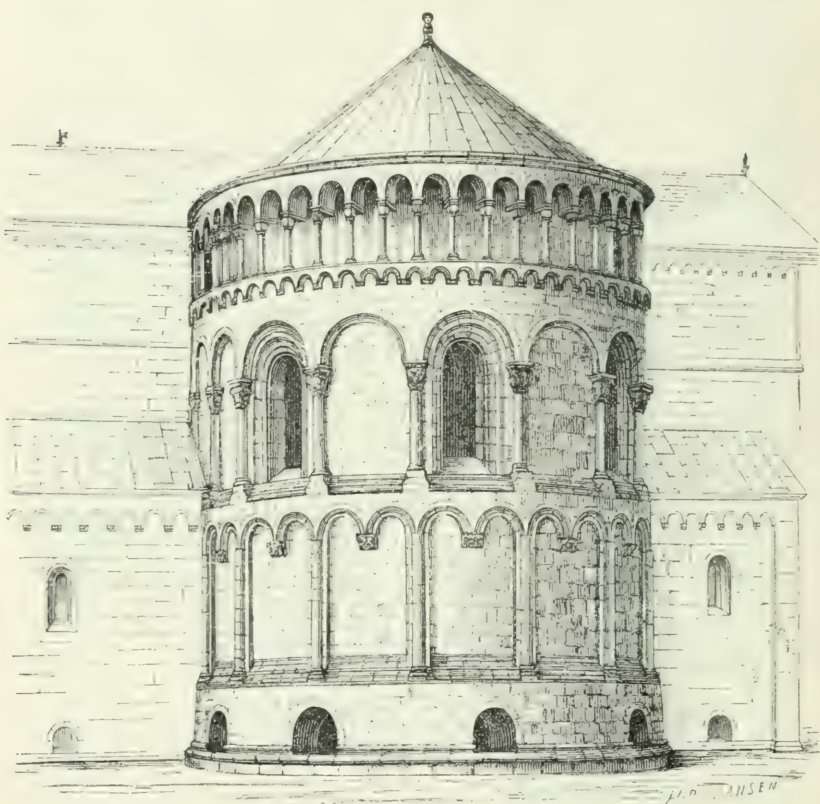


Fig. 2. Kor-Rundingen paa Domkirken i Lund.

et Mylr af smaa Tankelyn, Svar paa alle de mange mulige Spørgsmaal, som Gud havde ment, at Menneskene endnu ikke behøvede fuld Besked om. Som f. Eks.: om Gud ogsaa kunde gøre det skete uskeet, om Beskaffenheden af Jomfru Marias Mælk, om ikke Kuglen var den fuldkomneste Legemsform o. s. v., o. s. v.

Hvo der ikke fandt Behag i sligt, kunde søge den modsatte Vej og fortabe sig i den mystiske Skuen, hvor alle Enkeltheder netop blev til eet i Helhedens Flimmerlys.

Atter her maales Skolastikens Betydning lettest ved Kraften af de Udslagsformer, hvori samme Tankesæt samtidigt gav sig Luft. Det var i de samme Aaringer, at Pave Innocens III ikke



Fig. 3. Krypten i Domkirken i Lund.

blot lærte, men gennemtvang som politisk Kendsgerning, at Kirken er Solen, al verdslig Magt kun Maanen, der henter sit Lys fra den. Det var i de samme Aaringer, at Tiggermunkene fremkom, Franciskanerne og Dominikanerne, der i brændende Nidkærhed ofrede hvert Egenhensyn til Gud og desuagtet — eller just derfor — blev Foregangsmænd paa alle Omraader ogsaa paa Skolastikens. Sit bygningsmæssige Udtryk fandt Skolastikens Blomstring i den samtidigt opstaaede, gotiske Stil eller Spidsbuestilen (Fig. 5—10). Udgaaet fra Nordfrankrig fremkaldte den et

Utal af prægtige Kirkebygninger, hvor Bygherren ofrede sit Eje til Guds Ære, medens Bygningen selv, en Skolastik i Sten, spids-

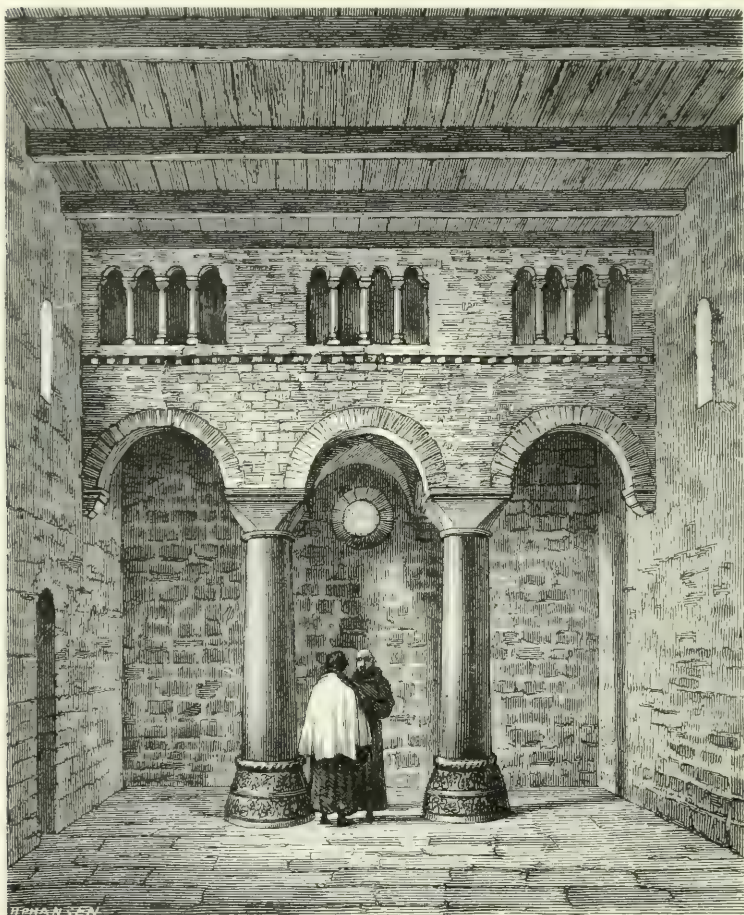


Fig. 4 Fjennesløvlille Kirke paa Sjælland.

buet dristig skød op gennem Fortidens Hensyn til Murflader og Masser, skabende nye, høje, lyse Rum, forklarende alt, sideværts støttet til Forstandens vel beregnede Stræbepiller og -buer. For det mystisk anlagte Sind var her ligesom fordum i de rundbuede

Kirker, Bygningens ypperste Skønhed dens mod Gud vendte Vinduesøje. Herigennem strømmede tilbage, varmt og rosenfarvet, den sollyse Forklaring.

Som den sidste Skolastiker nævnes gærne Gabriel Biel, der døde 1495. I et Aartusinde altsaa, og de sidste fem hundrede Aar med selvbevidst Klarhed, havde da et og samme Livssyn vokset sig fast og stort i Evropa hos de ved Folkevandringerne nyoptagne Folk. Forstaaelsen af Livet var sikker. Guds Verdens-



Fig. 5. Domkirken i Chartres.

plan og Kirken er en og samme. Man erkender Sandheden, den fulde Sandhed, i Kirkens Lære, klarlagt i Skolastiken. Man lever Livet, det sande Liv, ved at lystre Kirken. Og er du blandt de smaa, hvis Erkendelse er for ringe til at fatte Skolastikens Dybheder, og hvis Vilje er for svag til at blive en Kirkens Tjener, nu vel, forsag dog ikke derfor! Det er nok, naar du lader dig suge med af Livsstrømmen. Thi Verdens Samfundskaar, Menneskehedens Livstog nu og i al Evighed er jo det samme som det, den enfoldige seer og fatter i hvert et gejstligt Optog til den synlige Kirkebygning paa Jorden. Forrest Guds Søn, i sin Naade

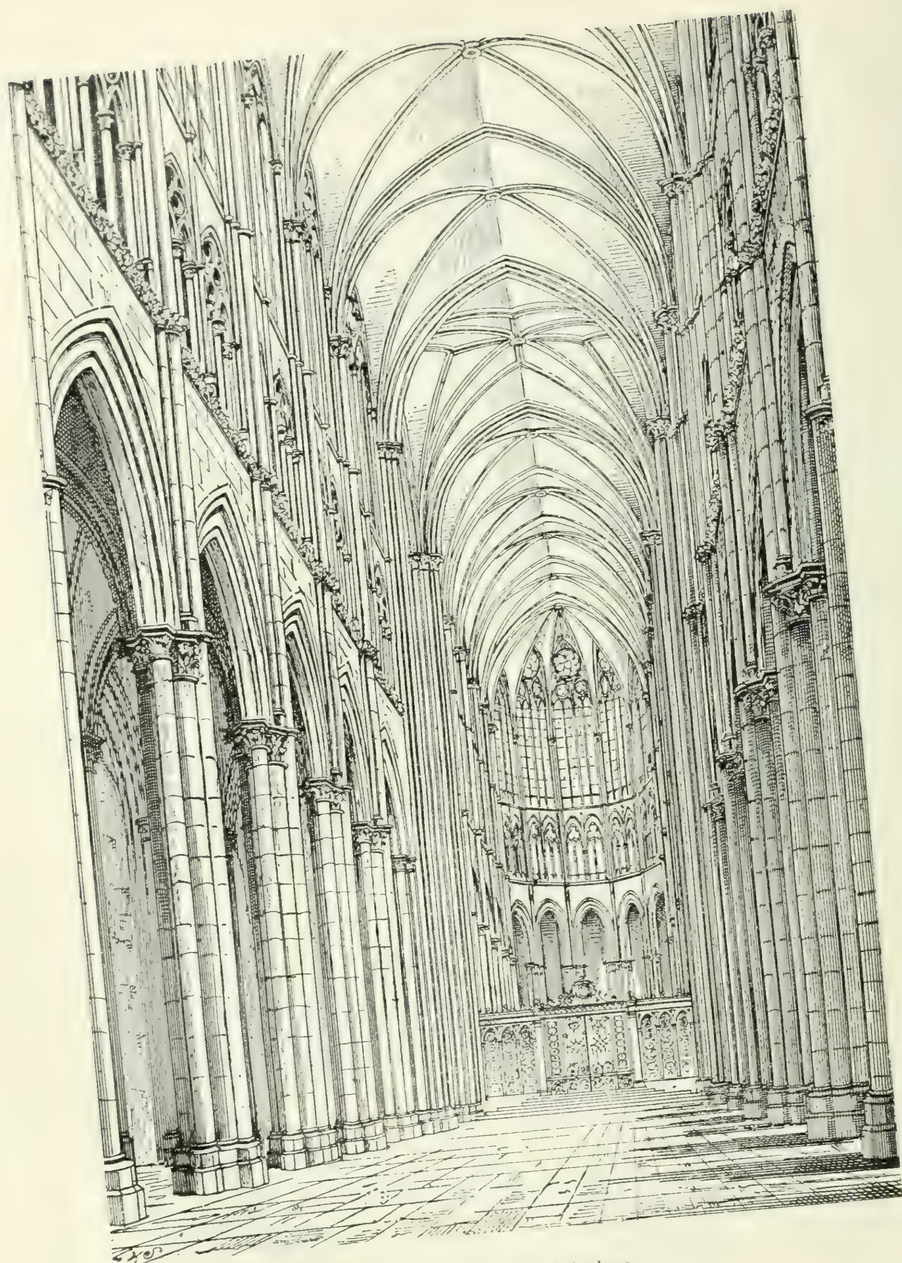


Fig. 6. Domkirken i Amiens.

forvandlet til Menneskenæring, omgiven af Gejstligheden med Lys og Faner. Saa den verdslige Øvrighed. Derefter den hele Befolkning lige ned til den ringeste Almue. Slut dig trøstigt til,



Fig. 7. Mariakirken i Lybæk.

gaa ind med og bring din Skærv som Offer indenfor Døren! Kirkens Naade stænker ogsaa dig med Vievand. Og ved dens Hjælp skal det engang forundes dig i Døden at naa op ad Trinene til Evighedens Kor-Runding.

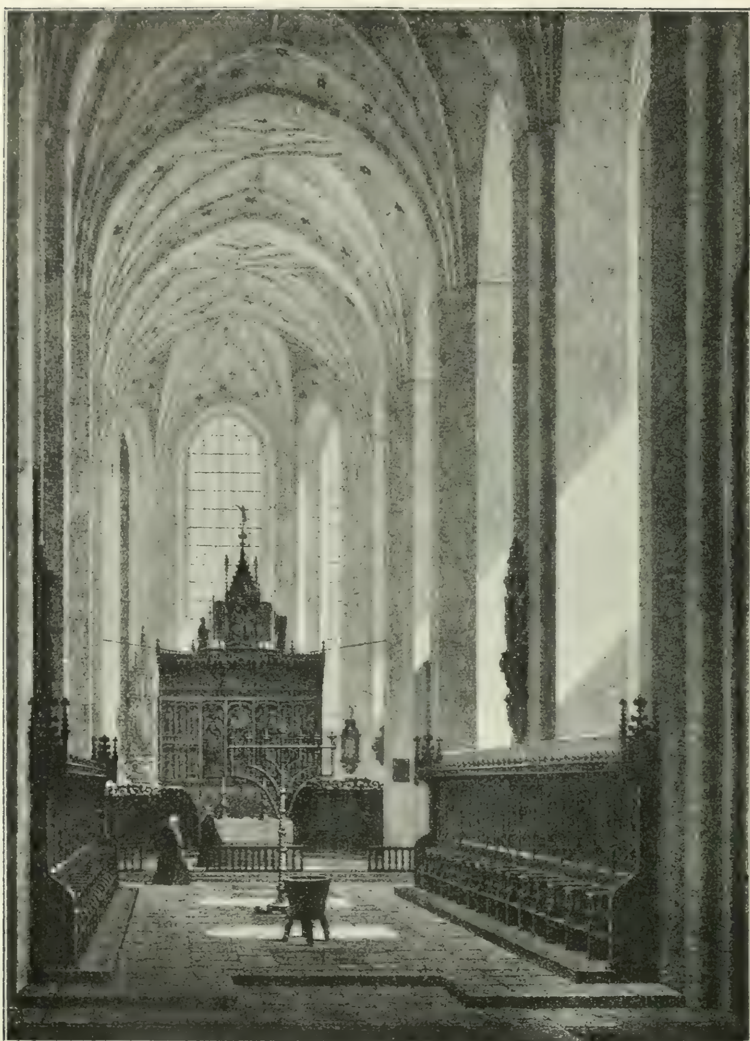


Fig. 8. Det indre af Koret i Aarhus Domkirke.

Denne Forklarings Styrke laa i dens ensartede Overskuelighed og dens Trang og Evne til at faa alt og alle med. Men den led af en Revne, der stadigt paany blev synlig og derfor bestan-



Fig. 9. Upsala Domkirke før Branden 1702.



Fig. 10. Trondhjem Domkirke.
(Restaureret.)

dig paany maatte tættes. Kirkens Ledere faldt saa let ud af Trit med Gud. Og enhver kunde mærke det, naar de paa Guds Vegne kommanderede venstre! højre! men desuagtet selv gjorde det

modsatte. Munken Hildebrand havde som Pave maattet bøde denne Kirkens Brøst ved at paabyde Gejstligheden ugift Stand og Uafhængighed af verdslig Øvrighed. Pave Innocens III havde paany maattet bedre det brudne, og Tiggermunkene havde trolig staaet ham bi. Nu, ved Middelalderens Slutning var det galt igen. Tre Paver paa engang stredes om Magten. Bisper og Abbeder var verdslige Lensmænd. Og i Klostrene trivedes Usædelighed og Dovenskab værre end nogetsteds udenfor. Kirken trængte øjensynligt igen til en Forbedring. Dog, alt sligt var kun for lidet at regne, Døgnets og Endelighedens Smuds, der blot forbigaaende klæbede ved Kirken og Sandheden. Naar den paany en Morgenstund havde tvættet sig og oljet sin Fjederham, var den ogsaa fremdeles rede til paa Skolastikens og den skolede Viljes Vinger at bruse videre mod Gud.

2

Saaledes var Forholdet, da der i det 15. Aarhundrede blev saaet nogle nye Frøkorn i de evropæiske Folkeslags Sind, i Kirkens gamle Ager. De Begivenheder, hvorved dette skete, er hurtigt optalte. Aar 1453 erobrede Tyrkerne Konstantinopel. Kort efter opfandt man Bogtrykkerkunsten. Aar 1492 opdagede Kristoffer Kolumbus Amerika, Aar 1498 sejlede Vasco da Gama (Fig. 11 og 12) syd om Afrika og landede i Forindien. Tilsyneladende var dette Begivenheder, der havde lidet eller intet med Skolastik og Kirketro at gøre. Og dog skulde de paa alle aandelige Omraader i det følgende Aarhundrede fremkalde et Røre saa dybt og betydningsfuldt, at man herfra har regnet Skellet for en hel ny Tid, Genfødelsens og Fornyelsens eller Renæssancens og Reformationens Tidsalder.

Det fælles for alle disse fire Begivenheder var, at de bragte de evropæiske Folk Bud fra noget dybere liggende, noget tidligere og mere vidtomfattende end det, de indtil da havde levet paa. Herved vaktes ganske naturligt Trangen til at sammenligne.

Men hvor denne er vakt i et livligt og modtageligt Sind, er ogsaa Spiren til Forandring og Nydannelse med det samme tilstede.

Tyrkerne erobrede Konstantinopel 1453. Ligefrem øvede det ikke stor Indflydelse vesterpaa, at de turbanklædte Skarer i Maj dette Aar endelig høstede Sejrens Frugt, og den gamle Sofiakirke nu forvandledes til Sofiamoskeen. Tværtimod. Den Fællesrejsning af alle kristne Folk for atter at fordrive Tyrkerne fra Evropa, denne Sammenslutning, som Forholdene selv syntes at paabyde, udeblev eller kvaltes i Fødslen. Derimod virkede det gamle græske Kejserdømmes Fald paa anden, mere skjult Vis. Landflygtige græske Lærde fandt gæstfri Modtagelse særlig i Italien og betalte denne med en Gave af høj Værd. I deres Modersmaal og deres Studier besad de Fangelinen ikke blot til den gamle græske Kultur, til Homer, Plato og den virkelige Aristoteles, men endog til Forudsætningen for selve den pavelige Kirke, til det nye Testamente, der jo var forfattet paa Græsk. Deres Interesser og deres Studier fandt en ganske egen modtagelig Jordbund i Italien.


Fig. 11. Vasco da Gama.
(Maleri i Familjens Eje.)

Her havde man nemlig allerede længst følt sig i Slægt med Oldtiden. Skøndt det gamle romerske Blod i Italien under Folkevandringerne var blevet betydeligt opspædt med baade østgotisk og longobardisk og siden med normannisk og saracensk, saa følte dog det deraf fremgaaede Blandingsfolk sig som odels-

baarent til romersk Navn, romersk Kultur, romersk Verdensherredømme. Selve den pavelige Romerkirke var et Udslag



Fig. 12. Vasco da Gamas Flagskib Sct. Gabriel.
(Samtidigt Stik.)

under middelalderlige Former af det gamle Krav. Men Følelsen af at være Arving havde tilsidst fremkaldt bevidst Selvstændighedstrang. Dante († 1321), Petrarca († 1374) og Boccaccio († 1375) havde, om end begejstrede for Oldtidssproget, Latin,

dog i deres Digterværker grundlagt det nye Sprog Italiensk, ligesom idetmindste de to første af disse Digtere var varme Tilhængere af Italiens politiske Enhed. Samtidigt havde paa Kunstens Omraade Synet af Oldtidens efterladte Værker og selve den omgivende farvefyldte Natur fremkaldt en ny Kunst. Det unge italienske Folk var saaledes netop gennem inderlig Tilegnen af sin Fortid naaet til aandeligt Gennembrud. Under Romerkirkens og Latinens Krav paa Verdensherredømme skød der en ny Tankegang frem, Lysten til at være Italiener, Trangen til at se og føle paa egen Haand, uafhængigt af Kirken, frit som i Oldtiden.

Hvad der gav denne italienske Renæssance sin ejendommelige Karakter var netop Slægtskabsfølelsen, Arveforholdet. Nationalitetsfornemmelse, Modersmaal og aandelig Frihedstrang begyndte her at brydes med kirkeligt Verdensherredømme, med Latinen og Kirkelæren. De mødtes ikke som to uforstaaende fremmede, men fyldte af Familjefølelsens hele Blanding af medfødt Forstaaelse og mangetrævlet Uvilje. Dette Forhold gav den senere Udvikling i Italien sit Præg. Her opstod den nye Tids mest brogetfarvede Udtryk. Italien frembragte ikke blot Paver, der aabenlyst erklærede sig for Hedninger eller kun tilsigtede Italiens politiske Enhed. Men her trivedes Side om Side Mænd, der formaaede at forene nyt og gammelt i en og samme rige Skaberevne, og andre, der gav det nye dets bitreste mest uforsonlige Udtryk.

Foreløbigt virkede Grækernes Komme kun til atter at give Oldtidssprogene Latin og Græsk Vind i Sejlene. Det blev en Modesag at sysle med græske og latinske Haandskrifter, interessere sig for Oldtidsminder. Men selv om den ny italienske Bevægelse tilsyneladende ligesom blev borte i disse sproglige Studier, fremgik den i Virkeligheden styrket. Tanken klaredes ved Kendskabet til den rigere græske Literatur, der i Oldtiden havde opfostret den latinske. Men samtidigt stillede Fortidens store Forbilleder endnu stærkere Krav til Efterkommerne. Slægtskabsfølelsen svulmede.

Under alt dette glemte man næsten den Bog, der skøndt skre-

ven paa Græsk, dog hidrørte fra fjernere Folkefærd, det nye Testamente. Selvfølgeligt studeredes ogsaa dettes Haandskrifter, men man besad jo Bogen og kendte dens Indhold alt forhen i latinske Oversættelser. De mange Afvigelser mellem disse indbyrdes og fra det græske Grundskrift traadte vel nu ved nøjere Studium dobbelt frem, virkede forstyrrende og krævede Forklaring. Men bunden af nationale Hensyn gik man herved uvilkaarligt ikke altfor dybt. Man undgik helst fra Biblen at slutte til Romerkirkens Uberettigelse. Man sluttede langt hellere netop til dens Nødvendighed. Romerkirken var den Dommer, som Forholdene selv krævede til Afgørelse af, hvad der var den rette Lære.

Anderledes virkede det nye Kendskab til Oldtidssprog og Bibel, da det bredte sig nord for Alperne. Ogsaa her var Spørgsmaalet om Folkenes egne Modersmaal oppe. Som kuede Planter havde disse Middelalderen igennem maattet dukke sig for Romerkirkens Latinbrise. Det nye Kendskab til Oldtidens Latin og Græsk vakte nu saa stærk en Begejstring for de gamle Forfatteres Sprog, at man af lutter sproglig Glæde næsten glemte at lægge Mærke til deres Tankeindhold. Man lærte at udtrykke sig med sjælden Færdighed baade mundtligt og skriftligt i de klassiske Sprog. Og man behagede sig selv ved til Bevis for Kirkelærens Sandhed at kunne anføre Masser af Citater fra Oldtidens latinske og græske Forfattere. Aldrig var Kirkens Krav paa et evropæisk Fællessprog blevet saa grundigt efterkommet som nu.

Men i modsat Retning virkede det nye Kendskab til Biblen. Uvilkaarligt forlangte Folkene den oversat paa deres Modersmaal. Den blev til „Bogen“ (Biblen), der atter og atter læstes af alle. Men herved blev den til den ypperste Støtte for de enkelte Modersmaal. Og samtidigt lod den alle de blonde Folk forstaa, at der var Forskel paa, hvad den og hvad Paven lærte. Den udsaaede dyb Mistillid til det tusendaarige romerske Aag.

Begge disse to modsatte Virkninger, den samlende og den splittende, øgedes stærkt ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse. Denne var de nordevropæiske Folks eneste, men ogsaa ejen-

dommeligste Bidrag til den nye Tid. Ved Hjælp af denne uanseelige Opfindelse, der mellem ædle Kunster knap synede af andet og mere end et blot Haandværkerfif, var Grunden lagt til en ny aandelig Verdensmagt. Folkeoplysningens Oprørslue lod sig nu i en Haandevending tænde rundt i Lyngen om Kirkens dyrkede Grund.

Langt mere iøjnefaldende og pragtfulde var de to sidste Bidrag til det nye, der bragtes af Tvillingfolkene paa den tredje sydevropæiske Halvø. Den græske Halvø havde afgivet Rosenbladene, hvoraf Fortidens Olje med Vold var bleven udpresset. Den italienske Halvø havde med fin Forstaaelse behandlet og fremstillet denne Olje, og hermed givet Livet en ny Duft. Men de to kække Folk paa den pyrenæiske Halvø fandt et helt nyt Liv, en ny Verden, da Portugiserne opdagede Afrikas Syddel og Søvejen til Indien, Spanierne Amerika. Ikke i lærd Bogform eller forfinet som Kunst, men haandgribeligt for Hvermand rullede her Virkelighedens Tæppe op og aabnede Indblik i en ny Verden, større, rigere, mere eventyrlig end den hidtil kendte.

Paa fire vidt forskellige Maader var der saaledes skeet Røre i de gamle Forhold. I Evropas tre sydlige Halvøer opstod Kendskab til den græsk romerske Oldtid, til Biblen og til de nyopdagede Verdensdele. Og fra Midtevropa sattes denne nyerhvervede Kundskab paa en egen Maade i Sving, saa at den bredte sig som en Damp udover Kirkens gamle Ager, over hele Skolastikens tjørnindrammede Mønstergrund. Var det nye kun bestemt til at indgaa helt i det gamle, en let og blot klarende Beduggning af den gamle spejlblanke Forstaaelse? Eller var der noget virkeligt nyt og fremmed deri, der blivende anløb det gamle, saaede ny Sæd i Kirkens Ager? Og hvad var i saa Fald det nye? Klinte iblandt Hveden indsaaet af den Onde? Eller gaves der overhovedet ny og god Sæd?

3

Selv saa æggende Paavirkninger som nyvakt Kendskab til Oldtidsliteratur og Bibel, Bogtrykkerkunsten og Opdagelsen af Amerika vilde under almindelige Forhold maaske ikke have haft afgørende Forandringer til Følge, fremkaldt Grøde i Skolastikens Jordbund. Der krævedes endnu et, den belejlige Stund. Frø er vel Frø hele Aaret rundt. Men vil man være sikker paa at det spirer, maa der saaes paa en bestemt Tid.

Den belejlige Stund. Vi kender lidt til dette Forhold indenfor Planteliv og Dyreliv. Langt mindre indenfor Menneskeaandens Omraade. Og dog synes det af Erfaringer at fremgaa, at der til visse Tider, af os ubekendte Grunde, gaar ligesom Varmebølger gennem Menneskets Livs- og Aandsvilkaar stundom næsten hele Jorden rundt. I saadanne Tider blusser Menneskeevnerne op. Muskler, Nerver, Indtryk, Snille, Daadskraft skifter Præg, hæves op til en højere Grad, bliver fuldere, haardere, finere, spænstigere. Det er Menneskeaandens Driftstid. Sjæl og Legeme kan udholde mere, magte mere. Allivets Skaberglød er over dem.

En saadan Varmebølge gik over Evropa i det 15. og 16. Aarhundrede. Opstaaet, som det synes, i Asien, havde den her allerede tidligere sat først Mongolerne, saa Osmannerne i Bevægelse, fremkaldt vældige Folkerejsninger, skabt nye Riger af uhyre Omfang. Bevægende sig fra Øst mod Vest drev den de evropæiske Folk ud over Havet, frembragte de store Opdagelsesrejser, Amerikas Erobring af Evropæere. Saaledes seet var de Begivenheder, vi før har betegnet som blot æggende Paavirkninger og Muligheder for Opstaaelse af noget nyt, mere end dette. De var selv Udslag af det nye, Udtryk for, at det levende Røre alt var i fuld Gang.

Vil vi søge at forstaa, hvori dette Livsrøre bestod, uafhængigt af de Begivenheder, som det fremkaldte, saa maa vi lægge Mærke til Fællesformerne for dets Ytringer. Vi kender Forholdene i Evropa tilstrækkeligt til at kunne blive i det mindste nogle af dets Ytringsformer vàr.

Et af de mest ejendommelige Træk hos hine Slægter var en skærpet Sans for det legemlige og naturlige. Sult, Tørst, Forplantelsesdrift, Stedsans, Farvesans, Modtagelighed for Indtryk fra alle Omgivelser har selvfølgelig til enhver Tid været tilstede og udgør jo Formerne for Menneskettilværelsens Vilkaar. Men nu tændtes de med et i en stærkere Brand, blussede op, lyste med en egen skarp Glans forskellig fra tidligere. Man kan følge Tændingen Evropa igennem paa dens gradvise Vandring fra Italien til Spanien og over Sveits til Frankrig, England, Tyskland og Skandinavien, ind til de slaviske Folk, hvor Blikket tilsidst sløres for dens videre Vandring. Langsomt, men med en Hvirvelstorms Regelmæssighed bevægede den sig fremad.

Et andet ejendommeligt Træk hos hine Slægtled var, at al denne Sanserus ikke slappede dem og gjorde dem blødagtige. Overdrivelser syntes kun at hærde dem og gøre dem end mere spænstige. Forspiste, fordrukne, udsvævende, tilsyneladende kun tænkende paa Fester, Optog og Gøgl fra Morgen til Aften og Aften til Morgen besad de samme Mennesker under alt dette Nerver som Staal, Viljer, Haab og Mod saa stærke og klare, at intet syntes at kunne bide paa dem. Haardhudede og ukuelige behandlede de og behandledes med Pinebænk og Bøddelsværd, Galger og Baal som Hverdagstilbehør — den Slags smaa Stød, Verden nu engang giver, og overfor hvilke det gælder om ikke at ømme sig. Efter aarevis Fangenskab, Mishandlinger og Lidelser viste Topskudet sig lige friskt. Hver Person bestod ligesom af to. Hvor dybt den ene dukkedes og dængedes, af andre eller af sig selv, flød den anden altid straks efter ovenpaa. Selv af den værste Søle kunde den reneste Vilje og Følelse dukke frem. Sjæl og Legeme dækkede ikke hinanden eller gik nødvendigt tilbunds sammen. Som et Par forbundne Kajakker strittede den ene imod, naar den anden trykkedes ned, stivede i Forening Bærekraften.

Hermed stod i Forbindelse en tredje og sidste Ejendommelighed ved Tiden: dens mærkelige Rigdom paa dygtige og begavede Folk. Med en Ødselhed, som gaves der ingen Bund, var de rystede ud over hvert Land, Slægt efter Slægt, Mænd og Kvin-

der, fra Tyrkiet til Skotland, Portugal til Sverige. Muhamed II, Soliman, Dronning Elisabeth, Shakespeare, Kolumbus, Ferdinand og Isabella, Gustav Vasa, Tyge Brahe, Kopernikus, Rafael, Titian, Machiavelli, Savonarola, Karl V, Dronning Margaritha og Henrik IV, Luther, Calvin, Loyola o. s. v., o. s. v. trænger de sig frem i hvert enkelt Folks Historie. Og fra hvert et Land lyder eet og det samme: just i denne Tid blomstrede dets Handel, Tilvirkning, Skibsfart, Bygningskunst, Lærdom, Digtekunst o. s. v. Ingen anden Tidsalder har derfor saa mange Navne paa dygtige Mænd og Kvinder at nævne — og at maatte forbigaa — som netop denne.

Det er da paa Grundlag af hele denne Tilstand, at Renæssancen og Reformationen maa sees for at forstaas. Det, vi i det følgende skal betragte nærmere, er altsaa en Tillavnings-Proces, hvoraf vi nu kender de enkelte Bestanddele. Forvaret i Skolastikens tusindaarige Beholder sattes Menneskesindene i Evropa med et over en ukendt Ild, der bragte dem i Kog og fik dem til boblende og bristefærdige at stige til Vejrs. Som nye Urter tilsattes Kendskab til Oldtidslitteratur og Bibel, Bogtrykkerkunsten og de store Opdagelser af Søvejen til Ostindien og Amerika. Hvad fremgik der af denne Kogning? Sprængtes Beholderen? Fandt man en ny Blandingsdrik til Lise for den smægtende Menneskehed? Eller blev alt ved det gamle? Svaret lyder den Dag idag forskelligt, alt efter hvem man spørger derom.

Allerede heraf fremgaar, at det rører ved noget, der endnu har Livsværdi, Strenge, der lyder med ogsaa i vore Forsøg paa at opfange og gengive den hemmelighedsfulde Musik, der klangformer Tilværelsen.

———

4

Et fælles Livsrøre som dette i Evropa i det 15. og 16. Aarhundrede maatte nødvendigvis antage højst forskellige Former i de forskellige Lande. Naturforhold, Folkenes Karakter og Udviklingshistorie maatte give det særskilt Præg. Vil vi søge at

danne os et geografisk-historisk Overblik, vindes dette bedst ved at følge den Vej, ad hvilken Bevægelsen selv forplantede sig.

I Italien var Jordbunden alt gennem Aarhundreder politisk bleven pløjet og forberedt for noget nyt. De frie Stæder i Norditalien med deres store Rigdom og Kultur og deres evige indbyrdes Kampe, hvoraf endelig Milano, Venedig og Florens var fremgaaede som mægtige Stater, alt dette havde uformærkt forkyndt en ny Lære. Med den „Frihed", som Stæderne hævdede, var det vel kun saa som saa. Den var — stundom i sig selv, altid overfor andre — enstydig med blot Tyranni. Men selve deres Opkomst og Tilværelse, hver enkelt Borgers Liv og Færden i disse Byer, prædikede noget nyt: det verdsliges Berettigelse. Kirken og Skolastiken med Læren om Arvesynd og det ondes Overmagt, hvis det ikke kues og luges af Kirken, stod her overfor en samlet, en fuldttonende Indsigelse. Den udtaltes ikke i Ord. Men den lød fra Bygninger, Klædedragt og Bohave, fra daglig Dont som fra Fest, den laa i Luften, paatrængte sig enhver som en selvfølgelig, uafviselig Virkelighed.

Sit tydeligste Udtryk fandt maaske denne Virkelighed, naar man vendte Forholdet om og ud fra disse Forudsætninger som Italiener saae paa Kirken og dens Lære om Arvesynd og det onde. „Kirken", hvad var den andet end et Statsomraade som de andre, Paven en Fyrste i den politiske Kirkestat? Politisk vejede „Kirken" kun saa meget, som den verdsligt evnede, knap saa meget som Florens, Venedig eller Neapel. Ved Siden heraf besad „Kirken" tillige de aandelige Magtmidler, Kristi Statholderskab, Retten til at løse og binde, Bidslet til at tæmme Arvesynden og det ondes Magt. Men italiensk seet ansloges denne Besiddelse højst forskelligt. Hjemme og mellem Brødre gjaldt den kun lidet. Man sad jo hinanden familjemæssigt saa nær, at man bag fra kunde kigge Paven i Kortene. Overfor Barbarerne i det øvrige Evropa derimod var enhver Italiener klar paa Pavens Magt og Ret. Rom var Verdens Hovedstad, Kirken Verdens Herre. Læren om det onde var ikke blot i og for sig sand, men tillige praktisk. Djævelen var ikke blot Kirkens

svorne Fjende, men tjente tillige som kirkelig Profos, der kunde jages løs paa hver en fremmed Kætter.

Under Forhold som disse maatte den stærke Bevægelse, som Renæssancen vakte i Italien, indslaa en egen Vej. Den fik ikke Lov til at skumme over og rive Læren om Kirken og Pavens Magt bort med sig. Hvilken patriotisk Italiener havde vel fuldt kunnet være med hertil? Nej, den store Verdslighedens Strøm, udsprungen alt i Norditaliens Byer, nu tilsat med ny Kendskab til Oldtids Forhold og Literatur blev en Slags offentlig godkendt Statseje. Den ledes efter antikt Mønster som en mægtig Vandledning, baaren paa pillestøttede Buer milevidt til enhver, der vilde kvæges og nyde. Gejstlige og Lægmænd kappedes om at pryde Værket.

Hvad indeholdt Strømmen? Hvori bestod den nye Lære, der saa vidt muligt undgik at nævne Kirken, og dog gav et nyt Livssyn? Dens Hovedindhold var: Verden er skøn, og det skønneste, ypperste deri er Mennesket selv. Menneskelegemets Pris, engang hugget i Marmor af Oldtidens græske og romerske Billedhuggerkunst, vaagnede nu til nyt Liv. Den svulmede i Michelangelos Kæmpeskikkelser, drak Ynde, Blødhed og Sollys i Tizians blottede Kvindefigurer, blev lige let til Barn og til Madonna under Rafaels Pensel. Menneskelegemets Jubel iklædte sig ikke blot Fortidens Gudeskikkelser, gik paa Jagt og i Bad med Diana og hendes Nymfer, den gav Helgenerne Huld, blev solbrændt Yngling i Johannes den Døber og lagde Skønhed i Udtryk og Muskelspil paa Krucifiksets ædle Skikkelse.

Men Mennesket, det skønne Menneske, var mere end blot hvilende Kunstværk. Det var et levende Kunstværk. Hvert Udtryk for dets Liv, dets kraftige Liv, var selv skønt og berettiget. Dets Glæde, dets Elskov, dets Kamp om Magt, dets Had var lutter Skønhedsformer. Derfor forvandledes selv en Bodsprædikant som Savonarola til politisk Diktator. Derfor blev en Machiavelli's (Fig. 13) Lære om Magthaverens Bedrag til en Skønheds Anatomi om Lidenskabernes slyngede Muskelspil.

Sit reneste Udtryk naaede Forherligelsen af Menneskets Magtstræb i Begeistringen for Italiens Enhed. Her slog Skøn-

hedsdyrkelse og Fædrelandssind sammen i een mægtig Bølge. Overfor et Maal som dette blegnede alle tidligere Værdier, og

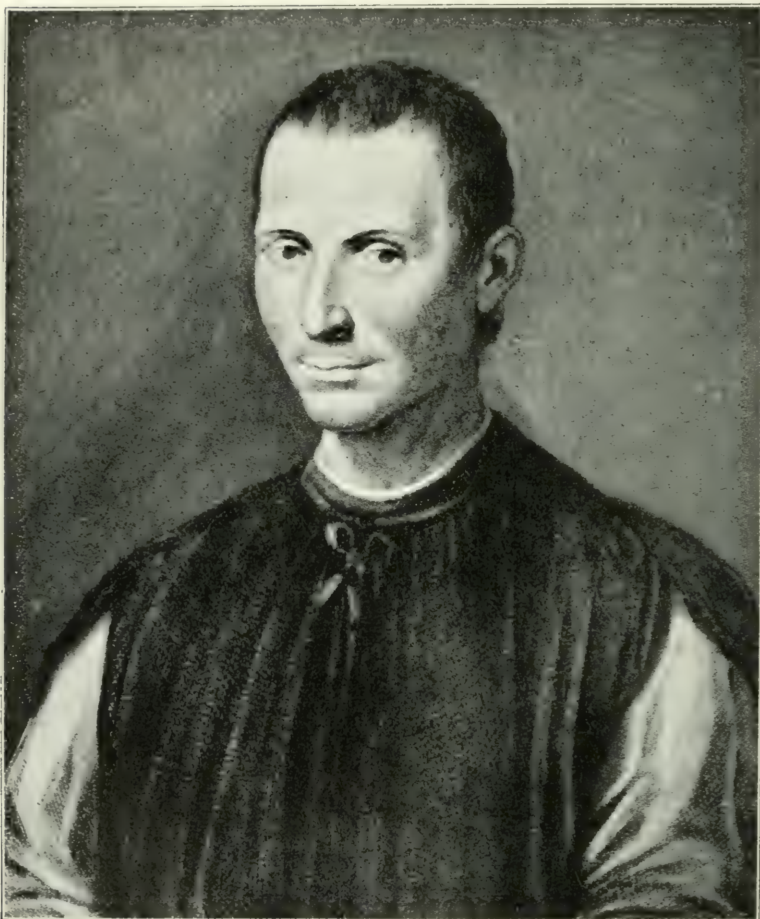


Fig. 13. Machiavelli.
(Maleri af Santo di Tito.)

en Machiavelli betegnede her en ny og højere Moral. Sit yderligste Udtryk fik Troen paa Kunstværket, naar dette stundom udvidedes fra at være blot Mennesket eller Italien til at omfatte

hele Verden. Herved blev Sammenstød med Kirken og dens Lære om Verden som ond uundgaaelig. Thi Skønhedstroen var kun tilladelig, naar den holdt sig indenfor Italien. Gik man udenfor, og udvidedes den ogsaa til Barbarerne, til hele Jorden, ja maaske Verdensrummet med, saa skete der uberettiget Overgreb mod Pavens og Kirkelærens hævdvundne Besiddelser. I saa Fald stod Kætterforfølgelse og den løsslupne Djævel paa Vagt. Det fik Campanella, Galilei og Giordano Bruno at føle.

5

Paa den sydvestlige evropæiske Halvø, i Spanien og Portugal, var Forholdene af en hel anden Art. Her havde de Blandingsfolk, der var fremgaaede af Vestgoternes Indtrængen i den gamle romerske Provins, haft en lang og haard Skole at gennemgaa. Næppe var Sammensmeltningen mellem den urgamle Befolkning, Romerne og Vestgoterne nogenlunde fuldbyrdet, førend der skete ny Brist paa det saa vel afsluttede Landomraade, skærmet af Pyrenæerne mod Nord og iøvrigt trindt om af Hav. Den saa forsvarligt lukkede Sæk aabnedes med eet fra Syd, da de muhammedanske Arabere Aar 711 under deres Anfører Tarek satte over fra Afrika, bemægtigede sig Gibraltar og i samme Aar i det blodige Slag ved Xeres de la Frontera tilintetgjorde Vestgoternes Magt. En ny Folke-Paahældning fandt nu Sted sydfra. Araberne, eller Maurerne, som de kaldtes, trængte skarevis ind, bosatte sig i Landet, opdyrkede det og grundlagde en fremmed, højere og finere Kultur.

De fordrevne Kristne, der var blevne trængte op til Bjærgegnene mod Nord, holdtes borte og i Ave som Skadedyr. Fra deres skjulte Reder under Tagskægget eller spejdende fra Landets Tagryg var de Vidne til Havens Trivsel, den Have, der fordum havde været deres egen Boplads.

En klar Opgave var herved anvist de kristne Folk: Upaavirkede af den højere Kultur, der kun tirrede end mere, at for-

trædige, forfølge om muligt atter fordrive de forhadte fremmede. Løsnet var givet: i Kristi Navn. Kristentro blev dem mere end blot deres Feltraab og Mærketegn; den var deres et og alt. I Kraft af den havde de Krav paa ikke alene Landet hisset, men ogsaa Landet her. Den rene Lære var deres eneste Eje, deres uplettede Ridderskjold. Saaledes udrustede begyndte de et Korstog, der varede i samfulde 700 Aar. Intet andet evropæisk Folk har en saadan Uddannelse at opvise. Alle de andre tjente kun et Par hundrede Aar og gav tabt mere eller mindre i Utide. Spanierne og Portugiserne holdt troligt ud, til Sejren helt var vundet, det gamle Hjem atter deres.

Næppe var dette sket, „Gud vil det“ gaaet i Opfyldelse, førend de begejstret taknemmelige kastede Blikket ud over det blinkende Hav. Fra Portugal, der først var befriet, udgik de første dristige Forsøg paa at finde Vej langs Afrika. Og utrætteligt fortsatte man i 70 Aar, Togt paa Togt, indtil Søvejen til Ostindien var fundet og ligeledes Brasilien portugisisk. I Spanien udrustede Ferdinand og Isabella (Fig. 14 og 15) til Tak for Granadas Fald 1492 Columbus til hans Opdagelse af Amerika. Sit Enheds Udtryk fandt de to Folks storladne Bedrifter, da Portugiseren Magellan i spansk Tjeneste 1519—21 sejlede syd om det spanske Amerika, over det uhyre „stille Hav“ til de portugisiske Øer ved Ostindien, og Resten af hans Flaade derpaa vendte syd om Afrika hjem. Verden var vundet af de tvende ridderlige Folk.

Med andre historiske Forudsætninger vilde maaske andre Folkeslag have ladet sig paavirke af og tolket paa anden Maade, hvad her var sket. For et grublende Folk f. Eks. vilde det kunne have aabnet Nysyn for, at Biblens Lære var urigtig: Jorden var ikke flad med Himmelhvælvingens Klokke over sig. Den var rund og fritsvævende. En dristig, frisindet Aandsudvikling kunde være bleven Følgen. Sligt svarede ikke til Spaniernes og Portugisernes historiske Opdragelse. De var først og fremmest Kirkens Korsriddere. I 700 Aar havde de bekæmpet de vantro, i 70 Aar de skummende Bølger, lige kækt tumlet den andalusiske Hingst og den tømrede Havhest. Nu knælede de stolt taknemme-



Fig. 14. Ferdinand den Katolske.
(Iconographia Española.)

lige efter udført Bedrift for den Gud, der i de evropæiske Folks Paasyn tildelte dem Ridderslaget. Læben stammede kun eet: Gud og vor Frue!

Hvad Løfte afgav de i denne Højtidsstund, hvor hele Evropa var feststemt, og de fremfor alle andre blussede af ungt Mod? Det bedste Løfte, de formaaede, og fuldt ud svarende til deres

Fortid: Fremdeles uden Frygt og Lyde at kæmpe for Guds og Kirkens Ære, indtil de havde lagt hele Verden for hans Fod.



Fig. 15. Dronning Isabella.
(Iconographia Española.)

Det var denne Beslutning, der affødte deres sidste Stordaad og blev Grunden til deres Fald. Literært afspejler Beslutningens Tilløb sig i det Utal af Ridderromaner, der fremkom paa begge

Sprog. Camôez († 1580) gjorde i sit ypperste Digt Portugal selv til Ridderen. I Spanien blev Ridderromanerne overgaaede af de religiøse Eventyr-Skuespil. Men alle disse eventyrdrukne, teatralske Riddere Landet over mødte som een Mand, magre, olivengrønne, med saa dyb en Ild i Blikket, at det næsten blev skummelt, uden Nerver, rede til at ofre alt, naar det galdt Daad.

Og det galdt Daad. Portugals unge Konge Sebastian trængte over til Afrika, for at rense ogsaa denne Verdensdel for Maurerne. Han faldt i Slaget ved Alcazar 1578, i Live som i Døde omgærdet af sine tapre Mænd. I Spanien fandt Løftet om at underlægge Gud den hele Verden to endnu tydeligere Udtryk. Fader og Søn, Carl den V og Philip II (Fig. 16), forsøgte næsten et Aarhundrede igennem at underlægge sig hele Evropa, Gud og hans hellige Kirke til Ære. Troligt blødte spanske Mænd paa alle Valpladser fra Neapel til Nederlandene, fra Lepantobugten til Irlands Vestkyst, troligt ofrede de Amerikas og Indiens Sølv og Guld paa Udførelsen af denne Plan, indtil de tilsidst, matte af Blodtab og forarmede, ikke formaaede mere. Og det var fra Spanien, at en af Datidens stærkeste aandelige Bevægelser udgik, der havde sat sig til Maal selvopofrende og viljefast atter at rense og afstive Kirken. Jesuiterne genoprettede Rom. Ignatius Loyola og hans Disciple fuldbyrdede renest og mest afgørende Spaniernes Korsfarerløfte. De tilbagevandt virkelig den hellige Grav.

Den hellige „Grav". Spanien selv blev Vidnesbyrdet om, at det kun var en Grav, der vandtes. Thi den Ild, der brændte i Carl V's og Philip II's Erobringsplaner, den Glød, der luede i Jesuiternes selvhengivende Færd, brændte tillige indvortes i Spaniens eget Indre. Den var ikke blot lysende og varmende, men ogsaa selvfortærende. Med Rette kaldtes denne Feberild, disse indre, hjemlige Baal for Auto da féer (Portugisisk; actus fidei, Troshandling). Og med Rette blev Tyrefægtninger og Autodaféer de to nationale Fester, hvori alle fra Kongen til den ringeste deltog. Thi i Tyrefægtningerne mindedes Folket den syvhundredaarige Kamp mellem kristne og vantro, Bjergenes lette



Fig. 16. Philip den Anden.
(Maleri af Tizian i Palazzo Pitti i Florens.)

Beboere mod Slettedyrets plumpe Kraft. I Autodaféerne udtryktes Folkets vedblivende Trosiver, dets selvransagende Nidkærhed, dets Selvpinsler til Guds Ære.

Men i disse Inkvisitionens Baal ofrede den spanske Halvøs Befolkning det inderste i sig selv, Menneskeankens Selvstændighed og Kraft, den Spire, der just nu hos andre Folk brød frem som Udtryk for nyt og rigere Liv. Folket udbrændte de menneskelige Fibre i sit eget Indre. Da derfor Verdensherredømmets, Kirkefornyelsens kortlysende Raket sluktes, fik Landet kun et sort, udbrændt Hylster igen, beholdt den rette Kirketros tomme Hylster tilbage. Efter Philip II's Død 1598 var Førerskabet paa de fleste aandelige og materielle Omraader veget fra den spanske Halvøs ridderlige Folk. Ved Boets Opgør blev kun Klostre, Tyrefægtninger og Autodaféer til Rest.

Selve de vigende Kræfter viste maaske bedst, hvormeget der var gaaet tabt. Styrken af det menneskelige i den spanske Folkeaand ytrede sig tydeligt, da den med sidste Sundhedskraft søgte at befri sig gennem Latter. Aar 1605 udgav Cervantes sin berømte Roman „Don Quixote", hvori han med overlegent Vid og Selvkritik drog til Felts mod det Ideal, hvorpaa hans Landsmænd hidtil Slægt efter Slægt havde levet: den selvopofrende, eventyrsøgende Ridder. Det lykkedes ham fuldt at latterliggøre „Ridderen af den bedrøvelige Skikkelse", ikke mindst ved Hjælp af dennes kostelige Følgesvend, den lavstammede, svinepoliske Virkelighedsknast, Sancho Pansa. Men her standsede Cervantes. Han evnede ikke at se, endsige at tilføje, den komiske anden Halvdel af sine Landsmænds Ideal: Trosridderen. Tværtimod, den var hans som deres sidste Tilflugt og Trøst. Han havde selv i et langt eventyrligt Ridderliv oplevet alle Don Quixotes Stemninger. Fattig og forladt, men med aaben selvklar Forstaaelse havde han faaet mangt et Knubs af den haarde, knortede Virkelighed. Men over Eventyrets og Virkelighedens Verden stod for ham en tredje, højere. Kirken var det eneste Sted, hvor der var værd at være i Spanien. Her tyede han hen. Cervantes døde som Franciskanermunk († 1616) nogle faa Dage før hans store Samtidige i England, Shakespeare.

Forskellen træder endnu tydeligere frem, naar man sammenstiller Shakespeare med hans to nærmeste Kaldsfæller i Spanien, Skuespildigterne Lope de Vega og Calderon. Begge overgik de ham maaske i sprudlende Skaberevne, Emnernes brogede Mangfoldighed og Lunets ustyrlige Kaadhed; men hvilken Begrænsning i frit Menneskeblik! Den Skyklap, begge Spanierne bandtes om Panden, er udvortes udtrykt ved, at Lope de Vega, der satte en Ære i at kaldes „Inkvisitionens Tjener", 1609 lod sig indvie til Præst, og Calderon, opdragen af Jesuiter, senere gjorde det samme. Deres Synskreds under Skyklappen indskrænkedes til, at Livets Indhold, i Glæde set, er en gyngende Silke-Rebstige med de fire Trin fra oven: Kirke, Konge, Ære, Amor; men, i Alvor taget, kun er en tør Stok, uden Blad, Blomst eller Frugt: den rene Tro. Trods al deres Latter og spraglede Pragt minder deres Moralbegreb om Philip II's, da han mod Tro og Love lod en til ham sendt Adelsmand holde tilbage, fængsle og hemmeligt kvæle — men samvittighedsfuldt sørgede for hans Sjæls Frelse ved at forsyne ham med en flink Skriftefader.

Som Spaniens Digtere, saaledes udarmedes Landet selv aandeligt og materielt ved den trofaste Vedhængen ved det middelalderlige Ideal. Medens hos nordligere Folk Troen frigjordes og blev først hver enkelt Regerings, senere lidt efter lidt hvert enkelt Menneskes Samvittigheds Sag med Gud, størknede i Spanien Kirken og dens Lære som en snærende Ring, en hemmende Skorpe om Folkets Liv og Frihed. Folket mærkede det ikke selv. Med Glød i Øjet ofrede det stadigt sit bedste, sig selv, lod som dets afgangne store Konge Dødsmessen læse over sig selv i Live.

Intet Under, at da Spanien i Malerkunsten afsatte en sidste Blomst, bar ogsaa denne Bud om Forholdene. Murillo (Fig. 17) naaede højest i at fremstille Madonnaer og Tiggerbørn. Men da efter Aarhundreders Dvale den fjærne Fortids Begivenheder paany gentog sig, og en ny Hær af vantro, denne Gang nordfra, trængte ind i Landet, rejste hele Folket sig med fyrig, ungdommelig Kraft. Napoleons Storarmé opløstes og maatte vige som

engang Maurernes, bækkesplittet og fordampet som Vandet paa de tørre, solsprukne Højsletter.

Derfor lærer Præsterne, og stolt taknemmeligt priser det

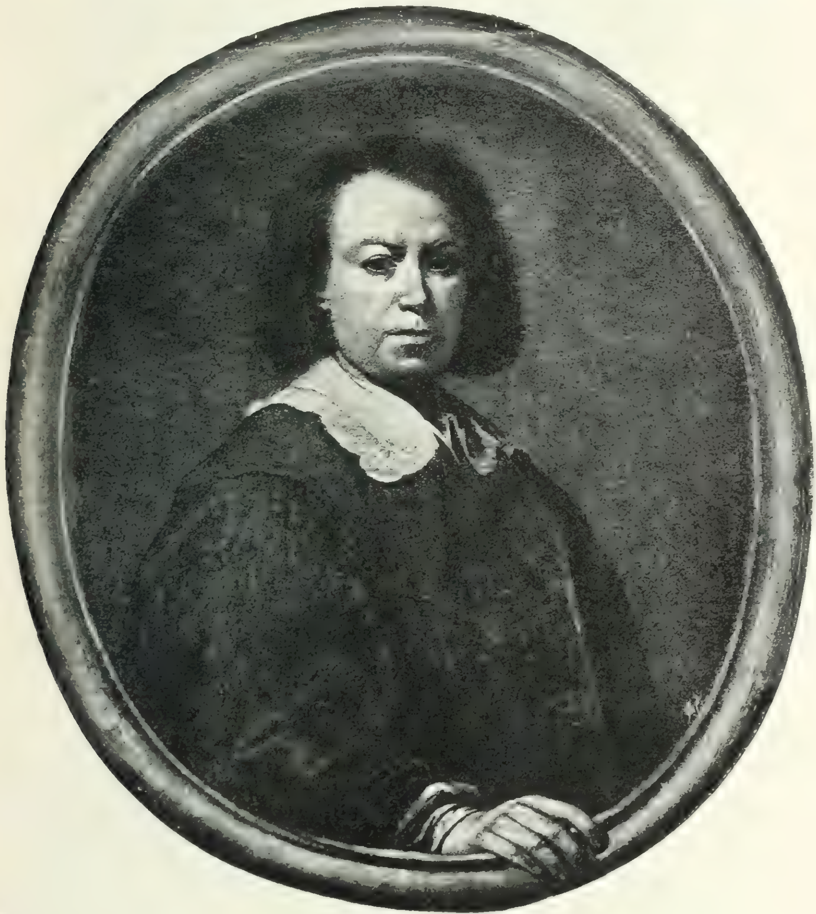


Fig. 17. Murillo.
(Maleri af de Tobar, Madrid.)

spanske Folk endnu Gud for, at Han har ladet d e t gaa i Spidsen for Evropas Udvikling ogsaa i hele den nyere Tid, fra de store Opdagelsers indtil Nationalitetskampenes Dage.

6

Da den nye Bevægelse naaede nord for Alperne, traf den her først det sveitsiske Folk. Lille i Antal, talende tre, fire forskellige Sprog, men stærkt ved sin Frihedsfølelse spillede det en langt større Rolle end der efter dets blotte Størrelse tilkom det. Det svarede til de frie Stæder i Norditalien, men hang paa Alpernes modsatte Affald, og var herved henvist til tarveligere,

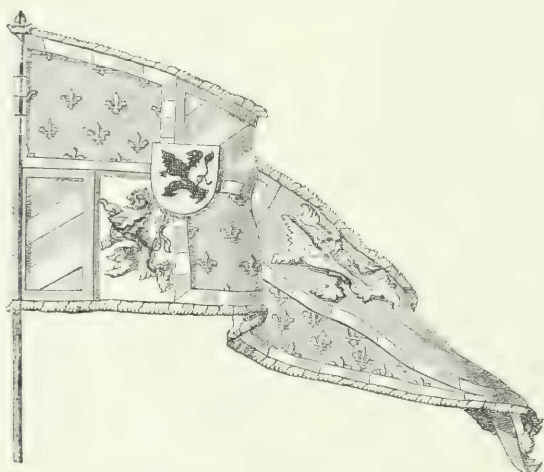


Fig. 18. En Fane, tagen af Sveitserne i Slaget ved Nancy.
Den bærer Burgunds Vaaben.

mere hærdende Livsvilkaar. Selvstændighedstrangen og Kraften voksede herved. Ved Morgarten (1315) og Sempach (1386) havde de frie Sveitsere slaaet Østerrigernes Angreb tilbage. I Slagene ved Granson (1476), Murten (1476) og Nancy (1477) afviste de grundigt Karl den dristige af Burgunds Erobringsforsøg (Fig. 18 og 19). Da Kejser Maximilian I — der havde ægtet Karl den dristiges Datter Maria (Fig. 20) — 1499 vilde indordne Edsforbundet under Tysklands Kredsinddeling, slog de ham i samfulde seks Slag og tvang ham til at erkende dem fri for al tysk Skat og tysk Retspleje. Da Frankrig truede med at erobre Nord-

italien, fordrev en Sveitserhær Franskmændene i Slaget ved Novara 1513.

Sligt indgød Respekt og skaffede Luft. Sveits blev i Kraft af sin Selvstændighed og Beliggenhed et Slags aandeligt Midtpunkt for Evropa. Her mødtes Fransk, Tysk, Italiensk. I denne frie Luft iltedes Blodet og dreves fra dette Hjertekammer atter ud til Legemets Yderdele. Selv om Datidens aandelige Røre i Frankrig og Tyskland ikke kan siges at være udgaaet blot fra Sveits, saa søgte dog enhver Strøm paa et vist Tidspunkt hertil og dreves herfra atter forynget og forstærket tilbage. Derfor forstaas Bevægelserne i Mellemevropa bedst ved at betragtes fra Sveits som Udsigtspunkt.

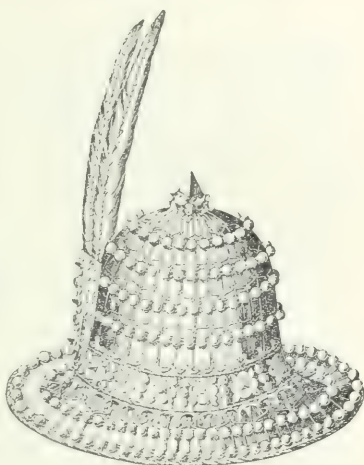


Fig. 19. Karl den dristiges Hat, som han mistede i Slaget ved Granson.

Mellemevropa dannede dengang et trebladet Skud. Frankrig mod Vest, Tyskland mod Øst, og midt imellem den Stribe af Landskaber, der alt engang (843) havde forsøgt at udgøre et eget Land og nys under Karl den dristige af Burgund († 1477) var tiltænkt noget lignende. Dette Midterland, der ligesom var Benet, som passede til Italiens Støvle, bestod af Landskaberne: Bourgogne, Elsass-Lothringen, Belgien, Holland. Hvert af de tre Hovedlande svarede til sin By i Sveits, Midterlandet til Basel, Frankrig til Genf, Tyskland til Zürich.

I Midterlandet langs Rhinen fra Basel til Holland ytrede den nye Tid sig først i en begejstret Tilegnelse af Oldtidens Literatur. Studiet af Latin og Græsk dyrkedes med største Iver og fandt en afgørende Støtte i den nysopfundne Bogtrykkerkunst. Basel blev Hovedsædet for den lærde Forlagsvirksomhed. Amerbach (Fig. 21) og Froben er de to bekendteste Navne paa Stadens lærde Bogtrykkere. Det er betegnende for Tiden, at Reuchlins

latinske Ordbog, som han forfattede paa Amerbach's Opfordring, kunde i Løbet af faa Aar udkomme i ikke mindre end 23 Oplag. Det voksende Kendskab til Oldtidens latinske og græske Lite-



Fig. 20. Kejser Maximilian og Maria af Burgund.
Overskrift: I den Dragt har Kejser M. første Gang besøgt sin Trolovede, Frøkenen af Burgund.
(Samtidig Tegning i Germ. Museum, Nürnberg.)

ratur fremkaldte hos dens Dyrkere en ny Aand. Disse „Humanister“ fik ved saaledes at gaa udenfor Skolastiken og ligesom se Kirken udvendig fra, Lejlighed til en Sammenligning, der var farlig for den tidligere blinde Autoritetstro. Og langt fra at svækkes tiltog netop Kritiken, da man inddrog Studiet af det nye og

det gamle Testamente i Grundsprogene under de humanistiske Sysler. Aar 1516 udgav Erasmus fra Rotterdam (Fig. 22 og 23) hos Froben i Basel den første kritiske Udgave af det nye Testamente paa Græsk og ledsagede Teksten med en paalidelig latinsk Oversættelse, der afveg fra den af Kirken hidtil autoriserede (Vulgata). Da Erasmus fremdeles udgav flere græske Kirkefædre, ledsagede af latinsk Oversættelse, var hermed Striden med Kirken uundgaaelig. Thi den Løngang var aabnet, der er dræbende for enhver kirkelig og anden Autoritet: den historiske Vej bagom til Kundskab om, hvorledes denne Autoritet engang var bleven til.



Fig. 21. Bonifacius Amerbach.
(Maleri af Holbein den yngre i Museet i Basel.)

Det blev imidlertid et Særkende for hele denne Midterbevægelse fra Basel til Holland, at den ønskede at undgaa Brud. Hverken Erasmus eller Reuchlin eller dennes Søsterdattersøn Melanchthon (Fig. 24), der jo iøvrigt senere inddroges under den tyske Bevægelse og blev Luthers Vaabendrager, yndede personligt Strid for Stridens Skyld. Grunden hertil laa vistnok for en Del i en egen Sindsretning, der allerede tidligere havde givet sig Udslag i de samme Egne. Thomas a Kempis (Kempen, en lille By ved Køln), død 1471 som Subprior i et Kloster ved Zwolle, havde renest udtrykt denne Tankegang i sit Opbyggelsesskrift „Om Kristi Efterfølgelse". Heri viste han bort fra alt det udvortes, fra Helgendyrkelse og Klosterliv, hen til den indre Efterfølgelse af Kristus, til Egenkærlighedens Ophør i Selvhengivelsen til Gud. I dette stilfærdige Opgør med Kirken var i

Virkeligheden et Brud sket, en Reformation foregaaet, men mildt og fredeligt. Betegnende nok er Bogen den Dag i Dag Opbyggelsesskrift for saa vel Katoliker som Protestanter. Med endnu



Fig 22. Erasmus fra Rotterdam.
(Maleri af Holbein den yngre i Louvre.)

større logisk Kraft havde en Discipel af „Brødrene af det fælles Liv“ i Deventer, Nicolaus Cusanus († som Kardinal 1464), udviklet lignende Tanker. Mennnesket er endeligt, men Gud er uendelig. Derfor kan Mennesket ikke fatte Gud. Dets højeste, reneste Tanker naaer kun til klart at blive sig denne sin Grænse, sin Uvidenhed bevidst.

Det var noget af denne Aand, der hvilede over Baselbevægelsens Hovedmænd. Erasmus var selv ligesom Cusanus opdragen af „Brødrene af det fælles Liv“, til hvilke Thomas a Kempis havde sluttet sig. Hvormeget end Erasmus kunde nyde at føre en skarp Pen, og hvor mægtigt et Vaaben Viddet end var i hans Kampmaade, saa var Strid og voldsomt Brud ham dog af Hjertet imod. Han troede paa Menneskenaturens Sundhed og Sandhedens Magt til selv at gøre sig gældende. Der krævedes kun tilstrækkelig Frihed til, at det gode skulde sejre. Religion var ikke Tro paa dette eller hint Dogme, men bestod i Kærlighed og Samdrægtighed.



Fig. 23. Erasmus fra Rotterdam.
(Tegning af Hans Holbein den yngre.)

Ud fra forskellige Forudsætninger gjorde denne milde Samdrægtigheds Følelse sig gældende i hele Midterlandet. Snart hvilede den paa en mystisk Opfattelse af Gud og Mennesket som eet i Kærlighed. Snart paa en lærd Forening af antikt og bibelsk Livssyn. Snart paa en politisk Tro paa Frihedens Magt. Snart, som hos de driftige Nederlændere, mest paa en praktisk sund Sans. Men fælles for dem alle var en stiltiende Opgivelse af Kirkens og Skolastikens Lære om, at Verden og Menneskenaturen var ond. Man skulde blot lade det sande og rette have Lov til frit at brede sig, saa klarede det sig nok. Uformærkt skød her, som en Landryg midt op gennem Evropa, en hel ny Opfattelse sig frem: Menneskets Tillid til Gud og til sig selv.

Et nærliggende Udtryk for denne nyvakte Tillid blev, at man

nu ogsaa saa paa Naturen med andre Øjne. Skolastiken havde betragtet denne med en Blanding af Frygt, Foragt og Overlegenhed. Ond og i sig selv et intet, havde Naturen hængt som en blot Afbildning paa Kirkens Væg. En lærd Skolastiker havde



Fig. 24. Philip Melanchthon 1526.
(Maleri af Albrecht Dürer.)

dog med Kendskab til sin Aristoteles skullet kunne give Besked om hver en Enkelthed paa Billedet. Nu blev den til en Virkelighed, noget frit, stort, levende, udenfor Kirken. De store Opdagelser havde allerede aabnet Døren ud til den. Nu gik man derud og begyndte at studere, ikke Billedet, men den selv. Til en Indledning gav man sig i Lag med Matematiken, den paalideligste Rumsvidenskab. Saa gik man videre til selvstændigt at

undersøge alt det meget, man virkelig saa, lige fra Stene, Planter, Dyr, helt op til Sol, Maane, Stjerner.

Dette nye, iagttagende Forhold til Naturen var vel ikke noget for Midterlandet fra Basel til Holland ejendommeligt. Det fandt mere eller mindre Sted overalt i Evropa, hvor der rørte sig aandeligt Liv. Men det antog her i Evropas Midtstribe nogle af sine mest tillidsfulde og bevidste Former, der bredte sig ud til alle Sider i modtagelige Sind. Sveitseren Paracelsus, der en Tid virkede som Lærer ved Universitetet i Basel, var en af de ypperste, der troskyldigt og ad Erfaringens Vej spurgte Naturen om Raad mod menneskelig Sygdom. Han blev en af Grundlæggerne for det nye Menneskeideal, den naturkyndige Læge. Med rivende Fart bredte dette sig over Evropa og fandt overalt ypperlige Fortolkere, i Frankrig en Rabelais, i Danmark en Tyge Brahe. Denne sidste var, førend han knyttedes til Danmark, en Tid fast bestemt paa at vælge netop Basel til sit Opholdssted. Tyge Brahe udvidede Rammen for den Natur, der spurgtes til Raads, til at omfatte Himmellegemerne med. Under hans kyndige Haand forvandledes den tidligere halvt overtroiske Astrologi til Stjernekundskab og Lægekunst. Fælles for hele denne nye Skole af Naturkyndige var et dybt, om end stundom ikke fuldt bevidst, Brud med Skolastiken og Kirken. Tidligere havde der ikke været Tvivl om, at det bedste Menneske var den, der som Gejstlig, som Herrens Tjener, kyndigt forvaltede Kirkens Naademidler. Nu blev med eet det bedste Menneske den, der af idel menneskelig Godhed, i Tillid til Gud og Medmennesker til Lise, forvaltede Naturens Naademidler.

Simplest kunde maaske det ejendommelige ved det nye Syn i Midtevropa fra Basel til Holland udtrykkes ved, at det onde var blevet forvandlet. Det onde var ikke længer en Djævel og hans Værk. Det var intet levende Væsen, men som Skyggen blot Mangel paa Lys. Gud var Lyset. Alt Liv, der stammede fra ham: Mennesket, dets Kærlighed, Videnskab, Naturen, alt var Lys, svagere eller stærkere, hvis Maal og Lyst kun var at tændes mere og mere.

Det var en fredelig, men dyb og afgørende Revolution, her

var foregaaet. Selv ønskede den kun Fred med alt det bestaaende for at kunne fortsættes. Men den gamle Kirke kunde ikke uden at opgive sig selv indrømme saadan Fred. Det maatte komme til Kamp, blodig Kamp, mellem det gamle og nye. Ikke mindst Nederlandene under Philip II fik dette at føle. Men herved skiftede det nye delvis Præg. Det maatte væbne sig paa bedste Maade til Striden. De altfor bløde og fredsommelige Udtryk gemtes hen i Aarhundreder til bedre Dage. Derimod galdt det om at finde ikke blot Udtryk for, men Værn imod den grusomme Forfølgelse, der blev de nye Tanker til Del. Slig umenneskelig Grusomhed syntes mange kun at kunne forklare sig ud fra Tilstedeværelsen af et ondt Væsen. Men i saa Fald vilde jo Kætterbaalene have brændt Nerven ud af den nye Tankegang.

Det lykkedes at finde det forløsende Udtryk med Tankeværn mod Forfølgelserne. Disse var ikke Djævelens Værk; men simpelthen blot et Retsbrud. Der gives nemlig en naturlig Ret, engang opstaaet af Menneskers gensidige Medlidenhed, Velvilje og Samfølelse. Da Samfundet i sin Tid blev til ved Sammenslutning af de enkelte, gav dette Samfund sig selv Love. Disse Love — de være nu udtalte eller stiltiende forudsatte — udgør Naturrettens Grundlag. Deres Hovedindhold er kendt af enhver, der kender „de ti Bud". Ifølge disse Love, denne første Overenskomst, er alt, hvad der hedder Regering, selvfølgelig blot til for Samfundets Skyld, ikke omvendt. En grusom og tyrannisk Regering — som f. Eks. Philip II's i Nederlandene — der forfølger sine egne Undersaatter, har dødsdømt sig selv ved at begaa skrigende Retsbrud. Her behøves ingen Djævel med til Forklaringen. Regeringen har begaaet et Retsbrud, og Samfundet foretager en Retshandling ved at fordrive den.

Den første djærve Forkynder af denne Form for „Naturretten" var Johannes Althusius, der havde studeret i Basel og indtil sin Død 1638 var Borgmester i den østfrisiske Stad Embden. En endnu berømtere Efterfølger fik han i Hugo Grotius, født i Delft i Holland 1583, død som Sveriges Gesandt i Frankrig 1645.

Hugo Grotius (Fig. 25) føjede den væsentlige Synsmaade til sin Forgængers, at der jo i Virkeligheden findes ikke blot eet Samfund, men mange. Der er mange forskellige Stater. I en er der Republik, i en anden har Samfundet betroet sin øverste Styrer arvelig, enevældig Magt. Spørgsmaalet er nu, hvorledes stiller Forholdet sig, naar Samfundene indbyrdes fører Krig. Ophæves herved Naturretten og bliver Menneskene til vilde Dyr? Eller gælder Naturretten fremdeles, og skal ikke blot det enkelte Menneske, men tillige hver Stat føre Krigen humant? Idet Hugo Grotius bekræftede dette, grundlagde han Folkeretten. Med en mærkelig Dristighed vovede han midt under Trediveaarskrigen at udtale, at Religionskrig er utilladelig, naar den ikke drejer sig om at værne rene moralske Sandheder. For første Gang fastslog han den nye Form for Børnelærdom, hvori selv Nutiden kun er naaet saa lidet frem, at Samfund og Enkeltmand er underkastede samme Lov og Ret. Et Samfund bliver ikke pludselig ansvarsfrit ved blot at udtale Trylleordet „Krig“.



Fig. 25. Hugo de Groot (Grotius).
(Stik efter Maleri af Mierevelt.)

7

Frankrig har i Aarhundreder været paa engang den klare Ordens og Revolutionens Land. Den tilsyneladende Modsigelse heri svinder, naar man bliver opmærksom paa, at til Grund for begge ligger en brændende Trang til Centralisation. Glæden ved Midtpunktets klare Udstraaling og ligelige Behersken af alle Enkeltdele er en umiddelbar Ytringsform for det franske Sind. Hver enkelt er paa engang Selvhersker og lydig Tjener, i Kraft af det korrekte. Det korrektes knitrende Selvglans er „gloire“.

Som en Følge heraf havde Frankrig i Middelalderen været paa engang den lydige Kirketros og Kætteriernes Hjem. Sydfrankrig var bleven hærget og ødelagt, ofret paa den kirkelige Revolutions Alter. Politisk havde Brydningen mellem Konge og Lensmand været saa stærk, at tilsidst Himlen selv havde maattet gribe ind og sende Jomfruen fra Orleans for at genoprejse det franske Kongedømme.

Da den store Bevægelse i det 15. og 16. Aarhundrede brød ind over Frankrig, traf den her den politiske Centralisation i fuld Gang og bidrog foreløbig kun til at øge og styrke denne. Kongedømmet gik, med trofast Tilslutning af Folkets bedste Mænd, sikkert fremad i Kraft. Selv den franske Kirke blev den underlagt. Kortvarig naaede Frankrig endog Herredømme i Italien. Da Frants I 1515 besteg Tronen, spændtes denne politiske Centralisation til sin yderste Grænse. Man blev Vidne til det Særsyn, at Kongen selv, støttet af sin begavede Søster, Dronning Margareta af Navarra, gik i Spidsen for den humanistiske Retning, dyrkede Frisind i Videnskab og Kunst og dog samtidigt pudsede Rigets bidske skolastiske Vogter, Sorbonnen, paa den nye Tids Mænd, saa at Kætterbaal i Mængde blussede i Landet. Ja man blev Vidne til det endnu besynderligere. For at udvide Frankrig sluttede Landets „allerkristeligste Konge“ Forbund ikke blot med Protestanterne i Tyskland, men med selve Kristenhedens Arvefjende, Tyrkerne. Alt i den politiske Centralisations Navn. Og med Rette. Thi Tyrk eller ikke Tyrk var ligegyldigt, naar det franske Kongedømmes Glorie var Maalet.

Spændt til en saadan Yderlighed maatte imidlertid den politiske Centralisation delvis briste, give Plads for den religiøse. Hele den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede var Frankrig optaget af det gamle Spørgsmaal under en ny Form. Det var Skuepladsen for en kirkelig Revolution. I Strømme af Blod drøftedes Spørgsmaalet: Hvilken Centralisation er den mest berettigede, den politiske eller den religiøse?

Det var Franskmanden Calvin, der fra Genf vakte Revolutionen. Selve hans Maade at rejse Spørgsmaalet og hans Svar derpaa var ægte fransk.

Kirken og Skolastiken havde jo søgt at klare den store Gaade, om Grunden til Smerte, Sygdom, Død, kort sagt „det onde“, ved Hjælp af Læren om et oprindeligt Syndefald. Ved dette var Mennesket gennem Arvesynden blevet ganske fordærvet og ufrit, Nød og Død blevet Verdens Lod. Denne Lære forekom Calvin utilfredsstillende, stridende mod Centralisationens Lov. Thi om ellers nogetsteds maatte da Centralisationen helt være gennemført i Guds Væsen og hans Forhold til sit Værk. Men dette var umuligt, saafremt der gaves noget ondt, der frit kunde yde Modstand, nogen Form for Opsætsighed, Djævelens eller Menneskets, der uventet kunde danne Skranke for Fuldbyrdelsen af Guds Vilje.

Det forholdt sig derfor heller ikke saaledes. Nej. Det onde er ikke en uafhængig Modstand, men blot en af Gud selv virket Bølgelinje i Verdensmønstret, et virkningsfuldt Vandfald i Livsstrømmen. Det hører med til selve Guds Væsens-Udfoldelse. Enhver kan indsee dette. Thi Guds Væsen er almægtig og alvidende Kærlighed og Retfærdighed. I Kraft af sin Kærlighed har Gud bestemt nogle Væsener til at blive gode og derfor evigt salige. Og i Kraft af sin Retfærdighed har han bestemt andre til at blive onde og derfor evigt at fordømmes. Alt er korrekt, klart og forudbestemt. Just i dette Vekselspil mellem Guds Egenskaber aabenbarer sig herligst, Gud selv til Ære, hans uendelige Væsensdyb. Salighedsskæret i Paradis, Flammerne i Helvede er et og det samme, det korrektes knitrende Selvglans, „gloire“.

Calvin udtalte allerede denne Lære i sit Skrift „Undervisning

i den kristelige Religion", som han fordreven fra Paris udgav i Basel 1536. Men sit egentlige Hjem og sin rette Virkeplads fandt han først i Genf, hvor han bosatte sig i August samme Aar. Her forvandledes han fra en blot stille Tænker til en Dommer i Israel og styrede som saadan den livlige By, med kun et Par Aars Afbrydelse, lige til sin Død 1564.

Calvins Opfattelse, at alt var forud bestemt, og den enkeltes egne Bestræbelser derfor ligegyldige, kunde nærmest have fristet til Uvirksomhed. Ikke saa dog hos en Franskmand. Den indeholdt for ham en Opfordring til at klarlægge Guds Vilje, flinkt besørge Posterne afsendt til Himmel og til Helved. Det gav Jernvilje at vide, at der ikke kunde begaas Fejl, hver enkelts Bestemmelsessted var jo det Sted, Gud selv havde bestemt. Og for den, der saaledes udførte Guds Vilje, kunde Modstandernes Trusler, Had, Vold være ligegyldige; de formaaede jo ikke at ændre det mindste i hans forud af Gud fastsatte Skæbne.

Hvem var Fuldbyrderne af Guds Vilje, Kirkens Ledere? Ikke Pave, Bisper, Fyrster. Men Guds udvalgte. Kirken var en Republik, dens Velfærdsudvalg bestod af dem, hvem Gud dertil havde mærket ved at forlene dem med Kundskab og Alderens Erfaring. I disses Haand var lagt baade den lovgivende og den udøvende Magt. Og denne Øvrighed bar ikke Sværdet omsonst.

Republiken i Genf, der kort forinden havde løsrevet sig fra Savoyen, var ligesom Calvins Lære nypræget og hvas. Fra Genf bredtes Calvins Lære med særlig Flid vesterpaa til Frankrig. Den betød en kirkelig Revolution. Kampen mellem den kirkelige Republik og det verdslige Kongedømme udbrød i Frankrig. Tilhængerne af den nye Lære kaldtes efter deres sveitsiske Udgangspunkt Huguenotter (Eidgenossen). I det 16. Aarhundredes sidste Halvdel bølgede Kampen frem og tilbage. Forgæves søgte man i Bartholomæus Nattens Blodbad 1572 at bortskære Ondet. Spørgsmaalet brød frem paa ny og fandt blot en foreløbig Løsning, da Huguenotten Henrik IV blev Konge mod at afsværge sin Tro, men gav sine tidligere Trosfæller Sikkerhedsstæder som Gisler. Først hundrede Aar efter, under Ludvig

XIV, afgjordes Striden endelig med den politiske Centralisations, Kongedømmets Sejr.

Denne Sejr var ikke tilfældig. Thi den religiøse Revolution havde ved paa fransk Vis at iklæde sig Centralisationens Form og blive en ny Art Regimente bredt sig ind paa Statens Enemærker. Men i Længden kunde der ikke være Tvivl om, at Statens Styrelse bør være verdslig og ikke kirkelig. Siden da har Frankrig drøftet Spørgsmaalet „politisk Centralisation" videre. Først omformede det i den store Revolution Staten til Republik. Saa overlod det under Napoleon den Store Centralisationens Gennemførelse til et Overmenneske, for hvem, ligesom for Calvins Gud, godt og ondt ikke var Værdier i og for sig, men kun Udtryksformer for hans gloire. Senere har Frankrig mattere tænkt de samme Tanker om igen. Men fælles for dets Maade at tænke paa har stadig været den vante Form: Centralisation. Her forudsættes den enkelte bestandig kun at være en Del af det hele. Den enkeltes Ret sees som Uret, saa saare den kommer i Strid med det heles Krav. Den franske Tanke har endnu ikke funden nogen gyldig Form for den enkelte, hverken som religiøst eller som politisk selvstændigt Væsen. Han er og bliver kun Menighedsmedlem og Borger.

Trangen til at finde en Form for det rent menneskelige er og var dog selvfølgelig tilstede. Allerede i det 16. Aarhundrede ytrede den sig og stilledes tilfreds paa forskellige Maader, der blev toneangivende for den følgende Tid. Hos Rabelais († 1553) frigjordes under en dobbelt Form al den bundne Indrevarme, der ikke fandt Anvendelse hverken ved Trone eller ved Alter. Rabelais var i Frankrig Repræsentant for den ovenfor omtalte nye Retning, som Datiden frembragte: Den naturkyndige, menneskekærlige Læge. Men hos ham kom hertil en ejendommelig Tilsætning, der ganske adskilte ham fra hans to før nævnte Aandsfrænder, Paracelsus og Tyge Brahe. Rabelais udmærkede sig ved et saa sprudlende Humør, et saa overstadigt, skalkagtigt Lune, at han paa Forhaand var vis paa Sejren eller dog et dækket Tilbagetog ved Hjælp af Latteren som Forbundsfælle. Endnu kaadere og ubændigere end senere Molière og Voltaire forstod

han som disse baade at faa sagt, hvad han vilde, og dog ikke slippe Taget i en mægtigeres Haand, der støttede ham. Han udførte det Kunststykke at give glat Lag baade til Calvinisme og Katolicisme og dog være Munk og Præst, hjulpen af Bisp og Pave, beundret af Frankrig.

En ganske anden Natur var Montaigne († 1592). Han søgte Tilflugt for den enkelte ved at spinde sig ind i Tvivl. Den enkelte er den syge, ensomme, der fra sin Afkrog fint forstaaende, snart sørgmodig, snart ironisk seer paa det hele, alt imens han lædsker sig ved at nippe til Sanselighedens Limonadedrik. Hvad er Sandhed? Vor Viden er Uvidenhed. Livet er en Gaade. Eh bien! Den løses ved at leve eller ved at dø. — Montaigne er bleven Stamfader for en Klasse af franske Forfattere lige ned til Nutiden.

Rabelais som Montaigne betegnede de enkelte, der forsøgte at holde sig fri for Centralisationen og derfor tilsyneladende var ledige og udenfor Spillet. Netop som den franske Aand er, har dog begge Slags — den robuste saa vel som den blege og magre — haft betydelig Indflydelse som Ræsonnører. I Fritiden mellem Arbejdet har Centralisationens Mænd lyttende lært af dem, paa deres Taler har de hvæsset sine Vaaben.

8

I Tyskland havde den aandelige Udvikling Middelalderen igennem ikke haft noget selvstændigt Præg. Man havde lystret og ladet sig tage med paa Slæb af de mere fremskredne Folk mod Syd og Vest. Herfra havde man modtaget Kirkelæren, Skolastiken, Opraabet om at befri den hellige Grav, Tanken om det romerske Kejserdømme, hele den kirkelige Bygningskunst osv. osv. Hvor stærkt man aandeligt gik i Ledebaand kan sees af, at der lige til Reformationen ikke i Tyskland var opstaaet et eneste hjemligt Kætteri. Johan Huss var som bekendt en Tjekker, hans Kætteri nærmest fremkaldt ved Paavirkning fra Eng-

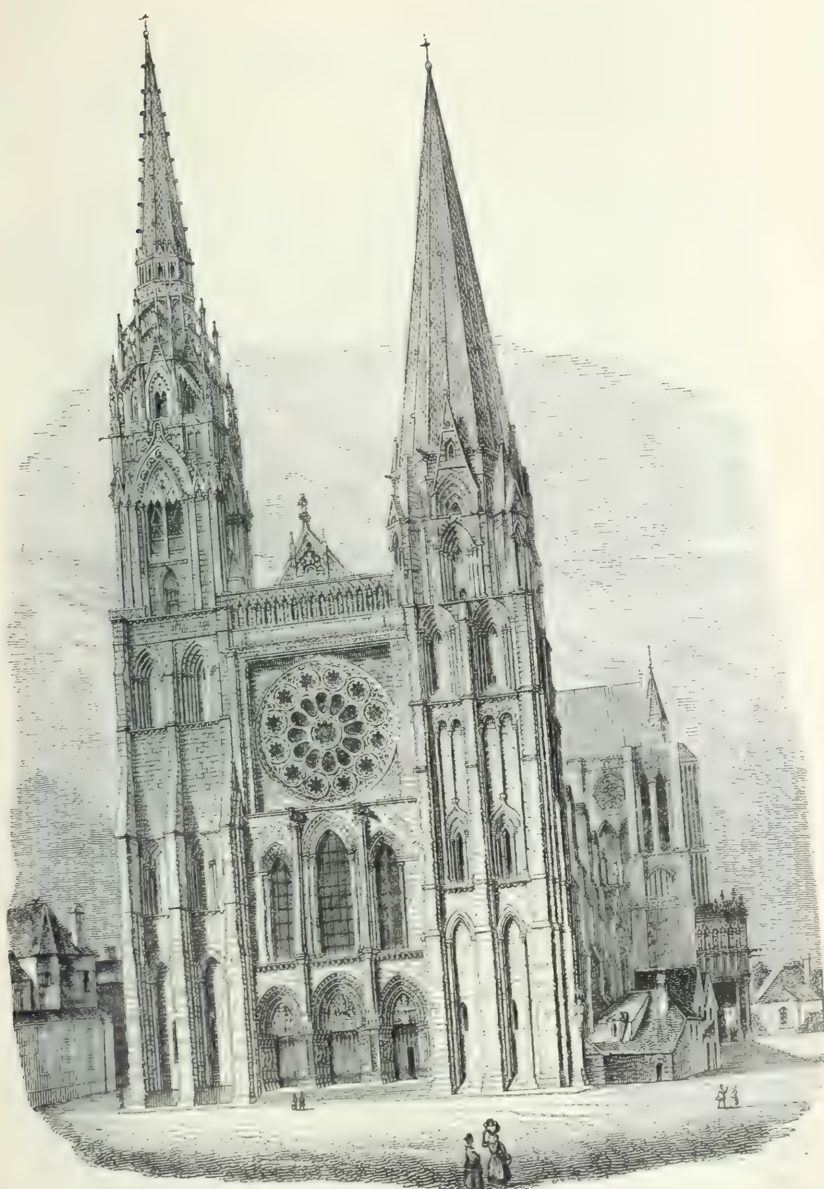


Fig. 26 Domkirken i Chartres.

land (Wiclef), og den derved opstaaede langvarige Krig netop en tjekkisk Nationalitetskamp mod Tyskerne.

Tungt og med Besvær havde man fulgt med paa Skolastikens og Bygningskunstens Omraade. Den gotiske Bygningskunst med dens Lansebundter mod Himlen var bleven mere tør og



Fig. 27. Domkirken i Køln.

jordbunden, mere tungskaftet, ved at omplantes fra Frankrig (Fig. 26) til Tyskland (Fig. 27). Deltagelsen i Korstogene havde, trods Folkets krigerske Hang, naturligt været mindsket derved, at man selv havde haft Hedninger nok at bekæmpe langs Grænsen mod Øst. Kun een Tanke havde man fuldt tilegnet sig og ført selvstændigt videre, den oprindeligt franske (Karl d. stores), om det romerske Kejserrige. Her, hvor det i en væsentlig Grad

kom an paa at lystre og slaa til, havde man naaet Maalet, gentagne Gange besejret Italien, og endnu oftere og mere langvarigt knyttet blot Titlen af romersk Kejser til det tyske Kongenavn.

Grunden til dette Held var, at Maalet her var et ydre og haandgribeligt, hvortil Folkets Evner netop slog til. Trods Aarhundreders Paavirkning af sydlig Kultur var det tyske Folk nemlig forblevet saa temmeligt uforandret siden Folkevandringernes Dage. Stærkest havde Forandringen været langs Kysten mod Nord, hvor Forholdet til Søen ligesom i Norditalien og i Nederlandene lidt efter lidt havde udklækket Skibsfart, Handel og Fristæder (Hansestæder). I Landets Indre derimod var Folket endnu gennemtrængt af Fortidens Aand. Dets ejendommelige Dyd var Bravhed. Denne ytrede sig i en vis ærlig, jævnt glad, hyggelig Udholdenhed, der naar den pirredes maatte have Luft i Drabelighed, men til daglig og inderst inde var forligt med Gud og Verden i Trofasthed. Som Forholdene havde udviklet sig i Landet med dets Utal af Fyrster i Strid med hverandre, var der dog trods den politiske Forvirring en fælles Folkelød i dette brogede Virvar. Haarene i Pelsen var alle ens fra Kejser til ringeste Undersaat. Hver enkelt kunde snart stritte som Børste, en og samme drabelig Allerhelvedes Karl, hvad enten han var Kejser, Røverridder eller Landsknægt. Snart slattedes det af i næsten altfor underdanig Troskab. Snart foldedes de alle sammen i et krøllet Fællesmænge, lunt, gemytligt, med Hjemmevarme.

Det var disse Forhold, hvorover det nye Røre brød ind. Det fremkaldte hurtig en Mistillid til Kirkens Overhoved, den italienske Pave, hvem man i tidligere Aarhundreder saa mangen en god Gang, naar Kejseren bød, af Hjertens Lyst havde været med til at knægte. Nu brød Tvivlen frem under de folkelige, almenforstaaelige Former: Hvor stod d e t skrevet, at man skulde faste og være afholdende, til visse Tider hverken befatte sig med Kødspise, Øl eller Kvinder? Ikke et Ord stod der herom i Biblen. Og dog havde Paven nu i Aarhundreder pint Verden med disse Paabud. Paa dette Punkt kunde Paven dog endnu und-

skyldes med, at han havde gjort sin Fadermyndighed gældende for at opdrage sine Børn. Forstandige tyske Forældre holdt jo ogsaa deres Børn i Tugt og Ave. Men helt uforsvarligt, ja stridende mod alle Begreber om Ret og Uret var Pavens oprørende Overgreb med Afladshandelen.

Paa to forskellige Steder rejstes i samme Aar, 1517, Indsigelse mod denne. Først i Sveits, hvor Ulrik Zwingli just havde faaet Sognekaldet i Einsiedeln, til hvis Hovedindtægter hørte et



Fig. 28. Afladshandel i Pave Leo X's Tid, 1513—21.
Hans Vaaben afbildet paa Væggen.
(Træsnit af Hans Holbein.)

undergørende Mariabilled og „fuldkomment Aflad for alle Synder“ for enhver, der valfartede til dette afsides Sted. Den nye Sognepræst prædikede til almindelig Forfærdelse mod denne Aflad, skøndt den lovede ham selv saa stor en Fordel. Intet Under, at han, da han kort efter kaldtes til Zürich, og Aflad (Fig. 28) her falbødes for Penge til Indtægt for Paven (Fig. 29), talte saa ivrigt herimod, at Raadet lukkede Byens Porte for Afladskræmmeren og hans Varer. Forgæves tilbød Paven Zwingli høj Løn, ja stillede ham Kardinalshatten i Udsigt for at tie. Han vedblev at tale og lo kun, da man truede ham med Dolk eller Gift.

I Slutningen af Aaret 1517 opslog i Wittenberg en anden Sognepræst, Martin Luther, den 31. Oktober Kl. 12 Middag paa Kirkedøren 95 Sætninger imod Afladshandelen (Fig. 30). Paa samme Vis var da omtrent samtidigt paa to forskellige Steder,



Fig. 29. Pave Leo X med to Kardinaler.
(Maleri af Rafael, Palazzo Pitti, Florens.)

men uafhængigt af hinanden, Bruddet foregaaet med det gamle. Den sædelige Bevidsthed, den blot menneskelige Retsindighed, havde følt sig dybt krænket ved Kirkens Overgreb. Og dette blev Gennembrudet for noget nyt. Begge Sognepræster, Zwingli og Luther, gennemløb nu, om end med forskellig Fart, samme Udvikling. Zwingli naaede først, Luther lidt senere, til at indse,

at den tidligere Maalestok for Moral og Sandhed var falsk. Der var intet fortjenstligt ved Munkeløftet, og kun Biblens Ord var Prøvestenen for Sandhed. Zürich og Wittenberg blev fra nu af de to Stæder, hvorfra den nye Aand udstraalede.

Zwingli og Luther lignede hinanden i meget. De havde samme Skolekundskaber, samme Arbejdskraft, samme glødende Trang til helt at give sig hen for deres Overbevisning, samme musikalske Begavelse, samme Sans for Familjeliv. Men netop Ligheden mellem deres Væsen og Udvikling oplyser bedst Forskellen i deres medfødte Betingelser. Thi ud fra samme ydre Forudsætninger naaede de til forskellige Resultater. Zwingli var Sveitser, Luther Tysker. Zwingli var født Republikaner, Luther født Fyrsteundersaat. Begge havde brudt med den gamle kirkelige Rangforordning, ifølge hvilken visse Løfter og Gerninger gav særlig Rang og Anseelse for Gud. Begges Retsindighed stillede alle Mennesker ens overfor Gud. Men herfra svingede de ud hver til sin Side.

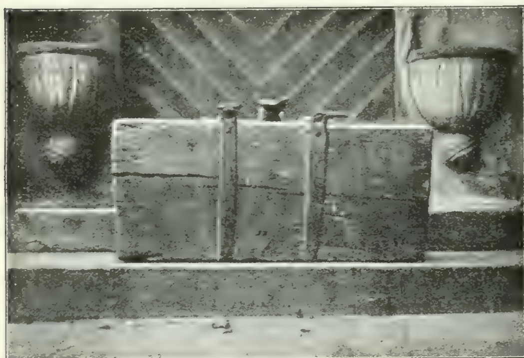


Fig. 30. Tetzels Afladskiste.
(Findes nu paa Slottet Flechtingen.)

For Sveitseren og Republikaneren var Menneskeheden en Sum af frie Væsner, hvis Opgave det var at handle ret. Menneskeheden og hvert enkelt Menneske havde haft og havde endnu sin trange Fortid med Fald og Arvesynd. Som en nødvendig Børnesygdom og truende Fare stod den for enhver, ret som Østrigs Overmagt havde truet det frie Sveits fra dets Vugge og fremdeles truede det. Men herligere og mere opofrende end Arnold Winkelried ved Sempach havde Guds Søn paa Golgatha

samlet alle Syndens Lanser mod sit Bryst og banet Friheden en Vej. I ham er den sande Retfærdiggørelse. Er der noget fortjenstligt ved at handle ret? Du kunde lige saa godt spørge, om



Fig. 31. Sveitser-Krigere.
(Tschachtlans Chronik.)

der er noget fortjenstligt ved at være sund eller ved at være en fri Mand. Synd er Ufrihed, dens Sold er Døden. Det er uværdigt at tjene den, som det er uværdigt for frie Sveitsere (Fig. 31) at træde i fremmede Fyrsters Sold og røve og lade sig slagte for dem, istedetfor hjemme frit at dyrke og værne den fædrene Jord. Der er kun een Herre, i hvis Sold det er Mennesket vær-

digt at tjene. Det er Gud. Hans Sold er Frihed. Og en redelig Herre er han. Han sørger for den hæderlige Hedning saa vel som for dem, der bærer Kristi Mærketegn. Du vil finde i hans



Fig. 32. Ulrik Zwingli, „død 1531 i sit 48de Aar".
(Maleri af Hans Asper, Bybiblioteket i Zürich.)

Himmel baade Herkules, der, da han stod paa Skillevejen, mandigt valgte det rette, og Sokrates og Cato og deres Jævninge.

I fuld Samklang med denne Opfattelse levede og døde Zwingli (Fig. 32). Moral, Politik, Religion gik for ham i et. Ifølge sin Begavelse var han Zürichs og en stor Del af Sveits's religiøse og politiske Leder, og dog kun en Privatmand; Fyrsters mægtige Raadgiver og Modstander og dog blot en fri Sveitser. Hans sidste store Plan var at samle alle Protestanter og, paa Betingelse af

Religionsfrihed, støtte Frants I af Frankrig mod Kejser Karl V. Da han faldt i Slaget ved Kappel 1531, var det i Kampen for at hindre sine Landsmænd i den fordærvelige Tjeneste som Lejetropper i fremmede Herrers Sold.

Da Luther brød med den kirkelige Rangforordning, ifølge hvilken Munkeløftets og de gode Gerningers Mænd var Gud nærmest, var der en Blanding af Smerte og Glæde i Bruddet. Han havde selv haabet ad Klostrets Vej at naa frem til Fred med Gud og Sikkerhed for Salighed. Nu brast hver ærgerrig Drøm om at komme forud for andre. Han stod selv hjælpeløs som tilforn. Men idet han fandt Trøst i Pauli Ord om Retfærdiggørelse ved Tro, ikke ved Gerninger, følte han tillige Glæden ved at være kommen efter et Bedrag, et fremmed Bedrag, hvorved man havde ført ham og hans Landsmænd bag Lyset. Biblen stod over Paven og alle Menneskepaafund.

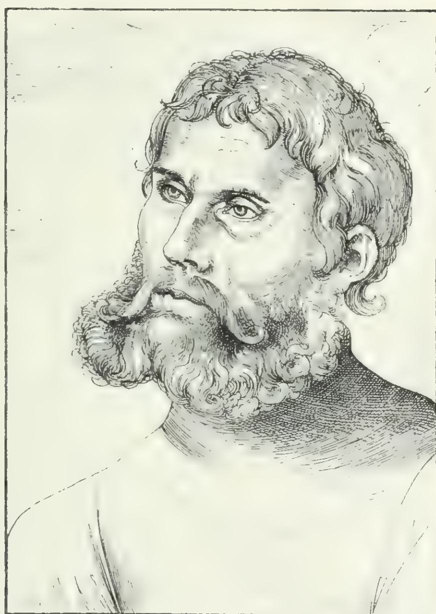


Fig. 33. Luther som Junker Georg paa Wartburg.
(Træsnit af Lucas Cranach 1522.)

Allerede paa dette første Udviklingstrin, hvor Luther stod Zwingli nærmest, var der dog en fremtrædende Forskel mellem dem. Skøndt Luther udviklede sig langsommere end Zwingli, savnede han dennes mandige Sindighed. Han var i sin „Sturm und Drang“ Periode. Der stod Gny om ham, og med voldsom Kraft huggede han til højre og venstre mod alt, hvad der formede sig som Modstand, mod Doktorer og tyske Fyrster, mod

Kongen af England, Paven og Biblen selv. Om denne dristede han sig f. Eks. til at udtale: „Johannes' Evangelium er langt, langt at foretrække for de tre andre, og er er det eneste, fine, rette Hovedevangelium." Jakobs Brev betegnede han som kun „en Straa-Epistel", der ikke „har nogen evangelisk Art". Han var ifølge sin tyske Natur drabelig (Fig. 33 og 34).

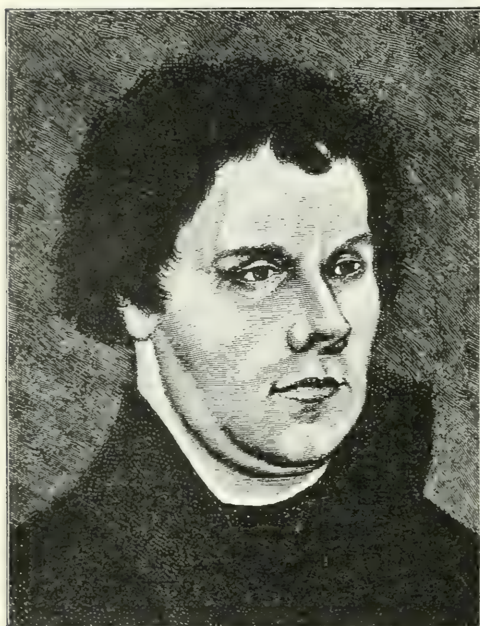


Fig. 34. Martin Luther Aar 1525.
(Maleri af Lucas Cranach, i München i Privateje.)

Mere afgørende gled dog Zwingli og Luther fra hinanden, da de ydre Forhold med naturlig Nødvendighed forelagde Luther Spørgsmaalet under politisk Form: Hvad vil du? Vil du kæmpe for de undertryktes Sag? Vil du Folkefrihed?

Svaret faldt ham svært. Han var selv et Barn af Folket, følte for det, ejede dets Forstaaelse, og havde nys, bittert, men frigørende, religiøst erfaret, at overfor Gud gælder ingen Rangstige. Hans Hjerte blødte ved at skulle træffe Valget mellem Folk og Fyrster. Men hans inderste, gennem Aarhundreders Arv formede, tyske Natur sejrede. Fyrstetroskab drog ham til sig.

Udvortes døvede han Smerten ved den voldsomme Opfordring til Fyrsterne om at slaa de oprørske Bønder ned som gale Hunde. Indvortes fandt han Fred ved, at dette Valg bragte Ro og Enhed i hans Forstaaelse. Thi hvad var der foregaaet? Han havde jo oplevet, at af de to Rangforordninger, hvorpaa hans Landsmænd

i Aarhundreder havde levet — den kirkelige og den kejserlige — var den kirkelige bleven til intet. Men saa var jo den anden, den hjemlige tyske, endnu dog i Behold. Selv havde han, da Ødelæggelsen blev ham klar, religiøst søgt Trøst i Biblen. Og instinktmæssig havde han fundet den i Ord udtalte af en med hans egen beslægtet Natur.

Thi Læren om Retfærdiggørelse ved Tro alene, ikke ved Gerninger, Læren om Menneskets i Bund og Grund ved Adams Syndefald fordærvede Natur — hvad var det andet end Udslag af en dyb, underdanig Respekt for Herskeren i Himlen? Overfor Gud har Mennesket kun ydmygt at bøje sig. Alt faaes kun af Naade, intet efter Fortjeneste. Thi alle er i Kraft af en for Aartusinder siden begaaet Forbrydelse Syndere og Skyldnere til Hobe. Ligesaa overfor Landsfyrsterne, hvis øverste Herre atter er Kejseren. I Kraft af en hemmelighedsfuld, langt tilbageliggende, ukendt Begivenhed har alle Undersaatter kun Uret overfor deres Landsherrer. Al Øvrighed er af Gud, og du skal være Øvrigheden underdanig. Du retfærdiggøres for Gud kun ved lydig Tro, for Landsherren ved lydig Troskab. Her kan aldrig være Tale om overskydende Fortjeneste, thi i begge Regnskaber er bestandigt Underskud, der kun dækkes af Naade.

Paa en besynderlig Maade var Luther her gaaet i en Ring. Idet han søgte at holde det religiøse Spørgsmaal ganske rent, frit for al Politik, var han endt med at gøre den politiske Myndighed, Landsherren (Fig. 35), til den, hvem man skyldte Lydighed ogsaa i religiøs Henseende. Idet han brød ud fra den kirkelige Pave, søgte han Ly hos en verdslig. I alle lutherske Lande blev Statens Overhoved den, der skulde afgøre, hvad enhver Undersaat religiøst maatte tro. Fra nu af slap alle Lutheranere nemt nok. Øvrigheden tænkte for dem. Naar de gav Kejseren, hvad Kejserens var, gav de i samme Stund Gud, hvad Guds var.

Der kan ikke være Tvivl om, at Luther mangen Gang maatte ømme sig ved denne Slutningsmaade. Brændende i Aanden havde han paa Rigsdagen i Worms frejdigt udtalt: „Med mindre nogen kan overbevise mig med Vidnesbyrd af den hellige Skrift

eller med andre tydelige og klare Grunde, hverken kan eller vil jeg genkalde. Her staar jeg. Jeg kan ikke andet. Gud hjælpe mig! Amen." Nu indrømmede han selv, at Landsherrens Mening stod over hver Undersaats. „Jeg kan ikke andet." Ja, men



Fig. 35. Luthers Landsherre Kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen.
(Efter Maleri af Lucas Cranach i Eremitagen, Sct. Petersborg.)

du skal, thi Øvrigheden byder det. Og al Øvrighed er af Gud.

Og dog var det ikke tilfældigt, at Luther var endt i denne verdslige Nødhavn. I Virkeligheden havde han ingen anden Udvej. Thi naar den menneskelige Natur var i Sandhed saa ond og

bundfordærvet, som han lærte, saa udygtig til enhver Friheds-ytring, med hvilken Ret var han da optraadt som Kirkeforbedrer? Han var jo ikke et Haar bedre end de andre. Hans Doctorhat kunde umuligt give ham Adkomst. Og at paaberaabe sig den hellige Aands indre Vidnesbyrd, var misligt. Det kunde jo enhver gøre, og saa vilde tilsidst alt, hvad der hed Kirke, opløses i et Kaos af Enkeltmeninger. Nej, her var i Virkeligheden intet andet for end, naar Pavekirken styrtede sammen, skyndsomst at ty ind i Landsherre-Kirken. Her havde man dog Tag over Hovedet. Thi al Øvrighed er af Gud.

Ærligt og redeligt havde Luther med al sin Naturs djærve Kraft, men bunden af sit Folks nedarvede Forudsætninger, søgt at bane sig Vej i de sammenfiltrede Spørgsmaal. Han var endt fjærnt fra Zwingli. Endnu en sidste Side hos Luther viser os hans tyske Sinds Ejendommelighed. Hans Drabelighed og hans underdanige Fyrstetroskab havde i visse Maader betegnet hans svage Sider. Hans jævne, inderlige Sindsvarme derimod vandt ham Hjerterne og udgjorde hans egentlige Styrke. Det var denne indre, stille Varme, hans trohjertede Tillid til Gud og al denne Tillids ægtefølte, naturfriske Udtryk, hans Religiøsitets hele hjemmelune, solstribede Hyggelighed, der sikrede Luther (Fig. 36) Sejren. Hans Lære var en Folkemelodi. Den dannede Underbund i hans Tale, klang frit i hans Salmer. Den laa lige godt for Mands- og Kvindestemmer og lød lifligt fra Barnemund. Derfor sang man nu trøstigt i Hjem og i Kirke og lod Herrens Vejr rase derude, Snefog og Storm mod Kirketag, Herrelune mod Kirkelære og Kirkegods. Det var jo Kendetegn paa sand Gudsfrygt at lade Herren raade.

Inderligheds-Siden i Luthers Livssyn fik sit mest vovede Udtryk i hans Opfattelse af Kvinden. For den katolske Opfattelse havde hun staaet som en Blanding af Himmel og Helvede. Jomfru Maria, Jesu Moder, indtog jo den højeste Plads, noget Menneske kunde tænke sig. Hun var Renheds Billed, Himmeldronning. Men ellers var Kvinden kun en Fristelse for Manden til Synd. Det ideale Forhold mellem Mand og Kvinde var at sky hinanden og gaa i Kloster. For Luther, der jo forkastede

kirkelig Rangforordning og Klosterlivets Fortjenstlighed, stillede Forholdet sig derimod stik modsat. Menneskets ypperste Opgave var netop at efterkomme Guds Bud til Adam og Eva, det eneste, der endnu stammede fra Tiden før Syndefaldet: Vorder



Fig. 36. Martin Luther.
(Efter et i 1902 i Wittenberg fundet Billede af Lucas Cranach.)

frugtbare og formerer eder. Derfor var Ægteskab mellem Mand og Kvinde begge Parters Pligt (Fig. 37), og selve det legemlige Udtryk herfor var Ægteskabets gudbeaandede Midtpunkt. Thi af denne flittige Samvirken fremgik ikke blot Lovlydighedens Løn i Form af Barn paa Barn, men tillige fulgte som Naadegave

voksende indbyrdes Kærlighed mellem Ægtefolkene og gensidig Tilfredshed. Naar en Ægtefælle døde, var det derfor den efterlevendes Pligt snart atter at indlade sig i nyt Ægteskab.

Der blev efterhaanden grumme hyggeligt i den lutherske Menighed. Hjem ved Hjem med lutter lydige, nøjsomme Beboere. Manden flink til sit Arbejd, flink til sin Mad, immertidsens frimodig og glad. Hustruen dygtig Husmoder, fingernem og med et Øje paa hver Finger. Uden om Huset den muntre Opvækst, mindst een af hver Aargang. Indeni: Vuggegang, Salmesang, Hjerterum og derfor Husrum, med Øl til Varme, Bleer til Tørring paa det lune Arnested (Fig. 38).



Fig. 37. Luthers Hustru Katharina von Bora.
(Maleri af Lucas Cranach i Gemälde-Galleri der Moritzkapelle i Nürnberg.)

Her kunde ikke rummes mere. Men man havde jo nær glemt det allervigtigste: den bundfordærvede Menneskenatur, det onde, Djævelen. Der maatte skaffes Plads til dette ogsaa. Bibeltrofast gik Luther her mere djærvt og ærligt tilværks end de andre. Calvin havde anbragt det onde og Djævelen oppe i Guds Verdensplan. Romerkirken satte helst Djævelen i Pleje hos Kætterne. Zwingli sørgede slet ikke for ham. Men Luther erklærede bestemt: der maa skaffes Plads. Man

kneb sig da sammen og husede den fæle Gæst. Mørket og det usynlige anvistes ham til Bolig. Som Husmoderen bekæmpede Møl, gennembankede nu Husfaderen ved tilfældige Lejligheder sine Børn for at kue Arvesynden, knække den gamle Adam i dem. Og Landsfaderen lod, overalt hvor det ondes Skab bevisligt havde smittet og bredt sig, vedkommende, der havde sluttet Pagt med Djævelen, slaa ned og offentlig brænde. Øvrigheden



Fig. 38. Hans Burgkmair: Et frugtbart Hjem.
(Træsnit fra det 16. Aarhundrede.)

laa ikke paa den lade Side. Baal lyste ved Baal. Men lige meget hjalp det.

Ulykken var, at man aldrig kunde faa fat i Djævelen selv. Usynligt drev han sit Spil. Forledte Folk, knækkede Arme eller Ben paa dem, drillede dem, pinte dem, altsammen for at faa dem helt i sin Magt. Ja, engang imellem undsaae han sig end ikke for at vise sig ganske skinbarlig. Luther selv saae ham f. Eks. paa Wartburg (Fig. 39), hvor han maatte kaste Blækhornet efter ham; og engang senere gjorde Djævelen udenfor Vinduet (Fig. 40 og 41) Nar ad ham ved at efterligne alle hans Fagter. Sligt var forfærdeligt. Det undergravede al Hjemmets

Fred og Lykke. Her hjalp i Virkeligheden hverken Troskab mod Landsherren eller Tro paa Gud og Kristus. Thi i Dødsstunden, naar Bevidstheden omtaagedes, kunde Djævelen forvirre den af Øvrigheden godkendte Trosbekendelse selv for den frommeste. I Nattemørket drog han sit Vodd mellem Himmel og Jord og fangede Sjæle paa Vejen til Gud.

Dette var Lutherdommens sorte Punkt. Djævelen var bibel-



Fig. 39. Wartburg.

ret bragt tilstede, men kunde ikke manes bort igen. Han var med overalt som Nissen i Flyttegodset. Forgæves antog Kirkens Toldembedsmænd Kongeskilt, og mødte troligt for selv at stemple Fragtbrevet, hver Gang en Sjæl skulde afgaa. Djævelen skræmmedes ikke af sligt. Luther havde jo opgivet Kirkens gamle Adkomst til Stabelret i Skærsilden, fordi der ikke stod noget herom i Bibelen. Men skulde Vareforsendelsen foregaa fra Jorden direkte, var Udfaldet for hver enkelt højst usikkert. Thi Djævelen

var Herre her paa Pladsen, og, ærligt prøvet, var enhver Sjæleforsending mere eller mindre djævlebefængt. Mærket *H* kunde med fuldt saa megen Ret betyde Helvede som Himmerige.

Der hørte Folkets hele jævne Ro til for ikke at bringes til Vanvid ved denne evige Djævlefrygt. Som Feberild brød den frem, hver Gang nye Heksebaal tændtes. Men trods dette iboende Giftstof virkede Lutherdommen dog, i det mindste i det lange Løb, befriende og beroligende, hvor den havde sat sig fast. Vel var det kun Landsfyrsterne, hvem den havde tilkendt Trosfrihed. Men i Aarhundredernes Løb gik det herved langsomt op for Befolkningerne, at samme Frihed maatte tilkomme enhver Undersaat. Og den første, ubevidste Anvendelse af denne Trosfrihed rettedes netop mod den vilde Djævlefrygt. Thi naar Djævelen maatte siges strængt taget at have Ret til de allerfleste Sjæle, var der ikke andet for — naar man da ikke med Katolikerne vilde gøre Lutherdommen til Helvedes Planteskole — end at Folket tog sig selv til Rette. Lidt efter lidt vænnede man sig da til at anslaa de afdødes Skæbne, naturligvis den rette Trosbekendelse forudsat, ikke efter Djævelens Rovbegær i deres Dødsstund, men efter Graden af deres Bravhed og Hæderlighed i levende Live. Tro var naturligvis meget godt og en nødvendig Betingelse; men Gerninger var dog det egentlig afgørende. Ganske ligesom Folkets sunde Retsindighed i sin Tid havde brudt med Pavedømmet paa Grund af Afladshandelen, brød den nu, foreløbigt

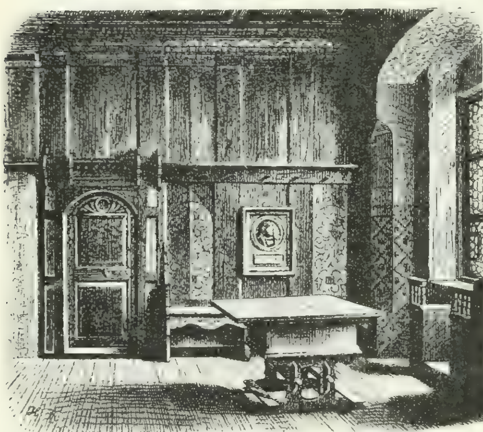


Fig. 40. Luthers Stue i Wittenberg, som den er bevaret indtil Nutiden.

ubevidst, atter med Lutherdommen paa Grund af dennes Djævlelære og Retfærdiggørelse alene ved Tro. Op igennem Kirke-



Fig. 41. Luthers Bolig i Wittenberg, tidligere Augustinerkloster, skænket ham af Kurfyrsten.
(Restaureret 1873.)

forandringen begyndte at skyde en af Kirken uafhængig, paa Folkets egen Bravhed alene grundet, rent menneskelig Morallære.

9

Fra den Tid, Vikingerne havde erobret Normandiet og England, havde de udfoldet et kraftigt Liv her, hvor de tydeligt nok trivedes endnu bedre end paa Hjemmets magre Grund. Da de Danske slap Herredømmet i England, greb deres normanniske Fætre det 1066. Og af Hjertens Lyst gik man nu fra begge Sider af Kanalen paa de morsomme Vikingetog, der kaldtes Korstog. Da disse var omme, underholdt man sig et Aarhundrede igennem med at erobre Frankrig. Og sluttelig, da denne Idrætsplads var lukket, tog man sin Tilflugt til blot for egen Fornøjelse at hugge hinanden ned hjemme i den blodige 30-aarige Kamp mellem „den røde og hvide Rose“ (1455—85). Ud af denne Krig fremgik som Sejrherre Huset Tudor, der, Fader, Søn og tre Børnebørn, med blodig og kraftig Haand styrede Landet indtil 1603.

Der var noget eget fuldblodigt og virkelighedsmæt ved denne Udvikling. Blod hørte der til, det var en given Sag. Men desforuden var her noget djærvt, sundt og ligefremt, der varslede godt. Dette Folkefærd gik ikke blot lige paa, men tænkte tillige Sagen ligesom mere tilbunds end andre. Det var næppe tilfældigt, at „Skolastikens Fader“, Anselm af Canterbury († 1109) tilbragte næsten hele sit Liv i Normandiet og England og her udtalte dens Grundsætning: credo ut intelligam (Jeg tror for at komme til at forstaa). England ydede sit rigelige Bidrag til Skolastikens berømte Navne. Heroppe fødtes: Alexander af Hales († 1245), Duns Scotus († 1308) og William Occam († 1347).

Ikke dog blot tankemæssigt, men praktisk tillige gik man tilbunds i Sagen. Anselm forsvarede som Ærkebisp i Canterbury modigt Kirkens Uafhængighed efter Hildebrands Grundsætninger og maatte derfor vandre tre Aar i Landflygtighed. En af hans Efterfølgere Thomas Becket blev baade myrdet og helgenviet af samme Grund. Under Innocens III tog Englands Konge sit Rige til Len af Paven. De engelske Lensmænd besvarede dette Skridt ved paa Engen udfor Windsor at aftvinge Kongen det berømte Frihedsbrev (1215), der danner Grundlaget for Englands frie Forfatning.

England havde saaledes ikke faa Betingelser for at spille en Førers Rolle. Allerede dets Beliggenhed anviste det Uafhængighed af det øvrige Evropa. Folkets fuldblodige, djærve, paa engang grundige og praktiske Tankesæt gav det Mod og Evne. Fra Middelalderen indtil Darwins Dage har da ogsaa England ofte, som en Baad med Varpetov, roet forud for det øvrige Evropa.

Dette viste sig første Gang ret tydeligt, da John Wiclif († 1384) over hundrede Aar førend „Reformationen“, udtalte Calvins, Zwinglis og Luthers Tanker. De ydre Betingelser for Wiclifs Optræden var ægte engelske. Han var først og fremmest „Politiker“. En højt begavet og dannet Mand, af Stilling Professor ved Oxford og Præst, hvem et politisk Spørgsmaal kaldte frem og gjorde til Partileder. Spørgsmaalet var den engelske Kongemagts Lensforhold til Paven. Dette harmede Wiclif (Fig. 42).

Støttende Kongen og støttet af ham drog han tilfelts herimod, derefter mod alle de andre Udslag af den pavelige „Antikristendom". Med forbavsende Dristighed bekæmpede han Gejstlighedens Kyskhedsløfte, Helgendyrkelsen og Læren om Brød og Vins Forvandling i Nadveren. Han erklærede Biblen for den eneste Kilde og Rettesnor for religiøs Erkendelse. Og han vovede at oversætte det nye Testamente fra Latin (Vulgata) paa Engelsk, for at det kunde blive Folkelæsning.



Fig. 42. John Wiclif.
(Efter Knole.)

John Wiclif var en Svale før Sommeren. Der var endnu ingen Bogtrykkerkunst til at mangfoldiggøre hans Bibeloversættelse, ingen Fællesforudsætning til at fatte Dybden i hans Ord. De fleste af dem faldt paa Stengrund og traadtes ned. Hans Skrifter og Lærdomme fordømtes som kætterske. Efter hans Død bestemtes det paa Kirkeforsamlingen i Konstanz, at hans Støv skulde opgraves og splittes for alle Vinde. Men til Ære for Konge og Parlament maa det siges, at de værnede om hans Person i levende Live. Han fik Lov at dø i Fred i sit Sognekald (Lutherworth ikke langt fra Leicester). Og trods alle Kirkens Forsøg paa helt at slaa hans Tanker ned, spirede de dog i mangt et Sind i England og forberedte den senere Reformation. Helt over til Bøhmen fløj de og forhvervede Huss og Hieronymus Martyrdøden paa Baalene i Konstanz (1415 og 1416), hvor begges Aske kastedes i Rhinen.

Under Huset Tudor naaede det store Fællesrøre England.

Wiclifs Tanker brød da naturligt atter frem. De var senere opstaaede i lidet ændret Form hos Luther og Calvin, især hos den sidste. Forsaavidt kunde det flygtigt seet tage sig ud, som om det blot var disses Tanker, der nu udenfra tilførtes Landet. I Virkeligheden var imidlertid Reformationen i England forskellig fra Luthers og Calvins. Den var engelsk i sin Grundforudsætning og Form.

Dens inderste Ejendommelighed var, at det religiøse Spørgsmaal for en engelsk Opfattelse nødvendigt blev til et retsligt, et politisk. Ifølge den engelske Forfatning bestod Staten af de to, Konge og Folk, hver med sine Rettigheder. Modsætningen mellem disse to Led fremkaldte et forskelligt Syn paa Reformationen og dens Betydning.

Fra Kongemagtens Synspunkt seet blev det klart, at Reformationen betød den engelske Kirkes Uafhængighed af Rom. Den engelske Konge er selv sin Kirkes Overhoved. Kirkelæren kan maaske i et og alt falde sammen med den katolske; Kirken i Landet har imidlertid ikke Paven, men Englands Hersker til sit Overhoved. Den engelske Konge raader for den engelske Kirke. Denne Opfattelse var dog dobbelt-sidet. Og ikke mindst Herskerne af Huset Tudor lagde ligesaa megen Vægt paa Sagens anden Side. Den engelske Konge — altsaa ikke det engelske Folk — raader for den engelske Kirke. Kongen bestemmer derfor Kirkelæren, og Folket har at rette sig derefter.

Denne Paastand forekommer Nutiden mere fremmed og stridende med engelsk Tankegang, end den lød dengang. Datidens Grundforudsætning var Overbevisningen om Arvesynden og det ondes Magt. Sandhedens Kraft til selv at gøre sig gældende, Menneskesindets Evne til selv at vælge det rette lød for hin Tid nærmest som gudsbespottelig Tale. Herskeren var en Gartner, der maatte pleje og dyrke sin Jord. Magt var hans Middel. Af sig selv bar Menneskesindet kun Torne og Tidsler. Derfor anvendte man allevegne samme Fremgangsmaade. I Syden Inkvisitionens Martermidler. Calvin Forfølgelse og Baal. Luther rakte Kirkens Sværd og Brandfakkel til Landsherren. Ganske naturligt gik Herskeren i England ud fra, at han maatte dyrke Guds

Ager med de sædvanlige Redskaber. Det højeste, han drev det til i frisindet Retning, var: i sig ikke at se Ejeren, men blot Jordens Forpagter, der skulde svare sin Afgift til Herren.

Fra det engelske Folks Synspunkt seet betød Reformationen ligeledes et Retsforhold, et ændret Retsforhold. Religion var en Pagt med Gud. Tidligere havde Pagtens Indhold kun været kendt gennem Kirkens Fortolkning, der stundom havde været urigtig. Nu fik man ved Reformationen Pagtens egne Ord i Hænde ved en trykt Oversættelse af Biblen paa Engelsk, tilgængelig for Hvermand. Ingen tvivlede om, at Guds Ord var klare og tydelige nok. Med en Iver som i intet andet Land kastede man sig da over Læsningen af „Bogen" (Biblen). Studiet af Forfatningsbogen, der angav Vilkaarene for Pagten med Gud, gik som en uhyre Bølge over Landet og tilførte det allerede politisk opdragne Folk en ny og langt dybere gaaende Dannelse. Kort udtrykt kunde man betegne Englands Historie saaledes: i det 16. Aarhundrede fyldtes Folket af det nye Testamente; i det 17. Aarhundredes første Halvdel var det særlig Læsningen af det gamle Testamente, der gav Folkets Optræden Præg.

Disse to afvigende Synsmaader for Reformationen, Kongemagtens og Folkets, maatte nødvendigt afføde Rivninger og Strid. Vel tænkte ingen i Begyndelsen paa, at Biblens Ord maaske kunde fortolkes paa flere Maader. Tværtimod: Forfatningsbogen maatte være klart affattet. Men Kongemagten saae dog med Uvilje paa, at Folket fik den Bog i Hænde, hvis Tydning og Gengivelse som paabudt Kirkelære ene tilkom Landets Hersker. Det er betegnende for den forskellige Art af Reformation i Tyskland og England, hvorledes man i hvert Land paa sin Vis opfattede Betydningen af Bibeloversættelse. I Tyskland forelaa der ikke mindre end 17 trykte fuldstændige Bibeloversættelser, da Luther 1521 begyndte paa sin. Kurfyrst Frederik havde intet imod, at ogsaa hans Gæst og Fange paa Wartburg sysselsatte sig hermed. I England fandtes der endnu 1525 kun de to haandskrevne Oversættelser, Wiclifs og en anden af en af hans senere

Tilhængere. De var overordentlig sjældne, og der var fastsat Dødsstraf for at eje eller benytte dem.

For at komme til at oversætte det nye Testamente maatte William Tyndale 1525 hemmeligt drage til Luther i Wittenberg, og hans Forehavende meddeltes Kongen af England som en af de forfærdeligste Forbrydelser. Trykningen af Tyndales Oversættelse blev paabegyndt i Køln, saa maatte han flygte til Worms, hvor han endelig fik 3000 Eksemplarer færdigtrykte og afsendte til England. Her blev Bogen offentlig brændt i Sct. Pauls'. Enhver, i hvis Eje den fandtes, blev fængslet, pisket, bunden til Skampæl. Ikke desto mindre blev tre Oplag udsolgte inden 1530, saa at et nyt maatte trykkes i dette Aar. William Tyndale (Fig. 43) selv turde ikke vende tilbage til England, men maatte leve som Landflygtig i Antwerpen. Da endelig et Kongelune bragte hans Sag Sejr, idet Henrik VIII 1536 befalede, at hver Præst og Kirke skulde være i Besiddelse af en engelsk Bibel, hjalp dette ikke dens trofaste Oversætter. William Tyndale blev samme Aar, vistnok paa Kongens Anstiftelse, fanget, kvalt og brændt i Vilvoorde i Nederlandene.

Kongemagtens Krav paa at bestemme Kirkelæren blev i England gjort gældende paa en særlig følelig Vis. Under Henrik VIII skulde først alle være gammeldags Katoliker, derpaa alle erkende Kongen som Kirkens Overhoved. Under Edvard VI skulde alle være reformerte. Under Dronning Maria skulde alle igen være Katoliker. Under Dronning Elisabeth endelig indførtes den anglikanske Kirke som Englands Statskirke, og Overtrædelse af Kirkelovene straffedes som Forræderi mod Staten. I Løbet af 29 Aar havde saaledes alle skullet ikke mindre end fire Gange skifte Religion.

Overfor disse hensynsløse Krav paa blind Underkastelse stod et Folk, der var mere politisk og religiøst opdraget end noget andet til at fatte Betydningen af at fastholde en Overbevisning. Sammenstødet mellem Kongebud og Folketro førte dog ikke som i Frankrig eller i Nederlandene til Religionskrig. Retten gik blot sin Gang. Hvert Parti afgav ifølge den besynderlige Vekseldrift skiftevis sine bedste Mænd som Martyrer. At være Stats-

mand eller Biskop aabnede rimelig Udsigt til at ende paa Skafot eller Baal. Intet andet evropæisk Folk i det 16de Aarhundrede

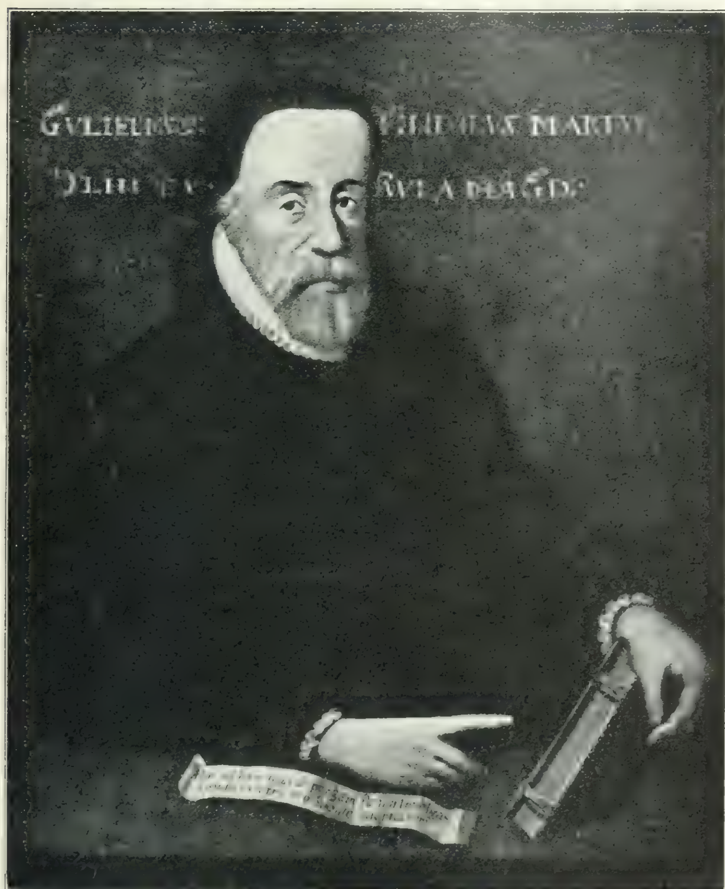


Fig. 43. William Tyndale.
(Maleri i Hertford College, Oxford.)

har gennemgaaet saa haard og grundig en Religionsskole som det engelske. Man sammenligne som Modsætning blot, hvor nemt det gik med Religionsforandringen i Nordtyskland og Skandinavien, der ikke har en eneste Martyr, for eller imod, at opvise.

Udadtil var Englands Stilling afhængig af Udfaldet af det store Familjeskuespil, som dengang opførtes i Evropa. Ved Giftermaal var de habsburg-østrigske, de burgundisk-nederlandske og spansk-italienske Lande samt Amerika blevne samlede paa en og samme Haand. Heraf fremgik den stolte Plan at samle ogsaa, hvad der manglede, og lægge den hele Verden under Gud og det spanske Kongehus. Verdenshandelen var alt Spaniens, ikke mindst efter at det 1580 havde indlemmet Portugal i sig. Jesuiterne virkede med Kraft for at bringe alle tilbage under den gamle Tro. Som en uhyre Blæksprutte hævede det spanske Rige sig af Vandet, gjorde Havet usikkert og omklamrede alle Lande med sine Fangearme. Det sugede sig fast ved Giftermaalsforbindelser, klemte derpaa Selvstændighed og Trosfrihed ud af sit Bytte, indtil dette var tjenligt til helt at gaa op i Spanien.

To Gange fik Spanien suget sig fast paa England. Første Gang var, da den spanske Prinsesse Katharina 1501 blev gift med Prinsen af Wales, og efter dennes Død med hans Broder Henrik VIII. I ham fandt dog den spanske Giftermaalspolitik sin Mester. Han var istand til at drive ikke blot Giftermaalspolitik, men Giftermaalsreligion. Da Paven nægtede at skille ham fra Katharina, skilte han sig selv ikke blot fra hende, men fra Paven med, idet han gjorde sig til Kirkens Overhoved i England.

Anden Gang lykkedes det Spanien at suge sig fast paa England, da Katharinas Datter Maria 1553 besteg Tronen og derpaa ægtede Philip II. Denne fortryllede ganske sin stive Tante og Hustru (Fig. 44), der var elleve Aar ældre end han. Hun ofrede ham ikke blot sine Længsler, men sine protestantiske Undersaatter, der halshuggedes og brændtes for Fode, og sin Krigsmagt mod Frankrig, hvorved England mistede Calais. Stor var Jublen hos alle Spaniere, dobbelt Ængstelsen hos Englænderne, da Dronningen ventede sin Nedkomst. Blev det en Søn, vilde denne være Arving til baade Spanien og England, og saaledes engang kunne gøre England til en Provins af Spanien. Det viste sig imidlertid blot at være begyndende Vattersot. Spanierne ærgrede sig, Englænderne lo, Philip II holdt sig borte, Dronningen

tog sin Død af Sygdom og Sorg. Efter hendes Død friede Philip II til Halvsøsteren, Elisabeth, der besteg Tronen. Hun svarede imidlertid nej, og herved lagdes Grunden til et bittert Fjendskab



Fig. 44. Dronning Maria („den blodige“) af England.
(Maleri af Antonis Mor i Prado, Madrid.)

imellem dem. Da Elisabeth senere vovede at understøtte Philip II's oprørske Undersaatter i Nederlandene, ja, at lade Maria Stuart af Skotland henrette, var Loddet kastet. Det var ikke længere nok at sende Snigmordere og Oprørsstiftere herop. I aaben Kamp og med Anspændelse af alle Kræfter burde Spanien Gud til Ære underlægge sig det kætterske England.

Med den Krig, som hermed begyndte, afgjordes Evropas Skæbne. Spørgsmaalet drejede sig om, hvorvidt den romanske Stamme, Romerkirken og Skolastiken skulde sejre, eller om de blonde Folk mod Nord og Protestantismen skulde hævde deres Uafhængighed. Hvis England her havde tabt, vilde Turen ufejlbarligt være kommen til Danmark-Norge og Sverige, og ved disses Erobring Trosfrihedens svage Lys være slukt. Nordtyskland viste sig jo senere ganske ude af Stand til at klare sig alene. Med Føje udkæmpedes Kampen mellem Spanien og England. Hver især var de deres Partis ypperste Repræsentant i det 16de Aarhundrede, de i religiøs Henseende mest udviklede Lande i Evropa.

Sejren blev Englands. Dette Folk, der baade havde frembragt John Wiclif og tavst udfoldet Taalmodighedens Kraft, medens man en Menneskealder igennem skiftevis havde halshugget og brændt dets betydeligste Mænd for deres religiøse Overbevisningers Skyld, dette Folk viste sig nu hverken sløvet eller mattet af Blodtab. Da det fik slap Tøjle, fordi Faren var nær, skød med eet al Ungdomskraften op i det. Vikingeaanden vendte tilbage. Atter gik de ud paa Eventyr, gentog Portugiseres og Spanieres Opdagelser, gjorde nye, plyndrede fjendtlige Skibe i Atlanterhav og Stillehav. Krigen var allerede længst begyndt paa Havet, førend Maria Stuarts Hoved faldt. Da den „uovervindelige Armada", 150 mægtige Sejlere stærk, naaede Plymouths Red, laa de langt færre Englændere kampklare derinde. De lod sig ikke fange, men smuttede ud. I et ugelangt Slag fra Plymouths Red til Dynkirks Strand drev de Spanierne afsted, østpaa, nordpaa. En stor Part af den uovervindelige Flaade strandede paa Irlands Kyst, Resten vendte ødelagt hjem. Og at Kampens Udfald ikke havde været tilfældigt, viste Englænderne fremdeles ved Sejr paa Sejr, overalt, hvor Skib kunde naa.

Denne uventede, voldsomme Rejsning drog stærke Følger efter sig. Verdenshandlen, der omkring 1500 var gledet fra de norditalienske Stæder til Spanien og Portugal, vandrede nu videre op til England. Rigdomme ophobedes her og affødte ny Virksomhed, driftig og dristig Foretagsomhed. Men ogsaa aande-

ligt viste det mægtige Opsving sig. England frembragte to af det nyvakte Evropas første, selvstændige Aander, Shakespeare og Bacon.

10

Intet viser maaske saa tydeligt Englands Forspring for det øvrige Evropa som det, at Shakespeare (Fig. 45) kunde fremkomme her. Man tage hvilken som helst samtidig Digter fra de andre Lande i Evropa, og Afstanden vil være iøjnefaldende. I England derimod var Shakespeare ikke en blot enlig Skikkelse. Han var den ypperste i en samlet Flok. Navne paa nogle af hans samtidige, som f. Eks. Marlowe og Ben Jonson, vilde i ethvert andet Land have betegnet en Udvikling uden Lige. Alene Marlowe's Skuespil Faust (1589), hvori han genialt behandlede det i Tyskland 1587 udgivne Sagn om Faust, vilde, hvis Stykket havde været forfattet i Sagnets Hjemland, raget vidt, vidt op over dette Lands hele samtidige Skønliteratur.

Shakespeare's Betydning maales bedst ved den Indflydelse, han udøver endnu. Hans Indholdsvæld har hidtil vist sig uudtømmeligt. Historisk bedømt er det først iøjnefaldende ved ham, at han midt i Religionsstridighedernes Aarhundrede mægtede at indtage et selvstændigt, rent menneskeligt Stade. Han er den frigjorte Vikingeaand, der, adlet ved Kendskab til Sydboernes Tankesæt, grublende, legende gengiver sit eget Billede af Livet, hvor Skyld og Straf, Menneskevilkaar, Drifter og Formaal efterspores og slynges i et uvant Mønster. Umaalelig er den Virkning, han har udøvet ved, uden at indlade sig i Strid med det gamle, blot at se alt under en anden Synsvinkel og herved rejse helt nye Spørgsmaal. Han danner et nyt Trin i Menneskehedens Udvikling.

Hele den brogede Flok af levende Skikkelser, som Shakespeare har skabt, giver i sin ubændige Kraft og Mangfoldighed først og fremmest et Billede af hans egen og Tidens svulmende Naturfylde. Shakespeare minder for saa vidt om den samtidige

Bevægelse i Italien. Han og hans engelske Aandsfrænder havde ligesom Italienerne opdaget og gengav Menneskedyret. Der er dog den Forskel, at dette Menneskedyr i Italien var mere race-

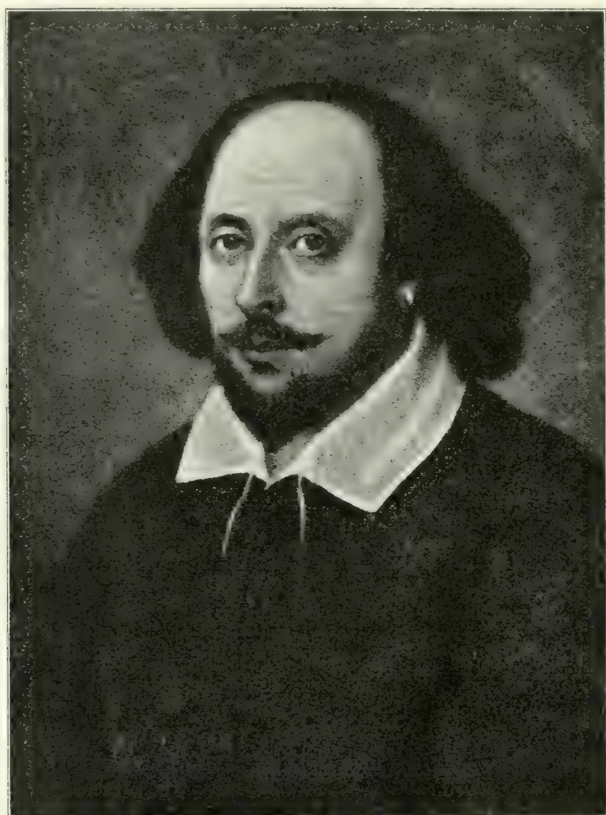


Fig. 45. Shakespeare.
(Portræt i National Gallery i London.)

rent. Selv naar det er fremstillet i en Michelangelos gigantiske Former eller opfattet af en Machiavelli, synes man at kunne spore hos det Afstamningen fra Helgener og fra Antiken i Italien. Dette Væsen er glat og blankt i Huden, fint i Fodskiftet, kælent og lunet, ædelt og ildfuldt. I dets rolige Blik er der Dybde

nok til at gemme Kløgt og Begejstring, Kulde, Had, vild Grusomhed. Hvorledes Menneskedyret i Italien end arter sig, hvor vulkansk det end kan ytre sig, føler man, at det hører hjemme i den klare, fulde Belysning, at det ligesom Kunstværket er eet med sin Form.

Hos Shakespeare og hans Landsmænd derimod er Menneskedyret plumpt og voldsomt. Omgiven af en barsk Natur og blodfyldt for at modstaa denne, trænger det til uafbrudt at give sig Luft i kraftige Livsytringer. Et Blink er nok til at hidse det, og engang i Fart stormer det, vildere og vildere, sig selv til døde. Livet er Kraftens Selvtilintetgørelse. Og dog er der i denne evige Kamptummel og raa Nedslagtning en egen Lysbrydning, der vækker ens Opmærksomhed. Lyset er ikke som i Italien Ovenlys, men Sidelys. Stundom kastes det med en ganske egen Virkning ind over, hvad der foregaar, saa at Tyngdepunktet forlægges fra Optrinet til Beskuerens Forstaaelse. Ligesom i Valhalla de faldne hver Aften staar vel tilmode op igen, saaledes nyder man her de faldnes Død i en forklaret Form. Det er ikke blot en Falstaffs Pjaltethed og forlorne Tapperhed, der humoristisk omsættes til Tilskuernes Latter. Man bliver Parthaver med i Udviklingens Gang og selve Undergangens Følgerigtighed.

Det er med andre Ord et andet Folkefærd, der her fylder Tilskuerpladsen. Paa den romerske Arena nød man Kampens Spænding, dens Muskeludtryk. I Spaniens Tyrefægtninger tog man paa Forhaand Parti med den behændige Sikkerhed mod Dyrets ubændige Kraft. Ved de engelske Dyrekampe og Væddeløb var Interessen forflyttet og fordoblet til Tilskuernes Væddemaal om Udfaldet. Tab og Vinding omsattes bagefter i Kundskab om Træning og Valg af Racer. Hos disse Vikingernes Ætlinge blev Nydelsen ved Gangen i et Skuespil Synet af den sikre Virkning af, hvorledes Rorpinden fra først af var lagt. Hos Shakespeare og hans samtidige aabnedes der da, ved Siden af Verdensskuespillets grufulde Massemord og trykkende Tynge, Adgang til en rolig Siddeplads, hvor man ligesom udenfor sig selv og i Pagt med Styrelsen nød Gangen i Stykket, den lange Skruegang af Fald fra Daad til Brøde, til Straf. Man talte kun

lidt om dette Samvær med Verdensstyrelsen. Men, engang fortrolige med Skruegangen og dens stadige Fald fra Brøde til Straf, fandt forstandige Mænd det ikke utroligt, at dette netop var et Dyrkningsredskab i den store Verdensdrift. Maaske sneglede Gud saaledes Ondskaben ud af Verden, gjorde efterhaanden den sure, fugtige Jordbund til frugtbart Agerland.

I een Skikkelse viser Shakespeares og hans Landsmænds Livssyn sig i sin ejendommeligste Form. Det er i deres Kvindeideal. Dette er ikke Shakespeares alene, men fælles for næsten alle samtidige engelske Digtere fra Spencer til Shakespeare, og netop herved vinder det i Alsidighed og Klarhed. Ved Siden af Manden, der voldsomt stormer frem i blind Lidenskab, staar den blide, trofaste, selvhengivende Kvinde. Hendes Maal er ikke i kort, men heftigt opblussende Sanseglød at brændes i eet og ud med Manden. Her er ikke Sydens sitrende Sommerhede, luevarmt favnende Vulkanens Pragtblomster og Druer. Nej, i Overensstemmelse med Hjemmets Landskab er Skovens milde Svalhed, Engenes duggfriske, blomstertittende Grønhed — i Gry og Kvæld, i Vaar og Høst den samme — Kvindens ypperste Ynde. Hun er den milde, blide, sorgbortviftende, sjælestyrkende Troskab. Hendes Kærlighed er ikke det yppige Favntag, der veksler med Lede. Glad som Bækkens Rislen, mild som Vindens Vift, altid redebon som Hjemmets Hygge ytrer hendes Hengivenhed sig ikke blot i et Øjeblik, men i et vennesælt bestandigt. Hendes højeste Ønske er, ubemærket at ofre Manden alt, i Omsorg, i Savn, i Smerte. Intet tager denne Glæde fra hende. Selv naar Skæbnen overskærer hendes Livstraad, sænker den løsgivne Vilje sig i Mindet med Duft som af slagent Hø.

Dette Kvindeideal var ikke tilfældigt, men langsomt og sikkert vokset frem paa engelsk Grund. Det forstaas bedst ved at sammenlignes med andre af beslægtet Art. I Modsætning til den altfor stærke Spænding i det kirkelige Syn, der i Kvinden kun havde kunnet se enten den rene Himmelbrud eller Mandens Fristerinde til Synd, var der i Middelalderen hist og her opstaaet nye Kvindeidealer. I Sydfrankrig havde det formet sig som Rid-

derens „Dame“, Sejersprisens Uddeler, Genstanden for det ærbødige, fantastiske Galanteri. I Spanien, under Maurerkampen, havde Kvindeidealet laant Træk baade fra Troskampen og fra Befolkningens egen Karakter. Den sande Kvinde var bleven Hævnersken af Frafald og Utroskab. Det er et ægte spansk Billede, naar der f. Eks. i Don Quixote berettes om en skøn, ung Kvinde, som kommer farende til Hest og bagfra dræber sin Elskede, fordi hun skinsyg holder ham for utro. Da han døende beviser, at hun har haft Uret i sin Mistanke, gaar hun i Kloster. I de mellemevropæiske Byer endelig havde blandt den flittige Middelstand Kvindeidealet formet sig som den beskedne, flinke Husmoder. Det var dette, hvorpaa Luther ud fra sine religiøse Forudsætninger byggede videre og uddannede til den dygtige Hustru og Moder, der, hvor meget end Børneflokken Aar for Aar voksede, troligt vidste Raad for de mange Munde.

Af de her anførte nye Kvindeidealer kom det tyske det engelske nærmest. Og dog var der en Afstamningsforskel. De tyske var snævrere og bar endnu Mærker af de smaa Haandværkerhjem, hvor det var opstaaet. Med ringe Midler, men derfor just des hæderligere, puslede Konen her om Mand og om Børn. Ingen fri Natur, kun et Værksted og en Fællesstue bag smaa, grønne Ruder. Men Solskær paa de blanke Tintallerkener og en Urtekost til Pinse. Ogsaa det engelske Kvindeideal var oprundet af Hjemmet. Men Hjemmet hos Storkaarsfolk og Friluftsfolk, hvor hele Hjemlandet hørte med — Hjemmet, som det i 7—800 Aar havde faaet Lov til at udvikle sig for Indbildningskraften hos Slægt efter Slægt, tankefrit og mindebundet. Thi det var det gamle Vikingeideal, der nu, da Fortids Forhold i forstørret Form gentog sig, selv vaagnede til bevidst Liv med dem, men i rigere, mere udviklet Skikkelse.

Kvinden var Hjemmet. Ikke dog Gamlemoren, der trælsomt stelled for Mand og for Børn. Nej Hjemmet, Hjemmet, som det sollyst ildned Tanken fra Vugge til Grav. Grøftevolden, hvor de leged som smaa, og hun lyshaaret, blaaøjet rakte ham Jordbærret. Hjemmet, hvor en Vaardag Viljen knyttede sig i Trang til Bedrift. Lunden, hvor de mødtes til Afsked. Pynten, hvor hun

vinked, da Skibet gled ud. Hjemmet, som det stod for Tanken mangen brydsom Stund i det fjærne, naar Farer og Savn, fjendtlig Overmagt og Kvindelist eller egen Dumdristighed jog Maanen i Mulm, Haabet i Jern og Bolt, mens Skuden i Smaavand hugged mod Stenbund. Og saa Hjemkomsten! Fjorden ind for fulde Sejl! Der stod den, Tjørnen, han husked fra Dreng. Røg fra Taget som fordum fra Granders Bosted. Alt uforandret. Kun hun voksen, fuldbarmet, nu hans Brud. Og ud og hjem saa mangen Gang. Bestandig samme Glæde ved Hjemkomsten, ingen Daddel af hans Færd, ingen Skinsyge ved hans Eventyr, kun gode Raad og bedre Ønsker. Og saa den sidste Gang, da Hjelmen kløvedes, saa det ildskar i Issen. Eller da Raasejlet røg, og Vandet lukkede sig over ham. Den sidste Tanke fór lynsnar til Hjemmet, til hende. Mens det sortned for Øjet, lyste hun og Hjemmet — en og samme — valkyrieklædt ham videre.

Hvorfor dog blot paa Havet? Der stod jo fuld saa haard en Dyst til Lands blandt Landets egne. Flokkevis segnede de i Kampen mellem den røde og hvide Rose. I det 16de Aarhundrede var de bedst i Behold, der flakkede paa Eventyr paa fjærne Have; thi Bøddelsværd og Baal holdt Standret fra Tower til den mindste Byplads. Stat og Kirke var vilde Dyr, der myrdede for Føde. Men i al denne Fare og Bratdød var hun, Hjemmets Sindbilled, uforandret. Trofast, blid, selvopofrende. En højere Dom end Statens og Kirkens; selve Kærlighedens, der forstod alt, tilgav alt. Uformærkt gled hun i eet med det bedste i Livet. Hjemmets Fred, Ungdommens varme Forsæt, Duften af disse Skove og blomsterklædte Enge, hvorfra dette Øksehug nu skulde skille en.

Det er betegnede for det engelske Kvindeideal, at Kvinden hverken var den jomfruelige eller Moderen. Hun var blot Hustru. Den unge Hustru, Mandens gode Fylgje, der ikke skifter Alder, men trofast forbliver en og samme. I sin dybeste Grund var dette Kvindeideal Nordboernes Modstykke til Kirkens og Sydboernes Mariabilled. Den sydlige Himmeldronning er paa engang Jomfru og Moder. Den nordlige er blot Hustru. Kirkekampen, som den formede sig i England, bidrog sit til at frigøre

dette Billede, der i Aarhundreder havde dæmret for den nordiske Bevidsthed. Men det vovede at bryde ogsaa med Kirken i den endnu dristigere Tanke: Menneskeheden forsones gennem Kvindens taalmodige Selvhengivelse. I denne mystiske, betagende Form — tillige Modstykket til den gamle Lære om Menneskehedens Fald ved Kvinden — har det engelske Kvindeideal siden bredt sig til Stammefrænderne paa Fastlandet. Det har skabt Skikkelser som f. Eks. Alma i „Adam Homo" og Solveig i Ibsens Per Gynt. Det ligger til Grund for Goethes Faust i Beskrivelsen af dennes Forhold til Margrethe. Det giver sig Luft som Verdensforklaring i Faust's bekendte Slutningsord: Das ewig Weibliche — ziehet mich an.

11

Medens Shakespeare gik i Spidsen for det engelske Aandsrøre paa Digtekunstens Omraade, indtog Francis Bacon (1561—1626) (Fig. 46) en mere ejendommelig og omstridt Stilling paa Videnskabens. Han erhvervede ikke selv nyt Land, men paaviste det blot. Som Nomade dels gennemstrejfede han det, dels saa han i det fjerne nye Egne, hvis Betydning som skikkede til Bopladser og Agerbrug blev ham klar. Han hidkaldte andre og vendte Udvandringsstrømmen derhen. Heri ligger hans Betydning, der er bleven højst forskellig bedømt, alt eftersom man har takseret ham som blot kyndig Iagttager eller som Agerdyrker.

Det Land, hvortil han viste hen, var Naturvidenskaben. Hidtil havde, paastod han, Videnskaben især syslet med Mennesket selv eller, hvad der laa over det. Grækerne havde udviklet Morallæren, Romerne Retslæren, den middelalderlige Skolastik Teologien. Men herved havde Videnskaben vendt sig bort fra det, der laa Mennesket nærmest, alt, hvad der omgav det, og hvori det befandt sig, Naturen selv. Og dog maatte det jo staa klart for enhver, at kun ved Hjælp af Opfindelser og ydre Fær-

digheder havde Mennesket hidtil banet sig Vej fremad fra Barbari til Kultur.

Man burde da gøre en hel Frontforandring, vende sig fra Skolastiken til Naturiagttagelsen. Men hertil krævedes en ny



Fig. 46. Francis Bacon, Lord Verulam.
(Maleri af P. van Somer.)

Tænkningsmaade. Man maatte ikke, som hidtil, spinde Svaret paa sine Spørgsmaal ud af sig selv. Man skulde vænne sig til at spørge klart og udtømmende og saa lade Naturen give Svaret. Denne Omvendelse fra gammeldags Tankesæt maatte, for at faa Betydning, bestaa i, at man fuldt ud blev sig bevidst alle de Former for Synd mod ærlig og sand Henvendelse, man hidtil havde

gjort og endnu daglig gjorde sig skyldig i. Der gives fire Slags saadanne Sindets Fejlspejlinger. 1. Alle opfatter uvilkaarlig Naturen som et Væsen, hvis Liv pulserer paa menneskelig Vis. 2. Hver enkelt opfatter den derhos ud fra sine særlige Forudsætninger, ud fra den lille, tilfældige Hule, hvori han ifølge Afstamning, Opdragelse og aandelig Paavirkning er anvist Plads. 3. Alle møder dernæst med et Taageslør om Forestillingerne, fremkaldt ved Sprogets Ord, der ikke svarer til, hvad der skal iagttages. Tidt er Udtrykket meget for folderigt og vidtsvævende; tidt mangler det ganske. 4. Den fjerde og sidste Art Fejlspejling endelig skyldes det Modtagelsesrum, dannet af hidtidige Forklaringer af samme Sag, i hvilket Naturens Svar afleveres. Selv om dette Svar er naaet rent og klart gennem de tidligere tre Passeringsprøver, fordrejes let dets Træk her, hvor det ikke blot er Øjet, men tillige Væggene, der spejler.

Den hele Omvendelses Vej bestaar kort og godt i, at ingen kan træde i rette Forhold til Naturens saa lidt som til Himmeriges Rige uden at være bleven Barn paany. Først i det barnligt modtagelige Sind, hvor Aanden er bleven afvadsket sin tidligere, fejle Paaskrift, saa at den atter er en ren Tavle, først i et saadant Sind kan Naturen skrive sit Svar, der svarer til dens sande Natur.

Men er hele denne Vej, der her anbefales, ikke blot et uærbødigt Oprør mod Fortiden og de gamle, ja, et aabent Brud med al Filosofi og Gudstro? — Kære, hvorfor kalder du Fortiden for „de gamle“ og indser ikke, at det netop er Eftertiden, der er ældre end den! Vid, at smaa Drag af Filosofiens Kilde fører til Vantro, men dybe Drag til Tro. Kald, om du saa synes, al aandelig Stræben for Kundskabstørst efter Gud. Men husk, at Religionen kun lærer os Guds Vilje at kende, Naturvidenskaben derimod hans Magt. Gennem Tro og Viden stræber vi at naa bag ved Syndefaldet. Sand Tro gengiver os den Skyldfrihed, sand Viden den Magt over Naturen, vi dengang mistede. Frygt og Mistvivl er Troens og Videns Fjende. Haab og Mod er Betingelsen for Menneskets Fremgang.

Det Program, som Francis Bacon (Fig. 47) her udtalte, var

en Revolution mod hele Middelalderen. Naturen, der hidtil havde ligget som en dunkel Skybanke — intet i sig og dog Aan-



Fig. 47. Francis Bacon.
(Titelbilled i Udgaven af hans Værker 1740.)

dens Hindring, Bedraget, det ondes Sæde — forvandledes nu med eet til den egentlige Virkelighed, den faste Fjeldgrund, hvorpaa Menneskelivet trivedes, og hvori Videnskaben borede. Ud af hvert Borehul sprang forøget Kundskab og Magt, nye Betingelser, ændrede Forhold. Hvad var f. Eks. alle Skolastikens tomme

Tankespring at regne mod Virkningen blot af Krudtets og Bogtrykkerkunstens Opfindelse, eller Opdagelsen af Søvejen til Ostindien og Amerika! Og hvilke Muligheder aabnede der sig ikke for Øjet, nu da Blikket var blevet opladt og Værktøjet, Nøglen til Fremskridtet, hermed var bleven given Hvermand i Hænde! Nøglen var simpel og haandtérlig. Ikke som fordum logiske Kunstgreb og Finesser, møjsommeligt tillærte ved Universitetsophold og Disputatser. Nej det blotte: at spørge Naturen og indhente Svar. Netop den jævne, ærligt spørgende, der ikke lod sig beruse af den første Prøveforklaring, men troligt indsamlede alle Svarene, de benægtende saa vel som de bekræftende, og lod dem gære af i en Fællesforklaring — netop en saadan solid Spørger havde størst Udsigt til at blive alles Velgører.

Thi Maalet, der vinkede, det nye Solskin, der faldt over enhvers Liv og dets Opgave, var: Nytte og Lykke. Løsnet var ikke længere: Forsagelse her i denne Verden for en fremtidig, mulig Salighed hist. Nej, straks Haand paa Værket! Forstandigt Arbejde gør Nytte, forøget Lykke er dets Løn. Nytte og Lykke hører ikke alene Himlen, men Jorden til. De befolker Hverdagslivet med samt dets Mad og Drikke, Bolig og Klædedragt, Gaardsplads og Have, Skib og Køretøj. De smutter rundt med Møllevingen, lader sig efterspore i Smedjens Jern, i Smeltediglen, i den møjsommelige Beregning. Overalt titter Fremskridtet frem og vinker videre. Thi hele Livet er Vækst og Udvikling. Fra Jord, fra Hav, fra Himmel toner en og samme Opfordring til Mennesket: gør Livet rigere og bedre!

Samtidige Videnskabsmænd som Tyge Brahe, Kopernikus, Kepler og Galileï har maaske mere end Francis Bacon taget personlig Haand med i det Videnskabens Arbejde, som han her lovpriste. Men ingen har med kraftigere, mere almenforstaaelig Røst som Herold indraabt den nye Tid. Han var et ægte Barn af den Tidsalder i England, der trods al sin Optagethed dog straks med Dronning Elisabeth indsaa Rækkevidden af en tilsyneladende saa ubetydelig Opfindelse som f. Eks. den at strikke i Stedet for at sy en Hose. Han var et ægte Barn af det Folk,

der indtil vore Dage mere end noget andet har vidst at mangfoldiggøre Fremskridtet.

12

Beboerne af de tre skandinaviske Riger havde haft deres Guldalder i Vikingetiden. Fuldt ud havde de i disse Aarhundreder kunnet følge deres kæreste Tilbøjeligheder: at gaa med Sværd i Haand paa Eventyr i fremmede Lande og bagefter hjemme i Fred mindes Bedrifterne samt søge Rede paa Lov og Ret og paa de Magter, der styrer Livet. Svenskerne havde underlagt sig Rusland, Danske og Normænd hjemsøgte Vestevropa. Men da Slægt efter Slægt Sværmene voksede og Overvintring blev almindelig, endte det med, at de fæstede Rod paa de nye Steder. Bosiddende Landsmænd dannede tilsidst en Voldring om Vikingerne og deres Eventyrlyster. Og fra disse Landsmænd kom en ny Hindring. Selv efterhaanden kristnede, lod de Kristendommen gaa videre til Norden. Den Lænke, som Nordboerne med Rette havde set med Mistro paa, da den raktes dem fra Tyskland, iførte de sig nu villigt, da den uden Bagtanke anbefaledes af Brødre i England.

Hermed var Nordboerne bundne; men de surmulede. Kristendommens Livsforklaring var maaske nok rigtig, men den overflødiggjorde alt, hvad de havde haft kært: Bedrift, Saga, selverhvervet Livssyn. Ja, endog utvivlsom Lov og Ret søgte Kirken at ændre og omstøde. Kun oppe i Norge og paa Island kunde man endnu paa gammeldags Vis fortælle Stormænds Sagaer og i Læren om Ragnarok eller om Baldur søge at forene Hedenskab med Kristendom. Men omsat paa Latin som f. Eks. senere af Saxo i Danmark, var Sagn og Saga knap til at kende mere. Det nye var trangt. Det fik først nogen Art, da man havde Lov til igen at udtrykke sig i Bedrift ved at gaa paa Korstog. Norske Flaader sejlede i storladent Optog til Middelhav. Svenske lærte Finnerne, Danske Venderne Kristendom med Sværdhug.

Danmark laa paa engang mest udsat og havde det lettest be-

vægelige, sorgløse Folkesind. Her tyngede det haardest, da Kristendommens Gud blev tysk, og det forlangtes, at man aandeligt skulde være Paven, men verdsligt Kejseren underdanig. Ikke desmindre vovede Danmark i højere Grad end Norge og Sverige at følge de gamle Lyster. Med mærkelig Dristighed og sejg Udholdenhed forfulgte de Danske Slægt efter Slægt under Strømme af Blod tre fantastiske Maal: først at erobre England, saa at underlægge sig Østersøens Sydkyst indtil Rusland, sluttelig at forene de tre nordiske Riger til eet. Under Kampen for det sidste mærkedes det tydeligt, at et nyt Net var udspændt syd fra. Hansestædernes Garn strakte sig fra Nederlandene til Rusland og trak som et uhyre Vodd Nordens Foretagelsesaand og økonomiske Liv sprællende, men fanget, med sig.



Fig. 48. Den hellige Brigitta.
(Billed i Brigittinerklostret Altomünster i Baiern.)

Saaledes stod Forholdene, da i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede det store Røre naaede Norden. Ret megen Udsigt til selvstændige Ytringsformer syntes ikke at være til Stede heroppe. Aandeligt og økonomisk gik jo Nordboerne i Tøjr, trukne af stærkere, sydlige Hænder. Intet Kætteri var nogensinde faldet en Nordbo ind. Man havde været glad ved blot efter fattig Lejlighed at kunne følge med og en sjælden Gang høre en af sine egne, f. Eks. Brigitta i Sverige (Fig. 48 og 49), nævnt blandt de flinkere. Som det var at vente, blev man da ogsaa nu i Norden Lutheranere ikke i Kraft af indenfra op-



Fig. 49. Den hellige Brigitta. Maleri fra Slutningen af det 15de Aarhundrede.
(Efter P. Hansen: Dansk Literaturhistorie.)

staaet Oprørstrang, men fordi de var blevne det i Tyskland. Og ikke mindst fordi Inddragning af Kirkegods var overordentlig fordelagtig for Magthaverne.

Det gik imidlertid i Norden som andetsteds. Bevægelsen trængte dybere og dybere og satte Folkets inderste Kræfter i Røre. Medens man heroppe fredeligt skiftede Tro, kom det snart til Syne, hvor stærkt alt var bragt i Sving. Folkets gamle Tilbøjeligheder blottedes og skød frem paany, Trangen til Bedrift, til Saga og til frit at gruble over Ret og Uret og over Livets Magter.

Trangen til Bedrift ytrede sig i Danmark og Norge, der nu fulgtes ad, først i at afryste Hansestædernes Aag. Derpaa blussede de gamle Erindringer om Herredømme paa Havet op. I det 16de Aarhundredes sidste Halvdel og Begyndelsen af det næste hævdede man med Held den dristige Paastand, at det nordlige Ishav, Nordhavet, Vesterhavet og Østersøen tilhørte Herskeren i Danmark og Norge. Hans Flaader holdt Sørøverne i Ave. Ham tilkom Retten til at spærre Sejladsen paa Østersøen. Kun mod Betaling til ham tilstedtes det at passere nord om Norge til Rusland. I Samklang hermed gik man

paa Opdagelser mod nordvest, genfandt og inddrog Grønland. Under Trediveaarskrigen søgte Christian IV ved Angreb paa Kejseren af Tyskland at forsvare de tyske Lutheraneres Sag. Kun hans Herredømme paa Havet befriede ham for Følgerne af dette Vovestykke.

I Sverige ytrede Trangen til Bedrift sig først i, at Gustav Vasa befriede Landet for dansk Herredømme. Derpaa genoptog man Vikingetidens gamle Tanke om Erobringer mod Syd. I mere end hundrede Aar kæmpede Svenskerne sejrrigt i Rusland, Polen og Tyskland, befriede Lutheranerne her og stiftede et Rige, der som en vældig Saddel omsluttede Østersøen.

Trangen til Saga gjorde sig gældende i alle tre nordiske Riger. Lysten til paa Modersmaalet, forstaaeligt for Hvermand, at fortælle om Fædres Daad og Vilkaar brød frem med mærkelig Kraft og vandt varm Tilslutning. Anders Sørensen Vedel og Arild Hvidtfeld i Danmark, Peder Claussøn Friis (Fig. 50) i Norge, Olaus Petri og Peder Swart i Sverige er enkelte bekendte Navne i en talrig Flok.

Trangen endelig til frit at gruble over Ret og Uret og over Livets Magter vaagnede af sin lange Dvale og gav sig — hvor ugunstige end Forholdene var under det lutherske Fyrstetilsyn med Rettroenheden — især i Danmark ejendommelige og betydningsfulde Udtryk. Niels Hemmingsen og Tyge Brahe staar her i første Række. Som lærd Teolog var Niels Hemmingsen, ligesom hans berømte samtidige i Tyskland Philip Melanchthon, naturligt henvist til at udvikle og begrunde den lutherske Kirkelære, paavise dens Overensstemmelse med den sande bibelske Kristendom. Men desforuden behandlede baade Melanchthon og Hemmingsen Emner, der laa nærmere ved Grænsen af det blot menneskelige. Og her gik det dem begge ens. Begge krympede de sig under Luthers haarde Lære om det ugenfødte Menneskes Bundfordærvethed. Men Maaden, hvorpaa de hver søgte at komme udenom, er oplysende ikke mindst for Hemmingsens Vedkommende.

Melanchthon lærte, at Menneskene oprindeligt var udstyrede med „det naturlige Lys“, ved Hjælp af hvilket de kunde ikke

blot regne og drage Slutninger, men ogsaa skønne, hvad der var Ret. Ved Syndefaldet formørkedes vel dette „naturlige Lys“,

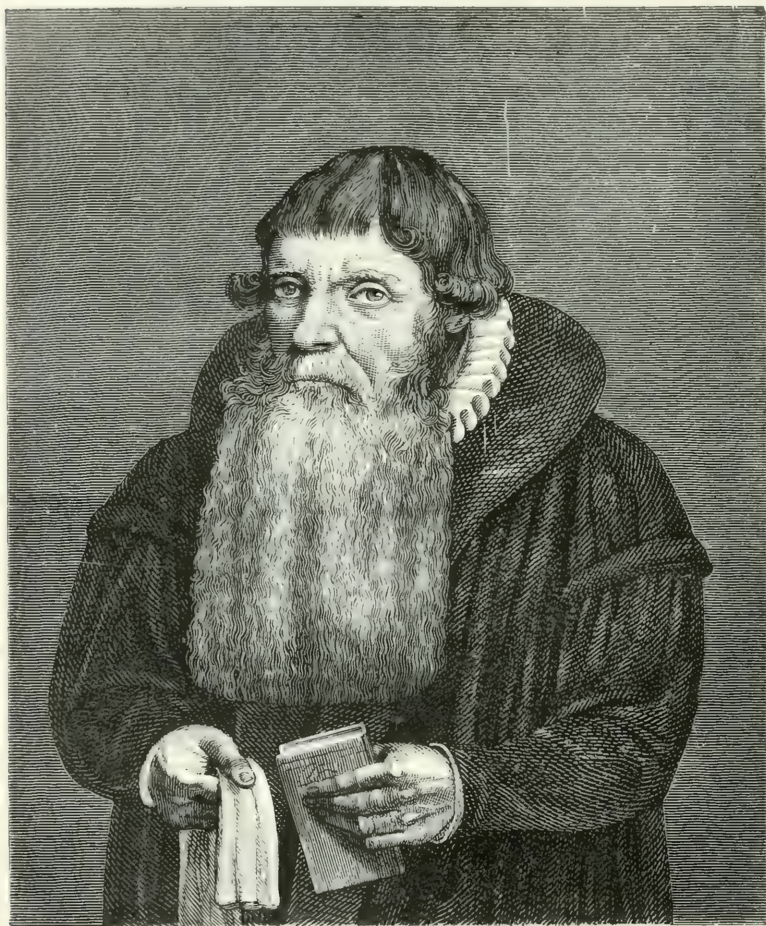


Fig. 50. Peder Claussøn Friis.
(Efter Portræt i Søndre Undals Kirke i Norge.)

saa at de menneskelige Retsbegreber maatte klares ved, at Gud paa Sinai Bjerg selv meddelte Menneskene de ti Bud. Men Forholdet var dog saaledes, at man til Nød ogsaa ad simpel Slut-

nings og Selvfordybelses Vej kunde naa til Indholdet af de ti Bud. Dette var imidlertid ikke nok for et inderligt Gudsforhold. Hertil krævedes en guddommelig Aabenbaring.

Melanchthon havde her ladet den bundfordærvede Menneskenatur gaa saa frit løs, som det paa nogen mulig Maade gik an.



Fig. 51. Niels Hemmingsen.
(Efter et samtidigt Stik.)

Helt ind i det gamle Testamente havde den faaet Lov til at slippe og vist sig at kunne være lige saa brav som den bedste Jøde. Dette var ikke rigtigt af Melanchthon. Men han kunde henvise til, at tidligere Lærere og selv Luther havde i enkelte Øjeblikke ladet sig forlede til lignende. Og det hele lod sig delvis forsvare som Bevis for netop denne Vejs dragende Magt. Vejen og Sandheden førte jo gennem det gamle Testamente videre til det nye.

Langt mere dristigt maatte det derimod synes, hvad Niels Hemmingsen (Fig. 51) tillod sig. I Kraft af sine nordiske Forudsætninger og nedarvede Lyst til at sysle med Lov og Ret førte han uvilkaarligt den bundfordærvede Menneskenatur hjem med til sine. Ikke altsaa ad Sinai til og ind i det gamle Testamente, men den stik modsatte Vej, tilbage til nordiske Frænder, der lavede Love uden Spor af Kendskab til de ti Bud. Og alle Parter befandt sig vel i hinandens Selskab. Selvtilfreds og fornøjet vendte den bundfordærvede tilbage. Dette foregik 1562, da Niels Hemmingsen udgav et latinsk Skrift om „Naturretten". Heri satte han sig det Maal at ville paavise, „hvor langt Fornuften kan naa uden det profetiske og apostoliske Ord". Hans Tankegang var følgende: Hvad gør en Lov til en sand Lov? Ikke blot at den er udstedt og stadfæstet af en Øvrighed, men at den tillige har sin „faste og nødvendige Grund" i sig. Thi Mennesket kan sondre mellem Ret og Uret. Ad denne Vej vindes sand Lov. Den er Rets-Udtrykket for den af den menneskelige Fornuft beherskede, menneskelige Drift. Menneskelivet gaar ud paa at erkende det sande, udøve det gode. Dette sker i Familje og Stat. Her slaar Menneskets egen Natur til. De ti Bud stemmer vel med, men behøves ikke til Erkendelse af Naturretten. Men over Menneskets Liv i Hjem og Stat hæver sig atter dets Forhold til Gud. Her slaar Menneskenaturen ikke til; thi den rette Maade at dyrke Gud paa kender kun den, hvem Gud har aabenbaret den.

Som det vil ses, vendte her Summus Theologus uden Undseelse hjem med sin udøbte Ledsager under Armen. Den mere og den mindre oplyste; men iøvrigt gode Brødre og Landsmænd, som skaanske Kirkeret og jydske Lov, begge Jyder for Vorherre. Der var slet intet ondt ment hermed. Kun Udslag af en fælles, god Natur. Det hele gled da ogsaa forunderlig upaaagtet hen. Niels Hemmingsens Skrift vakte, til Held for ham, ikke det Anstød, som det egentlig havde fortjent.

Tyge Brahe (Fig. 52) var paa sine Rejser bleven greben af Svejtseren Paracelsus' Lære om det nye Menneskeideal, „den naturkyndige Læge". Fri for sin Forgængers Uklarhed og Hang



Fig. 52. Tyge Brahe 1586.

(Efter Titelkobberet i Astronomiæ instauratæ mechanica. Noribergæ 1602.)

til Ordbram omdannede og udformede han dennes Lære til et storladent Verdenssyn, hvor gammelt og nyt paa en vidunderlig Maade mødtes i Harmoni. Verden er ikke et forfaldent Hus, hvor ved Beboernes Forsømmelighed og Ulydighed den tidligere Herre har lidt Skaar i sin Herlighed, og Satan nu frit huserer, de forbandede Beboere til Skade og Hjemgæld. Verden er et Kunstværk, et Livshele, herligt og i fuld Kraft som tilforn. Verdenshelet er kugleformigt. Yderst drejer sig Fiksstjernernes Kres, sat i Gang af Guds Vilje. Indenfor den bevæger sig i den rene Æter Solen, omkreset af Planeterne. Inderst ligger de fire Elementers tunge Klode, den træge, stillestaaende Jord.

Alt Liv og Bevægelse forplanter sig udenfra indefter. Aarstider, Vejrlig, Ebbe og Flod, Safternes Blanding, Stigning og Fald i Mennesker, Dyr og Planter, alt fremkaldes ved Fiksstjernehimlens hvælvede Urskive. Var du fuldt inde i alt herhenhørende, vilde du paa Himmelurskiven kunne aflæse hver den Ting, der sker paa Jorden. Thi som usynlige Lyn knitrer Guds Viljebud ned, alt imens den store Gnidningsdrejen uhørligt foregaar. Det er Livet, der strømmer, Lyset, der straaler ovenfra nedad til Jordlivets Bund. Menneskets højeste Lyst, Videnskabens ypperste Maal er at kunne tolke og aflæse Guds-Viljen, Livet, som det kommer ned til os fra oven.

Men Livet lader sig ogsaa fatte i dets Stigen fra Jorden opefter. Ikke alle Livslyn rammer jo blot Mennesker og Menneskevilkaar. Andre rammer Jordsmonnet og slaar sig, ligesom Kugler, der opfanges i Volden, tilsyneladende matte og døde i den. Livsstyrken rummes dog i dem. Mærk den i alle de jordgemte Legemers Kraft, i de ædle Stenes Evner og Metallernes skjulte Egenskaber! Prøv blot, hvorledes der fra disse lader sig hente Hjælp for Mennesker, Lægedom, naar menneskelig Livskraft brister. I Astronomi og Kemi, de to Grundvidenskaber, spejler sig da og opfanges Livsløbets Strøm, i dens mægtige Fald fra oven ned, i dens skumspredte, draabedelte, regnbuesmykte Fordampen nedenfra opefter.

Indtil dette Punkt bestod Tyge Brahes Betydning kun i varmt

og begejstret at have forenet i eet Livssyn den ældgamle Stjernetydning, græsk Skønhedsglæde og Datidens nyeste nyt, Paracelsus' Lære om mineralske Lægemidler. Allerede herved virkede Tyge Brahe til usigelig Gavn i en Tid, hvor Lutherdommens Djævlerædsel truede med at gøre hver den i Norden vanvittig, der ærligt søgte at tænke Tanken til Bunds. I dette Tyge Brahes straalefyldte, ædle Verdensbilled var der ingen rigtig Plads for Mørkets Fyrste. I denne Hal aandede man frit. Djævlebesværgelsen var banlyst som i Tyge Brahes egen lille St. Ibskirke paa Hveen.

Men Betydningen af Tyge Brahes Livssyn strakte sig videre. Det var ikke blot varmt og begejstret set, men det var selvregulerende. Han var selv til Stede og virksom som kyndig Iagttager og Arbejder. Den frugtbare Anvendelse krævede jo, at man nøje kendte Fiksstjernernes indbyrdes Stilling og Planeternes snirklede Gang. Derfor vedblev han hele sit Liv nøjagtigt at udmaale og beregne disse. I denne trofaste, taalmodige og snilde Udspørgen af Naturen selv var han sin Samtids Mester. Ingen i Evropa kom ham nær i saa Hensende. Da han, efterhaanden som Sikkerheden i hans Kendskab til Himmellegemerne tiltog, tillige blev vár, at Paalideligheden af hans Horoskoper desuagtet ikke voksede, var han selv den første til at drage den naturlige Slutning. Han udledte heraf en berettiget Tvivl om Rigtigheden af den hidtil anvendte Fremgangsmaade ved at stille Horoskoper. Idet han gik Skridt for Skridt ad Erfaringens Vej, var han sig med stigende Klarhed Grænsen bevidst mellem sin Viden og sin Uvidenhed.

Som paa Himlen, saaledes paa Jorden. Alt imens han iagttog Himmellegemerne fra de aabne Udkig paa Uranienborg og Stjerneborg, arbejde han selv og andre under hans Tilsyn travlt ved de mange lukkede Digler i Kælderne. Her smeltedes, udskiltes, sammensattes, prøvedes og destilleredes. Men bestandig den samme Fremgangsmaade, hvad enten det galdt en Stjernes Stilling, et Metals Egenskaber, et Stofs Natur, et Lægemiddels Kraft, eller det galdt en Regel indprentet de mange lyttende, unge Sømænd, der skulde lære at bestemme Længde og Bredde:

Spørg Naturen selv! Ingen forudfattet Fordom, kun Erfaring er Læremester.

Hvad var det, der foregik her paa den af Tyge Brahe grundede Højskole paa Hveen? Hvorfor maatte her Doktorhat og gold Lærdom vige for en løjerlig Skare af unge Mænd og Kvinder i Arbejdskitler med varsom Haand og spændt opmærksomt Blik? Prunkløst og stilfærdigt var her indført en hel ny Fremgangsmaade, en egen Slags Samvirke, hvor enhver, stor eller lille, kunde arbejde med og fik sin Part af det fælles, naar blot alle holdt sig Grundreglen efterrettelig: ærlig Prøven, paalidelig Iagttagelse. Førend Frans Bacon i England havde sat Haand paa Papiret, var her paa Uranienborg fra Vægtergang til Kælder hans Løsen fulgt: Spørg Naturen og brug dens Svar til øget Nytte og Lykke. — Tyge Brahes Tanke med denne Skole var for stor og vidt omfattende, Danmark endnu for uudviklet og for lille til at kunne fatte og pleje den. Hans Værk var som et af de Livslyn fra oven, der ikke kom til at virke paa Menneskeforhold, men blot ramte Jordsmon og løb sig mat i det. Han selv blev fordreven. Hans Hus lagdes øde. Jordgemt bærer dog hans Plan for sene Tider Vidne om dens iboende Livskraft.

13

Det store Røre omkring Aar 1500 ytrede sig næppe i noget andet Land saa udbrudsmæssigt som i Polen. Politisk, religiøst og sprogligt sprængte Folket sine Lænker og blev sig med eet stolt bevidst som frit Folk. Det 16de Aarhundrede var Polens kortvarige Stortid.

Nutiden har svært ved ret at fatte Polens daværende Betydning. Og det gik Samtiden paa lignende Maade. Riget var altfor pludseligt blevet stort og mægtigt. Det blændede mere end det indgød Tillid. Og Folk saa vel som Rige var saa underligt sammensatte af stærke Modsætninger. Alt Polsk lød som en Blanding af et langt, forpint Suk og kaadt udfordrende Overmod.

I umindelige Tider, lige siden Folkevandringernes Dage, havde denne Gren af den store slaviske Stamme klemt sig fast om Weichselfloden. I Modsætning til deres Brødre, Tjekkerne, der var trængt ind over Bjergene i Bøhmen, havde Polakkerne troligt holdt sig paa Sletterne om Floden og faaet Navn derefter. „Polak“ betyder Sletteboer (af „Pole“ = Slette). Weichselen dannede Livsaaren i det flade, bløde Land. Aabent laa det for Indtryk og for Fjender. Og Beboerne med deres taalsomme, lette Sind ejede ikke Modstandsevne nok til at holde dem fra sig. I Aarhundreder var de politisk og aandeligt blevne kuede og havde videre delt sig selv i Undertrykkere og Undertrykte.

Det var, som om alt havde sammensvoret sig mod det arme Folk. Selv godt var blevet til ondt, naar det naaede dem. Fra Frænderne mod Vest, Tjekkerne i Bøhmen, havde de modtaget Kristendommen. Men den bragtes dem paa Latin. Selv ejede de ikke Ord for det nye, ikke heller egne Skrifttegn. Hvis deres Sprog med dets ejendommelige bløde, hvislende Lyde skulde gengives, maatte det skrues ind i det fremmede latinske Alfabet, der klemte og forvred. Saa var da deres eget Sprog blevet opgivet, og Middelalderen igennem Latin bleven de dannede Polakkers Tale. Det fattige Modersmaal lød kun fra de ringestes Læber, dæmpet og overhørt som Weichselens stille Kluk mellem Sivene.

Men fra Nord, Øst og Syd var de med væbnet Haand bleven tagne med Vold. Mod Nord havde deres hedenske Frænder, de slaviske Preussere, plaget dem. Da Polakkerne kaldte de fra det hellige Land bortdragne tyske Riddere til Hjælp, ilede disse ganske vist did, besejrede Fjenden, men beholdt selv Landet, saa at Polakkerne stængtes ude fra Weichselens nedre Løb. Østerfra oversvømmede Mongolerne Polen. Ved Arvegang gik endelig hele Landet ind under Ungarn.

I al denne Aarhundreders Modgang skete der et brat Omslag, da det saakaldte jagelloniske Hus 1386 besteg Polens Trone og bragte Littauen med i Tilgift. Fra nu af trivedes alt. Skridt for Skridt udvidedes Landet. Det strakte sig efterhaanden helt over

til Dniepr, omfattende baade Smolensk og Kijev. Men stoltest bankede hvert et polsk Hjerte, da 1466 de tyske Ridderes Magt var brudt, saa at de maatte afstaa, hvad de havde taget. Polakkernes gamle Drøm blev nu til Virkelighed. Frit strømmede atter Weichselen i hele sin Længde fra Karpaterne til Østersø, fra Krakov til Danzig. Paa polsk Grund rullede dens Bølger, fra de smilende fødtes ved Jablunka, indtil de taageslørede gled ud i Østersøen eller tøvende dvæled endnu i Haffets Vande. Eet, stort, frit og mægtigt Polen. Det største samlede Rige i Evropa, større end Tyskland og Frankrig tilsammen.

Sommersol skinnede over den dampende Slette. Svanger med Grøde bar Luften ind fra fremmede Egne. Det summede ved Landets Højskoler, og i Flokketal fløj den videbegærlige polske Ungdom til fremmede Lande, især til Bøhmen og Italien. Hjem bragte de med sig al den nye Kundskab til Oldtidens Skrifter, til Biblen og det nyvakte religiøse Røre. Men det blev ikke herved. Dybere trængte Varmen ned, vakte det hele Folk, saa at det glad slog Øjet op i Modersmaalet. Først lød der blot som højrøstet Foraarskvæk fra Weichselens Bredder. Saa steg Koret. Det var, som om Land og Flod stemmede i med. Og som een jublende Befrielsens Trille tonede det polske Sprog fra alles Læber, før saa fattigt, nu med eet smidigt, mægtigt og rigt. For enhver, der havde Hjemmets Øre, klang det som eet og samme: Weichselen selv omsat i Ord. Snart flød det mildt, blødt og hvislende som Flodens glidende Flade. Saa iltert ved Modstand, skumkruset, hastigt. Saa atter blankt, dybt og gemmende med Himlens Billed i Favn. Men fra først til sidst, et eneste Pant og Udtryk for Polens Storhed og Lykke.

Hvad der bidrog særlig til denne det polske Sprogs pludselige Vækst og Folkets dermed stigende Selvfølelse, var, at Sproget i Polen, i Modsætning til hvad der var Tilfældet i det øvrige Evropa, fik ikke blot een, højst to, men hele tre offentlige Talepladser. Som ethvert af de andre fremskredne Folk havde Polakkerne jo i deres Literatur, der nu ligesom andetsteds spredtes ved Bogtrykkerkunst, et naturligt Hjemsted for hver den, der vilde have Folket i Tale. Betegnende nok hand-

lede et af de første større Digte „Flis" (Fløtning) om Farten ned ad Weichsel, begyndende med Verdens Skabelse og følgende Floden med dens Byer og Omgivelser lige ned til Danzig. Den anden Taleplads var den religiøse, Kirken, Biblen i Oversættelse og Salmer. I Polen baade prædikedes der og sang man Salmer paa Modersmaalet, og Biblen oversattes gentagne Gange. Den tredje Taleplads endelig, der var ejendommelig for Polen, var den politiske, hvis Midtpunkt var Rigsdagen. Om denne dannede sig under den mest livlige Deltagelse fra Adelens og Gejstlighedens Side en selvstændig Form for veltalende og ildfuld Ytringsart, hvis Maal var Frihed og Statens Forbedring.

Intet Under, at Frihedsbegejstringen under al denne frodige Fremgang antog overstadige Former. Da det jagelloniske Hus uddøde 1572, vedtog Rigsdagen, at Polen fremtidigt skulde være et Valgrige og kun en Skygge af Magt levnes Kongen. Hvilken stolt Følelse for et frit Folk, eller rettere en fri Adel, saaledes at kunne udbyde en Krone til højre og venstre og se Kongesønner stime som Ansøgere! Og man nød dette i fuldt Maal under hele Evropas Opmærksomhed. Første Gang faldt Valget vesterpaa, paa en fransk Prins, Henrik af Anjou. Han holdt dog kun fire Maaneder ud som Konge i Polen. Saa flygtede han hemmeligt til Frankrig og besteg dette Lands Trone som Henrik III. Derpaa faldt Valget sønderpaa, paa Fyrsten i Transsylvanien, Stephan Bathori. Efter hans Død ramte Valget mod nord, paa en Kongesøn af Sverige. Polens Frihed var ikke blot et Gode for Landet selv, men for hele Evropas Fyrstestand, der flokkedes om Træet, naar der ved Valg skulde rystes en Krone ned. Men idet Folket saaledes vænnede sig til i Frihedens Navn tøjlesløst at rokke ved Statens Grundstamme, lagdes Spiren til al den evindelige Kiv og blinde Egensind, der engang skulde medføre Rigets Undergang.

Forgæves hævede der sig alt i det 16de Aarhundrede advarende Røster mod den vilde Frihedsrus. Den bekendte Gejstlige og Politiker Skarga († 1612), der delte sine Landsmænds Begejstring for Polen og dets Storhed, men tillige som ivrig Katolik var klar over, at selv Frihed kræver sin Grænse, ud-

raabte i en af sine berømteste Taler de profetiske Ord: „Polen bestaar kun ved Lovløshed. Derfor skal en ydre Fjende komme over Eder, benytte sig af Eders Tvist og sige: Eders Hjerte har delt sig, nu skal ogsaa Eders Tvist faa en Ende. Store Lande og Fyrstendømmer skulle falde fra og rives sønder. I, der engang har hersket over andre Folk, skal sidde som en forladt Enke, spottet og haanet af Fjender. Selv lagde I Eders Folk og Eders Sprog øde, det eneste frie af Slavernes Æt. I tilintetgør et gammelt og stort Folk. Derfor skal I opsluges af Folkeslag, der hader Eder."

Hvad hjalp imidlertid selv den mest glødende Veltalenhed! Ustandselig rullede under Mængdens Jubel Friheds-Lavinen videre. Sit vildeste Udtryk fik Begejstringen, da man Aar 1652 fastslog Mindretallets Uafhængighed af Flertallet. Den polske Rigsdag vedtog, at en enkelts Nej skulde være i Stand til at omstøde det overvældende Flertals Ja. Videre kunde Galskaben ikke let drives. Frihed var forvandlet til hver enkelts Tvangsvælde, al Beslutningsevne var kvalt. Forfatningsmæssigt bestod nu Folket kun af strittende Enere, der ikke vilde lade sig føje i Tal. Regnekyndige Naboer gennemhuggede Knuden ved med Vold at brøkdele Landet.

Ved sin sørgelige politiske Skæbne er Polen nu til Dags bleven til blot et floromvundet Eksempel for det vestlige Evropa. Man mindes kun dets Fald og dets enkelte Sønners tapre Kamp for at fri det. Man har glemt dets Stortid i det 16de Aarhundrede og de selvstændige Bidrag, som det dengang ydede til den fælles evropæiske Udvikling. Og dog var der to iblandt disse, der, om end paa højst forskellig Vis, fik fremtrædende Betydning.

Den ene Nyhed, der kom fra Polen og derefter bredte sig vesterpaa til det øvrige Evropa, var en egen Art D a n s. Middelalderen igennem havde i Vestevropa den sædvanlige Festdans været den gamle, som allerede Vikingerne havde hjembragt fra Frankrig til Norden, og som her, f. Eks. paa Færøerne, har holdt sig indtil vore Dage. Den bestod i to Rækkers eller een lang Rækkes taktfulde Fællesbevægelser efter Sang. Men fra Polen førtes i det 16de Aarhundrede en ny Art Dans vesterpaa

og blev moderne overalt. Den bestod af to uensartede Dele, af en Slags tungsindig Bien og et pludseligt Udslag af Fyrighed og ubundet Overmod. Først bevægede man sig nemlig langsomt og adstadigt, omtrent som før i Vesterland, Haand i Haand i Række. Men pludseligt forvandledes Rækken til Par. Ud hvirvlede de to og to, tæt omslyngede, melodiberuste, med vilde, voldsomme Sving og Kast, lutter Smil og Behændighed, Fyr og Flamme. Trods lydelige Indsigelser fra Gejstlighed og besindige Ældre trængte Polskdansen med dens livlige Instrumentmusik igennem og fortrængte overalt de gamle Sangdanse. Førend det 16de Aarhundrede var omme, var „Parrets Frihed“ med fuld Musik anerkendt ved alle Hoffer og i alle Byer i Vestevropa og stærkt paa Veje til at besejre Bondestanden ogsaa. Alt hvad Enevælden senere under Ludvig XIV søgte at rejse imod den i Form af „Française“, „Menuet“ o. s. v. forfinede den kun, men formaaede ikke at fordrive den. Den parvise Dans har holdt sig indtil vore Dage. Men dens Herkomst er glemt. Navnet „Polka“ er maaske knapt et Minde derom. Og naar de hos Landbefolkningen endnu bevarede Udløbere af den oprindelige „Polskdans“ nu til Dags atter drages frem, kaldes de med det vildledende Navn: „Folkedanse“.

Et andet mere betydningsfuldt Bidrag fra Polen til den fælles Kultur har delt Skæbne med dets Dans. Polakken Kopernikus vovede at sprænge Himmellegemernes gamle, ærværdige Rækkeorden og lade Verdens hidtil stillestaaende Midtpunkt, Jorden, hvirvle ud, i Par med Maanen og ledsaget af alle Planeter, i Ringdans om Solen. Ogsaa her vakte det dristige nye Indsigelse og Forargelse, men endte med Sejr. Ogsaa her gik under Kampen Kendskabet tabt til det nyes egentlige Hjemstavn. Tyskerne har bagefter med Held saa længe søgt at tilegne sig Opdageren og hans Stordaad, at de fleste tilsidst har troet dem.

Og dog var Kopernikus — som paalidelige Undersøgelser tilfulde har godtgjort*) — en ægte Søn af Polen. Født Polak, polsk

*) Om hvad der vides se: Leopold Prowe, Nicolaus Coppernicus (Berlin 1883—84). — M. Curtze, Nicolaus Coppernicus (Berlin 1899).

i hele sin Uddannelse, et Liv igennem i Kamp mod Polens Fjender de tyske Riddere, har han kun i Døden delt Skæbne med sit ulykkelige Fædreland. Hans Fødeby, den Egn, hvor hans Manddoms Virksomhed var udfoldet, hans Grav faldt ved Polens Deling i Fjendernes Eje. Men — for at bruge et dansk Billed — Bissen bliver ikke tysk Billedhugger, Bülow og Krogh ikke tyske Generaler, fordi Sønderjylland, hvor de fødtes, siden ved Vold kom i Tyskernes Eje. Kopernikus, baade hans Person, hans Gerning og hans Livsførelse forstaas først tilfulde, naar de ses i Belysning af det, der gav dem sit Særpræg: han var Polak.

Thi underligt — vegt og sejgt, selvopgivende og med lynsnare Opspring — slyngede sig hans Livstraad. Hans Fader, Niklas Koppernigk, var oprindelig en velstaaende Handelsmand i Polens Hovedstad Krakov. Senere bosatte han sig nordpaa i Landet, i Thorn ved Weichsel. Her giftede han sig, levede som en anset Mand, og døde 1483, efterladende en Enke og fire Børn. De to af disse var Sønner. Den yngste af dem, Nicolaus Kopernikus — som han siden paa lærd Mands Vis blev kaldt — var født 1473, altsaa ti Aar gammel ved Faderens Død. Enken fandt en trofast Støtte i sin Broder Lucas Watzelrode, der kort efter blev Biskop i det polske Bispedømme Ermland. Han skaffede begge sine Søstersønner hver især Løfte om et Kanonikat ved sit Domkapitel, og den ene Datter blev siden Abbedisse. Ved Kirkens Hjælp var saaledes Familjens Fremtid sikret.

Da Nicolaus havde endt sin Skolegang i Thorn, sendtes han nitten Aar gammel til Universitetet i Krakov. Som vordende Kannik burde han her have studeret Teologi og Retsvidenskab, for hvilken sidste han som gejstlig Embedsmand vilde faa Brug. Men i Stedet for lagde han sig i de tre Aar, han opholdt sig i Krakov, ivrigt efter Matematik og Astronomi. Allerede paa dette Tidspunkt synes hans senere Verdensforklaring at have dæmret for ham. I Høsten 1496 fik han Lov til at drage over Alperne for at fortsætte sine Studier ved Universitet i Bologna. Hans Morbroder Bispen, under hvis Tilsyn han jo stod, havde i sin Tid gjort det samme. Men for at binde sin Søstersøn i Valget af

Studium hernede, krævede Bispen, at han ved sit Komme til Universitetet skulde indskrive sig i den tyske Nations Bog. De tyske Studerende i Bologna maatte nemlig efter de dèr gældende strenge Regler kun studere Retsvidenskab. Nicolaus efterkom Paalæget lidet anende, at dette hans Navn i den tyske Protokol skulde Aarhundreder efter føres i Marken som — rigtignok eneste — Bevis for, at han skøndt Polak dog i sit Hjerte har følt sig som Tysker. Naar Hensyn tages til Biomstændighederne, er Beviskraften ringe.

Heller ikke for Kopernikus i levende Live fik Navnet i Bogen synderlig Betydning. Trods den derved paatagne Forpligtelse synes han i de fire Aar, han studerede i Bologna, kun i ringe Grad at have dyrket Retsvidenskab. Derimod sluttede han sig inderligt til Professoren i Astronomi og anstillede Observationer i Forening med denne. Opholdet i Bologna blev i det hele behageligt for ham. Allerede Sommeren efter Ankomsten fik han Efterretning om, at et ledigt Kanonikat ved Onkelens Domkapitel nu ved Valg var blevet betroet ham. Hans fremtidige aarlige Indtægt vilde være omtrent 8000 Kroner i Nutids Penge, og foreløbigt maatte han have Orlov paa tre Aar til at fortsætte sine Studier. Aaret efter kom hans Broder Andreas ligeledes til Bologna for at studere Retsvidenskab, og kort efter fik ogsaa denne den behagelige Efterretning om, at samme Skæbne var overgaaet ham. Det var ikke ilde at have Bispen til Morbroder. Intet Under, at begge Brødre saa sig i Stand til Aar 1500 at gøre en Afstikker til Rom for at overvære Jubelaars-Festerne. Nicolaus var dog her som i Bologna ivrigt optagen af Matematik og Observationer.

De tre Aars Orlov udløb. Brødrene maatte vende hjem for at passe deres Embeder. I Juli 1501 mødte de i Kapitelstuen oppe i Bispedømmet Ermlands Hovedstad, den lille By Frauenburg ved Weichselens „Haff". Begge bad de saa bønligt om at maatte rejse ud paany. Andreas kunde kun love at komme rigtig retslærd hjem. Nicolaus lovede at ville tillige studere Lægekunst, saa at han efter sin Hjemkomst kunde kurere sine Kolleger. Disse gav deres Samtykke. Og med ny Orlov drog da

begge ned over Alperne, Andreas til Rom, Nicolaus til Padua. Her studerede han Lægekunst og opfriskede sine juridiske Kundskaber, saa at han allerede 1503 kunde erhverve Doktorgraden i Retsvidenskab ved Universitetet i Ferrara. Kort efter udløb hans Orlov. Om han har faaet den fornyet igen, er ikke klart. Først 1506 veed man med Sikkerhed, at han atter var hjemme.

Nicolaus Kopernikus var nu 33 Aar gammel og skulde til at optage sin Manddoms Gerning. En underlig, utydelig Figur. Af Navn Gejstlig, af Titel Dr. juris, af Hjerte Astronom, efter Løfte Læge, af Gavn sin Onkels Ledsager og Støtte.

Som saadan toges han nemlig straks i Brug. Og nu begyndte der et Liv for ham vidt forskelligt fra, hvad han vistnok selv havde tænkt sig, og fra, hvad Eftertiden naturligt tænker sig om hans Syssel. Onkelen skaffede ham Domkapitlets Orlov paany, saa at han kunde følge ham personlig, nærmest som Læge og Sekretær. Fra nu af droges han ind i en Række af alvorlige Forhold og Kampe, der havde forvandlet Onkelen til „Manden uden Smil“, som han kaldtes, og skulde støbe Kopernikus til en erfaren, uforfærdet Handlingens Mand. Det var Kampen imod Tyskerne, hvori Bisp og Søstersøn som Polakker nu tog Del.

Deres Stilling var meget vanskelig. Aar 1466, da den tyske Ridderordens Magt var brudt, havde dennes Stormester maattet afstaa Vestpreussen med Stæderne Danzig og Thorn samt Bispedømmet Ermland til Polen og tage Østpreussen til Len af den polske Konge. Men nu, 40 Aar efter, var de tyske Riddere atter komne til Kræfter, og deres Stormester nægtede at aflægge Hyldingsed til den polske Konge. Den heraf opstaaede Strid maatte berøre Bispen af Ermland i særlig Grad. Hans Bispedømme, der var 76 Kvadratmil stort, omtrent som Fyn og Lolland tilsammen, laa kilet ind i Østpreussen. Mellem de to Residensbyer, Stormesterens Königsberg og Bispens Frauenburg, var der ikke 10 Mils Afstand. Hvorledes end det endelige Udfald af Kampen maatte blive, vilde efter al Sandsynlighed Bispedømmet være erobret og plyndret af Tyskerne, førend en polsk Hær kunde komme til Hjælp.

Stormesteren gjorde alt for at vinde Bispen, lovede ham hele Tysklands Hjælp, hvis han vilde falde fra Polen, men forgæves. For Bispen gjaldt det under disse Forhold om at spinde Tiden ud og sikre sig sin Konges virksomme Støtte. Hyppige skriftlige og mundtlige Forhandlinger mellem Parterne og gentagne Rejser fra Bispedømmet til Krakov blev Følgen. Det er betegnende for Kopernikus, der deltog i alt dette, at han desuagtet fik Tid til at sysle med sin kære, stadige Tanke. Under disse urolige Forhold begyndte han at nedskrive den videnskabelige Fremstilling og Begrundelse af sin Lære. Ja, endog til rent humanistiske Studier fandt han Tid. Under et Ophold i Krakov lod han saaledes trykke Theophylaktos' Breve, som han havde oversat fra Græsk. Men fra Rejsen til Krakov 1512 vendte Bispen dødssyg tilbage. Al Kopernikus' Lægekunst forslog ikke. Onkelen døde i Thorn, førend de var naaet hjem til Ermland.

Hermed afbrødes brat Kopernikus' Virksomhed og Orlov. Han drog tilbage til Kapitlet i Frauenburg og var saa heldig her straks at faa en Embedsbolig, der svarede til hans Ønsker. Den laa i Stadens Ringmur i det nordvestre Taarn. Fra Taarnets andet Stokværk førte en Dør ud til Murkronen, der som en Vægtergang løb omkring det. Herfra havde man den videste Udsigt til alle Sider over det flade Land. Mod Nord blinkede Haffets Bølger, og langt borte skimtede man Østersøen bag Landtungens Klitter. Kun mod Øst var Udsigten begrænset af Domkirkens høje Bygning. Denne Bolig var som skabt for Kopernikus og hans Observationer, der saa længe havde maattet hvile. Han fik hurtigt sine Bøger opstillede og de faa Instrumenter anbragt. Nu skulde Arbejdets Stund for Alvor begynde. Skade blot, at der saa ofte, just naar han havde Brug for klar Himmel, kom Taage og Havgus drivende ind nordfra fra Haff og Østersø.

Kun i fire lykkelige Aar — den eneste rolige Tid i hans Manddom — fik Kopernikus (Fig. 53) Lov til at arbejde nogenlunde uforstyrret. Saa kastedes han atter ud i Dagens Strid. Aar 1516 valgte de andre Kanniker ham til at være Kapitlets Lensmand paa Slottet Allenstein. Kapitlet ejede nemlig omtrent en Tredjedel af det hele Bispedømme. Størsteparten af dette Jordegods,

tilsammen saa stort som Lolland, laa fjernt fra Domkirken, omkring Slottet Allenstein. Did sendtes nu Kopernikus for som Lensmand at bestyre Godset, raade for Pengevæsenet og være øverste gejstlig og verdslig Dommer. En vanskelig og byrdefuld Stilling, ikke mindst naar som nu de tyske Ridderes Stormester, Albrecht af Brandenburg, lod sit Mandskab istedetfor Lønning faa Lov til at plyndre Kannikernes Land.

Kopernikus styrede sit besværlige og farefulde Embede med stor Dygtighed, men længtes uden Tvivl efter, at den treaarige Tjenestetid skulde faa en Ende. Den udløb i November 1519, men ikke Faren ved hans Stilling. Nu udbrød nemlig Krigen for Alvor. Vel slap han uskadt tilbage til Frauenburg, men fra sit Taarn i Ringmuren saa han Belejringshæren ligge udenfor. Sejren syntes at hælde til Stormesteren. En tysk Hjælpehær under Franz v. Sickingen ilede ham til Hjælp og belejrede Danzig. Forfærdede flygtede de fleste Kanniker fra Frauenburg. Men Kopernikus lod sig ikke skræmme. Han blev. Og da Bispen ikke selv turde møde til Forhandling med Stormesteren, maatte han ud i hans Sted. Intet lille Træk viser os saa tydeligt den aldrig slukte, videnskabelige Glød hos Kopernikus, som at han selv under disse fortvivlede Forhold har fundet Stunder til at anstille mindst tre Observationer i den bevægede Tid mellem Februar og Juli 1520.



Fig. 53. Nicolaus Kopernikus.
(Efter samtidigt Stik.)

Den værste Fare for Byen drev over. En polsk Hær nærmede sig, og den ubeslutsomme Stormester, der havde undladt at benytte det gunstige Øjeblik til Storm, maatte vige. Men Ordens-

hæren drog myrdende og brændende østerpaa gennem Kapitlets Landsdele. Kopernikus havde jo vist sig baade dygtig og uforsagt. De tilbagevendende Kolleger udsaae da ham, der besad slige Naadegaver, til at være Kapitlets Redningsmand og valgte ham i November 1520 paany til Lensmand paa Allenstein. Det var næsten en Uriaspost. Thi Slottet var den sidste af Fjenden ubesatte Plads, og Stormesteren truede med at belejre det. Ikke desto mindre modtog Kopernikus Valget, drog til Allenstein, holdt Fjenden ude og naaede tilsidst lykkelig at se Freden sluttet. Hans Forretningsdygtighed medførte dog blot, at han nu som Kapitlets „Kommissarius" betroedes til at skaffe Fredsslutningens Bestemmelser gennemførte og siden maatte føre opslidende, men unyttige Forhandlinger om fælles Møntforhold for Polen, Danzig og Stormesteren.

Aarene gik. Kopernikus var under al denne Virksomhed efterhaanden bleven en Mand paa 60 Aar, efter Datids Anskuelser en Olding. Men endnu havde han ikke faaet sin videnskabelige Livsgerning udført. Og dog havde han trolig arbejdet derpaa i hver en Stund, der var bleven ham levnet, bestandig havde han rettet og forbedret, men endnu laa hans afgørende Skrift „de revolutionibus" kun hen som et Haandskrift i hans Gemmer.

At Rygtet om dets Indhold dog var sivet ud, kan sees af, at man i Danzig i et Fastelavnsskuespil 1531 gjorde ham og hans Opfattelse latterlig. Han bestemte sig da til at lette en Flig ved at udsende „en lille Forklaring" dog blot i Haandskrift. I 1533 holdt en pavelig Sekretær Foredrag for den videnskabelig interesserede Pave Clemens VII og hans Kardinaler om Kopernikus' mærkelige Lære. Den modtoges med Velvilje. Derimod vakte den bitter Modstand i Tyskland hos Luther og Melanchthon. Der var altsaa truende Skyer oppe, men endnu ikke helt ugunstige Udsigter for Kopernikus og hans Værk.

Men pludselig ved Solnedgang brød Uvejret løs. En ny, mørk Retning kom til Magten med Pave Paul III (Fig. 54), der bekræftede Jesuiterordenen. Bispestolen i Ermland blev besat med en Mand, der var Kopernikus fjendtligt sindet og søgte at ramme ham ved at beskylde ham for at være Lutheraner og usædelig.



Fig. 54. Pave Paul III.
(Maleri af Tizian, i St. Petersborg.)

En kvindelig Slægtning, der havde bestyret hans Hus, blev forvist, og den engang saa indflydelsesrige Kannik sank ned til at være en skyet Stakkel, kun brugbar endnu ved sin Erfaring som Læge.

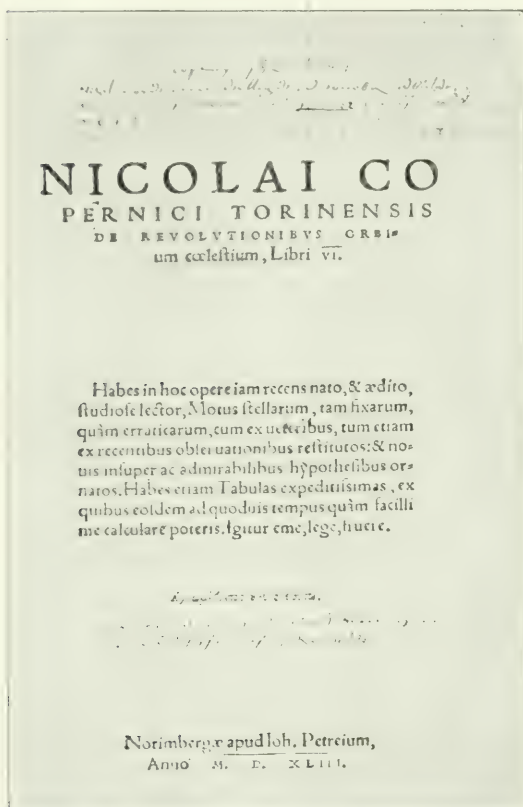
Under disse Forhold, der vilde have lammet en anden, voksede netop Kopernikus' Mod og Kraft. Klar over, at nu var Handlingens Tid kommen, lagde han sidste Haand paa sit Arbejde og afsendte derpaa det gennemrettede Haandskrift, for at det kunde offentliggøres i Trykken. Han tilegnede Pave Paul III Bogen i Forvisning om, at den ikke stred mod sand religiøs Tro. Men iøvrigt lagde han ikke Dølgsmaal paa, at hvad han lærte vendte op og ned paa, hvad der hidtil havde gældt for sikkert og selvindlysende.

Bogen tryktes i Nürnberg, de første Ark under Tilsyn af en ung, begejstret Tilhænger, Professor Rheticus. Men da denne maatte til Leipzig for at holde Forelæsninger, overdroges den videre Omsorg for Trykningen til Præsten og Matematikeren Osiander. Dette Valg var ikke heldigt. Ikke blot er hans Overtagelse af Tilsynet endnu kendelig paa, at der fra dette Ark vrimler med Trykfejl. Han udvandede tillige Kopernikus' korte, kække Titel „de revolutionibus". Men hvad der var det værste: I en Fortale betegnede han den nye Lære som ikke Kopernikus' virkelige Opfattelse, men blot som en af denne opstillet Hjælpegisning til Lettelse ved Udregning af Himmelbanerne. Osiander handlede sikkert i den bedste Hensigt, idet han saaledes søgte at dække Kopernikus mod noget af al den Forbitrelse, som han forudsaa at Skriftet vilde vække. Men han handlede uden hans Vidende og Vilje og imod hans Aand.

Den maaske bitreste Smerte, som endnu kunde tilføjes Kopernikus — at mærke, nu da han drog i Kamp mod hele Verden, sit skarpe, et Liv igennem hvæssede Vaaben sløvslebet af Vennehaand — for denne Smerte blev Kopernikus forskaanet. Da det første færdigttrykte Eksemplar af Bogen (Fig. 55) naaede Frauenburg, laa han syg. Døende rakte han Haanden ud imod det, og et Smil syntes at tyde paa, at han forstod, hvad det var. Den 24. Maj 1543 døde han. En ensom, miskendt Olding, fremmed blandt den nye Kres af Bisp og Kanniker, der kun paaskønnede, at han ved sin Død gav Lejlighed til nyt og bedre Kannikevalg.

Og dog var Kopernikus en af Polens ædleste Sønner, hans

Værk det polske Folks ypperste Bidrag til Menneskehedens Udvikling. I hans Værk og dets Tilblivelsesmaade kom ikke blot de bedste polske Ejendommeligheder til Syne, men de folkelige Mangler udlignedes gennem hans egne, personlige Træk. Der hørte en Polaks hele Ildfuldhed og hensynsløse Frihedstrang til for— ud fra saa ufuldkomne astronomiske Forudsætninger, som Kopernikus dog kun besad — at turde bryde med alt det bestaaende og fælles antagne. Der laa et tungt prøvet, taalsomt Folks Sejghed bagved den tavse Ro, hvormed han et Liv igennem bar og plejede sin Ungdomstanke, indtil han sluttelig som Olding slyngede den ud som Kampraab. Men der var tillige et rent personligt Træk — ejendommeligt for Kopernikus, men sjældent blandt hans Folk — der gav hans Værk dets inderste og solide Styrke. Kopernikus var, som vi har seet, indadtil en stille Grubler, men udadtil, naar


NICOLAI CO
PERNICI TORINENSIS
DE REVOLVTIONIBVS ORBI-
um cœlestium, Libri VI.

Habes in hoc opere iam recens nato, & ædito, studiose lector, Motus stellarum, tam fixarum, quàm erraticarum, cum ex ueteribus, tum etiam ex recentibus obseruationibus restitutos: & nouis insuper ac admirabilibus hypothesibus ornatos. Habes etiam Tabulas expeditissimas, ex quibus eosdem ad quoduis tempus quàm facillime calculare poteris. Igitur eme, lege, fruere.

Norimbergæ apud Ioh. Petreium,
Anno M. D. XLIII.

Fig. 55. Titelbladet til Nic. Kopernikus: De revolutionibus 1543.

(Efter Eksemplaret i det kongelige Bibliotek i København.)

det gjaldt, en handlekraftig, djærv Mand, rolig paa Ringmuren overfor Fjenden, støt som Forhandler i Stormestrens Lejr, dygtig som Lensmand og Dommer paa Allenstein. Det er denne hans praktiske Sans, der maaske har givet hans Værk sit mest afgørende Mærke.

Thi Hovedbeviset i hans Bog var det ganske simple: Hvorfor alle disse kunstige og indviklede Forklaringer om gennemsigtige Himmeltøndebaand, der drejes paa forskellig Vis og herved fremkalder de forskellige Planeters Baner om Jorden? Det hele lader sig forklare langt nemmere ved, at de mindre Kloder, og Jorden blandt dem, kredser omkring den største, Solen. Hvad der dagligt viser sig for os, at Solen staar op og gaar ned, og den fjerne Stjernehimmel bevæger sig omkring Jorden, lader sig tyde paa dobbelt Vis. Enten ruller Sol og Stjernehimmel hvert Døgn virkelig den uhyre Kreds omkring Jorden, eller ogsaa er det blot Jorden, der drejer sig om sig selv og i Løbet af et Døgn har drejet sig rundt. Men hvorfor antage saa uhyre Bevægelser som Sols og Stjernehimmels daglige Omrulning, naar det hele lader sig forklare nemt og naturligt ved den lille Jords Omdrejning? Enhver bør i Spørgsmaal som disse fornuftigvis slutte, ganske som vi ellers gør, og som Naturen selv lærer os: Det simple er det sande.

Det var denne geniale sunde Sans, der var det særligt Kopernikanske i hans polske, ildfulde Mod og Evne til stille at ulme. Det var dette mest alment menneskelige i hans Værk, der sikrede det Sejren. Thi trods den heftigste Modstand er Kopernikus' Verdensfortolkning siden da trængt igennem og nu antagen af alle dannede Verden over. Den betegner et Mærkepunkt i Menneskehedens Fremskridt. Naar Polen nu maa begræde, at dets Sønner beruste af Frihed har saaet Splid og er blevne spredte, trænger Folket dobbelt til Mindet om, at dets fremmeligste Søn er naaet videre. Frihedsbegejstret, i Kamp mod Fordom, har han mægtet, just ved sin geniale sunde Sans, at samle alle Folk til fælles Forstaaelse.

14

Den vestevropæiske Bevægelse, som vi har fulgt over Skandinavien og Polen, gik ikke videre mod Øst til Rusland, men bøjede sig atter tilbage sydvestligt i sig selv. Et ydre Udtryk for denne tilbagevendende Bevægelse afgav det Spørgsmaal, som saa stærkt havde sat baade polske og skandinaviske Sind i Bevægelse: Spørgsmaalet om Verdensbygningen med dens Stjernekuppel. Uenigheden mellem Kopernikus og Tyge Brahe afgjordes i Prag.

Disse to store Videnskabsmænds indbyrdes Forhold afgiver et smukt Eksempel paa den nyvakte Menneskeaands Fremskridtsmaade. Hos Kopernikus havde det geniale Blik Overvægten. I Kraft heraf havde han haft Dristighed til at udtale den oprørske Tanke, at Solen staar midt i Verdensrummet, medens Jorden ligesom de øvrige Planeter bevæger sig i Kreds om den, alle beskuede af Fiksstjernehimlens rolige, tindrende Blikke. Hos Tyge Brahe var Iagttagelsen Forudsætning for al Erkendelse. Han beundrede sin Forgænger Kopernikus, hvis beskedne Maale-Instrument fra Frauenburg han havde erhvervet sig og gemte som en Helligdom. Han indrømmede fuldt det sandsynlige i, at Planeterne bevægede sig om Solen som Midtpunkt. Men netop i Kraft af Iagttagelsen benægtede han, at dette ogsaa var Tilfældet med Jorden. Thi hvis denne i Aarets Løb foretog sig en Vandring paa Millioner af Mile Himmelsalen rundt, maatte nødvendigvis Fiksstjernebillederne i Loftet tage sig forskelligt ud, alt eftersom de iagttoges fra Salens ene eller Salens anden Ende. Da dette nu ikke var Tilfældet, maatte det, der foregik, forklares ved, at Jorden selv stod stille, medens Solen omsværmet af Planeterne i Løbet af et Aar drejede sig om den.

Ud fra denne Tydning af den store Himmelgaade anstillede Tyge Brahe sine omhyggelige Iagttagelser. Aar ud og Aar ind samlede han med utrættelig Flid og ved Hjælp af snildt udtænkte Instrumenter (Fig. 56) en Sum af paalidelige Optegnelser om, hvorledes den store Himmeludsigt til hver enkelt Tid havde været fra Hveen. Ingen af disse Oplysninger krævede med

Nødvendighed Kopernikus' Forklaring. De syntes at passe ligesaa godt ind i hans egen forsigtigere. Det var denne Sum af Optegnelser og Beregninger, der var hans bedste Skat, da han fordreven fra sit Fædreland søgte Tilflugt hos den tyske Kejser Rudolf II i Prag.

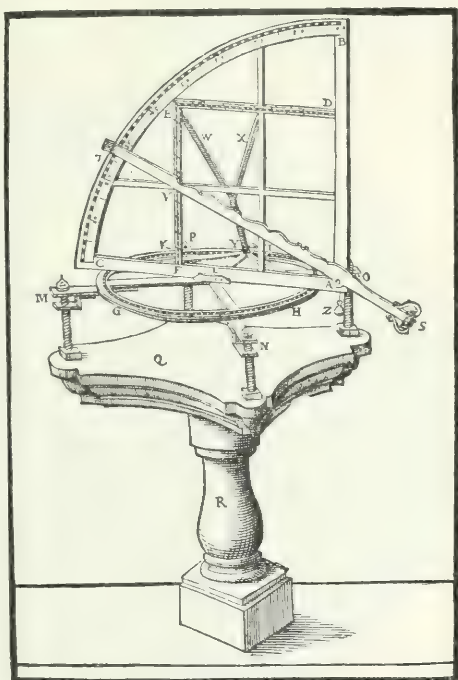


Fig. 56. Et af Tyge Brahes Instrumenter, Quadrans orichalcicus etiam azimuthalis.
(Tychonis Brahei: Astronomiæ instauratæ mechanica 1602.)

Tyge Brahe døde her (1601) endnu i sin kraftige Alder, ikke fyldt 55 Aar. Han havde kun faaet den halve Del af sit Arbejde fuldendt. Kortet over de tusinde Fiksstjerner, hvis indbyrdes Stilling han efter de omhyggeligste Maalinger havde bestemt. Her havde ikke været Spor af Forandringer at opdage, hvad Aarstid han saa iagttog dem paa. Kopernikus maatte have Uret i, at Jorden bevægede sig om Solen. Men den anden Halvdel af hans Værk stod tilbage: Beregningen af Planeternes Baner. Forarbejderne hertil havde han trofast udført ved fortsat Iagttagelse af dem fra Nat til Nat i mange Aar. Men der manglede endnu nogle Aars Arbejde. Thi den yderste af dem, Saturn, har jo en Omløbstid af 30 Aar. Og Arbejdet kunde ikke være fuldt paalideligt, førend ogsaa Saturns Bane var iagttaget og gengivet i hele dens Omfang. Tyge Brahe døde forinden.

Kopernikus havde bestemt disse Planetbaner som Cirkler.

Tyge Brahe var her som ellers forsigtig i sine Gisninger. Uligheder, som han havde iagttaget i Maanens Bevægelser, endnu flere end dem, Oldtiden alt havde kendt, manede til Varsomhed i Antagelser. Selv hældede han ligesom alle hidtidige Astronomer til Troen paa, at Himmellegemernes Baner maatte være Cirkler. Dog havde han om en Komets Bane, der ikke fuldt stemmede hermed, alt 1588 vovet at udtale: „Maaske er dens Bane om Solen ikke ganske rund men lidt aflang, af den Form, man i daglig Tale kalder oval.“ Opgørelsen af den anden Halvdel af hans Livs store Arbejde stundede som sagt til, da han kaldtes bort derfra. Døende overdrog han dette Arbejde til sin Discipel og store Efterfølger, Kepler (Fig. 57). Han vidste, at denne hyldede Kopernikus' Lære, og at her vilde Spørgsmaalet om Jordens eller Solens Bevægelse nødvendigvis komme for. Pint af Tanken om Opgørets Udfald og maaske „at skulle synes at have levet forgæves“, henvendte han derfor disse sidste Ord til sin Eftermand: „Jeg beder Dig, min Johannes! bevis af mit System det, som Du mener at kunne udlede af det kopernikanske.“



Fig. 57. Johannes Kepler.
(Efter Stik af Th. Lans.)

Hans Bøn blev ikke opfyldt. Kepler fastholdt sin Tilslutning til Kopernikus' Lære. Men da Opgøret nogle Aar efter var afsluttet, og Tyge Brahes fortløbende Iagttagelser, særligt af Planeten Mars, var afsatte, viste det sig, at Planeternes Baner ikke var Cirkler, men Ellipser, i hvis ene Brændpunkt Solen staar. Fra nu af bortfaldt alle Fortidens kunstlede Forklaringer, som

heller ikke Kopernikus helt havde kunnet undvære, men Tyge Brahe alt havde gennemhullet: Troen paa omdrejelige „Sfærer“, om hvis Yderrand atter Planeterne svingede i Skruegang (Epicykler). Tyge Brahes Hovedindvending mod Kopernikus, at hvis Jorden bevægede sig omkring Solen, maatte Fiksstjernehimlen



Fig. 58. Isaac Newton 1642—1727.
(Kobberstik efter Maleri af G. Kneller.)

tage sig forskelligt ud til forskellige Aarstider, bragtes til Ro ved en storladen Forklaring: Himmelrummet er saa mægtigt, at selv en Afstand af 40 Millioner Mile mellem to Synspunkter ikke har nogen Forandring til Følge i det Indtryk af Stjernebillederne, som man paa hvert af Stederne modtager.

Kepler havde stadigt grublet over, hvorfor Planeterne be-

vægede sig netop i disse Afstande fra Solen. Han kunde ikke i Længden slaa sig til Ro med den gamle Forklaring, at de var besjælede Væsener, der fulgte egen Vilje. Det lykkedes ham slutteligt at paavise, at der var et bestemt matematisk Forhold mellem Planeternes Omløbstider og deres Middelafstande fra Solen. Derimod faldt det først i en Englænders Lod, Bacons Landsmand Newton (Fig. 58), der fødtes en halv Snes Aar efter Keplers Død, at give den fulde Forklaring. Den kom til at svare til den Forklaring, som Englænderne i det 16. Aarhundrede havde givet af det religiøse Forhold som et Kontraktsforhold. Forholdet mellem Solen og Planeterne var et fysisk Kontraktsforhold. I Kraft af deres Størrelse og Tyngde tiltrak de gensidigt hinanden. En Planets Bane udtrykte matematisk nøjagtigt den opfyldte Overenskomst mellem de to modsatte Tilbøjeligheder: til at fare videre i en ret Linje og til at falde ned mod det større Legeme. Tyngden, Tiltrækningen er da den fælles, i smaat og stort herskende Magt. Den bringer ikke blot det faldende Æble til at søge mod Jorden. Den giver Jorden Form, idet den trykker den fladere ved Polerne og lader den bulne ud ved Ækvator, som Midten af et Sjippetov, naar det svinges. Den krumbøjer Planeternes Baner, tvinger dem i Hæld, strammere end den stærkeste Tøjle og dog usynlig som en blot tænkt Radius. Just idet den gensidigt drager, holder den alt i Ligevægt, bærer den Klodernes kredsende Svæven.

Med denne Newtons Forklaring var den Himmelfortolkning i det væsentlige fuldendt, hvorpaa nordiske Folk — Polakker, Skandinaver, Tyskere og Englændere — to Aarhundreder igennem samdrægtigt havde arbejdet.

15

Ikke blot de nordiske Folks Forestillinger om Himmelforhold, men de overalt vakte nye Forestillinger om jordiske Forhold, om Kirken og om Forholdet til Gud, med eet Ord: hele det

store Folkerøre maatte som en Ringbevægelse svinge tilbage i sig selv. Bevægelsen endte i det Land, hvor den var begyndt, Italien.

Det fælles Spørgsmaal, der under de mangfoldigste Former var blevet rejst, var jo i sin Simpelhed det ene og samme: Havde Skolastiken Ret i sin Forklaring af, hvad Livet og Verden er? Det var dette Spørgsmaal, der var blevet stillet allerede i Italien, derpaa formet og besvaret paa ny Vis i hvert af de Lande, hvor det var trængt hen, indtil det endelig som en mangestemmig Genlyd rullede tilbage med mangfoldigt øget Krav paa fyldigt at besvares. Det var Verdens Børn, der havde stillet Spørgsmaalet. Det tilkom Kirken at give Svaret.

Paa alle Verdens Børns Vegne tog deres øverste og naturligste Talsmand, Kejseren, Ordet. Carl V (Fig. 59) var særligt kaldet hertil, thi han herskede jo baade over Italienere, Spaniere, Nederlændere, Tyskere, for ikke at tale om Amerikas Befolkning. Overalt var der blandt hans forskelligartede Undersaatter vakt Tvivl og Tvist; ikke blot mellem Folkene indbyrdes, men indenfor hvert enkelt stod Parti mod Parti. Ham tilkom det udadtil at føre Kampen mod Kirkens Arvefjende. Og der var rig Anledning hertil. Tyrkerne havde 1529 belejret Wien, og gentagne Gange havde han maattet gøre Togter mod de vantro Sørøvere i Middelhavet. Men selv i den kristne Lejr og ombord paa Korsets Flaade havde man mødt det uhyggelige Syn af Skarer, der gensidigt ansaae hinanden for Kættere. Hvo havde Ret? Hvad var Sandhed? Det kunde kun afgøres ved en Udtalelse af den højeste Myndighed, Kirken. Carl V henvendte sig derfor til Paven med indstændig Anmodning om, at Kirkens øverste Domstol maatte blive sammenkaldt: et frit almindeligt Concilium, sammensat af Udsendinge fra alle kirkelige Lejre, for at man eengang for alle kunde faa afgjort, hvad der var sandt, hvad der var falskt.

Paven var ikke særlig ivrig for at faa en saadan øverste Dommer manet frem. Til daglig besad han jo selv den højeste dømmende Myndighed i Kirken. Der var da intet fristende ved at nedværdige sig selv og indkalde en saadan Myndighed, hvis Ret



Fig. 59. Kejser Carl den Femte 1533.
(Maleri af Tizian i Madrid.)

til Overdømme han i sit Hjerte bestred. Og sammensat af baade Katoliker og Protestanter maatte den kunne falde paa de mest skæbnesvangre Beslutninger. Han tøvede derfor, svarede undvigende og søgte at sno sig fra det. Men Carl V var ligesaa fast i sit Forsæt. Og hermed begyndte et ejendommeligt Spil, hvor den synlige Kirkes to Bestanddele, Menighed og Gejstlighed, hver især fremstillet af sin Ypperste, i Løbet af 25 Aar krympende mødtes. „Sandhedens Fødselsveer“ har Kirkens Venner kaldt det. „Usandhedens Slangebugtninger“ har dens Fjender benævnet det. Begge Opfattelser staar skarpt overfor hinanden endnu den Dag i Dag.

Aar 1537 blev det Tryk, som Kejseren udøvede paa Pave Paul III, saa stærkt, at denne maatte give efter og sammenkalde det almindelige Concilium. Det skulde møde i Mantua. Men ikke for intet hed det om Pave Paul, der var italiensk født (Alessandro Farnese), at han var en af de fineste Diplomater og kun svag overfor sine fire Børn (Fig. 60). Selv under saa vanskelige Forhold lykkedes det ham at smutte under. Conciliet traadte vel sammen, men dets Møder udsattes paa ubestemt Tid. Paa denne Vis holdt Paven Sagen hen i over tre Aar. Saa meldtes det imidlertid, at Carl V i Juli 1541 havde lovet sine tyske Undersaatter i Regensburg, at nu skulde der blive afholdt et almindeligt Concilium. Udtrykkenes Bestemthed kunde lade befrygte, at Tyskerne maaske ellers vilde faa Lov til paa egen Haand at ordne deres Kirkeforhold. Sligt maatte for enhver Pris undgaas. Paven sammenkaldte da det almindelige Concilium til at møde i Trient 1542. Men det var ret slemt, at da Mødetiden stundede til, laa Kejseren i Krig med Frants I af Frankrig. Naar to saa mægtige Folk var i indbyrdes Strid, kunde en fælles Kirkeforsamling umuligt samtidigt afholdes. Møderne udsattes derfor atter. Forsamlingen udskreves paa ny tre Aar efter. Først til et Møde den 15. Marts 1545. Men atter kom der Hindringer, denne Gang dog ikke af større Betydning, end at Forsamlingen endelig kunde træde sammen den 13. December 1545.

I otte Aar var det saaledes lykkedes Paven at holde Sagen hen. Og selv nu, da den glimrende, gejstlige Forsamling mødtes



Fig. 60. Pave Paul III og hans to „Nevøer“, tilhøjre Ottavio Farnese.
(Maleri af Tizian i Museet i Neapel.)

i Katedralkirken i Trient for at dømme ham og hans ulydige Menigheder imellem, var Haab om en afgørende Sejr ingenlunde udelukket. Vel havde man maattet vælge Trient til Mødested, en kejserlig By i Tyrol paa Alpernes sydlige Skraaning. Men dette var næsten ogsaa den eneste Fordel, de nordlige Barbarer havde opnaaet. Skridt for Skridt vristede Paven dem Magten af Hænde. Hans Udsending, Kardinal del Monte, der som Formand ledede Forhandlingerne, var ham i saa Henseende en ypperlig Hjælper.

Først vedtoges det, at Afstemningerne ikke skulde foregaa saaledes som i sin Tid i Konstanz efter Nationer, men simpelthen efter Hoveder. Ved denne Beslutning var den pavelige Sejr sikret. Thi Italienerne udgjorde Forsamlingens Flertal. Og skulde det et Øjeblik knibe, kunde man altid i en Hast faa hentet paalidelige Italienere til. Dernæst fik Kardinal del Monte Afgørelsen i de enkelte Tilfælde behændigt forlagt fra de store Møder, de saakaldte Sessioner, til Udvalgene, hvor den egentlige Forhandling foregik. Naar disse Udvalg var gunstigt sammensatte, faldt det ikke svært at faa dem til at rette sig efter de Beslutnings-Affattelser, som stadigt tilstilledes dem direkte fra Rom. Folkevittigheden betegnede dette skarpt og rammende ved: „at den Helligaand kom til Conciliet med Brevposten fra Rom."

En sidste, afgørende Fordel vandt endelig Paven ved, at Protestanterne meget imod Carl V's Ønske nægtede at anerkende Kirkeforsamlingen som øverste Dommer og derfor slet ikke gav Møde. Hos mange af de forsamlede Gejstlige havde der oprindeligt været en Tilbøjelighed til ved Eftergivenhed paa omtvistede Punkter at hidføre en Forsoning mellem Protestanter og Katoliker. Denne Tilbøjelighed veg nu for Uvilje mod de genstridige, der ved deres Udebliven havde forspildt deres mulige Ret. Forsamlingens Opgave maatte nu naturligt stille sig som den: klart at udtale Kirkens og Skolastikens Lære, saa at fremtidig Tvivl om, hvad der burde menes, kunde være udelukket.

Al Oprørsbevægelse mod Kirkens Lære og Skikke skrev sig jo egentlig fra, da Protestanterne havde faaet det græske, nye Testamente i Hænde, oversat det paa Folkemaal og derpaa hen-

viste til Biblen som eneste Kilde til Kundskab om Gud og hans Vilje. Det gjaldt om grundigt at imødegaa hele denne Angrebsmaade, engang for alle lukke til for denne farlige Bortledning af den pavelige Myndighed. I de første syv „Sessioner“ blev det da fastslaaet, at ikke blot Biblen, men ogsaa Overleveringen (Traditionen) er Kilde til Kundskab om Guds Vilje. Overleveringen er jo netop den Vej, ad hvilken alt, hvad den Helligaand har ydet Kirken, er blevet forplantet og bevaret. I Overensstemmelse hermed udtalte man i den tredje Session ogsaa en højtidelig Tilslutning til Kirkens gamle Trosbekendelser. Hvad Biblen selv angik, saa erklærede man de apokryfiske Skrifter i det gamle Testamente for ligestillede med de kanoniske. Fremdeles bestemte man, at den gamle latinske Oversættelse af Biblen (Vulgata), og derimod ikke Teksten i Grundsproget, skulde lægges til Grund for Prædikener og Bibelgranskning. Endelig tilkom Udlægning af Bibelordet ikke den enkeltes Forgodtbefindende, men den af den Helligaand vejledede Kirke.

Ved alle disse Bestemmelser var Protestanternes omgaaende Bevægelse overfor Romerkirken afslaaet. Det nyttede dem ikke længer at pege paa Biblen og sige: dette er alt, hvad der foreligger, saaledes er Kirken bleven til. Protestanterne var i Virkeligheden selv blevne ramte paa deres allersvageste Punkt. Thi naar de ikke vilde benægte, at Kirken var bleven guddommeligt til, kunde de fornuftigvis heller ikke nægte, at den var bleven guddommeligt bevaret. Det var vilkaarligt at ville stemme af for den Helligaands Virksomhed fra det Øjeblik af, da det nye Testamentes Skrifter var affattede. Protestanterne havde ment at kunne afskære Romerkirken fra Biblens hellige Vandledning. Romerkirken havde nu ikke blot afslaaet dette Forsøg og tilbageerobret Tilførslen, men den havde hævdet, at „Kirken“ i sig rummer den Helligaand, der selv er de aandelige Kildesprings Herre. Denne Opfattelse lod sig ikke gendrive af nogen, der virkelig stod paa Biblens og Kirkens Grund. Men blev saa Spørgsmaalet, hvem er da „Kirken“, enten den ældgamle Romerkirke eller de nylavede protestantiske Folkekirker? kunde Svaret ikke være vanskeligt. Den hellige Aand havde ikke ligget

i Dvale fra det nye Testamentes Affattelse til Luthers Fremkomst.

Da man var naaet saa vidt, kom Turen til de egentlige Lærestridigheder mellem Katoliker og Protestanter. Her var jo Forholdet det, at baade Luthers og Calvins Frafald fra Katolicismen bundede i, at de hver især ubønhørligt havde gennemført en ensidig Opfattelse. Luther havde hævdet Menneskenaturens Bundfordærvethed, Viljens Ufrihed til det gode, saa at Retfærdiggørelsen kun kunde tænkes ved Troen alene, ikke ved nogen menneskelig Virksomhed tillige. Calvin havde gennemført Viljens Ufrihed til den Yderlighed, at Gud havde forud bestemt nogle Mennesker til evig Salighed, andre til evig Fordømmelse, hvilket ikke lod sig ændre ved deres Livsvandel. Overfor slige uudgrundelige Dybder kunde Mennesketanken naturligvis ikke slaa til. Men det havde netop udgjort Romerkirkens hidtidige Styrke at kunne krydse sig op mellem disse Yderligheder. Den havde paa en Maade optaget dem begge i sig, idet den i sin Lære, med f. Eks. Augustinus, havde hældet til den ene Side, men i Praksis havde hældet til den anden, Gerningernes Fortjenstlighed. Det var selvfølgelig ikke lykkedes den at løse Modsigelsen eller ophæve Modsætningerne. De laa der begge endnu, truende med deres bratte Skrænter. Men en Art Forsoning var naaet, forsaavidt Kirken havde roet med begge Hænder og herved holdt sig nogenlunde midtstrøms i det farlige Farvand.

Romerkirkens Forkæmpere havde da altsaa i Trient den store Fordel at kunne optræde ikke blot som Kirkens, men tillige som den sunde Fornufts Talsmænd. Det var let overfor denne Forsamling at paavise, at Calvin og Luther var strandede paa Ensidighedens Skær. Men det gjaldt netop om som hidtil at føre Kirken lykkeligt uden om saadanne. Dette lod sig kun gøre ved at fastholde de gamle, maadeholdne, rummelige Fortolkninger af Arvesynd, Retfærdiggørelse osv. Det var Anvisninger, der havde staaet deres Prøve. I Kraft af dem løb man ikke i blind Iver Skibet paa Land. Der var givet Spillerum for den Styrendes Aandsnærværelse. Men den Aand, der saaledes var nær-

værende og selv stod for Styret, var jo netop den Helligaand. — Den katolske Lære om disse Spørgsmaal vedtoges.

Endnu et Skridt videre naaede man. Katolikernes Lære om de syv Sakramenter blev godkendt. Men saa blussede den ydre Strid, Skinsygen mellem Pave og Kejser op paany. I Marts 1547 forlagde Kirkeforsamlingen sine Møder fra kejserlig Grund til pavelig, fra Trient til Bologna. Kejseren fik vel langt om længe den hellige Forsamling tvungen tilbage igen til Trient, men herfra sprængtes den atter 1552 ved hans egne protestantiske Undersaatters Angreb. Fra nu af hvilede Spørgsmaalet om Kirkeforsamling og Pavemagt i 10 Aar, eller rettere det udartede til aabenlys Krig om Magten i Italien mellem den voldsomme Pave Paul IV (Fig. 61) og Philip II af Spanien. Først da ogsaa Frankrig med Bestemthed krævede en Kirkeforsamling afholdt og truede med i Nødsfald at ville lade den blive blot fransk, maatte Paven falde til Føje. I Huj og Hast sammenkaldtes Tridentiner Conciliet paany, og det næste Møde, 17. Session, ansattes, som om der slet ingen Afbrydelse havde været, til 18. Januar 1562.



Fig. 61. Pave Paul IV, Caraffa.
(Stik af N. Beatrizet.)

Forholdene var denne Gang yderst vanskelige for Pavemagten. De tre Hoveddeltagere Frankrig, Tyskland og Spanien mødte hver med nye, farlige Særmeninger om Præsteægteskab, forandret Pavevalg osv. Og de var enige om det saakaldte

„episkopale System", hvorefter Biskoppernes Magt og Myndighed stammede direkte fra Gud og ikke beroede paa nogen Overdragelse fra Pavens Side. Gud styrede sin Kirke som Bisperepublik, ikke som Paveenevælde. Ikke desto mindre sejrede Paven. Og dette skyldtes fremfor alle hans fortrinlige, nyskabte Garde, Jesuiterne.

Thi med overlegen Dygtighed ledede disse Forhandlingerne. Man gav tilsyneladende efter i det mere akademiske Spørgsmaal, om Gud styrede sin Kirke gennem Bisper eller gennem Paven alene, med Fler- eller Enkeltdømme. Man opgav ganske at faa fastslaaet Pavens Ufejlbarlighed. Men til Gengæld opnaaede man de to afgørende Fordele: Den gamle katolske Lære opstilledes rent og skarpt og erklæredes for den guddommelige. Og alle de mangehaande Misbrug i kirkeligt Liv, som de sidste Aarhundreder havde blottet og Protestanterne paaberaabt sig som Grunde til Frafald, ændredes og søgtes afskaffede. En hel Forvandling foregik. Den gamle Kirke skiftede Ham. Ny og dog i Væsen den samme gled den frem af Conciliets Tornekrat. Det var Guds Røst, der lød, det evige Skel mellem godt og ondt, der paany blev sat, da paa den sidste Dag den 4. December 1563 Kardinalen af Lothringen afsluttede Mødet med Raabet: „Forbandet være alle Kættere!" og de forsamlede 255 Prælater svarede i Kor: „Forbandet! Forbandet!"

Næppe var Tridentiner-Conciliet til Ende, førend Paven straks i en Bulle højtidelig bekræftede alle dets Beslutninger. Under Trusel af Bandlysning forbød han dernæst enhver nærmere Drøftelse og Udlægning af den paa Conciliet fastslaaede Kirkelære, da saadant tilkom Paven alene eller hvem han overdrog det. Hertil nedsattes 1588 et staaende Udvalg af Kardinaler. Rundt om i de katolske Lande godkendte man straks vel kun delvis Conciliets Beslutninger, idet visse af de indførte Forbedringer mentes at være i Strid mod tidligere Kirkeordninger. Lidt efter lidt døde dog denne første Modstand hen, og jo længere man fik det fuldbyrdede Værk paa Afstand, des mere synede det af, hvad det virkeligt var, og anerkendtes som saadant.

Thi det, der var foregaaet paa Kirkeforsamlingen i Trient, var af stor og afgørende Betydning. Det var i Modsætning til den Lutherske og Calvinske Kirkesplittelse en Kirkens Samlen sig om sig selv, dens Selvbesindelse. Kirken var bleven fornyet og genfødt. Alt, hvad Tiden ængsteligt havde spurgt om, havde her fundet Svar. Thi det var den gamle Kirke med Skolastikens Forklaring paa Livets og Verdens Gaade, der havde rejst sig i sin Kraft og endnu engang hævdet sig som den ene og sande. Her som saa ofte i Kirkens Historie kunde vel Vantro mistyde det skete. Flygtigt seet kunde det tage sig ud som blot menneskeligt Væv af Rænker, Selvhensyn og Magtstræb. Men seet med Troens Øjne var det Gud selv, der havde grebet ind. Væven var den Helligaands, Billedet, der var frembragt, Sandheds evige Billed.

— —

16

Det var Jesuiterne, der paa Tridentiner-Conciliet havde ført Kirkens Lære, den gamle Skolastik, paa ny til Sejr. Ganske naturligt støttede de hinanden, thi de hørte sammen. Jesuitismen var Skolastikens Renæssance.

Det gik imidlertid Jesuitismen selv, som det var gaaet dens Stifter. Der krævedes nogen Tid til at hærdes og hvæsses med Verdens Kundskab og til dernæst at godtgøre, at dette yngste, ejendommelige Skud var Kirkens ægte Rodskud. Men næppe var Forstaaelsen heraf vakt, førend den var fuld og inderlig tilstede med det samme. I de siden da forløbne Aarhundreder har Pavedømme og Jesuiterorden været hinandens bedste Støtte.

Don Inigo Lopez de Recalde var den yngste Søn blandt tretten Søskende. Slægten var gammel og bekendt i Spanien, Besidder af Herresædet Loyola i de baskiske Provinser. Inigo fødtes paa Fædrenegaarden 1491. Som „Ignatius Loyola“ fløj siden hans Navn viden om til mange, der aldrig havde hørt Tale hverken om Slægten eller om Gaarden.

Allerede som Dreng sendtes han hjemmefra for at tjene som

Page ved Ferdinand den Katolskes Hof. Her indviedes han tidligt og blev en fremmelig Deltager i det højere, spanske Liv, hvor Elskovseventyr, Religiøsitet, Jærnhaardhed og Trang til Bedrift indgik en besynderlig, uopløselig Enhed. Først da han var tredive Aar gammel, aabnede der sig Udsigt for ham til at udmærke sig ved krigerisk Bedrift. Men den lukkede sig hurtigt atter. Under Forsvaret af Pampelona mod Franskmændene 1521 fik han nemlig sin højre Fod knust. Uden at kny underkastede han sig den smertefulde Feltskær-Behandling. Men han var og blev halt. Hans Trang til Bedrift maatte søge ny Vej.

Under sit lange Sygeleje hjemme paa Loyola fordrev han Tiden med Læsning. Dette faldt ham vistnok vanskeligt i Begyndelsen, da han jo ikke havde faaet boglig Uddannelse. Men Indholdet af Bøgerne lønnede Umagen: lutter vidunderlige Eventyr oplevede af tapre Riddere. Han glemte for en Stund sin Fod og var fuldt ud med. Men selv om han havde ejet en Don Quixotes Bibliothek, maatte Forraadet af Ridderromaner dog tilsidst faa Ende. Og han var selv mere end en Don Quixote. Eventyrets Verden fik ikke helt Magt over ham. Hans glødende Indbildningskraft og hede Vilje kunde vel rives langt hen, men sluttelig meldte sig hver Gang en egen nøgtern Del af ham selv, pegende koldt paa hans lemlæstede Fod med Mindelse om, at han og ridderlig Idræt nu maatte skilles.

Nedslagen tog han da fat paa anden Læsning, Helgenhistorier og lignende religiøse Skrifter. Lidt efter lidt grebes han dog ogsaa her. Lyslevende stod Jomfru Marias Billed for ham, skønnere end nogen jordisk Kvinde, Himmeldronningen, som det vel var værd at kæmpe for, vel værd at vinde. Kæmpe og vinde, men hvorledes? Hans ædle Landsmand, den hellige Dominicus, viste Vej. Ogsaa han havde ligesom Ignatius kæmpet mod Franskmændene og besejret dem. Ikke dog med Sværd og Plade, men ved Fattigdom og Selvfornægtelse. I Kamp mod sig selv og sine jordiske Lyster havde han overvundet ogsaa Albigenserne og tilsidst i Spidsen for sin Munkeskare lagt Sydfrankrig som Sejrsbytte for Guds Trone. Der var en Lod højere

end Ridderens og Feltherrens. I Kamp mod Verden i ens Indre, at døde Egenviljen, at tjene Kirken, at vinde Gud.

Fra Sygelejet begav Ignatius sig til Klostret Montserrat i Catalonien, hvor han ophængte sit Sværd og sin Rustning foran Jomfru Marias, Himmelbrudens Billed, og iførte sig Tiggerdragt. Under haarde Selvpinsler, Svøbeslag og Faste, tilbragte han nu Tiden, snart henrykt til Himlen, snart grublende over sin Fortid. Men bestandigt skolede han sig selv, indtil han ganske havde trænet sig og vundet det Selvherredømme, den Malmhaardhed, som en Kirkens Stridsmand bør eje.

Det ligger nær her at tænke paa Augustinermunken (Fig. 62) i Tyskland, der et Par Aar forinden havde gennemgaaet samme Skole. Lynet var slaaet ned ved begges Fod. Begge havde dybt rystede søgt Frelse i Klostret og i inderlig Selvhengivelse stræbt at bringe sig selv som Offer. Begge blev dog kun en stakket Stund derinde, men af modsat Grund. For Luther opløste under hans Klostertugt den kirkelige Selvhengivelse sig i to modsatte Bestanddele: den menneskelige og den guddommelige, Gerningen og Troen. Den menneskelige Gerning, selv i dens mest tilspidsede Form, Selvpinslen, viste sig for intet at være imod den guddommelige Gerning, Troen. Men for ret at udtrykke denne behøvedes der intet Kloster; dens rette Virkeplads var tværtimod Livets Mangfoldighed. Idet Luther da brød ud af Klostret, brød han herved med Kirken. Han maatte ud i Verden for at udtrykke den store Hemmelighed om Troens Klenodie, Frelsen ved Gud.

Livet i Verden blev ham dog i visse Maader en Skuffelse. Thi da den første Forkyndelsens Rus og Kampiver havde sat sig, viste ikke blot Verden men Troen tillige sig saa besynderlig delt i Lodder. Til den ene Side var alt i Verden saare godt, som i Skabelsens Dage; her foregik Giftermaal. Lige ved Siden af huserede Djævelen uafbrudt, og herfra førte en Vej til Rom. Men saa var der endnu en Mark, der tilhørte Landets Fyrste, som var indsat af Gud, og hvem man derfor burde vise ubetinget Lydighed. Det var ikke let for en troende at begaa sig mellem disse tre Slags Øvrigheder. Og hver af dem krævede

sin Tro. I de lutherske Statskirker skulde derfor enhver tro baade paa Gud, paa Satan og paa, hvad Landsfyrsten troede.

For Ignatius Loyola stillede alt sig paa modsat Vis. Under



Fig. 62. Luther som Augustinermunk.
(Stik af Lucas Cranach.)

hans Klosterophold vaagnede der ingen Tvivl hos ham om Selvpinslers nervestyrkende Værd. Han anvendte dem med Held og en egen Art Velbehag, som en anden paa sig selv. Han vidste, at han herved handlede ret. Thi nærmere seet er der jo kun een Livsens Nerve i alt: Kirken. Men just derfor maatte han atter

ud af Klostret. Thi Øvelserne herinde var kun en Rekrutskole for Kirkens Stridsmand. Maalet var Kampen for Kirkens Verdensherredømme ude i det virkelige Liv. Men da han efter fuldendt Uddannelse i Klostret traadte ud i Livet opsat paa Virksomhed som Krigsmand, mødte der dog ogsaa ham ligesom Luther en betydelig Skuffelse, om end af modsat Art. Trods hans velerhvervede Tjenestetegn viste han sig, kirkelig maalt, uduelig som Delingsfører, end ikke synderlig brugbar som Menig. For en saa opgemt Hædersdrift som Ignatius Loyolas var dette en ny Art, uventet og dybt smertende Svøbeslag. Ikke mindst fordi de regnede over ham ikke fra egen men fra andres Haand.

Den første Form for Skuffelse indtraf straks, da han begyndte sin Virksomhed for at udvide Kirkens Magtomraade. Han drog til Palæstina og prædikede for de Vantro. Men her viste det sig, at han i Virkeligheden savnede de dertil fornødne Kundskaber. Han indsaae dette selv, og forsaavidt var Skuffelsen ringere. Taalmodigt vendte han da tilbage til Spanien for at tilegne sig, hvad han manglede. Han studerede „Grammatik“ og Filosofi, alt imens han fastede, plejede syge og optraadte som Missionær blandt Studenter og Kvinder. Men nu blev Inkvisitionen opmærksom paa ham og fattede Mistanke. Vel frifandtes han, men samtidigt fik han (Fig. 63) Befaling til i fire Aar ikke at maatte tale om aandelige Ting. En ligesaa krænkende som pinlig Straf for en Mand med Ignatius' Forudsætninger.

Ikke for intet havde han dog lært at kue sig selv. Lydig og ydmyg drog han til Paris, hvor han i Kollegiet Montaigu begyndte helt forfra. Han sad paa Bænk med Skoledrenge og var underkastet samme Skoletugt som de. Endelig blev han Aar 1534 Magister og kunde begynde mere selvstændige Studier. Stemningen hos ham og hans nærmeste Fæller gav sig et betydningsfuldt Udslag, da de en tidlig Morgenstund samledes i Kirken Montmartre og aflagde et Fællesløfte. Allerede Nationaliteten hos de syv, af hvem den lille Kreds bestod, var betegnende. De fem var nemlig Spaniere: Ignatius og hans nærmeste Landsmand fra Baskien Franz Xaver, fremdeles Salmeron, Lainez og

Bobadilla. Kun Rodriguez var fra Portugal, Pierre le Fèvre fra Savoyen. Løftet gik ud paa at leve i bestandig Kyskhed og Fattigdom samt efter Studiernes Afslutning at drage til Jerusalem for at pleje Pilgrimme og prædike for Saracenerne. Skulde dette sidste af en eller anden Grund ikke kunne lade sig udføre, vilde de stille sig til Pavens Raadighed og gaa, hvorhen han bød. Efter



Fig. 63. Ignatius Loyola.
(Efter et samtidigt Stik.)

at den lille Skare højtideligt havde aflagt Løftet, nød de i Forening Sakramentet. Af Rejsen til Palæstina blev der vel intet. Men i denne Morgenstund grundlagdes under en beskeden Form et af de stærkeste Samfund, Verden har kendt, fødtes et Udtryk for den spanske Trosiver, mere selvopofrende, maalbevidst og sejrrigt end selv Philip II og alle hans tapre Hære tilsammen.

Da de syv Sammensvorne havde tilendebragt deres Studier, samledes de 1537 i Venedig for efter det nysomtalte Løfte at

sejle til Palæstina. Men Krig mellem Venedig og Tyrkiet hindrede Afrejsen. De lod sig da præstevie, prædikede og plejede syge et Aarstid, indtil de endelig begav sig til Rom for, som de havde lovet, at stille sig til Pavens Raadighed. Det lykkedes Ignatius Loyola at bevæge Paven, Paul III, til at lade dem udgøre en egen Orden. Aar 1540 stadfæstede Paven dens Regler under Navn af „Jesu Selskab“, hvilket Navn var blevet Stifteren meddelt i et Syn paa Vejen til Rom. Ignatius blev Ordenens første „General“.

Ikke uden Grund kaldtes Ignatius General og Ordenen stadfæstedes i Bullen: „Regimini militantis“. Thi nu begyndte et Felttog, hvis Maal var Kirkens Verdensherredømme. Den Verden, der skulde erobres, var alle Hedninger, Protestanterne og de lunkne indenfor Katolicismen selv. I Samklang hermed fordeltes Styrken. Allerede Aar 1540 udsendtes to af Selskabet, Rodriguez og Franz Xaver, til Hedningerne. De drog til Portugal for herfra at indskibe sig til Asien. Som Missionær blev særlig Franz Xaver Ordenens ædleste Foregangsmand. Med vidunderlig Smidighed og Selvbeherskelse trængte han igennem, hvor han kom hen. Han blev Indier i Indien, prædikede og digtede Salmer paa Hinduisk. Flokkevis samlede Folket sig om ham, hvad enten han blot lærte dem en ny Sang, ringede dem med sin Klokke i Haanden sammen til Gudstjeneste under et Træ, eller han gjorde Undergerninger iblandt dem og opvakte døde. Han blev Japaner i det nyopdagede Japan, talte deres Sprog som en indfødt, lignede dem ganske i Sæder og var Hjertens Ven med Buddhas Præster, alt for som den gode Hyrde at lokke og spille Hjorden i Fold. Han døde paa Vejen til Kina.

Imidlertid virkede Ignatius (Fig. 64) hjemme i Evropa. Med overordentlig Kløgt organiserede han Sejren. Selv forbeholdt han sig det beskedne Arbejde utrætteligt og med dyb Menneskekundskab at uddanne bestandigt nyt og talrigere Mandskab. Men stilfærdigt og skjult var han samtidigt den ledende allevegne. Ham personlig skyldtes vistnok den afgørende Sejr over Paven, som snart blev helt vunden. Først havde nemlig denne næret

nogen Mistillid til Selskabet og kun tilladt, at det maatte omfatte 60 Medlemmer. Men allerede 1543 udvidede Paven Tallet. Og nu gik det Slag i Slag med Gunstbevisninger og Forøgelse af Jesuiternes Magt. Ordenen fik 1548 Ret til at optage et ubegrænset Antal Medlemmer samt til at prædike overalt og høre Skrifte. 1549 unddroges den Forholdet til de stedlige kirkelige Myndigheder og underlagdes Paven alene. 1550 fik den Tilladelse til skøndt Tiggerorden at maatte eje Kollegier med fornødne Indkomster. 1552 fik den Universitets Rettigheder. Kort efter tillodes det Medlemmerne at maatte færdes frit omkring, uafhængigt af deres Pligter som Munke, at holde Forelæsninger overalt, forbyde, forandre og opbrænde Bøger, udøve Lægekunst osv. Ved Ignatius Loyolas Død 1556 talte Ordenen allerede henved 100 Kollegier og var udbredt ikke blot i Italien, Spanien, Portugal, Frankrig og Tyskland, men ogsaa i Brasilien, Æthiopien og Ostindien.



Fig. 64. Ignatius Loyola.
(Medalje i det kgl. Møntkabinet i Berlin.)

Bagved alle disse Gunstbevisninger og Magtudvidelser, som Ignatius opnaaede, tegner sig tydeligt Billedet af hans Felttogsplan. Det var ikke nogen sædvanlig Munkeorden, han havde stiftet, og derfor havde ogsaa de andre Munkeordner Uret, naar de med Misundelse og Uvilje saae paa alle de store Indrømmelser, som denne nye Orden saa hurtigt opnaaede. Klosterlivet var efter Ignatius' Plan, ligesom det havde været i hans egen personlige Udvikling, kun en Overgangsform, en Rekrutskole til en videre Virksomhed. Hans Ordning faldt derfor ganske naturligt i to Led: Først Uddannelsen af Herrens Stridsmænd. Dernæst deres Anvendelse.

Uddannelsen, saaledes som Ignatius selv ledede den, og som den endnu den Dag i Dag fortsættes i det samme Spor, bestod i en lang Prøvetid, under hvilken enhver, der ønskede at optages i Ordenen, maatte under klosterlig Tugt gennemgaa lig-

nende Prøvelser som i sin Tid Stifteren. I hele denne Prøvetid indøvedes Lydighed til det yderste. Al Egenvilje og Attraa, alt Forhold til Forældre, Barndomsindtryk, til Slægt og Venner, til Fædreland, Modersmaal osv. knækkedes Led for Led, saa at den enkelte forvandledes til en Art Slangemenneske, der uden indre Benbygning lige let kunde bugte sig i enhver Stilling. Men samtidigt hermed hærdedes dette nye Væsen til staalsat og spændstig aldrig at slippe sit egentlige Maal. I de af Ignatius selv forfattede „aandelige Exercitier“, som enhver Jesuit, hvor højt han end er naaet, endnu i vore Dage er forpligtet til mindst een Gang om Aaret at foretage sig, gennemelektriseredes den enkelte stadig paany af Hovedformaalet, indstilledes Linsen i hans Syn til fremdeles at se og vise et og samme. Saaledes aandeligt optrukne skulde de paany være i Stand til at gaa rigtigt, med indre Ligevægt, baarne af en usynlig Kraft fremad mod Maalet.

Maalet var Kirkens Sejr. Men da det var Verden, der skulde besejres, kunde dette kun naaes ved almindelig Fremrykning. Her, i Anvendelsen af Kirkens Stridsmænd, skiltes Ignatius fra Klosterlivet. Hvormeget godt Munkeordner tidligere havde udrettet, var dette dog nærmest kun kommet en snævrere Kreds, Klostret, tilgode. Bestandig havde man trukket sig tilbage til Blokhuset igen. Men nu lød Signalet: Hele Landet skal tages. Anvendelsen af Kirkens Livvagt maatte da blive en anden. De maatte ud i Livet og besætte alle vigtige Punkter: Ikke blot Præstens og Skriftefaderens, men Opdragerens, Lærerens, Lægens, de verdslige Embedsmænds, de formaaende Raadgiveres, selve Regeringens. Under denne Fremrykning gjaldt det om ikke at udhungres ved at afskæres fra Trænet. Derfor bort med alle Fordomme mod Rigdom og Verdslighed! Magt og ydre Fortrin hører med til Verdenskampen, er Midler til denne. Skulde en Jesuit straks kunne kendes paa Felttegnet: Fattigdom, Faste, Skyhed for Kvinder osv., duede han ikke hverken til Spejder eller til Fører. Derfor tillodes der Jesuiterne den største Frihed i saa Henseende, vel at mærke dog: Frihed med Ansvar, Frihed under Kontrol. Thi rundt om vaagede utallige, skjulte Øjne, der med sikker Menneskekundskab iagttog hver enkelt,

nøje vogtede paa, at han ikke under Skin af at kæmpe for Kirken, selv gjorde Bytte, blot et Øjeblik forvekslede Middel med Maal.

Jesuiternes Optræden fik den mest afgørende Indflydelse paa Verdensbegivenhedernes Gang. De sikrede ikke blot den gamle Kirkelære Sejren paa Kirkeforsamlingen i Trient, rejste atter det dybt sunkne Pavedømme og forvandlede Gejstligheden i Italien ved at indpode den ny sædelig Kraft. Men de drev Reformationen tilbage fra Mellemevropa, forfulgte den til England og Skandinavien og vandt Kirken nyt Land i de fremmede Verdensdele. Deres Virksomhed satte sig Spor i alt ligefra Sindenes stille Rørelse og Videnskabernes Retning til Bartholomæusnattens Blodbad, Krige, der rystede hele Evropa og Forsøg paa at opstemme Historiens Gang ved Hjælp af hyppige Fyrstemord. Den spanske Kongetanke om Verdensherredømme, som Carl den Femte og Philip den Anden havde fostret, blev her i Kirkens Navn gennemført med en Omsigt, Kraft og Hensynsløshed, der uvilkaarligt afnøder Beundring.

17

Havde Ignatius og hans Disciple Ret? Man har søgt at gendrive dem ved at henvise til den Leveregel, som de, om end ikke i Ord saa dog i Gerning, har vedkendt sig: Hensigten helliger Midlet. Hertil vilde imidlertid Ignatius kunne svare: I vedkender eder jo selv den samme Leveregel. Den ligger til Grund for eders Opdragelse, Lægebehandling, Straffepleje og Krigsførelse. I lyver ganske roligt for Børn, tilføjer syge Lidelser ja berøver dem deres Lemmer, mishandler og indespærrer Lovovertrædere, og myrder i Krig saa meget I formaar, alt under Paaskud af at højere Hensyn byder saa, med andre Ord: at Hensigten helliger Midlet. Forskellen mellem eder og os er kun den, at naar I saaledes bryder Moralloven, saa henlægger I eders Samvittighed skiftevis i Forvaring hos forskellige „højere Hen-

syn“. Er Talen om Opdragelse, hedder det højere: „Barnets sande Vel“, „Fremtiden“ eller „Udviklingen“. Gælder det syges Behandling, hedder det „Helbredelse“, „Sundhed“. Overfor Forbrydere kalder I det højere „Samfundet“, i Krig „Staten“ eller „Fædrelandet“. Til Tider forbeholder I eder dog atter det stik modsatte og paastaar, at ingen kan undskylde sig med at handle paa andets eller andres Vegne; enhver skal i hvert enkelt Nu handle ret og lystre kun sin egen Samvittighed. I er med andre Ord omskiftelige og lunefulde i alt, hvad Moral og Pligt angaar.

Vi Jesuiter derimod handler og tænker altid ens. Vi har kun een Herre, eet Maal: Kirken. Hvad den byder, lystrer vi blindt. Efter dens Bud tøjler og knækker vi vor Enkeltlyst og Attraa; efter dens Bud handler vi overfor andre, efter dens Bud tænker vi. Naar Kirken har bestemt, at noget, som for vore Øjne synes hvidt, er sort, saa er det vor Pligt straks at erklære det for sort. Livet er Kamp, Kirkens Kamp. Ligesom de flinke blandt eder lystrer, naar i Slaget deres Øverste befaler: fyr! ligegyldigt om de derved bliver til Mordere, saaledes ogsaa vi, naar vor Øverste byder. Kirkens Vilje er vor Vilje. Hvad der er til Gavn for Kirken er det gode. Og det gode er Guds Vilje.

— Det kan ikke nægtes, at en Tankegang som denne har den store Fordel at være helstøbt. Men skøndt dette i mangt et Forhold giver Styrke, beror dens egentlige Indholdsværd dog selvfølgelig paa, hvad den bestaar af og udtrykker. Spørgsmaalet bliver med andre Ord, med hvilken Ret erklærer Jesuiterne Kirken — det er: den af Paven styrede Romerkirke — for det højeste, det absolute?

Saa langt vort Øje rækker tilbage i Historien, møder vi Forsøg paa saaledes at opstille noget absolut med Krav paa Lydighed af alle og i alle Forhold. Snart har dette absolute været blot en enkelt menneskelig Enevoldsherre, snart er det blevet kaldt Farao, Stat, Kejser, Kirke. Alle disse Former for det absolute er atter sunkne, enten omstyrtede med Vold eller undergravede af klarere Forstaaelse. Den første Tvivl om baade Stats og Kirkes Absoluthed maatte f. Eks. vaagne, fra det Øjeblik man blev sig

bevidst, at begge, under Form af Republik eller underlagt en Kirkeforsamling, hviler paa menneskelig Stemmeflertal.

Allerede saadan historisk Erfaring maa vække Betænkelighed ved at antage noget enkelt Led i Menneskelivet for det absolute. Endnu mere betænkelig bliver man ved at se, hvorledes i En selv og i hvert enkelt Menneske Udviklingen hyppigt foregaar under den Form, at man skiftevis antager og atter opgiver Enkeltforhold som det absolute. Forældre, Skole, Omgivelser, Forelskelse o. s. v. spiller hver til en Tid ofte det absolutes Rolle. I Slægternes indbyrdes Forhold, i al menneskelig Videns og Udviklings Fremadskriden tjener visse Antagelser til en Tid som absolute Sandheder. De kan gøre ypperlig Nytte som Fyr og Vejledningsmærker. Men de afgiver kun foreløbige Forklaringer, hvorefter man har at rette sig, foreløbige Maal, hvorefter der skal styres. Er man forbi dem og dog fremdeles vil vedblive at styre mod dem, virker de vildledende. Thi de angiver ikke Endemaalet. Det er Livets ypperste Kunst at styre videre frem mellem de mange Fyr.

Set med disse Forudsætninger skrumper Ignatius Loyolas og hans Disciples absolute: Pavekirken, ind til et lille historisk Mærkepunkt af forbigaaende Interesse. Det forstaas bedst ved at ses i Linje med de andre samtidige af tilsvarende Art. Da under Reformationstiden Spørgsmaalet om Forholdet mellem Stat og Kirkeforfatning krævede Løsning, opstilledes der tre forskellige Løsningsmaader, som hver især fandt sine ivrige Forsvarere. Luther holdt paa, at Fyrsten i hvert enkelt Land burde være øverste for Kirken i Landet. Saaledes opstod Landskirker eller Statskirker. Calvin holdt paa, at Kirken, i Lighed med Forholdene i Genf, skulde udgøre en Republik, styret af Menighedens ældste. Jesuiterne endelig krævede, at Paven skulde overalt, ligesom hjemme i sin romerske Kirkestat, være øverste aandelige og verdslige Styrer. De tre Synsmaader tørnede sammen i Kamp. Under Religionskrigene i England, Frankrig og Tyskland maledes de rundt og afslebes mer eller mindre for deres „absolute“ Kanter. Siden da har de kun tjent som stedlige Udtryk for nedarvet, hensigtsmæssig Ordning.

Naar da Ignatius Loyolas Lære om Pavekirken som det absolute tages frem og ses i Nutids Belysning, saa virker den som et falmet historisk Stykke. Man kan nære Beundring for den Kraft, som her i sin Tid er bleven sat ind paa at genoprejse og værge den sunkne Pavemagt. Man kan se paa enkelte af de ledende som lysende Eksempler paa Selvbeherskelse og Selvhengivelse. Men fuldt ud dele deres Opfattelse kan ingen nu til Dags, der aandeligt er naaet til Skelsaar og Alder. Ingen vil længer antage, at Guds Vilje er i en usynlig Ledning lagt ned til Rom, hvor den sprudler kun gennem Pavernes Mundstykke. Og enhver med sundt Omdømme trækker uvilkaarligt paa Smilebaandet, naar han dernæst hører, at denne Guds Vilje fra Evighed til Evighed har til Maal — at fremme Pavens Verdensherredømme. Man mærker Hensigten. Denne Hensigt helliger ikke mange Midler. Ved Siden heraf forekommer det som en langt mindre Mangel, at „Jesu Selskab" kun har Brug for den halve Menneskehed, for Mænd, men ingen rigtig Plads for Kvinder. Jesuiterne deler da nu til Dags Skæbne med Janitscharerne. Man kan beundre begge som et engang tappert Korps. Men deres Tro paa, at Gud agter at underlægge hele Verden, det være sig nu enten Paven eller Sultanen, virker ikke nu til Dags saa blindt betagende som tidligere.

Jesuiternes historiske Hovedbetydning knytter sig til det hundredaarige Tidsrum fra Ordenens Stiftelse 1540 til Trediveaarskrigens Ophør 1648. Efter den Tid er den første Fyrighedens Sandhedsfunke udbrændt, og kun Slaggerne tilbage. Hermed er dog ikke udelukket, at hos mangt et enkelt Medlem kan Begejstringens Flamme endnu brænde saa rent som i den første Tid. Men Ordenens Blomstringstid er omme. Dens Rolle i de forskellige evropæiske Lande er nu i Reglen kun den enten at være udvist som et fordums frygtet Skadedyr eller at være upaaagtet som nu til Dags uskadelig. Rent praktisk set har dens Maal, Romerkirkens Verdensherredømme, nu ogsaa fortonet sig som uopnaaeligt. Det havde Mulighed for Sejr dengang, da Reformations-Bevægelsen endnu var ung, og den græske Kirke efter Konstantinopels nylige Fald syntes viet til Undergang. Det er

afbleget og uvirkeligt, efter at der er gaaet Nationalitet i Kristendommen, og kun den latinske Stamme er forbleven Paven tro, medens de kraftigt opblomstrende Stammer: Angelsakserne og Russerne hver følger egne Veje.

Enhver stor Tanke, der har sat blivende Spor i Verdenshistorien, viser ligesom to Sider, en guddommelig og en menneskelig. I Kraft af den første sejrer den. I Kraft af den anden løber den sig fast, splittes og opløses i egennyttige Maal. For Ignatius Loyolas Vedkommende ligger Delingslinjerne usædvanligt tydelige. Hans begejstrede Maal var at vinde Verden for Gud. Dette ufuldkommengjordes allerede ved det massive Fangstredskab: Kirken. Men det sank uhjælpeligt ned i smaatskaaren Menneskelighed og Egennytte, da „Kirken" fortolkedes som Pavemagten. Han drømte om et absolut Maal, der fuldt kunde hellige Midlet. Man endte med Midler, der absolut vanhelligede Maalet.

Under denne Jesuiternes lange haabløse Kamp er den Verdensfortolkning, hvis Vaabenvagt de oprindeligt var, efterhaanden traadt i Skygge og næsten gaaet i Glemme. Skolastiken havde i Jesuitismen afsat sit sidste, livskraftige Skud. Medens dette drog Safterne til sig, ældedes og visnede uformærkt Moderstammen. Skolastiken er, trods Jesuiternes levende Indsigelse, stille gledet ind blandt de tilbagelagte Trin i den menneskelige Udviklings Historie.

18

Da Jesuiterne efter Midten af det 16. Aarhundrede havde grebet Kirkens Ror og med fast Haand stod for Styret, blev det en farlig Sag, særligt indenfor katolske Lande, at ville staa dem imod. Ringbevægelsen i Renæssancens store aandelige Røre medførte imidlertid, at alt, hvad Hvirvelstormen havde rørt op paa sin Vej, førtes tilbage til Udgangspunktet. Italien blev da det Land, hvor Vejret ikke blot opstod, men hvortil det ogsaa forstærket vendte tilbage. Alle Tidens store Tanker — Oldtids-

kundskab, Verdensudvidelsen, Grublen over det rette Gudsforhold, Kopernikus' Lære — alle jog de i sluttet Trop tilbage sydefter. Det var den Brusen, der gik forud for dette Vejr, der kaldte Jesuiterne frem til Værn om den gamle Kirke. Det var Tankeknyttet selv, der, ophedet af Farten, strøget i Glød af Modstanden, som en brændende Ildkugle fór ind over Italien og slog ned i Moderlandets Grund. Ildkuglens Navn var Giordano Bruno. Stedet, hvor den sluktes, hans Baalplads i Rom.

Selve Giordano Brunos Liv gengiver den Kresbevægelse, hvorfor han blev det klareste Udtryk. Aandeligt og legemligt kom han til at beskrive Banen: Italien, Sveits, Frankrig, England, Tyskland, Italien. I sin personlige Udvikling havde han optaget og gennemløbet hele Fortidens Udvikling fra Athen til Jerusalem og til Paven i Rom. Han blev da det ypperste Udtryk for den Lasso, som den samlede Datid med al sin Kraft og Færdighed udslyngede for at indfange og fatte Tilværelsens Gaade.

Giordano Bruno er født i Nola i Italien 1548. Hans Fødeby ligger en 3 Mils Vej østlig for Neapel i det „lykkelige Campanien“. Vesuv skiller den fra Napoli-Bugten. Naturen har ødslet sin Skønhed paa Egnen. Omgivelserne gav ham deres Præg. Hed, yppig, mættet med Lys og Farver som sin solvarme Hjemstavn, havde han som den nær til Vulkanen. Han kendte ikke Tusmørkets Taagevemod og langsomme Overgange, men kun jublende Glæde eller bitter Smerte. Arten af hans Forstaaelse var enten skarp og skærende som Dagens hvide Sollys eller dyb og inderlig som Nattens, der højner Hvælvet og gør det Blaa mellem Stjernerne bundløst.

Giordano Bruno hørte til en adelig, men uformuende Slægt og fik en god, forberedende Undervisning. Men med eet, endnu ikke fuldvoksen, gjorde han et skæbnesvangert Skridt, det samme, som vi kender fra Luther og Ignatius Loyola. Kun 15 Aar gammel indtraadte han som Munk i et Dominikanerkloster i Neapel.

Hvorfor gjorde han dette? Følte han som Brøde sit hede Blod og sine aabne, modtagelige Sanser? Mente han med For-

sagelsens Kniv at burde overskære hvert medfødt Baand, der bandt ham til denne forføreriske Verden, den dejlige Natur, den berusende Vin og de endnu mere berusende, sorte Øjne? Følte han allerede sit Sind tankeplettet og smittet med Tvivl ved Læsning af Oldtidens latinske og græske Forfattere? Handlede han overhovedet efter Overlæg eller blot efter heftig, pludselig Indskydelse, et Bytte for de voldsomme Sindsbevægelsers Overgange, som han var undergiven hele sit Liv igennem? Vi veed det ikke. Kun vide vi, at han ved dette sit afgørende Skridt knappede, som han selv har udtrykt det, „den første Knap paa sin Kjortel galt, saa at ingen af de andre kunde knappes rigtigt". I højere Forstand handlede han dog ret, ihvorvel han herved viede sig til Undergang og den Dom, der siden ramte ham. Thi idet han saaledes uden Tøven fulgte et af sit Folks og sin Tids dybe Instinkter, hævedes hans Udvikling og Martyrium til mere end blot Enkeltmands. Han blev selv det levende Udtryk for en almen menneskelig Tankerække, en af Vejstenene, der afmærker den menneskelige Udviklings Historie.

Han fandt ikke i Klostret den Fred, som han søgte. Naturen, den syndige, forbandede Natur, som han skulde forsage, fulgte ham som trofast Ven ind i Cellen. Den lo i Mindet om hans Barndoms Indtryk fra Vinjer og Bjergskraaninger. Den vinkede blaaligt betagende i blot et Glimt af Napolis Golf fra Ischia til Capri. Den lagde som Nattekøling sin Haand paa hans Pande med et Tit fra Gluggen af en enlig Stjerne. Ja, den listede sig ind i ham selv. Den blev til Selvtænkning, der smykkede den bare Mur af Kirkens Tvangslærdomme; den groede i ham som Tvivl, og slog sig stundom lystigt løs i Smaapuds og Brud paa Tugten. Hvo var ham selv? Hvad var Livet? Enten den blege Skygge, kvalt fra Form og Blod og Farver, med kun døde Dogmer ristede paa Sindets liggraa Pergament? Eller hans varmblodige Jeg, en Tvillingbroder til den jublende Natur derude, begge vakt af Gud til Live i eet saligt Skaberkys?

Vi kan dunkelt skelne Gangen i Brunos Udvikling inde i Cellen. Hans fyrige Sind og Tilbøjelighed til stærke Udslag maatte hurtigt røbe ham for hans Overordnede. Tidligt blev

han mistænkt for at være Kætter. Første Gang gav han Anledning hertil ved at fjærne alle Helgenbilleder fra sin Celle og kun beholde et Krucifiks tilbage. Efter hans egen senere Tilstaaelse nærede han lige fra sit 18. Aar Tvivl om Treenighedslæren. Da han som ældre var bleven viet til Præst, forsvarede han Arius' gamle, forkætrede Lære om, at Kristus ikke var født af Faderen, men kun var et skabt Væsen. Man bestemte sig da til at anklage ham for Inkvisitionen. Men Bruno fik Nys herom. Efter i 13 lange Aar at have holdt ud i Klostret flygtede han i Slutningen af Aaret 1576 bort derfra, nordpaa til Rom. Men da Inkvisitionen ogsaa her kom efter ham, aflagde han Munkedragten og flygtede videre mod Nord.

Fra nu af begyndte han et omflakkende Liv, der varede ved lige til hans sidste Fængsling. Under dette Vandreliv fortsatte han med glødende Iver de alt i Klostret begyndte Studier. Nu, da ingen ydre Tvang hindrede ham, strakte de sig fra Oldtidens græske Filosofer lige til Kopernikus. Som ung havde han anset dennes Lære for Afsind; nu blev han en begejstret Tilhænger deraf. Og hurtigt modnedes i disse Aar hos den 30-aarige unge Mand den storladne Forstaaelse af Tilværelsen, som han med stigende Klarhed søgte at fremstille for andre, hvor han drog frem.

Efter to Aars Omflakken i Norditalien drog han over Alperne til Frihedens forjættede Land, Sveits, og søgte naturligvis til Reformationens Hovedby, Genf. Her synes han i sin første Begejstring at have sluttet sig nær til Calvinisterne. Han lod sig i hvert Fald indskrive ved Universitetet, hvilket forudsatte Tilslutning til Calvins Lære. Men han tabte hurtigt Smagen for calvinsk Frisind. At forkætres blandt Kættere snærper dobbelt. Og fordi han ikke troede paa den katolske Lære om Vin og Brøds Forvandling til Jesu virkelige Legem, fulgte ikke, at han derfor skulde sværge just til Calvins Forklaring. Dette krævedes imidlertid som en Selvfølge. Det ene Ord tog da det andet. Han kaldte Præsterne dèr for „Skolelærere“, de ham for Kætter og bandlyste ham. Efter kun faa Maaneders Ophold forlod han

atter Genf, opfyldt af Bitterhed og grundigt belært om de Reformertes Snæversind.

Herfra drog han til Toulouse, hvor han et Par Aar som Professor ved Universitetet holdt stærkt besøgte Forelæsninger over Astronomi. Det er betegnende for hans Tankegang, at Længselen efter Hjemmet her iklædte sig Ønsket om Forsoning med den katolske Kirke. For ham stod det, som om han kun havde brudt med Klostret, men ikke med Kirken. Han var jo dog selv den samme som Drengen fra Nola, Ynglingen fra Neapel. Endnu lød i hans Indre Kirkeklokkernes Klang, saaledes som de ved Solnedgang havde tonet med Genlyd fra Hjemmets lilla Bjergskraaninger. Endnu fornam han den blandede Lyd af den fjærne Gadetummel, der dæmpedes og tabte sig, naar i Klosterkirken den lille Klokke ringede og, under Duft af Blomsterne fra Alteret og de svingede Røgelsekar, Messesangen brusende rejste sig og steg som Golfens Storbølger med Skumvinger paa Flugt mod Gud.

Men han troede jo ikke længer paa Kirkens Lære! Hvor kunde han da ønske at slutte sig til den? Troede. Nej, ikke i begrænset Forstand. Men dog var Kirkens Dogmer hans, Dele af hans Udvikling, endnu som Billeder hans fulde Eje. Ved den hellige Aand f. Eks. forstod han nu Verdenssjælen; ved Himmerig, Skærsild og Helvede Sjælenes fortsatte Liv under bestandig nye Former. Men var han derfor fradømt sit eget Eje? Saae ikke enhver, der hyldede Kopernikus' Lære, ligefuldt Solen hver Morgen staa op, hver Aften gaa ned? Var man et mindre kærligt Barn, fordi man som voksen vidste, at Moders Arm om ens Hals ikke er Kærligheden selv, men kun dens Udtryk?

Det gik Giordano Bruno her, som det gaar enhver, der har gennemlevet en Udvikling og er sig dette klart bevidst. Han følte i sig Vækstforbindelsen mellem det gamle og det nye. Men det Svar, som han fik, var det samme, som enhver fast afsluttet Tankegang kun ser sig i Stand til at give: Videre Udvikling er Frafald, er Synd. Man stillede som første Fordring til ham, at han straks skulde vende tilbage til sit Kloster, blive Munk igen og underkaste sig Straffen for sin Flugt. Det hverken kunde

eller vilde han. Saa forblev da ikke blot Klostrets, men Kirkens, Hjemmets, Fædrelandets Dør lukt for ham. Han var og blev kun en landflygtig Stakkel, hans hele Stilling: forløben Munk.

Huguenotkrigene standsede hans Virksomhed i Toulouse. Han drog da til Paris. Ved Universitetet her — engang Evropas ypperste, nu havde det en farlig Medbejler i hans Hjemlands Padua — optraadte han som akademisk Lærer. Udsigterne var ikke gunstige for en Mand, der som han bekæmpede Aristoteles, Skolastikens Kælebarn. Den sidste, der i Paris havde forsøgt dette, var Petrus Ramus (Pierre de la Ramée). Til Løn var han af en kongelig Kommission bleven fradømt Retten til at undervise, havde maattet drage i Landflygtighed og var tilsidst bleven dræbt i Paris Bartolomæusnatten. Gik det saaledes med det grønne Træ, en indfødt og berømt Mand, maatte en fordreven fremmed vel tage sig iagt, især naar han som Giordano Bruno mødte med dobbelt Plet, som Fjende af Aristoteles og Tilhænger af Kopernikus. Den nye Lærer var da klog nok til at optræde med lukket Visir, idet han blot angav sig som Lærer i den saakaldte „Lulliske Kunst", en Slags Hukommelses-Lære, der efter Opfinderen Raimundus Lullus' Metode paa eengang skulde skærpe Hukommelsen og indøve Begrebsforbindelser. Kunsten i sig selv var vistnok tør og tung nok, men Giordano Bruno vidste at give den Liv. Som Eksempler paa Ideeforbindelser indsmuglede han sine egne Anskuelser og bibragte saaledes behændigt og uformærkt Tilhørerne sine kætterske Begreber.

Ideen med Hukommelseskunst og Forbindelsesbegreber viste sig praktisk. Mistanken indlulledes, og selv erhvervede han sig gode Forbindelser. Han kom endog i Kongens, Henrik III's Gunst. Denne anbefalede ham, da han 1583 drog videre nordpaa, og saaledes kom Giordano Bruno under sit Ophold i London til at bo som Gæst i den franske Gesandt, Markien af Castelnaus Hus. De to Aar, han tilbragte i England, udgjorde hans lykkeligste Tid. Under gunstige Forhold, i et gæstfrit Hjem, blandt højt dannede Personer turde han for første Gang i sit Liv fuldt være sine Anskuelser bekendt og virke for deres Udbredelse. Med en forbavsende Frodighed og Kraft udfoldede

han da ogsaa sit Tankeliv. Fem betydelige Skrifter affattede paa Italiensk udgik fra hans Haand, i hvilke han belyste sin Opfattelse fra forskellige Sider. Paa Titelbladene angaves dog andre Trykkesteder end London for at forskaane Bogtrykkeren for mulige Ulemper.

Samtidig holdt han ved Universitetet i Oxford Forelæsninger over sin Lære om Himmelrummet og om Sjælens Udødelighed. Ligeledes gaves der ham Lejlighed til i en stor, offentlig Disputation at bryde Lanse med Skolastikens Forsvarere. At han mødte Modstand, var klart. Han var jo ikke blot Tilhænger af den radikale Kopernikus, men gik langt videre end denne. Hans Tankesæt og Følemaade var ogsaa meget forskellige fra Englændernes, der forekom ham raa og plumpe. Men det afgørende var, at han fik Lov til frit at udtale sig, og at han følte sig tilfreds med sig selv og sin Virksomhed.

Da den franske Gesandt efter et Par Aars Ophold i England vendte tilbage, fulgte Bruno med ham. For anden Gang optraadte han nu i Paris, denne Gang med langt større Aabenhed og Dristighed. I en offentlig Disputation, der varede tre Dage, forsvarede han sine Anskuelser, ivrigt støttet af unge, begejstrede Tilhængere, og beskyttet af formaaende Velyndere. Frankrig med dets heftige Huguenotkrige var dog intet naturligt Opholdssted for ham. Længselen drog ham ogsaa østerpaa for i Tyskland blandt Protestanter at udbrede sine nye Ideer. Han drog da did og førte i flere Aar en højst omskiftelig Tilværelse. Han forjoges fra Marburg, talte frit i Wittenberg, havde ikke Held med sig i Prag og fik sluttelig fast Fod i Helmstädt. Hertugen af Brunsvig ansatte ham nemlig som Professor ved Universitetet og betroede ham tillige sin Søn, Henrik Julius, til Lærling. En ny Tid synes nu at skulle oprinde for Giordano Bruno.

Hans Elev blev kort efter ved Faderens Død regerende Hertug. Henrik Julius satte megen Pris paa sin Lærer og delte i visse Maader dennes fantasifulde Begejstring. Han blev siden selv Skuespilforfatter og ødelagde blandt andet sit Lands Pengevæsen ved at oprette et fast Theater efter engelsk Mønster. Men snart skiltes deres Veje. Henrik Julius drog op til Danmark for

at ægte sin Forlovede, Frederik II's ældste Datter, Elisabeth. Brylluppet fejredes i Foraaret 1590 paa Kronborg. Herfra begav Hertugen sig over til Hveen for at besøge Tyge Brahe, om hvem hans Lærer havde talt i saa høje Toner. Tyge Brahe havde nemlig for nylig udgivet et Skrift, der kom Giordano Bruno vel tilpas, idet heri en Komets Bane ansloges til at gaa paa tværs igennem „Planetsfærerne". Tyge Brahe og Giordano Bruno var altsaa enige om, at disse Sfærer ikke, som tidligere antaget, kunde være noget fast og uigennemtrængeligt.

Medens Henrik Julius var i Danmark, legede Musene paa Bordet hjemme i Brunsvig. Gejstligheden angreb den fremmede Professor, hvis Anskuelser jo næppe heller kunde kaldes lutherske. Præsten Boethe erklærede ham fra Prædikestolen i Landets Hovedkirke for en Gudsfornægter og lyste Band over ham. Teologerne holdt med Præsten, Giordano Bruno stod alene uden Støtte. Han følte sig uden Tvivl lige saa lidt hjemme blandt Protestanterne her som blandt Calvinisterne i Genf. Forholdene i Brunsvig forekom ham vistnok ogsaa baade smaa og fremmede.

Paany greb han da Staven og vandrede bort. I Frankfurt am Main opholdt han sig et Aarstid og udgav sine i Tyskland paa Latin forfattede Skrifter. Men Opholdet her afbrødes pludseligt. Stadens Øvrighed var ham næppe gunstig. Men hertil kom det afgørende: han modtog en Indbydelse af en Landsmand til at komme til Venedig og undervise ham i den „lulliske" Kunst. Gensee Italien! Paany betræde Fædrelandets Jordbund, indaande dets Luft, omstraales af dets Farver og Lys! Maaske optræde ved den berømteste af alle Højskoler, den i Padua (Fig. 65), og paa Hjemmets Sprog kunne udtale sine Tanker for en lyttende, forstaaende Flok! Femten Aars Længsler slog sammen i en dristig Beslutning. Han maatte afsted.

Gennem Zürich, hvor han opholdt sig en kort Tid og underviste, vistnok for at skaffe sig Penge til Rejsens Fortsættelse, drog han over Alperne, førend Vintersnefaldet begyndte, og naaede Venedig sent paa Efteraaret 1591.

Hans Vært og Lærling, den venetianske Adelsmand Giovanni



Fig. 65. Universitetet i Padua.
(Efter et Stik fra 1630.)

Mocenigo, var et uklart Hoved. Hans Interesse for Giordano Bruno skrev sig blot fra, at han havde læst et af dennes Skrifter om Hukommelseskunsten. Instinktmæssigt havde han fattet, at her laa noget under. Og for at blive delagtiggjort i disse skjulte Kundskaber, maaske om at lave Guld, om de Vises Sten eller lignende, havde han indbudt Forfatteren til sig. Men da han efter et halvt Aars Undervisning stadig ikke fik noget at vide om det, hvorom han egentlig ønskede Besked, blev han utaalmodig. At det var en Kætter, han husede, var han bleven klar over, og dette gjorde ikke Sagen bedre. Han endte da med at bekende sin Kvide for sin Skriftefader. Denne befalede ham, at han skulde anmelde sin farlige Husfælle for Inkvisitionen samt holde ham indespærret, indtil Inkvisitionen fik ham afhentet. Mocenigo fulgte sin Skriftefaders Raad. I Maj 1592 førtes Giordano Bruno til Inkvisitionens Fængsel.

Det gik ham i Fængslet i Venedig ligesom i sin Tid som fri Mand i Toulouse. Han var ikke fuldt klar over Dybden af Bruddet mellem sig og Kirken. Han havde lært baade calvinsk og luthersk Snæversind at kende og udtalt sig skarpt baade mod de altid kivagtige Reformerte og mod Protestanterne med deres bare Tro, der, idet den inddrog Kirkegodset, foreløbigt levede højt paa Fortidens gode Gerninger. Hjemmets Kirke stod for ham som den, der passede ham bedst, den, hvis Forestillinger gled sammen med hans Barndoms- og Ungdomsindtryk og ypperligt egnede sig til Billeder, til Symboler for hans senere Tanker. Han mente sig saa meget mindre i Uoverensstemmelse med Kirken, som hans Hovedlærdom netop var — hvad alt Kardinal Nicolaus Cusanus havde udtalt: — „at Mennesket er et endeligt Væsen og dets højeste Viden derfor bevidst Uvidenhed.“

Han var naaet til dette øverste Punkt i Kirketaarnets Vindelgang, hvor Rækværket manglede, og Dogmernes sikre Ord forvandlede sig til Billedtale. Han stod højt over Mængden, oppe hvor Spiret svajede. Men ad Kirketrappen var han naaet derop, og han stod jo altsaa fremdeles paa Kirkens Grund. Som et godt, aabenhjertigt Barn fortalte han da Inkvisitionen alt, hvad

han havde levet, følt og ment, i det Haab, at man vilde forstaa ham og unde ham, nu da han var vendt hjem, en beskeden Plads i Hjemmet. Han var villig til at indrømme, at han var faret vild i meget; hans meste Viden var kun Viden om egen Uvidenhed; han ønskede kun eet: Fred med Kirken.

Hele denne Giordano Brunos første Optræden viser ham fra hans svage, bløde Side, hvor det ubestemte traadte i Forgrunden og Omridsene udviskedes. Indenfor hans ejendommelige Væremaade svarer den til Luthers første Bøn i Worms om Betænkningstid. Begge følte en naturlig Trang til endnu engang at samle sig, til indenfra at faa den Korsgang tydelig tegnet, som deres Overbevisning bød dem vandre. Da dette var sket, gik begge frem uden Vaklen.

For Giordano Brunos Vedkommende foregik den anden Fremstilling for Dommerne, dengang da Inkvisitionen i Rom havde faaet ham udleveret fra Venedig under Henvisning til, at han var saa stor en Kætter og tidligere var bortløben fra et Kloster i disse Egne. I seks lange Aar holdtes han nu fængslet i Rom, og i denne Tid søgte man ad forskellige Veje at fravriste ham en Tilbagekaldelse. Men han holdt standhaftig ud. Med den sikre Udsigt til en forsmædelig, pinefuld Død fastholdt han sin Opfattelse af Kristendommen i Modsætning til Kirken, nægtede han at ville afsværge sin Lære.

Hvilken var da denne Lære? Først og fremmest lærte han med Kopernikus, at Jorden ikke stod stille i Verdens Midte, men tvertimod drejede sig om sig selv og derhos bevægede sig ligesom alle de andre Planeter i Kresgang om Solen. Men Giordano Bruno gik langt videre end Kopernikus. Han nægtede, at Fiksstjernehimlen udgjorde Verdensrummets Grænse. Hver af hine Stjerner deroppe er selv en Sol omkreset af Planeter. „Himlen“ er kun Grænsen for vor Synskreds, ikke for Verden. Thi Verden er u e n d e l i g.

Det kan du slutte ad to Veje. Dels fra dig selv. Hvor Du saa vandrer hen, saa langt du kan mod nord, mod syd og allevegne, flytter Synskresen sig med dig, og du danner bestandig Midtpunktet i den. Du kan ikke nævne noget Sted saa langt borte,

noget Tal saa højt og stort, at du jo kan tænke dig et Sted, der er paa den anden Side deraf, et Tal, der er endnu større. Men kan du hverken finde, sætte eller tænke en Grænse for Verden, maa den være ubegrænset. — Dels kan du slutte det samme fra Gud. Gud er jo ikke en endelig Gud, men en uendelig. Men til en uendelig Aarsag maa svare en uendelig Virkning. Og Gud er ikke en karrig, men en god Gud, der vil meddele alt, hvad han formaar. Saa baade formelt og reelt maa vi slutte fra vort Begreb om Gud til et uendeligt Antal af Verdener og Væsener.

Lad dig ikke i Forhold som disse gendrives af, at man paastaar, at det er uhørt, ugudeligt og i Strid med, hvad alle Myndigheder lærer. Husk, at Bevisbyrden paahviler ikke dig, men netop den, der vil hævde, at Verden alligevel er endelig. Men formaar ingen at bevise dette, saa forsvinder alle absolute Avtoriteter baade legemlige og aandelige. Der er intet absolut Sted, Hvile, Bevægelse, Tyngde o. s. v. Det er alt kun relativt. Der er ingen absolut Myndighed med Ret til at baste din Tanke. Kun een er det absolute: Gud.

Hvad er Gud? Gud er eet og alt, det tilgrundliggende, det vedblivende i det foranderlige, Naturens Aarsag, Aarsagens Natur. Han er Sjælenes Sjæl og alle Tings Væsen. Derfor er Gud paa eengang let at fatte og umulig at forstaa.

Gud er let at fatte. Thi han er fuldt ud til Stede overalt, i Naturen og i dig selv. Naturen er ikke et intet eller noget ondt. Den er Guds Udtryk. Naturkundskab er Kundskab om Gud. Hvert Fremskridt i Naturerkendelsen — saaledes som nys Kopernikus' og Tyge Brahes — er en Aabenbaring. Naturens Liv er Bevægelse, bestandig Overgang i Former, Verdens-Sjælens evigt virkende Kunstnersnille. Følg disse Bevægelser, fold dem, saaledes som de udfolder sig i det Ydre, atter sammen i Tankens Forstaaelse! Saa fatter du Gud, saa ejer du Gudsforstaaelsens Glæde, skuer Gud Ansigt til Ansigt. Thi Gud er din Tanke. Gud er Sjælen i din Sjæl, som han er Sjælen i den hele Natur.

Hvad du selv er? En af de bevægelige Enkeltformer for Gud.

Netop som ejendommelig Enkeltdel, hvortil intet andet ganske svarer, har du Selvstændighedens evige Liv. Formerne veksler. Gennem Overgangene fra Liv til Død, Lyst til Smerte ytrer Bevægelsen sig. Men Gud er det vedblivende. Og du er en Del af Gud. Du er evig. Gennem Lyst og Smerte, Liv og Død, som Spiralbanen fremefter snor du dig, stiger du opad mod det uendelige Maal, hvor alt er eet, Virken og Liden, Lyst og Smerte, Liv og Død. Eet i Gud. Thi Gud er alt. Men Gud er eet.

Gud er umulig at forstaa. Din Trang til at fatte ham stilles ikke. Thi som Enkeltvæsen er du endelig, men Gud er uendelig. Du kan kun tro paa Gud. Din Viden om Gud lader sig kun udtrykke negativt: Gud er *u*endelig, *u*begrænset, *u*fattelig. Din højeste Viden er Viden om egen Uvidenhed.

Heri ligger dit Væsens Smerte. Dit Væsen er Længsel, en ustillet Trang. Du kræver Bevægelse. Uden Forandring ingen Lystfølelse. Men Lysten forudsætter Ulyst som Baggrund. Derfor er ingen Lyst uden iblandet Sorg.

Den Bevægelse, hvormed du sætter fra, er Anger. Den bestaar i Mishag med det nærværende, Sorg over at have fundet dig tilfredsstillet derved, og Trang til fra det mørkere, lavere at hæve dig opad mod Lyset.

Den Bevægelse, hvormed du stræber frem, er sorgblandet. Thi øget Viden er øget Smerte. Sommerfuglen, der drages mod Lyset, veed ikke, at det er Døden. Mennesket veed det og søger dog Lyset. Højere Maal er vel højere Smerte, men ogsaa højere Lyst.

Lyst og Smerte er Livets Vilkaar. — Kunde man ikke tænke sig en Guldalder, eller en kommende menneskelig Saligheds Tilstand uden Smerte, med blot hvilende Lykke, Dyd og Fred? — Nej, thi saa blev Mennesket et blot uvidende Dyr. Men Lykke er Viden, Dyd er selvvalgt Daad, og Hvilen den tungeste Byrde af alle.

Menneskets Væsen er Trangen mod Gud. Det drives af Kærlighed, Kærligheden til Lyset, det endeliges Higen mod det uendelige. Den evige Længsel, der aldrig faar Fred, det er Livets dybeste Hemmelighed.

Det var denne Opfattelse, som, fostret i lange Landflygtigheds Aar, Giordano Bruno nu troligt fastholdt i seks endnu længere Aar som Fange. Paven søgte paa forskellige Maader at overbevise ham. Jesuiternes ypperste Disputator, Bellarmin, fik det Hverv at gendrive den fangne, men det lykkedes ham ikke at bevæge denne til at tilbagekalde. Tilsidst opgav man Forsøget. Bellarmin fik Kardinalshatten. Giordano Bruno blev udstødt af sin Orden, lyst i Kirkens Band og overgivet til den verdslige Magt med Anmodning om, at denne vilde straffe ham mildt og uden Blodsudgydelse. Dette var den sædvanlige Formular for Dom til Baalet. Giordano svarede: „Maaske skælver I mere ved at forkynde mig Dommen, end jeg ved at høre den." Den 17. Februar 1600 blev han brændt paa Torvet Campo di fiore i Rom. Rolig uden Vaklen besteg han Baalet. „Øget Viden er øget Smerte." Ingen Klagelyd undslap ham. Gudsfornægteren døde frejdigt i Troen paa sin Gud.

Giordano Bruno samlede alle Tidens store Tanker til en Enhed og gav dem nyt Indhold. Han antog Kopernikus' Lære, men brød igennem hans ydre Sfære, den stille Fiksstjernehimmel. Han udvidede Verden langt ud over, hvad Kolumbus og Vasco di Gama havde drømt om, idet han erklærede den for uendelig. Han fastholdt Grækernes Lære om Naturens Kunstværk, men gjorde det til noget andet ved at paahælde Hvilen Bevægelse, Viden Uvidenhed, Lysten Smerte. Han bandt Ild under Vingerne paa Nicolaus Cusanus' Lære om „den bevidste Uvidenhed". Han danner den skarpeste Modsætning til Jesuiterne. Medens disse tættede Skolastikkens Skal og samlede Guds, Kristi, Verdens Betydning om Romerkirken som Maal, sprængte Giordano Bruno ikke blot Romerkirken, men Jordens Eneherredømme, spredte Guds Virksomhed til en Uendelighed af Verdener med evig Udvikling som Vej og Maal.

Herved danner Giordano Bruno Skel ikke blot indenfor det 16. Aarhundrede, men i Menneskeaandens Udviklingshistorie i det hele. Hvor uklar og digterisk farvet end hans Lære var, har han for første Gang udtalt Tanker, som ikke atter kan slippes. Han har med andre Ord iklædt de menneskelige Forsøg paa at

løse Tilværelsens Gaade ny Form. Knap 300 Aar efter hans Død blev der paa Campo di fiore rejst et Mindesmærke over ham paa samme Sted, hvor han var bleven brændt. Et mere betydningsfuldt Mindesmærke over Giordano Bruno er rejst, idet Eftertiden har tilegnet sig hans Tanke om Udvikling. Han er en aandelig Fader ikke blot til Lessing, Lamarck og Darwin, men til Nutidens brede Tro paa Fremskridtet. Hans anden store Tanke derimod, Verdens Uendelighed, er endnu knapt naaet frem over Himmelranden af Nutidens Bevidsthed.

Ogsaa rent personlig, ved sit Liv og sin Lære og dermed følgende Skæbne, er Giordano Bruno bleven en af Menneskehedens store Skikkelser. Han døde som et Offer for Menneske-tankens Hjemve. Ikke blot den landflygtige Munks, der, længselsdreven tilbage til Fædrelandet, brændtes af Jesuiter. Men Mennesketanken selv, der, kun følgende sin Drift, i selve Længselen gennemlever Endelighedens Smerte, higer mod Lyset, brændes i Gud.

II

ÆGTESKAB OG TROSBEKENDELSE

(HENRIK VIII AF ENGLAND)

1

HENRIK VIII af England syntes ikke af Forholdene bestemt til at skulle blive Hersker. Som yngre Søn af Henrik VII fik han derfor en blot lærd, gejstlig Uddannelse. Skolastik blev hans kæreste Læsning, Thomas af Aquino hans Yndlingsforfatter. Da imidlertid hans ældre Broder Arthur døde og efterlod sig en ung Enke, Ferdinand den katholskes Datter, Katharina, aabnede der sig med eet Udsigt for ham til at blive baade Konge og Ægtemand. Efter sin Faders Begæring fik han pavelig Tilladelse til engang at maatte ægte hende; thi han var endnu for ung. Men da Trolovelsen skulde foregaa, svarede den unge Brudgom: Nej, sikkert efter sin Faders Tilskyndelse eller Befaling. Det viste sig nemlig nogen Tid efter, da Henrik VII blev Enkemand, at han selv agtede at ægte sin Søns Enke. Døden hindrede ham imidlertid heri. 1509 besteg Henrik VIII Tronen og ægtede den omstridte.

Naar man kender Henrik VIII's (Fig. 66) senere Udvikling, var der noget i dette Giftermaalsvæv, der maa antages at have virket tiltrækkende paa ham. Vanskeligheden og det forbudne æggede ham. Af Naturen var han nemlig mest modtagelig for Paavirkning ad saadan Vej. Men han var derhos lunefuld, snu og voldsom. Hans Forhold til Sager og Personer beskrev senere næsten altid en og samme Bane. Først lydelig Glæde og varm Begejstring, helst hidset ved Modstand. Saa Mistanke. Sluttelig Had og voldsom Forfølgelse. Denne sidste endte som oftest med vedkommendes Undergang.

Ved lang Øvelse erhvervede imidlertid Henrik VIII sig en sjælden Færdighed i ikke selv at dræbe sit Offer, men efter at have skræmmet det ved sin Kradsen i Jorden og sine Brøl at jage det uforvarende mod en Jærnopstander, der bagfra spiddede det. Englands Parlament lod sig i Reglen bruge som saadan



Fig. 66. Henrik VIII.
(Maleri i Hampton Court.)

Jærnopstander. Naar Ofret sluttelig var fældet, forvandlede derfor Brølene — for saa vidt de ikke rettedes mod en ny Genstand — sig til huld Paaskønnelse af Parlamentets Retfærdighed og til stadig Fremhæven af hans egen taalmodige Virken for Landets Bedste. Som saadan først kælen saa uvan Tyr spiddede Henrik VIII efterhaanden et halvt Dusin Hustruer, et halvt Du-

sin Statsmænd og øverste Gejstlige, foruden de Hundreder og atter Hundreder af mindre bekendte Folk, der halshuggedes eller brændtes paa Baal (Fig. 67) rundt om i England.

I Begyndelsen af Henrik VIII's Regering traadte disse hans Ejendommeligheder ikke saa tydeligt frem. Dels befandt han sig endnu i de fleste Forhold i den første Begejstrings Tilstand. Dels havde hans Fader efterladt ham et fyldt Skatkammer, som det tog Tid at forøde. Endelig yndede han i de første Aartier at optræde paa Evropas den store Skueplads. Selv om her hans skiftevise Krige med Frankrig og Tyskland blev resultatløse, bidrog de dog tillige til, at man ikke klart kunde skelne Billedet af ham selv.



Fig. 67. Kætterbaal paa Smithfield i London. (Samtidigt Træsnit.)

Kun paa eet Punkt i dette første Tidsrum faar man et bestemt Indtryk af de Naturanlæg, der senere skulde sættes fuldt i Sving. Henrik VIII trøstede sig let over sine uheldige Krige. Selv var han tilfreds med at glimre som lærd Skolastiker, Romerkirkens trofaste Søn og gode Hoved. Med sin senere Kansler Thomas More's Hjælp skrev han et Modskrift mod Luther om de syv Sakramenter. Heri søgte han at bevise, at Vin og Brød i Nadveren virkelig, som Romerkirken lærte, forvandledes til Kristi Legeme og Blod, saa at Luthers Forklaring om blot „i, med og under“ var løs og ugudelig Tale. Med kongelig og lærd Overlegenhed behandlede han sin Modstander, kaldte ham en „Gudsbespotter“, „et Satans Lem“, „en Helvedhund“, samt anbefalede Kejser og Rige at forfølge ham med Ild og Sværd.

Samtiden har bebrejdet Luther Tonen i hans Svar. Skøndt man dengang var vant til megen Grovhed i literære Fejder, over-

skred dog Luther efter samtidiges Mening Sømmelighedens Grænser. Han nægtede sig ganske vist heller ikke noget, men kaldte stadigt Kongen ikke for Henrik men „Heinz", „Heinz af Guds Unaade", „en elendig Nar", „en liderlig Knægt og Løgnhals", hvem han vilde „slaa den mod Kristus opspyede Løgn i Halsen igen" og „smøre hans Krone med hans egne Uhumskheder" o. s. v. Eftertiden kan dog ikke lade være med at more sig over denne eneste Afrøfling, der nogensinde blev Henrik VIII personlig til Del. Den var i andre Henseender saa vel fortjent, og vedblev at virke endnu henved 30 Aar efter. Det var kun et tarveligt Plaster, at Paven til Tak gav ham Titlen „Troens Forsvarer", og at Thomas More forfattede et Modskrift, der om muligt overgik Luthers i Grovhed.

2

Henrik VIII's Religiøsitet antog, efterhaanden som den aldrende Katharina (Fig. 68) blev endnu ældre, et Præg af dybt Samvittigheds-Nag. Han havde imod Guds Bud ægtet sin Svigerinde. Paven havde vel givet sin Tilladelse dertil. Men hvad kunde det nytte, naar Kongens Samvittighed alligevel pintes derved? Et Giftermaal nu med en fransk Prinsesse vilde, som hans tro Mand Kansler Wolsey meget rigtigt bemærkede, aabne ham Udsigt til Frankrigs Trone.

I Sorg og Tvivl er Hjertet særligt blødt. Henrik VIII saae sin Hustrus skønne Hofdame Anna Boleyn og blev smeltet. Indlade sig i ulovlig Forbindelse med hende? Aldrig! Hun afslog jo desuden ogsaa haardnakket alle hans Tilbud i saa Henseende. Nej, kun aaben Syndserkendelse, Anger og Afkald paa, hvad han ulovligt besad, kunde lette hans Sind og krone Værket. — Han henvendte sig til Paven om Skilsmisse.

Paven, der nys som Fange i Engelsborg havde seet Kejserens Landsknægte plyndre Rom, havde ikke Lyst til paany at lægge sig ud med Karl V ved at erklære hans Tante Katharinas Ægte-

skab for ugyldigt. Det højeste, han vilde indlade sig paa, var at give Henrik VIII's Ven og Kansler Wolsey, der baade var Ærkebisp i York og Kardinal, Lov til i Mindelighed at faa Sagen ordnet. Men Katharina var ikke at bevæge til frivilligt at gaa i



Fig. 68. Henrik VIII's første Dronning, Katharina af Spanien.
(Portræt af en ukendt Maler i „National Portrait Gallery", London.)

Kloster. Paven gik da saa vidt at sende en italiensk Kardinal til England, for at denne sammen med Wolsey skulde klare Sagen.

En Ret blev nedsat. Men da Katharina stævnedes, mødte hun, kastede sig for Kongens Fødder og mindede ham i bevægede Ord om, hvorledes hun nu i tyve Aar havde været ham en tro-

fast Hustru. Derpaa forlod hun Salen. Den forbløffede Henrik VIII søgte at faa sin Part med af Deltagelsen ved straks at erklære, at Dronningen altid havde været ham en lydig Hustru, han nærede ikke Mishag til hende, men hvad skulde han gøre



Fig. 69. Kardinal Wolsey.
(Miniatur i Montagu House, London.)

med sin ømme Samvittighed? Katharina nægtede imidlertid at anerkende den nedsatte Ret og appellerede Sagen til Paven i Rom.

Dette bragte Henrik VIII til Raseri. Først gik det ud over de nærmeste. Hans gode Ven Kansler Wolsey (Fig. 69) havde bestemt ikke været saa ivrig for Skilsmisse, nu da det gjaldt at

vinde Anna Boleyn, som hvis det havde gjældt en fransk Prinsesse. Henrik VIII afsatte Wolsey fra hans Embeder og overlod



Fig. 70. Sir Thomas More.
(Maleri af en Elev af Holbein.)

ham til Parlamentets Hævn. Wolsey døde paa Vejen til Tower anklaget for Højforræderi.

I hans Sted blev Thomas More (Fig. 70) Kansler. Det ivrige Parlament erklærede villigt Kongen for den engelske Kirkes Overhoved, og Henrik VIII begyndte nu en Række Plyndringer af Klostergodset, der vilde have gjort ham til en af de rigeste Fyrster, hvis han ikke med næsten samme Hurtighed havde bortødslet det indvundne. Thomas More billigede ikke denne Fremgangsmaade og holdt desuden paa, at Skilsmissen kun kunde ske med paveligt Samtykke. Af begge Grunde maatte han efter to Aars Forløb fratræde Stillingen som Kansler 1532. Foreløbigt tilsyneladende i Naade. Først et Par Aar efter kunde Hævnen ramme ham, idet han og den 77-aarige Biskop Fisher (Fig. 71) begge blev kastede i Tower og derpaa halshuggede.

3

Thomas More's Efterfølgere i Kongens Gunst blev Thomas Cromwell og Dr. Cranmer. Den første havde raadet ham til at overhugge Skilsmissespørgsmaalet ved at gøre sig selv til Kirkens Overhoved. Til Løn for dette Raad optoges han i Gehejmeraadet og blev senere Skatkammerkansler. Dr. Cranmer havde raadet Kongen til at faa Sagen afgjort ved at indhente en Kendelse fra alle Evropas bekendteste Universiteter. Til Tak for dette Raad blev Doctoren Ærkebisp i Canterbury. Henrik VIII fulgte det sidste Raad. Han kunde med en vis Grund gaa ud fra, at i en Tid, hvor Reformationen var i Gennembrud i saa mange Lande, vilde ogsaa et Flertal af Evropas Teologer lægge mere Vægt paa hans Henvisning til Biblen end til, hvad man mente i Rom. Teologer var vel desuden heller ikke mere haardhjertede mod en Fyrstes Samvittighed end Hofmænd og Parlamentsmedlemmer.

Svarene strømmede ind, gunstige og ugunstige. Blandt dem ogsaa et fra Wittenberg, hvor jo som bekendt Biblens Autoritet ganske havde overvundet Pavens Ord. Det maatte være et vægtigt Indlæg for Kongen.

Men ak! det var det Skarn Luther, der havde affattet det. Og netop af selve Biblens Ord beviste han, at Kongen havde Uret. Henrik VIII havde nemlig anført 3. Mosebog 18,16 som Grund til, at han burde skilles. Heri hedder det: „Du skal ikke blotte din Broderkones Blusel. Det er din Broders". Luther svarede imidlertid hertil, at dette Sted overhovedet slet ikke kunde anføres som Bevis, da det omhandlede en Forbindelse, medens Broderen endnu var i Live. Kun 5. Mosebog 25,5 passede paa Kongens Forhold, og heri hedder det netop: „Naar Brødre bo tilsammen og den ene af dem døer uden Børn, skal den afdødes Hustru ikke blive en fremmed Mands udenfor Slægtskabet, men hendes Svoger skal gaa til hende, tage hende til Hustru og ægte hende i sin Broders Navn". Efter jødisk Lov havde altsaa Henrik VIII handlet ret ved at ægte sin barnløse Svigerinde. Men jødisk Lov gjaldt overhovedet slet ikke for Kristne. For dem gjaldt kun Kristi tydelige Bud: „Hvad Gud haver sammenføjet, skal intet Menneske adskille". Selv om Henrik VIII da kunde tænkes ved at indgaa Ægteskabet ikke at have handlet ret, vilde han ved nu at hæve det kun begaa en langt større Synd.

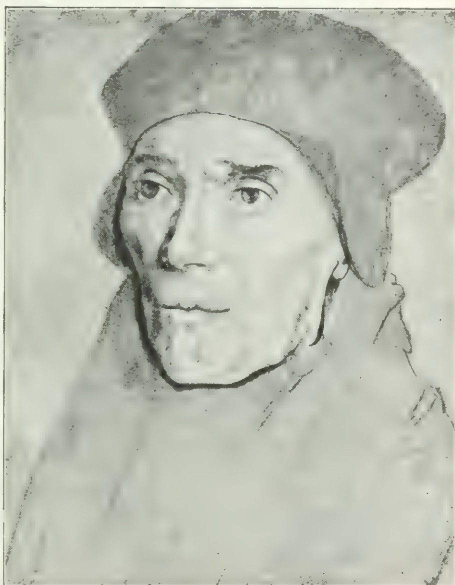


Fig. 71. John Fisher, Biskop af Rochester.
(Tegning af Holbein den yngre.)

Det var rene Ord, hvorved den lærde Teolog og den bekymrede Ægtemand paa Tronen begge ligeligt betænktes. Henrik VIII var ude af sig selv af Harme. Ærkebiskop Cranmer skulde vogte

sig for i denne Tid at tale om Reformatorerne i Wittenberg, som han nys havde besøgt og satte Pris paa. Kongens Svar blev, at han hemmeligt ægtede Anna Boleyn 1533. Til Parlamentet over-



Fig. 72. Thomas Cranmer.
(Maleri af Fliccius i „National Portrait Gallery", London.)

lod han at vedtage en Lov, der forbød at appellere til Rom. Herved var Katharina ved engelsk Lov gjort retsløs. Til Ærkebiskop Cranmer (Fig. 72) overlod han at tage Englands Gejstlighed i Ed paa, at det tidligere Ægteskab havde været ugyldigt. Derfor forblev Ærkebispen i Kongens Gunst som en Slags Gidsel, der

burde bevares. Han blev først senere brændt, dengang da Katharinas Datter Marie havde besteget Tronen.

Henrik VIII var nu foreløbig lykkelig Ægtemand, og England reformeret. Farven var dog tynd i begge Forhold. Reformationen bestod blot i, at man havde antaget Trosbekendelsen: Kongen er lovlig gift og Kirkens Herre. Iøvrigt vedblev man fremdeles at være Katoliker. Der trængtes aabenbart til en fyldigere Trosbekendelse. Kongen indsaae dette. Cranmer endnu mere. Men Henrik VIII vilde paa ingen Maade udtale Enighed med Luther i noget Punkt. Man slingrede da videre. Aar 1536 vedtoges ti Artikler, hvorved Sakramenternes Antal indskrænkedes til tre. En Bibeloversættelse blev tilladt, om end man fik Oversætteren William Tyndale, der havde gæstet Luther, lykkeligt brændt i Udlandet.

Alt dette smagte dog alligevel for meget af Luther. Man vedtog da 1539 de seks saakaldte „blodige" Artikler, hvorved man atter nærmede sig, hvad Henrik VIII havde kæmpet for i sin Bog om de syv Sakramenter. Afvigelse fra den første af disse seks Artikler, den om Brødets og Vinens Forvandling i Nadveren, straffedes med Baal; Afvigelser fra en af de fem sidste medførte blot Formuestab og Henrettelse. At dette ikke var Spøg, fik blandt mange andre den arme Skolemester Lambert i London at føle. Han var ubesindig nok til i Tillid til Kongens Lærdom at appellere til dennes personlige Afgørelse, da man anklagede ham for urigtig Lære. Siddende paa sin Trone i en prægtig Forsamling disputerede Kongen, støttet af en halv Snes Bisper, i fulde fem Timer med den ulykkelige Lambert og gjorde ham det tilsidst saa hedt, at han maatte give tabt og bede om Naade. Naaden bestod i, at han blev brændt ved en langsom Ild, først Benene, saa opefter.

Senere hældede Henrik VIII dog mere til Protestantismen, naar blot den forhadte Luthers Navn ikke blev nævnet. Det lykkedes Cranmer et Par Aar før Kongens Død at benytte sig af denne Stemning til at faa betydelige Forandringer indført i det engelske Litani.

Henrik VIII's religiøse Anskuelser bevægede sig, ligesom Kepler siden lærte om Himmellegemerne, ikke i Kres omkring



Fig. 73. Henrik VIII's Dronning Anna Boleyn, † 1536.
(Maleri af Holbein, tilh. Jarlen af Warwick.)

eet Punkt, men i en oval Bane om to. Henrik VIII's ene Brændpunkt var Luther, det andet: en Hustru efter Ønske. Heller ikke Anna Boleyn (Fig. 73) viste sig at være en saadan. Da hun

havde født Datteren Elisabeth, kølnedes lidt efter lidt Kongens mod hende vendte Side. Samtidigt opvarmedes den modsatte, idet ogsaa denne Dronning havde en indtagende Hofdame, Johanne Seymour, i hvem Henrik VIII blev forelsket. En Kommission af Parlamentsmedlemmer besørgede godhedsfuldt Hindringen fjernet ved at dømme Dronningen fra Livet efter Hs. Majestæts naadige Behag enten ved Ild eller Sværd. Kongen viste den Naade at vælge Sværdet. Hun henrettedes i Maj 1536. Samme Dag friede Henrik VIII til Johanne Seymour og ægtede hende ti Dage efter.

4

Da Giftermaalet var fuldbyrdet, fandt der et betegnende Optrin Sted. Henrik VIII (Fig. 74) mødte selv i Parlamentet for personlig at meddele det sit Budskab. Hovedindholdet af hans Tale var en Tilkendegivelse af, at han, skøndt ulykkelig i to Ægteskaber, dog ikke havde skyet for Folkets Skyld at bringe det Offer at indgaa et tredje.

Et værdigt Parlamentsmedlem tolkede til Svar Parlamentets Tak og Glæde for dette nye Bevis paa Kongens Huldskab og Naade. Men først og sidst priste han Henrik VIII's vidunderlige Gaver. Hs. Majestæt var at ligne med Samson i Styrke, Absalon i Skønhed og Salomon i Visdom.

Taleren var i det sjældne Tilfælde at være Talsmand for ikke blot Samtidens Kryberi, men tillige for Eftertids afklarede Dom. Henrik VIII var virkelig paa engang en Voldsmand, en Oprører og en kvindekær Kirkebygger. Men der fandtes ikke i Datiden nogen Dalila eller blot et Træ til at tage ham ved Haaret.

Det højtidelige Møde endte med, at Hs. Majestæt til Svar lod sin Kansler beskedent udtale: at Tak og Pris for Kongens vidunderlige Gaver tilkom ene Gud, fra hvem de stammede.

Den nye Dronning, Johanne Seymour (Fig. 75), var ingen Skønhed, men indtagende ved sin Takt og Forstand, hvorved hun vandt baade Konge og Undersaatter. Hun var derhos klog



Fig. 74. Henrik VIII.
(Maleri af Holbein den yngre, tilhørende „Barber-Surgeons' Company“, London.)

nok til Aaret efter, da hun havde født en Søn, at dø i Barselseng.

Nu var Kongen paany ledig. Skatkammerkansleren, Thomas Cromwell, der havde været ivrig for at skaffe ham af med den

første Hustru, viste atter samme Iver for at skaffe ham en fjerde. Et Giftermaal med Anna af Cleve lovede som Fordel, at alle Protestanter i Tyskland — trods Luther og hans Ukvemsord — vilde blive Kongens selvskrevne Forbundsfæller.



Fig. 75. Henrik VIII's Dronning Johanne Seymour.
(Maleri af Holbein den yngre i det kejserlige Galleri i Wien.)

Et Portræt af hende (Fig. 76), malet af Holbein, viste hendes Ydre efter Ønske. Forbindelsen blev da sluttet. Bruden kom over Havet. Forklædt ilede Kongen hende imøde for at faa et selvstændigt Indtryk af hende. Men forfærdet udbrød han ved Synet: „Den store, flanderske Mær vil jeg aldrig kunne elske". Formælingen fuldbyrdedes vel. Men allerede Dagen efter er-

klærede Kongen bestemt, at en saadan Person kunde han ikke omgaas. Ægteskabet ophævedes da, og hun sendtes tilbage til Fastlandet med Anvisning paa en engelsk Aarpenge som forhen-



Fig. 76. Anna af Cleve 1539.
(Maleri af Holbein den yngre i Louvre.)

værende Dronning. Men Cromwell (Fig. 77), der havde haft Part i Valget, overlodes til Parlamentets Anklage. Han henrettedes Sommeren efter (1540).

Det var dog sikkert bedre at holde sig til Landets egne, hvor man kunde selv se sig tilbørligt for og ikke var afhængig af

andres Smag. Lady Katharina Howard (Fig. 78) var virkelig smuk. Et Par Uger efter sidste Skilsmisse og Returgodsets Hjemsendelse var Henrik VIII atter lykkelig Ægtemand.

Men hvad er jordisk Lykke, selv om man paa engang er baade Samson og Salomon? Ved Sandhedsvenners Hjælp kom det for



Fig. 77. Thomas Cromwell.
(Stik efter Maleri af Holbein den yngre.)

Dagen, at Dronningen, da hun endnu kun var Lady Howard, havde haft en Fortid. Kongen græd af Sorg, da han fik dette at høre. Det samme kunde Grevinden af Rocheford med Føje have gjort, thi nu nærmede Ilden sig hende. Hun havde været gift med en Broder til Anna Boleyn, og ikke kunnet tilgive denne, at hun sprang hende forbi ved at blive Dronning. Derfor havde hun ved falske Angivelser hidført Anna Boleyns Henrettelse.



Fig. 78. Henrik VIII's Dronning Katharina Howard.
(Maleri af en Elev af Holbein den yngre i „National Portrait Gallery", London.)

Nu viste det sig imidlertid, at hun selv havde været indviklet med i Lady Howards Fortids Forhold. Baade Dronningen, Grevinden af Rocheford og flere til blev fængslede. Forgæves beviste

Dronningen, at hun altid havde været sin kongelige Husbond tro. Ganske ligegyldigt, naar hun bevisligt havde været ham utro, førend hun kendte ham. Hun og hele Flokken af medskyldige blev henrettet.

5

Alderen mildner. Og selv en Enke kan være brav. Intet taler maaske mere for Henrik VIII's blide Sind og fremadskridende Udvikling, end at han bestemte sig til en tredje Katharina. Den første havde været gift før med hans Broder, derfor havde han skilt sig ved hende, dog først efter tyve Aars Betænkningstid. Den anden havde ikke været rigtig gift før, derfor havde han hurtigt ladet hende henrette. Den tredje Katharina (Fig. 79) havde for Gud og Hvermand været gift, ikke med Prinsen af Wales, men blot med Lord Latimer. Ydmygt tog da Henrik VIII hende som af Herrens egen Haand, da det saaledes beskikkedes ham. Han var nu bleven overmaade før og vanskelig, trængte ikke saa meget til Favntag som til en at gnave ad, der tillige ved forstandig Tale kunde spare ham Ulejligheden af selv at tænke.

Og hans sjette Hustru var overordentlig underholdende, fornøjelig, taktfast og forstandig, ret et Væsen til at have om sig, naar man var syg. Og Henrik VIII blev syg 1546, og hun plejede ham som en Engel. Men hun skulde tage sig iagt. Hun nærede i sit Hjerte religiøse Anskuelser, der maatte kunne kaldes lutherske, og nu for Tiden var Kongen mere katolsk end nogensinde. Under en fortrolig Samtale med hende mente han at opdage Spor af Kætteri i hendes Tale. Hemmeligt beklagede han sig herover til Biskop Gardiner. Denne erklærede, at intet vilde styrke Rettroenhed i England mere, end hvis Kongen uden Persons Anseelse vilde straffe strængt selv det mindste Kætteri blandt sine nærmeste. Kansleren mente ganske det samme. Bisp og Kansler fik da Befaling til i Forening at opsætte en passende

Klage, en sikker Anvisning paa Baal eller Sværd for Dronningen, hvem de begge hadede. Kongen underskrev Klagen,



Fig. 79. Henrik VIII's Dronning Katharina Par, † 1548.
(Maleri af Holbein den yngre.)

men Kansleren passede ikke tilstrækkelig godt paa den. Den blev ham fralistet eller han tabte den. Den kom Dronningen for Øje.

Venligt smilende som altid traadte hun ind til Kongen. Denne genoptog straks det teologiske Emne fra sidst. Men hun undveg ham og sagde, at slige Undersøgelser laa for Mænd, ikke for Kvinder, mindst for hende, der ikke blot som andre Hustruer skulde være sin Mand underdanig, men som ved Guds Naade stod under en Husbond, der kunde klare Religionssager ikke blot for sig og nærmeste, men for hele England. — „Nej, ved den hellige Gudsmoder, du er selv en hel Doctor, Katharina! fuldt saa vel skikket til at give som til at modtage Belæring.“ — Men den forsigtige Katharina blev ved sit. Naar hun stundom tidligere havde tilsyneladende sagt ham imod, var det blot for at gyde Liv i Samtalen, ægge hans Skarpsindighed og saaledes rigt faa Bestyrkelse i sin Tro. — „Elskede Viv! er det saaledes det forholder sig! Men saa er vi jo de bedste Venner af Verden!“ udbrød Kongen og takkede Gud for at have undgaaet i Utide at sende Herren den Viv tilbage igen, som naadigt var givet ham til Glæde og Tidkort. Da Kansleren kom for, skøndt uden kongelig Befaling, at hente sit Bytte til Tower, traf han et muntert Par i Haven og blev under en Strøm af kongelige Skældsord jaget paa Porten.

Det vil let hænde en Husholder — snarest jo mere trofast og ivrigt han holder Hus — at han kaldes bort midt i en halvt udført Gerning. Det gik Henrik VIII saaledes. Da han døde om Natten den 28. Januar 1547 havde han blandt Englands tiloversblevne, dygtige Mænd ganske vist faaet Greven af Surrey dømt og henrettet. Men dennes Fader, Hertugen af Norfolk, manglede endnu. Dommen over ham var dog allerede fældet, og han skulde henrettes just Dagen efter, men undgik ved Kongens Forfald Døden. — Ingen, der dømmer med Skønsomhed, vil kunne lægge Henrik VIII denne lille Mangel til Last.

Henrik VIII's Kongegerning tager sig højst forskellig ud, alt efter den Synsvinkel man anlægger. Maalt efter dens Plads og Virkning i Englands Historie betyder den det afgørende Brud med Rom og herved Grundlæggelsen af Englands Stortid. Bedømt ene efter den handlendes nærmeste Bevæggrunde skrum-

per Storværket ind. Sejerstogtet bliver til en blot Konebaadstur uden Maal og Med langs Kysten. Det var ingen ren Lysttur. Thi Styresmanden var stadig skræmt af Hvalrossen Luther, hvad enten han saae hans Stødtænder i aabent Vande, eller troede at høre dem under Isen, naar han søgte mod Land.

III

MAND OG KVINDE

RENÆSSANCE-BRYDNINGER HOS DE LATINSKE FOLK

NAAR man betragter et Forhold som det ovenomtalte — Henrik VIII's Bytten Hustruer og Trosbekendelser — kan der stundom opstaa Tvivl hos en om Værdien af de ledende Kræfter i Historiens Udviklingsgang. Hele Englands Reformations Historie synes her at kunne lade sig tilbageføre til og opløse i en Undermaalers Luner, der tilfældigt fik Betydning paa Grund af den Magt, han iøvrigt besad.

Det er ud fra en saadan Tankegang, at Pavemagtens Forkæmpere endnu ofte bedømmer de store Begivenheder i det 16. Aarhundrede. Englands Frafald fra Romerkirken skyldtes blot Henrik VIII's skiftende Forelskelser. Nordevropas Frafald skrev sig kun fra, at en forløben Munk, Luther, endelig vilde have Lov til Samliv med en Kvinde. Summa Summarum: Den angelsachsiske og den gotogermanske Folkeæts aandelige Gennembrud og senere Udvikling var simpelthen blot Udslag af to Enkeltmænds Usædelighed.

Enhver vil dog kunne forstaa, at slet saa nemt lader Historiens dunkle Runer sig næppe udlægge. Henrik VIII som Luther var — hvor forskellige de end indbyrdes monne være — ingenlunde blot Enkeltmænd, der stod udenfor det hele og fra deres tilfældige Stade bibragte Udviklingen et vilkaarligt, men afgørende Stød. De bares selv oppe af en dybere Strøm. De Paavirkninger, der udgik fra dem, fik Styrken ved at være Udladninger af noget fælles tilgrundliggende, der beherskede dem selv og dem, hvem de paavirkede.

Hvad var dette stærkere tilgrundliggende? Svarene lyder højst forskelligt. I engelske, nordiske og tyske Kirkehistorier betegnes i hvert enkelt Land den drivende Kraft som Guds Vilje, hvoraf Reformatorerne besjæledes. Selv om denne fuldbyrdedes i Skrøbelighed, var det dog den religiøse Følelse af at staa i en højeres Tjeneste, der gav Reformatorerne og deres Tilhængere den afgørende Kraft og som, da Tidens Fylde var kommen, førte Sagen til Sejr. Omvendt betegner, som vi nys saa, romersk-katolske Historikere de forskellige kætterske „Kirkeforbedrere“ som blot drevne af lav Usædelighed.

Ved første Øjekast synes disse Forklaringer uforenelige. — Og dog, naar vi ser paa dem med tilbørligt Frisind og Kendskab til de givne Menneskekaar, peger de — om end fra forskellig Side — mod et fælles.

Hvad er nemlig Religion i videste Forstand andet end Afhængigheds-Følelse overfor en stærkere, usynlig Magt? Og hvad er det bedste Udslag af denne Følelse andet end Forsøg paa at ville rette sin Vandel — sit Forhold til Medmennesker — derefter? Fra Tidernes Morgen indtil nu har derfor hver Fremgang i Religion ytret sig i en ny — og formentlig bedre — Ordning af de fælles menneskelige Kaar: Kamp mod Sult, Tørst, Kulde, Sygdom, Trang til Lys o. s. v.

Men blandt de menneskelige Livskaar er et af de mest gennemgribende dette, at Slægten er delt i Mand og Kvinde, og at Slægtens Fortsættelse er gjort afhængig af denne Forskel. Ganske naturligt har derfor enhver ny Religionsform ytret sig i en ændret Ordning af Mands og Kvindes indbyrdes Samfunds-Stilling. Og naar et Folk omdanner sin Religion, maa dette tage sig ud for de omvendte som en ifølge den Højestes Vilje truffen Forbedring ogsaa af Samfunds-Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men ligesaa nødvendigt maa for Tilhængerne af den forladte Kirkelære det skete vise sig i modsat Art og Orden: En Trang til Usædelighed, der har vovet at betegne sig og sine slette Foranstaltninger som et Udtryk for Guds Vilje.

Som religiøs Foregangsmand gør Henrik VIII ikke noget synderligt overbevisende Indtryk. Men blot maalt med den paa

engang mere almindelige og dog snævrere Maalestok: som Hævder af et Nysyn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde kan man ikke nægte ham Betydning. Indenfor Grænserne af sin utiltalende Natur med dens lunefulde Lavhed og Lumskhed — altsaa, om man saa vil, nærmest som Karikatur — var han et Udtryk for noget af det nye Syn, som var i Gennembrud i England. Vi har ovenfor („Nye Tanker“ Side 86—88) set dette i sin Renhed. Ægteskab var herefter ikke fortrinsvis Forplantnings-Anstalt, men Venskab, Samfølge og Forstaaelse mellem Mand og Kvinde, hvor hun i sin trofaste, fulde Selvhengiven, dragende, varende næsten bliver ham en Slags Fylgje.

Hvor langt der end var herfra til Henrik VIII's halve Dusin Hustruer, kan man dog ikke nægte, at hans stadige Søgen efter den rette „Hustru“ var endnu mere fjærn fra den katolske Kirkelære, der lød, at Ægteskab end ikke lod sig løse ved den ene Ægtefælles Død. Og hvor svær den Forstaaelse end var, som han krævede af sine Hustruer — Katharine Parrs Prøve i Kirkelære kunde, som vi har set, paa et hængende Haar være endt med, at ogsaa hun havde maattet bestige Skafottet — saa var der dog i selve dette Krav om Forstaaelse og Enighed noget, der trods sin halvt ondsindede Form pegede i Retning af det nye.

For Luthers Vedkommende var der en inderlig Enhed mellem hans religiøse Overbevisning og hans Nysyn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde. Hans Gudsforhold og saakaldte „Usædelighed“ lader sig slet ikke skille ad. Thi for ham stod Ægteskab og Børneavl som det af Gud selv, fra Verdens Skabelse, før Menneskets Syndefald, indstiftede saliggørende Middel, det sikreste Værn mod alle Djævelens Efterstræbelser. Hans Kirkeforbedring maatte derfor gaa ud paa i Modsætning til Paven at opfordre alle, Mænd og Kvinder, gejstlige som verdslige, til stadigt at holde sig i Guds omgærdede Fold, Ægteskabs Stand.

Vi har her set en Bekræftelse paa den Paastand, at Religionsforandring og Nysyn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde naturligt følges ad. Saavel Kirkeændringen hos Angelsachserne

som den i Nordevropa i det 16de Aarhundrede gav sig Udslag i, at det gamle Forhold mellem Mand og Kvinde omposteredes. Begge Kirkeforandringer medførte blandt andet Ophævelse af det tidligere Paabud for gejstlige om ugift Stand.

Men saafremt vi har Ret i vor Forudsætning om en indre Forbindelse mellem Religionsforandring og Nysyn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde, saa maa et sligt vaagnende Nysyn ogsaa kunne lade sig paavise, hvor en Kirkeforandring blot stod i Brudd eller paabegyndtes, men blev hæmmet og sluttelig nedslaaet.

Det var jo ikke blot i England, Nordtyskland og Skandinavien, at de gamle Kirkeforhold rystedes i det 16de Aarhundrede. Ogsaa hos de latinske Folk fandt en Bevægelse Sted, i Frankrig endog saa stærk, at den medførte en 30-aarig Religionskrig og endte med en foreløbig Anerkendelse af „Huguenotterne“ som et frit Religionssamfund. Hos disse latinske Folk maa der da — hvis vi har Ret i vor Antagelse — have dannet sig som Jordsmon for en mulig Kirkeforandring: en Trang til andet Forhold mellem Mand og Kvinde end det, som den gamle Kirkelære godkendte.

Lad os i det følgende efterspore disse rent menneskelige Spirer. Vi maa søge dem ofte i halv ubevidst Form bagved Samfundsforhold, Kunst, Videnskab, inden Hjemmets Vægge, i fortroligt Samliv mellem Mand og Hustru. Selv hvor de af Forfattere udtales i tilsyneladende klare Ord, maa vi være rede til at søge bagved, ind til den Sjæl og den Trang, hvoraf de fødtes.

Det har sin Interesse at samle disse spredte Udtryk, fordi de vil kunne udfylde eller gengive i ny Form, hvad vi kender fra de Folk, hvor Forandringen kirkeligt besegledes. Men først og fremmest er det det rent menneskelige deri, som virker dragende. I den Forbindelse, hvori vi her ser Forholdet mellem Mand og Kvinde — som Underbund for en mulig Kirkeforandring — er alle Menneskevilkaar knyttet nøje sammen og frister til at ses paa frit, stort og varmt. Nedenfor toner vel fra de modsatte Lejre de vante Haansord: „Usædelighed“, „Kætteri“ o. s. v.

Men jo højere man stiger, desmere vokser Medfølelsen og Forstaaelsen. Man øjner den medfødte Trang til at pynte og bedre de fattige Menneskekaar. Slægt efter Slægt har saaledes efter Evne søgt at rense og smykke Hjemmet til Højtid. Hvor er overhovedet Grænsen — i Kirke, i Slot, i selv det usleste Menneskebo, smykket med en Urt i Vaaren — den skarpe Grænse mellem Religion og Dyreliv? Samlet vokser det alt, underligt blandet, knuget af stride Kaar, vejrbidt op imod Lyset.

Lad os i det følgende gaa frem i vor Undersøgelse af Forholdet mellem Mand og Kvinde hos de latinske Folk ad den naturlige Vej: Først ser vi den fælles Forudsætning, nemlig hvad den katolske Kirke i alle Lande lærte og bød om det rette Forhold. Saa gaar vi til Italien og derpaa til den spanske Halvø for at undersøge, om Kirkelæren ogsaa fulgtes, eller om ikke Rørelser i Folkene — nye Samfundsforhold, Kunst, Videnskab og andet — paa forskellig Vis tvang Forholdet ind i ny Form. Sluttelig vender vi os til Frankrig, hvor Bruddet med det gamle blev dybest. Her vil vi i det enkelte iagttage Bruddets Former, der ligner og dog saa betydeligt afviger fra de nordiske. Og under denne Betragtning vil vi søge at forstaa, hvorfor og hvorledes Bruddet delvis atter kunde heles.

1
HVAD KIRKEN LÆRTE

Der var ifølge Middelalderens Kirkelære ingen Tvivl om, hvilket det rette Forhold var mellem Mand og Kvinde. Naar Gud havde spaltet Menneskeheden i de to Grene, Mand og Kvinde, var Hensigten den, at de hver især skulde kunne leve et fuldt, selvstændigt Liv for sig. Kyskhed er Udtrykket for det rette Forhold. Derfor var ogsaa den ypperste Kvinde,

Jesu Moder, Jomfru, og derfor var Jesus selv ugift. Engle er kønsløse. Enhver, der ret vil tjene Herren, maa aflægge Løfte om Kyskhed.

Men idet man saaledes forbliver kysk, møder man Modstand af sin lavere, jordiske Natur. Ved denne hæfter Drift til legemlig Forplantning. Hvorfra Forplantningsdriften og alle de andre lave, sanselige Drifter skriver sig, er vanskeligt fuldt at forklare. De er et Udtryk for det onde, der er indkommet i Verden. Og i hvert enkelt Menneske betegner de en syndig Tilbøjelighed, nedarvet som Følge af det første Syndefald, da Slangen forlokkede Eva og Adam til Ulydighed mod Gud. Alle er de Vrængbilleder af Himmellængslen mod Gud.

Særligt for Forplantningsdriftens Vedkommende viser dette sig tydeligt, idet Undseelse og Skamfølelse advarende ledsager dens tidligste Ytringer. Den bør derfor bekæmpes som syndig og dødes. Enhver, der i Pagt med Kirkens Gud ærligt bestræber sig herfor, vil sande, at Sejr er mulig. Man kan virkelig føre et „Renlevned", leve som aandelig, med Kødets Rørelser baandlagte af den rene Vilje. Og Løn følger Sejren. Den rene genfornemmer noget af Verdensfrelserens Glæde. Thi ved sin fortjenstlige Levevis forøger han Summen af fortjenstlige Gerninger, det Overskud, hvorfor faldne Brødre og Søstre vil kunne løskøbes.

I Spidsen for Kirketoget mod Gud gaar da alle de „renlivede" Mænd og Kvinder, der, i Haab om den evige Salighed, allerede her paa Jorden har iført sig dens Festdragt og — om end under Savn og Forsagelse — søger alt nu at leve paa Englevis.

Efter dem følger Menneskemængden, der giver efter for Forplantningsdriften og indgaar Ægteskab. Er da disse sidste alle fortabte? Nej, men de er af en lavere Art.

Ogsaa mod dem har nemlig Gud vist sin uendelige Miskundhed. Skøndt Driften i sig kun er noget kødeligt og syndigt, har Gud vendt ondt til godt og tilladt, at Slægtens Fortsættelse foregaar ad denne Vej. Ja, han har endog indstiftet Ægteskabets Sakramente og herved knyttet sin Velsignelse ogsaa til dem, der i denne ringere Stand ønsker at leve ham til Velbehag.

Men hertil kræves at rette sig efter Kirkens vejledende Forskrifter. Afholdenhed er det højeste. Derfor skal ogsaa Ægtefolk til visse Tider, som Kirken nærmere bestemmer, udøve denne Dyd. Og naar Gud selv sætter Grænsen ved at lade den ene Ægtefælle dø, skal den efterlevende fra den Stund forblive afholdende og ikke gifte sig paany. Thi den aandelige Forbindelse mellem Ægtefællerne, den, som Gud velsignede i Ægteskabets Sakramente, vedvarer fremdeles. Hvad Gud har sammenføjet, kan intet Menneske adskille. Derfor er Skilsmisse mellem Ægtefolk umulig, hvad enten de saa begge eller kun den ene af dem er i Live. Og det er under strengeste Straf forbudt enhver Kirkens Tjener at vie nogen Enkemand eller Enke, der ønsker at indgaa Ægteskab paany.

Under disse to Klasser — de Aandelige og de gudfrygtige Lægfolk — der jo begge, om end i forskellig Grad, søger at leve Gud til Velbehag, kommer endelig en tredje og sidste Klasse. Det er dem, der blindt giver efter for Forplantningsdriften og lever som Dyr. De har skilt sig fra Gud, kender ikke længer Gud. Om dem gælder det: Horkarle og Skørlevnere skulle ikke arve Guds Rige. De er hjemfaldne til den evige Fordømmelse.

Dog er ogsaa her Guds Naades Dyb uudtømmeligt. Der gives Midler — Kirken ejer en Del af dem — til at sone ogsaa denne Synd. Og efter Døden, i Skærsildens Flammer, er der maaske Mulighed for gennem Aartusinders Lidelser at lutres ren. Salig den, hvem Kirkens Forbøn skaffer Afkortning i Lidelsen, salig den, paa hvem Draaber fra dens opsparede Væld af gode Gerninger falder som Medlidenheds Taarer og tvætter ham ren.

Dette var den middelalderlige Kirkelæres — Skolastikens — Opfattelse af Forholdet mellem Mand og Kvinde. Den stillede strænge Krav, idet den søgte at luge det jordiske bort til Gunst for en højere hinsidig Natur. Men for denne himmelske Natur ejede den intet andet Udtryk end det negative: Afkald. Topskudet i den højere Natur, Himmellængslen, antog derfor selv hos de ædleste Tilhængere af Læren saa let et jordisk Præg. Den blev hos den unge Munk ofte uformærkt en Tilbedelse af

Kvinden over alle Kvinder, den himmelske Jomfru. Den blev hos den unge Nonne en tilsløret Forelskelse i den tilkommende Brudgom, Kristus. Og naar med Alderen disse Former blegnede, antog den kuede Drift saa let blot nyt, menneskeligt Præg. Den blev enten til Magtlyst og Haardhed, der selvsikker nød en hengemt Vellystfornemmelse ved Synet af nye Slægters Lidelse. Eller den iklædtes sin smukkeste Form som ubrugt Fader- og Moderømhed, der endnu ulmede under Kutten i et rynket Smil og en mild Forstaaelse.

Stod det saaledes til hos Lærens ypperste Tilhængere, faldt det naturligvis langt sværere for grovere Naturer at holde Trop. Uafbrudt skete der Frafald. Den lønlige Magt, der drager Mand og Kvinde sammen, gav sig de voldsomste Udslag ikke blot blandt Lægfolk, men indenfor Kirkens egen Skare. Til Tider, og ikke mindst paa Renæssancens Tid, lignede Kirken i Evropa en uhyre Valplads, bedækket med faldne.

Men nu som saa ofte tilforn rejstes det gamle, hellige Mærke paany. Paa Tridentiner-Konciliet i det 16de Aarhundrede fastsloges atter Skolastikens Lære som den ene sande, og en Hærblæst lød over Valpladsen for at kalde alle de splittede og forvildede sammen paany.

Thi een Ting stod fast. Guds Vilje, som den giver sig til Kende i Kirkens rene Lære, lader sig ikke rokke. Sandheden er kun een og dens Krav ubønhørligt: vend tilbage! Alle derimod, der frivilligt indslog nye Veje, var frafaldne.

Det er Enkeltformer for dette Renæssancens Frafald hos de latinske Folk, som vi nu skal følge i de enkelte Lande.

2

ITALIEN

I Italien trængte en ny Fortolkning af Forholdet mellem Mand og Kvinde sig ind ad dobbelt Vej.

I de rige norditalienske Byer, ikke mindst i Florens, var Jordbunden forberedt. Her havde der nemlig i det 14de og 15de Aarhundrede udviklet sig en egen Form for Samfundsliv, forskelligt fra hvad man tidligere havde kendt. De snævre Byforhold tvang de adskilte Køn, Aldere og Samfundsklasser nær sammen. Voksende Rigdom vakte Lyst og Evne til at omgive sig med alt, hvad der kunde forskønne Livet. Kappelyst og den ved stadig Færden mellem andre opdrevne Bevægelighed i Tanke, Tale og Handling fremkaldte et hidtil ukendt, mangfoldigt Livsrøre.

Førend man ret vidste af det, var herved opstaaet en ny Menneskeklasse, der ikke fuldt svarede til nogen af de gammeldags: gejstlig eller verdslig, Ridder, Borger og Bonde. Disse stolte Byslægter, der ofte selv nedstammede fra Adelsmænd, satte dog en Ære i at drive Købmandsskab, beregnede sig rigelige Procenter, om saa Kirken bandlyste sligt som Aager, klædte sig ganske som de lystede, snart i Hjemme- og Arbejdsdragt, snart som Fyrster, og var stundom gejstliges jævnbyrdige i Skriftkundskab og Lærdom. De byggede sig Paladser (Fig. 80, 81 og 82). Men skøndt rodfæstede i By elskede de Land. Derom vidnede deres Ture ud i Bjærgene, deres Søndagsridt og Sommer-



Fig. 80. Palazzo Rucellai i Florens, opført af Leon Battista Alberti (1404—72).

villaer. Til daglig bundne til Alen, Vægt og Kontorbog førte mangen af dem saa god en Klinge som nogen, ja forstod at føre en Deling i Marken. Tilsyneladende blot Hjemmefødninger havde de dog stundom som Handelsmænd aarevis færdedes i

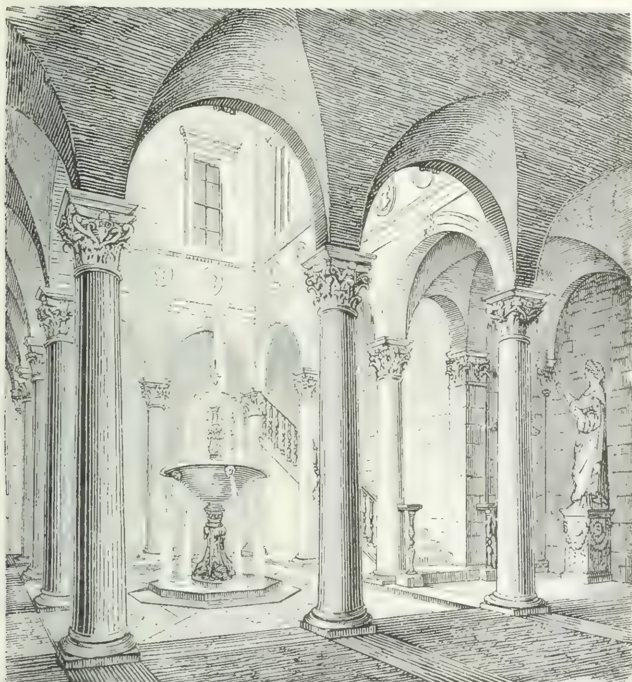


Fig. 81. Gaard i Palazzo Gondi i Florens (opført 1490 af Giuliano da Sangallo).

fremmede Byer, set sig videre om til Lands og til Vands end nogen gejstlig i Sendefærd eller Ridder paa Eventyr.

I sligt et Samfund maatte Forholdet mellem Mand og Kvinde nødvendigt antage nye Former. De to Køn kunde ikke holdes skilte fra hinanden. Det var umuligt for den unge Kvinde sky at bevare Afstanden, hvad enten hun saa valgte Sløret eller Konehuen. Selv klostergiven saa og saas hun ved Gudstjeneste, i Processioner (Fig. 83), ved Sygepleje. Og som nygift

bragtes hun — hvor det som dengang ofte var Skik at bo ikke parvis i særskilte Boliger, men Slægten samlet i de gamles

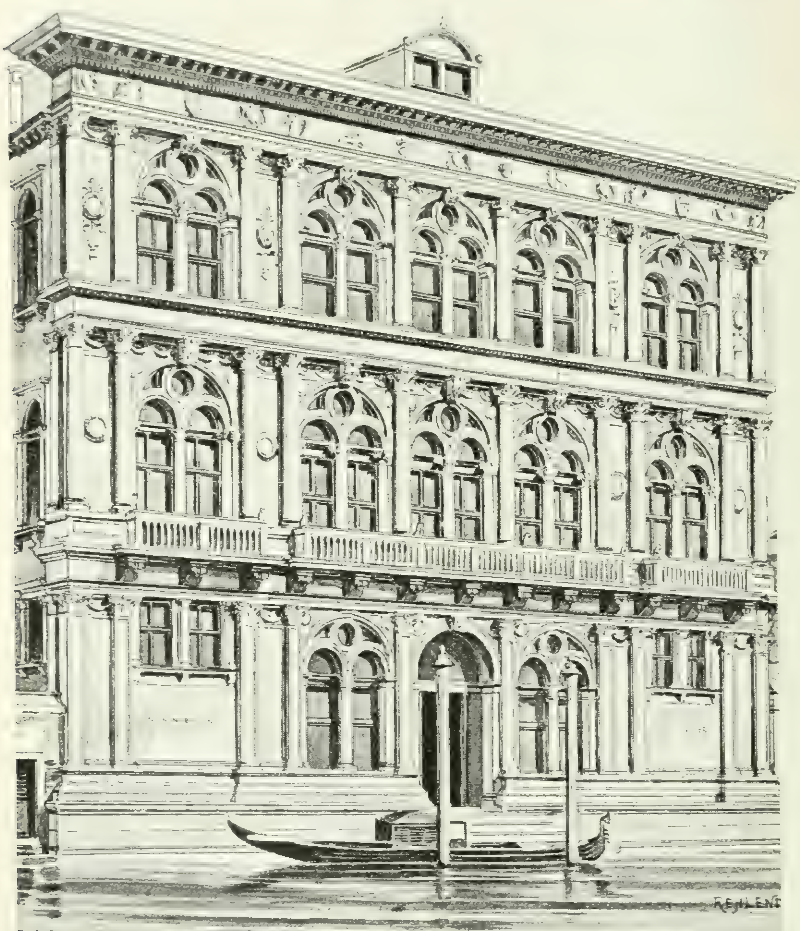


Fig. 82. Palazzo Vendramin-Calergi i Venedig (opført 1481 af Pietro Lombardo).

Hjem — ind i en Mylr af Svogre, Svigerinder, Børn, Tyende, Forretningsbetjente og fremmede. Under slige Forhold gjaldt det for begge Køn i enhver Alder og enhver Stand ikke angst at fly hinanden — der gaves jo intet Fristed — men frejdigt at mødes og klare sig.



Fig. 83. Procession paa Markuspladsen i Venedig 1496.
(Maleri af Gentile Bellini, død 1507. Museet i Venedig.)

Heri indøvedes Rollingerne allerede fra den Stund, de undrende opdagede hinanden fra de aabne Boder og forventningsfulde tumlede ud paa Gaden til Leg. Hvad enten en Ungersvend stolt viste sig med en fiks Baret og et Par nye Hoser eller varligt søgte Skyggen med en luvslidt Kappe, mærkede han sig ramt af Kvindeblikke fra Boder, Ruder, Balkoner. Den unge Pige, der fyldte sin Spand ved Torvets Springvand, og den rige Købmandsdatter til Fest i Hjemmet eller paa Landtur, begge var de ligemeget henviste til selv ved sin Optræden at holde sig i Respekt. Og hvidnedes Haaret under Baretten eller Konehuen, mødtes de to Køn endnu slagfærdige, hvad enten det gjaldt offentlig Indflydelse, Familjetvist eller Ordning af et godt Ægteskab for en af Slægtens unge.

Under slige Forhold udklækkedes hos begge Køn en Sum af Omgangs-Egenskaber, der var nødvendige for, at Samfundsmaskinen kunde gaa, og som blev meget iøjnefaldende. Man spejlede sig i Omgang med andre, og lærte ikke blot at være renvadsket, passende paaklædt og ikke at støde an hverken paa Gade eller ved Maaltid; men man gik videre og bestræbte sig for at vække Behag, vise beleven Elskværdighed, indtage ved Lethed, Finhed og Takt. Sit højeste Udtryk fandt denne Evne i det levende Ord. Det gjaldt om at kunne fængsle ved sin Tale, glimre ved Vid. Alt efter Omstændighederne burde man kunne fortælle en Historie, saa alle hang ved ens Læber, eller i Tvehaands Ordleg kunne forme et kort Svar, snart bedaarende som et Kærtegn, snart skarpt og rammende som et Kaardestød.

Herved dannedes en ny Form for Omgangstone og, om man saa vil, en ny og højere Moral. Det ny og højere bestod ikke i, at Lidenskaberne afskaffedes eller blot svækkedes. Men de nødtes til at omklæde sig. Had og Ondskab maatte paatage sig Elskværdigheds Maske for ikke straks at komme i Strid med alle Former. Vel var der, moralskt seet, kun lidet vundet ved denne Omvej, blot en Ventetid til hemmeligt at hvæsse Dolken skarpere. Men i Kønsforholdet mellem Mand og Kvinde fik denne Udsættelse afgørende Betydning.

Der var kommet noget nyt dem imellem, som ikke kendtes

af Skolastiken med dens Enten-Eller: Brunst eller hellig Afsky. Den sanselige Drift, der forhen kun ejede et eneste Udtryk for Tilfredsstillelse, var ligesom bleven opløst i en Sum af Bestanddele, forvandlet fra Glimt til Farverække. Skriget havde udviklet sig til Sprog. Heraf fulgte ikke blot en ny rig Sum af bevidste, blidere Kærtegn; men Lysten til under beherskede Former at være hinanden til Behag, vakte stundom en Samfølelse, der var vidt udover, hvad Skolastiken forstod. Og uformærkt udvidedes Grænserne for, hvad der drog Mand og Kvinde til hinanden. Der blev Plads for Venskab, Glæde ved paa fælles Omraader at slaa Følge, eller blot i Hengivenhed at fylde noget tomt. Dette var ikke Skolastikens englerene Serafer i Flugt mod Himlen. Det var hjemligt Møde paa Jorden, hvor Sjæl fredeligt sladrede med Sjæl, medens Attraaen var lagt til Ro og blundede indenfor.

Samlivet i de norditalienske Byer blev da en Indsigelse mod Skolastikens Sandhed. Her var Forholdet mellem Mand og Kvinde blevet frigjort som intet andet Steds. Og dog havde ikke Forplantningsdriften løssluppen omstyrtet alle Skel og forvandlet Byerne til Sodoma og Gomorrha. Tværtimod var den dyriske Drift ligesom bleven adlet gennem Frihed og havde paa egen Haand skabt sig nye Ansvarsskranker. Vel husede disse Byer ogsaa megen Usædelighed, ikke blot fræk, men forfinet, der følte sig hjemme under Fløjl og Gyldenstykke, ja smuttede ind med selv bag Slør og i Skriftestol.

Men over denne Underbund hævede sig en fyldig Opvækst af nye Forhold, hvor begge Køn muntert mødtes, mens utallige Hensyn dog usynligt holdt igen, Hensyn til Fader og Moder, til hvad andre vilde sige, til hvad ens egen Værdighed krævede. Istedetfor, som af Skolastiken forudsagt, hver enkelt straks lynsnart at skulle bukke under, dannede disse Byvæsner ligesom Husene i deres By en mylrende Sum af høje Gavle, Kvistspidser og Rygninger, gennem hvilke Elektriciteten under Uvejr uafbrudt men jævnt udlod sig, saa at man i hvert enkelt Hus nogenlunde uforstyrret kunde passe hver sin Gerning. Den nye Kønsmoral var ikke i ligefrem Strid med Kirkens, men heller

ikke helt afhængig af denne. Tværtimod viste det sig, at under Uvejr var Byernes Kirkespidser ofte de mest udsatte.

Det norditalienske Byliv var det ene Sted i Italien, hvor der blev givet en ny Fortolkning af Forholdet mellem Mand og Kvinde. Det andet Omraade, hvor det samme foregik, var i den vaagnende Kunst, særlig Billedkunsten. Skøndt den i Plan laa over det egentlige Byliv, var den dog stedligt hyppig knyttet dertil og i visse Maader selv en Blomst deraf.

Det var gaaet med Billedkunsten i Italien som med Bylivet, oprindelig havde begge følt sig i fuld Overensstemmelse med Skolastikens Livssyn. Troligt havde Billedkunsten, der ofte udøvedes af Klosterbrødre, givet sig i Kirkens Tjeneste og søgt at vække den religiøse Stemning. Det, hvorpaa det i disse Krucifikser, Helgenbilleder og bibelske Gengivelser kom an, var ikke Natursandheden, men det opbyggelige, det, der netop drog Sindet bort fra denne Verden og den syndige Natur op imod Gud. Hvad gjorde det, om et Legeme var fortegnet, et Optrin utydeligt udtrykt, naar blot det væsentlige var tilstede, naar blot under de kysk tilhyllede Former og Forhold Himmelretningen var der, den Sindets Stemthed, som højtidsklædt og i Takt med Musiken og Røgelseduften bares op ad af Kirkeunderet.

Men som det var gaaet i Bylivet, gik det ogsaa i Kunsten. Paa et vist Punkt i Byernes Udvikling, da det letvakte Ord var blevet sig bevidst som Tale, havde man faaet Øjet op for Oldtidens Forfattere. Man beundrede dem, og under livligt Studium af dem opøvedes saa en moderne Udtryksevne og Fortællekunst. Ganske paa lignende Vis opdagede Billedkunsten paa et vist Punkt af sin Udvikling Oldtidens Arbejder, særlig dens Billedhuggerkunst. Man beundrede Natursandheden i disse Former. Man begyndte at efterligne dem. Uden at man blev sig Omslaget fuldt bevidst, opgav man lidt efter lidt det blot opbyggelige med dets tynde, betagne, halvt knækkede Figurer og ombyttede det med en ærlig Gengivelse af det naturlige saavel i Ansigtsudtryk

som i Lemmer og Stillinger. Tyngdepunktet gled halvt uformærkt fra Kirkeunderet til det rent menneskelige.

Paa utallige Maader fik denne nye Retning Næring under Byforhold. Den voksende Rigdom og Selvfølelse hos Befolkningen vakte Lyst til at se sig selv fremstillet. I Stedet for de evindelige religiøse Emner stilledes der da nu ofte Kunstnerne den nye Opgave at gengive blot et Menneske, fremstille et Portræt (Fig. 84). I Byerne blev det efterhaanden Skik, at de store religiøse Skuespil, der tidligere var blevne udførte kun af gejstlige, gled over til at bekostes og fremstilles af Borgerne selv. Hvilket opildnende og befrugtende Syn for en Kunstner her at se ikke udpyntede Kirkedukker foreviste for en maabende Mængde, men en levende Gudsmoder med sit Barn paa Armen, en virkelig Josef trækkende Æslet paa Flugt til Ægypten, alle Disciplene samlede, den levende Kristus bærende sit Kors, Kvinderne grædende ved Graven! Og alt dette ikke som en vanhellig Efterklang, men udført af troende, der helt betagne var med i, hvad de fremstillede, og selv skabte nye Ord og Udtryk for det højeste virkelige. Hos enhver sand Kunstner, der saa dette, maatte

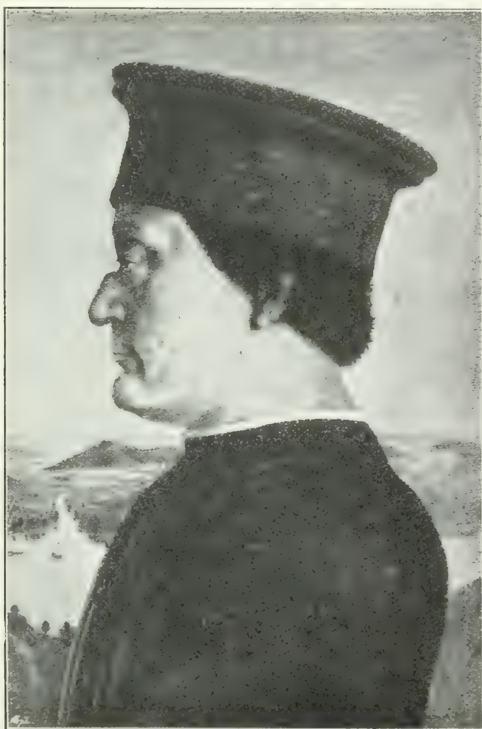


Fig. 84. Piero della Francesca: Portræt af Hertugen af Urbino, Federigo di Montefeltro.
(Maleri i Uffizii i Florens.)

Synet fænge, Emnet sprænge de gamle snævre Arbejdsfelter, der havde været dem anvist: blot at fylde en lille Firkant i en billedskaaren Altertavle eller male Forbogstaver i en Billedbibel. Det sete krævede Frihed, Lys og Plads for at gengives. Og som ved et Trylleord veg Skrankerne til Side, bredte Fladerne sig til Størrelse med Hjems og Kirkers Vægge, alt imens den nys opfundne Oliemaling gav Farverne Liv og holdbar Glans.

Idet de to nye Bestanddele i Billedkunsten: Sansen for Oldtidsværkernes Former og for Virkelighedens Liv mødtes og blandedes, var Frafaldet fra Skolastikens Synsmaade fuldbyrdet. Frafaldet blev overalt let kendeligt paa den nye Interesse for det hidtil omhyggeligt undgaaede: det nøgne. Syndefaldet trængte igennem til alle fra den Stund, Kunstneren fandt det nødvendigt af Sandheds-Hensyn først i deres Udkast at tegne Skikkelserne nøgne for derefter at tilføje Klædedragten med dens Folder.

Det nøgne i Kunsten svarede til det nye Samliv i Byerne mellem de to Køn. Efter Skolastikens Forklaring maatte begge disse Forhold baade udtrykke og selv medføre en løssluppen og over alle Bredder stigende, almindelig Usædelighed. Vi har set, at Samlivet i Byerne ikke nødvendigt førte hertil. For Kunstens Vedkommende, der jo i visse Maader blev Udtrykket for den Aand, der udgik fra Byerne, blev netop Anvendelsen af det nøgne paa engang en Maalestok og en ubevidst Vejleder for den Samlivstone, den Kønsmoral, som det nye Forhold mellem Mand og Kvinde medførte.

Ligesom hos Bybefolkningen laa ogsaa i den kunstneriske Fremstilling underst et Lag, hvor Kønsdriften fejrede Fest. Den mødte ikke blot i mytologisk Skikkelse som en Venus, en Leda eller Nymfer, men den iførte sig ogsaa bibelsk Form, smuttede ind og ud af Paradis med Adam og Eva, ja viste sig i Forening selv med en bodfærdig Magdalene. Men over denne Underbund hævede sig i Kunsten som i Bylivet en fyldig Opvækst af nye

Udtryk, hvor Forholdet mellem Mand og Kvinde udlod sig gennem et Væld af nye Former for Forstaaelse. Der kom ikke blot Ild i et brændende Blik, Livsglød og Skærhed i Kødfarven, men der bredtes, som hos Tizian (Fig. 85), en egen Højhed, Ro og Harmoni herover, som uvilkaarligt holdt paa Afstand og næsten forvandlede Attraa til Andagt.



Fig. 85. Tizian's Selvportræt. (Berlin.)

Der kom nye Former for Stemning, ikke blot enkelte, men sammensatte som Mona Lisa's (Fig. 86) vidunderlige Smil, som Udtrykket i Rafaels bestandigt vekslende Selvportræt (Fig. 87). De to Køn droges vel mod hinanden, men de skiltes dog atter ad i Sysler, i Interesser, i Karakter. De veg fra hinanden ved Alder, blev til glade Børn og alvorlige gamle. Og førend man rigtig saa sig for, var Forvandlingen foregaaet i Kunsten ligesom i Bylivet. Af de to Køns Frigørelse og Samliv, som Skolastiken havde frygtet som den visse Fordærv, var fremgaaet noget nyt, det rent menneskelige.

I Kunsten paa dens Højdepunkt fik dette menneskelige et endnu klarere Udtryk end i Bylivet. Kunsten drog Næring af dybe Fortids-Kilder: Romerrepublikens sejge Naturkraft, trodsigt hærdet og hævdet gennem Aarhundreders Nøjsomhed



Fig. 86. Leonardo da Vinci: Mona Lisa, Portræt.
(I Louvre i Paris.)

hjemme og ubændige Stangen mod alle Naboer; Kejserdømmets Storhed og Pragt, formklar og selvfølgelig; Pavemagtens Verdenskrav og Pagt med Gud ikke ifølge en hemmelighedsfuld Tankefordybelse, men i Kraft af et nedarvet Herskersinds praktiske Redebonhed. Til disse Minder og Indtryk føjede Virkeligheden en frugtbar Tilgift: Skarpt Sollys fra Hav til Hav over veldyrkede Agre, lodne Bjerge, befæstede frie Byer med Rigdomme samlede fra alle Lande. I Forening brændte Minder, Indtryk og Virkelighed sammen, da Tidens Fylde kom, til en ny kunstnerisk Forstaaelse af det menneskelige.



Fig. 87. Rafael: Selvportræt (?).
(Maleri i Louvre.)

Dette menneskelige var ganske vist delt i Mand og Kvinde. Men dets højeste Maal og Udtryk var ikke kønsligt Samvær mellem begge. Dette sidste var naturligvis et berettiget menneskeligt Forhold. Og næppe er nogen berømt Maler gaaet saa vidt som f. Eks. Correggio i under forskellige mytologiske Former frit at fremstille det. Men selv hos ham sporer man Sydboens Glæde ved Vinen, Uvilje mod Rusen. Det beruste Samforhold, den sambrændende Attraa, opløses af

ham helst i Fremstillingen af Modsætningerne, der mødes. Det gaar da ham som hans øvrige Landsmænd og Kaldsfæller. Det højeste menneskelige ytrer sig for dem ikke i kønslig Blanding,

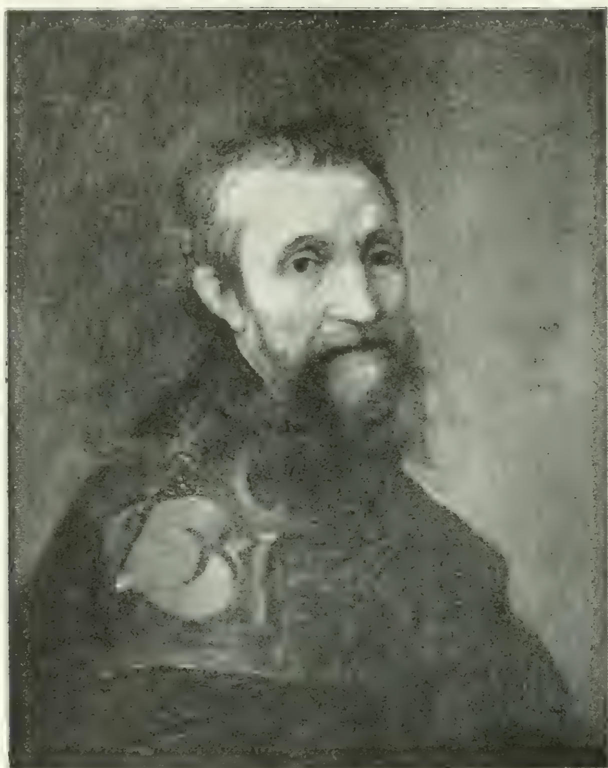


Fig. 88. Michelangelo Buonarotti (1475—1564).
(Maleri af Marcello Venusti (?) i Museet paa Kapitolium i Rom.)

men netop i ædel Selvhævden, der naturligt sondres efter Køn i mandig Kraft og kvindelig Ro og Ynde.

Selvfølgelig var der mange Afskygninger indenfor dette fælles. Særligt gjorde to Strømninger sig gældende, de samme, der for over Tusind Aar siden havde delt alle tænkende Romere i Stoikere og Epikuræere. For en Række af Kunstnere, der naaer højst i Michelangelo (Fig. 88), trænger Mandens Kraft til at



Fig. 89. Michelangelo: Moses.
(En Del af Gravmindet over Pave Julius II i Kirken St. Pietro in Vincoli i Rom.)

aflægge, eller rettere have aflagt, Prøve. Selv i Hvile spændes Musklen, Armen mindes Spydkast, Sædet Hesteryg og Hingstens vredne Flanker. Videre svulmer Kraften og kryster den hele Natur og dens Ophav. Der vokser Horn ud af Panden paa Moses (Fig. 89), der gnistrer Liv fra Skaberens til Adam udstrakte Haand (Fig. 90). Hvor Gud i Tidernes Morgen udslynger Kloder, følger Gudmanden dem i et pegende, svævende Sæt som en Keglespiller efter Kastet (Fig. 91). Kvinder svarer hertil. Denne svulmende Fylde er ikke Yppighed, endsige blot Fedme. Den er Fostrekraft og Højhedsmærke, lige kærnesund og værdig, hvad enten den hviler, svæver eller som nyskabt Eva gør sin første Ærbødighedsforbøjning for Skaberen (Fig. 92).

Den anden Række af Kunstnere, der svarer til Oldtidens

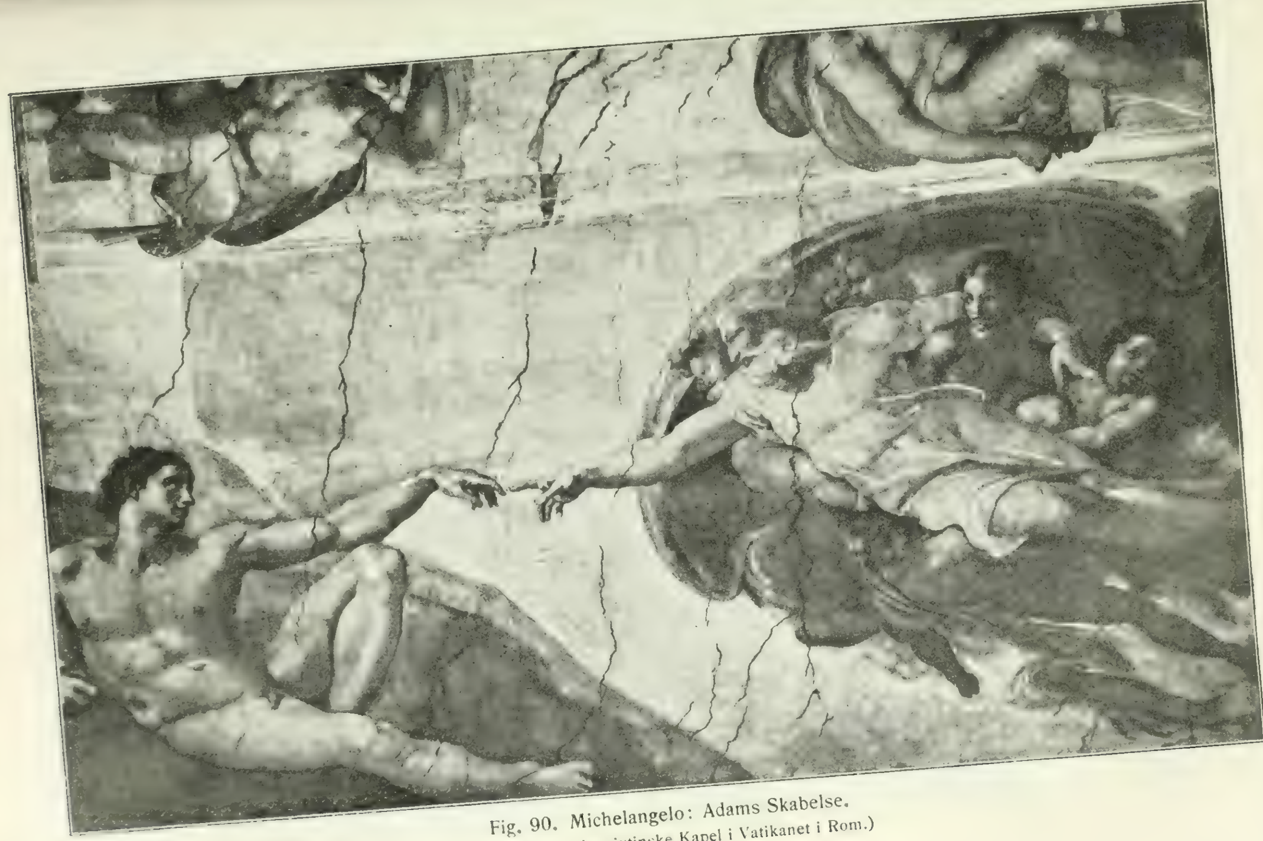


Fig. 90. Michelangelo: Adams Skabelse.
(Loftsmaleri i det sixtinske Kapel i Vatikanet i Rom.)



Fig. 91. Michelangelo: Himmellegemernes Skabelse.
(Loftsmaleri i det sixtinske Kapel i Vatikanet i Rom.)

Epikuræere, forenede en Mængde af de største Navne indenfor sig. Det fælles er her en Tilbøjelighed til at lade baade den mandige Kraft og den kvindelige Ro og Ynde gaa op i en højere Enhed, en ædel Harmoni, hvis Kendemærke er, aldrig at lade sig



Fig. 92. Michelangelo: Evas Skabelse.
(I det sixtinske Kapel i Vatikanet i Rom.)

overrumple. Det er denne Harmoni — en fintdannet Rejsendes værdige Holdning — der gør den smukt formede Johannes den Døber, den flyvende Merkur, Kristus, hvad enten han velsigner, fristes eller dræbes, Martyrer og Martyrinder, Maria der bebudes og Maria med Barnet, Gudinder og almindelige Kvinder, paaklædte, blottede, i Sorg eller til Fest — alle til lutter Søskende og Medlemmer af en og samme ædle Slægt. De savner ikke Liv

og Udtryk; men dette afpasses og forfines til den mindst mulige lille Bevægelse og samles helst i et talende Blik.

Det er denne rolige, værdige Hæderlighed, der stundom svækker Helhedsindtrykket og kunde bringe en uindviet til at mistyde f. Eks. Leonardo da Vincis Nadverbillede (Fig. 93) som en Efterforhandling ved Maaltidet mellem brave Dommere om, hvorvidt dog ikke en Formildelse af den afsagte Dom var mulig. Med næsten lige Lethed lader Rafaels berømte „Forklarelsen paa Bjerget“ (Fig. 94) sig udlægge som Forherligelse af Epikurs Livssyn. Underst: Kiv og Uro. Midtvejs: Sløvhed og Søvn. Øverst: de Vises harmoniske Færd, der utynget, let som en Dans, glad oversvæver Livets Forhold.

Dette staar i Forbindelse med begge Retningers, altsaa hele Kunstens Syn paa det religiøse. Alle er de enige om, at Kirkens Lære bør holdes højt i Agt. Romerkirken er jo Pantet paa Italiens Storhed, den har formet Kunstnerens Barndomsindtryk og i mangt et Tilfælde stillet ham selve den kunstneriske Opgave. Men det kristeliges allerinderste Indhold: Menneskets og Naturens Grundfordærvelse, er i Strid med Kunstnerens egen og Oldtidsværkernes Forudsætning: Menneskelivets og Legemets Skønhed. Stiltiende afløser derfor den kunstneriske Forudsætning den kirkelige. Kristi Komme til Jord bliver under disse Forhold ikke en yderste Nødhjælp, men et skønt Plus til en alt forud given Fylde. Det er næsten for meget for den allerede saa rigt udstyrede Menneskenatur. Tilgiften maa bæres som en kostelig Bylt under Armen.

Correggio er den, der, indenfor den givne Ramme, vistnok kommer Kristendommens Aand nærmest. Ligesom han gik videst i dristig Gengivelse af kønsligt Samvær, saaledes vover han ogsaa her at belaste den skønne Menneskeskikkelse med den dybeste og inderligste Smerte. Kristi Sjælelidelse er i hans Fremstilling nær ved at sprænge de harmoniske Former og nedsætte disse til en blot lavere Natur. Men Mængden af hans Kunstfæller, og tillige de største, vælger en Udvej. De fremstiller Kristus enten som den ophøjede afdøde eller allerhelst som Barnet. I begge Tilfælde omsættes det religiøse som forskøn-



Fig. 93. Leonardo da Vinci: Nadveren.



Fig. 94. Rafael: Kristi Forklarelse paa Bjerget.

nende Stemningsudtryk paa de menneskelige Omgivelser. De ædelt formede er fromt betagne. Og selve Hovedfiguren glider som Udtryk for enten det fuldbragte eller det forjættede, der skal komme, over i en vis sindbilledlig Klasse, hvor Vægten af det betydningsfulde ligesom vokser ved ikke direkte at fremhæves, men ved blot at kastes tilbage som Genskin fra Virkningen paa Omgivelserne. Den oprindelige Himmellyd er omsat i Ekko.

Paa dette Omraade naaede Kunsten overordentlig vidt. Det dybe Barneudtryk blev et Felt, der med Forkærlighed behandledes. Og mellem alle disse Englehoveder, selv ved Siden af Rafaels uforlignelige to smaa, Kunsten og Videnskaben ved Foden af den sixtinske Madonna, ejede stundom Jesu Barneblik (Fig. 95) noget endnu dybere, noget anelsesfuldt betagende, som om Livets den store Hemmelighed her var udløst og barnegemt til Stede.

Men Hovedfiguren blev dog Moderen, Madonna. I denne Skikkelse fandt man Lejlighed til at forherlige ikke blot den kvindelige Skønhed, den ædle Ynde, men Kvindeligheden i dens fulde Omfang, ogsaa dens fra Manden vendte Side. Thi i denne moderlige Ømhed for den spæde, i denne yndefulde Varsomhed, denne varme, selvforglemmende, næsten tilbedende Glæde ved det nye Liv, i hele denne Skikkelse, hvor alle Aldere, Barn, Jomfru, Moder, Matrone mødtes, havde Tiden frembragt sin mest ejendommelige Skikkelse. Her var mere end den romerske Republiks hæderlige Husmoder, mere end Kejserdømmets Kvinder og Gudinder med deres ferskenfine Hud, rolige Blik og ædle, uforstyrrelige Rejsning. Romerkirken havde her fremelsket en ny og rigere Art italiensk Kvinde, der som den selv ydmygvarm og villig fattede Højheden i at være den af Gud benaadede. Vel var alle Kunstens Kvindeskikkelser i Slægt, lige fra Venedigs gyldenklare Skønheder til Guido Reni's guddommelige Væsener, der hoftebrede, æterfriske som „Dagens Tider“ glade skred frem omkring Solens Vogn (Fig. 96). Men skønnest var dog hun den jomfrueligt bøjede ved Italiens Kirkevugge, hun, der som Moder bar i sine Arme hele Verdens Lys.

— —



Fig. 95. Rafael: Madonna med Barnet („Madonna del Granduca“.)
(Maleri i Palazzo Pitti i Florens.)



Fig. 96. Morgenrøden, „Lucifer“ og Solens Vogn, omgiven af Dagens Tider.
(Frescomaleri af Guido Reni i Loftet paa Palazzo Rospigliosi i Rom.)

Som det vil ses, var den nye Forstaaelse af Forholdet mellem Mand og Kvinde, der forkyndtes i Italien, af en egen, uklar Art. Det havde løsrevet sig fra Skolastikens Synsmaade og vokset sig frit i de norditalienske Byer. Trods sin Frihed var det dog ikke endt i Udskejelser, men havde selv skabt sig nye Ansvarsskranker. Gennem Kunsten havde det udtrykt og fattet sig selv som Led i en lang Udviklingsrække, hvor dunkle Fortidsminder endnu var i Stand til at skyde livsfriske Skud. Men idet det saaledes nationalt spejlede sig, var det blevet sig bevidst ikke blot som nær beslægtet med gammel Romeraand og med Antiken, men tillige med Romerkirken.

Den hele Frihedsbevægelse antog herved en Kresform, bortfra og atter tilbage mod Skolastiken. Dette Folk, der i Oldtiden havde frembragt Vestalinder, kunde ikke være uforstaaende overfor samme Tanke, fordi de nu kaldtes Nonner. Og ingen Italiener, der fuldt forstod sig selv og sit Land, kunde i Længden være i Strid med det, der udgjorde Landets Stolthed, Fortsættelsen af Aartusinders Bestræbelser: Romerkirken og dens Verdensherredømme. Hele det nye Syn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde, som det var gennemført i Bylivet, udtrykt i Kunsten, blev da blot som et livligt Indfald, en ypperligt udtrykt, men atter tilbagefangen Tanke. Mand og Kvinde vedblev som fordum at gaa i Kloster for at tjene Gud og Romerkirken. Og ganske naturligt. Gudsmoder var jo for enhver Italiener og Italienerinde i snævrere Forstand min Frue, Madonna.

Hvad Italien paa dette som paa mange andre Omraader nationalt gav i Renæssancen, tog det atter nationalt tilbage.

Maaske kunde under andre politiske Forhold de nye Tanker have vist sig for stærke til atter nationalt at bindes. Men alt virkede i det 16de Aarhundrede til, at dette maatte blive Udfaldet i Italien. De rige, frie Stæder, som Fortids Handelsforhold havde skabt, visnede hen, da Søvejen til Ostindien og til Amerika stillede andre Lande og Byer i de begunstigedes Række. Sammen med Velstanden gik Byernes Frihed paa forskellig Maade tabt. Da Pavedømmet hævede sig af sit religiøse Forfald, kom med Jesuiterne en mørkere Retning tilvejrs, der ikke agtede

Kunsten. Paven som de andre italienske Fyrster havde nok at gøre med at værge sig mod fremmedes Overgreb.

Under disse Forhold blev de nye Tanker, der med saa stort et Held var fremdrevne i de italienske Byer, hemmede i deres Vækst. Rodægte trivedes de i Længden ikke ret i den italienske Jord. Og indpodede paa den nationale Stamme viste de en ensartet Tilbøjelighed til, naar de kom i Blomst, kirkeligt at sænke Hovederne. Som Kunst kom de til rigt at smykke Italien. Som Tanker fik de mest Betydning ved, at deres Støv befrugtende drev til fremmede Egne.

3

SPANIEN

I Spanien fik Besvarelsen af Spørgsmaalet om Forholdet mellem Mand og Kvinde et af sine mest udprægede Udtryk. Ikke fordi Svaret kom til at afvige saa meget fra Kirkelærens, men fordi baade Omgivelser og indre Forhold tegnede Linjerne op med skarpere Træk, saa at Indtrykket dog blev et andet.

I Aarhundreder havde Landet været delt mellem Maurer og Kristne. Maurerne havde længe nok været det herskende Folk, til at deres Syn paa Kvinden havde paavirket de kristne Spaniere. For Maurerne som for alle andre Muhamedanere var Kvinden et lavere Væsen end Manden, kun skabt til hans Sansenydelse. At være velstillet som Mand her paa Jorden bestod i at have et godt forsynet Harem, at være salig hisset, at betjenes af evig unge Houris. En Kvindes højeste Maal var at behage Manden.

Hos de kristne Spaniere maatte denne deres Fjenders Synsmaade ægge til at understrege deres egen modsatte. Mand og Kvinde var lige stillede, og Ægteskabet var Enegifte. I deres Iver for at understrege Modsætningen gik de imidlertid videre endnu og vedkendte sig Skolastikens allerydersté Paastand, at alt, hvad der drager Mand og Kvinde sammen, er idel Synd, med mindre det af Gud naadigt forvandles og helliges i Ægteskab.

Ad modsat Vej var de saaledes naaede til at blive enige med Maurerne om, at Elskov blot var heftig Sansedrift, en Slags Ild-

kunst, der opstod ved pludselig Selvantænding. Begge Folk satte i deres Hjerter lige Pris paa Fyrværkeriet. Men for Maurerne var det nærmest en Luksussag, som man til en Art Erstatning for den af Profeten forbudne Vin tillod sig saa hyppigt og saa vidt, som ens Formuesvilkaar rakte. For Spanierne derimod var Flammen, skøndt udvortes een og samme, dog af vidt forskellig Art; den enten helvedsved eller brændte altarklar. Og desværre havde man kun Ret til et eneste Kirkelys. Men lige fristende tog de utændte Kvinder sig ud, hvad enten de som de mauriske kun saaes tættilslørede og indpakkede, eller som de spanske viste sig halvtilslørede under Mantillens Kniplinger. Ikke mindst de spanske Kvinder, der var sig deres Kristenværd bevidst, virkede dobbelt tiltrækkende ved deres maurisk-kristelige Blandings-Etikette: „Manden til Behag“ og „leg ikke med Ilden“.

Disse Forhold ændredes ikke væsentligt ved Granadas Fald og Maurernes Fordrivelse. Stoltheden ved at være Kristne og helt at have sejret æggede blot yderligere Folkebevidstheden og gav Forholdet mellem Mand og Kvinde paa den spanske Halvø en endnu mere udpræget Form. Hos begge Køn trivedes en gennem Aarhundreder nedarvet Selvfølelse, der under Navn af „Ære“ nærmest kun bestod i Forvissningen om at være i Overensstemmelse med Kirkens Forskrifter, altsaa en ret Kristen. Som en Pind opretholdt og stivede den Personligheden og udgjorde hyppigt det hele Bevidstheds-Indhold. Men denne indre Pind var udvendigt i Spidsen belagt med en heftig Sansedrift.

Det selskabelige Samvær mellem de saaledes ens udstyrede Mænd og Kvinder bestod i under de mest udsøgte Former smidigt og livligt at være hinanden til Behag ved uophørligt at søge at stryge den andens Tændsats. Men lykkedes dette, og Tændstikken kom i Brand, brændte jo „Æren“. Her var da kun eet af to at gøre. Enten at hævne den tabte „Ære“ ved Drab. Eller, hvis sligt var muligt, skyndsomst at faa begge Parter plantede som Altarlys i Ægteskab. Men saa modtagelige som man var, hændte det ofte, at vedkommende ikke kom fuldt i Brand, men kun spruttede Gnister. Hvormeget af „Ære“ var nu herved gaaet tabt? Her afgjordes Sagen gerne ved kort Proces, hvor

Skinsyge var Dommer og lynsnart kunde trykke den ene af Parterne, Mand eller Kvinde, den hævnende Dolk i Hænde.

Underligt tog da det hele Folkeliv sig ud. Stikkende Sol over den tørre Højslette, befolket af en haardfør, ildfuld, grusom Slægt. Mistænksomt saae rynkede gamle til, mens alle de unge omsværmede hinanden i Sollyset med stjaalne, men mere brændende Blikke, Ord og Lader end andensteds. Alt syntes at aande Elskov. Og dog var der fremmede Ildglimt deri. Luften dirrede. Hver Bi ejede Brodd, hver Blomsterkalk Evne til at kvæle. Mand og Kvinde var vel her sammen som Adam og Eva i Paradis. Men hver især af dem var baade Slange og hævnende Guddom tillige.

Hvorledes forligede Kirken sig med dette aabenlyse Lefleri? Al Sanselighed var jo dog Synd. — Den saae til. Nysgerrigt nydende, koldt ledende, stadigt paa Spring til at straffe.

Thi denne Elskovsleg kunde jo slet ikke undværes. Den udgjorde Livets Indhold, Skriftestolens Hemmelighed, Kilden til hele Kirkens Magt. Præsten nød derfor at være ved Skrifte Medvider i al denne Sansegløđ. Vel var han ikke ligefrem Deltager. Men til Gengæld havde han den Efternydelse hemmeligt at lede Spillets Gang og saa — maaske den største Tilfredsstillelse for en Spanier — tilsidst at kunne slaa ned som grusom Dommer. Thi for en Inkvisitionens ægte Søn var det en tredobbelt Nydelse, som man maatte være af spansk Blod for fuldt at fatte: At efterstræbe og blotte Synden, at favne den i afnødt Tilstaaelse, og sluttelig som Gud at dræbe den. Hemmeligheden var med andre Ord, at Kirken i Spanien vel var Guds Stedfortræder paa Jorden, men tillige selv en Spanier. Som saadan elskede den glødende sin Brud, Menigheden. Og som Udtryk herfor myrdede den hende af Skinsyge.

Dette spanske Forhold mellem Mand og Kvinde gav sig naturligvis Udslag paa mange Maader. I Samtidens blomstrende Skuespildigtning spejlede det sig tydeligt, og mange af dets

Træk har holdt sig let kendelige ned til vore Dage. Hos Skuespillenes Helte og Heltinder var det altid „Æren“, hvorom det drejede sig. Striden stod mellem „Ærens“ Bud og Elskovslidenskaben. Begge syntes lige ustyrlige; men „Æren“ havde, naar det kneb, Lov til alt, til enhver Slags Grusomhed og Mord. Elskov derimod var forbudt, var Forbrydelse; kun Ægteskab var tilladt.

Mellem disse to, „Ære“ og Elskov, stod altsaa den højst ulige Kamp, forsaavidt alt var tilladt den ene og forbudt den anden. Dette ulige Parti betegnede imidlertid blot det aldeles nødvendige Forspring, som maatte indrømmes den svagere Part, „Æren“; thi Elskov var, som hver bevidst, den paa Forhaand stærkeste.

Idet nu her, som til alle Tider, Lystspillenes Indhold bestod i, at „de to fik hinanden“, saa var dette paa Spansk dog stundom møjsommeligere end ellers. Thi de to, der skulde forenes og blive til eet i Ægteskab, var ikke blot Helt og Heltinde, men indeni hver enkelt af dem atter: Ære og Elskov. Det lykkedes naturligvis; men Maaden, hvorpaa det skete, Vanskelighederne, der var at overvinde, viste som oftest den store Forskel mellem spansk Tænkemaade og andre Folkeslags.

I Spanien var det saaledes forbudt Kavaleren at tale til en Dame. I andre Lande, f. Eks. Frankrig, var det netop hans Pligt at vise sig underholdende, Beviset for at han var en ret Kavaler. For Frankrigs Vedkommende medførte dette senere de saakaldte „Konversationsstykker“, og i hvert Fald blev Ord, Intriger og Karaktertegning Skuespillenes Hovedindhold. I Spanien derimod, hvor Ordet var afskaaret Elskeren, svulmede Handlingerne op. Selve det at komme hinanden til Orde, var jo en Handling. Og desuden omgærdedes Elskoven af en Masse Hindringer, baade hos Omgivelser og hos den elskende selv, der alle skabte Handling. Til saadanne Hindringer hørte først og fremmest Skinsygen, Ærens og Kærlighedens Halvbroder, der overalt var paa Færde, og tillod sig de mest uoverlagte Handlinger.

De spanske Skuespils Indhold blev da, som Livets selv, en Mylr af Handlinger, der foer efter hinanden, bed hinanden i

Nakken og sprang fra, alt behændigt og ildfuldt, som kælne Katte i Leg, mens Ære, Elskov og Skinsyge istemte de dertil hørende, vekslende Toner. Forfatterne syntes uudtømmelige i Opfindsomhed. Derfor naaede ogsaa den spanske Skuespildigtning til en Højde og Rigdom i Retning af lette Stoffer med velslynget Handling, saa at den siden da har kunnet gavmildt forsyne det øvrige Evropa. Hvert Lands Literatur indeholder Vidnesbyrd om, at siden da er ingen Digter, der var kommen i øjeblikkelig Emnenød, gaaet tomhændet bort, naar han søgte om et eller andet „frit efter det Spanske".

Den store Kamp mellem Ære og Elskov førtes ikke alene af Kirke og Menighed, eller paa Skuepladsens Brædder. Den stod i hver enkelt Spaniers Indre.

Vil man have et malende Indtryk heraf, vælge man som Eksempel Spaniens første Mand i det 16de Aarhundrede, Philip den anden (Fig. 97). Hos ham trivedes i en mærkelig Grad utøjlet Driftsliv Side om Side ikke blot med den strengeste Religiøsitet, men med en Mængde andre Egenskaber, der hos en anden Art Natur maatte have virket som Hemsko.

Han var fra ung af regelmæssig, maadeholden og nøjsom i Livsvaner, haard mod sig selv som mod andre, arbejdsom til det yderste, afmaalt, tør, kold, og foruden alt dette endnu desuden helt optagen af store Planer, paa hvis Gennemførelse han satte alting ind. Men trods denne hans Sinds tilstudsede Kultur, udgjorde dets anden Halvdel den skarpeste Modsætning hertil, en fri, udyrket, voldsom Natur, vekslende som hans Hjemlands mellem yppig Fylde og forvitret, solbagt Bjerggrus, der brændte efter lædskende Væde. Hans Person blev en Tvist mellem de to Halvdele, en staaende Strid mellem Ære og Elskov.

Saaledes seet former Begivenhederne i hans Liv sig som et Skuespil, hvor netop Alvoren og Strengheden virker pudsigt ved den modsatte Art Belysning indvendig fra. Den hede, indre Sansedrift gør Stenstatuen urolig, smelter Snemanden. Thi den

forvandlede den allertroeste Hersker til en Muhammedan med større Kvindeudvalg end nogen af de Maurer, han i Troens Nidkærhed fordrev. Den gjorde alt i hans Ungdom Løjer med hans Afmaalthed og stive Ceremoniel, som f. Eks. da han ved sin



Fig. 97. Kong Philip II af Spanien.
(Maleri af Coello i Berlins Museum.)

første Dronnings Indtog ikke kunde afvente hende, men maatte, paatværs af alle Anstandsregler, forklædt ned paa Gaden for straks at tage hende i Øjesyn. Den lod ham, da han var ved at naae sit Maal og ved sit andet Ægteskab havde vundet England, just i det afgørende Øjeblik glemme alle Statshensyn og paa det

dybeste krænke Dronning Maria ved sin vidt drevne Utroskab. Den ledsagede ham baade i hans tredje og fjerde Ægteskab, den tog Plads i hans Pligtfølelse, smuttede med i hans Arbejdsvilje, den fulgte ham ikke blot til Autodaféer, men endog til Selvpinsler, og døde først med ham, standhaftig og tavs, paa den kongelige Martyrrist, Klostret Escorial.

Intet Under, at hans forstaaende Folk digtede videre og antog — iøvrigt i Strid med Virkeligheden — at han dreves af Skinsyge, da han lod sin egen Søn, Don Carlos, fængsle og dræbe.

Den standende Strid mellem Ære og Elskov naaede ikke til Afslutning hos Philip den anden. De viste sig begge lige stærke. Vil man følge Striden til det sidste og se, hvorledes den ud fra spanske Forudsætninger burde endes, lade man Blikket gaa videre til hans store Landsmand og lidt ældre samtidige, Ignatius Loyola. Denne overgik Philip den anden i Viljestyrke og førte Æren til Sejr. Men Maaden, hvorpaa dette skete, kaster skarpt Lys over den spanske Opfattelse af Forholdet mellem Mand og Kvinde.

Ignatius havde indtil sit 30. Aar været en fremmelig Deltager i det spanske Hofliv med dets Elskovseventyr. Endnu melder hans Ansigtstræk (Fig. 98) om Styrken af den Sansedrift, han senere som Selvbehersker stadigt havde at kue. Han kunde aabenbart være bleven et værdigt Sidestykke til Philip den anden. Omslaget for Ignatius' Vedkommende skete imidlertid — som ovenfor omtalt — paa Sygelejet hjemme paa Herregaarden Loyola, da Krigen havde gjort ham til Krøbling. Først søgte han at drømme den gamle Drøm videre om Ridderære og Elskovsheld. Men da hans legemlige Mangel stadigt snærede den itu, uddybedes og udvidedes hans Syn.

Ridderæren var ikke at vinde i Kamp mod andre, men i Kampen mod sig selv, i Udøvelsen af Selvbeherskelsens og Selvopofrelsens vanskeligste Vaabenfærd. Og Elskovsheld hos jordiske Kvinder var for intet at regne mod at tækkes den højeste af alle Kvinder, Himmeldronningen. Ære og Elskov, blot i forklarede Former, blev da fremdeles hans Livs Hovedindhold.

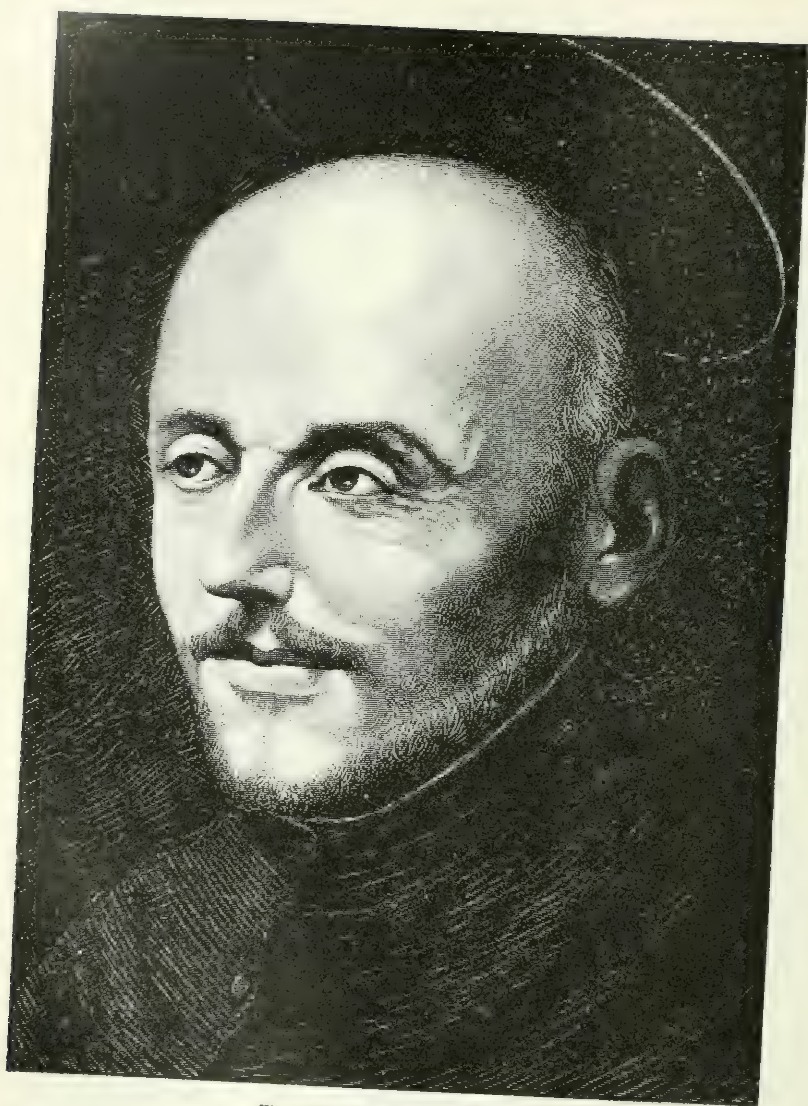


Fig. 98. Ignatius de Loyola.
(Maleri af Coello i Jesuiter-Kollegiet i Madrid.)

Dette gav sig uvilkaarligt tilkende i hans stadige Anvendelse af militære Former og hans ejendommelige Hævden af, at uafbrudt „Eksercits“ er nødvendig. Og det røber sig tydeligt i, at Mariadyrkelsen blev Midtpunktet i Jesuiternes hele Forkyndelse. Hvilken Selvforstaaelse rummes ikke i et Udbrud som dette: „Det er svært at blive salig ved Kristus, men let at blive det ved Maria“.

Indenfor den spanske Opfattelse af Forholdet mellem Mand og Kvinde er endnu værd at lægge Mærke til den lidt uklare Særstilling, der tillagdes Kvinden. Den bar Præg af sin historiske Oprindelse: et kristeligt Ridderfolk i Kamp med og dog paavirket af Muhammedanere. Fra een Side seet var Kvinden naturligvis ligestillet med Manden. Hun havde saaledes samme Ret som han til at nære Skinsyge. Thi Skinsyge var jo, hvad enten den var Kirkens, Ærens eller Elskovens Udtryk, en Hævnerske af Frafald og Utroskab. Det er da et ægte spansk Billede, naar der f. Eks. i Don Quixote berettes om en skøn, ung Kvinde, der kommer farende tilhest og bagfra dræber sin elskede, fordi hun skinsyg holder ham for utro. Da han døende beviser, at hun har haft Uret i sin Mistanke, gaar hun i Kloster.

Men fra en anden Side seet, gjaldt Kvinden ikke saa meget som Manden. Hvor der var Tale om Forførelse, regnedes saaledes Skylden for hans. Hans Ære burde have hindret Brøden. Dette kunde vel endnu tages som Udtryk for blot en vis Ridderlighed i Synsmaaden, der ikke maa tillægges videre Vægt. Men stundom aabnes der Indblik til en Opfattelse, hvor paa maurisk Vis Kvinden regnedes for en lavere Art af Væsener.

Sit mest betegnende Udtryk fik denne Opfattelse ved Ignatius Loyolas og dermed Jesuitismens Stilling til Kvinden. Da han endnu kun halvt udviklet øvede sig i sin Gerning i Barcelona, mente han at kunne anvende ogsaa Kvinder. Isabella de Rosella støttede ham paa alle Maader, og hun tilligemed to andre fik bevæget Pave Paul III til at stille dem under Ignatius' aandelige

Ledelse. Men senere voldte disse samme Kvinder ham saa meget Bryderi, at han 1549 fik udvirket den Eneret for sin Orden, at den aldrig skulde faae med Ledelsen af Nonner at gøre. Jesu Selskab bestaar kun af Mænd.

Et ret betegnende lille Bidrag til den almindelige Udvikling har hin Tids spanske Tankegang efterladt sig. Herfra stammer Sagnet om „Don Juan“, der siden da har vandret Jorden rundt.

Det er imidlertid værd at lægge Mærke til, hvilke Forandringer denne Figur har maattet undergaa for at blive almenfattelig. Det er nærmest blot en sproglig Pudsighed, at Sagnheltens Navn, Don Juan Tenorio, er blevet delt, saa at hvad paa alle andre Sprog kaldes en „Don Juan“, paa Spansk, hvor Juan (Hans) er et gængse Navn, hedder „en Tenorio“.

Mere oplysende er, hvad Figuren har maattet afgive af sit Indhold for at blive almen menneskelig. Hos alle andre Folk betyder en „Don Juan“ kun en letsindig og uimodstaaelig Kvindeelsker. I Spanien derimod betyder Navnet nu som fordum en ugudelig Person, hvem Himlens Straf rammer, fordi hans Elskov ganske har overdøvet hans Æres og dermed Kirkens Bud. Figurens Indhold er i andre Lande malende udtrykt ved Tallet af hans Elskovseventyr. „Ak, men ved Spanien staar 1003“. I hans Hjemland derimod ligger Hovedvægten paa, at han ikke blot forfører en gejstlig Ordens Skatmesters Datter og dræber hendes Fader, men driver Spot med selve Religionen og derfor nedstyrtes til Helvede af den dræbtes Stenstatue.

4

FRANKRIG

I Frankrig spirede Modstanden mod Kirkelærens Syn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde frem paa forskellige, adskilte Punkter. De naaede ikke under Renæssancen at vokse sammen til en Enhed, men holdt sig som særskilte, ensidige Stemningsudtryk. Endnu den Dag i Dag udgør de Bestanddelene i den broget sammensatte franske Synsmaade.

Allerede i Middelalderen havde Riddervæsen og Digtekunst i Frankrig rendyrket en egen fantastisk og ukirkelig Opfattelse af Kvinden. Den hørte ifølge Sagens Natur især hjemme i Samfundets øverste Lag. Ridderens „Dame", Sejrsprisens Uddelerske, „Kærlighedshoffets" Herskerinde blev besungne i sirlige, kunstlede Vers. Men Melodierne bragte Versene videre fra Riddersal til Borgestue, til Køkkenets Skurepiger. Saaledes kunde det hænde, at løsrevne Stumper af overforfinet Tankegang, skruede Udtryk, der blot veltilfreds smagte paa sig selv, spredtes ud for alle Vinde, tændte Halvlys hist og her, indtil de endelig helt sluktes i Misforstaaelse.

Den ridderlige Damedyrkelse var i Tilbagegang henimod det 16. Aarhundrede, da den med eet fandt en Forbundsfælle fra en uventet Kant.

Den nyvakte Kundskab til Oldtidens Digtekunst skabte forsultne Versemagere baade paa Fransk og Latin. Glade flokkedes de med Hyldest om vel oplærte, fornemme Kvinder, en Margue-

rite af Navarra (Fig. 99) og andre, der kunde skatte dem. Der bevaredes saaledes i den trange Tid en halvlærd Hofvej, der forbandt den gamle ridderlige Beundring med den nye lykkelige Tid, som endelig oprandt, da under Ludvig den 14de Galanteriet fik Kongemagt.

I halvandet hundrede Aar holdt saa dette ejendommelige Galanteri sig som selskabelig Omgangs- og Høflighedsform og udviklede gennem en Række af Slægtled et racerent, fransk Kvindeideal. Ynde, Elegance, Lethed, Aandrighed var Kendemærkerne paa dette Ideal. Idet det anerkendtes, afsleb det tillige Manden. Heraf fremgik den Salonform, der lige til den store Revolution udgjorde den franske Selskabeligheds Blomst.



Fig. 99. Marguerite af Angoulème, Dronning af Navarra (1492—1549). (Efter de la Mesangère.)

Under Indtrykket af den stærke Virkning, som denne franske Omgangstone har udøvet — den efterlignedes i det 17. og 18. Aarhundrede ved alle Hoffer og i de øverste Samfundskrese hele Evropa over — har man stundom været tilbøjelig til at oversee, hvad Frankrig iøvrigt har ydet med Hensyn til Løsningen af det fælles menneskelige Spørgsmaal: Forholdet mellem Mand og Kvinde. Og dog er Frankrigs Bidrag i det 16. Aarhundrede baade dybere end det blot formelle selskabelige Svar, som siden blev det „franske“, og tillige skarpere, mere hensynsløst tænkt end de samtidige Svar hos de andre Kulturfolk. Ikke mindst for Nordboere, der er vante til at se det nye, som hint Aarhundrede bragte, udtrykt og udtømt i Luther, er det belærende at iagttage det tilsvarende Gennembrud i mere ildfuld, sydlandsk Form. Humanisten, Kirkefornyeren og Mennesket i Luther er i Frankrig adskilte i tre Personer. Idet hver af disse føler og tænker dristigere end Luther, og de derhos hver tilhører sit Slægtled, udformer der

sig i Rækkefølge en Treklang af sjælden Virkning. I Humoristen Rabelais, Melankolikeren Calvin og Tvivleren Montaigne har det franske Folk maaske frembragt sine ejendommeligste Sindsudtryk, i hvert Fald udtalt nogle af sine dybeste Tanker.

Lad os betragte dem hver især og søge at forstaa dem. Vanskeligheden ligger imidlertid i, at de alle har saa meget andet, for dem langt vigtigere, at skulle have sagt end netop om dette ene Emne: Forholdet mellem Mand og Kvinde. Og det er jo just det, vi vil have noget at vide om, og hvorfra vi vil bedømme dem.

Her er ikke andet for. Vi maa, under Paaskud af, at vi kommer langvejs fra, som velseete Gæster tage ind i deres Hjem og Tankebolig, og naar vi har seet os om og sat os til rette, uden videre — mod deres Skik og Brug, men paa usleben nordisk Vis — buse frem med vort: „Naa, og hvordan har saa Konen det?“

5
RABELAIS

Rabelais er den franske Forfatter, hvis Tankegang Danske af alle Udlændinge — og maaske af mange Indfødte med — har lettest ved at forstaa. Man fristes til at gætte paa Normannerblod i hans Aarer. En Stikprøve gennem dansk Tankegang lige fra hans samtidige Morten Borup, gennem Tyge Brahe, Holberg, Grundtvig, Hostrup og Schandorff ned til Nutiden vil vise mange Brudstykker af, eller rettere Sidestykker, til hans Tankesæt. Og dog var han ægte fransk, brusende som et nyskænket, solforgyldt Bæger af hans Hjemland, Midtfrankrigs lette, blanke Vin.

Hans Synsmaade forstaas først ret, naar man kender lidt til hans Liv. Frans Rabelais var født omkring Aar 1490 i Touraine. Faderen var Apoteker, ejede en lille Gaard, hvor der avledes den ypperste Vin i hele Egnen, og hans Hjem var derfor af begge Grunde det mest søgte Værtshus i mange Miles Omkres. Op og ned ad de stejle Stentrapper fra Vejen — „der var lige saa mange Trin som Dage i Aaret“ — kravlede den lille Galfrans alt fra Barnsben i Solskinnet. Han var tidlig vant til at høre Munterhed og Spas. Nik og et Par venlige Ord faldt som af sig selv til den lille Krøltop paa Trappen.

Men øverst oppe, bagest inde vinkede det hemmelighedsfulde Rum med alle Apotekerkrukkerne. De var „bemalede udenpaa med morsomme, fornøjelige Billeder, Gæs med Tømme i Mun-

den, Harer med Horn i Panden, Ænder med Saddel paa Ryggen, Bukke med Vinger og andre saadanne Tegninger, som man havde fundet paa for at faa Folk til at le. Men indeni gemte de kostelige Sager, Balsam, Ambra, Moskus, Desmer" og alle de forskellige Midler til atter at fremkalde Sundhed og Lykke. Heroppe laa Livets Gaade og Herlighed gemt.

Med disse Barndomsindtryk var den lille Frans Rabelais' hele Livspræg givet. Hans Livs Opgave blev muntert og utrætteligt at kravle i Solskinnet fra Trappens Fod til dens Tinde, for at udbrede Glæde og bringe Sundhed til alle.

Da han var en 9—10 Aar gammel, sendtes han til et nærliggende Kloster for at oplæres. Men de uvidende Munke tog sig ikke synderligt af den opvakte Dreng og lærte ham kun lidet. Han fordrev Tiden med at høre paa Klokkeringning og Messer, svinge Røgelsekar og se paa Optog, samt i Skjul med Kammerater le ad Munkene. Allerede her ytrede sig dog en Evne hos ham, der fik Varighed og Betydning for hele Livet. Han vandt sig overalt blandt sine Omgivelser trofaste Venner, der følte sig lige tiltrukne af hans muntre Sind og hans Hjertensgodhed. Disse Venskaber alt fra Drengeaarene varede ikke blot Ungdommen ud, men slog Vagt om ham Livet igennem og friede ham fra, hvad hans kaade Lune bestandig førte ham ned mod: Fængsel, Skarpretter, Baal.

En Snes Aar gammel blev han tilligemed nogle af disse sine Venner Franciskanermunk. Og nu grebes han af en ustyrlig Kundskabstørst efter alt det nye og vinkende fra Oldtid og Nutid, som Bogtrykkerkunsten just havde gjort tilgængeligt. Rigt begavet og med Jærnflid samlede han sig i Løbet af vistnok femten Aar en ganske enestaaende Lærdom, der omfattede al Datidens Videnskab. Han ikke blot indoptog og rummede den, men den virkede paa ham som varmende Solskin. Han følte ligesom de bedste af hans samtidige en inderlig Lyst til at dele Glæden med andre, sprede den som Oplysning. Allerede disse hans Tilbøjeligheder bragte ham paa Kant med Klostertugten. Man fratog ham hans kære græske Bøger.

Men ved Siden heraf fornægtede sig ikke hans ubændige

Trang til Spilopper. Han drev dem — efter Sigende — saa vidt, at han engang afløste den hellige Franciskus som Billedstøtte og som saadan bestænkede de knælende Bønder med en ganske egen Art Vievand. Enden paa Legen blev, at han forsvandt, dømt til livsvarig Indespærring i underjordisk Fængsel. Formaaende Venner udenfor Klostret fattede dog Mistanke ved hans Udebliven, og de hvilede ikke, før de fik Rabelais befriet, ja udvirkede endog hos Paven Tilladelse for ham til at maatte indtræde i den mildere Benediktinerorden.

Med fin, sort Munkekutte istedetfor den gamle, grove, graa, og med Sko paa Fødderne, dyrkede Rabelais nu Videnskaberne i et Abbedi, der til alt Held stod under en Bisp, som var hans gamle Ven og Skolekammerat. Venskabet rakte saa vidt, at Bispen fandt sig i, at Rabelais uden Tilladelse forlod ogsaa dette Kloster. Ja, han optog ham endog paa sit eget Slot, hvor nu Rabelais blandt en Kres af andre Lærde tilbragte en gylden Tid med naturvidenskabelige Studier. Men videre drev Lysten til Kundskab ham. Han maatte ned til Lægekunstens Hovedsæde, Montpellier, for at blive en dygtig Læge. Og lige velvillig fandt Vennen sig ogsaa heri. Den forløbne Munk begyndte uhindret en lærd Studierejse.

Efter to Aars Studium ved Lægeskolen nedsatte Rabelais sig som Læge i Lyon, og hermed begyndte hans Manddomstid. Han udfoldede en betydelig Virksomhed baade som praktiserende Læge og som Forfatter. Byen dannede Sydfrankrigs Knudepunkt, hvor Personer, Tanker og Varer fra forskellige Egne krydsedes, et ypperligt Opholdssted for saa livlig en Natur som Rabelais. Men netop derfor kunde han heller ikke modstaa, da en ny fordums Skolekammerat og gammel Ven, du Bellay, nu kongelig Gesandt og snart Kardinal, passerede Lyon paa Vejen til Rom og foreslog ham at følge med til Rom som hans Rejselæge. Rabelais drog med.

Hvad der fortælles om ham fra Rom er lige betegnende for ham og hans Omgivelser. Hans Ven tog ham med i privat Audiens hos Pave Clemens VII (Fig. 100). Men da Rabelais saae sin Herre kysse Pavens Tøffel, kunde han ikke dye sig for at hviske højt: „Hvor skal saa jeg, som er langt ringere, kysse ham“? Forfærdet over Virkningen af sit kaade Indfald, flygtede han bort til Hest, men blev indhentet og ført tilbage. Paven lo ad hans Angst og tillod ham at udbede sig en Gunst. „Saa beder jeg om at blive bandsat“, svarede Rabelais, der atter havde genvundet sit Humør. Da Paven forundret spurgte hvorfor, svarede han, at han nærede en grundet Frygt for engang at ende paa Baalet. Men da han rejste hertil, havde han hørt en Kone, der forgæves søgte at faa Ild i noget Ved, skælde det ud og sige: „Sikken en bandsat Klods, der ikke kan brænde“.



Fig. 100. Pave Clemens VII.
(Maleri af Bronzini.)

Hjemvendt til Frankrig optog Rabelais (Fig. 101) sin gamle Virksomhed i Lyon i endnu videre Omfang. Han vovede sig endog til for en talrig Forsamling af Studerende at foretage Ligaabning og forklare det menneskelige Legemes Bygning. Men snart blev Opholdet ham for farligt. Kætterbaalene brændte lystigt nordpaa, om Paris. Kong Frans I befalede Parlamentet

at gaa frem med yderste Strenghed mod Kætterne. Hverken Rabelais' Forhistorie, Forfatterskab eller Lægevirksomhed var synderlig brandsikker. Han tyede da paany ned til Rom, til sin fordums Rejsefælle Kardinalen. Ved dennes formaaende Hjælp opnaaede han som Svar paa sin ydmyge Ansøgning et Beskyt-



Fig. 101. François Rabelais.

telsesbrev fra Pave Paul III. Han fik fuldstændig Syndsforladelse for sin Flugt fra Kloster, Tilladelse til paany at anlægge Benediktinerkutte, naar han lystede, samt til at udøve Lægekunst.

Saa rigt udstyret og med Melonkærner, Frø af Artiskokker, sjælden Salat og ny Art Nelliker, som han alt vilde forplante til Frankrig, vendte Rabelais tilbage. I Montpellier erhvervede han sig Doktorhatten, strejfede saa om i Frankrig, virkende som

Læge og Forfatter, forfulgt af Teologer, støttet af formaaende Velyndere, særligt af Kardinalens Broder, hvis Livlæge han var til dennes Død. Efter Henrik II's (Fig. 102 og 103) Tronbestigelse 1547 maatte han flygte til Metz. Endnu engang tyede han til Kardinalen i Rom, vendte ved dennes Hjælp tilbage til Frankrig og endte ved trofaste og formaaende Venners Bistand endog med at blive — Præst i Meudon. Han maatte dog et Par Aar efter atter opgive denne Stilling, afslog lykkelig et sidste voldsomt Angreb af Teologerne og opnaaede til Slut 1553 — samme Aar som Michel Servet blev brændt i Genf — at dø i Fred. „Jævnaldrende med alle, unge som gamle", elsket af enhver, som kendte ham.



Fig. 102. Henrik II.
(Tegning af François Clouet i Bibliothèque Nationale, Paris.)

Sagnet har bevaret en Mængde Træk fra hans sidste Øjeblikke. Hvor paalidelig hver enkelt af disse Beretninger er, lader sig naturligvis vanskeligt afgøre. Men Summen af dem viser, hvad han gik for at være og vistnok ogsaa var: den samme uforbederlige Spøgefugl som fordum. Til et Sendebud fra en højtstaaende Ven med Forespørgsel om, hvordan det stod til, skal han saaledes have svaret: „Kan Du hilse Din Herre og sige: Tilstanden er for Øjeblikket saalunde: Jeg er paa Vejen for at søge det store Maaske; Din Herre er paa en grøn Gren, gid han maa blive der. Du selv er den samme Tosse, Du altid har været". Da han havde faaet den

sidste Olje, udbrød han: „Nu har jeg faaet mine Sko smurte til den lange Rejse". Da Præsten, der gav ham Sakramentet, spurgte: „Troer Du ogsaa, at Kristus er virkelig tilstede i dette Brød?" svarede han: „Jeg seer ham grangivelig holde sit Indtog i Jerusalem, baaren af et Asen". Da han var ved at dø, iførte man ham Benediktinerkutten, den sorte Dominokappe. Rabelais hviskede: „Saligt at dø i Domino (i Herren)". Hans sidste Ord var: „Træk Tæppet for, nu er Stykket omme".

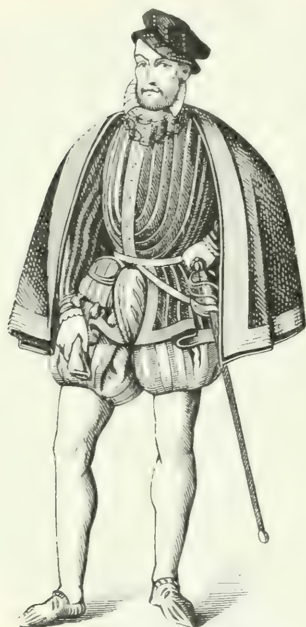


Fig. 103. Henrik II af Frankrig. (Efter Herbé.)

I en andens Mund vilde Ord som disse og saa meget andet af, hvad Rabelais har sagt og skrevet, kunne have været Udtryk for Tvivl og bitter Spot. Det var de ikke hos ham. Hans inderste Indhold var hverken Tvivl eller Spot, men sikker Forvissning. Den sunde Sans's, det gode Humørs Forvissning. Han var i al sin Tankegang den samme, der som Barn havde Frispas hos sine Forældre og deres Gæster hjemme paa Trappen op til det morsomme Apotek. Glad og tillidsfuld tog han som voksen Vorherre i Haanden, gik med ham rundt og saae paa hele Verden, tryg i sin Forvissning om, at Vorherre lo med, naar den lille sagde noget pudsigt om Verden, om sig selv eller om den Store, der holdt ham i Haanden. Rabelais var Humorist og som saadan i Forstaaelse med Vorherre. Han kunde i Kraft af denne Forstaaelse le inderligt ad sig selv, sit Væsen, sin Skæbne. Ingen har f. Eks. ramt Svagheden i hans Karakter med saa svidende en Snært som han selv, naar han siger: „Jeg holder fast ved min Mening lige indtil Baalet — men ikke op derpaa" (jusqu'au feu exclus).

Hermed er kort og træffende angivet Forskellen mellem ham og en Giordano Bruno.

Rabelais' Livssyn er udtrykt i de tre simple Sætninger: Det er Menneskets Fortrin fremfor Dyrene at kunne le. Ingen forstaar saa godt en Spas som Vorherre. At være sund er at bevare et glad Sind, parret med Ligegyldighed for, hvad Smaapuf der kan vanke.

En saadan Livsanskuelse var unægtelig vidt forskellig fra Skolastikens, der jo var den herskende. Denne betragtede Menneskenaturen og Verden som ond, smittet af Djævelen, for hvis Skyld Kristus derfor var stegen ned til Jord for ved sin Død at bringe Forløsning. For Rabelais derimod var der ingen rigtig Djævel til og intet ondt i absolut Forstand. Man jog, i hvert Fald i Selskab med Vorherre, Djævelen let paa Flugt med en munter Latter, og Gud maatte vide, om ikke det sorte Bagbæst i Smug lo med.

Verden var ikke ond, men kun lidt utilpas og morgengnaven. Den trængte til Sol, Lys og Glæde. Ganske det samme gjaldt Menneskene. De led af Kulde, Tryk, Uoplagthed. Herimod var Godhed, Oplysning og befriende Latter den bedste Medicin. Det gjaldt blot om ved de Midler, Gud selv havde anvist En, at faa de indre Vædsker (Humores) i Orden, saa var det gode Humør der, og dermed Sundheden selv. Gud er Lys og Varme. Den sande Læge bringer Budskab fra Gud, befrier Verden fra dens Taageklamhed ved Lys og Varme. De deles ud af ham i Smaaportioner: en kærlig Haandsrækning, noget nyt at tænke paa, et muntert Ord, et godt Bæger Vin. At de virker, som de skal, mærkes som Latterkluk, ganske ligesom naar Du vander en smægtende Plante i Potte. Verden helbredes ved Solkur. Det giver Gammen, naar Lys og Varme faar virke sammen.

Rabelais søgte at udtrykke denne sin Opfattelse dels personlig i sit Liv, dels gennem sine Skrifter. Det ubetinget mærkelig-

ste af disse er en Slags Roman om den eventyrlige Kæmpe Gargantua og hans Søn Pantagruel. Rabelais begyndte at udgive Bogen i Lyon 1532 og fortsatte den med nye Bind lige til sin Død. Hvad kunstnerisk Plan angaar, er denne Bog grumme mangelfuld og staar ikke nær Maal med f. Eks. Don Quixote, med hvilken det ligger nær at sammenligne den. Den er et voldsomt Naturudbrud, gennem hvilket Humanismens Begejstring giver sig Luft. Al sin nyvundne Kundskab fra Oldtid til Nutid vil Forfatteren bibringe Læseren. Han vil sprede Oplysning. Som Læge vil han opmuntre og glæde sine Patienter ved at mætte dem med Viden, helbrede dem ved Latter. Han øser ud med fulde Skaaler, i lykkelig Tillid til sin egen gode Vilje og dens Almagt og til Folkebundens Modtagelighed. Selv Sproget er ubehersket. Snart ruller det hele Blokke af uopløst Viden med sig, snart boltrer det sig i Ordspil og Hentydninger eller straaler til Vejrs som blot Skum og Klingklang. Det breder sig fra Oldtids Latin til Datids Fransk, fra forfinet Hofsprog til Folkedybets mest grovkornede Udtryk; hyppigt snurrer det sig som ind i en Krog for blot højlydt at hviske et rigtig uartigt Ord.

Hvad der bærer det hele, er Forfatterens gode Humør. Dette ytrer sig ikke blot i Kaadhed og Evne til at sige Vittigheder og Ordspil. Jo mere man vænner sig dertil, desmere uddyber det sig til en varm Livsanskuelse. Allerede Bogens Form er betegnende. Det er en fantastisk Beskrivelse af de to Kæmper Gargantua og Sønnen Pantagruels Hændelser. Stundom kommer man herved til at tænke paa Thors Rejse til Jotunhejm. Men Rabelais vægrer sig ved at lade sine to Helte selv blive narrede. Ved Fremstillingen af disse foresvæver der ham ubestemt en Slags Vor Herre eller Konge af Frankrig og hans Søn. De indskrænker sig til hjerteligt at le, hver Gang deres Ledsagere, den forsorne Munk, Broder Johan, og den svedne Filur Panurge — Stamfaderen til Molières Scapin og Holbergs Henrik — ved Ord eller Hændelser giver Anledning hertil. Men ogsaa om disse sidste gælder det, at det latterlige har ligesom en dobbelt Bund.

Som Gargantua skriver til Pantagruel: „Vittighed uden Samvittighed gavner ikke en Sjæl".

Bag ved alle Rabelais' Løjer, gemt i Ordspil og komiske Beretninger, mærker man ofte en Undervarme af den inderligste Medfølelse. Den giver sig sjældent ligefrem Luft, som naar han anbefaler Børneopdragelse uden de evindelige Prygl eller gribende skildrer Kristi, „den store Pan's" Død. Hyppigst er Spøgen et æggende Knytte om noget underforstaaet, en Anvisning til selv at tænke videre, en Slags Lignelse, hvor han selv enten ikke vil eller ikke tør sige Sandheden lige ud. Idet han da omhandler de mest forskellige menneskelige Forhold og i en Vrimmel af ofte mesterligt gengivne Billeder lader al Tidens Raahed, Mangler og Latterligheder komme til Orde, staar der over hele Folkebruset en egen Solglans, Blink paa Blink af Munterhed og Glæde, en Vaarstemning af Tro paa Fremskridt og det godes Sejr. Man mærker, at denne Latter virker sundt. Man forstaar, at Kardinal du Bellay kunde kalde dette sin Vens Arbejde for „Bogen" (Biblion).

Det nye Syn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde, som Rabelais giver, fremstilles da ikke ligefremt, men under en Mængde, mest komiske Indsvøb og Forbehold, som Bogens Form og hans egen Stilling som Munk medførte. Emnet kommer uafbrudt for og laa ham tydeligt nok nær paa Hjerte. Dog bevarede han ogsaa overfor dette Emne sit ejendommelige Mellemstandpunkt, „indtil Baalet, ikke op derpaa". Han brød hverken som Luther ud af Romerkirken og blev Kætter for at indgaa Ægteskab med en Nonne. Ikke heller udbad han med Ignatius Loyola hos Paven den Naadesbevisning for sig og sine: at være fritagen for Sjælesorg for Kvinder. Som den muntre, omsorgsfulde Læge han var, sagde han smilende, men med Taarer i Øjnene — halvt af Latter, halvt af Vemod —: Kære Venner! Saadan er Forholdet. Handl derefter!

Hvordan er da Forholdet ifølge Rabelais? Netop midt imellem hvad Ignatius Loyola og Luther paastod. Kønsdrift er hverken noget ondt, der skal dødes, eller dens Tilfredsstillelse i Ægtestand en Pligt, som Gud har paabudt alle. Kønsdrift er ligesom

Vin en Kilde til Glæde, til det sande Livsmod. Den kan misbruges ligesom Vin, men den er som denne Livskraftens Udtryk.

Hør engang, hvad den brave Broder Johan, Vinens Dyrker og Forkæmper, siger[1]) til Gargantua, der har sendt Bud efter ham for at se denne beskedne Helt. Thi en Helt var han, der reddede Klostret Seuillé og alene fordrev Fjenden. Prioren og alle de andre Munke kastede sig blot paa Knæ og bad, da de hørte Fjenderne ude i Vingaarden. Men Broder Johan sprang op og raabte: „vor dejlige Vin bliver ødelagt!" — „I Fængsel med ham, den Drukkenbolt!" skreg Prioren, „han forstyrrer vor Gudstjeneste" (service divin). — „Ja, men vor Krustjeneste!" (service du vin), raabte Broder Johan; „op alle Mand, der vil forsvare Kirkens Ejendom!"

Og i det samme smed han Kappen, kiltrede Kjortelen op, greb Kirkens store, tunge Kors og foer ud af Døren. Det vrimlede af Fjender i Vingaarden, men Broder Johan brugte Korset saa vel, at de alle blev dræbte. Nogle af dem kastede sig vel blot ned og raabte paa Skrifte, og Prioren og de andre listede sig ud og skriftede dem. Men naar saa de syndsforladte vilde smutte ud ad Vingaardsporten, stod Broder Johan der og raabte: „Nej, til Himmerig med jer!" og huggede dem ned med sit Kors.

Nu sad han, som sagt, festligt bænket hos Gargantua og gav sit Hjerte Luft ved et godt Bæger Vin. „Hvor Gud dog er god, at han giver os denne kære Vin! Jeg kan forsikre, at havde jeg været paa Jesu Kristi Tid, saa skulde jeg nok have vist de Jødetampe, hvor David købte Øllet, dengang de vilde gribe ham i Gethsemane Have. Og jeg vilde ikke være en ærlig Mand, om jeg ikke skulde have hugget Haserne over paa de Herrer Apostle, som saa skammelig løb deres Vej og lod deres gode Mester i Stikken, lige efter at de havde spist en god Aftensmad hos ham. Bare jeg var Konge i Frankrig blot for en Stund! Jeg skulde lære de skabede Hunde, som løb fra Pavia. At de dog ikke heller gik i Døden dèr end at forlade deres gode Konge i

den Nød! Det er bedre og hæderligere at dø i ærlig Kamp end at skylde en vanærende Flugt Livet."

Dette Broder Johans lidt forsorne Standpunkt: „gaa blot tap-



Fig. 104. Frans I.
(Maleri af Jeannet Clouet, Louvre.)

pert paa!" giver naturligvis hverken hvad Vin eller Kønsdrift angaar den fulde Forklaring. Det angiver højt regnet kun Sundhedens Underbund, Livets Optakt. Efter den følger Livets Melodi, hvor de mange Modsætninger skal opløses i Harmoni. Alle de her opstaaende Spørgsmaal samler Rabelais under den ko-

miske Form, at Panurge, den temmelig tvivlsomme Person, kommer i Vaande angaaende Giftermaal, og spørger forskellige om Raad. Dette danner Indholdet af Romanens tredje Bog, vistnok den ypperste af dem. Den indledtes med følgende uforbeholdne Tiltale til Sorbonnen og Teologerne i Paris: „Væk I Svinehunde! Af Banen med Jer! Bort af mit Solskin! Kommer I her og snuser og spolerer mig min Vin og besudler min Tønde paa Hundemanér! Seer I den Kæp, som Diogenes i sit Testamente befalede, at man skulde stille ved Siden af ham, naar han var død, for at bortjage og knække Sidebenene paa disse Vampyrer og Helvedhunde! Tilbage, I skinhellige Kanaljer!" o. s. v. Forgæves søgte Sorbonnen at bevæge Kongen til at lade Bogen beslaglægge og forbyde. Frans den Første (Fig. 104), der maaske havde Rabelais i venlig Erindring for hans ovennævnte Ord til dem, der flygtede fra ham ved Pavia, lod Bogen læse højt for sig, og erklærede derpaa, at den ikke indeholdt noget, der stred mod Troen.

— —

Panurge er altsaa kommen i Vaande. Han har samlet en stor Gæld og faar nu Lyst til at gifte sig. Men vil han ikke herved let selv blive Hanrej? Forgæves slaar han i Blinde op i Bøger for at finde Svaret eller søger at drømme sig det til. Derimod tør han ikke henvende sig til en klog Kone om Raad. Det kunde gaa ham som den unge Romer, der med livlige Fagter spurgte en døvstum Kvinde til Raads. Hun trak af med ham, idet hun ved Tegn gav ham at forstaa, at hun ikke havde noget imod, hvad han ønskede. En døende Digter, hvis Ord jo har Spaadoms Værd, giver ham blot det tvetydige Svar:

„Gift dig! Hvis du ej, min kære!
hellere vil la' det være!"

Da han i sin Nød vender sig til Broder Johan, giver denne Anvisning paa at spørge Kirkeklokkerne. De svarer straks: gift—dig! gift—dig! Men da han herefter kommer til at tænke

paa Hanrejen, trøster Broder Johan ham forgæves med: „Det er slet ikke saa let en Sag at blive Hanrej. Det forudsætter, at din Kone er smuk, at du har mange Venner, og at du altsaa er paa den grønne Gren. Herved vil du blive svært forbedret, min Ven!" Da Panurge atter spørger Kirkeklokkerne, svarer de: Gift—dig—ikke! gift—dig—ikke!

Sluttelig fatter Pantagruel Medlidenhed med Fyren og lader sammenkalde de ypperste kyndige af hver Art, for at Panurge kan hente Raad. Der er indbudt en Teolog, en Læge, en Jurist og en Filosof.

Panurge spørger først Teologen. Denne svarer: „Du spørger mig til Raads, men du maa først tage dig selv paa Raad. Føler du dig plaget af Kødets æggende Tilskyndelser?" — „Ja, det veed Gud, jeg gør! om Forladelse!" — „Alt forladt, min Ven! Men sig mig, har Gud i denne Kamp skænket dig Afholdenhedens særlige Naadegave? — „De maa tro Nej." — „Saa gift dig, min Ven! Det er bedre end at lide af Attraaens Ild." — „Det kan man kalde at tale! Galant, uden at gaa om Hjørnet. Mange Tak, Hr. Pater! Jeg gifter mig, der er ikke Tale om andet, og det snart. Jeg indbyder Dem til mit Bryllup. Vi skal, paa min Ære, spise en fed Gaas. Og saa vil jeg bede Dem om at føre Brudepigernes Dans op, ifald De vil gøre mig saa stor en Ære ... Jeg har endnu kun en eneste Skrupel. Jeg bliver da vel ikke Hanrej?" — „Nej, nej, min Ven! vist ej, om Gud saa behager." — „Hvis Gud behager, bliver jeg ikke Hanrej. Men hvis det behager Gud, saa bliver jeg Hanrej ... Ærværdige Pater! jeg tror, det er bedre, at I ikke kommer med til mit Bryllup."

— „Min Ven, forstaa dog mine Ord ret! Naar jeg siger: om det saa behager Gud, er der ikke noget anstødeligt heri. Det er kun at erkende ham som alt det godes Giver. Alt beskikkes os af hans hellige Vilje. Og denne sin Vilje har Gud vist os den Naade at forkynde os gennem Biblen. I den vil du finde, at du aldrig vil blive Hanrej, det vil sige, at din Hustru aldrig vil forraade dig, naar du vælger hende efter Guds Vilje: udgangen af retskafne Folk, oplært i Dyd, elskende og frygtende Gud og

iagttagende hans hellige Bud, i hvilke Hor er strengelig forbudt, — samt hvis du selv styrker hende i alt dette ved et godt Eksempel, ved et kysk, ærbart og dydigt Liv. Hustruen er Mandens Spejl. Den Hustru er derfor mest at prise, der, idet hun retter sig efter sin Mands Væsen, stræber at vokse til Lighed med Gud. Saa vær da du din Hustrus Mønster i Dyd og Guds Paakaldelse!"

„Jeg kan mærke, at I mener, jeg skal gifte mig med den „stærke Kvinde", som er beskreven af Salomon. Men hun er død og borte forlængst. Hun findes ikke. Jeg har, Gud forlade mig! i hvert Fald aldrig truffet hende. Nu skal I have saa mange Tak, Hr. Pater! Maa jeg ikke byde jer denne Skive Marcipan, den hjælper paa Fordøjelsen. Og saa et Bæger Hypokras, den gør godt i Maven. Og lad os saa gaa videre! Den næste! som Manden sagde, der lavede Kapuner."

Nu kommer Lægen, der siger, at det tilgrundliggende Spørgsmaal er dette: Er Kønsdriften uimodstaaelig, eller gives der Midler mod denne? Lægekunsten kender fem saadanne Midler. For det første: overvættes Nydelse af Vin, der virker slappende og sløvende. Derimod virker Vin nydt med Maade omvendt.

Dernæst gives der visse Urter, som nærmere anføres, der gør Mennesket koldt og uskikket til Forplantning. Fremdeles virker udholdende legemligt Arbejde fordelende, saa at de til Forplantning nødvendige Safter ikke frembringes. Omvendt er Lediggang æggende. For det fjerde virker ihærdigt Aandsarbejde til at svække Kønsdriften.

Derfor er ogsaa Visdommens Gudinde, Pallas, ugift. Og Muserne er som hun kyske Møer. Og derfor svarede Amor, da hans Moder, Venus, spurgte, hvorfor han aldrig sigtede med sine Pile mod Muserne: „De er saa smukke, saa rene, saa blufærdige og altid sysselsatte med skønne Tanker, Tal og Toner, at jeg i deres Nærhed uvilkaarlig slapper min Bue og lukker mit Kogger. Ja, det er min største Glæde hos dem at tage Bindet fra mine Øjne, se dem ind i de klare Ansigter, og lyttende til deres dejlige Sange, betagen af deres Skønhed og Ynde, synke hen i Harmoni."

Det femte Middel endelig mod Kønsdrift er at tilfredsstille den.

„Hoho!" udbryder Panurge, „det Middel vælger jeg. Gem saa kun de fire første til andre!" — Ogsaa Broder Johan stemmer i med, at dette er den rette, af Klosterbrødre anbefalede Kødets Spægelse.

Lægen maa indrømme, at Panurge er normal og vil med en ligestemt Hustru vistnok avle kraftige Børn. Jo tidligere han gifter sig, des snarere vil han kunne se dem forsørgede. Panurge er da hurtigt klar. „Kæreste Doktor! Kom med til mit Bryllup! Vi skal leve højt, kan De tro. Og tag Deres Kone med, og hendes Naboersker ogsaa, forstaar sig. Alt skal gaa anstændigt til. Den bare Glæde, ingen fjasende Dikkedik og saadant. — Endnu blot eet, kære Doktor! En ren Ubetydelighed. Jeg skulde da vel ikke blive Hanrej? hvad?"

Hertil svarer Lægen: Enhver gift Mand er udsat for at blive Hanrej. Disse tre Ord: Han er gift betyder simpelthen: Han enten er eller har været eller vil blive eller vil kunne blive Hanrej. Spørgsmaalet om Kønsdriften, som er det store og tilgrundliggende, er nemlig slet ikke løst ved kun at sees fra den ene Parts, Mandens Side. Kvinden er den anden Halvdel, og hun er den svageste af de to. Hertil kommer desuden et nyt Forhold, der yderligere forøger Spørgsmaalets Rækkevidde. Hos hende er Kødets Drift langt fra altid det afgørende. Men den mere end erstattes af Lysten til Adspredelse, Nysgærrighed, Trang til at overtræde et Forbud o. s. v. Faktum er, at fra Tidernes Morgen indtil nu har enhver Mand, der har villet hindre sin Kone i at gøre ham til Hanrej, haft den største Udsigt til virkelig at blive det. Der er kun et sikkert Middel herimod: at væbne sig med Ligegyldighed.

Panurge er meget utilfreds med disse Udsigter, affærdiger Lægen og vender sig til Filosofen. Men denne giver ham vedblivende saa dunkle og modsigende Svar, at han tilsidst opgiver at forstaa ham. Den fjerde Raadgiver endelig, Juristen, er paa Grund af megen Travlhed slet ikke mødt. Da det imidlertid er Frankrigs berømteste og mest skarpsindige Dommer, lover

Pantagruel at følge Panurge til ham. Men da de endelig træffer ham, tilstaar Dommeren ærligt for Pantagruel, hvad der har begrundet hans Ry for Ubestikkelighed og Klarhed. Han har altid ladt Parterne skændes sig trætte og betale dygtigt, saa de var lede og kede af Processen. Derpaa har han uden Hensyn til Sagens mange Aktstykker truffet Afgørelsen kort og simpelt ved at kaste Tærninger eller ved at tælle paa sine Knapper.

I sin Fortvivlelse spørger Panurge tilsidst en Nar til Raads, men denne kan lige saa lidt som Verdens Vise give ham afgørende Besked.

Det besluttes da, at Pantagruel, hvem hans Fader, Gargantua, ønsker gift, skal i Forening med de to Ledsagere, Panurge og Broder Johan, rejse til Verdens Ende, for hos „den guddommelige Læderflaskes Orakel“ at hente Vorherres eget Svar. Efter en utrolig Mængde Eventyr, der berettes i Romanens sidste Bog, naaer de endelig til Oraklets Ø, kommer ind i Templet og skal modtage Svaret paa Livets Gaade.

Da imidlertid kun een af dem maa høre Svaret og endda kun med det ene Øre, beder Panurge bønligt om det maa blive ham. Præstinden Klukkluk fører ham ind i det Allerhelligste, og herinde hører han Svaret fra den guddommelige Læderflaskes egen Mund. Det lyder: „Trink!“

Oraklet paatager sig velvilligt ogsaa Udlægningen af sine egne Svar. Derfor fører Præstinden ham atter ud, rækker ham Forklaringens Bog, indbunden i Læderbind med Sølvbeslag, og siger: „Tilegn dig nu Indholdet“. Panurge seer paa hende med aaben Mund, men hun hælder til, og Læderbogen viser sig at være en Læderflaske, hvis Indhold lidt efter lidt helt forsvinder i ham.

I alle tres Paahør giver da Præstinden Udlægningen: „Trink er et Fællesord paa alle Sprog. Det forstaas af alle Folk og betyder drik! I siger, Latter er Menneskets Fortrin fremfor Dyret. Jeg siger, nej ikke Latter alene, men det at kunne drikke, er

Menneskets Særkende. Ikke naturligvis drikke i simpel og ligefrem Forstand, thi det kan Dyret jo ogsaa, men drikke Vin. Ved Vin bliver Mennesket guddommeligt. (De vin divin on devient.) Vin fylder Mennesket med Evne til at forstaa Sandhed."

„Det er umuligt at sige noget sandere end det, den højærværdige Præstinde her siger," udbrød Pantagruel. „Tag dig derfor en Slurk endnu, Panurge! og sig os saa, hvad Sandhed du nu har forstaaet!"

Panurge følger Opfordringen og taler derpaa jublende glad paa Vers til Vinens og Ægteskabets Pris. Broder Johan vil afbryde ham, men Pantagruel, der nu ogsaa taler paa Vers, irettesætter ham herfor. Begge vil de overtale Broder Johan til at gifte sig, og herom straks æske Flaskens Orakelsvar. Men Broder Johan svarer — ogsaa paa Vers — bestemt Nej. Han vil nyde Frihedens Glæder, og ikke under nogens Tøffel.

Panurge:

Gaa da væk din lodne Bøffel!
Vil du ej dig lade fange,
men som Slange
træsk omsværme Kvinder mange,
skal jeg fra mit glade
Himmelstade
Vandet lade
som Regn ned over din syndige Krop.

Broder Johan:

Nej hør, bitte Ven! vil du nu sige Stop!

„Lad os saa se at faa Regningen betalt og komme afsted."

„Der er ingen Regning at betale," sagde Klukkluk. „Naar I er tilfredse, saa er Regningen dermed betalt." Derpaa gav hun dem tre Flasker med paa Vejen samt et Brev og mange Hilsener hjem med til Kong Gargantua. Skibet havde hun forud ladet fylde med allehaande gode Sager, for at de intet skulde savne. Saa gik det hjemad.

Intet Under, at hun sendte Brev og Hilsen til Gargantua, thi hvad Oraklet havde svaret dem, var i Virkeligheden kun Be-

kræftelse paa, hvad Gargantua selv saa tidt i hele Fortællingen havde antydet eller udtalt:

Dyret maa nøjes med at slikke Solskin, æde, drikke og parres. Mennesket derimod kan med Rette le og være glad, thi det har mere end dette. Det kan selv gennem Tale sprede Oplysning, det kan drikke Vin og indgaa Ægteskab. Ved at være ret Menneske er man sand og sund. Sandhed er Sundhed. Gud har skænket os Ordet og Sakramenterne. Ordet er Talen, lige fra den glade Latter til Udtrykket for den dybeste Erkendelse. Sakramenterne er Vinen og Ægteskabet. Ved Vinen fordobler den enkelte sig selv, bliver Gud lig i glad og varm Forstaaelse. Ved Ægteskabet fordobler ikke blot samdrægtige to sig selv i fælles Glæde, men de vinder Udødelighed for Slægten.

„Ingen af de Gaver, hvormed den almægtige Skaber har smykket den menneskelige Natur, tykkes mig saa vidunderlig som den gennem Forplantning at vinde Udødelighed. Jeg vender min Tak til Gud, fordi han har forundt mig at blomstre op igen i mine Børns Ungdom. Naar engang ifølge Alstyrerens Vilje min Sjæl forlader sin menneskelige Bolig, gaar jeg ikke helt bort. Mit Legems Billed bliver i dig, min Søn, og min bedste Del, min Sjæl, bevares og velsignes i din. Saaledes sanker hver Slægt op efter den foregaaende, og saaledes vil det blive ved lige til den store Dag kommer, da Jesus Kristus har lagt Riget i Fred under Gud Faders Fødder. Da vil al Avling og Forkrænkelighed ophøre, Elementerne ville ikke mere undergaa idelige Forvandlinger, thi den store, signede Fred er der, Maalet er naaet."

Det var derfor ogsaa et ganske egen Art Kloster, som Gargantua i sin Tid havde stiftet og først tilbudt Broder Johan at blive Abbed for til Løn for hans tapre Forsvar af Vingaarden i hans eget. Broder Johan synes dog ikke at have taget imod Tilbudet. Og det meste af Indretningen i dette Kloster i Thelema gik ogsaa over hans Forstand. Han kunde af Hjertet være med til, at der ikke skulde være Mure derom, Beboerne ikke bundne til bestemte Tider og Klokkeslet, og at Klostret maatte optage baade Mænd og Kvinder, der glade skulde leve sammen, fri-

tagne for alle Løfter om Kyskhed, Fattigdom og Lydighed. Men her stoppede hans Forstaaelse. Selve Klosterreglen gik over hans Begreb: Handl frit, efter hvad det bedste i dig selv tilsiger dig!

Det var denne Regel, trofast efterfulgt, der medførte, at Beboerne ikke blot drak, dansede i Engen og gik paa Jagt sammen, Mænd og Kvinder, men ogsaa i ædel Kappelyst studerede, skrev, sang, spillede og talte fem, seks Sprog med Færdighed. Aldrig saaes saa kække, høviske Svende som her, færdige i al Vaabenbrug, eller saa belevne Kvinder, dygtige derhos i Haand og til Naal. „Og naar saa den Tid kom, da en skulde forlade dette Kloster, enten efter Paarørendes Begæring eller af anden Grund, saa tog han en af Damerne med sig, den, som havde taget ham til sin aller kæreste, og saa ægtede de hinanden. Og havde de i Thelema levet i gensidig Hengivenhed og Venskab, saa blev det endnu bedre i Ægteskabet, og de holdt lige saa meget af hinanden i deres Livs Aften som paa den Dag, de holdt Bryllup“.

Rabelais giver den mest omstændelige Beskrivelse af Klosterbygningen, Beboernes Dragt, Sædvaner, Sysler o. s. v. Han havde jo i Tankerne og i varme Længsler saa ofte seet det. Og han var selv skabt til at være Abbed deri. Han havde med Gargantua forstaaet, at det er Menneskets Natur at være glad, og at i menneskelige Forhold er de ypperste Udtryk for Guds Lys og Varme de Gaver, Gud har skænket os: Kundskab, Vin og Ægteskab.

Rabelais naaede aldrig til sit Thelema Kloster. De trofaste Venner og Beskyttere, han fandt, ejede ikke Gargantuas Magt. Men derfor tabte han ikke sit gode Humør. Han vedblev at tro paa en kærlig Gud, ved hvis Haand Mennesket muntert vandrer fremad mod Thelemaklostret. — Og den Tro var der jo ingen Grund til at lade sig brænde for.

6

CALVIN

Da Rabelais anden Gang maatte ty til Rom og vendte hjem, forsynet baade med paveligt Beskærmelsesbrev og med Melonkærner og Nelliker, gik der i Paris's krogede, snavsede Gader en ung, bleg Mand med et skarpt Blik, et sygeligt og forlæst Ydre. Han saae ud til at være Gejstlig. I Virkeligheden var han „Kætter“, ikke bedre end Rabelais. Men af en anden Slags. Intet Under, at de to heller ikke i Længden kunde forliges.

Manden, her gik, blev af Rabelais siden spottende kaldt efter sit Navn, Chauvin, for „ophedet Vin“ (chaud vin). Og Rabelais' Navn, Rabelaisius, blev af Modparten naturligvis fordrejet til rabie læsus, „bidt af en gal Hund“. Forskellen mellem de to kunde maaske lettest udtrykkes ved, at medens den ene ikke vilde for tæt ved Baalet, holdt den anden sig det stadigt altfor nær. Han havde det ikke blot for nær ved Haanden, da han en Snes Aar efter i Genf 1553 dømte en anderledes tænkende — Michel Servet — til at bestige det. Men det brændte bestandigt i hans eget Indre, gjorde hans Aands Vin hed og hans Vilje voldsom, gød Brandskær i hans Verdenssyn, lyste som evigt Helvedbaal for ham fra Guds inderste Væsen.

Som den unge Chauvin — eller som nu alle kalder ham —: Calvin gik i Paris 1535, saae han dog mere sølle end farlig ud. Næppe vilde nogen have gættet paa, at hvad han mente eller ikke mente om Forholdet mellem Mand og Kvinde,

engang skulde kunne faa Betydning for vide Krese. Og enhver vilde have forsvoret, at det var denne Mand, hvis religiøse Lære skulde tænde en mangeaarig Borgerkrig i Frankrig, fænge i England, underlægge sig Skotland og i det følgende Aarhundrede befolke Nordamerika.

Og dog, naar man saae nærmere til, var der noget i hans Ydre, i hans paafaldende Tarvelighed, i hans gennemborende Blik, der tydede paa udpræget Vilje. Skolekammerater, hvis Opfattelsesevne jo som bekendt er skarp, havde tidligt opfanget noget af dette hos ham. Den tynde Dreng, der fastede mere end de andre, læste mere end de andre, kunde sine Lektier bedre end de andre, saa at han hyppigt kunde optræde i Lærers Sted, hele denne lidt selvsikre, gravalvorlige Fremtoning, der fristede til Prygl, og dog vedblivende udtrykte en nedsættende Dom over dem og deres, havde de givet Øgenavnet: „Accusativ".

Fra Barn af var han bleven støbt hertil. Født i Nordfrankrig (1509) i en lille, stræbsom Embedsfamilje, havde han arvet Moderens Fromhed, Faderens tørre Natur og pligttro Ærgerrighed. Men han overgik dem begge langt i Evner. Han var da som skabt til at fortsætte Hjemmets Overlevering, blive en trofast Stræber. Sat godt i Trit paa Kirkevejen maatte han kunne drive det vidt, Biskop, Kardinal! hvo kunde vide?

Og alting lykkedes. Allerede som 12-aarig fik han Ansættelse som Kapellan, ikke naturligvis for straks at virke som Gejstlig, men for af Kaldet at nyde Understøttelse til sine Studier. Faderen opnaaede at skaffe ham Undervisning sammen med en Adelsfamiljes Sønner i deres Hjem. Gud trøste den lille, om Faderen skulde faaet mindste Nys om, at han ikke skikkede sig fuldt ud vel i disse ærefulde Omgivelser! Men der var intet at bebrejde ham. Han var behersket og streng mod sig selv, en urokkelig Alvorsmand. Og Lykken skinnede videre. Da de unge adelige Sønner sendtes til Paris for at studere, fik Calvin Lov til det samme. Der gik Ry af hans Flid derinde i Hovedstaden. Hjemme virkede det til, at han foruden Kapellaniet opnaaede et Præstekald.

Faderens Planer voksede eller ændredes. Lydig til det yderste

lystrede den unge, da Faderen bød ham skifte Studium og sendte ham til Orleans for at studere Retsvidenskab. Ogsaa i dette Fag blev han snart den første blandt sine Kammerater, skarp og klar i Tænkning. Men just under disse Studier fik han en ny Paavirkning, han kom til at læse i den nye Bog — Biblen. Der blev ikke herfor forsømt noget af, hvad han skyldte sin Fader og sin Fremtid; Dagen ofredes ærligt og redeligt til fortsat juridisk Studium. Men om Natten, naar han skulde hvile, sad han fordybet i ny Læsning, der var bedre end Hvile, nyfødt Styrke. Af disse Nattetimer fremgik Manden Calvin. Sønnen, Ynglingen blegnede bort som den Sundhed, der veg for Overanstrengelsen.

Hvorledes læste han Biblen? Som det skolede Pligtmenneske han var, uddannet baade til Teolog og til Jurist. Intet angerfuldt Opgør, med brændende Taarer som Pant paa en Nyvækst. Intet begejstret, lynsnart Indblik i et bedre Hjem foroven. End ikke blot en kvægende Gang under Palmeskygge med den ædle, fremmede Mester. Nej, her førtes simpelthen en Proces mellem Skrift og Kirke. Det redelige Pligtmenneske og Teologen afhørtes som Vidner, Juristen var Dommer. Det, hvorom Striden drejede sig, var om Ejendomsretten til Sandheden.

Biblen sejrede. Fra nu af tilhørte Calvin den „sande“ Lære. Men denne var i Strid med den herskende. Han forskaanedes for den tunge Pligt at skulle svigte Faderens Forhaabninger. Hans Fader døde just paa denne Tid. Men redeligt opfyldte Calvin sin næste Pligt. Han frasagde sig sit Kapellani og sit Præstekald, hvis Indtægter han nu ikke længer mente sig berettiget til at nyde. Han virkede i Paris under trange Kaar som en Pennens og Ordets Mand til Gunst for den Sandhed, hvis Gry han hilste. Som saadan forfattede han for Universitetets Rektor en Festtale, som denne holdt. Den indeholdt de nye Kætterord om Retfærdiggørelse ved Tro, ikke ved Gerninger.

Sorbonnen kom i Bevægelse, Befaling blev udstedt til at fængsle begge de skyldige. Kun ved skyndsom Flugt slap de bort fra Byen. Som en Flygtning flakkede nu Calvin omkring, indtil han endelig paa Forbøn af Dronning Marguerite (Fig. 105),

Oplysningens milde Beskytterinde, fik af hendes Broder Kongen en Slags Tilladelse til at vende tilbage, idet Sagen om Uni-



Fig. 105. Marguerite af Navarra.
(Samtidig Tegning i Louvre.)

versitetstalen stilledes i Bero, og Opsigten med de hemmelige „Lutheranere“ slappedes lidt. Det var denne Calvin, der nu i Begyndelsen af Aaret 1535 atter færdedes i Paris' Gader. En

underlig Figur. En forpjudsket Fugl med Ørneblik, en ramt „Accusativ“ paa Veje til at blive det bestaaendes Accusator.

Vor Tid har stundom svært ved at forstaa den Rolle, som Fortolkningen af Nadverordene spillede i det 16de Aarhundrede. Det kan forekomme os fremmed at se dette enkelte Lærespørgsmaal drøftet i hin Tid ikke blot af Lærde midt under de vigtigste politiske Begivenheder, men af Statsmændene selv som et politisk Spørgsmaal af ypperste Rang. Vi har Uret. I dette Punkt laa Nøglen til den Sag, der med Føje sysselsatte hele Evropa. Her stod Afgørelsen om Verdenssyn og politisk Magtfordeling, om en tusindaarig Fortid havde Ret eller en Nytid, der truede med fuldstændig Omvæltning.

Thi eet af to. Enten forvandledes under Præstens Indvielse Brød og Vin virkelig til Kristi Legeme og Blod. Men saa ejede den Kirke, der ved Guds uendelige Naade besad Magt til ved sin Ordination at udstyre sine Præster med saadan Evne, en altoverskyggende Magtfuldkommenhed. Kristus selv var kun død een Gang paa Jord. Men Romerkirken var i Stand til i „Messen“ daglig ved tusind og atter tusind Altere at gentage denne Kristi Offerdød til Gunst for sine Bekendere. Ingen Magt kunde lignes hermed. Og den Kirke, der besad den, den Guds Stedfortræder paa Jord, der styrede denne Kirke, Paven i Rom, tilkom der af alle den mest ubetingede Lydighed i stort som i smaat.

Eller ogsaa var Nadveren kun en Gentagelse af hint sidste Maaltid, som Jesus Aftenen før sin Død havde holdt med sine Disciple og budt dem gentage til sin Ihukommelse. Man kunde tænke sig Virkningen af dette Udtryk for fortsat Samfund gennem Tiderne forskelligt, lige fra blot from Ihukommelse til den inderligste aandelige Enhed, Henrykkelse til Himlen, ja, mystisk Nydelse af Indstifterens Kød og Blod. Men een Ting stod fast, det var kun en Deltagelse i det af den levende Jesus selv engang med sine Apostle afholdte Maaltid, hvor Virkningen, om saa

den tænktes nok saa underfuld, dog udgik fra ham til hver enkelt. Men ved denne Forstaaelse var en ny Tid indvarslet.

I „Messen“ strømmede Kraften fra Gud i een samlet Ledning ned til Rom, hvorfra den af Kirken fordeltes videre. I „Nadveren“ faldt den direkte fra Gud som en kvægende Regn, splittet i mange Draaber ned til hver enkelt. Intet Under at „Messe“ og „Nadver“ blev Stikord for to modsatte Livssyn. „Messe“ betød pavelig Autoritet og Enevælde; „Nadver“ Enkeltmands Frihed. Kirken prædikede naturligvis Lydighed og Underkastelse som forhen. Men der udenfor sad den nys ankomne, underlige Fugl, Biblen, som ikke lod sig kyse bort, og den sang saa bedaarende om eget Forhold til Gud og om Enkeltmands Frihed.

Kun faa Øjeblikke i det 16de Aarhundrede traadte denne skarpe Modsætning mellem gammelt og nyt, mellem „Messe“ og „Nadver“ saa klart og tydeligt frem som i Paris i Vinteren 1534—35. Kongen opholdt sig ikke paa sit nye Slot Chambord (Fig. 106) i Mellemfrankrig, men var i Hovedstaden. Hans nys udviste Eftergivenhed mod „Nadverens“ Tilhængere havde givet dem Mod. De begyndte derfor en ny Art Forkyndelse, idet de daglig opslog Plakater paa alle Gadehjørner med hæftige Angreb mod „Messen“, der stempledes som en vanhellig Forvanskning. Denne Kætternes Virksomhed var saa omfattende, at man har kaldt Aaret 1534 i Paris for „Plakataaret“, og den blev tilsidst saa nærgaaende, at man endog vovede at opslaa Plakaterne paa Kongens Sovekammerdør.

Uvilkaarligt fattede nu Frans I (Fig. 107), at Kirkens og Kongemagtens Sag var een og samme. En Konge kunde, som Bevis paa Aandrighed eller af politiske Grunde, vel for en Tid tillade sig visse Friheder overfor Kirken. Men Enkeltmands Frihed var selvfølgelig baade Gud og Konge en Vederstyggelighed. Han gav derfor streng Ordre til at fængsle og straffe alle Kættere og vandrede selv den 29de Januar 1535 som en Slags Bod for Besmittelsen i et højtideligt Optog gennem Paris. Tronhimlen bares af hans Søn og tre andre af Rigets fornemste Mænd. Men den holdtes ikke over Kongen, men over Hostien, som Kætterne

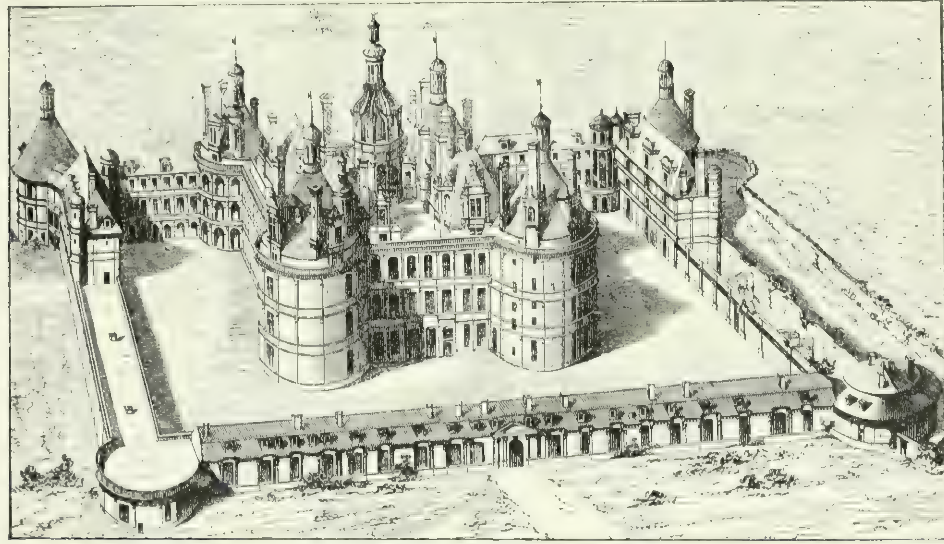


Fig. 106. Chambord, Frans I's Slot, paabegyndt 1526.

havde vovet at kalde for blot Brød. Selv gik Frans I bag efter med blottet Hoved og med en tændt Fakkel i Haanden. Efter at en Messe med stor Pragt var bleven afholdt i Sainte Gene-



Fig. 107. Frans I af Frankrig.
(Maleri af Janet, stukket i Kobber af N. Montagne.)

viève-Kirken, besteg han en Trone og holdt herfra en Tordentale mod alle Fjender af Kongernes Konge. Kætterne var at betragte som et pestsmittet Lem, der uden Tøven burde skæres og brændes bort. Om det saa var hans, Kongens, eget Barn, der var smittet, vilde han selv ofre det.

Derpaa satte han sig til Hest og red paa Hjemvejen til Louvre

Byen rundt for at efterse, om hans strænge Befalinger mod Kætterne ogsaa blev udførte. Ganske rigtigt. Paa seks forskellige Steder, som Kongen alle besøgte, var der oprejst Kætterbaal, hvor Ilden brændte livligt. Og for at disse Djævelens Børn skulde faa Pinselsdøden ret til Gavns at smage, var de ikke bundne til Pælen midt paa Baalet. Nej, ved Siden af hvert Baal var der anbragt et højbenet Vippebrædt, under hvilket Offeret var bundet. Vippen sænkedes vekselvis ned i Flammerne og droges op paany, saa at den domfældte langsomt pintes til Døde. Hvor harmeligt forresten — og det bedste Bevis for, at Straffen ikke var for haard — ikke een af de Sataner angrede eller blot saa meget som gav sig.

Et saadant Syn maatte brænde sig ind i Sjælen paa enhver, der var til Stede, ligefra Kongen til den usleste. Iblandt Øjenvidnerne var uden Tvivl ogsaa Calvin, der i saa Fald paa det ene af Baalene kunde se sin Vært og Ven de la Forge vippe op og ned i Flammerne. I de følgende Dage kom Turen til andre, baade Kvinder og Mænd. Snart hang der paa de offentlige Pladser en Samling af sorte Benrade, Resterne af brændte Kættere.

Hvo, der kunde slippe bort fra Paris, flygtede. Blandt disse var Calvin. Hvad Indtryk havde Baalene gjort paa ham? Vi kan læse det af Virkningen. Han var stadigt det samme tørre Forstandsmenneske, sysselsat med Sagen: Biblen kontra Kirken, „Nadveren“ kontra „Messen“, angaaende Besiddelsen af Sandheden. I denne Sag var der nu i Paris blevet afgivet en Kendelse, som maatte anses for forhastet og urigtig, for saa vidt den gik ud fra, at Kirkens Lære var den rene, Biblens den urene og dennes Tilhængere derfor at straffe med Baal.

Næppe var da Calvin (Fig. 108) naaet i Sikkerhed, førend han forfattede et Kontra-Indlæg. Allerede den 1ste August 1535, altsaa kun et halvt Aar efter, kunde han datere Fortalen til Frans I. Skriftet selv blev hans berømte Hovedværk „Institutio religionis christianæ“, en samlet Fremstilling af Biblens Lære. Hele sit følgende Liv igennem arbejdede han utrætteligt paa i nye, forøgede Udgaver at fuldkommengøre dette sit Værk. Hvor betydningsfuldt Skriftet var, fremgaar maaske bedst af, at det over-

straalede baade hvad Melanchthon og hvad Zwingli tidligere havde forsøgt i lignende Retning. Luther har end ikke indladt sig paa Forsøg af denne Art. Bogen blev Reformationens Hovedindlæg for Besiddelsen af den rene Lære.

Men selve Ofrenes Skæbne, deres Pinsler, deres faste Tro — havde de ikke vakt nye Følelser hos Calvin, Medlidenhed eller



Fig. 108. Calvin, 53 Aar gammel.
Overskrift: „Redebon og ærlig".
(Samtidigt Kobberstik af René Boivin.)

Begejstring eller maaske en bitter Klage opad over Menneskenes triste Kaar? Nej. Spørg Bogen selv! Ganske vist henvender han i Fortalen klare, frimodige, om end ærbødige Ord til Kongen om at læse denne Bog, der sikkert vil ændre hans Syn paa de reformerte. Men i hans egen inderste Grundopfattelse er ikke de lidende Hovedpersonerne, heller ikke er det Mod, der besjæler dem, Hovedsagen, men derimod en egen kold, rolig Skikkelse, der højt til Hest som Frans den Første ved Brandstedet,

ligesom han uberørt af Baalets Glød og Følgets Glæde, tavs med Tøjlen i venstre Haand og højre hvilende knyttet, holder paa Sandhedens hvide Hest, som Livets Hersker og Herre.

Ifølge den „rene Lære“ er Svaret paa Verdensgaaden nemlig følgende, hvad der — efter Calvins Paastand — skal være den nødvendige Slutning fra Biblens Ord: Gud har skabt alt til sin Ære. Til Forherligelse af sin Kærlighed og Naade har han forudbestemt nogle til evig Salighed. Til Forherligelse af sin Retfærdighed har han forudbestemt andre til evig Fordømmelse. Som Frans den Første til Hest mellem muntert, fløjlsbræmmet Følge og Kætterbaal holder ogsaa Gud mellem Himmerig og Helved. Her spørges ikke om menneskelig Medlidenhed eller Retfærdighed eller andet sligt. Det er saa, derfor maa det være saa. Sandheden er den tilredne Virkelighed. Gud har selv redet den til. Alting tjener kun ham til Ære. Thi hans er Riget, Magten og Æren.

Det vil ses, at den Enkelt-Menneskets Frihed, hvorom Biblen havde varslet, og som havde lokket den unge Calvin ud til at være Dommer mellem Kirke og Bibel, er her bortsveden. Hans eget Jeg er udbrændt. Naar han ifølge sin Natur fremdeles ivrer for Sandhed, saa er det ikke som Tankens frie Rytter, men som trælbunden Hestepasser hos Herren. Men ikke et Ord forraader Calvins Smerte. Dybden maales maaske kun i den Sky, hvormed han overfor andre undgaar at komme oftere ind paa dette Punkt. Han tilknapper Tomheden med den tomme Trøst: der er Glans baade i Himmerigs Skær og i Helvedes Luer. Men som den trolige Slider og Slæber, han alt fra Barnsben var, tager han ivrigt fat fremdeles i Sandhedens Tjeneste.

Hidtil havde han kun virket som Videnskabsmand og som Forfatter, kæmpet for den rene Lære. Nu slog der med eet et nyt Ord ned i ham og aabnede ham en hel ny Bane. Som omflakkende Flygtning kom han i August 1536 paa Gennemrejse til Genève. Det var hans Agt at rejse videre næste Dag; men

hans Landsmand og Trosfælle, Farel, der havde hørt, at Forfatteren til „institutio“ var kommen til Byen, søgte ham i Gæstgiverstedet. Farel (Fig. 109) lignede i visse Maader Calvin selv, lille, spinkel, uanselig, men med et Overmaal af Handlekraft. Fristaden Genève havde, henreven af hans glødende Prædikener, Aaret forud (August 1535) antaget Reformationen, og endnu i sidste Maj Maaned havde Borgerne besvoret at ville tage Evangeliet til Rettesnor ikke blot for deres Tro, men for deres Liv. Men de frihedselskende og letsindige Genfere bøjede sig kun modstræbende og med Uvilje under Farels haarde Tugt.



Fig. 109. Vilhelm Farel.
(Efter et Kobberstik fra det 16de Aarhundrede.)

Nu stod han der for at forlange Calvins Hjælp til sin Gerning som Byens Tugtemester til Gud. Forgæves undslog Calvin sig og svarede, at han kun var Videnskabsmand og alene følte Kald til boglig Syssel. Han opregnede alle sine Fejl, Mangler og Skrøbeligheder, der gjorde ham uskikket til at være en Handlingens Stridsmand. Men saa truede Farel ham med Guds Forbandelse, fordi han søgte sig selv og ikke Kristus. Af dette heftige Slag med Flint mod Jern udsprang en Gnist, der tændte i Calvins Sind. „I denne forfærdelige Besværgelse strakte Gud sin Haand ud fra oven og greb mig.“

Hans Beslutning var tagen, og Sagen var klar. Hidtil havde han kun kæmpet for den rene Lære. Men Udtrykket og Beviset for den rene Lære var den rene Vandel. Byen Genève maatte, skulde ved sin rene Vandel blive Svaret paa, hvad der i Saint Geneviève var blevet sagt om Pestsmitte og Ugudelighed. Calvin tjente nu en mægtigere Herre, højere til Hest end ham ved Baalet i Paris. Som Bibelfoged under den almægtige Gud faldt der — trods de strænge Kaar, hvorunder der tjentes: ussel Løn med Pine og Møje her, maaske blandt de udstødte hisset — dog en højere Æresglans over denne Stilling end over nogen jordisk Konges, Glans af Guds egen Ære, Glimt af den Magt, hvor Himmel og Helved var Poler af eet og samme.

Resten af sit Liv, henved 30 Aar, virkede Calvin med overmenneskelige Anstrængelse i denne sin Stilling som Guds Tilforordnede og Haandhæver af Sandhedens Krigsartikler i Genève. Segnefærdig af Træthed, men med uopslidelig Taalmod og Selvbeherskelse, mødte han Angreb og Forhaanelser, prædikede, skrev, styrede, forfulgte „Usandhed“ i Kirkeudstyr, Boliger og Enkeltmands Færd, anklagede, dømte, fængslede, landsforjog og brændte paa Baal. Endelig sank han dødsmærket om 1564. Støvet og træt ankom hans endnu sejgere Aandsfrænde, den 82aarige Farel, vandrende paa sin Fod fra Neuchâtel og fik sagt ham det sidste Farvel. Nogle af Calvins sidste hørlige Ord til Omgivelserne var Ordene af Esajas, som han gentog og gentog, men som hans Modstandere næppe vilde have fundet træffende: „Jeg kurrede som en Due.“ Endelig døde han en Aftenstund og begravedes næste Dag Kl. 2, fulgt af Byens Borgere til Kirkegaarden. Hans eneste Mindeskrift var Ordene, der indførtes i Konsistoriets Protokol ved hans Navn, hvor det sidst forekom: „Gaaet til Gud den 27de Maj.“

Kun en eneste Ferie, en ufrivillig, havde Calvin haft i al denne Tid. Det var da han 1538 blev fordreven fra Genève og for en Stund nødtes til at være bosat i Strassburg. Denne Ferie benyttede

Calvin til — at gifte sig. Klar og korrekt som han var, afgav han i dette Ægteskab ikke blot et tilfældigt Eksempel paa, men et Forbillede til sene Tider for ligestemte Tilhængere i Tusinder og atter Tusinder baade i Frankrig og andetsteds, for hvorledes Forholdet mellem Mand og Kvinde rettelig burde opfattes.

Ægteskab er gensidig Hjælp mellem Mand og Kvinde, der beflitter sig paa at føre den rene, kristelige Vandel. Det indledes og ordnes bedst af forstandige udenforstaaende, der kender de vedkommendes Forhold og Egenskaber.

Calvin overlod derfor til andre at se sig om for ham, om end han forbeholdt Gud den endelige Afgørelse. Nogle Oplysninger om disse forudgaaende Undersøgelser er bevarede. Først overlod Calvin sin Ven Farel at lede for ham. Farel fandt imidlertid ikke det ønskede. Andre hjælpsomme Venner, der ogsaa havde søgt for ham, mente at have været heldige. De gik ud fra, at, hvad Calvin kunde trænge til, var en Hustru med en solid Medgift til fælles Bedste, dannet og af anset Familje, saa at hans Stilling i enhver Henseende kunde befæstes. Men heller ikke disse Adkomster viste sig fyldestgørende. I et Brev til Farel skriver Calvin om dette Parti:

„Man har tilbudt mig en ung, rig Pige af adelig Herkomst, hvis Medgift langt overgaar alt, hvad jeg kan ønske. To Ting har dog bevæget mig til at sige Nej: Hun kan ikke Fransk og synes mig at være en Smule stolt af sin Herkomst og sin Opdragelse. Hendes Broder, der besidder en sjælden Fromhed og var i den Grad forblindet af sit Venskab for mig, at han satte sine egne Interesser til Side, trængte ind paa mig, at jeg skulde sige Ja, og hans Hustru føjede sine indstændige Anmodninger til hans. Hvad var herved at gøre? Mine Hænder vilde have været bundne, hvis ikke Herren havde draget mig ud af Forlegenheden. Jeg svarede da, at jeg samtykkede, hvis hun til Gengæld vilde være saa god at lære vort Sprog. Hun forlangte Betænkningstid. Saa overdrog jeg straks min Broder og en fælles Ven at anholde for mig om en anden Person, som, skøndt uformuende, vil bringe mig en ret anselig Medgift, dersom hendes Egenskaber blot svarer til, hvad man

melder om hende. Naar, som jeg haaber, min Anmodning her bliver efterkommet, skal Brylluppet ikke udsættes ud over den 10de Marts, og det er mit inderlige Ønske, at Du vil komme hid og velsigne vor Pagt."

Der viste sig imidlertid nye Vanskeligheder. Calvin fik ogsaa om denne nogle Oplysninger, der ikke behagede ham, hvorfor han tog sit Tilbud tilbage. Et Par Maaneder efter skrev han paany til Farel: „Jeg har endnu ikke fundet. Vilde det ikke være det fornuftigste helt at opgive mine Bestræbelser?"

Endelig fandt Calvins Ven Bucer den rette. Der var en Gendøber, som Calvin havde vundet for den rene Lære. Han var gift og havde Børn. Manden døde, og Enken sad tilbage i smaa Kaar. Men just under denne Modgang udfoldede hun den reneste Pligtfølelse, gudhengiven, ydmyg, varm, selvopofrende. Var dette ikke en Hustru for Calvin? Bucer talte til ham derom, og Calvins Valg var truffet. I September 1540 ægtede han Idelette de Bure.

I det første Aar levede de for en stor Del adskilte, idet Calvin befandt sig paa Rejser i Tyskland. Men derpaa ændredes Forholdene nede i Genève. Man bønfaldt Calvin (Fig. 110) om at vende tilbage hertil, og i September 1541 holdt han under Borgernes Jubel paany sit Indtog i den By, som han ikke mere skulde forlade. I Oktober Maaned ankom Idelette, afhentet i Strassburg af en Vogn med tre Heste, som det omhyggelige Raad i Genève havde sendt for at føre hende med Børn og Bohave de tyve Dagsrejser fra Strassburg til Genève.

Fra nu af oprandt der en lys Tid for Ægteparret, forsaavidt alle ydre Betingelser for Lykke var til Stede. Den Sag, Calvin havde kæmpet for, var i god Fremgang. Han var den anerkendte, næsten enevældige Forkynder af Guds Vilje, hvilken fra nu af skulde være Byens Lov, Rettesnor for alle Borgernes Færd i stort som i smaat. Raadet vidste ikke al den Venlighed, det vilde vise ham og hans. Det købte straks ved hans Komme Klædedragt med Forværk til ham og bevilgede ham en aarlig Løn af 500 Gylden, hvilket i Metalværdi svarer til omtrent 4000 Kroner nu til Dags, men i Købeevne til over 15,000 Kroner. Derhos

gav det ham en smuk Embedsbolig med Have, udstyrede den med nyt Bohave, og anviste ham frit Brændsel samt halvanden Tønde Hvedemel og 3800 Potter Vin aarlig. Hertil kom endnu en Mængde andre Gaver i Ny og Næ baade fra Raadet og private. Intet manglede.

Hvorledes var nu Samlivet i dette velhavende Hjem med den henrivende Udsigt over Haven ud til den blaa Genfersø med dens solbelyste Bredder og i det fjerne Jurabjergenes skovklædte Skraaninger? Her mødtes jo i Endrægtighed to stærke, rene Viljer, hvis højeste, fælles Maal var at handle Gud til Velbehag. Og alting syntes at føje sig for dem. Her var da Lykke, hvis Lykke overhovedet er mulig under menneskelige Vilkaar.



Fig. 110. Johan Calvin.
(Samtidigt Stik, udført i Heidelberg.)

Ingen Genlyd deraf trænger ud fra dette Hjem. Kun Travlhed, lutter forpint Travlhed. Den fattigste Glæde ved en Bid tørt Brød, ved blot en Stikling i et Urtepotteskaar eller et vellykket Sting i et Par usle Pjalter forekommer rig mod den Alvor, den tunge Gravalvor, der synes at have ruget over Calvins og hans Hustrus Samliv. Denne Alvor laa allerede som Naturforudsætning i Calvins Helbredsform og Sind. Den havde fra ung af fulgt hans tørre Stræbsomhed som en Skygge, vist sig, hver Gang de stadige Hovedpiner spærrede Vej for hans Arbejdstrang, blandet Kønrøg i hans Livsfarver og forvandlet hvad

han havde naaet, til Anklage mod andre. Nu, da han var bleven Fuldbyrder af Guds Vilje meldte ogsaa Alvoren sig som gudbestaltet. Den pidskede ubarmhjertigt paa ham under Arbejdet og spærrede hver oplivende Trøst ude, naar han overtræt sank sammen. Den efterstræbte og anklagede som Guds egen Kammeradvokat hvert Udtryk for Glæde, som den antraf hos ham selv — Feltet her var let at afsøge — hos hans Hustru, hos hans Bysbørn.

Naar hun da ømt og hensynsfuldt sørgede for ham Dagen igennem og vaagede ved hans Sygeleje, naar hun passede Børnene, bespiste fattige og tilrejsende, deltog i Menighedspleje eller de helliges Forsamlinger, — overalt inde og ude forfulgte Calvins og Hjemmets Alvor hende som en ond Samvittighed, som en Blodhund paa Spor efter mindste Smule Fred eller Glæde. Var hun da slet intet selv? Var hun dog ikke i det mindste et Øjeblik sin Husbonds jævnbyrdige med egen Ret til Haab og Husvalelse, naar de i fælles Bøn fra Hjemmets Alvorsbrønd hævede Blikket op til den klare, blaa Stump Himmel for oven?

Ak, Alvorens og Hjemmets bitreste Hemmelighed! Der var lagt Laag over Lyshullet for oven. Calvin og hans fortrolige vidste for sikkert, at hverken Tro eller gode Gerninger hjælper det allermindste, hvis Gud fra Evighed af har bestemt En til Fordømmelse. Kun Synden er din egen. Guds Vilje fuldbyrdes, hvad enten du skal til Himlen eller til Helved. Selv naar du i dit Fadervor ydmygt og inderligt beder: „Ske din Vilje!“ beder du maaske om Helvede. Guds Vilje er Alvorens dybeste, evighedstunge Grund.

Saa lukkedes da Brøndgraven over Samlivets og Hjemmets Lykke. Trofast værnende og værgende stod hun ved hans Side, bestandig blegere, medens alting blegnede om dem. Først visnede Hjemmets Yderblade. Ro, Hygge, Udkomme. Selv Safterne veg fra de rigelige Indkomster, saa at de ikke slog til overfor Alvorens Godgørenhedskrav. Huset befandt sig ofte i beskæmmende Pengeforlegenhed. Saa visnede Hjertebladene. De tre Børn, som Idelette fødte Calvin, en Søn, en Datter, en Søn, døde et efter et. Ved den sidstes Død kunde Moderen ikke be-

kæmpe sin Graad. Faderen udbrød: „Lad mine Fjender kun spotte! Har jeg ikke endnu Titusinder af Børn i Guds Menighed!“ Endelig, efter omtrent otte Aars Ægteskab, bukkede hun selv under.

Døende led hun af Bekymring for, hvorledes det skulde gaa hendes Børn af første Ægteskab; men hun vægrede sig ved at bede Calvin tage sig af dem. Der udspandt sig da følgende sidste Samtale mellem Ægtefolkene. Calvin gættede hendes Tanker og sagde: „Jeg skal behandle dem som mine egne Børn.“ — Hun: „Jeg har allerede anbefalet dem til Gud.“ — Han: „Men det forhindrer ikke, at jeg ogsaa tager mig af dem.“ — Hun: „Jeg veed nok, at Du ikke vil forlade dem, hvem jeg har anbefalet til Herren.“ Kort efter døde hun (April 1549). Laaget over Hjemmets Brønd aabnedes for en bortkaldt Sjæl. Hvorhen? „Ske din Vilje!“

Ægteskab er gensidig Hjælp mellem Mand og Kvinde, der beflitter sig paa at føre den rene, kristelige Vandel. Den ypperste, eneste afgørende Hjælp, Hjælpen til evig Salighed, formaar Ægtefæller dog ikke at yde hinanden, thi deres Salighedsvilkaar afhænger ikke af deres Liv eller deres Samliv, men af Guds fra Evighed trufne Forudbestemmelse.

Stakkels Calvin! Stakkels Idelette! Haand i Haand og dog maaske med en uendelig Afgrund imellem sig! Des renere lyser den Troskab og Fasthed, hvormed de i Fællig skred frem, fremad mod „Sandheden“, Altings Ophav, den blændende, guddommelige Egoisme, som de kaldte „Gud“. Et svagt Skær af denne Egoisme falder endnu over den mandlige Part, medens den helt er forsvunden hos Hustruen i de simple, rørende Ord, som Calvin udtalte om hende i et Brev: „Jeg har mistet mit Livs fortræffelige Ledsagerinde, hende, der aldrig vilde have forladt mig, hverken i Landflygtighed, eller i Nød, eller i Døden. Hun var mig en kostelig Medhjælp, t h i h u n t æ n k t e a l d r i g p a a s i g s e l v.“

Med Rette siger en af Calvins Biografer om ham: „Ved Tabet af Idelette mistede han ikke blot sin Gernings og sit Livs Ledsagerinde, han mistede ogsaa en Dyd. Hvis den kristelige Kvindes Rolle er at minde Mændene om Barmhjertighedens Krav, der altfor ofte overses i Revolutions-Tider, saa var ingen værdigere til at udføre dette Hverv end Idelette.“ Med forøget Strenghed stillede nemlig Calvin efter hendes Død „Sandhedens“ Alvorsfordring til andre og til sig selv. Fængslerne fyldtes i Genève, fordums Venner og Fjender landsforvistes, Michael Servet brændtes paa Baal.

Ensom, men med ubøjelig Kraft gik den svagelige Mand bestandig videre, snorlige ad sin Tankes slagne Vej. Engang en lovende Stræber, saa en virksom accusator og Styrer, som gammel en gennemblødt, bidsk Vogterhund i Mørket efter Herrens splittede, lynskræmte Hjord. Rundt om i Uvejrs-Natten glimtede Lynene til Guds Ære, Himmellyn og Helvedlyn ikke til at skelne fra hinanden. Til sidst ramte et af dem ogsaa ham.

Kun en lille, sort Sten betegner nu Stedet, hvor man efter 300 Aar gætter paa, at Calvin maaske blev jordet i Menighedens fælles, prunkløse Kirkegaard. Mægtigere vidner om hans Liv og hans Gerning Skaren af Tilhængere, der endnu hylder hans Lære. Og dog er ogsaa dette Mindesmærke, om end storladent, utydeligt. Thi faa eller ingen af hans Tilhængere vover sig mere, trods al deres Alvor, saa dybt ind ad Enhedstankens fortærende Vej, som Mesteren selv. Ind i den underste, dybeste Skakt, hvor der kun kan krybes, hvor alt maa afføres: Haab om Fremgang, Tro og Tillid, Kærligheden selv. Hen til den inderste Sprække, gennem hvilken Blikket blændet skuer „Sandhedens“ Rædsel: Gud og Djævelen som een og samme. Det har netop udgjort hans Tilhængeres Styrke at have svigtet ham paa Halvvejen. De har vedkendt sig hans Læres første Halvdel: Ægteskab er gensidig Hjælp mellem Mand og Kvinde, der beflitter sig paa at føre den rene, kristelige Vandel. Men de har efter Evne lukket Øjet for Lærens sidste Halvdel: Hjælpen hjælper ikke, thi Ægtefællers Liv og Samliv formaar ikke i mindste Maade at ændre Guds fra Evighed trufne Forudbestemmelse.

Mesteren selv tænkte Tanken ud og vovede at leve derefter. Ærligt ofrede han alt: Sundhed, Velfærd, Børn og Hustru, sin og alles evige Fremtid til „Sandhedens“ Molok.

Kun een fulgte ham troligt under hele denne hans Færd, delte fra hans Ungdom til hans Alderdom hans fattige Glæder, gemte hans Sorg, aanded Køling paa hans til Døden forpinte Tanke. Denne stille Ledsagerske var hans Modersmaal og det Maal, der var ham hjemligt som dette, Latinen. Her har Calvin rejst sig sit smukkeste Minde, der beskedent, men forklaret gengiver hans Træk. Ingen har elsket Tankens Udtryk saa rent og redeligt som han, ingen har formet det saa simpelt, klart og fast som han. Om hans Sprog gælder det samme Ord, som han selv udtalte om Idelette: „Hun var mig en kostelig Medhjælp, thi hun tænkte aldrig paa sig selv.“

7

MONTAIGNE

1

Michel de Montaigne fødtes (1533) i en gammel, adelig Slægt paa Gaarden Saint Michel de Montaigne i Sydvestfrankrig, ikke langt fra Bordeaux. Faderen var en bundhæderlig og forstandig Mand, af Rang: „Væbner", Kirkens trofaste Tjener. Lyspunktet i hans Liv udgjorde et Felttog som ung i Spanien; hans Hverdagsdont: byvalgt Øvrighedsperson i Bordeaux. „Jeg saa ham endnu" — siger Sønnen — „over 60 Aar gammel, iført Rejsekappe, jordspringe en Hest, entre Bordet rundt hvilende paa en Tommelfinger, og altid tage tre Trin ad Gangen op ad Trappen til sit Kammer".

I Opdragelsen af sine ni Børn fulgte han sine egne, hjemmelavede Grundsætninger. Den lille Michel f. Eks. søgte han tidligt „at gøre til et Led af Folket og knytte ham nær til dem, der trænger til Hjælp". I den Anledning satte han ham som spæd i Huset hos en af Gaardens fattige Landsby-Indsiddere, hvor han vænnedes til den tarveligste Levevis. Men senere, da Undervisningen skulde begynde, og han hentedes tilbage til Hjemmet, „maatte hans Sjæl kun opdrages med det blide og i Frihed, uden Anvendelse af nogen Haardhed eller Tvang". Han vækkedes derfor hver Morgen ved Lyden af tiltalende Musik. Endnu som gammel mindedes han med Glæde denne herlige Form for Opvaagnen. Hans tyskfødte Lærer, som Faderen havde indforskrevet, var det strængt paalagt at lade Undervisningen fore-

gaa „uden Prygl og uden Taarer“. De talte kun Latin sammen. Og da Drengen var opvakt, gjorde han rivende Fremskridt.

Alle disse Barndoms-Indtryk slog ind og formede lønligt den vordende Mand. Nøjsomhed og Finfølelse, Kærlighed til Naturen, til Oldtids Sprog og til det menige Folk dannede senere i Forening med en egen fribaaren Selvagtelse de mest fremtrædende Træk hos Michel de Montaigne.



Fig. 111. Catharina af Medici.
(Tegning fra 1561 i Bibliothèque nationale i Paris.)

Foreløbigt førte alt dette dog kun til, at han hurtigt gennemløb de forskellige Trin. Kun 13 Aar gammel var han færdig med alle Klasserne i Kollegiet i Bordeaux. Saa studerede han Retsvidenskab, fuldendte sine Studier og var alt 21 Aar gammel Medlem af Overretten i Bordeaux. En hurtig, men lidt snæver Udvikling. Hvad han foreløbigt tegnede til var kun en solid, provinsiel Dygtighed, ikke væsentlig ud over Faderens, og endda uden dennes „spanske Felttog“.

Han fik sit spanske Felttog, uden at vi dog i Enkelthederne kan skelne det ret. Vi veed kun, at han kom i Tjeneste ved Hoffet og i nær Berøring med baade Dronning Catharina af Medici (Fig. 111) og hendes tre Sønner, Frans II, Carl IX (Fig. 112) og Henrik III samt med deres Svoger, den senere Henrik IV. Under disse Forhold udvidedes hans Erfaring og Menneskekundskab i en betydelig Grad. Han lærte et forfinet

og fordærvet Hof at kende paa nært Hold. Men som lykkelig Modvægt havde han opnaaet i omtrent de samme Aaringer et rigt og dybt, om end kortvarigt Venskabsforhold med en begavet Aandsfrænde, hvem en tidlig Død bortkaldte. Han lærte sit Land og Folk fuldt at kende, ikke mindst dets Hovedstad. „Paris, du By, der har mit Hjerte fra min Ungdom, bestandig er du kommen mig nærmere som alt ægte ypperligt! Jo mere jeg siden har set af andre smukke Byer, des større Indtryk har din Skønhed (Fig. 113—116) blot gjort paa mit Sind. Jeg elsker dig for din egen Skyld, som du er, endnu mer end i Festskrud. Jeg elsker dig ømt, selv dine Hudfejl, dine Pletter. Jeg er kun Franskmand ved denne store By, stor i Folketal, stor i lykkelig Beliggenhed, men størst og uforlignelig i Afveksling og i Godernes Mangeartethed. Frankrigs Hæder, et af Verdens ædleste Underværker, Gud holde vor indre Tvist langt borte fra dig!“ (Essais III,$_{9}$).



Fig. 112. Kong Carl IX af Frankrig 1570.
(Tegning af François Clouet i Bibliothèque nationale i Paris.)

Hvad Rolle Montaigne egentlig har spillet ved Hoffet, er utydeligt. Han synes ved visse Lejligheder at have staaet Hovedpersonerne meget nær og vundet deres Tillid, hvad ogsaa kongelige Breve til ham bekræfter. Han synes ligeledes at have deltaget i Huguenotkrigene og ført en Kommando, selvfølgelig paa kongelig, altsaa katolsk Side. At overhovedet hans Anseelse og

Fortjenester ikke var ringe, turde fremgaa af, at han Oktober 1571 benaadedes af Carl IX med Saint-Michel-Ordenen, som Montaigne selv kalder „det højeste Ærestegn for den franske Adel". Dog havde han paa dette Tidspunkt brudt Broen af mellem sig og en Fremtid som Statsmand eller Kriger.

Thi hemmeligt drog en stærkere Magt ham ned til Barndomshjemmet, Montaigne. Det var ikke hans Stilling som Dommer i Bordeaux. Den opgav han omtrent samtidigt med Hoffet. Det

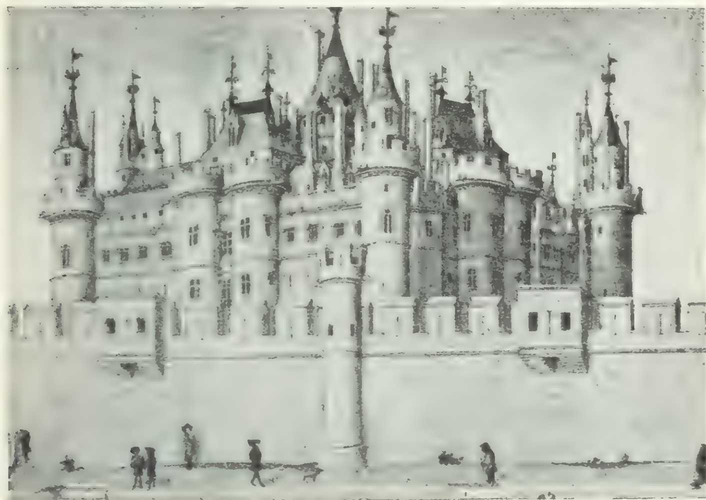


Fig. 113. Louvre i Slutningen af det 14de Aarhundrede.
(Efter en samtidig Miniatur.)

var heller ikke hans Giftermaal. Aar 1565 havde han nemlig ægtet Datteren af en anden Dommer i Bordeaux og levede med hende i fredelig, men næppe synderlig dyb Forstaaelse indtil sin Død. Det var endelig heller ikke Besiddelsen af Godset Montaigne, som han efter sin Faders Død 1568 havde arvet Husførelse saa vel som Gaardens Drift overlod han i andre Hænder.

Hvad var det da, der drog ham? Han har selv udtrykt det i Indskriften paa en Tavle, der endnu sidder i Slottets Væg: „Anno 1571 paa sin Fødselsdag den sidste Dag i Februar, da

han fyldte sit 38te Aar, trak Michel de Montaigne sig her tilbage, forlængst grundked af Hoffets, Dommervirksomhedens og offentlige Hvervs Slaveri, og søgte Tilflugt ved Musernes Barm. Her vil han i Stilhed og Ro tilbringe den mindre Rest af sit Liv, der endnu maatte staa tilbage, og derfor har han viet dette ringe Bo, denne yndige Plet, som han har arvet efter sine Forfædre, til at huse hans Frihed, Fred og Hvile."

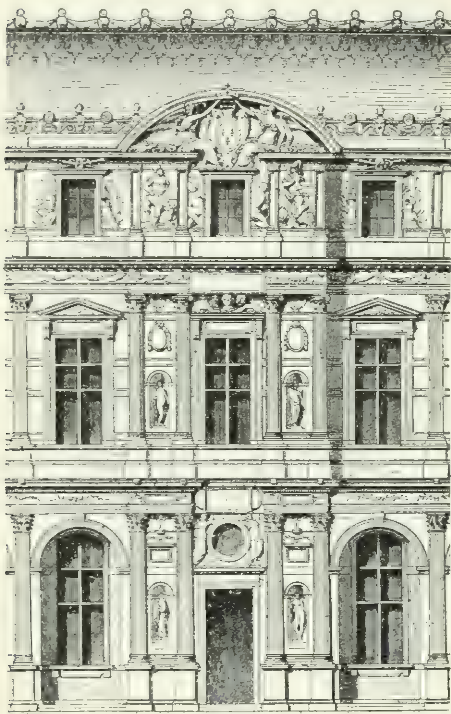


Fig. 114. Det paa Montaignes Tid nyopførte Louvre (Gaardside), bygget af Pierre Lescot † 1578.

Det ene af de to Taarne i Ringmuren — det runde med den firkantede Udvækst paa Siden — indrettede han ganske til sit eget Brug. Underst Kapel. Ovenover et Værelse med Sovekabinet, hvor hans Seng stod. Øverst endelig i tredje Stokværk hans Bogstue. Denne var et rundt Værelse, 16 Skridt i Tværmaal. Paa Gulvet stod kun et Bord og en Stol, langs Væggen Reoler, fem Hylder i hver, fyldte med alle hans Bøger. Fra de tre Vinduer havde han den mest fortryllende vide Udsigt dels mod Hovedbygningen, Borggaard, Baggaard, Have, dels ud over Marken, Vinjer, Høje, Landsbyer og Floder, hele den Egn, som han kendte ud og ind fra Barnsben. Og inde ved Siden af i det firkantede Rum, svarende til Sovekabinettet forneden, havde han — hvad ikke var at foragte ved Vintertid i et Taarn, der forud laa højt til Vejrs paa en Bakke — et hyggeligt lille Værelse med Kamin.

Øverst endelig i Taarnet hang Slottets store Klokke, der tre Gange om Dagen brummede sit Ave Marie, saa Murene rystede.

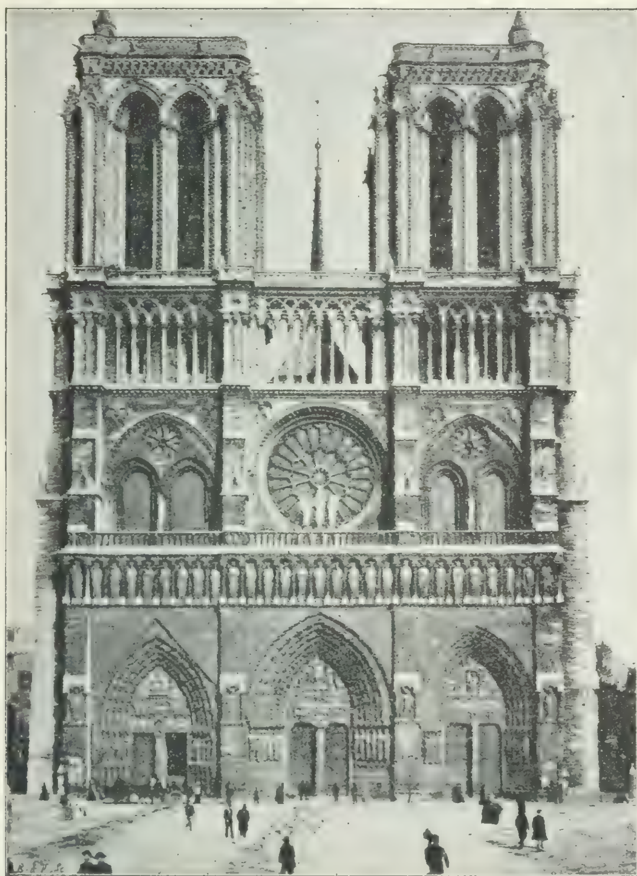


Fig. 115. Nôtre Dame Kirken i Paris.
(Fotografi.)

I Begyndelsen forskrækkede og forstyrrede denne Støj ham. Siden vænnede han sig dertil. Den hørte med, som Dødstanken til Livet.

„I dette Taarn tilbringer jeg de fleste Dage af mit Liv og de fleste Timer af Dagen. Det er min Borg. Der søger jeg at gøre

mit rene Herredømme gældende, uafhængig af Hustru, Datter, Omgivelser og Hensyn. I alle andre Rum er min Herskermagt



Fig. 116. „Hensunken i Betragtning af Paris".
Eventyr-Figur paa Nôtre Dame Kirkens Taarn.

kun en Ordlyd, et tænkt Væsen, en taaget Usandhed. Her er mit Hjem i Hjemmet. Usalig den, der ikke har et saadant Tilflugtssted" (III,$_3$).

Heroppe sad saa Montaigne henved en halv Snes Aar fordybet i sine Bøger og i sig selv. Familjelivet, Husholdningen, Bygningsvæsenet, Haven, Jagten, Gaardens Drift, Godsets Bestyrelse — han fulgte det vel alt med Øjnene, men som en Iagttager, der har noget andet, betydningsfuldere for. Ligesaa med de store, ydre Begivenheder. Religionskrigene, der for en Stund havde været ophørt, dengang han lukkede sig inde, rejste sig paany i Frankrig. Calvins og Romerkirkens Tilhængere myrdede i blindt Raseri hverandre. Bartholomæusnattens Blodskær lyste fra Paris ud over hele Landet. Tæt ved ham, fra Bordeaux, lød Kampraab og Mordskrig. Hele Frankrig stod i lys Lue. Men lige uforstyrret sad Eneboeren i Taarnet paa Montaigne, iagttagende og indadvendt. Hvad syslede han da med, der var ham vigtigere end Hjem og Land?

2

Aar 1580 kom en Del af Svaret, i Form af de to første Bind af en Bog, som han kaldte „Essais". En underlig Bog. Den var ikke som andre, enten Teologi, Historie, Filosofi, Naturvidenskab, Lærdom, Prosa eller Digt. Den var det altsammen, men tillige noget mere. Dette „mere" var tilsyneladende kun Hverdagssnak. Og dog med Bud om det, man helst gad vide. Det var et Menneskes ærlige Tale til andre om det fælles menneskelige. Hvad Eneboeren havde set i sit Liv, sine Bøger og i sig selv. Fordringsløst, men skælmskt, dybt og æggende til Eftertanke. I et Nu fløj hans Ord ud over Frankrig, over Alperne, over Kanalen. Da Forfatteren kort efter kom til Italien, var hans Bog vel kendt dèr. Montaignes „Essais" (i Oversættelse) er en af de faa Bøger, vi veed at f. Eks. Shakespeare har ejet.

De mange Aars Stillesidden havde svækket Eneboerens Helbred. De mange Rejsebeskrivelser, han havde læst i sin Ensomhed, havde vakt hans Længsel efter ved Selvsyn at lære nye Former for Natur Menneskers og Egnes — at kende. Hvad om han søgte Helsebod for begge Savn ved at drage ud paa

Rejse! Han traf Aftale med sin Hustru om Hjemmets Styrelse saa længe, fik en flink og paalidelig Tjener med som Ledsager og Kassemester, og red saa ned ad Slotsbakken ud i Verden.

Turen gik over Lothringen til Basel, hvor han brugte Bade, videre gennem Sveits til Augsburg og München. Herfra drog han gennem Tyrol til Venedig, over Padua og Florens til Rom. Bestandig til Hest, gerne en 8—10 Timer i Sadlen ad Gangen, fra lidt sen Morgen til Aften, eller hvis det var for varmt, fra Aften til Morgen. „Hestene sætter Pris paa dette lange Ridt. Aldrig har nogen Hest svigtet mig, naar den blot een Dag har prøvet denne Maade. Og mit Følge kan, da jeg er lidt sen i Vendingen om Morgenen, spise til Middag paa den Tid, om de lyster. Jeg rider helst alene, og den Vej, der falder mig ind. Til Hest underholder jeg mig selv, og dèr faar jeg mine mest blivende Indtryk. Men ingen andre Indtryk er saa levende og værdifulde som dem, man paa Rejse faar af Forskel i andres Liv, Synsmaader og Skikke, lutter vekslende Former for vor fælles Natur."

I Rom hørte Montaigne Kirkens Dom over hans Bog. Trods mange Indvendinger i det enkelte udtalte man sig velvilligt om hans kirkelige Sindelag og Ærlighed, og bad ham til Slut „at komme Kirken til Hjælp med sin Veltalenhed". Ved Afrejsen udnævntes han til Æresborger i Rom, hvad der glædede ham meget. Fra Rom begav han sig til et Badested for at søge Lindring for sine Nyresmerter. Efter et længere Ophold her, red han endelig over Milano og Savojen tilbage til Hjemmet. Rejsen havde varet halvandet Aar.

Under hans Fraværelse havde Borgerne i Bordeaux valgt ham til Stadens Major (Borgmester). Montaigne havde faaet Meddelelsen herom under Opholdet ved det italienske Badested og straks frabedt sig Hvervet. Men et Brev fra Kongen, Henrik III (Fig. 117), paalagde ham i ligesaa hjertelige som bestemte Udtryk at vende tilbage og overtage denne ansvarsfulde Post, da Kongen nærede særlig Tillid til ham. Han kunde følgelig ikke undslaa sig.

Hans Ophold i Hjemmet blev derfor anderledes, end han havde

tænkt sig. En stor Del af hans Tid medgik til Embedsforretninger, der væsentlig bestod i at holde de to stridende religiøse Partier i Tømme. Det lykkedes ham saa nogenlunde at dæmme



Fig. 117. Kong Henrik III af Frankrig.
(Tegning i Bibliothèque nationale, Paris.)

op for Lidenskaberne. Borgerne i Bordeaux viste ham i hvert Fald deres Tillid ved da Embedstiden var udløben at genvælge ham.

Under disse Forhold var det kun i Ny og Næ, at han kunde trække sig tilbage til sit kære Taarn. Aar 1588 havde han dog

et nyt, tredje Bind af „Essais“ færdigt. Han drog til Paris for at udgive det. Men Bølgerne gik højere nu. Det spores i selve dette tredje Bind, hvor han ofte har ondt ved at bevare den Sindsligevægt, som han satte saa højt. Selv maatte han under sit Ophold i Paris en Tid sidde fangen i Bastillen paa Grund af sit venskabelige Forhold til den senere Henrik IV. Og hjemme paa Montaigne blev hans Slot og Bønder plyndrede.

Endelig døde han i September 1592, et Aarstid førend det dagedes og Religionskrigen endte. Han lod, da Døden nærmede sig, læse en Messe i sit Sovekammer for sig og sine nærmeste, og just som Hostien løftedes, opgav han Aanden.

3

Hvad der har skabt Montaignes (Fig. 118) Ry er hans Skrift „Essais“. Sjældent har nogen Bog vakt saa hurtig og udelt Opmærksomhed som denne. Den var saa forskellig fra alle andre Bøger. Den var ikke nogen Bog, men selv et levende Væsen.

Og dens Betydning har holdt sig. Hjemme i Frankrig blev for Pascal det Billed af sig selv, som Montaigne her havde tegnet, til den mest træffende Gengivelse af det naturlige, syndige Menneske. Det var Montaignes „Essais“, der foresvævede Holberg, da han et Par hundrede Aar senere som en lignende Eneboer søgte gennem sine „Epistler“ at faa sine Landsmænd i Danmark og Norge i Tale. Endelig var det den af Montaigne anviste Vej: — fra Jeg'et med dets Sanseindtryk og Erfaringer til dybere Tydning af Livsgaaden — Evropas samlede filosofiske Granskning siden da har indslaaet.

Trods den Tiltrækning, som Montaignes „Essais“ saaledes har ejet og endnu den Dag i Dag udøver, er det dog en vanskelig Bog at læse. Dette ligger ikke blot i det gammeldags Fransk og hans lidt trættende Trang til at indsvøbe alt i en uudtømmelig latinsk Belæsthed. Det ligger væsentlig i, at denne Bog ikke er en Bog som andre til at faa Forstand af, men — som det udtryktes før — selv er et levende Væsen.

Naar man spørger om noget, svarer den ikke som andre Bøger. Lunefuld, vemodig, tung, kaad og springende giver den ikke klar Besked, men hidser og unddrager sig, ægger og tier, alt paa eengang. To faar ikke det samme Indtryk af Meningen. Og dog taler den aabenhjertigt som faa.



Voicy du grand Montaigne une entière figure
Le Peintre a peint le corps et luy son bel esprit.
Le premier par son art égale la Nature;
Mais l'autre la surpasse en tout ce qu'il escrit.
Thomas de Leu fecit.

Fig. 118. Michel de Montaigne.
(Efter et samtidigt Stik.)

Dette gælder i ganske særlig Grad om det Emne, som vi her ønsker Oplysning om: Forholdet mellem Mand og Kvinde.

Denne Bogens Maade at være paa maa erfares gennem Selvsyn og personligt Samvær. Derfor er det overfor faa Forfattere saa nødvendigt som med Montaigne at lade ham selv føre Ordet. Først naar Læseren gennem spredte Indtryk selv har vænnet sig til ham — tirret, frastødt, tiltalt har troet at have forstaaet ham — først saa kan der være Tale om med Udbytte at veksle Ord med en anden om, hvad der er Meningen.

Vi begynder derfor med at lade Montaigne selv alene føre Ordet*):

*) De følgende Udtalelser er ikke et enkelt Parti af „Essais", men med Flid hentede mangesteds fra.

„Jeg vil i denne Bog gengive mig selv med alle mine Mangler, med alle mine Fejl. Gik det an, jeg fremstillede mig gerne hel og holden, ganske nøgen. Med andre Ord, min kære Læser! jeg er selv min Bogs Indhold. — Men saa er der jo ingen Grund for Dig til at spilde din Tid paa saa tyndt og tomt et Emne. — Farvel da, min Ven! Montaigne, den 12. Juni 1580.“ (Fortalen.)

„Jeg har befalet mig selv at vove at sige alt, hvad jeg vover at gøre. Jeg føler Mishag ved Tanker, der ikke kan udtales. Selv det værste i mine Handlinger og Forhold forekommer mig ikke saa hæsligt, som jeg finder det hæsligt og fejgt ikke at turde tilstaa det. Ved at forpligte sig til at sige alt, forpligter man sig til ikke at gøre noget af det, som man er nødt til at fortie. Gud give, at denne min løse Tunge maa føre andre til Frihed, bortover alle de blot hyklede Dyder, som vor Ufuldkommenhed har affødt! Gid jeg ved min Mangel paa Maadehold maa bringe andre til Fornuft! Thi man maa se sin Lyde, fuldt erkende den for at kunne imødegaa den; de, der skjuler den for andre, skjuler den for sig selv. Legemlige Onder bliver tydeligere ved at vokse. Vi opdager, at det er Gigt, hvad vi først tog for Reumatisme eller blot lidt Ugidelighed i Ledemodene. Men de sjælelige Onder derimod fordunkles ved at tage til. Den, der er mest syg, mærker det mindst.“

„Hvis da den Mand, der spurgte Thales om han ikke burde højtideligt benægte, at han havde bedrevet Utugt, havde henvendt sig til mig, vilde jeg have svaret ham: Nej! thi Løgn forekommer mig endnu værre end Utugt.“ — „Skulde det være en utilladelig Aabenmundethed offentligt at tilstaa sine Feil, er der i hvert Fald ikke synderlig Fare for, at sligt skal danne Eksempel og blive Skik. Mennesker frygter frem for alt den Vind, der blotter og forraader dem. Men væk med den Pjalt, der skjuler vore Sæder! Hos os er det Skik at anbringe sin Samvittighed i Utugtshus, men sin Mine i Kloster. Lige ned til Slyngler og Mordere lever enhver i Forstaaelse med det passende. Men jeg vil — siden Huguenotterne beskylder os Katoliker for, at vort Skriftemaal blot er hemmeligt og et Mundsvejr — skrifte offentligt,

samvittighedsfuldt og af ganske Hjerte. Den hellige Augustin og Origenes har offentligt bekendt deres vildfarne Meninger, jeg vil bekende mine vildfarne Sæder“ (III,$_5$).

„De, der i vore Dage har forsøgt ved Hjælp af nye Meninger at forbedre Sædeligheden, har kun naaet at pynte paa Lastens Ydre, men ikke at rette den selv. I bedste Fald har de blot drevet det til ikke at faa Lasten til at vokse. Thi den næres ved Godtkøbs Foranstaltninger.“

„Se et Øjeblik paa, hvad vor Erfaring viser os: Der er ingen af os, der ikke, naar han blot vil høre efter i sig selv, jo opdager i sit Indre en egen Form, hans herskende Form, der bekæmper hver fremmed Tvang og hvad der er ham imod. Min indre Konstruktion er nu saaledes, at jeg ikke let rystes ved Stød. Ligesom de tunge Legemer befinder jeg mig næsten altid paa min Plads, om ikke ganske mig selv, saa dog lige tæt ved. Mine Udskejelser fører mig ikke langt bort.“

„Men den Forbandelse, der gælder den fælles menneskelige Væremaade, er netop, at dette vort Indre, vort Væsens dybeste Tilflugtssted, er saa fuldt af Fordærvelse og Smuds. Vort Begreb om Forbedring er forvirret. Vor Bod er syg og brødefuld, den er selv en Synd. Nogle føler enten af naturlig Tilbøjelighed eller af Vane ikke Lastens Modbydelighed. Andre — og dertil hører jeg — pines vel af Synden, men vejer den op med en Nydelse.“

„Da jeg forleden var i Armaignac paa et Gods, som en af mine Slægtninge ejer dèr, saae jeg en Bonde, som gik under Navnet „Tyveknægten“. Han gav selv følgende Fremstilling af sit Liv: Født i Armod havde han indseet, at han ved sine Hænders Arbejde alene aldrig vilde kunne sikre sig mod Trang. Saa havde han slaaet sig paa Tyveriet. Og han havde været saa heldig at kunne drive det med Sikkerhed og Fordel ved Hjælp af sine svære Kræfter. Han brugte nemlig ved Nattetid at høste andres Korn og Druer, men bestandig langt borte og i saa store Maader, at det syntes umuligt at een Mand skulde i een Nat have kunnet bære saa meget bort paa sine Skuldre. Forresten passede han ogsaa at fordele Skaden paa saa mange, at den blev mindre følelig for hver enkelt. Nu er Manden gammel, rig efter sine For-

hold, takket være denne hans Virksomhed, som han aabenlyst vedkender sig at have drevet. Med Vorherre affinder han sig paa den Maade, at han søger ved Velgerninger at gøre det godt igen hos Efterkommerne af dem, han har plyndret. Hvor dette ikke skeer — thi alt lader sig ikke overkomme paa engang — paalægger han sine Arvinger denne Pligt i Henhold til det hemmelige Regnskab, han har over sine fordums Bedrifter. Denne Mand afskyer og hader Tyveri, men endnu mere Trang. Han angrer at have begaaet Tyveri, men afbalancerer sin Anger, saa at den ikke udsætter ham for at lide Trang."

„Jeg bedrager ikke mig selv. Synder, der gentages, trænger ind i Viljen, og jeg har ondt ved at forstaa, at de skulle ophøre ved til bestemte Tider at „angres". Jeg kan ønske at være anderledes. Jeg kan fordømme min Naturform, bede Gud om at grundforbedres og om, at han ikke vil regne mig min naturlige Svaghed til Last. Men det kalder jeg ikke at angre. Det er ikke andet end Utilfredshed med ikke at være en Engel eller en Cato. Jeg kan forestille mig uendelige Naturer langt højere og ædlere end min. Men det forbedrer ikke mig, gør hverken min Arm eller min Aand stærkere. Var Ønsket om at være som de Anger, saa burde jeg jo ogsaa angre mine uskyldigste Foretagender, der er svage mod hines. Nej, naar jeg betragter min Opførsel fra min Ungdom til nu, jeg er gammel, saa maa jeg indrømme, at den er en og samme, svarende til, saadan som jeg nu engang er. Under samme Omstændigheder vilde jeg fremdeles bære mig ad paa samme Maade." (III,2).

4

„Det gaar mig som andre, det er mig behageligt at omgaaes smukke og hæderlige Kvinder. Selv om Sjælen her ikke er saa meget den nydende som i Omgang med Mænd, saa kan dog Sanserne, som her er i langt stærkere Bevægelse, stille denne Art Omgang næsten i Linje med hin; skøndt efter min Smag ikke ganske. Men det er et Forhold, hvori man skal tage sig i

Agt, især naar, som hos mig, det legemlige spiller saa stor en Rolle. Jeg blev brændt som Dreng; det sved, men har siden tjent mig til Belæring. Det er Daarskab at lade alle sine Tanker fanges og attraa blindt. Men omvendt at indlade sig uden Tilbøjelighed og uden at ville, at optræde blot som en Skuespiller, det er ogsaa galt. Det er ligesom af Frygt for Fare at opgive alt. I „amour“ maa der være en Del af „âme“. Man maa nære et Ønske og kunne glædes ved at nyde. Hvordan skulde det ellers gaa, hvis Lykken var Skuespilleren gunstig? Og det kan saa let hænde. Thi der er ingen, hun være nok saa hæslig, uden at hun jo tror sig værd at elske og bringer sig i venlig Erindring enten ved sit friske Udseende eller ved sit Haar, ved sine Bevægelser o. s. v. Kort og godt, der er ikke een, som ikke gerne tror paa den første den bedste Ed, hvormed man bevidner, at man er indtagen i hende.“

„Jeg forlanger ikke, at man skal holde mig for bedre end jeg er. Naar jeg ikke synderligt har søgt Kvinder, der var tilfals, saa har det været af to Grunde. Først paa Grund af Sundhedsfaren. I den Henseende har jeg været nogenlunde heldig. Men dernæst af en vis Stolthedsfornemmelse. Jeg har ønsket at forhøje Nydelsen ved at tilsætte den med noget af det vanskeliges Pirring, Længslens æggende Attraa, Sejrens Glans. Jeg har delt Smag med Kejser Tiber, paa hvem just Tilbageholdenhed og ædel Værdighed gjorde særligt Indtryk. Eller med den forfinede Hetære Flora, der kun gav sig hen til en Diktator, en Konsul, eller allerringest en Censor. Vist er det, at Perler og Guldenstykke, Stand og Omgivelser ogsaa i dette Forhold føjer noget væsentligt til.“

„Naturligvis har jeg sat megen Pris paa Aand, — for ikke at tale om Legeme. Men sandt at sige, hvis en af de to Former for Skønhed nødvendigvis skulde mangle, maatte jeg saa bede om, at det var den aandelige, der savnedes. Den er der jo langt bedre Brug for i andre og vigtigere Forhold. Men ved Elskov kommer det væsentlig an paa Syn og Berøring. Mangler her Aandens Yndigheder; der er dog altid en Trøst tilbage. Men mangler Legemets Yndigheder, saa er alting tabt. Skønhed er Kvindernes

sande Fortrin. Vel taler man ogsaa om mandig Skønhed, men saa forstaar man noget andet herved. Læg Mærke til, at i selve Begrebet Skønhed er det kvindelige det overvejende. Ved Hoffers Skønhedsvagt kasseres de Pager, hvoraf den bestaar, naar de hører op at være Ynglinge. Engle fremstilles ogsaa altid som unge og uden Skæg."

„Der er tre Former for den højeste menneskelige Nydelse: Omgang med forstandige Mænd, med hvem man i Samtale frit kan udveksle Meninger. Omgang med Kvinder i Elskov, og Omgang med Bøger. Samtale med en forstandig Ven forekommer desværre saa sjældent. Elskov visner bort med Alderen. Kun Bøgerne, ringere vel end Venskab og Elskov, er stedse villigt til Rede. De har fulgt mig indtil nu, i Fred og i Krig, de trøster mig i min Alderdom og Ensomhed. Altid ens. Det samme milde Blik, hvad enten jeg bruger dem til blot at forjage Kedsomhed, fylde min Tanke, dulme Smerte, eller jeg ganske forsømmer dem, optagen af andet. Det er herligt at vandre paa sin Fod, naar man veed, at man har en Hest bagved, saa at man, naar man vil, kan ride. Saaledes følger Bøgerne mig. Jeg nyder dem, som den gerrige sine Skatte, selv naar han ikke bruger dem. De er min Hvile, min Glæde, min Medhjælp. Bøger er det ypperste Forraad, jeg veed, paa den Rejse, man kalder „Livet" (III,3)."

5

„Da Kong Arkelaos i Macedonien engang gik paa Gaden, var der en, der slog Vand paa ham. De tilstedeværende vilde have vedkommende straffet. Men Kongen svarede: „han har jo ikke slaaet Vand paa mig, men paa den, som han antog mig for." Mig gaar det omvendt. Jeg staar i denne min Bog aabenbar Skrifte, blotter hver en Trevl i mit Indre og veed, at enhver, der lærer mig at kende, som jeg er, umuligt kan finde Behag i mig. Jeg sætter Pris paa at være miskendt, thi dette er, hvad mig angaar, just at være ret kendt. Ikke artig, netop uartig. Men derfor keder det mig ogsaa, at min Bog ligger fremme som Pynt

i Damers Salon. Hvad jeg nu vil sige, skal faa den ind i Lønkamret. Det har jo desuden været min Smag helst at være i Enrum med dem. Ved Afsked seer man med større Varme paa det, man forlader. Jeg siger nu Verdens Glæde et Farvel for stedse. Her er mit sidste Favntag."

„Men til Sagen! Hvad har det naturlige, nødvendige og i sig selv saa berettigede Forplantningsforhold mellem Mand og Kvinde gjort, at vi kun tør tale derom med Undseelse og nægter det Plads blandt alvorlige og passende Emner? Vi taler jo dog dristigt om Drab, Tyveri og Bedrag. Men om dette ene tør vi knap mumle. Mon det skulde betyde, at jo mindre vi giver det Ord, desmere lader vi det vokse i vor Tanke? Vist er det, at just de herhen hørende Ord, der mindst er i Brug i Skrift og i Tale, er kendte og forstaaede fremfor alle andre. Ingen Alder, intet Dannelsestrin er uvidende om dem, de er fælleskendte som det daglige Brød. De lever hos enhver som Indtryk, selv om de maa mangle Udtryk i Ord eller Tegn; mest maaske hos det Køn, der mest maa tie. Tavshed er blevet dette Forholds Fristed. Det er Brøde at trække det frem, selv for at anklage det, dømme det, hudflette det. Lykkelige Forret for en Synd at være saa forskrækkelig, at den hverken tør sees eller berøres! Fri og frels blot i Kraft af sin Fordømmelighed!

Og dog behersker dette Forhold Livet. Ikke blot som Betingelse for dets Fortsættelse, men som Udtryk for dets Indhold. Venus er Maaleprøven for et ret Liv. For lidt eller for meget, begge Dele er lige galt. Pallas med Muserne, Venus med Amor, det er de to store Modsætninger. Og dog forliges de saa vel, skaber i Forening Videnskab, Kunst, Poesi. Læg Mærke til det besynderlige, gennem Blandingen vokser netop begge i Styrke, Venus er nøgen ikke nær saa bedaarende som iklædt Digtekunstens Ord."

„Jeg vil da vælge to Vers til Udgangspunkt og Forklaring af, hvad jeg mener."

„I Virgils Æneide, VIII. Bog, det 387. Vers og følgende, beskriver han et ægteskabeligt Møde mellem Vulkan og hans Hustru Venus. Jeg har det imod denne Beskrivelse, at den er alt-

for varm, idet Venus jo her er gift. Elskov hader, at der tages andre Hensyn end til den selv. Den bliver slap og sløv i et ægteskabeligt Favntag. Thi Ægteskab er en Forbindelse, der bunder i et Fornuftforhold langt mer end i Skønhedsrus. Man gifter sig ikke for sin egen Skyld, selv om man paastaar det, men for Efterkommernes, for sin Familjes Skyld. Det ledende Hensyn i Giftermaalet er til Slægten, til noget fremtidigt. Derfor sætter jeg ogsaa Pris paa, at man i denne Sag lader sig lede af Tredjemand, af andres Fornuft. Men alt dette, hvor forskelligt fra Elskovs Væsen! Det er en Slags Blodskam at anvende en fri Elskovs heftige Overdrivelser i Ægtefællers ærværdige, hellige Forældreskab. Den ægteskabelige Vellyst bør være fornuftbehersket og samvittighedsfuld. En Mand bør undgaa at ægge sin Hustru til ubehersket Driftsbrand. Det byder baade hans egen Samvittighed og Hensynet til Afkom."

„Jeg kender da ogsaa kun faa Ægteskaber, der fører længer fra Maalet end dem, der bygger paa Skønhed og Elskovsbegær. Nej, her maa bygges paa fastere, paa varigere Grund. Ægteskab er en Udrykning, der kræver baade Fremblik, Omsigt og Reserve."

„Det er en Misforstaaelse at tro, at man forherliger Ægteskabet ved at forbinde det med Elskov. Et virkelig godt Ægteskab frabeder sig Elskovs Følge og Vilkaar. Det sigter efter at fremstille Venskab. Det er et blidt Livs-Samvær, fuldt af Standhaftighed, Tillid og en uendelig Mængde af nyttige, solide Pligter, parret med skyldige, gensides Hensyn. Ingen Viv, der har smagt dette, vil bytte det med at være sin Mands Elskerinde. Har hun Plads i hans Hengivenhed som Hustru, er hun langt ædlere og sikrere til Huse." (III,5).

„Den nyttigste og mest ærefulde Kunst og Virksomhed for en Husmoder, det er Husholdningens Kunst. Jeg kender en og anden, der er gerrig, men kun meget faa, der er husholderiske. Dette er en Hustrus ypperste Evne, som man bør søge fremfor alt, hendes eneste Egeneje, hvorpaa Hjemmets Ruin eller Trivsel beror. Det hjælper ikke, at man siger mig imod. Min Erfaring har lært mig, at den Dyd, jeg fremfor alle kræver af en Hustru,

det er: Økonomi. Jeg for mit Vedkommende giver hende selv Lejlighed til at øve denne Dyd, idet jeg, naar jeg er borte fra Hjemmet, lægger hele Styrelsen i hendes Haand. Og ingen har Brugen af sit Eje saa nemt, saa trygt, saa frit og kvit som jeg. Det er jo ogsaa i Naturens Orden: Manden sørger for Stoffet, Kvinden for Formen."

„Men lider nu ikke Samfølelsen ved saaledes til Tider at være skilte? Tværtimod. Den slappes snarere ved stadigt at hænge over hinanden. Hver fremmed Kvinde forekommer os ved første Øjekast hæderlig. Afbrydelsen fylder mig med nye Følelser for mine egne, forsøder Nydelsen af Hjemmet. Venskab har lange Arme, der naaer fra et Hjørne af Verden til et andet, især her, hvor hvert Budskab melder om Bistand, der knytter Baand og vækker Minder. Fra Rom, i det fjærne følger og leder jeg mit Hjem og alt, hvad godt jeg der har efterladt. Jeg seer Murene, Træerne, mærker dets Indtægter vokse eller aftage, ganske som om jeg var nær. Hvad er „nær"? Hvis „nær" og „nyde" kun gælder det, jeg kan røre ved, saa farvel min Daler, naar du er puttet i Kassen, og mine Børn, naar de er tagne paa Jagt! Vil du have dem nærmere? I Haven, er det nær? Eller en halv Dag borte? Hvad! Ti Mil, er det fjærnt eller nær? Hvis det endnu er nær, hvad er saa 11, 12, 13 Mil? Og gælder Ægteskab og Venskab ikke selv paa de længste Afstande, hvor den ene er her og den anden hisset? Ægteskab er ikke Forpligtelse til altid som Hunde at hænge sammen med Halerne, saadan som vi ser det med visse Smaadyr, jeg har glemt Navnet paa, eller med de forheksede paa Øen Rygen, jeg engang har læst om." (III,$_{9}$).

„Men der findes kun saa faa gode Ægteskaber! Det er os netop Beviset for, hvor værdifuldt et godt er. Rettelig taget er det det smukkeste Stykke i hele vort Samfund. Men som Forholdene er, gaar det med Ægteskab som med Stærkasser. De Fugle, der er inde, vil ud; de, der er ude, vil ind. Derfor svarede ogsaa Sokrates, da han blev spurgt, om det var rigtigt at indlade sig i Ægteskab eller lade være: „gift dig eller gift dig ikke, du vil fortryde begge Dele". Det er et Forhold, hvorom ganske sær-

ligt det gamle Ord gælder: Menneske er mod Menneske enten Gud eller Ulv. Man maa møde med en betydelig Sum af gode Egenskaber for at due til Ægteskab."

„I vor Tid passer det bedst for jævne, folkelige Sjæle, hos hvem hverken Lysthigen, Trang til nyt eller Dvaskhed har Overtaget. En Natur som min med dens udsvævende Tilbøjeligheder og Had til Baand og Forpligtelser, er ikke synderlig skikket dertil. Det er mig behageligt ikke at have nogen Form for Aag om Halsen. Efter min Smag havde jeg svaret Nej til Visdommen selv, om hun havde villet ægte mig. Men jeg har godt ved at snakke! Livets Fællesstrøm af Skik og Brug fører os alle med sig. Størsteparten af mine Handlinger er en Følge af Eksempel, ikke af eget Valg. Man førte mig med, jeg bares did af fremmede Omstændigheder. Thi ikke blot det ubehagelige, men der er intet saa grimt, saa skammeligt og modbydeligt, at det jo kan blive antageligt, naar Forhold og Tilfælde byder. Saa tomt er det menneskelige Bedrag. Langt mere uskikket og modstræbende end jeg nu er, da jeg har prøvet det, blev jeg da slæbt dertil. Men — kald mig en vidtløftig Person saa meget man vil! — jeg har i Sandhed som gift lystret Ægteskabs Lov mere samvittighedsfuldt, end jeg havde lovet og haabet. Det er for sent at slaa bagud, naar man har faaet Klods om Foden. Naar man har indgaaet en Forpligtelse, maa man holde den. Jeg ynder ikke først at gaa ind paa noget og saa liste fra det med Had og Haan, saa lidt som jeg ønsker at afgive nyt Stof til den gængse Kvinderegel:

Ær din Mand! som Kirken byder.
Men pas paa ham! for han snyder.

Jo mindre man gør sin Pligt, des ubehageligere forekommer den En. Jeg mener som saa: det er Bedrag at trolove og ægte, naar den Troskab, man lover, ikke er ægte. — Men lad os nu komme videre!"

6

„I det Vers, jeg begyndte med at anføre, beskrives et ægteskabeligt Møde mellem Vulkan og Venus, i hvis Ægteskab Troskab ellers ikke var det fremherskende. Vil Digteren dermed sige, at Ægteskab og Troskab ikke nødvendigt høre sammen? Skønhed, Lejlighed og Skæbne har knyttet to til hinanden, men kan atter knytte dem hver især til andre igen uden derfor helt at skille de to første ad."

„Vi staar her ved et meget indviklet Spørgsmaal, der peger i vidt forskellige Retninger. Det er lige saa vanskeligt at tyde som selve den Kendsgerning, Erfaringen lærer os, at en Kvinde kan give sig helt hen til en Person, som hun paa ingen Maade, ikke blot af pekuniære, men af rent personlige Grunde vilde ægte. Ingen Mand ægter sin tidligere „Veninde" uden at fortryde det. Og helt over i den anden Verden gælder denne Regel. Hvilket Hus laa der ikke i Ægteskabet mellem Jupiter og Juno, hvem han forud havde nærmet sig lidt for intimt. Nej, det er, hvad vi kalder: at gøre i en Kurv og saa bruge den som Hat. Sagen er den, det er to forskellige Ting, to Modsætninger, der ligefrem udelukker hinanden, som vi kræver af Kvinden. Som Isokrates sagde: Jeg vil elske i Athen, men ikke være gift dèr. — Elskov er at jage et Vildt; her er Fest, her er Fyr og Flamme. Ægteskab er evig Villighed og Vandgrød, hvoraf man bliver bundked i Længden. — Nej, de to er ikke det samme."

„Men se saa det hele fra Kvindernes Synspunkt! Ikke uden Grund sætter de sig op imod alle de Love og Regler, som vi Mænd har givet for, hvordan der bør leves, uden i mindste Maade at spørge dem. Kvinden er mere sansevarm og modtagelig end Manden. Derom vidner alle Angivelser ligefra Oldtiden til vore Dage. Forhør dig før vor Tid hos den fromme Dronning af Aragonien, der efter moden Forhandling i Statsraadet, og for at træffe en maadeholden og lempelig Ordning, der kunde gælde for alle Tider, fastsatte de skyldige ægteskabelige Favntag til ikke under seks i Døgnet. Sammenlign hermed en mandlig Evnemaaler. Solon bestemte ved Lov tre Gange — om Maaneden.

Og saa har vi Mænd, under Trusel af Straf baade her og hisset, anvist Kvinderne — Afholdenhed som deres særlige Omraade."

„Der gives ingen Naturdrift saa stærk som denne. Den vil vi, at de alene skal modstaa, ikke blot som en Usømmelighed, men som en af de værste Synder, der fører til evig Fortabelse. Selv giver vi ganske roligt efter for den. De af os, der har prøvet at staa imod, og anvende afholdende Midler, veed, at denne Modstand virker Svækkelse og legemlig Tilbagegang. Men af Kvinderne forlanger vi tværtimod, at de skal være kraftige, sunde og runde, men samtidigt — kyske. Det er at kræve paa engang Varme og Kulde."

„Og hvor meningsløs er ikke vor hele Opdragelse af Kvinderne! Fra Barndommen af uddannes de for Elskov, idet man indprenter dem alt, hvad der kan gøre dem tiltrækkende. Vi danner deres Holdning, deres Smag, Kundskaber, Tale, alt med det ene Maal for Øje, at de maa vække Behag."

„Min Datter — jeg har kun det eneste Barn — er i den Alder, hvor det er tilladt de meget fremmelige at indtræde i Ægteskab. Hun er af en sindig Natur, fin og blød, og indtil nu opdragen af sin Moder alene paa stille og enkel Vis, saa at hun først nu er begyndt at blive sig Barnets Naivitet bevidst. Hun læste forleden højt for mig af en fransk Bog. Der forekom Ordet *fouteau*, i Betydning af et Bøgetræ; samme Ord bruges jo ogsaa i simpel Tale som Betegnelse for Afføring. Hendes Hovmesterinde standsede hende brat og en Smule heftigt, og lod hende springe det uartige Ord over. Jeg lod hende gøre det for ikke at bringe Forvirring. Jeg blander mig overhovedet ikke i Guvernante-Faget. Den kvindelige Omsorg har nu engang sin egen uforklarlige Maade, som man faar at lade den. Men jeg skulde tage meget fejl, om selv et halvt Aars Ophold blandt tyve Lakajer kunde sikrere have bibragt hende den fulde Forstaaelse af disse slemme Stavelsers hele Betydning og Rækkevidde, end denne gode, gamle Dame formaaede det alene ved et Ryk og en Vrissen."

„Men Kvinderne burde frigøre sig noget for disse Formaliteter og hævde Retten til den frie Omtale. Vi er i Virkeligheden kun Børn mod dem i al denne Kundskab. Fortæl dem om vore

Efterstræbelser og Samtaler. De vil let bringe dig til at forstaa, at vi ikke meddeler dem en Smule, som de ikke jo har vidst og tilegnet sig uden vor Forklaring. Hele Livet drejer sig om dette Forhold. Oldtidens Lovgivere, Filosofer og Digtere, alle taler de derom. Hele Verden over er just denne Del af det menneskelige Legeme guddommeliggjort og paa de forskelligste Maader anset for et Offer til Guddommen. Guderne har, som Plato siger, givet os en Legemsdel, der ikke lystrer, men vil herske, og som et vildt Dyr søger at underlægge sig hele det øvrige Legeme. Dette gælder Manden, men i endnu højere Grad Kvinden."

„Derfor burde efter min Mening de styrendes Bestræbelser gaa ud paa i Tide kysk og formaalstjenligt at belære alle om, hvad Virkeligheden er, istedetfor at overlade til hver enkelt gennem en ophidset Indbildningskraft at gætte sig til en Overdrivelse. Det daglige Syn af det nøgne virker, som Erfaringen tilstrækkeligt har vist, netop til at dæmpe og berolige Driften. Men hvad gør vi? Vi lokker, vi hidser uafladeligt. Og derpaa skriger vi op. Tilstaa det ærligt: Næsten ingen af os frygter saa meget sin egen Skam som den Skam, hans Kone kan bringe over ham. Rørende Kærlighed! Han vil heller selv være en Tyv og Tempelskænder og tillade, at hun beskyldes for Mord og Kætteri, end at nogen skulde kunne sige, at hun ikke var mere dydig end han."

„Med de haardeste Lovbud har vi omgærdet dette Forhold og gjort Kvindens Overtrædelse til en forfærdelig Brøde. Samtidigt efterstræber vi hende uafbrudt og søger at lokke hende til Fald. Sandelig, jeg vil heller være fordømt til at være panserklædt et Liv igennem, end til som Kvinde at skulle bevare sin Dyd."

„Den sværeste af alle menneskelige Pligter har vi paalagt Kvinden, og i Erstatning har vi overladt hende — Æren. Kvindens Ære er fra Mandens Synspunkt seet paa engang noget betydningsfuldt og ganske tomt. Yder en Kvinde os Modstand af Hensyn til sin Ære, hidser det os kun til at eftertragte endnu heftigere. For Alvor fastholdt kan denne Modstand i enkelte Tilfælde fremkalde en ærbødig Hengivenhed, der lærer at sætte

virkelig Pris paa en mindre Gunstbevisning. Men som Regel og især nu til Dags tager man Erstatning paa modsat Vis. I min Tid talte man kun fortroligt og i Enrum med sin Ven om opnaaet Lykke, en Samtale, der næsten kunde maale sig i Sødme med selve det, hvorom man talte. Nu omstunder er det staaende Emne ved alle selskabelige Sammenkomster Pral af, hvormange Kvinders Gunst man lønligt har opnaaet. Det er hjerteløst og lavt at prisgive sligt."

7

„Af disse Forhold med al deres Forløjethed og Overdrivelse opstaar den unyttigste og voldsomste af alle menneskelige Sjælelidelser, Skinsygen. Den og saa dens Søster, Misundelsen, forekommer mig de dummeste af hele Banden. Om denne sidste kan jeg forresten ikke tale af egen Erfaring. Denne Lidenskab, der jo skal være saa stærk og helt betagende, har været saa naadig aldrig at hjemsøge mig. Skinsyge derimod kender jeg, idetmindste af Ydre. Den kan betage selv Dyr. Iblandt Mennesker forekommer den overalt, men det er Tegn paa virkelig Dannelse ikke at lade sig rive med deraf. I Rom var Lucullus, Cæsar, Pompejus, Antonius, Cato allesammen bedragne Ægtemænd, vidste det, men gjorde ikke Væsen deraf."

„Men naar Skinsyge bemægtiger sig svage Sjæle, raser den forfærdeligt. Den kan begynde selv som Venskab, men ender ufejlbarligt som Had. Oktavius i Rom f. Eks. nød hemmeligt Pontia Postumias Gunst. Ikke tilfreds hermed attraaede han ogsaa at ægte hende. Da hun afslog dette, blev han herover hendes Fjende og dræbte hende. Hvilken Selvmodsigelse! Skinsyge er en sjælelig Sygdom, hvem alt tjener til Næring, intet til Lise. Den raser vildest hos Kvinder. Deres Mands Dyd, Sundhed, Fortjeneste, Anseelse, alt bliver for dem kun til det Fyrfad, hvori deres Ondsind og Forbitrelse gløder. Denne Feber forgrimmer og tilintetgør, hvad de ellers har af kønt og godt. En skinsyg Hustru, hun være iøvrigt saa ren og husholderisk som

du vil, hun kan intet foretage sig, uden at det bliver surt og plagsomt."

„Saaledes er da Kvinden udstyret af Naturens Haand med baade en Sansedrift og en Skinsyge, der langt overgaar Mandens. Jeg leer i mit Hjerte, naar nogen Kvinde, hvad enten hun er tandløs og aflægs eller ung Tørfisk og hektisk, med Helgenmine betror mig, at hendes Vilje er kold og jomfruren. Jeg siger til mig selv: i hvert „Undskyld" er der en lille Kende for meget, der netop gør det til det modsatte af „Uskyld". I mit stille Sind tænker jeg paa det samme, oversat paa Mandfolksk. En af mine adelige Naboer her maatte lade sit Ægteskab hæve paa Grund af hans mandlige Uformuenhed. Et Hovedbevis imod ham var netop den utrolige Kraftudfoldelse, som han nogle Dage efter Brylluppet pralede af ved denne Lejlighed at have lagt for Dagen."

„Forgæves siger man til mig: Helgener taler ligesom hine Kvinder. Jeg giver mig ikke. Jeg har fint Øre for den usande Klang i slige Tilstaaelser; den stryger uformærkt mod Haarene. Renhed i Handling? Muligt. Renhed i Indbildningskraft? Nej."

„Naar saa hertil kommer den ubændige Skinsyge og Misundelse, der kan bevæge til alt, saa maa jeg udbryde: hvad er saa mægtigt som den belejlige Stund? Spørger nogen mig, hvilket er det afgørende Punkt i alt, hvad angaar at vinde en Kvindes Elskov, saa svarer jeg: det er at vide at gribe det rette Øjeblik. Og det andet Punkt? ganske det samme. Og det tredje? ligesaa. Det rette Øjeblik er med andre Ord almægtigt. Jeg har stundom ikke vidst at gribe Lykken, men dog ogsaa af og til haft Held med mig. — Vorherre holde sin Haand over dem, der muligt tager Forargelse heraf!"

„Jeg kender hundrede hæderlige Mænd, der er Hanrejer med Anstand og uden Anstød. Det gælder blot om at tage det med Værdighed og afværge Sladderen. Sladderen vender sig iøvrigt fuldt saa meget mod et fredeligt og lykkeligt Ægteskab. Intet vækker saa megen hemmelig Uvilje som dette. Derfor, hvad enten du er uheldig eller heldig i Ægteskab, hold først og fremmest din Mund dermed!"

„Kan man nu tænke sig nogen værre Egenskab ved Ægteskabet end just denne for en saa udpræget Sludrebøtte, som jeg er? Det er maaske det allermest ubehagelige derved: denne Vished for, at man er raa og gør Skade ved at meddele andre, hvad man veed og mener derom."

„Nej, nej, den har Ret, der paastod, at til et virkelig lykkeligt Ægteskab hører, at Konen er blind og Manden døvstum. Og dog, selv det hjælper ikke. Om ingen Mand kan siges: „Hanrej er han ej". Modstand vækker Lyst. I Tankerne sveg hun dig maaske. Natur er Gensidigheds gyngende Grund. Vil du, vil de ikke. Vil du ikke, vil de."

8

„Nu kommer jeg til det andet Vers. Det første, der var af Virgil, beskrev et ægteskabeligt Favntag mellem Venus og hendes Husbond Vulkan. Det andet er af Lukrets (I,23) og beskriver et Favntag mellem samme Venus og hendes Elsker Mars."

„Hvor er det ikke glimrende gengivet! Naar jeg seer saa fortrinlige Udtryksformer, saa levende og i dybeste Forstand sande, saa siger jeg ikke, at det er godt sagt, men det er godt tænkt."

„En aandrig Mands Behandling af Sproget beriger det. Han fylder det med Kraft, udvider det, strækker det. Han forsyner det maaske ikke med nye Ord, men gør de gamle rigere, uddyber dem, giver dem ny Bund og lærer dem uvante Vendinger. Vort franske Sprog har meget Stof, men endnu saa ringe Kultur. Hvorfor laaner vi f. Eks. ikke Udtryk fra saa vel forsynet et Omraade som Jagt og Krig? Udtryk saa vel som Urter vinder i Værd og Vækst ved at omplantes."

„Videnskaben behandler sine Emner altfor fint, paa kunstig Vis, forskellig fra den almindelige og naturlige. Min Page driver Elskov og er vel forfaren deri. Men læs for ham Bøger om Kærlighed, saa forstaar han dem ikke, skøndt de handler om, hvad han selv tænker og foretager sig. Størsteparten af, hvad der sædvanligt bevæger mig, kan jeg slet ikke kende igen hos Aristoteles

Det er blevet tilhyllet, iklædt Skolesprog. Hvis jeg hørte til Faget, vilde jeg gøre Kunsten naturlig i samme Grad, som de nu har forkunstlet det naturlige."

„Naar jeg skriver, undgaar jeg baade Bøger og alt, hvad der minder om dem, for at de ikke skal forstyrre min Udtryksmaade. Den, det kniber mest at frigøre sig for, er Plutark. Han er saa alsidig og rig, at selv om du vender dig til det mest usædvanlige Emne, staar han straks til rede og rækker dig en kyndig og hjælpsom Haand. Derfor passer det mig bedst at skrive hjemme, her ude paa Bondelandet, hvor jeg ikke daglig omgaas nogen, der forstaar saa meget som Latinen i sit Pater noster eller har Begreb om Fransk. Jeg kunde gøre det bedre andetsteds, men saa blev det ogsaa mindre mit eget. Det ufuldkomne er jo netop mit eget, mig selv. Naar andre eller jeg selv indvender mod, hvad jeg skriver: „Du er altfor figurlig. Dèr taler du som en „Gasconier, dèr udtrykker du dig for vovet. Her siger du noget „dumt eller overdrevet. Nu er du altfor fjollet. Du spøger for „meget, man veed ikke, hvad du mener". Saa svarer jeg: Uagtsomhedsfejl retter jeg, men ikke Vanefejl. Det er jo netop saadan, jeg selv taler. Har jeg ikke naaet at gengive mig selv? Det var just det, jeg vilde. Enhver kan kende mig i min Bog, og min Bog i mig."

„Forresten er jeg en Abe, der efterligner. Da jeg skrev Vers — det var paa Latin — saa var de altid en Genklang af den Digter, jeg sidst havde læst. I Paris taler jeg anderledes end paa Montaigne. Den, jeg seer opmærksomt paa, paatrykker mig let noget af sit: en kejtet Holdning, en Vridning af Munden, en forkert Talemaade. Fejlene bider stærkest. Jeg kommer til at bande blot ved at høre andre gøre det. Af mig selv siger jeg ellers kun Sgu. Ja, jeg efterligner endog mig selv. Næppe har jeg et Par Dage itræk haft Anvendelse for Tiltalen „Deres Majestæt" eller „Deres Højhed", førend de samme Udtryk hele otte Dage efter uvilkaarligt slippe mig af Munden ved Lejligheder, hvor de slet ikke passer. Et dumt Udtryk, som jeg har holdt mig op over og leet ad den ene Dag, anvender jeg selv for Alvor den næste. Jeg maa vogte mig og tvinge mig selv til at begynde med, hvad jeg

ønsker og mener; thi Tankerne eller Emnerne hos mig ligger sammenkædede efter anden Lov end min egen."

„Jeg er derfor i en Slags Strid med min Sjæl, fordi den ikke fuldt lystrer mig. Sine dybeste, fornøjeligste, mest henrivende Drømme drømmer den paa egen Haand, uventet og ganske uafhængigt af mig. De blusser pludselig af, uden at jeg kan fastholde dem, til Hest, ved Bordet, eller naar jeg vil hvile. Mest dog til Hest. Der har jeg min fyldigste Underholdning. Jeg taler blot Hesten venlig til, mens mit Sind giver sig hen og søger Stilhed. Taler jeg den haardt til, forstyrrer det mig, virker hæmmende. Jeg rider paa Rejse i Reglen alene, og nyder saa i Ro og Mag min egen Underholdning. Det gaar mig da som i Drømme. Thi naar jeg drømmer, drømmer jeg gerne, at jeg drømmer og søger ret at fæstne det drømte i Erindringen for at huske det, naar jeg vaagner. Men Dagen efter mindes jeg dog kun Drømmens Farve, om den var glad, bedrøvet eller besynderlig; men selve dens Indhold dykker jeg ved min Søgen blot dybere i Glemsel. Saaledes ogsaa med de Tankegange og Stemningsbilleder, jeg drømmer til Hest. Tilbage bliver i min Erindring blot et tomt Skyggerids, kun nok til at nære et nagende, ustillet Savn af det svundne."

„Saa, nu er jeg naaet til, at man kan forstaa, hvad jeg vil sige. Min Sjæls højeste Nydelse er denne frodige Selvudtømmen. Mon ikke Elskov mellem Mand og Kvinde er Tørst efter en lignende Nydelse mellem to, der holder af hinanden? Elskov er jo en Glæde ved Karrenes Udtømmelse. Plato forklarer den jo ogsaa som en ved Skønhed ægget Trang til Forplantning."

„Men, du min Gud, hvor latterlig en Form er ikke Elskovsnydelsen iklædt! Disse bundkomiske Fagter, udførte med en ubændig Iver, og et Aasyn, der flammer af Ild og Grumhed. Voldsomhed som Udtryk for blid Forening, selvfølende, streng, betagen Alvor under den mest fjollede Adfærd. Man har forbundet vor Lyst med vort Smuds. Jeg tror Plato har Ret, at Guderne har dannet Menneskene for at drive Løjer med dem, og at det er et Udslag af Spot, naar Naturen har ladt den mest plumrede Handling være fælles for alle, den, hvori ikke blot Daarer og Vise, men Mennesker og Dyr bliver ens. Selv det

dybsindigste og forstandigste Menneske bliver, naar jeg forestiller mig ham i dette Forhold, en Haan mod Dybsind og Forstand."

„Vi spiser og drikker ganske vist som Dyrene. Men vi har ved Siden deraf dog sjælelige Egenskaber og Tilbøjeligheder, der hævder vort Fortrin fremfor dem. Kun dette ene Forhold trodser al vor Tankehøjde, nedværdiger og forbæster os trods al vor Filosofi og Teologi. I hvert andet Forhold kan Du bevare en vis Sømmelighed, anvende ærbare Former. Dette ene kan Du kun forestille Dig enten som noget lastefuldt eller som noget latterligt. Det lader sig overhovedet ikke ændre til ærbart. Alexander den Store sagde, at dette var det Forhold, hvori han tydeligst saa Udtrykket for kun at være en dødelig. Det er mere, det er Tegnet paa ikke blot det første Syndefald, men paa Menneskeslægtens deraf følgende hele Fordærvethed."

„Som vor Tilstand er, udtrykker Kønsforholdet mellem Mand og Kvinde en Modsigelse. Paa den ene Side driver Naturen os til Elskov og har dertil knyttet den ædleste, nyttigste og fornøjeligste af sine Virksomheder. Paa den anden Side lærer den os at anklage og fly dette Forhold som noget raat og hæsligt, lærer os at skamme os derved og anbefaler os Afholdenhed. Men er det ikke Højdepunktet af Raahed at kalde den Handling raa, der frembringer os? Og dog, Folk og Religioner mødes i at fordømme den."

„Der gives Folkeslag, der tildækker sig, naar de spiser. En højtstaaende Dame af mit Bekendtskab deler Mening med dem. Hun paastaar, at det er en grim Bevægelse at tygge, den strider mod al kvindelig Skønhed og Ynde. Hun viser sig derfor ikke gærne offentlig i Besiddelse af Madlyst. En Mand, som jeg kender, kan ikke taale at se nogen spise, eller at andre ser ham gøre det. Han skyer al Opvartning, næsten endnu mere ved Indføring end ved Afføring. Ja, der gives jo dem, der søger at skjule sig helt for Verden, der skyer Sundhed som skadelig, betragter det at være født som en Ulykke og velsigner kun det at skulle dø."

„O stakkels Menneske! Du har nødvendige Onder nok, vi behøver ikke at forøge dem med selvlavede. Du er ulykkelig nok

af Kaar til, at Du vilkaarlig skulde gøre Dig det værre. Dine Hæsligheder er tilstrækkelig virkelige og væsentlige, du trænger saa vist ikke til flere."

„Men Elskov undgaar man ikke. Forfarne Folk herude paa Landet sige: Den naturlige Varme sidder hos Børn i Fødderne. Hos unge midtvejs. (Dèr holder den sig længe og frembringer — efter min Formening — de eneste sande, legemlige Nydelser.) Hos ældre endelig stiger den til Vejrs, helt op til Svælget og ytrer sig som stadig Tørst og Lækkersult."

„Jeg, der nu er en gammel Kavaler, har det saadan: Spise og Drikke til Overmaal bryder jeg mig ikke om. Ingen Lidenskab holder mig i Aande. Hvad Havesyge, Ærgerrighed, Stridbarhed og fuldt op af Processer skænker andre, der, som jeg, ikke har noget fast at bestille, det faar jeg behageligst gennem „amour". Den gør mig vaagen og maadeholden, giver mig Ynde og Omhu for min Person. Den udglatter Pandens og Sindets Rynker, den vender mig atter til sundt og fornuftigt Studium, hvormed jeg kan tækkes andre og mig selv. Den forjager Lede, Kedsomhed, tunge Tanker, Bekymring for Helbred. Den skænker mig atter — i det mindste i Drømme — Blodets Varme. Den giver for en Stund Rankhed og Glæde til et stakkels Menneske, der er med i det store, fælles Tog mod Undergang."

„Men det er ikke noget let Middel at faa udleveret."

„Med Alderen bliver man mere vanskelig og forfinet i sin Smag. Man bliver kræsnere i sit Valg, i samme Grad som man selv bliver mindre valgbar. Og man kræver sikrere Bevis for at være genelsket end det, man nøjedes med tidligere."

„Jeg skammer mig ved at være med i den hede Skare. Med Grund puffer de yngre til En. Og saa at faa noget af blot Barmhjertighed! Heller: ikke leve, end at leve af Almisse!"

„Og dog maa jeg være med. Jeg henrykkes ved Synet af Ungdom og Skønhed. Jeg foretrækker Synet af et ungt Par — om det saa blot er i Tankerne — fremfor selv at komme trækkende med en alderstegen, der muligt er villig. Jeg deler ikke Kejser Galbas Smag for sejgt Kød."

„Dronning Marguerite af Navarra satte Aldersgrænsen for

Kvinder — maaske fordi hun selv var Kvinde — lidt vel sent, til det 30te Aar. Før den Tid: „skønne“. Efter den Tid: „gode“ og „ædle“.

„I Amors Skole gælder desværre ikke Studium eller langvarig Flid. En gammel maa vige for en Flødeskæg. Hvorfor er der ingen, der vil foretrække en „god og ædel“ ældre Herre fremfor en „skøn“ ung? Er der da ingen, der værdsætter Aand højere end Legeme?“

„Plato bestemmer i sin „Stat“, at hvis en i Krigen har udført en Bedrift, maa ingen Kvinde, saa længe Felttoget varer, svare Nej — hvor grim og gammel han end er — naar han ønsker et Kys eller Favntag. Hvad der her gælder militær Dygtighed, kunde det ikke gælde ogsaa for andre? Kunde det ikke være passende at lønne ogsaa en „god og ædel“ Sjæl paa samme Vis? Dens Elskov er dog ganske platonisk, ren som Sne, ren — af Nødvendighed.“

„Til Slut — for dog engang at faa Ende paa denne min lange ustandselige Ordstrøm — siger jeg som saa: Mand og Kvinde er Hip som Hap. Skik og Sæd kan medføre lidt Forskel, men i sig selv er de næsten ens. Det er nemmere at anklage det ene Køn end at forsvare det andet. Naar Baalet buldrer i Kaminen, er det forresten ørkesløst at drøfte, om det er Ildrageren eller Ovnen der mest har Skylden.“

9

Gennem disse Prøver paa Montaignes Tankegang og Stil vil man faa et Indtryk af Vanskeligheden ved fuldt at forstaa og bedømme ham. Hans Tanke som hans Udtryksmaade slynger sig efter Øjeblikkets Stemning ad bugtede Veje, fra det højeste til det laveste; snart taler han inderlig bevæget, snart halvt lapset kaadt.

Denne hans Form er ikke tilfældig.

Den var for det første i høj Grad hensigtsmæssig, vel omtrent den eneste, hvori han kunde faa udtalt ikke blot om dette Emne,

men paa endnu farligere Omraader sine yderst dristige Tanker. Det skulde paa Forhaand synes en uløselig Opgave: i Forstaaelse med Romerkirken at fjerne sig fra den, midt under Religionskrigene at prædike Tolerance, i Autoritetens Navn at erklære sig for Tvivler. Og dog lykkedes dette for Montaigne i Kraft af hans Form. Som Molière (Fig. 119) et hundrede Aar efter støttet af Ludvig den Fjortende fik sagt, hvad han vilde, saaledes havde ogsaa Montaigne sit Frisprog, dækket endda af baade Kirke og Konge.



Fig. 119. Molière.
(Maleri af Mignard.)

Men Montaignes Stil var mere end blot klogt valgt, den var hans egen, den var ham selv. Man mærker den vokse efterhaanden i hans „Essais", vokse med ham. Den lille Provins-Særling i sin søgte Tilbagetrukkenhed bliver lidt efter lidt et Udtryk for sit Folk med dets Ejendommeligheder, en Talsmand for alle i det fælles menneskelige. Smidigt føjer hans Form sig om hans Tanke, leer med ham, græder med ham, veed alt, hvad han har paa Hjerte og faar sagt det.

Thi det, han har paa Hjerte, kan kun udtrykkes i denne Form. Montaignes Stil er hverken tilfældig eller blot klogt beregnet. Den er ham selv. Men den er mere end dette. Den er tillige det eneste levende og virkelig tilsvarende Udtryk for en hel Tankeverden.

Hvad er nemlig Menneskelivet ifølge Montaigne? En bølgende,

bestandig omskiftelig Masse. Hvad veed Du? Hvad veed jeg? Intet. Snart mener vi eet, snart et andet. Det oprindelige, gudsbilledlige i os er forvansket og udvisket gennem Synd. Det naturlige i os er en blind og omskiftelig Attraa, der kun svides i Lyst og Smerte for hver Gang, den støder paa.

Til at udtrykke denne vor Tilstand udkræves der en Form, som griber og slipper, leer og hulker, forstaar og dog intet fatter, dvæler og haster bort, kort sagt en Form, der som en Jolle paa aabent Hav vel bærer os oppe og ejer en Rorpind, men i Virkeligheden lystrer og bevæges af ydre Bølgeslag og Strøm og Vind.

— Vi staar her ved det Punkt i Montaignes Opfattelse, hvor den truer med at opsluge ham selv. Hvis han absolut tvivler om alt, saa visner hans Tanke bort med sig selv, og af Tvivleren bliver kun tilbage et gennembrændt Hul. Hvis hans Billed af Livet kun bestaar i Skridt for Skridt at udviske alle dets Farver, saa er Billedet ogsaa borte i det Øjeblik, han har naaet at fuldføre det. Men en saadan Opfattelse, en saadan Opgave formaar ikke at fylde et sundt Menneske, endsige fængsle en hel Samtids Opmærksomhed. Der maa være mere hos Montaigne end blot Tvivlen og det alt opslugende intet. Hvor er Jollen? og hvortil har den Rorpind? Hvad aner og haaber han?

Skøndt Montaigne har forbeholdt sig den aller forsigtigste Plads i Livet — ikke Reformator eller Forkæmper, men blot ansvarsløs Betragter, Vrager og Selvangiver — saa har dog Livets Brodd vendt sig ogsaa mod ham selv og afkrævet ham Svaret paa: Hvad er da d i n Haabets Planke, hvad lever d u selv paa?

Montaigne søger det længst mulige at unddrage sig Svaret. Eller rettere. Han finder ikke dette, hvor andre har fundet det før ham, og hvor han selv fandt det som Barn og som ung: i Gud eller i Naturen.

For Montaigne er Gud egentlig kun den fjærne, forgyldte Ramme om Tilværelsen. Det er formasteligt at tænke sig, at et ufuldkomment Menneske skulde enten ved Selvfordybelse eller ved angrende Selvopgivelse kunne naa til at blive eet med Gud.

Den guddommelige Majestæt er uendelig højt ophøjet og alt oversvævende. En Konge af Frankrig kan paa Rejse godmodigt standse og høre, hvad en Stodder har paa Hjerte. Men i Himlens Slot gaar det anderledes til. Ja, selv en almindelig Guds Undersaat her paa Jord føler Modbydelighed ved saadanne Former for Hovmods-Vanvid, hvor Mennesker mener sig Dus med Gud i Kraft af, at de er Syndere og egnes eller andres Reformatorer. En slig Forbedrings Form vidner kun altfor tydeligt om Forbedringens Art. Nej, Gud lader sig ikke fatte af Menneskesind og Mennesketanke.

Indenfor Tilværelsens fjærne forgyldte Ramme — Gud — strækker sig atter en stor, hvid Papirsflade, der omfatter vort eget lille Billed i Midten. Denne store, hvide Flade er Naturen. Den er træg, kold og følesløs. Det nytter ikke at ville sætte sig op imod den, f. Eks. ved Opdragelsestvang, ved Lægekunst at ville forandre den. Naturen er langt stærkere end vi. Vi formaar ikke at hindre Sygdom eller Død. Døden overvindes kun ved at opfatte den som uundgaaelig og Livet igennem at vænne sig til Tanken om, at den kan indtræffe, naar det skal være. — Denne bevidste Uvidenhed om Livets drivende Kræfter, denne vippende Tvivl om alt, er vor Bevidstheds virkelige Indhold.

Livet er altsaa en Gaade, og Menneskets Trang til at faa Besked er kun en Spot over dets egen Uvidenhed. Dog ikke helt. Thi indenfor den store, hvide Flade findes der et lille Billed, en Del af Livet, som jeg dog kender lidt til, thi det lever jeg selv. Det er mig. Mig, Michel de Montaigne med Knebelsbarten og Mavesmerterne, der i dette Øjeblik sidder her i Taarnet ved Bordet og, med Reolerne bag mig, ser ud gennem Vinduet.

Min meste Tid tilbringer jeg med at betragte dette Billed, mig selv, paavise dets Mangler og Ufuldkommenheder, klare mig det menneskeliges Modsigelser og Latterlighed.

Paa et vist Punkt — baade i Montaignes „Essais“ og i Livet selv — maa imidlertid det Spørgsmaal tilsidst rejse sig: Hvorfor kalder du nu dette eller hint skævt eller latterligt? I Kraft hvoraf dømmer du? Hvad er med andre Ord for dig det rette?

Montaigne søger det længst mulige at unddrage sig Svaret. Vorherre bevare ham fra at sige, hvad det „rette“ er, endsige arbejde paa at forbedre Verden derefter! Det gale vilde sikkert herved kun blive langt værre. Nej, man maa lade alting skøtte sig selv, gaa sin naturlige Gang, det baader os bedst.

Men hvad er da dette „naturlige“, hvorefter man skal rette sig? — Det er det ydre givne, det uafvendelige: at Vandet er vaadt, at Ilden brænder, at dit Legeme er saadan og saadan, at Døden venter os alle. Lad i Sygdom Naturen klare sig selv, det er bedre end alle Lægemidler! Vær stadig beredt paa Døden, saa bliver baade Livet og Døden lettere!

— Ja vel, det veed vi, det har du sagt os før. Men nu i Omgangsforholdet mellem Mennesker, hvad er dèr det givne, det naturlige? — Kirken, Lovene, det sædvanemæssige. Rok ikke ved nogen af disse! Det bliver kun værre, hvad der sættes i Stedet.

Men, kære Montaigne! du lærer jo selv — og det er netop et Hovedindhold af „Essais“ — at religiøse Begreber, Love, Sædvaner, ligesom de enkelte Mennesker er vidt forskellige i de forskellige Egne og til de forskellige Tider. Hvad der er Dyd paa denne Side Floden, er Last paa den anden Side. Hvis ikke alt skal brase sammen i det umuligste Virvar, maa der vel i den enkelte selv være givet en Evne til at klare sig? Hvad er det i den enkelte, der gør ham i Stand til paa eengang at „rette“ sig efter det „naturlige“, det i Samfundsforholdene „givne“, og tillige bevare sin egen Selvstændighed?

Stænget inde her bekender Montaigne, at han antager, at ethvert Menneske har en indre Livskilde i sig, der giver ham sin Adkomst og Styrke til at være til. Enhver, som lytter nøje til sig selv, vil opdage, at han ejer i sit Inderste en „Patron“, der udgør hans sande Væsen og paa eengang tilmaaler ham den Plads, han har Ret til at fylde, men samtidigt, for saa vidt den lystres, lærer ham at bevare Ligevægten overfor alle Omgivelser. Den udtrykker hver enkelts Særret til Livet. Den dybere Grund til hele Montaignes underlige Selviagttagelse er netop at faa klaret sig denne sin indre „Patron“, faa den ligesom afpejlet

og kortlagt, for herved fyldigere og sandere at kunne være sig selv.

Det Udtryk, som Montaigne har valgt til Betegnelse for sit Væsens Kærne, er næppe ved et Tilfælde uklart og mangetydigt. „Patron“ betyder baade „Form“ — „Læst“ — „Model“ — „Vært“ — „Husbond“ — „Herre“ — „Beskytter“ — „Skytsengel“. Montaigne vakler selv i sin Opfattelse af denne indre Myndighed, idet han snart bestemmer den som en blot „Form“, et „Præg“, snart næsten som en Person, en advarende, styrkende Kraft, der ytrer sig i Tilfredshed, Glæde ved det gode, en Samvittighed, der er Dommer over hele hans Færd.

10

Naar man eengang har faaet Øjet aabnet for denne Montaignes Tydning af sit eget Væsen, falder der en ny Belysning over hele hans øvrige Tvivl og Spot. Begge lader sig rumme indenfor en Livsopfattelse, der — hvad enten den blot har dæmret for Montaigne, eller han ikke har vovet klart at udtale den — maatte tage sig ud omtrent som saa: Alle er vi Enkeltvæsener hver med sit Særpræg. Dette lader sig ikke afgørende forandre. Derfor er Kirkens Lære om, at vi ved Anger skal udviske os og i Genfødelse blive ens, urimelig. Ingen kan virkelig angre eller udskille af sig, hvad der fuldt hører til hans Væsen. Dette beherskes af en indre Form eller Kraft, der selv tilstræber dets Forbedring og Fuldkommengørelse indenfor givne Grænser. — Men hvorfra stammer vort Væsen med dets iboende Kraft?

Vi møder udenfor os en uhyre Magt i Naturen, og aner bag ved den en muligt større, der har skabt den: Gud. — Er Naturen vor Moder, Gud vor Fader? — Hvad veed jeg! Men i hvert Fald staar vi os ved at lade al vor Menneskehovmod fare, følge Naturen, undergive os de faste Autoriteter: Kirken, Lovene, Sædvaner, bede til den ukendte Gud med et rent Sind og om det rette. Kun saaledes opnaar jeg — det lille Enkeltvæsen, der

vipper paa det uhyre Hav, uden klart Lys fra oven — Ligevægt, Hvile, Fred.

Det Syn paa Enkeltvæsenets Selvstændighed og Enkeltvæsnernes brogede Mangfoldighed, som her kommer til Orde, var baade saa nyt og saa stridende mod den tidligere Tro paa en eneste Autoritet — Oldtidens Naturbegreb, senere Kirkens Gud — at man vel forstaar Montaignes Betænkelighed ved helt at give sig hen, endsige klart at udtale det. Han har næppe heller fuldt været sig dets Rækkevidde bevidst. Sikkert er i hvert Fald, at den hele Forklaring ikke stilles i Forgrunden som en Hovedsag, men blot glider med i Fremstillingens Blanding af Tvivl, Kritik, Lærdom og skarp Iagttagelse. Men som en ny og inderlig Tone, et hemmelighedsfuldt Kluk fra et dybere Væld, blander den sig i Strømmen og bidrager sit til at give Montaignes Tale sin betagende Magt. Hans Fremstilling i dens elegante, spøgende Form synes at rumme alt lige fra den tungeste Lærdomsfylde, oldtidsfjærne Tankeudtryk til det letteste Samtids-Stemningsnyn, en sollys Tanketone, der endnu ej veed Ord, men blot gynger paa Lyden af en kær Melodi. Derfor tilgav hans Samtid ham saa let alle hans drøje Sandheder og Kætterier. Hvor meget mente han vel deraf? Og hvor var Grænsen mellem dette og det i En selv, som han befriede og gav Udtryk.

Hvad der ikke lidet bidrog til at lade ogsaa hans Opfattelse af „den indre Patron“ glide uantastet med, var den Blanding af Spøg, Alvor og ærlig Sandhedssøgen, hvormed han omtalte sin egen. Han beskrev sig saa vist ikke som nogen, der havde Krav paa at være andres Fører. Nej, i Samklang med den, han husede i sig, var han selv kun en nogenlunde skikkelig, løjerlig Patron.

Han — Michel de Montaigne — var nemlig, for saa vidt han havde kunnet udgranske sig selv, ikke Indehaver og Udtryk for nogen Patron af høj Rang. Dømt efter Menneskeværd kom han kun i tredje Klasse. Han manglede den Aandens Fasthed og Højhed, der gør den gode Handling til et Udtryk for En selv, saaledes som Tilfældet er hos de faa udvalgte, hvis Sjæls Væsen er godt. Han kunde elske, beundre saadanne sjældne Personlig-

heder, men hørte langtfra selv til dem. End ikke til den næste Klasse hørte han: dem, hos hvem onde Drifter og Lidenskaber vel kan opstaa, men som efter Evne søger at holde dem nede og bekæmpe dem. Nej, han hørte desværre hverken til dem, der ikke behøver at kæmpe, eller til dem, der kæmper tappert. Han maatte ærligt tilstaa, at han aldrig alvorligt havde stræbt at modvirke sine onde Lidenskaber. Han var en lad, svag Natur, der kun hørte hjemme i den lave tredje Klasse.

Men indenfor denne indtog han en heldig Plads — ikke i Kraft af egne Bestræbelser, men ved en lykkelig Naturgave. Onde Lidenskaber opstod sjældent hos ham og i Reglen kun med ringe Styrke. Han nærede en medfødt Afsmag for Grusomhed, Misundelse, latterlig Forfængelighed, Gerrighed. Han følte Taknemlighed for at høre til en hæderlig Slægt, have faaet en god Opdragelse og være i det hele saa vel stillet, som han var. Denne indre Tak gav sig let Udtryk i Velvilje mod andre. De fleste gode Tilbøjeligheder, som han havde haft fra lille af, havde han uden Vanskelighed bevaret. Han var lad og langsom, men havde en lykkelig Evne til at ramme om end ikke lige det rigtige, saa dog temmelig tæt ved. Han havde i en Tidsalder, hvor Bølgerne gik højt, og gamle Begreber om Ret og Uret vendtes op og ned, bevaret sin moralske Dømmekraft overfor baade sig selv og andre.

Men, som sagt, alt dette skyldtes ikke Vilje, men kun Lykke. Hvorledes det vilde være gaaet ham, hvis han var kommen altfor stærke Drifter i Vold, er ikke let at sige. I Forhold til Kvinder har han været mest udsat. Hans Fornuft har her haft den største Møje med ikke at forvanskes af Drifterne; til at bekæmpe og fortrænge dem er den ikke naaet.

Det vil heraf være klart, hvor langt han da er kommet i Løsningen af den Opgave, som Livet stiller ethvert Menneske: ved Besindelse og Vilje at bevare og styrke sin indre „Patron", forbedre sit eget Væsen. Han er kun naaet halvt frem. Han er naaet til ved Selvbesindelse at blive nogenlunde klar over sin „Patrons" Ejendommelighed; men han har saa godt som intet udrettet for ad Viljens Vej at styrke og forbedre den.

Enhver, der har læst „Essais“ og kender Montaignes Livsforhold, vil blive slaaet af den Sandhed og Ærlighed, der giver sig tilkende i denne Selvskildring. Man føler, at saadan er han, og man kommer til at holde af ham, som han er, ikke mindst, fordi han ikke udgiver sig for at være en Smule mere. Der er noget i denne medfødte Elskværdighed, denne legende Lethed, noget i hans sjældne Forening af Dybde og Klarhed, og ikke mindst naar han af Sky for Pral hellere hyller sig i en vis selvtilfreds Uforbederlighed — der minder om fremtrædende Egenskaber hos de bedste blandt hans Landsmænd. I hvert Fald har disse Racemærker vundet hans Samtid for ham og siden da gennem Eksemplets uddybende Magt sat sit Præg paa hans Folk.

Derfor forstaas maaske ogsaa Montaigne og hans Livssyn bedst ved at sammenstilles med hans Standsfællers og Landsmænds, da de 200 Aar senere efter det enevældige Kongedømmes Fald i Frankrig som fattige Flygtninge spredtes rundt om i Evropa. Som disse Flygtninge føler Montaigne sig ogsaa fordreven fra, hvad der var det faste og givne fordum — fra Kirkens Gud og fra Erkendelsens Genstand, Naturen. Som disse Emigranter bærer ogsaa han sit dybe Savn med behersket Ro, næsten med Ynde, en Afglans af hine Dyder, der var i Kurs, da de i Lysets Dage endnu stedtes for den store Konges Øjne. Uden Bitterhed, nøjsom, opfindsom dækker hver især over sin luvslidte Fattigdom, forvandler Armod til formfuld Anstand, forstaar at nyde et Lysglimt, en Anekdote, en Duft, et Minde. De er fattige, de er hæderlige, de er sanddru. De er sig selv.

11

Efter at vi nu har vundet en fuldere Forstaaelse af Montaignes hele Livssyn, vil det falde os lettere retfærdigt at bedømme et enkelt Parti deraf: hans Syn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde.

Vanskelighederne herved er dog samtidigt ogsaa voksede.

Han tilstaar jo selv, at paa intet Punkt har han været saa udsat for at bringes helt ud af Ligevægt som netop i dette Forhold. Hans Fornuft — og dermed hans Klarsyn — har her haft den største Møje med ikke at forvanskes af Drift. Og, hvad der yderligere vanskeliggør vor Iagttagelse af den virkelige Montaigne — hans Sky for at fremstille sig selv bedre end han er, bringer ham uafladeligt til just paa dette Omraade i halvt spøgende Form at gengive sig værre.

Lad os da, for at gaa saa forsigtigt til Værks som muligt, først søge at se, hvad det var, han udtalte sig om, dernæst, hvad der var hans egentlige Mening.

Hvad udtalte han sig om? Selvfølgelig om sig og sine Erfaringer. Men disse var begge paa Forhaand mærkede. Selv var han jo født og opvokset under Sydfrankrigs Sol, fra Barn af nøje knyttet til en Befolkning, varmblodig som han selv. Da han blev voksen, traadte han i et nyt Forhold til denne Befolkning, idet han som Dommer fik klarere Indblik end de fleste i et Utal af Lovbrud og Forvildelser paa det kønslige Omraade. Da han endelig drog ud for at høste Erfaringer i en større og rigere Verden, kom han i Tjeneste ved det franske, fordærvede Hof, hvor vekslende Kærligheds-Forhold udgjorde Livets eneste attraaværdige Maal og Indhold.

Alt dette maatte nødvendigt give Summen af hans Indtryk, hans ydre Erfarings-Stof et ensidigt Præg.

Lægger vi dernæst Mærke til hans mere indvortes Erfaringer, hans aandelige Udvikling, saa svarede denne til og gengav i klar Form de store Nysyn og Oplevelser, som havde sat hans Fædreland og hele Evropa i Bevægelse i det 16. Aarhundrede.

Som Barn havde han været Kirkens begejstrede Tilhænger. Stolt og glad havde Herremandens lille Søn ved Kirkefester baaret Lys, svunget Røgelsekar og faaet Lov til under Messen at ringe med den lille Sølvklokke foran Alteret. Han var højtidsstemt og hjemmetryg i den hyggelige Sognekirke. Endnu da han lærte sit første Latin, havde han følt Vingerne svulme og vokse i den nyvundne Forstaaelse af Gudstjenestens Ord.

Men bagefter var det gaaet ham som de andre, der i hin Tid

under gunstigere Vilkaar end fordum fik Lov til grundigt at stifte Bekendtskab med Oldtidens Literatur og Livssyn. Jo mere Kundskab de øste, jo klarere Billedet af Oldtidsforhold fremstod for dem, des mere veg og blegnede Kirkens ærværdige Lære. Nu f. Eks. Forholdet mellem Mand og Kvinde! Hvo kunde tvivle om, at det var som de romerske Forfattere — nogle koldt, andre hidsende og æggende — beskrev det. En uimodstaaelig Naturdrift drog de to Køn mod hinanden. Herigennem fuldbyrdedes Forplantningens Lov, Tilværelsens Grundbetingelse. Naar Kirken bestred dette og opstillede Kyskhed og Renhed som det højeste, saa kom den i Strid med Naturen, med selve den Virkelighed, den vilde forklare. Og stod først denne Modsigelse klar for et Sind, behøvedes der særlig i Sydfrankrig ikke meget Omblik for at finde Bevis og Eksempler. Hvad enten man saa paa den verdslige Befolkning eller paa Livet i Kirker og Klostre, var det tydeligt nok ikke Kirkelæren, men Naturlæren, hvorefter der levedes.

Med dette Udbytte af sine Oldtidsstudier var Montaigne naaet til det Punkt, hvor Aarhundredets store, aandelige Bevægelse — Humanisternes og Reformatorernes — begyndte. Ved Sammenligning med Oldtidsskrifter havde man lært at se, at Kirken paa væsentlige Punkter havde Uret. Nu gjaldt det at finde en Løsning, hvorved dette kunde bødes. Montaigne fulgte disse Forsøg med levende Interesse. Særligt sit Hjemlands to Hovedforfattere, Rabelais og Calvin, kendte han paa nært Hold. Men yngre end disse og vidt forskellig fra begge i Anlæg og Samfundsstilling, blev han ikke Tilhænger af nogen af dem, men tværtimod et nyt og tredje Led i Udviklings-Rækken. Montaignes Opfattelse blev Aarhundredets sidste store Svar indenfor Frankrig paa, hvorledes Sagen forholdt sig og Bruddet formentlig burde behandles.

Montaignes Forklaring forstaas derfor først tilfulde, naar den ses paa sin rette Plads i Udviklingen. Tre Slægtleds Svar paa eet og samme. Først et naivt begejstret. Saa et energisk, hensynsløst. Sluttelig Montaignes vemodigt resignerede.

Rabelais' Syn paa Forholdet mellem Mand og Kvinde var

endnu den blot kundskabssøgende, fornøjelige Munks. Han elskede Studier, Vin og Kvinder. Hvilken Løsning var da simplere og naturligere end at lade alle Løfter om Kyskhed, Fattigdom og Lydighed bortfalde og lade begge Køn frit samles i Kloster til fælles Studier og Adspredelser. „Og naar saa den Tid kom, da en skulde forlade dette Kloster, saa tog han en af Damerne med sig, den, som havde taget ham til sin allerkæreste, og saa ægtede de hinanden. Og havde de i Klostret levet i gensidig Hengivenhed og Venskab, saa blev det endnu bedre i Ægteskabet; og de holdt lige saa meget af hinanden i deres Livs Aften som paa den Dag, de holdt Bryllup."

Med Rette forekom Rabelais' Tankegang Montaigne uudviklet og barnagtig. Og næppe vilde Montaigne have fældet nogen mildere Dom, om han havde kendt, hvad Luther omtrent samtidigt lærte. Luther var jo blot en anden Munk, en tysk Munk, der, om end tungere og alvorligere end Rabelais, dog mente at kunne klare hele Sagen lige saa nemt, alene ud fra sin Kloster-Erfaring. I Klostret havde Luther lært Naturdriftens Uimodstaaelighed at kende. Hans Universalmiddel blev da: alle skal snarest muligt gifte sig. De gifte er Guds Børn, der fuldbyrder Guds Bud: „Vorder frugtbare og mangfoldige"! Skørlevnere derimod er Djævlens Børn og „skulle ikke arve Guds Rige".

Montaigne kendte ikke denne kraftige Børneavls-Lære, der — evropæisk set — blev det næste Forsøg paa en Løsning af Spørgsmaalet. Men det vilde for ham have stillet sig som ligesaa naivt et Svar som Rabelais' gemytligt uklare. Begge maatte forekomme ham at mangle Verdenserfaring og fuldt Kendskab til alt, hvad Spørgsmaalet drejede sig om.

For Montaigne som Franskmand var Calvin den, der ved sit Svar virkelig førte Sagen videre. Og nægtes kan det ikke heller, at der laa en himmelvid Afstand mellem Rabelais-Luther og dette næste Slægtleds Svar med hele dets skærende Alvor. Rabelais og Luther havde begge erklæret Kønsdriftens Tilfredsstillelse i Ægteskabet for en Gud velbehagelig Handling. For Calvin skar Livets Modsætning sig langt dybere ned end til Forholdet mellem Mand og Kvinde.

For Calvin stod det som selvfølgeligt, at Mand og Kvinde skulde være hinanden til Hjælp. Ikke blot, som Luther lagde saa stor Vægt paa, i kønslig Henseende, men støttende, værnende hinanden i ethvert Forhold, hjælpende hinanden mod at begaa enhver Form for Synd. Mands og Kvindes, Husbonds og Hustrus højeste, eneste Maal er at hjælpe hinanden i deres Saligheds Sag.

I denne dybe, sædelige Alvor blev Rabelais' og Luthers Tale om Naturdriftens Uimodstaaelighed næsten skamfuld til intet. Her, hvor det drejede sig om Anspændelse af yderste Kraft i det højestes Tjeneste, glemtes næsten Kønsdrift, blev i hvert Fald ikke mere end enhver anden Trang — til Mad og Drikke, til Klæder, Husly, legemligt Velvære — som man altid skulde være villig til at give Afkald paa.

Men just i selve Højspændingen laa Opfattelsens Brist. Tro ikke, at du ved at føje Naturdrift eller bekæmpe den, overhovedet ved nogen som helst Art Handling eller Trosbekendelse kan vende Guds Vilje eller tvinge den. Alle er vi kun usle Syndere. Gud er den eneste Ejer og Giver af Salighed. I Kraft af sin Kærlighed skænker han den til nogle, i Kraft af sin Retfærdighed nægter han andre den. Alt saaledes som Gud fra Evighed af har bestemt. I Gud ligger Valget, ikke hos os. Livets dybe Modsætning bunder derfor ikke i Forskellen mellem Mand og Kvinde, men mellem udvalgte og forskudte. Den forsones kun i Gud selv. Med lige Klarhed straaler Guds Kærlighed og Retfærdighed. Menneskeliv og Menneskeskæbner er i sig kun vissent Græs, blot anvendeligt til at fortæres, blusse af i en af Guds Væsens-Former.

Overfor denne dybt skærende Alvor — som Montaigne havde Lejlighed til at lære at kende ikke blot i Calvins Skrifter, men i sin egen nære Slægt, hvoraf flere var Huguenotter — overfor denne løsslupne Overdrivelse galdt med Rette Montaignes Ord til alle Reformatorer: „Rok ikke ved den bestaaende Kirke! Det bliver kun værre, hvad I sætter i Stedet."

Og man tager næppe heller Fejl i, at Underbunden i Montaignes hele Livssyn er en varm, en levende Indsigelse mod

Calvins Ensidighed, et befriende „Nej, lad os nu være Mennesker“! Fyldigst faar man dette Indtryk ved at se, hvorledes hver af dem forklarer sig, hvad et Menneske er. For Calvin er alle Mennesker væsentlig ens, en Samling af Frø, som Ejeren, Gud, i Tidernes Morgen har sortéret efter sin Vilje. Tilsyneladende er de alle ens, arme Syndere tilhobe. Og i Livet er de blandede sammen, de udvalgte og de forskudte, Himmerigsfrø og Helvedesfrø imellem hinanden, ikke til at skelne ad, hverken af sig selv eller af andre. Men naar Gud engang blæser ad dem, farer de hver til sin Side, deles i to Hobe efter hver af hans Sider: hans uendelige Kærlighed og hans uudgrundelige Retfærdighed.

For Montaigne derimod er Menneskeheden en Sum af Enkeltvæsener, alle indbyrdes forskellige. Hver enkelt vokser i Kraft af sit Væsens Form, den i hans indre Frø liggende Lov, og udfolder sig til den Plante, hvortil han er anlagt. En Skarntyde, en Nellike og et Pæretræ er indbyrdes vidt forskellige. Hvilken er den ypperste? Hvad veed jeg? Men Fortrydelse hjælper kun lidet. Et Græskar angrer sig aldrig til en Natviol.

Al denne indbyrdes Forskel i oprindelige Anlæg uddybes yderligere ved Forskel i Vokse-Vilkaar. Fødested, Tidsalder, Omgivelser, Kultur o. s. v. kan udøve stærke Virkninger hæmmende, fremmende. Ikke to Mennesker ligner derfor ganske hinanden. Omvendt gaar der en Tværfure henover Menneskeageren og sætter et Skel, der delvis samler de enkelte i to Hobe. Det er Forskellen mellem Mand og Kvinde. Forholdet mellem disse to er Jorden over, trods Stedvilkaar og Tidsalderes Forskel, nogenlunde ens, og ad denne Vej flettes jo stadigt Menneskeslægten videre.

Vi har nu set de Erfaringer og Forudsætninger — ydre og indre — hvoraf Montaigne dannede sig sin Mening om Forholdet mellem Mand og Kvinde. Lad os nu se, hvilken hans M e n i n g da var.

12

Det første Indtryk, som man faar af Montaignes Udtalelser om Forholdet mellem Mand og Kvinde, er: deres hensynsløse Aabenhjertighed. De ovenfor anførte Prøveuddrag deraf — som endda er foretaget med Varsomhed — vil noksom oplyse dette. Der hører al Montaignes stilistiske Kunst til at bære denne Fremstilling. Men trods den tilsyneladende blot legende Form, de hyppige Sidespring, de stundom lidt lapsede Tilløb eller Forsøg paa at stille sig i ligegyldig Positur, truer Tankegangen selv stundom med at briste i Fortvivlelse, forme sig som et Nødskrig over vor Tilværelses nedværdigende Kaar.

Derfor virker Montaignes Ord stærkere ved anden Gennemlæsning, naar Virkningen af Formens Nyhed har tabt sig. Man mærker et Hjerte banke bagved. Man hører gennem de lærde Citater af Oldtids Forfattere en Mand, der taler af eget Livs bitre Erfaringer. Man fornemmer i disse udfordrende Almensætninger vemodige Svar til velmenende, magtesløse Hjælpere: Kirken med dens Kyskhedsløfte, Rabelais-Luther med deres rosenfarvede Ægteskab, Calvin med den parvise Kamp for at gribe Himmelkronen.

Sandheden, ifølge Montaigne, er simpel og nøgen den: Menneskene er i dette Forhold blotte Dyr. Mand og Kvinde drages af en uimodstaaelig Drift mod hinanden. Det ene Køn har vel søgt ved Lov at indespærre det andet. Men forgæves. Under latterlige, uskønne Former stiller de deres gensidige Attraa, der ikke engang er samstemt, men den ene Part kræver mere, end den anden formaar. Dette nedværdigende Samvær nødes man alligevel til at erkende som Livets højeste Nydelse. Om dette kreser Menneskets Tanker den største Del af dets Liv. Fra dette smudsige Væld udspringer Størsteparten af dets Lidenskaber og slette Handlinger: Skinsyge, Had, Kiv og Drab. — Stakkels Menneskehed, er du til Spot udplantet i slig en Jordbund? Er din eneste Forret fremfor Dyret at kunne indse, hvor lavt du staar?

At ville fornægte denne Tilstand ved at love Kyskhed eller

ved hurtigst muligt at indgaa Ægteskab nytter ikke. Hverken alene eller ved at være to kan man sikre sig mod Naturdriftens Magt. Den kræver sin Tid til at udrase. Man bør derfor netop vente med at indgaa Ægteskab, indtil den værste Rasetid er omme, altsaa for Mandens Vedkommende, først naar han har fyldt 35 Aar.

Til denne negative Anvisning og saa sine almindelige Opfordringer til ikke at lade sig bringe ud af Ligevægt indskrænker egentlig Montaigne sig angaaende denne Sag. Dette er først og fremmest et Udtryk for hans Overbevisning om Spørgsmaalets Uløselighed. Men tillige bunder det ogsaa i Montaignes ærlige Syn paa sig selv. I dette Forhold, hvor han fuldt ud erkender sin egen Svaghed, vil han mindst af alt fremstille sig selv som Eksempel til Efterfølgelse; saa heller — med en lille stilistisk flot Krusedulle — det modsatte.

Det er meget uheldigt, at Montaigne just her paa det afgørende Punkt lader En i Stikken, ganske ligesom han i sin Livsanskuelse i det større blot henviser til Tvivl og Uvidenhed. Vi saa imidlertid dengang, at, naar man gik ham paa Klingen, havde han en personlig Udvej i Troen paa en „indre Patron", der hjælper hver enkelt til at hævde sig selv og bevare sin Ligevægt. Noget lignende er vel Tilfældet her.

Ærlig, men inderst inde ærekær, som Montaigne er, falder det ham dog tydeligt nok svært just paa dette Omraade fuldt at iagttage sig selv og gengive det sete. Han ligesom undseer sig for at drage sin „indre Patron" ned med i alt dette. Til det yderste søger han derfor at smutte fra, f. Eks. i Vendinger som denne: „Almuesfolk er egentlig de lykkeligste; de staar Dyret og Naturen nærmest, plukker uden at tænke derved Livets Nydelse og dør uden Knur." Denne Henvisning til Naturen udtømmer ikke Montaignes Mening om Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men paa den anden Side synes han at vægre sig ved at tilstaa, hvad hans „indre Patron" har tilhvisket ham om at holde sig oven Vande i denne Malstrøm.

Vi er da, for at faa dette Spørgsmaal besvaret, henviste til at gaa ligesom bag om Montaigne, lytte til de tilsyneladende til-

fældige Vendinger, hvori han ubevidst og ufrivilligt røber sit indre Samvittigheds-Syn. De maler et vistnok sandt og paa sin Vis tiltalende Billed af Montaigne, som han forstod nogenlunde at klare sig, selv ved Katharina af Medici og hendes Sønners (Fig. 120) berygtede Hof:



Fig. 120. Henrik III af Frankrig.
(Efter Portræt i Louvre.)

I enhver Forbindelse mellem Mand og Kvinde bør Sjælen være med. I „amour“ bør være „âme“. — Jeg har derfor mest afholdt mig fra Kvinder, der var tilfals, dels naturligvis paa Grund af Smittefaren, men dog ogsaa af Stolthedsfølelse. — Man bør være ærlig i Forhold til Kvinder, ikke hykle Følelser, man ikke nærer. Ellers udsætter man sig for, hvis Modparten, hvad let kan hænde, er villig, at blive greben i en Usandhed. — Naar jeg har attraaet en Kvindes Gunst og opnaaet den, har jeg altid givet mig helt hen og efter Evne bestræbt mig for, at hun ikke skulde føle sig skuffet. — I hvert Elskovsforhold bør lave Følelser være udelukkede, og de tvende Parter kun ville hinanden det bedste. — Jeg har bestræbt mig for i saadant Forhold at optræde hæderlig og diskret. Selv efter at Forbindelsen var hævet har jeg ment at burde bevare Tavshed derom, kun i Erindringen optage den til Gennydelse. — Nu hører jeg, at det er Mode at tale aabenlyst om sine Sejre og prale deraf. Men dette er efter min Mening simpelt og lavt.

For Montaigne synes „Elskov“ at være Naturdriftens forædlede Blomst. En flygtig, men beruset Selvhengivelse, hvor to Sjæle blændede af et og samme Lyn, udgyder sig som Drikoffer

for Skønhed. En kortvarig Drøm, hvori en ubestemt højere Længsel faar Liv, fordamper og dør. For Montaigne — muligt ogsaa for hans „indre Patron“ — synes Dommen over slig Elskov at være uklar. Snart taler han om de vekslende Udbrud deraf som noget, hvorover man bør skamme sig. Snart synes Forelskelse at blive til Naturdriftens afgærede Vin, Sjælens dyrebare Eje, der selv i Alderdommen, ugengældt og tilstøvet, er i Stand til ved sin gyldne Glød at styrke Besidderen.

13

— En ganske underlig Plads i Forholdet mellem Mand og Kvinde indtager ifølge Montaignes Mening Ægteskabet. Det bør, som vi har set, først indgaas sent, ved Mandens 35te Aar, naar Naturdriftens værste Rasetid er omme. Det skal overhovedet have saa lidt som muligt med Naturdriften at gøre. Det er nemlig et helt andet Forhold, hvorom det her drejer sig. Forelskelse er Mandens Forhold til Kvinden udadtil. Ægteskab er hans Forhold til sin Hustru, Børnenes Moder, Husets Bestyrerinde.

Derfor er det absolut urigtigt at blande Forelskelse og Giftermaal sammen. Forelskelse bunder i Skønhedsrus, Giftermaal i Fornuftshensyn. Forelskelse kan kun lede sig selv. Den, der agter at indgaa Ægteskab, ledes ofte bedst af Tredjemand, af andres Fornuft. Ægteskab bygget paa Skønheds- og Elskovsbegær maa ende ulykkeligt. At ville hidse sin Hustru til Elskov er en Slags Blodskam. Og ingen Hustru, der har smagt hvad Ægteskab er, vil bytte det med at være sin Mands Elskerinde.

Hvad er da det rette Ægteskab? Det er et blidt Livs-Samvær, fuldt af Standhaftighed, Tillid og en uendelig Mængde af nyttige og solide Pligter, parret med skyldige, gensidige Hensyn. Ægteskab er et fælles Virke, hvor hver af Parterne samtidigt udøver sin Kunst. Han skaffer til Huse, hun giver det Form. Hustruens ypperste Kunst er som Husmoder og Moder at skabe et Hjem og styre det. Og alt imens Mand og Hustru saaledes virker sam-

men hver paa sit Omraade, saa virker de i Forening det, der er Ægteskabs Løn og Maal: gensidigt Venskab. — Et godt Ægteskab er det smukkeste Stykke i det menneskelige Samfund.

Paa faa Punkter udtaler Montaigne sig saa jævnt og kønt som om sit eget Ægteskab. Han giver sikkert et paalideligt Billed af sig selv, hvor han skildrer sin Indtræden i Ægtestanden og første Tid som Ægtemand: „Det har altid været mig ubehageligt at have nogen som helst Form for Aag om Halsen. Havde jeg kunnet følge min Smag, saa havde jeg svaret Nej, om det saa var Visdommen selv, den himmelske Sophia, der havde tilbudt mig sin Haand. Men her hjalp ingen Snak. Livets stærke Fællesstrøm af Skik og Brug og sammenstødende Omstændighed bar, førte, ja slæbte mig modstridende did.“

„Da jeg først var bunden, har jeg forresten lystret Ægteskabets Lov mere samvittighedsfuldt, end jeg selv havde lovet og haabet. Thi naar man har indgaaet en Forpligtelse, skal man holde den. Den bliver først ret ubehagelig, naar man begynder ikke at efterkomme den. Jeg mener som saa: Det er Bedrag at trolove og ægte, naar den Troskab, man lover, ikke er ægte.“

I varme, følte Ord beskriver han — som vi ligeledes ovenfor hørte — sine ægteskabelige Forhold saaledes: „Min Erfaring har lært mig, at den Dyd, jeg fremfor alle kræver af en Hustru, er Økonomi. Jeg for mit Vedkommende giver min Hustru fuld Lejlighed til at øve denne Dyd, idet jeg naar jeg er borte fra Hjemmet lægger hele Styrelsen i hendes Haand. Og ingen har Brugen af sit Eje saa nemt, saa trygt, saa frit og kvit som jeg. Men lider ikke Samfølelsen ved saaledes til Tider at være skilte? Tværtimod, den slappes snarere ved bestandigt at hænge over hinanden. Naar jeg er borte hjemmefra, forekommer mig hver Kvinde, jeg møder, ved første Øjekast som hæderlig. Afstand fylder mig med nye Følelser for mine egne, forsøder Tanken om Hjemmet. Venskab har lange Arme, der naar fra et Hjørne af Verden til et andet; især her, hvor hvert Budskab melder om Bistand, der knytter Baand og vækker Minder. Fra Rom følger og leder jeg mit Hjem og alt, hvad godt jeg dèr har efterladt. Jeg ser Murene, Træerne, mærker dets Indtægter vokse eller aftage, ganske

som om jeg var nær. Hvad er overhovedet „nær“ eller „fjærn“. Gælder ikke Ægteskab og Venskab selv paa den længste Afstand, hvor den ene er her og den anden er hisset?“

Montaigne maa imidlertid indrømme, at der desværre findes kun saa faa gode Ægteskaber. De fleste Ægtefolk enten er eller mener sig bedragne og giver sig i den Anledning til Pris for alle de slette Lidenskaber og Laster, som Naturdriften afføder. Ægteskabet, som det i Almindelighed er, piner og plager Livet af Folk i fuld saa høj en Grad som de blot løse Forbindelser. Kun faa har Mod og Overlegenhed nok til som hine gamle Romere at finde sig i at være Hanrejer, med samme Ro at underkaste sig baade Naturens Orden og dens Uorden. Men der er kun et eneste Middel mod dette som mod alle Onder: Ufølsom, maadeholdende og med Ligevægt at lade sig vippe paa det oprørte Hav og herved for sit Vedkommende om muligt gyde Olje paa dets Bølger.

14

Med dette triste Opgør ender Montaigne for alle de mange daarlige Ægteskabers Vedkommende. Men nu de faa gode Ægteskaber, hvorledes forholder det sig her? Er i disse Maalet naaet: den rette Form for Forholdet mellem Mand og Kvinde? Montaigne indlader sig ikke ret paa Besvarelsen af dette Spørgsmaal. Han nøjes med ridderligt at erklære sit Ægteskab for lykkeligt.

Vi maa da for fuldt at forstaa Montaigne og hans Standpunkt her atter ligesom gaa bagved ham og hans Udtalelser, søge at opdage ham selv og hans inderste Mening.

Montaigne var en ensom Mand. Ensom i alle sine Forhold. Af Naturen udrustet og anlagt til det, han ogsaa blev, en Eneboer, en stille Selviagttager, en Grubler. Kun en eneste Gang droges han ind i et Forhold, hvor han hjertevarm fuldt var med, det var, da han som ung Dommer i Bordeaux sluttede Venskab med en nogle faa Aar ældre Standsfælle, La Boëthie. Begge

var de ens i Samfundskaar, Dannelse og Interesser, begge var de begyndende Forfattere, der ungdommeligt uklart sværmede for Oldtid, Frihed og Menneskerettigheder. Men La Boëthie var et udpræget Pligtmenneske, djærv og handlefast. Han synes oftere baade ved Ord og ved Eksempel at have staalsat Montaignes Vilje, hvad enten det galdt at opgive et uværdigt Elskovsforhold under Hoftjenesten eller det drejede sig om at fælde Dom i en kedelig Sag, hvor den svage af de to Venner helst vilde smutte fra Afgørelse og Ansvar. Montaigne var sig denne forædlende Indflydelse bevidst. Nogle af de smukkeste Partier i „Essais" — smaa Hymner til Venskab, baarne af brændende Begejstring og Taknemlighed — handler om La Boëthie. Og en opmærksom Læser kan ogsaa andre Steder af og til mærke, hvorledes Stilen med eet, uden at Vennens Navn nævnes, faar Varme blot ved Tanken om ham.

Hvorledes det i Længden vilde være gaaet med dette Venskab, er vanskeligt at gætte. Var La Boëthies Daadtrang eller Montaignes Hang til blot Iagttagelse den stærkeste, eller begge i Stand til stadigt at lade sig sammenfatte? Deres Venskab blev ikke stillet paa denne Prøve. La Boëthie blev i August 1563 under et Landophold i Sydfrankrig pludselig syg. Montaigne ilede til ham, men Sygdommen tog Overhaand. Den 18. August døde La Boëthie efter at have overdraget sin Ven at udgive nogle af hans efterladte Skrifter samt skænket ham sin Bogsamling.

Da Montaigne senere fik sig indrettet efter Ønske i Taarnet paa sit fædrene Slot, var Venskabs-Forholdet udtrykt i Mindets mildnende Form og behørige Afstand. I Reolerne langs Væggen de hvide Pergamentbind, den tabte Vens Bøger. Paa Væggen oven over: en Indskrift til Venskabs Pris, viet til ham, den altid savnede, den uforglemmelige. Øverst oppe endelig det forklarede Minde om den udvalgte, der havde kæmpet i første Række, medens Montaigne ærligt maatte tilstaa, at han selv kun hørte hjemme i tredje Klasse.

Et Par Aar efter La Boëthies Død indgik Montaigne den 27. Septbr. 1565, vistnok efter sin Faders Raad og Paalæg, Ægte-

skab med Françoise de la Chassaigne, en Datter af en anden Dommer i Bordeaux. Partiet var sikkert særdeles passende. Den unge Frue viste sig at være i Besiddelse af, hvad Montaigne skattede saa højt, „Økonomi", og derhos forstod hun med Aarene at træde i Skygge og dog være den ledende, blidt afværge alt, hvad der kunde forstyrre Hjemmets Hovedperson, Montaigne. Nogen dybere aandelig Forstaaelse synes der derimod ikke at have hersket imellem dem. Hver passede sit.

For saa vidt var det noget af en Selvskuffelse, naar Montaigne et Par Aar efter sin Faders Død 1568, for Hustrus og Hjems Skyld opgav alle Fremtids-Udsigter baade ved Hof og ved Domstol, tog sin Afsked og drog hjem for blot at styre sin Gaard. Næppe var han hjemme, førend han overlod Gaardens og Husets Styr til sin Hustru, lod hende og deres Datter som forhen være ene i Hovedbygningen og trak sig selv tilbage til Murtaarnet for stille at fordybe sig i sine Bøger og sig selv.

I Begyndelsen forstyrrede den store Taarnklokke ham, naar den tre Gange daglig ringede sit Ave Maria, saa alting rystede. Men siden vænnede han sig dertil som et træffende Sindbilled paa den store Gaade: Livet. Øverst Gud. Gennem Vinduet Udblik til Naturen. Inderst et Menneske, han selv.

En sidste Mulighed for at drage Montaigne ud af sit Tankespind vilde det have været, om han havde faaet en Søn, hvis Opdragelse og Vejledning maatte have ligget ham paa Hjerte. Det skete ikke og var ham sikkert en Sorg. Et stille Vidne om denne Sorg findes i „Essais", hvor han med en egen Inderlighed i Tonen beretter om en Fader, der ved Tabet af en Søn i Tankerne gennemgik alt, hvad han vilde have været for denne. — Nogen aandelig Forstaaelse mellem Montaigne og hans Datter synes derimod ikke at have udviklet sig. Hun synes at have slægtet sin Moder paa, knyttet sig til denne, og i en vis sky Ærbødighed betragtet Faderen som utilgængelig.

Trods sin Interesse for alt menneskeligt var altsaa Montaigne en ensom Mand. Dette blev yderligere Tilfældet ved hans legemlige Svaghed. Hans Nyresygdom med dens hyppige Smerter vænnede ham naturligt til Troen paa, at han kun havde kort

igen. Tanken om Døden blev ham en fortrolig Ven, en Trøster, en hyggelig Sygeplejerske. Og ganske naturligt indgik hans Syn paa Livet med al dets stormende Uro, hans nagende Tvivl, hans Svaghed — den moralske og den legemlige — og Tanken om det heles snarlige Ophør en egen ejendommelig Blanding. Det blev ikke til harmfuld Fortvivlelse, men til en vis blid Taalsomhed, en mild Uvidenhed, hvis Grundtone var: at forstaa alt er at tilgive alt. Livets sidste og højeste Opgave blev for ham den Kunst: at afdø.

Men trods al denne Stilhed jog der dog af og til en Krusning over Fladen, naar de gamle Tanker rejste sig paany. Ikke mindst det om Forholdet mellem Mand og Kvinde med dets stadigt aabne Spørgsmaal: Hvad er det højeste, Forelskelse eller Ægteskab?

Ægteskab, selv i dets bedste Form, er at ligge hen som nu her, kærligt plejet, halvt forstaaet, lidt kedeligt i Længden. At afdø.

Men Forelskelse, det var at rejse sig i sin Kraft, atter vaagne til Helbred, til Studier, til Varme, Ynde og Samglæde. Med eet Ord: at leve. — Ikke skulde der være En, der endnu engang vilde plukke Livsglæden med mig? — Ak nej, jeg er for gammel.

Eller bestaar muligt den højeste Lykke slet ikke i noget Forhold mellem Mand og Kvinde, men i Sjælens egen Selvfordybelse? Sine dybeste, mest henrivende Drømme drømmer min Sjæl paa egen Haand, uventet, ganske uafhængigt af mig. Mest til Hest. Jeg taler blot Hesten venligt til, mens mit Sind giver sig hen og søger Stilhed. Min Sjæls højeste Nydelse er denne frodige Selvudtømmelse. — Er dette Tilværelsens højeste: baaren gennem Rummet sødt at drømme og blive borte i sig selv? — Men ak! det er saa snart forbi. Og tilbage bliver kun et nagende, ustillet Savn af det svundne.

— Livet tog til Slut haardt paa Montaigne. Han fik ikke Lov til ensom og stille i sit kære Slotstaarn at afdø fra Verden. Livet ruskede ham op til Virksomhed, tvang ham ud i Kampen mellem hidsigt stridende Religionspartier, førte ham til Paris igen, hvor

han en Stund kastedes i Bastillen, mens forbitrede Bønder hjemme plyndrede hans Slot. Trofast fulgte hans Hustru og Datter ham i alt dette. Og et kortvarigt Ungdomsglimt fra Forelskelsens Dage gled over hans Livsaften, da en ung, begavet Kvinde, Beundrerinde af hans Skrifter, sluttede sig til ham og af Hustru og Datter villigt fik Plads iblandt dem, der havde ham kær.

Men tro mod sin Lære om at afdø længtes Montaigne mod den store Afskedsstund. Den indtraf den 13. September 1592. Da han i de sidste Dage ikke kunde tale, skrev han paa en Seddel, at han ønskede en Messe læst over sig. Slægt og Naboer samledes, som Skik var, i Sygeværelset for at overvære Messen. Da Hostien løftedes, og Montaigne forsøgte at rejse sig paa Lejet, sank han tilbage og udaandede med det samme. Han døde, som han havde ønsket det, i Overensstemmelse med Kirke og Sædvane.

Hvad mente han selv? Om Dødens som om Livets Gaade var han sig sin Uvidenhed bevidst. Men uvilkaarligt hentede Tanken om Døden sig Udtryk og Former fra Livet. Derfor betegnede han Dødsøjeblikket som den Stund, hvor en Ven sikkert kunde være fornøden. — Eller maaske heller en Kvinde — vel helst en „sage femme“ — med Forstand paa at pleje og at vække til Liv. — Eller gik det maaske her som i Livet, at hverken Venskab eller Forelskelse eller Ægteskab kunde lignes i Lyst med Sjælens egen Selvudtømmelse? Den Stund, den salige Stund, hvor den, der kun i Savn og Smerter har følt sin Trang til at omstøbes, med eet fyldes af Glæden ved helt at smelte hen, blive til intet i et bedre? — „Hvad veed jeg!“

15

Montaignes Liv og Livssyn med dets Ensomhed, Tvivl og Afdøen har noget negativt og vigende ved sig, som ellers ikke kendetegner Renaissancen. Uvilkaarligt spørger man sig selv, om denne Svaghed — der i Live afgav et Værn for Montaigne

og for saa vidt udgjorde hans Styrke — om denne Svaghed ikke betegner en væsentlig Mangel ved selve Standpunktet. Var dette ikke blot en forfinet, literær Lækkerbidsken, uanvendelig som Grovbrød i det daglige Liv? Med andre Ord lod hans Opfattelse sig leve paa i det virkelige Liv, og hvordan tog i saa Fald et saadant Liv sig ud levet — ikke i Afkald, Ensomhed og blot som Betragter, men fuldt af Mod og Handling — levet paa Solsiden af hans Standpunkt?

Hans Samtid frembyder et godt Eksempel herpaa. Og Montaignes hele Livssyn kommer først fuldt til sin Ret ved at ses udtrykt ikke blot i bleg, men i rødmusset og solbrændt Skikkelse. Kong Henrik den Fjerde af Frankrig udgør Supplementet til Montaigne.



Fig. 121. Henrik af Navarra som Barn. (Efter J. Janet.)

Intet Under at Henrik af Navarra, som han dengang hed, satte Montaigne højt, og at denne tilsidst blev fængslet som mistænkt for at holde med ham. De var ikke blot Meningsfæller, men i mange Henseender aandelige Tvillingbrødre.

Begge stammede de fra Sydvestfrankrig, havde faaet samme gode Uddannelse, stod fra Børn af (Fig. 121) det menige Folk nær, elskede Naturen, sværmede hver paa sin Vis for Frihed og Menneskerettigheder. Begge havde de omtrent samme Syn paa de kirkelige Stridigheder, mødtes i hvert Fald i Tolerance. Begge besad de en medfødt Gave til at se klart, skarpt og dømme mildt, en lykkelig Evne til lige let at fatte og udtrykke sig i Alvor og Spas. Begge endelig havde de samme varme Blod og letfængelige Hjerte, der ikke mindst under Ophold ved Hoffet brusede ud i et Utal af Elskovsforhold og kun ugerne lod sig binde i Ægteskab.

Men trods disse mange Lighedspunkter baade i Anlæg og Retning, hvor forskellig blev dog ikke deres Bane netop paa Grund af Forskel i indre Svingkraft og Sindsdrift! Hvad der manede til Ro for den ene, manede med samme indre Nødvendighed til Uro og ustandselig Virksomhed for den anden.



Fig. 122. Marguerite af Frankrig (af Valois) 1553—1615; ægtede 1572 Henrik af Navarra.
(Efter de la Mesangère.)

Da Montaigne efter andres Raad og Paalæg indlod sig i Ægteskab, blev det Indledningen til, at han saa snart Lejlighed gaves trak sig tilbage fra Hof, Domstol, Gaardens Drift og Familje til sit Ensomheds-Fristed, Taarnet i Muren. Da Henrik af Navarra efter sine nærmestes Raad og Paalæg ægtede Marguerite af Valois (Fig. 122), Kongens Søster, førte dette Bryllup ikke blot faa Dage efter til det voldsomme Vulkanudbrud: Bartholomæus-Natten, men tændte i Brudgommens Sind en Trang til Daad, der holdt sig usvækket og brændte med stadigt klarere Flamme et helt Liv igennem.

Selv hvor de to Meningsfæller og Aandsfrænder i hine Aaringer tilbragte Dagen tilsyneladende ens, til Hest og i Virksomhed, hvilken Forskel dog midt i Ligheden! Begge satte maaske Foden i Stigbøjlen med en venlig Spøg til Omgivelserne og et Klap til Hesten, men Montaigne for i et ti Timers Ridt at synke bestandig dybere hen i sig og sine Tanker, drømme sig om muligt bort fra den sidste Skranke: sig selv; Henrik af Navarra for at ile

fra Kamp til Kamp, føre ved Snildhed og Vaabendaad sin faatallige Flok til Flertal og Sejr.

Da sluttelig Montaigne udaandede under Messen, just idet



Fig. 123. Kong Henrik IV af Frankrig.
(Tegning i Bibliothèque Nationale, Paris.)

Hostien opløftedes, lod omtrent samtidigt Henrik af Navarra (Fig. 123) ogsaa læse Messe, men løftede med det samme sin Haand efter Frankrigs Krone og greb den, thi „Frankrigs Krone er vel en Messe værd“.

Og dog var, trods al ydre Ulighed, den indre Lighed og Fællessynet vedblivende det samme. Det var et og samme Udslag af Tolerance, hvad enten Montaigne skyede hver Strid om kirkelige Sager, eller Henrik IV i det „nantiske Edikt“ sluttelig gav Huguenotter politisk Sikring for deres Religionsfrihed.

Det var et og samme Hensyn til den enkeltes Ret og Krav paa Frihed, hvad enten Montaigne søgte at bestemme sit Enkeltvæsens Form med dets Hang og Vaner, eller naar Henrik IV som Frankrigs Konge viede al sin Kraft til at fremme sit Folks Lykke, værne om hver enkelts Hjem og Velfærd.

Men for Montaigne snævredes — ifølge Forholdenes Natur og den Opgave, Livet syntes at have sat ham — Grænserne mere og mere ind, til ham selv, hans berettigede Form, hans indre Patron. For Henrik IV derimod udvidedes Grænserne, han voksede til at føle sig selv som Frankrig, blive dets Form, dets Patron.

Intet Under, at taknemlige Landsmænd mindes dem begge og med Forkærlighed ynder at nævne dem sammen.

16

Vil vi til Slut kaste et Blik tilbage paa hele Udviklingen af Forholdet mellem Mand og Kvinde i Frankrig i det 16. Aarhundrede, saa er der visse Ejendommeligheder, som især for en Nordbo falder stærkt i Øjnene.

Hertil hører først og fremmest, at de tilgrundliggende Tanker er skarpere, mere hensynsløst tænkte, og den dertil svarende Virkelighed — Bruddet med det gamle — voldsommere gennemført i Frankrig end i Norden. Rabelais' Livsglæde, Montaignes Paavisning af Kønsdriftens Uimodstaaelighed, Calvins Følgestrenghed i hele sin religiøse Opfattelse er alle ligesom af en højere Grad end Luthers. Det samme gælder Virkelighedens og Brud-

dets Dybde. Den herskende Usædelighed, baade ved Hoffet og i Folkets brede Lag, lod sig ikke afhjælpe gennem Ægteskab, tværtimod, den undergravede først og fremmest dette. Og den Kirke, som Calvin stiftede, var ligesom den franske Trediveaars-Borgerkrig, som den fremkaldte, mere grusom og blodig end andetsteds.

Tilsyneladende var da Forholdene i Frankrig som skabte til at naa videre end i Norden.

Men dette hæmmedes atter ved, at Føreren i Frankrig ikke som Luther i Tyskland var een, men delt i tre, hver tilhørende sit Slægtled. Medens Luther i Tyskland frejdigt gik paa med sit forløsende Budskab, afsved og svækkede de tre Tænkere i Frankrig, hver beundret af sin Tidsalder, gensidigt hinanden. Rabelais' Livsglæde blev dum og barnagtig sammenlignet med Calvins skærende Alvor. Og denne rustedes sløv i Montaignes alt opløsende Tvivl.

Hertil kom endelig, at, skøndt hver af de tre franske Tænkere paa sin Vis tænkte mere gennemført end Luther, saa savnede de den Ensidighedens Styrke, som han besad. De tænkte og talte hver om saa meget andet end blot om Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men for Luther rullede Religion og Ægteskab sammen i eet, saa at det knudeknyttet blev Livets Hovedindhold. En saadan Tamp var maaske ikke et dødbringende Angrebsvaaben overfor Romerkirken, men i Line, svunget omkring paa Fladjord, et ypperligt Middel til at faa hele Flokken i Kres og til Hop i Takt.

Man seer da det Særsyn i Frankrig, at den sejrrige Haand, for hvilken Kirkens gamle Opfattelse stadig maatte vige, hvergang efter Slaget ligesom raktes bagud paany til at rejse den faldne. Rabelais' glade Livssyn med Ægteskabets Pris sejrede virkelig, forsaavidt den nye Lære tillod alle, ogsaa gejstlige, at gifte sig til gensidig Hjælp. Men hvor blev efter Calvins Lære Glæden af i disse Ægteskaber, og hvor den indbyrdes Hjælp? Forpint og skræmt slæbte enhver, der ærligt tænkte tilbunds, sig ensomt fremad. Fremtidens, Evighedens Salighed afhang jo ikke af egen

Vandel, endsige af hvad Mand og Hustru kunde hjælpe hinanden med. Saligheden var i Ordets egentligste Forstand et Lykketræf. Den beroede alene paa, om der paa ens Lod i Verdensskæbnens guddommelige Lykkepotte stod: „Forstødt“ eller „Udvalgt“. Og al Sandsynlighed talte imod, at de gode Lodder skulde komme parvis ud sammen, en til hver af Ægtefællerne, endsige klumpvis, saa at Børnene kunde følge med.

Mod al denne Rædsel stemmede Montaigne op ved sit menneskelige Raad: Lav ikke nye Kirkelærer, og hug ikke hinanden ned for Troens Skyld! Hvad nyt I laver, bliver kun værre end det gamle, og I veed jo dog intet. Selv i det simpleste menneskelige Forhold — Forholdet mellem Mand og Kvinde — er vi dunkle Drifter undergivne, kender ikke vort eget bedste. Kønsdriften raser blindt og vildt og gør os til latterlige Dyr. Og svar dig selv ærligt: hvad er egentlig at foretrække, Ægteskab, Forelskelse eller drømmende Synken hen i sig selv. Men veed du end ikke dette, saa døm mildt, bliv hvor du er sat, og søg din Styrke i taalsomt og i Ligevægt at vippe paa det ubekendte!

Da disse Ord udtaltes, havde de Ram til alle Sider, baade til Huguenotter og Katoliker, og overhovedet til enhver altfor selvsikker under en hvilken som helst Form. Den store Tolerance, som her prædikedes, fik sit politiske Udtryk, da under Henrik IV det „nantiske Edikt“ stillede Huguenotter og Katolikker lige.

Men Montaignes Lære havde to Sider. Ikke tilfældigt var han paa sin Rejse bleven udnævnt til Æresborger i Rom. Han var Katolicismens Hjem en god Støtte. Vel forkyndte han nemlig Tolerancens nye Evangelium, men samtidigt anbefalede han dog paa det varmeste at holde sig til den gamle Tro og ikke forkvakle det ubekendte ved at ville lære noget nyt. Hvad var imidlertid den gamle Tro og de gamle Sæder andet end Katolicismens Lære og de dertil svarende Love, Skikke og Vedtægter? Montaigne — Tvivleren — var Katolicismens ypperste Forkæmper.

Vanskeligst faldt dette at hævde overfor hans Opfattelse af

Forholdet mellem Mand og Kvinde. Dog Katolicismen havde vidst at tilegne sig og indordne under sig mere genstridigt Stof end som saa. Montaigne var ganske vist en skrøbelig Katolik, en Lægmand, en overdreven Tvivler. Men læg Mærke til dette: han var en ærlig Mand. Han fordulgte intet af, hvad der fyldte og pinte ham, men skriftede det alt. Hans Bog er et Skriftemaal, en martret Sjæls Selvbekendelse, en tillidsfuld Henvendelse dèr, hvor Trøst og Naade er at finde. Han er en angrende Katolik.

Derfor er han ogsaa et ophøjet Eksempel paa, hvorledes alle, der deler Mening med ham angaaende Forholdet mellem Mand og Kvinde, alle, der har syndet som han, bør bære sig ad. Kommer hid til Skriftestolen allesammen, Mænd og Kvinder! I Kirkens Moderskød er Lise at hente, Bod at finde for hver, der i Løndom udøser sin Sjæl. Ti ave Mariaer læste i Rad, to gode Vokslys, af de store, til Alteret, og et rundeligt Bidrag efter Evne til den nye Messehagel! Saa vil Herren i sin Miskundhed give dig den Syndsforladelse, som Kirkens ringe Tjener her har tilsagt dig. Gak bort, synd ikke mere, og kom i hvert Fald igen næste Lørdag!

Saa nemt faldt det overfladisk-kirkeligt at tage Montaigne til Indtægt. Hertil bidrog ogsaa, at den yderste Fløj indenfor den franske Kirke, der, hvad Læren om den evige Forudbestemmelse angik, delte Mening med Calvin, — de saakaldte „Jansenister" med den berømte Pascal som Ordfører — stærkt angreb Montaigne. Disse Jansenister kunde det være svært nok for Romerkirken og Jesuiterne at faa Bugt med. Men at Calvins Tilhængere, Huguenotterne, med deres nantiske Edikt var en Haan mod Konge og Pave, var let at bevise.

Ludvig den Fjortende forstod dette. Derfor ophævede han det nantiske Edikt og undertvang skaanselsløst Huguenotterne, indtil al deres Gift formentlig var presset ud af Folkelegemet.

Men hvad Forholdet mellem Mand og Kvinde angik, lod Ludvig den Fjortende af egen Tilbøjelighed og naturlig Takt, hvad det franske Folk havde dannet, atter komme til sin Ret.

Det tidligste franske Svar paa Forholdet mellem Mand og Kvinde var jo den ridderlige Damedyrkelse. I det 16. Aarhundrede var Spørgsmaalet buldret i Kog. Men naar man udskilte den overspændte Revolutionsmand Calvin og hans Bande Huguenotter, var saa ikke — forstaaende seet — Rabelais og Montaigne blot en videre Gennemføren af det gamle Svar. Rabelais en Smule vel grovkornet og gemytlig, men klar i det væsentlige. Montaigne med sit fine, overlegne Smil, allerkæreste i sin vittige Tvivl om, hvad der var at foretrække: en Hustru til Økonomi og til Børn, eller en lille amie for l'âme og l'amour, eller — hvad veed jeg? — maaske begge i Forening.

Men den nye Tid: Kongelig Enevælde i Pagt med Romerkirken, krævede en ny Betegnelse for det gamle Indhold. „Kvindedyrkelse" lød lidt vel gammeldags og med et Stænk af bespotteligt. Rabelais' Form var for plump, Montaignes for frit talende. Det gjaldt om at finde et Udtryk for elastisk Ulastelighed. Man fandt det i „Galanteri".

Herved forstodes det Forhold mellem Mand og Kvinde, hvor under Selskabelighedens slebne Former den muntre Sommerfugleleg smilende fandt Sted i alle dens Overgange fra yndefuld Flagren til skjult Favntag.

Livet er en ophøjet Harmoni. Øverst det uudsigelige, Gud. Under ham de to af ham selv indstiftede Myndigheder, Kongen og Kirken, der begge fjedre i Storhed, Anstand og Naade. Underst endelig som Afglans af disse det mangfoldige Forhold mellem Mand og Kvinde, hvor ogsaa Bølgelinjen gaar i det mindste mellem Skønhed, Anstand og sød Naade.

Stundom hviler selv Konge og Kirke ud i denne Hyrdegengivelse af det Højere. Ludvig den Fjortende fandt hos Louise de la Vallière, Madame de Montespan og Fontanges en passende Afveksling i sit Ægteskab og sluttelig i Madame de Maintenon en trofast Plejerske af ham selv og hans kirkelige Interesser. Og for Kirkens Mænd blev Forholdet nedefter let og tiltrækkende ved den dobbelte Magt til at modtage en Kvindes Gunst og bagefter mildt tilgive det i Skriftestolen.

Under slige lempelige Vilkaar var der ingen Anledning til at udskille sig af den franske Kirke paa Grund af dens Lære og Tugt.

Da Bruddet endelig skete, blev det ikke blot med Pave og Kirke, men med Konge tillige. Reformationen blev til Revolution.

Anmærkninger og Henvisninger til VII Bog

NYE TANKER I DET 16. AARHUNDREDE

udkom 1909 ledsaget af følgende Fortale:

„I denne lille Bog har jeg søgt at give et Overblik over de nye aandelige Bevægelser, der opstod rundt om i Evropa i det 16. Aarhundrede. I kun lidet ændret Form sysselsætter mange af disse Tanker fremdeles Sindene, hvad enten dette nu er et Udtryk for, at de endnu ikke er fuldt gennemtænkte, eller at enkelte af dem maaske ingensinde lader sig klare af den menneskelige Erkendelse.

Omtrent samtidigt med, at jeg udgiver dette Skrift, er det med ringe Afvigelser blevet trykt i den danske og svenske Udgave af „Verdenskulturens" V Bind under Titlen: „Aandsstrømninger i det 16. Aarhundrede".

Naar jeg har ønsket at udgive det som en selvstændig Bog, er det fordi den for en Del danner Supplement til mit større Arbejde „Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede". Jeg forsøgte deri saa nøjagtigt, som jeg formaaede, at beskrive Forholdene indendørs i Norden i det 16de Aarhundrede. Men for mangen Lysnings Vedkommende maatte jeg nøjes med at sige, at Glimtet kom udefra. I dette lille Skrift vender Læseren og jeg Ryggen til den nordiske Stue og ser ud ad Vinduet paa Vejret derude, hvorfra Glimtene kommer. Vi gaar udenfor og søger at danne os et Overblik over det optrækkende Vejr, bedømme dets Styrke, Fart og Retning, se, om Nedslagene tænder, og om Uroen faar Luft i frugtbar Væde. Et saadant Udblik vil stundom kunne overbevise om, at det egentlig kun var en Snip af Vejret, der kom over vort Hus, det meste rasede ud andetsteds, men baade Nedbør og Afsvaling kom mange til gode.

Februar 1909.

Tr.-L."

ÆGTESKAB OG TROSBEKENDELSE
(HENRIK VIII AF ENGLAND)

og

MAND OG KVINDE,
RENÆSSANCE-BRYDNINGER HOS DE LATINSKE FOLK,

har ikke tidligere været trykte.

Side 246. [1]) De fleste Prosa-Citater af Rabelais' Roman er her gengivne i S. C. Broberg's Oversættelse. (Mester Rabelais Kbhvn. 1884.)

INDHOLD AF VII BOG

TROELS-LUND

HISTORISKE FORTÆLLINGER

TIDER OG TANKER



TROELS-LUND

HISTORISKE FORTÆLLINGER

TIDER OG TANKER

VIII. BOG

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN-KRISTIANIA

1840 1910

FR. BAGGES KGL. HOF-BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

I
ELISABETH AF ENGLAND
OG
DEN UOVERVINDELIGE FLAADE

1

Den 17. Novbr. 1558 døde Dronning Maria af England. Faa Timer efter kaldtes i Parlamentet, der just var samlet, Underhusets Medlemmer til et Møde i Overhuset (Fig. 1). Lordkansleren meddelte her Dronningens Død og udtalte, at Kronen altsaa nu ifølge Guds Vilje var gaaet over til Frøken Elisabeth. Begge Huses Medlemmer svarede med Raabet: „Gud bevare Dronning Elisabeth! Hun herske længe og lykkeligt!"

Kort efter forkyndte Herolder paa Gadehjørnerne Nyheden til Londons Befolkning. Men længe forinden var den bleven bragt, saa hurtigt en Hest kunde løbe, de fire—fem Mil ud mod nord til Hatfield-Hus, hvor Frøken Elisabeth opholdt sig som Fange. Om Morgenen havde hun ikke maattet gaa længere end til Egetræet, der endnu staar i Slotshaven. Nu var hele England hendes.

Nogen synderlig Sorg vakte Efterretningen ikke, hvor den bredte sig i Landet. Dertil havde den „blodige" Marias fem Regeringsaar, med den voldsomme Tilbagevending til Katolicismen, været altfor uhyggelige. Saa mange bekendte Mænd var under hende blevne brændte eller halshuggede, at der knap gaves nogen Slægt mere, uden at den jo var mærket. Hendes Giftermaal med Kongen af Spanien, Philip II, havde aldrig været folkekært i England. Sæt de havde faaet Børn, vilde England jo have været fordømt til engang at skulle forenes med Spanien under samme Hersker, synke ned til et Lydland ligesom Nederlandene, Neapel og alle de andre Lande, som det spanske Kongehus efterhaanden havde samlet til sig ved Gifter-

maal. Krigen med Frankrig endelig, som Philip II havde faaet sin Hustru og England indviklet i, var ilde set. Tabet af Calaïs, den eneste engelske Havn paa Fastlandet, den gamle Udfaldsport mod Syd, var gaaet enhver Englænder nær til Hjerte. Selv Katolikerne i England følte da Dronning Marias Død som en Blanding af et Tab og en Lettelse. For Protestanterne var den Budskabet om, at Mareridtets Tid var omme, den onde Drøm forbi, Befrielsens Stund endelig slaaet.

Denne Stemning gav sig Luft, da Dronning Elisabeth (Fig. 2)

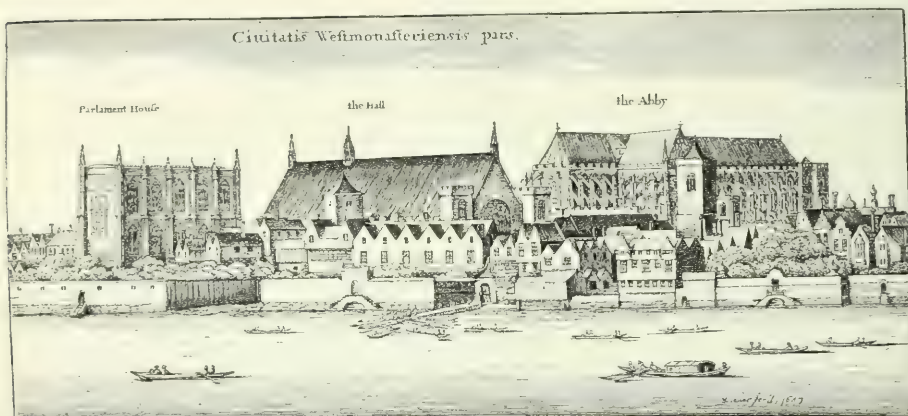


Fig. 1. Parlamentsbygningen og Westminster Abbedi o. Aar 1600. (W. Hollar.)

nogle Dage efter holdt sit Indtog i London. Under ustandselig Jubel fra Mængden, der fyldte hver Plet paa Gader, Bislag, Karnapper og Tagrygge, banede Toget sig med Møje Vej. Alle vilde se, tilraabe, velsigne Befriersken. Rank, kraftigt bygget, ungdomsfrisk, med skære Farver, rødligt Haar, mild og dog skarp i Blikket, ejede hun meget af den vindende Højhed, som et Folk venter hos sin Hersker. Idet hun paa denne Dag i et Nu vandt alle Hjerter, blev hun sig samtidigt denne sin Evne fuldt bevidst. Fra nu af og indtil sit 70. Aar krævede hun det som sin Ret, at enhver, paa hvem hun saa, skulde paa engang blive indtaget i Kvinden og bøje Knæ for Dronningen.

Toget standsede ved Tower (Fig. 3 og 4), hvor Elisabeth steg

af, knælede i alles Paasyn og takkede Gud for sin Frelse fra alle de Forfølgelser, hun tidligere havde været udsat for. Hun havde god Grund til at standse netop her. Sidste Gang,



Fig. 2. Dronning Elisabeth som ung Pige, omtrent 1547.
(Maleri i Windsor.)

hun havde været her, var den Dag, da hun paa sin Søster, Dronning Marias (Fig. 5) Befaling trods sine Bønner og Paastand om Uskyld var bleven bragt hid for pinligt at forhøres angaaende Delagtighed i Wyatts Sammensværgelse. Ogsaa dengang havde Folket flokket sig om hende. Deltagende, men tavst havde man fulgt den aabne Bærestol, hvori hun sad, bleg, stolt, med til-



Fig. 3. Tower.

kæmpet Fatning. Men da hun efter Forhøret, uden at have ladet sig aftvinge nogen Tilstaaelse, atter var bleven bragt ud paa Gaden, havde den almindelige Deltagelse givet sig Luft i en Jubel



Fig. 4. Drabant i Tower, i Dragt fra Henrik VIII's Tid.

saa begejstret og varm, at den havde vakt Skinsyge og Frygt selv hos hendes Søster, der bar Kronen.

Ogsaa hendes Svoger, Philip II, havde dengang mærket sig denne Jubel og — i Tide betænkt paa alle Tilfælde — hemmeligt sendt hende Bud, at han var hendes Ven, paa hvem hun

trygt kunde stole, han vilde ikke forlade hende. Da Dronning Maria senere tydeligt nok tæredes hen, saa at man maatte være



Fig. 5. Dronning Maria af England † 1558.
(Maleri af Holbein, tilh. Jarlen af Exeter.)

forberedt paa hendes Død, havde han atter ydet sin Svigerinde Bistand. En spansk Udsending havde for det engelske Statsraad talt hendes Sag saa vel, at Flertallet, skøndt Katolikker, var gaaet ind paa at godkende hendes Arveret til Tronen.

Nu, efter Elisabeths Tronbestigelse, nærmede Philip II sig paa ny. Saa sømmeligt som det lod sig gøre af en sørgende Enkemand, anholdt han om sin Svigerindes Haand. Ikke af nogen sær Hjertets Tilbøjelighed. Elisabeths sværladne Skønhed tiltalte ham næppe mere end Søsterens visnede. I dem begge saa han kun eet, et uundgaaeligt Tilbehør for den, der vilde erhverve England.

Men netop af samme Grund maatte denne Bejler forekomme Elisabeth mislig. Det kunde maaske nok smigre hendes Forfængelighed straks at have vundet denne kolde Spanier, Evropas bedste Parti og eleganteste Mand. Et fortsat Forbund med Spanien vilde i visse Maader være en Betryggelse for England, et Giftermaal med dets Konge det sikreste Middel for Elisabeth til at vinde sine katolske Undersaatter. Men Prisen var for høj. Englands og hendes Selvstændighed gik tabt med det samme. Hvo borgede for, at dette Giftermaal med to Søstre, hvilket jo var i Strid med Kirkens Love, ikke vilde, selv om Philip II nu erhvervede Pavens Tilladelse dertil, en skønne Dag kunne ende med at ophæves som ulovligt? Elisabeths hele Adkomst til Tronen beroede jo paa, at hendes Fader, Henrik VIII (Fig. 6) efter 23 Aars Ægteskab havde forskudt sin første Dronning, en spansk Prinsesse, den nys afdøde Dronning Marias Moder, fordi hun tidligere havde været gift med hans Broder. Derpaa havde Henrik VIII imod Pavens Vilje ægtet Anna Boleyn (VII 165—77), og Frugten af dette Ægteskab var netop Elisabeth. Det kunde være en smuk Fremtidsudsigt, om denne gamle Brøde mod Kirken og Spanien ved Lejlighed skulde sones, Kongen af Spanien lade Paven opløse sit ulovlige Ægteskab med Kætterens uægte Datter, og Philip II forskyde Elisabeth, men beholde — England.

Nej, der maatte ubetinget gives Afslag paa Frieriet. Men sæt nu, at Philip II i Vrede herover ægtede en Prinsesse af Frankrig, med hvilket England jo laa i Krig, og saa til Hævn førte de to Rigers samlede Vaabenmagt mod Elisabeth. Just ved at afslaa Giftermaalet kunde hun miste England. Ordene maatte da nøje afvejes. — Svaret kom til at lyde, at hun vilde forhandle med Parlamentet om Kongens Giftermaalsforslag. Men eet kunde

han være forvisset om: hvis hun nogensinde indlod sig i Ægteskab, vilde hun ikke foretrække nogen som helst anden for ham. Da Philip II senere trængte paa og forlangte bestemt Besked, svarede hun, at hun nærede Skrupler paa Grund af deres altfor nære Slægtskab. Tilladelse til at ægte sin afdøde Hustrus Søster kunde end ikke Paven give, thi hun er for Gud Ens egen Søster, da Mand og Hustru er eet. Hun maatte da give Afkald paa at ægte ham. Men heraf fulgte, at hun heller aldrig vilde indlade sig i Ægteskab med nogen anden.



Fig. 6. Henrik VIII af England. (Tegning af Hans Holbein den Yngre. Hardwick i England.)

Elisabeth var næppe klar over, hvor afgørende dette Svar skulde blive. Endnu i mange, mange Aar efter flokkedes Bejlere om hende, Undersaatter saa vel som fremmede Landes Herskere. Alene fra Norden meldte sig to Konger. Frederik II havde allerede som Barn været bragt i Forslag, og efter at han 1559 havde overtaget Styret i Danmark og Norge, friede han paa ny. Erik XIV kunde 1560 anbefale sig med, at han nu var Konge i Sverige. Til disse som til alle andre Partier, der bragtes paa Bane, havde hun de elskværdigste Former for Omsvøb og Afslag til Rede. Giftermaals-Forslag blev overhovedet et staaende Led i hendes Politik. Ikke blot og bart paa Skrømt. Som Kvinde indkasserede hun hvert Tilbud og hver Hyldest som noget, der med Rette tilkom hende, ja som noget, hvorpaa hun netop med

Aarene vandt Hævd. En menneskelig Erstatning for det Afkald, som Englands Krone paalagde hende. Thi med stigende Klarhed indsaa hun i sit Inderste, at just som Dronning var hun bunden, bunden som ingen anden i sit Valg. Som Englands Dronning var ingen uden en Konge af Spanien eller af Frankrig hende værdig. Men netop af politiske Grunde kunde hun ikke ægte nogen af disse. Selv gav hun denne Forstaaelse det smukke, bevingede Udtryk, at hun ikke agtede at gifte sig med nogen, da hun alt var formælet med sit Folk.

Men ærgerligt var det dog at være Vidne til, hvorledes en anden samtidig Dronning, Medbejlersken mod Nord, Maria Stuart (Fig. 7), drev Politik netop i Form af fuldbyrdede Ægteskaber. Hun var gift først med en Konge af Frankrig, saa med en Fætter af skotsk Kongeslægt og blev sluttelig bortført af en Jarl. Intet politisk Skaktræk har vistnok fyldt Elisabeth med saa levende Interesse, som da der engang var Udsigt til at tæmme Maria Stuart og hendes Planer ved at faa hende gift med en blot engelsk Undersaat, en af Elisabeths aflagte Yndlinge.

Saa klart anvist af Forholdene som Dronning Elisabeths ydre Politik var, maatte ogsaa den indre være. Som Henrik VIII's protestantiske Datter maatte hun værne sine protestantiske Undersaatter, der havde været blodigt forfulgt under hendes katolske Søster Maria. Hun maatte om muligt bilægge Striden og skaffe ordnede Forhold. Alt dog i Faderens og Farfaderens Aand, der som Familjepræg ytrede sig fuldt saa skarpt hos hende som hos nogen af Slægten: Kongemagten burde bevares, om muligt øges, Parlamentets Indflydelse benyttes hertil under Form af at agtes.

En af de første Regeringshandlinger, som Elisabeth foretog sig, var at befale, at hendes Faders Gravmæle, som hendes Søster havde ladet jævne med Jorden, skulde rejses paa ny. Kort efter fulgte en ny Tilkendegivelse. Førend hun besøgte en Højmesse, havde hun forbudt den Biskop, der forrettede Tjenesten, paa katolsk Vis at løfte det indviede Brød og Vin op, for at Folket kunde tilbede det. Biskoppen vægrede sig imidlertid ved at udelade „Hostiens“ Opløftelse. Som Svar rejste hun



Fig. 7. Maria Stuart † 1587.
(Maleri tilh. Jarlen af Morton.)

sig og forlod med hele sit Følge Kirken, just som denne Gudstjenestens Hoveddel skulde foregaa.

Klogt støttende sig til Parlamentet, som hun først lod vedtage de fornødne Lovbestemmelser, brød hun derpaa med Paven, inddrog atter Kirkegodset, der var blevet tilbagegivet under hendes Søster, og skabte en ny Kirkeordning, en selvstændig engelsk

Statskirke afhængig af Kronen, uafhængig af Rom. Enhver, der beklædte en offentlig Stilling, gejstlig eller verdslig, skulde aflægge Ed paa denne nye Ordning. Ikke mindre end 13 Biskopper og 24 Dekaner foruden en Mængde lavere Gejstlige vægrede sig vel ved at aflægge Eden, og afskedigedes derfor. Men det lykkedes dog Elisabeth ved en Blanding af Fasthed og Eftergivenhed at bringe nogenlunde Ro til Veje. Vel led den nye Kirke af enkelte Mangler. Haandspaalæggelsen ved Indvielsen af den nye Erkebisp af Canterbury f. Eks. var ikke ganske paalidelig, idet ingen af de fire, der indviede ham, virkelig beklædte noget Bispeembede. Men Dronningen ydede her en værdifuld Haandsrækning ved af egen Magtfuldkommenhed at erklære det manglende for fyldestgjort. Med selvstændig Fortøjning til Oldkirken laa da nu den engelske Kirkeskude, forsvarligt udhalet i alle Maader, rustet af Parlamentet, med hjemmehyret Mandskab, men helt og holdent under Hendes Majestæts Kommando. Hvad kunde hun gøre for, at Pavedømme og fri Forfatning ikke forligtes sammen? I Tvistemaal fulgte hun som lydig Hustru det Folk, hun havde givet sin Haand.

Tilsyneladende var det saaledes lykkedes den unge Dronning at undgaa Farerne. Udadtil havde hun klaret England fra Afhængighed af Spanien ved at afslaa Giftermaalet med Philip II. Yderligere havde hun sikret Landet ved at slutte Fred med Frankrig med Opgivelse af det engang tabte Calais. Indadtil havde hun befæstet Forholdene og styrket sin egen Magt ved i Overensstemmelse med Parlamentet at grundlægge en egen engelsk protestantisk Kirke, der svarede til Flertallet af Folkets Ønsker.

Hele denne Sikring var imidlertid kun tilsyneladende. Med fuld saa megen Ret kunde man paastaa, at alle disse Forholdsregler kun yderligere havde tilspidset Farerne ved Englands og dets Dronnings Stilling. Afslaget paa Philip II's Frieri og Genindførelsen af den reformerte Kirke i England havde skabt Landet en uforsonlig Fjende i Spaniens Hersker, der nu under en mulig Krig foruden sin egen Stormagtsvælde kunde gøre Regning paa at have alle katolske Magter paa sin Side. Elisabeths

Vægring ved at gifte sig og det tomme Paaskud derfor: at hun var gift med sit Folk, stillede kun den mislige Sandhed blot, at hun var barnløs og Landet altsaa efter al menneskelig Udsigt hjemfalden til Arvestrid og nye Rystelser senest ved hendes Død.



Fig. 8. Elisabeth af Frankrig, gift med Philip II af Spanien.
(Efter De la Mesangère.)

Og her slog Bølgerne fra alle Sider sammen. Hvem var nemlig nærmeste Arving? Henrik VIII's Søsters Barnebarn, Maria Stuart, Dronning over Englands Naboland og gamle Arvefjende, Skotland. Selv en ivrig Katolik og dertil gift med det katolske Frankrigs Konge, Frans II, var Maria Stuart allerede en truende Fare baade fra Nord og fra Syd. Men som nærmeste Arving var hun tillige i selve England den, mod hvem der med Haab saas hen, en truende Oprørsfunke, hvem ikke blot hvert Misgreb af Regeringen, men den menneskelige Lyst til Forandring, ja blot Tiden selv, efterhaanden som den gik, viftede mere og mere i Lue. Og rent katolsk set var overhovedet Elisabeth — den kætterske, uægte Datter af Henrik VIII — slet ikke engang Englands retmæssige Dronning. Kronen var allerede Maria Stuarts.

For at forstaa Faren i dens hele Omfang, maa man erindre, at England dengang var en langt svagere Magt end nu til Dags. Dets senere Stormagts-Stilling skyldes netop det Opsving, som

Elisabeth uventet kom til at fremkalde. Paa hendes Tid endnu talte Landet næppe mere end omkring 3 Millioner Beboere, medens Skotlands Folketal vistnok var mellem 1 og 2 Millioner. Irland var vel af Navn England underlagt, men i Virkeligheden i stadigt Oprør. Ivrigt katolsk og fjendtligt stemt mod England var det kun en tung Lænke om Benet paa dette. Evropas ubetinget mægtigste Stormagt var „Spanien“, der ikke blot omfattede det nuværende Spanien, Sicilien, Neapel, Milano, Nederlandene og fra 1580 Portugal tillige, men desuden hele den nyopdagede Verden, Amerika saa vel som Ostindien, med disses uudtømmelige Rigdomme samt alle de flinke Søfolk og Krigere, som de store Forhold her havde uddannet. Philip II var ikke blot Hersker over alle disse Lande, men tillige i nær Slægt med den tyske Kejser. Efter at Elisabeth af England havde svaret Nej til hans Frieri, havde han endelig ægtet en fransk Elisabeth, en Søster til Frankrigs Konge (Fig. 8). Det var en aldeles knusende Overmagt, der stod overfor England og dets Dronning.



Fig. 9. Lord Henry Darnley (1545—67) og hans yngre Broder.

(Portræt, tilhørende Kongen af Storbritannien, Holyrood Palace.)

2

Paa denne mørke Baggrund tegner Elisabeths Bedrift: at have reddet og nyskabt England, sig med endnu skarpere, klarere Træk. Det vilde selvfølgelig være en Misforstaaelse at tillægge hende alene Æren herfor. Hun havde mange og fortrinlige Hjælpere. Men lige saa sikkert er det, at hun var mere end blot Enhedsmærke, det Kongeflag, hvorom man samledes. Bevidst og med uforfærdet Udholdenhed paa engang bares hun fremad og var en forstaaende Leder af Bevægelsen.



Fig. 10. James Hepburn, 4de Jarl af Bothwell † 1578.
(Portræt, tilhørende (1909) the Hon. Mrs. Boyle.)

Maalet var Englands religiøse og politiske Uafhængighed. Fjenderne var Maria Stuart og Philip II. Sejrens Løn blev Englands Stormagts-Stilling.

Lige overfor Maria Stuart kom ydre Omstændigheder Elisabeth til Hjælp. Der var i hvert Fald stærke Svingninger i den Fare, som truede herfra. Tydeligst viste denne sig i Begyndelsen, dengang da Herolderne i Frankrig bar Englands, Skotlands og Irlands Vaaben foran den skotske Dronning, der viedes til deres Kronprins, og franske Tropper landsattes i Leith. Faren blev overhængende, da samme Kronprins pludselig 1559 blev Konge i Frankrig; men den tabte sig atter, da han lige saa uventet kun 18 Aar gammel døde 1560. Nu løjede det en Stund af. Der var Nedgang i Maria Stuarts Magt, da hun ægtede sin Fætter Henry Darnley (Fig. 9) — et Barnebarn som hun selv af Henrik VIII's Søster — og derpaa efter Darnley's Mord lod sig bortføre af Jarlen af Bothwell (Fig. 10). Skridt for Skridt fulgte dog Elisabeth alle disse Forhold og greb snildt ind, hvor hun formaaede. Hun støttede saaledes de skotske Opstandsforsøg og betvang sig til at staa den hende modbydelige John Knox bi, da han bragte religiøst Røre i Skotland. Tilsidst syntes Sejren vunden, da Maria Stuart 1568 maatte efterlade sin og Darn-

ley's lille Søn som Konge i Skotland og selv flygte i en Fiskerbaad til Carlisle i det nordvestlige England, medens Bothwell begav sig paa Eventyr som Sørøver for sluttelig at havne som Fange paa Malmøhus og Dragsholm (Fig. 11) og jordes i Faarevejle.

Det var dog meget langt fra, at Sejren var sikret Elisabeth, fordi hendes Medbejlerske nu sad som Fange i England. En ny Art Kamp begyndte blot, heftigere og uhyggeligere end tilforn.

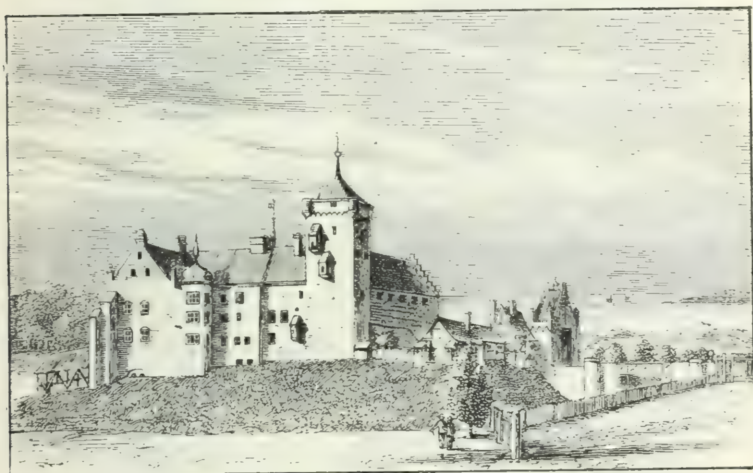


Fig. 11. Dragsholm, set fra Øst.
(Efter Resen.)

For Katolikerne i England var det at vide Maria Stuart, den paastaaede rette Dronning, i deres Midte og saaledes betroet dem selv, kun en fornyet Opfordring til Rejsning. Den ene Sammensværgelse mod Elisabeth stiftedes efter den anden med den fangne som Medviderske. Og hvad der gav Bevægelsen sin værste Brodd var en ny Art af Kampmaade. Vor Tid, der har været Vidne til Fyrstemord som et Vaaben anvendt af Anarkister, har kun en svag Forestilling om, hvad det samme Vaaben dengang betød, pludselig godkendt, ja præmiebelønnet af den nystiftede Jesuiterorden, der kæmpede for Guds og Kirkens Sag.

Rundt om dukkede de op, disse uhyggelige Skikkelser, der mod Løfte om Guld eller dog inden Aften at være i Paradis besørgede Kirken renset for usunde Vædsker. I Nederlandene f. Eks. fik Johan Jeauregui kirkelig Syndsforladelse for sit Forehavende og nød Sakramentet, førend han Marts 1582 skød Prinsen af Oranien (Fig. 12) i Hovedet, idet denne efter hans Anmodning gennemlæste hans Bønskrift. Morderen blev dræbt af de omkringstaaende, og Prinsen kom sig af det haarde Saar. Men Juli 1584 forsøgte Gerard sig. En Jesuit havde tilsagt ham Ærens Krone i Himmerig, hvis Anslaget lykkedes. For de Penge, Prinsen af Oranien selv godmodigt havde skænket ham, havde han købt sig et Par Pistoler. Og med en af disse, ladet med tre Kugler, skød han Prinsen ned, da denne efter endt Middag gik ud af sin Spisesal i Delft.



Fig. 12. Vilhelm den Tavse, Prins af Oranien.
(Stik af H. Hondius.)

For Englands Vedkommende stiftedes der i Udlandet to Jesuiter-Skoler til Uddannelse af unge Englændere i Kærlighed til Kirken og Had mod den kætterske Dronning. I Februar 1570 havde Paven udstødt hende af Kirken, erklæret hende for afsat og løst hendes Undersaatter fra deres Troskabsed. En Mængde Sammensværgelser og Anslag mod Elisabeths Liv blev Følgen. Det lykkelige Udfald af Mordet i Nederlandene virkede opmuntrende. Aar 1584 maatte Francis Throkmorton dø, 1585 Parry for Forsøg paa at have villet myrde Elisabeth. Rundt om udbredtes Bøger,

hvori hun betegnedes som en kvindelig Holofernes, og Læserne opfordredes til at følge Judiths Eksempel og dræbe Plageaanden. Det var kun Dronningens aarvagne og snu Politiminister, Wal-

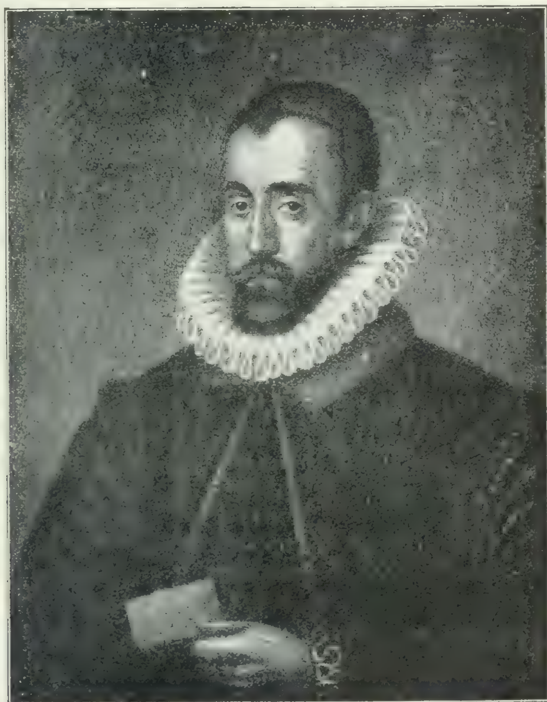


Fig. 13. Sir Francis Walsingham, 1536—90.
(Maleri i National Portrait Gallery, London.)

singham (Fig. 13), hvem det skyldtes, at alle Anslagene blev opdagede i Tide og kvalte i Fødselen.

Ganske naturligt fremkaldte disse Forhold en levende Forbitrelse hos det engelske Folk. Ingen kunde være i Tvivl om, at der var Forbindelse mellem den fangne Maria Stuart og de mange Sammensværgelser og Mordforsøg mod Elisabeth. Parlamentet gav disse Følelser et endda ret lemfældigt Udtryk ved 1585 at vedtage en Lov. Uden at Maria Stuarts Navn udtrykkeligt nævnedes, bestemte den blot, at naar en Sammensværgelse

til Gunst for En, der gjorde Fordring paa Tronen, opdagedes, saa skulde ikke blot de sammensvorne forhøres og dømmes, men det samme finde Sted ogsaa med den, til Gunst for hvem Sammensværgelsen var sket.

Loven fik hurtigt Anvendelse. I Jesuiter-Seminariet i Rheims overtalte Præsterne en udvandret Englænder ved Navn Savage til at erhverve sig den evige Salighed ved at skaffe den Dronning ud af Verden, som den hellige Fader havde udvist af Kirken. Da Savage havde lovet dette, meddelte Jesuiterne hans Forehavende til en af hans Landsmænd, den unge Thomas Babington, for at ægge denne til yderligere Skridt. Babington var tydeligt nok af ædlere Stof. Begejstret og ridderlig svor han paa, at naar Elisabeth var myrdet, vilde han i Spidsen for hundrede Ryttere ride til Maria Stuart (Fig. 14), for hvem han nærede et ærbødigt Sværmeri, sprænge hendes Fængsel og føre hende til Tronen.

Babingtons Løfte om Deltagelse gav Planen Betydning. Den tidligere spanske Gesandt i England Mendoza, der paa Grund af sit Rænkespil mod Elisabeth nu var bleven forflyttet til Frankrig, indviedes deri. Han erhvervede Løfte fra selve Philip II om, at, naar Elisabeth var myrdet, skulde spanske Tropper baade fra Spanien og fra Flandern gøre Landgang i England og støtte Maria Stuarts Sag. Alt var nu i Orden. Den utaalmodige Maria Stuart, der brændte af Længsel efter Befrielsens Stund, skrev fra sit Fængsel opmuntrende Brev til „sin store Ven" Babington med gode Raad om Udførelsens Enkeltheder.

Der er noget halvt ynkeligt ved dette Brev og Omstændighederne ved dets Besørgelse. Inde i Fængslet den forpinte, aldrig trættede Maria Stuart, der nu, da hun øjnede Haab, straks var Fyr og Flamme. Belært af dyrekøbt Erfaring lod hun dog Brevet affatte i Lønskrift. Udenfor Fængslet Udsendinge fra Politimesteren, Statssekretær Walsingham, rede til at opsnappe det. Han var inde i alle Sammensværgelsens Traade og kendte Nøglen til hendes Lønskrift. Da Brevet passerede hans Haand, tilføjede han derfor paa dets Fod og i samme Lønskrift blot en Forespørgsel om, hvem der skulde myrde Elisabeth. Babington

besvarede dette ved at sende den fangne et Maleri, der forestillede ham, omgiven af de seks dertil bestemte Personer. Næppe



Fig. 14. Maria Stuart i Enkedragt.
(Tegning af François Clouet(?) i Bibliothèque nationale, Paris.)

havde Walsingham faaet dette sidste Bevis, førend han lod fængsle alle de sammensvorne, der befandt sig paa engelsk Grund. De bekendte, dømtes og henrettedes.

Spørgsmaalet var nu, hvad skulde der gøres ved Maria Stuart? Ifølge den nys af Parlamentet vedtagne Lov burde hun tages i Forhør og dømmes. Havde man imidlertid Ret til at forhøre og dømme en fremmed Dronning? Det var jo netop det, Loven gik ud fra. Og det indtrufne Tilfælde var just det, hvorpaa der i Loven var taget Sigte. Walsingham trængte ivrigt paa, at Loven skulde ske Fyldest.

Der blev da ifølge Lovens Bud nedsat et Nævn af Statsmænd og Retslærde til at forhøre og dømme Maria Stuart. De traadte sammen i Oktober 1586 paa det gamle Slot Fotheringhay, i Grevskabet Northampton, en Snes Mil nord for London. Af Frygt for de mange mistænkelige Folk, der viste sig i Omegnen, mødte de fuldt bevæbnede med ialt 2000 Heste. Maria Stuart, der bragtes did, erklærede først, at hun som uafhængig Dronning ikke vilde lade sig forhøre af Undersaatter. Men da der hertil svaredes, at en slig Nægtelse vilde være at ansee for en Tilstaaelse af Brøde, gik hun ind paa at afgive Forklaring. Det fremgik af denne, at hun var med i Oprørs-Sammensværgelsen, hvorimod hun bestemt nægtede at have Del i Anslaget mod Elisabeths Liv. Efter Forhøret vendte Nævningerne tilbage til London og afsagde her den Dom, at Maria Stuart havde gjort sig skyldig i en Brøde, for hvilken der i Parlamentets Lov af 1585 var bestemt Dødsstraf. Den 29. Oktober 1586 traadte Parlamentet sammen, godkendte Nævningernes Dom og bad i en Adresse til Dronningen om, at denne Dom maatte blive offentliggjort og fuldbyrdet.

3

Dronning Elisabeth var meget vanskeligt stillet. At Maria Stuart havde villet støde hende fra Tronen, var tydeligt nok, og forsaavidt fortjente den fangne jo Døden. Det vilde imidlertid tage sig ud som særlig Grusomhed, hvis Elisabeth her lod en nær Slægtning, tilmed en Kvinde, dø for en Brøde, som saa mangen Mand i Landet havde faaet Tilgivelse for. Men hvad

værre var: at udføre Dommen stred ligefrem mod Dronningens Interesser. Ikke blot den franske Gesandt udtalte, men hendes egen Følelse sagde hende fuldt saa tydeligt, at en Fyrste, der jo havde Magten fra Gud, ikke burde række Haand til, at en anden Fyrste henrettedes, allermindst ifølge Undersaatters Dom. Ved at lade Maria Stuart dræbe vilde Dronningen først og fremmest svække Kronens egen Anseelse.

Elisabeth besluttede sig da til at svare Parlamentet, at der formentlig maatte gives ogsaa anden Vej til at sikre Dronningen end at berøve Maria Stuart Livet. Denne var jo ikke Anstifter, men blot Medvider i Sammensværgelsen. Strengt Fængsel syntes tilstrækkelig Straf herfor. Naar Parlamentet samtidigt fradømte Maria Stuart al Ret til Englands Trone og erklærede det for Højforræderi at ville forsvare denne Ret, Højforræderi at ville befri hende fra Fængslet, saa vilde uden Tvivl dette være nok til at sikre Dronningen og skræmme andre fra haabløst Værk.

Parlamentet svarede imidlertid hertil med en vis Føje, at det: nu at fradømme Maria Stuart Ret til Tronen, vilde være at erklære, at hun hidtil havde været i Besiddelse af denne Ret. Maria Stuarts Deltagelse i Sammensværgelsen og Anslaget mod Dronningens Liv burde dømmes ikke som første, men som anden Gangs Overtrædelse, da hun jo havde været med i Mordet paa sin Mand, Darnley. At vise Mildhed i en Sag som denne var Opfordring til Gentagelse. Ikke at straffe de skyldige var simpelthen Grusomhed mod dem, der var forblevne Dronningen tro. Thi den, der nu blev skaanet, vilde siden bringe dem Fordærv.

I Virkeligheden var man naaet til et Punkt, hvor Kronens og Parlamentets Interesser skiltes ad. Kronen led ved, at Parlamentet kunde dømme et kronet Hoved til Døden. Men Parlamentet led ved, at en saadan Dom ikke toges tilfølge, og samme kronede Hoved tværtimod maaske senere fik Lejlighed til at straffe Parlamentet for Dommen.

Elisabeth gik ind paa, at Parlamentets Dom maatte offentliggøres (December 1586). Den vakte en vild Jubel over hele Eng-

land. Alle Klokkerne ringede i London, og som en Løbeild gik det videre, indtil de ringede hele Landet over. London blev illumineret, og Glædesbaal tændtes i Byer og Landsbyer.

Det er ikke let at sige, hvorledes Sagen vilde være endt, hvis ikke et nyt Lod pludseligt var blevet kastet i Vægtskaalen. Hos den franske Gesandt i England blev der — saaledes paastodes i det mindste — stiftet en ny Sammensværgelse, der gik ud paa brat at afslutte Dronningens Overvejelser. En Mand, der sad i Fængsel for Gæld, tilbød, naar han blev udfriet, at ville tage Dronning Elisabeth af Dage ved enten at forgifte hendes Saddel eller at anbringe en tilstrækkelig Mængde Krudt under hendes Værelse, og derpaa om Natten sprænge det i Luften. Maria Stuart var efter hendes Død nærmeste lovlig Arving til Englands Krone og vilde under disse helt forandrede Forhold vistnok kunne vente betydelig Tilslutning. Sammensværgelsen blev imidlertid opdaget og Elisabeth stærkt bevæget herved. I den første Ophidselse lod hun efter en Samtale med Stor-Admiralen, Lord Howard, den forlængst renskrevne Befaling til, at Dødsdommen skulde udføres, bringe ind til sig, og satte hurtigt, med fast Haand, sit Navn derunder. Derpaa rakte hun den underskrevne Befaling til sin Sekretær, Davison, med Ordre til at bringe den til Kansleren og faa den forseglet med det store Segl.

Elisabeth synes at have været i den Formening, at det afgørende Skridt hermed endnu ikke fuldt ud var taget. Befalinger af denne Art plejede ikke at udføres, førend man endnu engang havde spurgt hende ad. Selv var hun i den heftigste Sindsbevægelse. Hun afskyede at udgyde Blod. Dag og Nat forfulgtes hun af det samme Syn, Maria Stuart paa Skafottet. Det lyder ikke utroligt, at hun i denne Ophidselse kan have gjort to hinanden helt modsatte Skridt, svarende til de Tanker, der skiftevis jog hende. Det forsikres, at den, som havde Opsynet med Maria Stuart — en ivrig Puritaner, der af hende beskyldtes for at behandle hende som Forbryder, ikke som Dronning — i disse Dage skal have faaet Anmodning af Dronning Elisabeth om at lade sin Fange hemmeligt ombringe. Herved vilde mange Van-

skeligheder kunne omgaaes, og Dødsdommen var jo dog allerede fældet. Han skal imidlertid have afvist denne farlige Anmodning med en Blanding af Forbavselse og Harme. Samtidigt paastaas det, at Dronning Elisabeth skal have bebrejdet sin Se-



Fig. 15. William Cecil, Lord Burleigh.
(Maleri i National Portrait Gallery, London.)

kretær, Davison, at han havde skyndt sig for meget med at faa det store Segl sat under Befalingen.

Vist er det, at Davison, da han var Vidne til Dronningens Vaklen, gjorde Storskatmesteren Lord Burleigh (Fig. 15) opmærksom herpaa. Denne Elisabeths ypperste og prøvede Raadgiver, der kendte hendes Lunefuldhed og fuldt indsaae Faren

ved her at tøve for længe, sammenkaldte da de øvrige Medlemmer af Statsraadet. De enedes om at tage Ansvaret paa sig og nu, da Befalingen om Dødsstraffens Udførelse var baade underskreven og forseglet, at lade den skyndsomst blive efterkommet, uden paany at forelægge Dronningen Sagen.

4

Den 7. Februar 1587 ankom de to dertil udvalgte Jarler med Befalingen til Fotheringhay og meddelte Maria Stuart (Fig. 16), at hun næste Morgen Kl. 8 maatte være beredt paa at dø.



Fig. 16. Maria Stuart.
(Medalje af Primavera.)

Først blev hun heftig bevæget og vilde ikke tro dem. Derpaa tilkæmpede hun sig Fatning. Tilsyneladende munter spiste hun til Aften og tog efter Tidens Skik Afsked med alle sine undergivne. Hun lod disse ved Maaltidets Slutning komme ind, drak dem til, medens de en for en knælede og bad hende om Tilgivelse, hvis de nogensinde havde gjort hende ondt, hvorpaa hun svarede ved at bede dem selv om Tilgivelse. Saa vidt det lod sig gøre i den korte Tid, forsynede hun dem med Anbefalingsbreve til hendes Slægtninge i Frankrig samt delte sine Ejendele blandt dem. Til en af de mest betroede overrakte hun en stor Diamant, som hemmeligt skulde bringes til Philip II med de Ord, at hendes sidste Bøn til ham var, at han vilde gøre Indfald i England og hævne, hvad hun havde lidt.

Derpaa sov hun nogle Timer og tilbragte Resten af Natten med Bøn. Man nægtede hende katolsk Præst. Hun nød da en indviet Hostie, som Pave Pius V i sin Tid havde forsynet hende

med, og som hun længe havde gemt for et Tilfælde som dette.

Onsdag Morgen den 8. Februar paa Slaget 8 mødte Overfangevogteren og bankede paa Yderdøren til hendes Værelser. Ingen lukkede op, og ingen svarede. Han vendte tilbage til de to Jarler for at melde dette, og alle grebes af Frygt for, at Maria Stuart enten i Nattens Løb skulde have taget sig selv af Dage eller agtede at gøre Modstand og kun med Vold vilde lade sig føre til Døden. Med Stedets Dommer i Spidsen vendte man tilbage paany for at dundre paa Døren.

Stor blev Overraskelsen, da denne nu stod aaben, og den fangne af sig selv traadte ud med den stolte Værdighed, der uvilkaarligt indgød Ærefrygt. Hun var ikke klædt i sin sædvanlige tarvelige, graa Dragt, men i en prægtig sort Silkekjole, som hun om Natten, da hun bortskænkede alt andet, havde holdt tilbage til dette Brug. Over den bar hun et sort Silkeoverstykke, bræmmet med Fløjel. Haaret var kunstigt opsat, og et fint, hvidt Kammerdug faldt som et Slør ned over Nakken. Om Halsen bar hun en Kæde med et Krucifiks af Guld. Et andet af Elfenben bar hun i Haanden. En Mængde juvelbesatte Rosenkranse og Bønnekæder hang ved hendes Bælte. Hun lignede en Blanding af en Dronning og en Nonne.

Jarlernes ukloge Forbud imod, at hun maatte dø som Katolik, havde uventet aabnet hende Lejlighed til at gaa i Døden ikke som dømt for Oprør og Snigmord, men som Helgeninde og Martyr for sin Tro. Hun gennemførte dette med en beundringsværdig Aandsnærværelse og Sjælsstyrke. Det var, som om hun i sin sidste Stund uddrog forøget Kraft og Ro af alle Hensyn: hvad hun skyldte sig selv som Dronning, hvad der vilde ærgre hendes Medbejlerske Elisabeth, glæde hendes Tilhængere, behage Gud.

Med Dommeren foran og støttet til to Adelsmænd, førtes hun i den gryende Vinterdag først til det Værelse, hvor hun i sin Tid var bleven forhørt. Her modtoges hun af de to Jarler, og i deres Nærværelse fik hendes Hushofmester, Andreas Melville, Lov til at tage Afsked med hende. Badet i Taarer knælede han ned.

Hun sagde til ham: „Melville! Du skulde heller være glad end græde over, at der nu bliver Ende paa mine Lidelser. Fortæl mine Venner, at jeg døer som en sand Katolik. Bring en Hilsen til min Søn. Sig ham, at jeg intet har gjort, der kunde være til Skade for hans Kongerige Skotland. Og saa, gode Melville! farvel!" Hermed kyssede hun ham til Afsked.

Forgæves udtalte hun derpaa Ønsket om, at hendes Præst maatte være tilstede. Men da hun saae, at man ogsaa drev hendes Folk ud, forlangte hun bestemt, at nogle af dem skulde have Lov til at være Vidne til hendes Død. Jarlen af Kent svarede først afgjort nej, og paastod, at de kun vilde gøre Forstyrrelse, maaske i dum Overtro dyppe deres Tørklæder i hendes Blod. Maria Stuart erklærede imidlertid, at hun indestod for deres Opførsel. Da Kent fremdeles vægrede sig, sagde hun, at han her handlede mod sin Dronnings Vilje. Denne vilde aldrig nægte hende at have Kvinder om sig til det sidste.

Endelig gav Jarlerne da efter og tillod hende at vælge seks af sit Følge, to Jomfruer og fire Mænd, til at ledsage hende. Med Rette fastholdt Maria Stuart saa haardnakket sit Forlangende om at maatte have katolske Vidner til sin Død. Endnu trehundrede Aar efter kan man i Beretningerne om hendes sidste Stund tydeligt skelne, om de skriver sig fra Venner eller Fjender, katolske eller protestantiske Øjenvidner.

„Lad os saa gaa videre!" sagde Maria Stuart, og støttet til en Officers Arm steg hun ned ad den svære Trappe til Slottets største Rum, den store Hal. Nyheden havde spredt sig i hele Omegnen. I tusindvis stod Befolkningen flokket udenfor Slottets Mure, trehundrede af de fornemste havde faaet Lov at komme ind og tage Plads i Hallen. En stærk Ild brændte i Kaminen. Tæt ved denne for Enden af Hallen var rejst en Forhøjning med Rækværk om, alt bedækket med sort Klæde. Paa Forhøjningen stod en sort Blok, bag den var anbragt en firkantet sort Pude, bag den igen en sort Stol. Et Par Stole til Jarlerne stod lidt til Side. Øksen stod lænet til Rækværket, i Baggrunden to Mænd med Masker for Ansigterne. Paa Gulvet

rundt om den sorte Forhøjning holdt en tæt Række, væbnet med Hellebarder, Vagt.

Med et Udtryk som kom hun for at deltage i en Fest, traadte Maria Stuart ind i Salen. Hun fortrak ikke en Mine ved Synet af disse Tilberedelser, steg roligt op paa Forhøjningen, saae sig smilende om og satte sig paa Stolen foran Puden og Blokken. Da Jarlerne ligeledes havde taget Plads, oplæstes Dommen. Maria Stuart paahørte den, som om den ikke angik hende. Efter Oplæsningen sagde den ene af Jarlerne til hende: „Frue! De hører, hvad vi har faaet Befaling til at gøre.“ — „De vil gøre Deres Pligt,“ svarede hun og rejste sig som for at knæle og bede.

I samme Øjeblik traadte den protestantiske Præst fra den nærmeste Købstad frem og vilde tiltale hende, men stammede i det og sagde: „Frue! ... allerypperste Dronning! ... Dronningens allerypperste Majestæt! ...“ Her afbrød hun ham og svarede: „Hr. Pastor! Jeg er Katolik og vil dø som Katolik. Det nytter ikke, at I vil søge at omvende mig; og Eders Bønner vil kun lidet gavne mig.“ Ved disse Ord fik Præsten sit Mæle igen og raabte med høj Røst: „Forsag Jer forkerte Tro, Frue! I skal angre Eders Synder, sætte Eders Lid til Kristus alene, at I maa frelses ved ham!“ Endnu engang vendte hun sig til ham og sagde: „Skuf ikke Jer selv, Hr. Pastor! jeg er fast i min Tro og beredt til at udgyde mit Blod for den.“

Jarlerne mente nu at burde komme Præsten til Hjælp. Den ene sagde til hende: „Det gør mig meget ondt, Frue! at see, hvor fast De hænger ved Papismen.“ Og Jarlen af Kent pegede paa hendes Krucifiks og sagde: „Det kommer ikke an paa at have et Billede af Kristus i Haanden, men ham selv i Hjertet.“ — Hun svarede roligt: „Naar Haanden rører dette Billed, har Hjertet lettere ved at blive rørt.“ Derpaa vendte hun sig bort fra Præst og Jarler, knælede og bad. Men Præsten, der havde faaet Befaling til at hindre, at det hele Optrin fik noget katolsk Tilsnit, var ikke villig til saa let at give tabt. Medens hun knælede, raabte han med høj Stemme, at af denne Stund afhang det, om hun om lidt skulde indgaa til evig Salighed eller til evig

Fordommelse. Hans Ord formede sig til en Bøn for hendes Omvendelse. Forsamlingen reves med og stemte i med. Men Maria Stuart lod sig ikke overdøve. Med forstærket Røst læste hun sine Bønner, snart paa Latin og snart paa Engelsk, og i et Mellemrum klang det igennem Hallen: „Tag i Din Varetægt Kirkens hellige Fader, Paven"! o. s. v.

Tilsidst opgav Præsten Væddekampen. Hun bad da lydeligt videre paa Engelsk for Kirken, for sin Søn, for Dronning Elisabeth, for England. Hun tilgav alle sine Fjender, ligesom hun selv bad om Tilgivelse. Sluttelig kyssede hun Krucifikset og udbrød: „Som Dine Arme, o Jesus! engang var bredte paa Korsets Træ, saa bred dem ogsaa nu imod mig og tag mig i Din Naades Favn med Tilgivelse for alle mine Synder!"

Hvilke Afskedsord var det, der bragte sandfærdigst Bud fra den virkelige Maria Stuart? Denne smukke, altforsagende Bøn eller Diamanten i Lommen paa den ene af hendes fire mandlige Ledsagere, med Anmodning til Philip II om Indfald i England og Hævn over hendes Fjender? Hun vidste det maaske næppe rigtigt selv. Den menneskelige Bevidsthed har ofte dobbelt Bund.

Da Bønnen var omme, og hun havde rejst sig op, nærmede de to maskerede Mænd sig, og efter Tidens Skik bad de hende om Tilgivelse for, hvad de nu maatte gøre. Hun svarede: „Jeg tilgiver Jer, thi jeg haaber, at I skal gøre Ende paa alle mine Lidelser." De gjorde Tegn til at ville hjælpe hende med Afklædning. Men hun vendte sig med et Smil til de to Jarler og sagde: „I Sandhed, mine Herrer! jeg har aldrig haft saadant Tjenerskab før til min Opvartning." Hendes to Jomfruer fik da Lov at komme op paa Forhøjningen for at hjælpe hende. De var øvede heri, og deres Hjælp var sikkert paaregnet. Først lagde hun Krucifikset fra sig paa Stolen. Bødlen snappede det som lovlig Sportel, men blev tvungen til øjeblikkeligt at lægge det tilbage. Med stor Varsomhed, for ikke at bringe hendes Haar i Uorden, tog Jomfruerne derpaa det Kammerdugs Slør af og lagde det paa Rækværket. Saa løftede de det sorte Silkeoverstykke med den Fløjels-Besætning af; det viste sig, at hun

under den havde et ildrødt Silkeliv. Saa afførte de hende den sorte Silkekjole. Under den bar hun et ildrødt Silkeskørt. En af Jomfruerne rakte hende et Par ildrøde Handsker, hvormed hun skyndsomst bedækkede Hænder og Arme. Forvandlingen var foregaaet og af stor Virkning. I lutter sorte Omgivelser stod hun dèr ildrød fra Top til Taa, i „Skafotdragt", comme il faut: tout en rouge [som sig bør: hel og holden rød.]

Her tabte Jomfruerne deres Selvbeherskelse og brast i lydelig Graad. Men hun vendte sig hurtigt mod dem, lagde Fingeren paa Læben og hviskede paa Fransk: Ne criez vous! j'ai promis pour vous [Gør ikke Støj! jeg har indestaaet for, at I ikke vilde gøre det.] Saa velsignede hun dem med Korsets Tegn og bad højt paa Engelsk dem om heller at bede for hende. Derefter knælede hun ned paa Puden, og den ene af Jomfruerne bandt hende et guldbroderet Lommetørklæde for Øjnene. Hun smilede, gjorde en Haandbevægelse til dem og sagde: Adieu — adieu au revoir! [Farvel. Farvel paa Gensyn.] Medens de steg ned af Forhøjningen og lod hende ene, istemte hun Psalmen: „Til Dig, o Gud! jeg sætter min Lid." Da den var endt, følte hun sig for med Hænderne, lagde Hovedet paa Blokken og sagde sagte: In manus, Domine! tuas commendo animam meam [I dine Hænder, Herre! befaler jeg min Aand.]

Nu nærmede de to maskerede sig. Den ene af dem holdt hende fast, den anden greb Øksen og huggede til. Men skøndt det var selve Mestermanden fra Tower, med Øvelse i sligt som ingen anden, havde det foregaaende gjort ham nervøs og usikker paa Haanden. Hugget ramte Knuden paa Lommetørklædet og tilføjede hende kun et let Saar. Hun klagede sig ikke, sitrede end ikke. Han huggede da anden Gang og skilte Hovedet fra Kroppen. Derpaa greb han Hovedet og holdt det op for Forsamlingen som Bevis for, at Dommen var udført.

Hvad der nu foregik, berettes forskelligt. Katolske Øjenvidner paastaar, at det kun var Jarlen af Kent og den utrættelige Præst, der i dette Øjeblik raabte: „Saaledes døe alle Dronning Elisabeths Fjender!" og hertil selv svarede „Amen!" Men Resten af Forsamlingen forblev tavs, greben af det uhyggelige Syn og det

Væld af Følelser, som det vakte. Protestanter derimod meddeler, at hele Forsamlingen lydeligt istemte Raabet, men — samtidigt blev stum af Forbavselse over den Forvandling, der var foregaaet. Da Bødlen greb Hovedet, faldt nemlig det smukke opsatte Haar og de lange Fletninger af, der alt var forlorent, og den dræbtes ungdommelige Ydre blev med eet en hæslig gammel Kvindes. — Det synes som om Protestanterne her, i deres Iver for ret at ramme Maria Stuart, er kommet til at modsige sig selv.

5

Da Henrettelsen var forbi, opløstes Forsamlingen ikke straks Tværtimod, Vagter ved Dørene forbød enhver at gaa ud. En trykkende Stilhed varede en Stund, der forekom en Evighed. De to Jarler sad fremdeles stille paa deres Stole. Saa rejste de sig endelig og befalede, at alt, hvad der mindede om den henrettede, skulde tilintetgøres. Intet blodbestænkt Stykke, intetsomhelst af nogen Art maatte blive tilbage og tjene som Relikvie, maaske misbruges til at gøre Mirakler med. Alt, hvad der havde været hende nær, blev derfor nu kastet ind i det flammende Baal i Kaminen: Bønnekæder, Rosenkranse, Lommetørklæde, Klædningsstykker, det sorte Klæde paa Blokken, alt, hvorpaa der var Blodspor.

Idet man afklædte Liget, krøb pludselig hendes Skødehund frem under det røde Skørt, hvor den hidtil havde holdt sig skjult. Var det et Tilfælde? Eller var den bleven medtaget med Vilje, maaske endog for paa et bestemt Tidspunkt at kunne optræde med Virkning? De Læber, der ejede Svaret, var nu forstummede. Simpelt og rørende udtrykte den sine Følelser ved klagende at sætte sig mellem det afhuggede Hoved og den Hals, hvoraf Blodet endnu stille randt. Da man opdagede den, var man dog menneskelig nok til at nøjes med at vadske Blodet af den og jage den ud. Tilsidst blev Forhøjningen fjernet. En kort

Beretning om Henrettelsen blev nedskreven og overgivet til den unge Henrik Talbot, en Søn af den ene af Jarlerne, for at han skulde ride med den til London. Saa aabnedes endelig Dørene, og Forsamlingen strømmede ud i det frie.

Henrik Talbot red skyndsomst hele Resten af Dagen og hele Natten med, indtil han endelig Torsdag Morgen den 9. Februar, overstænket og halv ukendelig af Vejens Søle, naaede Greenwich. Dronningen var allerede oppe og ude at ride, da han kom. Han meldte sig da hos Storskatmesteren, Lord Burleigh. Denne følte ikke særlig Lyst til at være den første til at bringe Dronningen Nyheden og fandt det heldigst, at hun fik den at høre af andre. Den kunde naturligvis ikke skjules. Hjemvendt fra Rideturen fik hun den at vide. Klokken tolv var den kendt over Slottet. Klokken tre var den spredt over hele London.

Efterretningen gjorde højst forskelligt Indtryk og vakte modsatte Følelser i Byen og paa Slottet. Klokken tre begyndte Kirkeklokkerne at ringe, og Glædesbaal tændtes paa Gaderne, ganske som da for et Par Maaneder siden Dommen var bleven offentliggjort. Det var jo den almindelige Tro blandt Folk, at Maria Stuart vilde have overgivet England til Spanien. Nu var Faren fra hendes Side sikkert omme og derfor udtrykte man sin Glæde.

Men oppe paa Slottet sank Elisabeth først ganske fortvivlet sammen. Senere gik hun om, opløst i Taarer, hændervridende, forbandende de utro Tjenere, der mod hendes Vidende og Vilje havde ført alt dette over hende. Ingen af hendes Ministre fik Lov at komme ind. De, der forsøgte det, jog hun selv bort med de heftigste Udtryk for Forbitrelse og Raseri. Saaledes blev hun ved i flere Dage. Var dette Forstillelse? Næppe. Hun følte sig uden Tvivl overrumplet. Ubeslutsom og lunefuld som hun af Naturen var, gik hendes Sind, nu da Afgørelsen var styrtet ned, uvilkaarligt over sine Bredder. Hvor klart hun end tidligere havde indseet Nødvendigheden af Maria Stuarts Død, skummede nu dog de modsatte Hensyn over. Hun gøs ved Tanken om de politiske Følger. Hun vaandede sig under alle de Bebrejdelser for Grusomhed, Underfundighed og Mangel paa

kongeligt Sind, som nu vilde rettes mod hende. Og hun harmedes over det Overgreb, den Tilsidesættelse af hendes Myndighed, som hendes Embedsmænd her havde gjort sig skyldig i. Denne Følelse holdt sig, efter at de andre var blegnede. Man havde understaaet sig i saa vigtig en Sag at skride til Handling hende uadspurgt, mod hendes Vidende, mod hendes Vilje. Sligt burde alvorligt straffes.

Det var da umuligt for Lord Burleigh, Walsingham og de øvrige Ministre blot ved Ord at faa dæmpet hendes Vrede. De havde erklæret, at de tog hele Ansvaret paa sig. Nu viste det sig, at de ikke var i Stand til at bære det. Det gik da her som saa ofte. Da baade Dronningens Vrede, deres egen Forbliven ved Magten og en bekvem Forklaring af det skete overfor Udlandet krævede Indrømmelsen af, at her var begaaet en Fejl, enedes man herom og valgte Dronningens Sekretær, Davison, til Syndebuk. Han blev for sit uforsvarlige Forhold kastet i Fængsel og idømt den uhyre Bøde af 10,000 Pund Sterling, ved hvis Betaling han ganske bragtes til Tiggerstaven. Sligt var der imidlertid ingen Grund for andre til at klynke over. Retten var skeet Fyldest. Dronningen havde delvis faaet Erstatning for Skaaret i hendes Rettigheder, og det paa den milde, men hensigtsmæssige Maade, der tiltalte hende mest. Hun var nemlig af Naturen paaholdende og indsaae klart, at en stærk Kongemagt kræver et fyldt Skatkammer.

Breve om den begaaede Fejl, der saa sørgeligt havde haft Maria Stuarts Død til Følge, afgik nu til alle Evropas Hoffer. Det første Brev, det vigtigste men vanskeligste af dem alle, var til Maria Stuarts Søn, den unge Kong Jakob VI i Skotland. Elisabeth skrev egenhændigt til ham og ønskede, at han maatte kende, men ikke selv føle den Fortvivlelse, der fyldte hende ved, hvad der var hændet. Pennen skælvede og nægtede at nedskrive det, saa at hun maatte overlade Sir Robert Cary, der overbragte dette Brev, at meddele selve Begivenheden. Elisabeth kunde tage sig ud som den, der havde fremkaldt, hvad der var skeet. Men hun paakaldte trygt Himlens og Jordens højeste Dommer til Vidne for sin Uskyld. Heldigvis kunde ogsaa mange af hen-

des Hoffolk afgive Vidnesbyrd om Sagens Sammenhæng. Hun hadede intet som Forstillelse, intet var saa uværdigt for en Fyrste. Hvis hun virkelig havde foraarsaget den dømtes Død, vilde hun have vedkendt sig det. Men hun havde jo netop bestemt sig til aldrig at ville lade denne Dom udføre. Derfor kunde man ikke noksom fordømme deres Dumdristighed, der her havde forvendt hendes Vilje. Ingen elskede Kong Jakob saa inderligt som hun, eller bar saa megen Omsorg som hun for hans Velfærd. Derfor bad hun ham betragte hver den som Fjende, der vilde benytte sig af det skete til at rejse Uvilje imellem dem.

Jakob VI blev højlig forbitret. Moderens Henrettelse fyldte ham med Følelse af baade Sorg og Skam. Han nægtede at modtage Sir Robert Cary med samt hans Brev og tilbagekaldte sin Gesandt fra England. Han syntes overhovedet kun at tænke paa Krig og Hævn. Og han mødte Tilslutning overalt i Skotland. Rigets Stænder, der just var samlede, tilsagde ham deres Bistand til at hævne Moderens Død og hævde sin Adkomst til Englands Krone. Mange Adelsmænd raadede ham til straks at gribe til Vaaben. Lord Sinclair f. Eks. mødte, da Hoffet var klædt i dyb Sorg, iført sin Jærnrustning, og paastod, at kun dette var sømmelig Sørgedragt for Dronningen. Katolikerne i Landet raadede Kongen til at slutte Forbund med Philip II og straks at gøre Fordring paa Englands Krone.

Alt var saaledes Fyr og Flamme i Skotland. Efter at passende Tid var gaaet, til at den første Ophidselse kunde have sat sig, sendtes der imidlertid et nyt Brev herop fra England. Denne Gang ikke fra Dronningen, men fra hendes Statssekretær Walsingham og stilet til Kong Jakobs Sekretær Lord Thirlstone. Han ytrede heri sin Forundring over, at en saa klog og behersket Konge som Jakob VI kunde tænke paa at ville begynde en Krig alene af Hævn, tilmed for en Retshandling, som Nødvendigheden havde krævet. Rolig Overvejelse maatte dog let lede til at indsee, at Brud med Elisabeth og Fordring paa Englands Krone vilde være uklogt. Ene vilde Skotland næppe kunne overvinde England, dertil var Forskellen i Magt for stor. Hjælp

kunde Skotland kun tænke at faa fra Frankrig eller fra Spanien. Men Frankrig vilde fornuftigvis ikke hjælpe til at forene Skotland og England under samme Hersker og herved afskære sin tidligere Indflydelse heroppe, der netop beroede paa Rigernes Tvedragt. Desuden var Frankrig i Øjeblikket næppe i Stand til at yde Hjælp. Spanien kunde yde en saadan. Men naar det havde erobret England, vilde det selv beholde Landet og bagefter tage Skotland med. Thi Philip II's Maal var tydeligt nok at grunde et stort Verdensrige; han var Skotlands fødte Fjende saa vel som Englands.

Hvis Kong Jakob ønskede at blive Herre i England, var Krig nu den urette Vej. Han var jo Arving til Landet og vilde faa det med Rette efter Dronning Elisabeths Død. Nu at rejse Krav derpaa kunde kun skee med Eftertryk, naar han samtidig blev Katolik. Men herved vilde han forspilde alle Protestanternes Hengivenhed i Skotland som i England. Det samlede engelske Folk havde erklæret sig for Dødsdommen over Maria Stuart. Ved nu at hævne denne vilde han tvinge det hele Folk til at sikre sig mod, at han nogensinde blev dets Konge. At gribe efter den engelske Krone nu, var at give Afkald paa den.

Denne simple Tankegang virkede efter Ønske, afkølende og klarende. Darnley's og Maria Stuarts Søn, Jakob VI, havde ikke arvet nogen af Forældrenes hede Blod og hidsige Daadtrang. Han lod sig overbevise eller faldt dog i hvert Fald til Ro. Bevægelsen i Skotland lagde sig. England var sikret imod Nord.

6

Anderledes virkede Efterretningen om Maria Stuarts Død paa Philip II i Spanien. Tiderne havde skiftet fra dengang, han lod sin Svigerinde Elisabeth underhaanden vide, at hun trygt kunde stole paa ham. Nu stod de overfor hinanden ikke blot som bitre personlige Fjender — Philip II havde jo været Medvider i flere af Mordplanerne mod Elisabeth — men tillige hver især som

Udtryk for to hinanden modsatte Magter, der med indre Nødvendighed maatte tørne sammen i Strid. Maria Stuarts Henrettelse blev blot den sidste haanlige Udfordring, det skingrende Signal, der forkyndte, at nu skulde Kampen begynde.

Dette Signal vakte i Philip II til klar og fast Beslutning, hvad længe havde gæret i hans Sind som Haab og Ønske. Spanierne havde jo opdaget og erobret Amerika; Portugiserne havde opdaget Søvejen til Ostindien, delvis underlagt sig disse fjerne Egne og af en Fejltagelse engang paa Vejen erobret hele Brasilien med. Nu var ikke blot Spanien og alle dets Besiddelser Philip II's siden 1556. Aar 1580 havde han ogsaa erobret Portugal med alle dets Lydlande. Langt over Halvdelen af den da kendte Verden var hans. Maatte det da ikke ligge ham nær og staa som let at erobre den mindre Halvdel, der endnu manglede?

Men hertil kom en anden Bevæggrund, dybere og stærkere endnu. Philip II (Fig. 17) var en inderligt troende Katolik. Rundt om i Mellemevropa havde Reformationens Frafald fra den sande Kirke vist sig. Men netop ud fra Spanien var den nye, stærke Skare — Jesuiterne — udgaaet, hvis Maal var ved alle Midler, ved Lære, List og Vold at samle det spredte, rense Guds Ager, atter give Gud, hvad Guds var. Philip II følte sig baaren af samme Tanke. Det var ikke blot hans politiske Ret at erobre Evropa, det var hans religiøse Pligt. Gud havde befalet ham at undertvinge alle genstridige, føre alle tilbage til den ene og sande Kirke. Philip II var Guds udvalgte Redskab, hans Opgave var at blive baade Verdens og Troens Forener.

Ud fra dette Synspunkt seet tegnede Udsigterne sig ret gunstigt for ham just henad 1587, da Maria Stuarts Død indtraf. I Frankrig havde efter Blodbadet Bartolomæus Natten 1572 Katolikerne Overhaand. Philips Udsigt til ved Arv at komme i Besiddelse af Frankrig var vel glippet, da hans Hustru, den franske Prinsesse, døde barnløs 1568. Men hans tre Svogre, der alle blev Konger i Frankrig, var tillige barnløse. Hvo kunde vide, om der ikke i Frankrig som hos Katolikerne i England kunde udvikle sig en Stemning, der muligt engang kunde bane ham Vej til Tronen? Han søgte foreløbig Trøst ved til fjerde Hustru at



Fig. 17. Philip den Anden.
(Maleri af Pantoja de la Crux i Museo del Prado i Madrid.)

vælge Datidens bedste Parti, en Datter af hans Fætter, Kejser Maximilian II. I Nederlandene, som han besad, var det lykkedes ham efterhaanden næsten at dæmpe Protestanternes Oprør. Deres Fører, Prinsen af Oranien, var bleven myrdet 1584. Næste Aar var Antwerpen bleven erobret af Spanien. Jarlen af Leicester, som Dronning Elisabeth havde haft Dristighed nok til at sende med engelske Tropper de nederlandske Protestanter til Hjælp, viste sig at være en Ubetydelighed. Hovmodig og udygtig vakte han Nederlændernes Mistro og maatte Skridt for Skridt vige for Spanierne. Det lysnede heroppe. Snart kunde Philip II haabe, at Krigen var endt. Saa var Evropas Fastland fra Middelhav til Vesterhav enten ganske hans eller dog knyttet nær til ham ved Venskab og Slægtskab. Kun de fire kætterske Lande, England og Skotland, Danmark-Norge og Sverige, stod da endnu tilbage, fattige Yderlodder, der endnu ventede paa at bringes under Kultur.

Under disse Forhold var det, at Maria Stuarts Henrettelse fandt Sted. Som et Lyn slog Efterretningen ned og tiltrak i et Nu al Fastlandets modsatte Elektricitet, saa den rettedes imod England. I Philip II's Sind fængede Beslutningen: som Guds udvalgte at følge Vinket, straffe den ugudelige Kætterske, og som Korsfarer underlægge sig England.

Ingen kunde være i Tvivl om, hvorledes en saadan Krig maatte ende, hvis det for Alvor var Philips Agt at føre den igennem. Og det var hans Alvor. Han tog England til Len af Paven og bevægede denne til endnu engang at udstøde Elisabeth af Kirken, løse alle hendes Undersaatter fra deres Troskabsed samt paalægge enhver at yde Spaniens Konge og hans Hærførere Hjælp. Selv rustede han paa Kraft i alle sine vidtstrakte Lande. Der byggedes Skibe af usædvanlig Størrelse og Styrke i Havnestæderne og samledes Tropper overalt i Italien, Spanien, Portugal og Nederlandene.

Intet viser maaske tydeligere Philip II's Overlegenhed end den Tillid, hvormed alle sluttede sig til hans Sag. At han maatte kunne ruste en Flaade uden Mage, baade hvad Skibe og Mandskab angik, var indlysende for enhver. Derfor stod ikke blot

det pavelige Skatkammer ham aabent, men enhver god Katolik ydede stolt sin Skærv hertil. Hærens sikre Udsigt til at plyndre London og engelske Byer og Herresæder ytrede sig i Mængden og Arten af dem, der strømmede til for at tilbyde Philip II deres Tjeneste. Det var Italiens bedste Navne, deriblandt to Fyrster og to Hertuger. I Spanien meldte sig ikke mindre end 2000 frivillige. I Tyskland samledes Tropper af et Medlem af det østrigske Hus. I Spidsen for den hele Flaade sattes Markien af Santa-Cruz, en Søofficer, der havde megen Erfaring og nød stor Anseelse. De forskellige Hærafdelinger samledes i Nederlandene og stilledes under Anførsel af Hertugen af Parma, Alexander Farnese (Fig. 18), der med saa stor Dygtighed som spansk Statholder hidtil havde ledet Undertrykkelsen af Nederlændernes Opstand.



Fig. 18. Hertug Alexander Farnese af Parma.
(Efter et samtidigt Stik.)

Planen gik ud paa fra to forskellige Punkter at rette et Dobbeltstød mod England. Orlogsflaaden skulde sejle ud fra en Havn i Nordspanien, stryge Kanalen mellem England og Frankrig ren for engelske og hollandske Skibe og derpaa erobre Havnen ved Margate i Thems-Bugtens sydøstlige Hjørne. Naar denne var tagen, skulde Hertugen af Parma paa fladbundede Førselsfartøjer, der i hundredevis byggedes i Havnebyerne i de spanske Nederlande, særlig i Dünkirken og Antwerpen, føre en Hær paa omtrent 50,000 Mand derover. Højt regnet: et Søslag og et Landslag, og England vilde være vundet.

Kun en Ubetydelighed dannede Forskellen mellem Philip II's og Hertugen af Parmas Syn paa Sagen. For Kongen, der havde den uhyre Flaade for Øje, stod det som selvindlysende, at Sej-

ren maatte være den vis. Hertugen af Parma, der stod Forholdene nærmere og tillige havde Hærens vanskelige Overfart paa Sinde, fandt det forsigtigst først at erobre den ypperlige hollandske Havn Vliessingen for her at have et sikkert Støttepunkt og Mødested for saavel Orlogsflaade som Landgangshær. Philip II afviste imidlertid denne Plan som unødvendig Forsinkelse. Al Kraft burde samles paa Hovedstødet mod England. Naar dette Land var erobret, vilde de Havnebyer og Stæder, som de hollandske Oprørere endnu havde inde, være afskaarne fra Tilførsel og tvungne til at overgive sig.

7

Imod hele denne Overmagt var det kun lidet, hvad England kunde stille til sit Forsvar. Den engelske Orlogsflaade var ringe og kunde vistnok ikke engang, hverken hvad Skibenes Størrelse eller Antal angik, maale sig med Danmark-Norges eller med Sveriges. England var med andre Ord en Sømagt af tredje Rang, og havde endnu ikke fuldt forvundet det Tryk, som Hansestædernes Overmagt til Søs saalænge havde lagt paa hjemlig Skibsfart og Handel. Selv om den engelske og hollandske Flaade forenedes, vilde de da umuligt kunne maale sig med det Kæmpekuld som Spanien, Portugal, Italien og Nederlandene nu i Forening havde udklækket.

Og som til Søs saa til Lands. Ingen Fæstning af Betydning dækkede Englands let tilgængelige Kyster. London selv laa ubefæstet, blød som Blommen i et Æg. Og hvad var den engelske Hjemmehær? Købstadfolk (Fig. 19), kun vante til Fugleskydning, eller uøvede Landboere under en bereden Herremand. I de sidste hundrede Aar, siden Krigene mellem den „røde og hvide Rose“, hvor der 30 Aar igennem havde flydt Strømme af Blod, var Folket blevet mere og mere afvænt med Krig. I en Menneskealder eller to havde man i England ikke seet stort andet til den Slags end flygtende Deltagere i Sammensværgelser

eller blot den svage Erstatning, hvormed de skiftende Regeringer rundhaandet havde holdt Folket til Gode: Halshugning og Brænding af alle mere bekendte Statsmænd og Gejstlige. Nogle faa Lejetropper, Resten Fredsfolk med Jærnhue, Madkniv, Hjemmespyd og Bue skulde nu mødes med Evropas bedst udrustede Krigsfolk, der i uafbrudte Krige havde kæmpet med paa alle

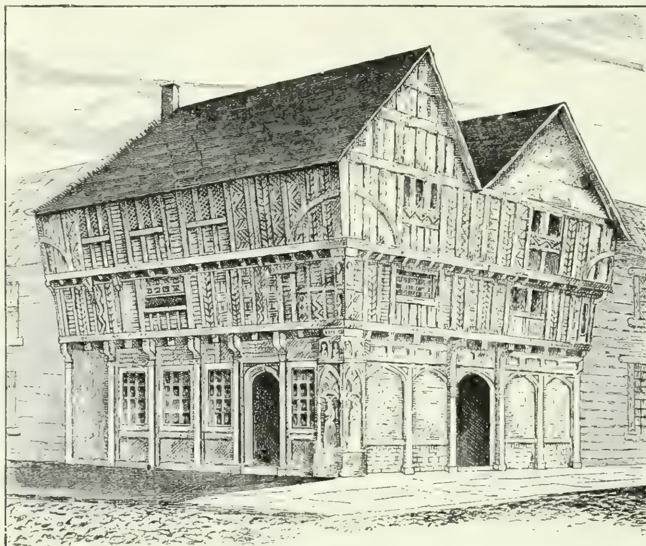


Fig. 19. Engelsk Købmandshus i det 16. Aarhundrede.
(Efter Mackeroll: History of King's Lynn.)

Fastlandets Valpladser. Der kunde næppe være nogen Tvivl om Udfaldet.

Det er Dronning Elisabeths uforgængelige Hæder ikke at have tabt Modet under disse Forhold, men dristigt at have stillet sig i Spidsen for sit Folk. Opildnet af Farens Storhed, voksende i Snarraadighed, Kækhed og sejg Kraft med den, blev hun for en kort Tid, men i en afgørende Stund til eet med sit Folk, det Enhedsmærke og Brændpunkt, hvori dette blev sig bevidst. Mange var de dygtige Mænd, der støttede hende. Ingen dog vistnok saa meget som hendes trofaste Medarbejder, Storskatmeste-

ren Lord Burleigh (Fig. 15). Tung, altid optagen og alvorlig til daglig, stemplet af en trættende Embedsvirksomheds Tryk, levede han ligesom først op og blev sig selv paany, naar der var rigtig Fare paa Færde. Jo værre Efterretninger, des større Fortrøstning. Han var som skabt til at være hendes Raadgiver under Forhold som disse. Modgang strøg kun hans Betænksomhed, hans Haab, hans Mod i Lue.

Saa snart Elisabeth var bleven klar over, at Philip II's ivrige Udrustninger ikke, som angivet, gjaldt et Tog til Indien, men et Angreb paa England, traf hun sine Foranstaltninger. Hun sendte Bud til Kong Jakob i Skotland, udmalede ham den fælles Fare og opnaaede virkelig et Løfte fra ham om at ville staa Last og Brast med hende i Kampen mod Spanien. En skotsk Hær udrustedes for at kunne bringe Hjælp. Et andet Bud afgik til Frederik II i Danmark og Norge. Han var jo som Protestant udsat for, at efter Englands Fald vilde Turen komme til ham. Derfor heller Bistand nu, medens Faren maaske ved forenet Kraft kunde afværges. Han lovede ikke ligefrem væbnet Hjælp, men at ville standse og tilbageholde spanske Skibe, som Philip II antoges at have hyret blandt de mange store Sejlere, der passerede Øresund. Lignende Hensyn bevægede de fleste Hansestæder til at love Elisabeths Udsendinge at ville hindre Udrustning af spanske Skibe i deres Havne.

Hjemme opmuntrede hun hele Folket til at rejse sig til Forsvar. En Hær paa omtrent 20,000 Mand blev fordelt langs Kysten mod Kanalen for at afslaa Angreb. 22,000 Mand Fodfolk og 1000 Ryttere, alle under Jarlen af Leicester, samledes i Lejren ved Tilbury for at forsvare London. En Hær endelig paa 34,000 Fodfolk og 2000 Ryttere under Lord Hunsdon skulde udgøre Hovedarméen. Den var bestemt til at forsvare Dronningen og under hendes Tilsyn at ile did, hvor Faren var størst, hvad enten det gjaldt at afværge Landgang eller skærme London.

Alle, baade Katoliker og Protestanter, arbejdede endrægtigt sammen. Pavens Optræden mod Elisabeth gjorde ikke synderlig Virkning paa hendes katolske Undersaatter. Den katolske

Lord Mountague f. Eks. mødte i Spidsen for alle sine Børn og Børnebørn tilhest og erklærede, at de vilde forsvare Dronningen med deres Liv baade mod Konge og Pave. Hun tog den kloge Bestemmelse, at al haard Behandling af Englændere for afvigende Tro skulde foreløbig ophøre.

Selvfølgelig var dog Landets kirkelige Stilling et af de bedste Midler til at vække og samle Begejstringen. Regeringen mindede Folket om Blodsudgydelsen under Dronning Maria, dengang da Philip II var Landets Herre. Man lod udbrede Lister over og Billeder af alle de Marterinstrumenter, som den spanske Flaade sikkert førte med sig for at knibe og brænde Englænderne til Katoliker. Dronningen selv forsømte intet Middel til at opflamme den religiøse Følelse og Hærens Mod. Sit Højdepunkt naaede Begejstringen for hende, da hun viste sig til Hest i Lejren ved Tilbury, red gennem Rækkerne og holdt Taler til Soldaterne. Hun opmuntrede dem til Kamp for Fædreland og Tro. Hun erklærede, at hun, skøndt Kvinde, vilde selv føre dem i Marken, og heller lade sit Liv i Slaget end overleve sit Folks Undergang og Slaveri. Overalt vakte hendes Ord og blot Synet af hende stormende Jubel. Hun blev i Hærens og Menigmands Øjne Sindbilledet paa Folkets Livskraft og Heltemod, det fra Himlen givne Pant paa, at England skulde sejre.

Det var dog klart, at Flaaden var det Værn, hvorpaa det ikke blot i første Linje, men ogsaa rimeligvis i største Grad vilde komme an. Her maatte man derfor først og fremmest anvende al Kraft. Hvad man havde at begynde med, var kun ringe. Dronningens Flaade, Orlogsflaaden i snævrere Forstand, talte kun ialt 28 Skibe. Og af disse var endda mange kun meget smaa. Dette vilde under Nutids Forhold være fortvivlede Omstændigheder, da man jo ikke nutildags med kort Varsel kan fordoble, end sige mangedoble, en Orlogsflaade. Noget anderledes stillede Forholdene sig dengang. Dels lod Træskibe sig hurtigere bygge, dels — og dette var det afgørende — lod Handelsskibe sig let omdanne til Orlogsbrug. Forskellen bestod jo egentlig kun i at føre Kanoner. Men paa godt byggede Handelsskibe var der dengang, da Træ var billigt, i Reglen saa solide Dæks-

planker, at de ikke søndredes, fordi man fyrede med Kanoner derfra. Og Kanonernes Kaliber var meget forskellig, ligefra dem med Kugler som Menneskehoveder, ned til dem med ikke større end et Hønseæg. Man fik saa vælge den Størrelse, der passede. Skuddenes Virkning var en og samme, for saa vidt man altid skød med Fuldkugle, der slog Hul efter sin Størrelse.

Om Datidens Skik, under Krig at forvandle Handelsskibe til Orlogsmænd, faar man et levende Indtryk fra samtidige Forhold i Danmark. Gennem Øresund passerede aarligt en 4—6000 Handelsskibe, der maatte svare Told ved Helsingør. Kongen af Danmark hævdede sig Ret til under Krigsforhold at beslaglægge saa mange af disse, han lystede, og benytte dem til Orlogsbrug. Under den nordiske Syvaarskrig 1563—70 havde Frederik II — ikke mindst, da Størstedelen af hans Orlogsflaade var gaaet under i en Storm — gjort flittig Brug af denne Forret.

Der var da Mulighed for Dronning Elisabeth for hurtigt at faa Orlogsflaaden forøget. Dels ved Nybygninger, dels ved Hjælp fra den engelske Handelsflaade. Og her viste sig den varmeste Iver og mest storladne Offerberedvillighed. Borgerne i London fik Befaling til at stille 15 Skibe; de skaffede 30. Adelen lejede, udrustede og bemandede 43 Skibe, alt paa egen Bekostning. Alle Pengelaan, som Dronningen behøvede, blev straks skaffede til Veje. Paa den Tid, Angrebet maatte ventes, laa der da ved Plymouth under Lord Howard en Hovedflaade paa over 80 Skibe, mest engelske, men ogsaa nogle hollandske til Hjælp. En anden mindre Flaade paa 40 Skibe, engelske og hollandske, under Lord Seymour, krydsede udfor Dünkirken for at passe paa Hertugen af Parma og hans Landgangshær. De fleste af disse Skibe var dog, selv efter Datids Forhold, smaa. Det var rene Undtagelser, at der fandtes nogle paa 400 Tons eller derover. Men de var gode Sejlere og havde flinkt Mandskab ombord.

8

Hvad det var for Folk, hvormed den engelske Flaade var bemandet, er ikke udtømt med, at det var dygtige Sømænd, kendte med de engelske Farvande og vante til at døje ondt paa Søen Aaret rundt. Mange af dem var tillige erfarne Krigere, forsorne Gaster, der havde tjent som Fribyttere i mange Tider. Enkelte blandt Førerne, som f. Eks. Frans Drake, Frobisher (Fig. 20) og Hawkins, var tillige berømte Søfarere, med hvem faa eller ingen samtidige Spaniere kunde maale sig.



Fig. 20. Sir Martin Frobisher, † 1595.
(Maleri af Cornelis Ketel.)

Vi staar her ved et af Datidens ejendommeligste Træk, i visse Maader maaske Nøglen til Forklaringen af Kampens hele Udfald. Den Krig, som begyndte mellem Philip II og Elisabeth i Anledning af Maria Stuarts Henrettelse den 8. Februar 1587, var i Virkeligheden begyndt længe forinden. Ikke blot i den Forstand, at Elisabeth jo forud havde med Vaabenmagt støttet Nederlænderne i deres Oprør. Nej, privat var

den bleven ført allerede en Levealder igennem af dristige engelske Eventyrere, der havde vovet sig ind paa den Verdenshalvkugle, som Paven havde tilkendt Spanien. Med Vaaben i Haand, som en Blanding af Sørøvere og Opdagere, havde de kæmpet ufortrødent for at tilrive England sin Del af Byttet.

Allerede 1567 svor Frans Drake Spanierne Hævn, da han i Kamp imod dem i den mexikanske Havbugt mistede næsten alt, hvad han ejede. 1572 landede han paa Panama-Tangen, stormede i Spidsen for sine egne Folk og en Indianerstamme Hovedstaden, plyndrede Landet med dets Guldskatte. Fra Toppen af et Træ saae han første Gang det Stille Hav og bad heroppe til Gud, at det engang maatte forundes ham paa britisk Skib at besejle dette Hav. 1576 stak han ud fra England igen, denne Gang med en hel Flaade. Kæmpende, plyndrende besøgte han Brasilien, derpaa Sydamerikas Vestkyst, hvor han forgæves ledte efter et Stræde, ad hvilket han kunde vende tilbage. Saa sejlede han over hele det stille Hav til Java og hjem om Kap. Lykkeligere end sin portugisisk-spanske Forgænger, Magellan, vendte han selv levende hjem fra denne Verdensomsejling. Da han 1580 efter over to Aars Forløb atter kastede Anker ved Plymouth med Resten af sin Flaade — et eneste Skib, „den gyldne Hind“, ladet med Alverdens Herligheder, røvede undervejs — vaklede Elisabeth imellem, om hun skulde lade ham hænge som Sørøver eller hædre ham som Jordomsejler. Hun valgte det sidste. Hun deltog i den glimrende Fest, som han gav ombord, og ved Festens Slutning ophøjede hun ham (Fig. 21) i Adelsstanden samt udtalte sin Billigelse af, hvad han havde bedrevet undervejs. „Den gyldne Hind“, befalede



Fig. 21. Sir Francis Drake. 1581.
(Miniatur af Nicholas Hilliard, tilhørende Jarlen af Derby.)

hun, skulde lægges op og bevares som et offentligt Mindesmærke om hans Daad.

1585 maatte Frans Drake ud paany. Togtet gjaldt Vestindien, og det kunde nok ikke nægtes, at der denne Gang var nogle af Dronningens Skibe med i den Flaade, hvormed han overrumplede St. Domingo og brandskattede Carthagena. Saa gjorde han et Slag op til Nordamerikas Kyster og hentede de engelske Nybyggere tilbage fra den nyanlagte Koloni, som man Dronningen til Ære havde døbt „Virginia“ (den jomfruelige), men hvor de — ligesom nu Moderlandet selv — truedes med at overvældes af altfor talrige Fjender. Han og hans Folk vakte udelt Forbavselse i London, da de atter 1586 viste sig her med det ukendte Instrument, en tændt Cigar, i Munden. Disse besynderlige Lunter var næsten lige saa mærkelige som de sorte Sten med Guld i, Frobisher og hans 15 Skibe havde hjembragt nogle Aar i Forvejen, da han havde søgt at finde Vejen nord om Amerika til Kina.

Krigen var altsaa i Virkeligheden udbrudt og halvt privat i fuld Gang førend Maria Stuarts Henrettelse. Dristige engelske Mænd vovede enkeltvis Jorden over at gribe efter det Verdensherredømme, hvis Besiddelse berusede Philip II til hans stolte Drøm. Ubestemte Forhaabninger om noget stort og mægtigt fængede mer og mer rundt om i Englands Befolkning. Og talrige engelske Fribyttere plyndrede paa egen Haand spanske Skibe, hvor som helst de saae deres Snit. Der var ypperligt Stof til flinke Søkrigere i disse Folk. De var som deres nordiske Fælle, Mogens Hejnesøn, vanskelige at behandle i Fred, men ubetalelige i Krig.

Næppe var da Loddet kastet og Elisabeth efter Maria Stuarts Død forvisset om, at de spanske Udrustninger gjaldt England, førend hun søgte Hjælp, hvor den var at finde: hos disse Mænd. Frans Drake fik i Foraaret 1587 fire af Dronningens største Orlogsskibe for at angribe Spanien, plyndre dets Kyster, ødelægge spanske Fartøjer. Det er betegnende baade for Frans Drakes Ry og for Forholdene i det hele, at Købmændene i London straks stillede ikke mindre end 26 Skibe, store og smaa, ligeledes til hans Raadighed mod Part i det forventede Bytte.

Da han i Søen mødte to hollandske Skippere, der fortalte ham, at en Afdeling af den spanske Orlogsflaade tilligemed en Mængde Førselsskibe, ladede med Krigsfornødenheder, laa rede i Cadiz' Havn til Afgang til Lissabon, besluttede han at vove et Angreb. Han løb ind i Cadiz' Havn den 19. April 1587, skød et af Overadmiralen, Markien af Santa Cruz's store Skibe i Sænk, drev seks Gallejer paa Flugt ind i Læ under Fæstnings-Batterierne, og stak derpaa Ild i henved hundrede Førselsskibe, der laa fyldte med alt muligt Tilbehør til Hovedflaaden. Selv slap han nogenlunde uskadt ud igen. Men i dette mægtige Baal, der flammede i Cadiz' Havn fra Skibe med Ladninger paa over 10,000 Tons, brændte Udsigterne for Philip II til at blive tids nok færdig med sin Kæmpeudrustning inden August Maaned samme Aar. Baalet betød i Virkeligheden altsaa et Aars Udsættelse af Angrebet paa England.

Stærkt opmuntret af dette Held satte Frans Drake derpaa Sejl til og stod op mod Portugals sydvestlige Hjørne Kap St. Vincent. Paa Forbjerget her laa et befæstet Slot, tilligemed tre Forter. Drake gik i Land, stormede dem og indtog dem. Saa gik han til Lissabon og begyndte at fejde her. Men det faldt ham nu ind, at Kamp af den Art, han indtil da havde ført, hvor det hele Udbytte var, at Varerne enten brændte eller gik til Bunds eller blev liggende paa Stedet som ødelagte Mure, egentlig ikke svarede til den Slags Bytte, hans londonske Redere havde tænkt sig. For at tilfredsstille ogsaa dem stak han da i Søen paany og sejlede mod Vest ud til Azorerne, hvor han havde faaet Nys om, at der til Terceira ventedes et sjældent rigt ladet spansk Skib af betydelig Størrelse, en saakaldt „Karrak".

Lykken fulgte ham ogsaa her. Han tog Karraken. Og med Bytte efter enhvers Smag vendte han tilbage til London, hvor han modtoges med Begejstring. Det usynlige Udbytte var dog maaske det største. Thi af dette Frans Drakes Togt og dets lykkelige Udfald voksede der Selvtillid og Mod hos de engelske Sømænd til at binde an med de tidligere saa frygtede Spaniere. Da nu tilmed Følgen blev en tolv Maaneders Udsættelse af Philip II's Hovedangreb, var der Tid nok levnet Englænderne til

forelobigt at øve sig ved at jage efter spanske Enkeltskibe paa Havet. Der vrimlede 1587 af engelske Fribyttere i den spanske Sø. Ja, selv til blot Eventyr og Vandrelyst tabte man ikke Modet. Under disse usikre Forhold i Hjemmet drog Davis ufortrøden ud paa sit tredje Togt mod Nord, for igennem Davisstrædet, som han tidligere havde naaet, udfor Grønland, at forsøge at trænge vesterpaa til Asien.

9

Skøndt Frans Drakes Angreb paa Cadiz' Havn havde forsinket den spanske Flaades Udrustning, holdt Philip II dog paa, at Angrebet paa England skulde foretages i Efteraaret 1587. Han havde utvivlsomt Ret i, at det burde ske, medens Maria Stuarts Henrettelse endnu var i frisk Minde og Ophidselsen i Skotland og hos Katolikerne i England stærk nok til, at man kunde vente Hjælp fra dem. Men hans Admiral, Markien af Santa Cruz, erklærede bestemt, at han ikke turde paatage sig Ansvaret for at føre Flaaden op i disse Farvande paa saa sen en Aarstid. De korte Dage, Efteraarsstorme og Taage vilde umuliggøre et heldigt Udfald. Santa Cruz's Modstand skaffede ham Philip II's Unaade. Men Togtet blev udsat til næste Aar.

Endelig i Foraaret 1588 var alting klart til Flaadens Afsejling. Men just som den skulde til at afgaa, blev Santa Cruz angreben af en heftig Feber, hvoraf han kort efter døde. Paa dette højst uheldige Tidspunkt maatte der da indsættes ny Overbefaling, og Philip II's Valg af Admiral var næppe heldigt, idet han hertil bestemte Hertugen af Medina Sidonia, der ganske vist havde udmærket sig under Kampen i Cadiz' Havn, men iøvrigt kun havde ringe Krigserfaring og endnu mindre Kendskab til Søforhold.

Efter dette Ophold sejlede Flaaden den 19. Maj 1588 ud fra Lissabon. Men allerede Dagen efter blev den overfalden af saa heftig en Storm, at den splittedes ad. Det tog tre Uger at naa op til Spaniens nordvestlige Hjørne Kap Finisterre. Man maatte søge

ind til Corunna for atter at samles og at reparere. Efter at alt var bragt i fuldkommen Orden, stod Flaaden endelig ud igen den 12. Juli, ordnet i sine forskellige Afdelinger, den portugisiske, den castilianske, den andalusiske, den italienske o. s. v., thi hver Landsdel havde Part i den. Alle Byens Klokker ringede, enhver var paa Benene for at overvære dette Syn.

Og hele Landet over — fra Belems prægtige Kloster (Fig. 22) nærmest Havet ved Lissabon, til Madrid paa den solede Højslette, fra Sevillas nyombyggede Domkirke, den fordums Moské (Fig. 23), til Gammelkastiliens gotiske Katedral i Burgos (Fig. 24) — overalt i Kirker, store som smaa, holdtes Messer, opsteg i seks Ugers uafbrudte Bededage brændende Bønner til Himlen for Flaaden og dens Lykke. Philip II trak sig daglig tilbage et Par Timer for at bede for sin Flaade. Han var i den heftigste Spænding trods sin tilsyneladende Kulde og Ro. Ingen vovede at tale til ham. Hans Tanker kresede over det uhyre Forehavende, af hvis Udfald hans og hele Evropas Skæbne afhang.

Det var den mægtigste Flaade, der endnu havde flydt paa Vandet, og udrustet med den største Forsynlighed. Den egentlige Kampflaade talte 130 Skibe, af hvilke 65 var „Galioner“, den største Art af Datidens Skibe. Ingen af disse var under 700 Tons, den største, en Italiener, var paa 1300 Tons. Næst efter Galionerne i Størrelse kom fire Galejer, hver med 50 Kanoner og 750 Mand ombord, af hvilke 300 var Galejslaver til Roning. Resten af Kampflaaden bestod af omtrent 60 store Koffardiskibe, de største og ypperste man havde kunnet opdrive og rustet paa Orlogsvis. Ombord var der ialt 8400 Matroser og 19,000 Soldater samt henved 3000 Galejslaver. Flaaden talte 2630 store Kanoner, var rigt forsynet med Penge og provianteret til at kunne ernære 40,000 Mand et halvt Aar. Den ledsagedes af 20 mindre Skibe. Intet Under, at hele denne Udrustning som af sig selv i Folkemunde fik Navnet „den uovervindelige Flaade“. At den var bestemt til at kæmpe for Guds Sag, saaes af de store røde Kors, hvormed hvert Sejl var mærket. Det var Korsfarere, der drog ud. Som fordum, da man tog afsted for at befri Jeru-

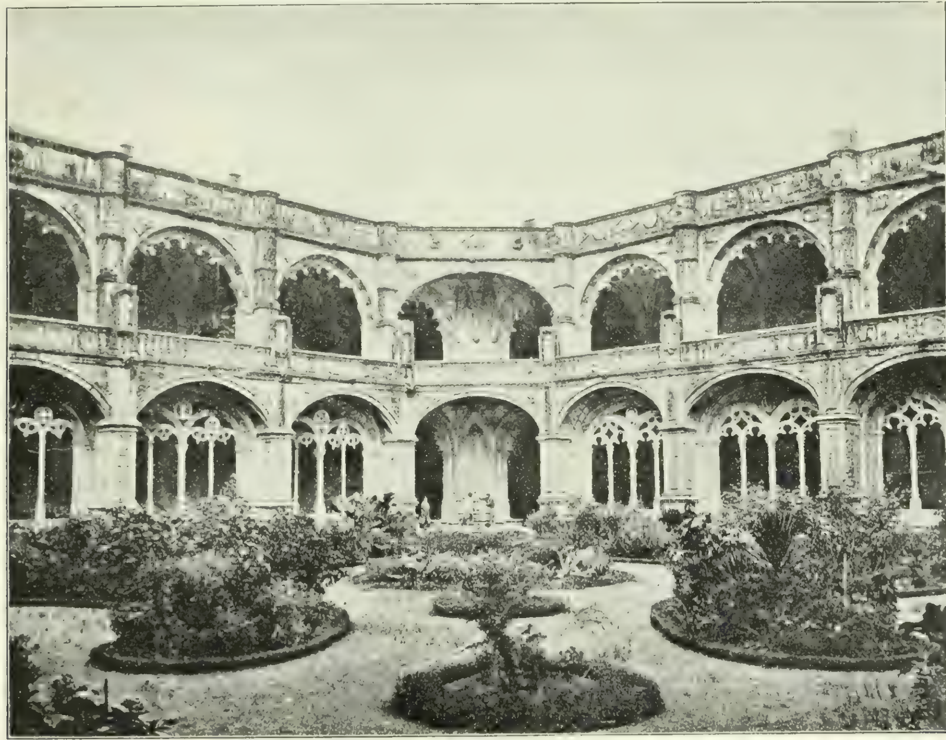


Fig. 22. Gaard i Belem (ɔ: Bethlehem) Klostret ved Lissabon, opført af Emanuel den Store 1495—1521.

salem fra de Vantro, tonede det ogsaa her med sikker Forvisning i Hjerterne: „Gud vil det“.

Ikke blot for Datidens Folkemening, men ogsaa efter Nutidens Dom kunde hin Flaade synes med Rette at have forekommet „uovervindelig“. Den var ikke blot talrig og skrækindjagende, men alt ombord var af bedste Slags. Den havde Spaniens og Portugals ypperste Søfolk inde. Viceadmiralen ansaaes for næst efter Santa



Fig. 23. Domkirken i Sevilla.
Kirken var oprindelig Moské, Taarnet Minaret. Det nuværende Spir fuldendtes 1568.

Cruz at være Spaniens dygtigste Sømand. De fleste Skibschefer havde tidligere haft Lejlighed til at udmærke sig. Mandskabet var lutter udsøgte Folk. Tonen var ikke overmodig, men tillidsfuld og alvorlig. Man havde forberedt sig som til et virkeligt Korstog, forud nydt Nadveren, forligt alle Stridigheder. Al

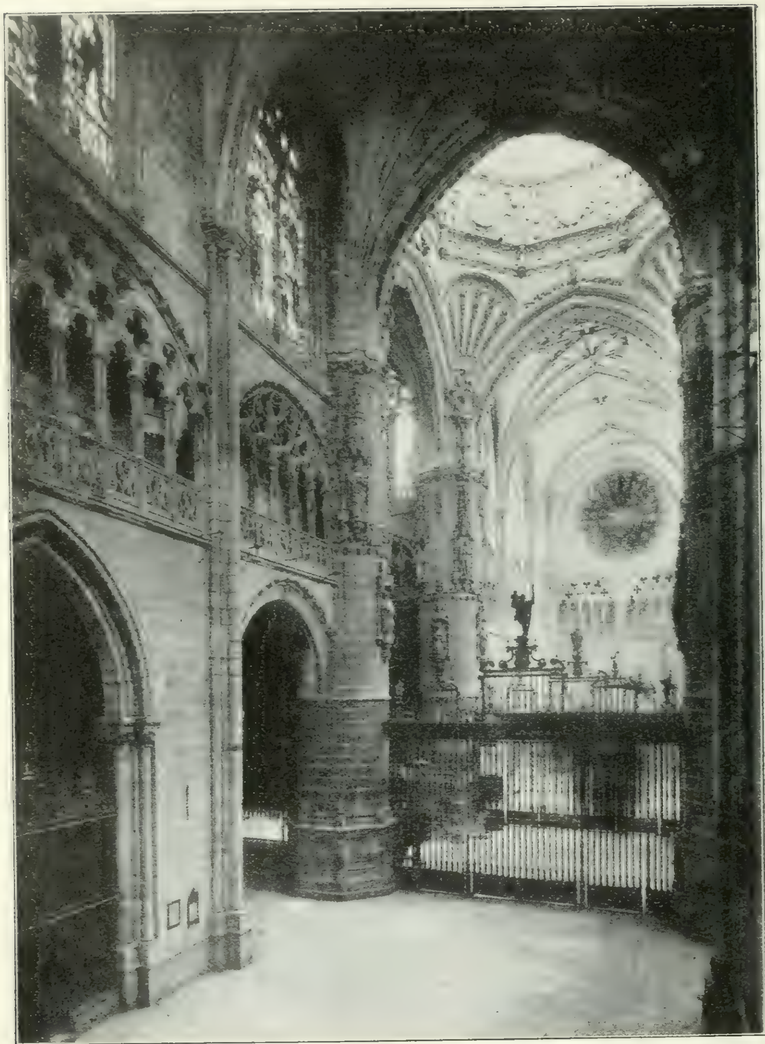


Fig. 24. Domkirken i Burgos i Spanien, grundet 1221.

Banden, Spil, Løshed i Sæder var skarpt forbudt. Intet var sparet paa Skibenes Udstyr og Forsyning. Særligt de 65 store Galioner var Mønsterfartøjer. De var ikke alene de største Skibe, der nogensinde var byggede i Datidens svajede Form, med højt For- og Agterkastel. Men man havde her tillige indført en ny og afgørende Forbedring. Disse to Krigstaarne, som For- og Agterstavn dannede, var gjort skudsikre, idet man havde foret Skibssiderne med et Plankelag paa ialt fire, fem Fods Tykkelse, hvilket formentlig var uigennemtrængelig for almindelige Kanonkugler.

Kun to Svagheder hæftede ved Flaaden og dens Udrustning. Man havde ikke kunnet forsyne den med det tilstrækkelige Antal Lodser, da Spanien og Portugal ikke ejede nok af kendte Mænd i de nordlige Farvande, og Englændere og Hollændere naturligvis undslog sig for at tjene som Lodser ved denne Lejlighed. Derhos var der kun medgivet 50 Kugler til hver Kanon. Begge Mangler havde dog mindre at sige, forsaavidt de faldt i Traad med Togtets begrænsede Bestemmelse. Man skulde jo kun sejle lige op til Hertugen af Parma og sørge for at landsætte ham i England. Han havde naturligvis til sit Tog Kanoner behov, men maaske Flaaden ikke engang vilde komme til at affyre sine.

For en mild Brise stod den „uovervindelige Flaade“ den 12. Juli 1588 fra Corunnas Havn ud i den spanske Sø. Det friskede snart efter op fra Syd—Sydvest, og for god Medbør gik det nu nordpaa. Vinden drev Skibene frem ikke blot ved at fylde de bugnende Sejl, men den skød næsten ligesaa meget bag paa de høje Agterstavne. I nejende, flyvende Fart gik det fremad.

Sidste Gang en blot tilnærmelsesvis saa stor Orlogsflaade havde pløjet disse Farvande, var for 32 Aar siden, da i Aaret 1556 en forenet spansk, nederlandsk, engelsk Flaade paa ialt 56 Skibe var sejlet i modsat Retning paa Vejen fra Vliessingen til Spanien. Dengang styrede de tre Nationers Skibe fredeligt Side om Side. Philip II, en Søn af Herskeren i Spanien og Nederlandene, var jo dengang i det mindste af Navn tillige Konge i England, idet han var gift med dets Dronning. Hvor forskelligt dog dengang fra nu! Dengang førte Flaaden kun udslidt Kraft og

fejlslagne Forhaabninger med sig. Thi ombord befandt sig Kejser Karl V, der nys havde givet Afkald paa al sin Magt og overdraget sin Søn, Philip II, baade Spanien og Nederlandene. Han ledsagedes af sine to gamle Søstre, Enkedronningerne af Ungarn og Portugal. Forpint af Gigt laa han i sin Seng, der var ophængt i Tove i det største spanske Skibs øverste Agterkahyt, hvorfra han havde Vinduer til alle fire Sider ud til den Verden, han nu havde givet Afkald paa. Dennegang derimod var Flaaden fyldt med stærke, berettigede Forhaabninger. Den var selv det ypperste Middel til at virkeliggøre dem. — Skade blot, at man ikke ogsaa nu som for 32 Aar siden var sikker paa Vliessingen.

Allerede efter to Døgns Sejlads fik man Bretagnes Nordvestpunkt, Øen Quessant, som Englænderne kalder Ushant, i Sigte. Da man var paa Højden heraf, sendte Medina Sidonia en af sine hurtigste Smaasejlere afsted forud med det glade Budskab til Hertugen af Parma: „Nu kommer vi straks".

Ikke „straks" dog. Dette Hjørne er berygtet for sine Storme. Og just i dette Aar havde de raset med usædvanlig Styrke i alle Farvandene heroppe. Henimod Aften blæste den tidligere jævne Sydvest op til Storm og blev saaledes ved to Døgn igennem. Flaaden søgte at lægge bi; man turde ikke sejle videre. Men de fire prægtige Galejer kunde ikke klare Søen. De dreves ustandseligt ind efter, indtil de tilsidst sloges til Vrag paa fransk Kyst. Og endnu værre gik det ude i rum Sø med den store Galion „Santa Anna" paa 800 Tons. Stormen tog i dens høje Skrog og slog den om, saa at den gik tilbunds med sine 400 Mand og 50,000 Dukater. Det var et uhyggeligt Varsel. Vind og Vejr stammer lige fra Gud. Saae da Herren i Vrede paa sine Korsfarere?

10

Medens Held og Uheld saaledes i lange Tider havde fremmet og atter udsat den uovervindelige Flaades Komme, havde lignende stærke Svingninger sat alt i Bevægelse i England. Alle-

rede i 1587 havde man jo ventet Angrebet og efter Evne holdt sig parat til at modtage det. Men da Rygtet var naaet herop om, at Kampen i Cadiz' Havn havde medført et Aars Udsættelse, havde man slaaet sig til Ro og var gaaet til modsat Yderlighed. Efter Dronningens Befaling var Flaaden bleven aftaklet og Mandskabet hjemsendt. Hvis Santa Cruz i September 1587 havde lystret Philip II's Befaling om at udføre Angrebet paa England, vilde han have kunnet lande i Margates Havn uden at have løsnet et Skud og kunnet finde Orlogsflaaden liggende tom for Mandskab halvrigget i Chatham.

Dronning Elisabeth benyttede Udsættelsen til ivrigt at føre Fredsunderhandlinger. Men midt under disse opskræmmedes hun ved Meddelelse om, at Philip II nu havde bestemt sig til en Overrumpling af England. I Huj og Hast gaves der da i December Maaned 1587 Befaling til, at hele Flaaden skulde ud igen og gaa paa Vintertogt. Overadmiralen, Lord Howard, fik Ordre til at opbringe alle fremmede Koffardiskibe i Kanalen og anvende dem til Krigsbrug.

Overalt arbejdedes der med Liv og Lyst. John Hawkins (Fig. 25) — en fordums Fribytter og Slavejæger, men ligesom Frans Drake nu Admiral hos Hendes Majestæt Dronningen — var den mest ufortrødne og paalidelige Ekvipagemester i Chatham. I fortrinlig Stand lagde Skibene ud. Frans Drake laa allerede parat i Plymouth med sin Afdeling, bestaaende dels af Dronningens, dels af private Skibe. Den frivillige Flaade kom til. Lord Howard og Lord Seymour laa snart i Kanalen med deres Afdelinger. Og stor blev Jublen, da Lord Howard fik Dronningens Tilladelse til at maatte, hvis han fandt det hensigtsmæssigt, stikke ud med den samlede Flaade og foretage et Angreb ved Midvintertid paa Spanien.

Men ligesaa hurtigt Tilladelsen var given, blev den tilbagekaldt. Skibene fik paany Ordre til at lægge op og hjemforlove Mandskab — for derpaa atter med kort Varsel at skulle ud paany. Alle, fra den højeste til den laveste ombord, var fortvivlede over disse modstridende Befalinger. Forgæves gjorde Lord Howard Dronningen og hendes Omgivelser ansvarlige for Følgerne,

skrev i sit djærve Sprog til hende: „For Jesu Christi Kærligheds Skyld, vaagn dog op, Frue! og se det skændige Forræderi omkring Eder baade mod Eders Majestæt selv og mod Riget“.



Fig. 25. Sir John Hawkins (1532—95).
(Maleri tilhørende, 1909, Miss Stuart Hawkins.)

Det hjalp ikke. Den dybere Grund til, hvad der foregik, var at søge i Forholdenes Natur og hos Dronningen selv.

Man har baade dengang og maaske endnu mere i Nutiden rettet de haardeste Bebrejdelser mod Dronning Elisabeth for hendes Færd ved denne Lejlighed. At Ansvaret væsentlig paa-

hviler hende, kan der ikke være Tvivl om, thi hun havde i stort som i smaat tilrevet sig Styret. Man har da beskyldt hende for ved sin Lunefuldhed og Karrighed at have sat sit Lands Velfærd paa Spil. At England reddedes fra den truende Fare skyldtes — paastaar man — ikke hende, men andre, skete ikke i Kraft af hendes Forholdsregler, men trods dem.

Selv om disse Paastande er overdrevne, kan Dronning Elisabeth dog heller ikke helt frifindes. Til hendes Undskyldning tjener imidlertid, at Forholdene var ganske overordentlig vanskelige. Hun skulde paa engang føre Krig og om muligt ved Underhandlinger søge at afværge den. Hun skulde samtidigt skræmme og berolige, men ikke irritere Fjenden. En Søsejr paa Datidens Sørøvervis vilde kunne have skaffet hende større Tab end Vinding ved at umuliggøre for Philip II med Ære at slutte Fred. Naar de herved nødvendiggjorte Svingninger i Englands Optræden imidlertid yttrede sig som pludselige Ryk, saa skyldtes dette tillige Egenheder i hendes Væsen. Næppe blot Lunefuldhed, endsige Frygtagtighed. Men en vis egenmægtig Hensynsløshed parret med en Kvindes Lyst til at gaa efter i alle Enkeltheder, især hvor det drejede sig om Udgifter.

Hun var sparsommelig, ja paaholdende. Men her var hun stillet overfor en Opgave, der maatte synes uløselig. Hun skulde i aarevis underholde en Hær paa henved 100,000 Mand og en Flaade af tidligere uhørt Størrelse. England var uforberedt, ja, ukendt med den Slags Krig. Ellers gik man altid ud fra, at Hær og Flaade paa Krigstog underholdtes ved Plyndring paa Fjendens Bekostning. Her skulde de ikke blot udrustes, men helt og holdent forsynes og ernæres hjemme. Forplejningsvæsen i moderne Forstand var i sin Barndom. Ikke blot de enkelte Landskaber, men Styrelsen selv overvældedes og stod raadvild og magtesløs overfor de uhyre Krav. Nye Spørgsmaal rejste sig. Skulde Dronningen maaske endogsaa underholde de frivillige tillands og tilvands? Og hvis det skortede — og det maatte nødvendigvis komme til at skorte — hvor skulde man saa helst spare? Hvilket Værn var med andre Ord det uundværligste, Søværnet eller Landværnet? Afhang Englands Skæbne til sy-

vende og sidst mest af Flaadens eller af Hærens tilstrækkelige Forsyning med Føde, Krudt og Kugler?

Ingen kunde have besvaret disse Spørgsmaal og løst disse Opgaver helt fyldestgørende. Dronning Elisabeths Styrelse lod meget tilbage at ønske. Og her som saa ofte vokser Fejlene i Størrelse, jo mindre et Felt man overseer. Det var saaledes næsten utaalelige Kaar, der blev Hovedflaaden ved Plymouth til Del. Med Krudt og Kugler var hvert Skib kun forsynet til højt regnet halvanden Dags Fægtning. Med Proviant forsynedes de stadigt kun i sidste Øjeblik og for kort Tid ad Gangen, saa at længere Togt umuliggjordes. Dronningens Styrelse tog sig ud som en karrig Husmoders, der kun delte ud i smaa Portioner og forresten holdt alting aflaaset. Folkene sultede. De enedes godvilligt om at være seks om fire Mands Kost. Da Forsendingen for en Maaned endelig kom den 23. Juni 1588, var der ingen, der knyede til, at den skulde holde ud i seks Uger. Men da Øllet viste sig saa surt og fordærvet, at Mandskabet fik Blodgang og døde i Mængde, harmedes baade Overadmiral og Viceadmiral, Howard og Drake. Paa egen Haand anskaffede de Vin og Salep til de syge og reddede deres Mandskab. Siden droges de skarpt til Ansvar af Dronningen for denne Overskridelse. Lord Howard svarede stolt ved at betale det hele af sin egen Lomme. Man kan fælde forskellig Dom om Dronningens skrappe Styrelse, om hvor Grænsen laa mellem nødvendig Omsigt og karrig Smaalighed. I een Følelse maa alle mødes: Beundring for de Mænd, der under saadanne Vilkaar troligt holdt ud, syge, slunkne og sparende paa Krudtet sejgt tilkæmped sig Sejren.

11

Det havde været et forrygende Vejr i det første Halvaar 1588, med Storm saa uafbrudt som ikke i Mands Minde. Da Flaaden paany laa samlet ved Plymouth, kunde man daglig vente Spanierne. Lord Howard (Fig. 26) turde under disse Forhold ikke

gaa ind med de større Skibe i Plymouths Havn for ikke at overraskes og muligt indespærres. Han maatte ligge ude i den svære



Fig, 26. Charles Howard, Jarl af Nottingham, † 1624.
(Maleri tilh. Jarlen af Verulam.)

Søgang „dansende saa lystigt som den ivrigste Danser ved Hoffet". Her viste det sig ret, hvor trofast Admiral Hawkins havde sørget for Skibene. Intet Havari af nogen Art, alting af bedste Slags.

Men da Tiden gik, og det blev Juli Maaned uden at Fjenden kom, begyndte saa vel Lord Howard som Frans Drake at blive betænkelige. Det var den 23. Juni Flaaden fik sin sidste Proviantforsyning, kun gyldig for en Maaned. Sæt, at Philip II kendte deres Tilstand! Maaske ligefrem ventede med at komme, indtil de ikke havde en Bid Brød mere ombord eller kunde optage en længere Kamp i Kanalen. Drake huskede paa sit Togt ifjor til Cadiz. Var det ikke meget bedre at gaa ned til Spanien og forsyne hele Flaaden paa Philip II's Bekostning? Lord Howard var let at lokke. Drakes Forslag sejrede. I Begyndelsen af Juli Maaned stod de paa egen Risiko med alle deres Skibe, ialt 82, store og smaa, sydefter, ned imod Spanien.

De kom ikke længere end til Bretagnes Nordvestpunkt, Ushant, som de kaldte det. Her sprang Vinden, der tidligere havde været dem gunstig, om og blev stik imod. De kunde maaske nok med deres gode Sejlere have knebet Vinden og krydset ned. Men Ansvaret for det hele dristige Foretagende voksede nu i en uhyggelig Grad. Det laa jo nær at tænke sig, at Spanierne vilde benytte denne gunstige Vind til at løbe ud. Hvis de useete af Englænderne slap forbi, laa Kanalen aaben, England blottet for Søforsvar, prisgiven Fjenden. — Lord Howard og alle hans 82 Skibe gik for den gunstige Søndenvind atter tilbage til deres Post ved Plymouth.

Det var et stort Held for Englænderne. Thi, som vi veed, havde Hertugen af Medina Sidonia ganske rigtig benyttet sig af Medbøren og var allerede den 14. Juli paa Højden af Ushant. Da han efter den voldsomme Storm, her, hvor han mistede fem af sine bedste Skibe, atter havde faaet Flaaden samlet, stod han ind i Kanalen. I Dagbrækningen den 20. Juli var han i Læ af Englands Sydspids Kap Lizard (Fig. 27). Af en engelsk Fisker, som han fangede, fik han at vide, at den engelske Flaade havde været nede ad Spanien til, men var vendt hjem; og, da man nu ikke længere ventede Angreb iaar, laa den under Aftakling i Plymouths Havn. Denne Nyhed gjorde i et Nu Medina Sidonia lige saa ulydig, som Lord Howard nys havde været.

Philip II's klare og bestemte Befaling lød paa, at den spanske



Fig. 27. Kap Lizard.
(Efter Maleri af Vilhelm Melbye.)

Flaade skulde, idet den gik igennem Kanalen, holde sig saa nær som muligt til den franske Kyst og uden at indlade sig i Kamp med den engelske Flaade eller spilde Tid paa at vinde smaa Fordele, straks søge op til Hovedmaalet, Farvandet mellem Dünkirken og England. Naar dette i en Haandevending var renset for engelske og hollandske Skibe, skulde den spanske Flaade i Forening med Hertugen af Parmas fladbundede Førselsskibe hurtigst muligt styre over til Themsens Munding og landsætte hele den spanske Hær — baade Hertugen af Parmas og de Soldater, som var ombord paa Orlogsflaaden — for at man i eet afgørende Slag kunde erobre London og dermed England.

Denne Ordre var ikke til at tage fejl af. Men den Nyhed, man nu havde opsnappet, fristede til at handle efter Konduite. Det vilde ligefrem være uforsvarligt ikke at benytte saa gunstig en Lejlighed. Ved at angribe og tilintetgøre den værgeløse engelske Flaade i Plymouths Havn kunde Medina Sidonia uden at spilde synderlig Tid sikre sig mod Angreb til Søs for Resten af Togtet og desuden give Englænderne passende Gengæld for Tilintetgørelsen ifjor af Skibene i Cadiz' Havn. I en Hast sammenkaldtes der et Krigsraad, hvor det besluttedes snarest muligt at overrumple Flaaden i Plymouth.

Da de spanske øverstbefalende var samlede paa Medina Sidonias Admiralskib til denne Beslutning, anede de ikke, hvor lidet Betegnelsen „Overrumpling" passede til, hvad de havde for. Allerede om Aftenen forud var den spanske Flaade bleven seet af en skotsk Fribytter Fleming, der laa paa Lur efter spanske Koffardimænd. Øjeblikkelig havde han sat alle Sejl til og var ilet til Plymouth for at melde det. Førend Spanierne havde faaet Kap Lizard i Sigte, og ret vidste, hvor de var, havde alle Hænder om Natten haft travlt paa den engelske Flaade med at varpe den ud i Slagstilling og gøre alt klart til at modtage dem. Bavnerne var blevne tændte en efter en langs Kysten og op til London. Ilbud var sprængte med Ordrer. Medens de spanske Chefer holdt hemmeligt Raad i Medina Sidonias Kahyt, spredtes Nyheden viden om Land, Fragtmænd og Kroværter forhandlede

den allerede paa Londoner Vejen, Afdelinger ilede til Kysten og til Lejren ved Tilbury. Hele England rustede sig.

Forsaavidt var Medina Sidonias Overrumpling mislykket. Men hvad mere var, det stod slet ikke længere i hans Magt, selv om han havde villet det, at være Philip II's Ordre lydig og gaa uden Kamp til Dünkirken. Lord Howard var fast bestemt paa at tvinge ham til Kamp. Under de fortvivlede Forhold paa Flaaden i Plymouth, hvor man nu kun havde Proviant for en Uge tilbage og Krudt og Kugler til een Dags Kamp, var der intet Valg. Det var et Glædesbudskab med Et at faa Udsigt til Slag straks istedenfor Udhungring.

Og dog var det en egen Følelse at faa Vished om Fjendens Overmagt. En Fiskerbaad, som Medina Sidonia om Morgenen forgæves havde jaget, førend han fik fanget den anden føromtalte, bragte Bud til Lord Howard om Fjendens Styrke. 150 Skibe havde Fiskeren talt, lutter Kæmpeskibe, alt hvad han saae. Det samme Tal bekræftedes af Udkigsmændene ovre paa den store Halvø, der dækker Plymouth Sund og Red mod Vest og ender i Forbjerget Rame Head. Klokken tre Eftermiddag fik de tydeligt Blik paa den spanske Flaade under Opsejling. De talte 150 Sejlere, nogle smaa, men de fleste store. I Tal var Spanierne saaledes dobbelt saa mange som Englænderne; i Størrelse dem mangedobbelt overlegne.

Denne den spanske Flaades Opsejling Lørdag Eftermiddag den 20. Juli 1588 beskrives af alle, Venner og Fjender, som det mest storladne Syn, nogen til Søs havde været Vidne til. Tusinder af kyndige Øjne fulgte det fra Skib som fra Landjord. Flaaden var ordnet i Halvmaaneform og spændte fra Fløj til Fløj over flere Sømil. For mild Brise, i klart Vejr, for fulde Sejl gik det fremad. De vældige Skrog synede dobbelt med de høje Forkasteller, delte i mange Stokværk, afstregede af aabne Kanonporte, og de skinnende Gallionsfigurer i Stævnen. Datidens Skibsform, som her var drevet til sin Yderlighed, med højt for og agter, dertil Bugsprydet, ikke som senere blot skraatliggende som en fældet Landse, men midtvejs knækket over og rejst som en ny fjerde Mast med Raasejl og Vimpel — alt bidrog

til at give dem Udseende af kæmpemæssige Svaner, der med spændte Vinger og hvæsende Hoved brusede fremad. Deres uhyre Størrelse gav dem et fremmed, forfærdeligt Præg. Det var som de vældige Fregatfugle, om hvilke Sømænd, der havde færdedes i Sydhavet, fortalte saa eventyrlige Historier. Og alle brød de paa mod samme Maal: for i samlet Flok at overvælde den lille Skare engelske Maager og Terner, der laa omme bag Pynten.

Det blev Aften, inden Medina Sidonia naaede omkring Rame Head og fik Indblik i Plymouth Sund. Der laa de alle de engelske Skibe i Skumringen, ikke, som han havde ventet, fjærnt gemte og halvt aftaklede inde i Havnen, men kampklare i Række ude ved aaben Sø. Det var anderledes end paaregnet. Men der kunde ikke være Tvivl om, hvad der burde gøres. Det var for mørkt nu til at begynde Slag i det snævre Vand. Derfor skulde man foreløbig blot lukke Sundet for Natten, trække Kanonrækkernes Jærnlænker for, og saa Søndag Morgen med samlet Overmagt overvælde og tilintetgøre den indespærrede Flok. Fra Admiralskibet signaliseredes derfor: „Læg bi for Natten! Klar til almindelig Kamp ved Daggry“!

12

Natten var skyfuld og mørk. Først omkring Klokken to klarede det op, og Maanen kom frem. Den var svagt lysende, nær ved sidste Kvartér. Men den lyste dog tilstrækkeligt til at vise Spanierne, hvad der i Mellemtiden var foregaaet. En 60—70 Skibe var smuttet ud bagved dem og krydsede nu vestligt for dem i Kanonskuds Afstand. Det blev Vindstille til Morgen. Spanierne fik god Tid til at betragte den lille Fjende, der underligt nok ikke havde benyttet Lejligheden til at løbe sin Vej, men laa der endnu. Desbedre. Det meste var Smaafartøjer, Koffardi-Pøjt, hvoraf en ordentlig Gallion maatte kunne magte et Dusin. Men der var ogsaa enkelte store Skibe imellem, dog knap en

halv Snes. Underlige saae flere af disse ud. De var ikke høje for og agter, to svømmende Stormtaarne som Spaniernes, skikkede til at kaste Entredræg ud og overmande enhver, som de slog Klo i. De var skarptbyggede, langkølede, lave og langstrakte, som svømmende, smalle Favnestykker. Under Entring maatte man fra en spansk Gallions For- og Agterkastel kunne skyde hver en Mand ned paa det lave øverste Dæk, førend det kom til Haandkamp.

Denne hidtil ukendte Art Skibe — Forbillederne for en senere Tids — var bygget efter Forslag af Hawkins. Søværns-Udvalget af 1583, hvori baade Lord Howard, Frans Drake og Frobisher havde haft Sæde, havde vel anbefalet Bygningen af dem. Men gamle Sømænd havde rystet paa Hovedet ad dem og paastaaet, at de var for spinkle og stive til at føre Sejl, og i rum Sø vilde de bestandig dukke Forstavnen under Vandet. Dronningen havde betalt dem i dyre Domme, men af Frygt for, at de ikke skulde kunne staa deres Prøve, hidtil kun ladet dem ligge fortøjede i Themsens Munding. Nu var de her alle fem for første Gang. Større end alle de andre Skibe i Flaaden gav de denne dens Præg. „Arken“ og „Victory“ var paa 800 Tons, „Bjørnen“ og „Elisabeth Jonas“ paa 900, „Triumf“ paa 1000 Tons. Lord Howards Admiralflag vajede paa „Arken“ (Fig. 28), Frans Drakes paa „Triumf“.

Kl. 8 Søndag Morgen blæste det op med en let Brise, der gik over til en frisk Vestenvind. Den spanske Flaade satte Sejl op og forsøgte at komme Fjenden ind paa Livet for at entre. Men det var ingen let Sag at faa de høje Skrog drejede op mod Vinden. Medens de laa og forsøgte herpaa løb Lord Howard med „Arken“ og tre andre engelske Skibe langs med hele den spanske Flaades bageste Linje og gav hver Gallion langskibs ind det glatte Lag. Derpaa vendte han tilbage og gentog samme Manøvre. Den spanske Gallion „Sanct Matthæus“ fik drejet op for Vinden og indbød Howard til Nærkamp med Entring. Han svarede blot med at give den af Bredsiden endnu engang. Gallionen „Rata“ forsøgte at lægge sig i Vejen for „Arken“. Denne syntes at gaa lige paa, men svingede pludseligt forbi, gav „Sct. Matthæus“

endnu et glat Lag og var borte fra dem begge. Kort efter var hele den engelske Flaade i Kamp med Fjenden paa samme Vis.

Spanierne var i lige Grad forbavsede og lammede ved denne Kampmaade. De engelske Skibe sejlede langt lettere og hurtigere end deres. Ingen kunde løbe dem op, endsige gribe dem. Og samtidigt fyrede de fire Skud for hver et af Spaniernes. Det engelske Skyts forekom dem at være deres langt overlegent. Og med Rette. Thi dels var Betjeningen bedre indøvet, dels var de

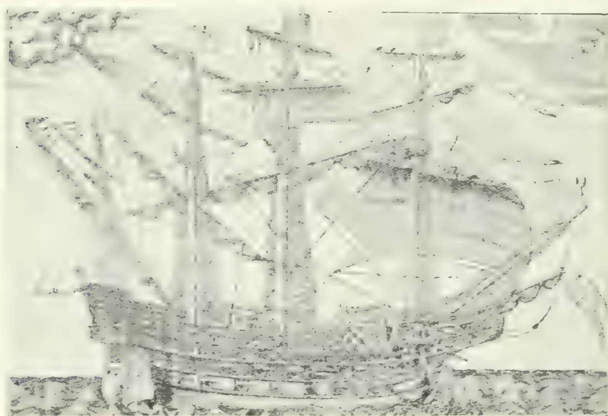


Fig. 28. „Arken“, Lord Howards Flagskib, i Kampen mod „den uovervindelige Flaade“.

engelske Kanoner baade flere i Tal og af sværere Kaliber end de spanske. Medens en spansk Galion paa 11—1200 Tons kun førte 41 Kanoner, hvoraf de tre største var 33-Pundigere, saa førte f. Eks. Lord Howards Flagskib „Arken“, der dog kun var paa 800 Tons, ialt 55 Kanoner, og af disse var fire 60-Pundigere og fire 33-Pundigere. Et glat Lag fra den hele Bredside udskød fra en Galion kun en Vægt af 195 Pund, men fra „Arken“ 377 Pund. Det var to helt forskellige Kampmaader, der her mødtes. De spanske Galioner var Dobbeltkasteller, svømmende Stormtaarne, rede til Entring. De store engelske Skibe var Sejlere med Skyts.

Kampen varede ved til langt op paa Dagen. Bestandigt det samme Udfald: ingen Mulighed for Entring. Spaniernes Kugler, der gik mod Vinden, gik tillige i Reglen for højt uden at ramme Skroget. Let forklarligt. Thi de spanske Kanonporte var ikke Luger, men kun Huller, tilpas for en Kanonmunding. Sligt var ypperligt til, under Entring, at hindre Folk i at krybe ind, men afskar ogsaa fra at rette Kanonen nedefter mod et lavere Skibsskrog. De engelske Skud derimod, fra de aabne Porte, der tillod frit Sigte, gjorde stor Virkning. „Sankt Juan", Flagskibet fra Biscaya f. Eks., havde Mesanmasten gennemskudt paa to Steder, mange Stænger skudt over, Chefen saaret, femten Mand dræbt. — Der var intet andet at gøre. Medina Sidonia signalerede: „Sejl op ad Kanalen! Afdelingen „Biscaya" danner Bagtroppen".

Slaget var endt. Spanierne trak sig tilbage. Men Lord Howard var fast bestemt paa at forfølge dem. Han afsendte et af sine hurtigste Skibe for at løbe dem forbi og melde Lord Seymour oppe ved Dünkirken, hvorledes alt var gaaet. Et Ilbud sendtes i Land for at bønfalde Dronningen om mere Krudt og Kugler. Selv fulgte han lige i Hælene paa den spanske Bagtrop, sparende paa Krudtet, men dog fyrende af og til for at holde dem i Aande. Frans Drake og hans private Skibe løb langs Siden af den spanske Kolonne i Haab om at kunne afskære enkelte Skibe, der syntes ikke at kunne holde Trop.

Vinden tog til, det blæste henad Aften op til en halv Storm. Søen rullede stærkt. Det kneb for Spanierne at holde Rækkerne. Da Mørket faldt paa, løb i Afdelingen „Andalusien" en stor Galion paa 1200 Tons imod en anden. Bugsprydet knak, Formasten gik overbord, og hæmmet i Farten af alt dette Slæb sakkede Galionen agter ud. Det var Pedro de Valdez' Flagskib, hvem dette Uheld var hændet. Selv var han en særdeles flink Sømand og den eneste spanske Skibschef, der var fuldt kendt med Kanalen. Han fyrede Nødskud. To Galejer kom hen for at tage ham paa Slæb. Men Søen var saa høj, at Slæbetovene sprang. Medina Sidonia sendte Baad ud for at redde idetmindste Don Pedro selv, der var uundværlig. Men han nægtede at forlade sit Skib.

Han blev da overladt til sin Skæbne og drev af. I Nattemørket kom Lord Howard forbi. Han troede Skibet var Vrag og forladt og mente derfor ikke for dets Skyld at burde stoppe op i Forfølgelsen. Et Londoner-Frivilligskib fulgte efter. Det opdagede Havaristen og holdt sig til Midnat paa Siden deraf, fyrende Skud paa Skud, saavidt den høje Sø tillod. Da Dagen brød frem, fik Frans Drake, der var holdt inde med at jage, Øje paa det. Han ilede til, og Don Pedro maatte stryge Flaget. Skib og Mandskab førtes til Fiskerlejet Brixham, medens Frans Drake selv — med Don Pedro og de andre fangne Officerer ombord — skyndte sig efter Lord Howard. Inde i Brixham opdagede man i det tagne Skib ikke blot Tønder fyldte med Dukater, men mange Fade med Krudt. Lejets flinkeste Sejler, Fiskerfartøjet „Raabuk“ pilede afsted efter Flaaden med det kærkomne Bytte.

Endnu et Uheld ramte Spanierne denne Nat. Ombord i Bagtroppens Flagskib, „Sankt Juan“, der med udmærket Tapperhed havde deltaget i Dagens Kamp, skændtes Officererne, da den saarede Chef var bragt fra Borde, om Grunden til Slagets daarlige Udfald. Kaptajnen blev heftig og tildelte Overkanonéren et Slag. Denne, en Tysker, blev rasende herover, kastede en brændende Lunte i en Krudttønde og sprang selv gennem en aaben Kanonport i Søen. Virkningen var voldsom. Dækket fløj i Luften fra Stævn til Spejl og et Par Hundrede Mand med det. Men Skibet selv var saa solidt bygget, at det ikke sprængtes, men flød endnu og Masterne stod. Medina Sidonia, der havde seet Flammeskæret, sendte Baade tilhjælp, der reddede Resten af Mandskabet. Skroget selv lod man drive. Ved Daggry blev det nøjere undersøgt af Englænderne. Til deres Glæde fandt de i Bunden ikke blot Pengefustager, men Tønder med Krudt, der havde holdt sig.

Om Morgenen den 22. Juli lagde Vinden sig. Det blev klart Vejr med en let Brise fra Øst. Spanierne havde nu Fordelen, hvis de vilde angribe. Derfor holdt Lord Howard sig tre, fire Sømil fra dem. Medina Sidonia udlagde dette som Frygt og følte sig lettet. Foreløbigt nøjedes han hermed og gav sine trætte Folk Pusterum. Selv skrev han til Hertugen af Parma og bad ham

indstændigt om at sende ham Lodser, da han ikke kendte Kysten eller vidste sikkert, hvor han befandt sig.

Det er en gammel Erfaring hos Fiskerne i Kanalen, at Vinden om Sommeren gærne drejer sig Døgnet rundt med Solen. Om Morgenen blæser den som oftest frisk nordost, drejer sig ved Middag til sønden, om Eftermiddagen til Sydvest. Mod Solnedgang stiller den af og rejser sig i Nattens Løb fra Nord. I Overensstemmelse hermed fortsatte begge Flaader Mandag Eftermiddag atter Vejen for vestlig Vind. Men Tirsdag Morgen den 23. Juli holdt Lord Howard sig atter paa Afstand, da Vinden nu var Fjenden gunstig. Medina Sidonia udlagde dette paany som Frygt og sejlede ned imod ham for at tilbyde Slag. Lord Howard undveg Kamp og trak sig længere ned ad Kanalen. Medina Sidonia, der opfattede dette som Flugt, gav Ordre til at forfølge, og for frisk Sydost stod nu de svære Galioner afsted efter Fjenden. Alle sejlede de tungt, men dog med Forskel i Hurtighed. Galionen „Sankt Markus" var flere Sømil forud for de andre, da Eftermiddagen kom og med den Vinden fra Sydvest.

Lord Howard vendte tilbage, og i Flok angreb de nu den enlige Galion. „Sankt Markus" kæmpede med største Tapperhed i halvanden Time. Saa var Lord Howards Krudt, efter at han havde fyret 500 Skud, opbrugt. „Raabukken" fra Brixham var endnu ikke naaet ham med det spanske Krudt til Forstærkning. Saa nødigt han vilde, maatte han altsaa, tilmed da den spanske Bagtrop nu var kommen nær, atter opgive Kampen. Medina Sidonia udlagde dette hans Tilbagetog som Bevis for, at en eneste Galion havde kunnet magte hele den engelske Flaade. Spaniernes Selvtillid voksede atter.

13

Rygtet om, at den uovervindelige Flaade var i Kanalen, havde bredt sig og øvet sin Virkning over hele England. Ud strømmede Frivillige af Englands bedste Slægter i Smakker og Skuder for at tilbyde deres Hjælp. Medina Sidonia talte Tirsdag Efter-

middag til sin Forbavselse Hundrede af smaa Sejlere, der kom fra Land, og Tallet voksede stadigt. Afgørende var denne Hjælp ikke. Den bragte kun Mod og Mad til Lord Howards medtagne Mandskab, opflammede det ved Følelsen af, at hele England fulgte det. Men det ene fornødne manglede endnu: Krudt, Krudt og Kugler.

Endnu hele Onsdag den 24. Juli maatte Lord Howard lade sig byde Skud uden at kunne svare. Saa endelig om Natten kom den saa længselsfuldt ventede Forsyning. Torsdag Morgen den 25. var Lord Howard en rig Mand: nok af Krudt og Kugler til en hel Dags Fægtning. Det maatte benyttes. Natten havde været mørk og stille. Men ved Daggry saa Spanierne, at Fjenden ikke havde ligget ledig. To af de spanske Proviant-Skibe slæbtes afsted af engelske Storbaade. Det begyndte at blæse op. Øjeblikkeligt satte nogle af Bagtroppens største Skibe Sejl op for at jage Røverne. Herved blev der et Hul i Bagtroppens Linjer. Man kunde gennem dette se ind i Flaadeflokken, se lige ind paa „Sankt Martin", der laa derinde med Medina Sidonias Admiralflag paa Fortoppen. Dette var mer end Lord Howard kunde døje. Han maatte derind.

Med „Arken" i Spidsen, fulgt af „Bjørnen", „Elisabeth Jonas" og „Victory", Flaadens bedste Skibe, hvert ført af en af hans nærmeste Slægtninge, gik han lige midt ind i Flokken og gav saa vidt muligt hver Galion, han passerede, det glatte Lag. Det lykkedes ham ikke at komme i Kamp med Medina Sidonia selv. Den flinke spanske Admiral Oquendo, der ogsaa i Kampen ved Plymouth havde aflagt Beviser paa Snarraadighed, opdagede Faren og løb ned foran „Arken", da denne nærmede sig sit Maal. Følgen blev et Sammenstød, hvorved et Par Mand dræbtes i „Arkens" Forstavn. Den klarede sig vel for denne nye Fjende, men det viste sig nu, at den havde svært ved at dreje til Vinden igen, da dens Ror havde lidt Skade. En hel Del Galioner kom til for at spærre den inde og entre den; men hurtigt fik Lord Howard sine Baade ud og varpede sit Skib i Stilling. Just som de mente „Arken" fangen, fyldtes atter dens Sejl, og hurtigt og let smuttede den ud iblandt dem. Spanierne var forbavsede over

denne Manøvre-Færdighed. Et spansk Øjenvidne skrev saaledes: „Skøndt de hurtigste Skibe i hele vor Flaade forfulgte den, tog de sig ud, sammenlignet med den, som laa de for Anker“.

Kampen (Fig. 29) varede endnu flere Timer og endte uden Resultat, forsaavidt ingen af Parterne mistede noget Skib. Men iøvrigt var Udfaldet højst forskelligt. Englænderne havde saa godt som intet lidt, da Spanierne ogsaa denne Gang skød slet og langsomt. Derimod havde de engelske Kugler gjort forfærdelig Virkning. Ikke blot havde de spanske Skibe lidt meget paa Rigning og Skrog. Men hvad der var det værste: de skudsikre Rum havde ikke vist sig hensigtssvarende. Lord Howard havde ikke sparet paa Krudtet, og hans Kugler var derfor gaaet lige igennem de fire, fem Fods Plankevægge. Soldaterne, der var anbragte herinde i formentlig sikre Rum, havde lidt utroligt. Kugler og endnu mere Splinter fra de tykke Vægge havde slaaet ned iblandt dem, dræbt og saaret en Mængde. Spanierne var forfærdede over Englændernes utrættelige Skyden og lette Sejlads. Deres egen Ammunition var nu næsten helt sluppet op. Medina Sidonia besluttede ikke mere at indlade sig i Kamp, men skyndsomst sejle til Hertugen af Parma. Han sendte nok et Ilbud forud til denne med Bøn om uopholdeligt at sende ham to Skibsladninger Krudt og Kugler imøde. — Saa saare Vinden tillod det, stod derpaa den spanske Flaade i sluttet Skare videre mod nordost.

Fem Døgn havde nu dette mærkelige Skuespil varet, saa vidt forskelligt fra, hvad man rundt i Evropa havde drømt om. Med glad Forbavselse havde man fra engelsk Kyst været Vidne til dette Syn, saa utroligt og dog saa hjemligt. Thi hvad andet var det, der var foregaaet derude paa Søen, end det der dagligdags skete paa Landjorden: Vogterhundene drev Fælledens Flok afsted; lette i Vendingen, væk, naar Hornene vendtes til, men bestandigt bagefter og bidende i Bagbenene, saa at selv de mest uvane Tyre maatte vige.

Fredag den 26. Juli ophørte denne Jagt, Parterne skiltes ad. Spanierne gik tæt ind til fransk Kyst, Lord Howard gik til Dover. Han forudsaae med Grund, at en afgørende Kamp nu forestod,



Fig. 29. Kamp i Kanalen den 25. Juli 1588 mellem fire engelske Skibe og den spanske Flaade.
(Efter et vævet Tapet, der tidligere har hængt i Overhuset.)

og han maatte have tilstrækkeligt Krudt og Kugler hertil. Provianten truede ligeledes med at slippe op. Det var kun knap Trøst, han fik derinde. Den fra Spanierne tagne Ammunition laa ganske rigtig i Havnen. Efter højere Ordre var den først bleven bragt hertil, eftertalt og hver Tønde Krudt, Jærn- og Stenkugler opført paa Regnskab af Frygt for Dronningens skrappe Kontrol. Fæstningens Kommandant, Jarlen af Sussex, overgav ham desuden — vistnok med Fare for sit Liv, hvis uheldige Følger heraf skulde opstaa — alt det Krudt, han selv havde inde. Proviant var der derimod ikke at faa. Skibene, der skulde bringe den, laa ikke dèr. Maaske var de gaaede til Themsens Munding. Nedtrykt vendte Lord Howard Fredag Aften tilbage til sin Post, vestligt for den spanske Flaade.

Og han havde Grund til at være nedslagen. Alt, hvad han havde at raade over, var: Krudt og Kugler for en Dags Kamp endnu og Proviant, der vilde slippe op i Begyndelsen af næste Uge. Fjenden laa i temmelig uangribelig Stilling, dækket mod Landsiden, og bestandigt nærmere kom han sit Maal: Foreningen med Hertugen af Parma. Saaledes gik hele Lørdag. Om Søndagen den 28. naaede man ind i Strædet ved Calais, hvor Lord Seymours Flaade, der havde passet paa Hertugen af Parma, sluttede sig til den engelske Hovedflaade. Lord Seymour kunde melde, at der laa 40 engelske frivillige Skibe i Themsmundingen. Men hvad kunde det altsammen hjælpe, naar den nøgne Sandhed var, at hele Flaaden blot efter en Dags Kamp og senest i næste Uge vilde være ubrugbar af Mangel paa Ammunition og Føde?

Lord Howard sendte Bud paa Bud til London og fik det tomme Svar tilbage: „hvormeget han behøvede?“ Men privat kunde Buddene meddele, at den spanske Flaades Komme havde brudt Londoner Købmændenes Tillid. Dronningen kunde intet mere skaffe, og Købmændene vilde med den nære Udsigt for Øje til at blive spanske Undersaatter ikke borge hende en Shilling. Om end Rygtet her løj, var dog Sandheden tomhændet. Og Lord Howard selv endelig, hvad havde han egentlig udrettet? Han havde ikke været i Stand til at spærre den spanske Flaade Vejen gennem Kanalen. Hvor skulde han da kunne vente, til-

med naar den var bleven forstærket, at kunne spærre den Vejen over Strædet?

Var Udsigterne saaledes mørke, Haabet ringe ombord paa den engelske Flaade, saa stillede alt sig endnu sortere for Spanierne, i Land som ombord. Hertugen af Parma havde lidt af samme Ulemper som hans engelske Genboere: Mangel paa Penge, Proviant og Ammunition. Hans ubetalte, forsultne Hær havde truet med at ville gaa fra hinanden. Den var kun bleven holdt sammen ved Løftet om, at den ventede Flaade bragte Overflod med sig af alt, hvad de havde maattet savne. Og nu var Flaaden kommen. Ikke som Befrier og Sejrherre, men halvt som Flygtning. Dens eneste Bud havde været: send os hurtigst muligt Ammunition, som vi savner!

Værst tog Forholdene sig dog ud for Medina Sidonia. Han laa nu paa Calais' Red, omsværmet af den engelske Flaade. Samme Nat, han kom der, stjal hans franske Lodser en Jolle, og flygtede fra ham til Vliessingen. Han vidste hverken ud eller ind om Farvandene, laa for Vind og Vove, uden Havn at tye ind i, med næsten opbrugt Ammunition. Hertugen af Parma, paa hvem han havde haabet, kunde ikke hjælpe ham. Han kunde ikke sende ham Ammunition, ikke sende ham 50 Kanonbaade, som han bad om, til at drive Englænderne bort, end mindre selv komme.

Simplest udtrykt var Vanskeligheden for Spanierne den, at Flaade og Landgangs-Hær ikke kunde komme i Forbindelse med hinanden. F l a a d e n h a v d e i n g e n H a v n a t t y e i n d i. Calais var fransk. Dünkirken, hvortil man endnu ikke var naaet, var meget for lille. Vliessingen, der havde kunnet rumme alle tre Parter: Orlogsflaade, Førselsflaade og Landgangshær, var i de oprørske Hollænderes Hænder. Og H e r t u g e n a f P a r m a k u n d e i k k e k o m m e u d t i l F l a a d e n. Han havde jo kun de fladbundede Førselsfartøjer til sin Raadighed. Men at vove Hæren ud i disse fra forskellige Havne langs Kysten for at støde til Orlogsflaaden vilde være vanvittig Ofring af Menneskeliv. Gjorde de talrige engelske Skibe deres Pligt, skulde ikke mange af disse ubeskyttede Pramme naa ud til deres Maal. Og selv

om nogle af dem virkelig naaede dertil, var de herude saa langt fra i Sikring, at de her tværtimod under Søkamp maatte siges helt at være prisgivne. — To vældige Krigsmagter var med uhyre Anstrengelser skaffede til Veje og bragte i Nærheden af hinanden. Der manglede blot det sidste Led i Forbindelsen, for at de kunde samvirke. Vliessingen! Vliessingen!

Man har haft ondt ved at fatte, hvor afgørende denne Mangel var, og søgt at tyde Udfaldet ud fra skjulte Aarsager. Man har gættet paa personlige Rivninger mellem Medina Sidonia og Hertugen af Parma som Grunden til, at disse to Mænd ikke vilde samvirke. I England har man antaget, at Dronning Elisabeth just i dette skæbnesvangre Øjeblik skulde have grebet ind og lammet Hertugen af Parmas Daadskraft ved at tilbyde ham Arabella Stuarts Haand og hermed mulig Udsigt til Englands Trone. Hvormeget der heraf er sandt faar staa hen. Vist er det, at Begivenhedernes Gang er forklarlig selv dette foruden.

14

Søndag Eftermiddag Kl. 5 den 28. Juli holdt Lord Howard Krigsraad i sin Kahyt ombord paa „Arken". Alle den engelske Flaades dygtigste Mænd var tilstede: Lord Seymour, Frans Drake, Frobisher, Hawkins o. s. v. Spørgsmaalet var, hvad der var at gøre under disse mere og mere fortvivlede Forhold. At foretage et nyt Angreb som det, Lord Howard havde udført sidste Torsdag, maatte ansees for ganske unyttigt. Englænderne anede jo ikke, hvor voldsom Virkningen af deres Skud havde været i de spanske Skibes Indre, ikke heller, at Spanierne var langt fattigere paa Krudt og Kugler end de selv. Man blev da enig om at forsøge ved Hjælp af Brandere at drive den spanske Flaade ud i Kanalen igen. En af Deltagerne i Krigsraadet tilbød at løbe over til Dover og hente nogle dertil brugelige gamle Skrog. Men der var ingen Tid at spilde. Iblandt de frivillige Skibe fandtes der mange, der næppe vilde gøre Nytte i Slag,

men var som skabte til dette Brug. Man udvalgte da otte. Master og hele Rigning blev skyndsomst indsmurt med Beg, Skibene fyldte med brændbart Stof. Mandskabet tilbød selv at bringe dem paa Plads, hejse Sejlene, surre Roret fast, tænde dem og lade dem drive.

Natten mellem Søndag og Mandag var skyet og mørk. Maanen, der var i Slutningen af sidste Kvartér, vilde ikke vise sig før Morgen. Tidevandet satte ved Midnat Strømmen fra den engelske Flaade lige ned paa den spanske, der laa tæt pakket. Enkelte, afbrudte, sukkende Vindstød fra Sydvest spaaede, at Storm var i Vente. Da Natklokken paa de spanske Skibe havde ringet tolv, og Hvermand ombord undtagen Vagterne sov, skimtedes der dunkle, ubestemte Masser, som syntes langsomt at drive ned mod Galionernes tætteste Klynge. Men lige med Et skød de Lyn. Løbende Ildskrift tegnede i et Nu Master, Tovværk, Sejl og Skrog i Brand, flammende Baal, der truede den spanske Flaade med Undergang. Alle kom paa Benene. Paa de af Søvnen pludselig opskræmte virkede Synet og Faren dobbelt betagende. Enhver vidste, hvorledes for tre Aar siden blot en enkelt saadan Brander, drivende ned ad Schelden, havde sprængt den spanske Spærringsbro for Antwerpen og dræbt 800 Spaniere, der stod derpaa. Her var otte saadanne Helvedesmaskiner og lige ind paa Livet af den samlede Flaade.

Koldblodig Omtanke vilde maaske først have søgt ved Hjælp af udsatte Baade at varpe de farlige Gæster til Side, ud af Strømlinjen. Men Øjeblikkene var kostbare. Frygt drev paa og krævede voldsom Forholdsregel. Fra Medina Sidonias Admiralskib „Sankt Martin“ lød Signalskudet: „Kap Ankerne og staa til Søs!“ Dette ene Skud afgjorde 30,000 tapre Mænds, den største Flaades, hele det spanske Verdensherredømmes Skæbne.

Under høje Raab og Forvirring, men belyst og hjulpet af Skæret fra de brændende Fartøjer blev Befalingen efterkommet. Hvert Skib kappede sine to svære Ankertove — kun de allerfærreste ejede endnu et lille tredje Bianker — afmærkede saa godt det i Skyndingen lod sig gøre, hvor de to store Ankere efterlodes, satte Sejl til og hastede væk. Det lykkedes alle de

nærmeste at komme vel afsted ud paa aabent Vand. Først seks Sømil ude lagde de atter bi. Det var Planen ved Daggry at vende tilbage, optage Ankerne og paany indtage den gamle Ankerplads.

Fra engelsk Side havde man naturligvis med største Opmærksomhed fulgt alt, hvad der foregik. Efter Aftale skulde Flaaden, delt i to Halvdele, benytte sig af Fordelene. Den ene Halvdel under Frans Drake skulde staa til Søs efter de flygtende og ikke unde dem Ro. Den anden Halvdel under Lord Howard skulde gaa langs Kysten og drive Efternølerne blandt de spanske Skibe enten imod Branderne eller ind paa Grund.

Ved Daggry fik Lord Howard Øje paa en stor spansk Galej, der stod fast paa Barren ved Calais. Et Ankertov havde viklet sig om dens Ror, saa at det ikke længer lystrede. Flodtiden havde sat den paa Land, og nu, da Ebben var indtraadt, laa den uhjælpelig fangen. Lord Howard sendte alle Baade ud for at tage den, men den spanske Besætning, 700 Mand, kæmpede tappert, mange Engelskmænd faldt. Først da Chefen, Moncada, var bleven dræbt af en Geværkugle, opgav man Kampen, Galejslaverne sprang først overbord, saa Sømænd og Soldater, og en Del af dem naaede til Land.

Englænderne entrede nu ombord og haabede ved Flodtid at faa Skibet flot igen. Men just som de var ifærd med Forberedelser hertil, kom der Baad ud fra den franske Befalingsmand paa Kysten med Budskab om, at, da Skibet stod paa fransk Grund, tilkom det Franskmændene; Byttet ombord maatte derimod Englænderne have Lov til at tage med sig. Der var gammel Uvilje mellem de to Nabofolk. De franske Sendebud behandledes ilde ombord i det tagne Skib, og da de kom i Land, blev Svar givet, idet de franske Kanoner paa Rysbank Batteri begyndte at spille paa Galejen. Skyndsomst maatte Englænderne gaa i Baadene og forlade den.

Medens Lord Howard spildte Tid paa Smaating som denne, havde Frans Drake under Forfølgelsen af den spanske Hovedflaade mere og mere faaet Syn for Øjeblikkets afgørende Storhed. Det stod ham klart, at med Nattens Begivenhed var Skæb-

nens Tærninger kastede. Intet af de spanske Skibe skulde med hans gode Vilje mere faa sine Ankere igen. Det gjaldt nu blot om at benytte Stormen fra Sydvest og — koste hvad det koste vilde! — med samlet Kraft drive Flokken op igennem i Strædet nord paa, forbi Dünkirken, bort fra alle spanske Tilholdssteder, et værgeløst, ankerløst Bytte for Dyner og Vesterhav. Drake saae i eet genialt Syn alt, hvad Øjeblikket pludseligt bød, langt ud over, hvad man havde drømt om i Krigsraadet Søndag Eftermiddag. Han vovede at gribe til, og med eet dristigt Greb lykkedes det ham at rykke Sejren i Skødet paa England.

Stormen var hans ypperste Forbundsfælle. Den spanske Flaade var i Nattens Løb drevet stærkt af fra dens første Plads ude i Kanalen. Ved Daggry laa den spredt i en stor Bue ud for Gravelines, nærmere ved Dünkirken end ved Calais. Medina Sidonia signalerede, at Skibene skulde samles og vende tilbage til Calais. Men dels vanskeliggjorde den sydvestlige Storm dette. Dels lagde Frans Drake dem alle mulige Hindringer i Vejen. Han og Lord Seymour fulgte lige efter, uangribelige fordi de laa i Vinden for Spanierne, og fyrende Skud paa Skud, naar disse søgte at dreje op mod dem eller klumpede sammen i Flok. Fra Klokken otte Morgen holdt Lord Seymour sig ud for en tæt Klynge Galioner, der var dreven sammen i en hjælpeløs Masse. Han og hans Skibe fyrede paa nært Hold uafbrudt paa dem, alene Admiral William Winter sendte dem 500 Skud. Frans Drake forfulgte Medina Sidonia og Admiral Oquendo, der med de bedste Sejlere søgte at naa ud til Søs for at gøre Svinget syd efter. Udfaldet blev det samme. Frans Drake hindrede dem, tvang dem i Flok og drev dem under uafbrudt Kanonild videre nordpaa.

Ved Middagstid kom Lord Howard op til de andre, og med fordoblet Kraft kunde nu det alt vundne Slag fortsættes. Denne afgørende Kamp Mandagen den 29. Juli var en Gentagelse af Slaget ved Plymouth Søndagen den 21., men under langt større og forfærdeligere Forhold. Endnu tungere manøvrerede Spanierne i den høje Sø med Stormen imod sig, endnu langsommere skød de med den snart opbrugte Ammunition, og usikkert

og daarligt var Sigtet fra de rullende Skibe. Tabet paa engelsk Side var kun 60 faldne. Over al Beskrivelse var derimod Virkningen af de engelske Skud. De ramte saa godt som alle enten i Rigning eller Skrog.

Med hullede Sejl og gennemskudte Master og Bugspryd drev de spanske Skibe. Og nedenunder saae det endnu værre ud. Alle Mellemdæk var rene Slagtekamre, hvor Splinter dræbte og kvæstede langt flere end Kuglerne. Mens færre og færre betjente Kanonerne til Luvart, strømmede Blodet ud af Spygatterne i Læsiden. Da man efter Slaget opgjorde Tallet, havde Spanierne 4000 døde. De langt talrigere saarede angaves ikke. Hvor heftigt Kampen blev ført, lader sig maale ogsaa paa anden Vis. Ingen Priser blev tagne. Ordren lød paa blot at skyde i Sænk og tilintetgøre. Tre store Galioner saaes at gaa under med Mand og Mus. Andre drev synkefærdige uden Styr. Vinden, der blev mere vestlig, tvang dem til at strande paa hollandsk Kyst. Mange Gallioner holdt det kun gaaende ved at opgive al Skydning og plastre Kanonportene til for ikke at tage Vand ind. Forgæves søgte de at hage sig paa de engelske Skibe for at afgøre Kampen med Musketild og Entring. Englænderne smuttede bestandigt fra og undgik Nærkamp.

15

Ved Solnedgang standsede Slaget. Den engelske Flaade hørte op med at forfølge. Ammunitionen var opskudt. Mandskabet kunde knap mere for Overanstrengelse og Sult. Et Par Førselsskibe fra Themsen naaede dem heldigvis med Føde for et Døgn; man lagde bi for at fordele Provianten. Da Solen gik ned, gik Vinden om i Nordvest. Hvis det engelske Krudt havde strakt til, og Kampen vedvaret, vilde Spanierne under disse Forhold være bleven drevet ind og strandet paa Sandbankerne ved Land. Nu kunde Medina Sidonia uantastet signalere: „Sæt Sejl op til Nordsøen!“ Hvo, der kunde, lystrede. Sammen med Solen gik

den store Galion „Santa Maria“ under. Nattemørket skjulte den haardt medtagne Flaades forskudte Master og Stænger.

Om Natten traf Lord Howard, Drake og Lord Seymour fornyet Aftale. De anede ikke den forfærdelige Virkning af deres Kanoner paa den spanske Flaades Mandskab. De anede ikke heller, at Spanierne manglede Krudt og Kugler. De vidste kun, at deres eget var opskudt. Men lige saa sikkert stod det for dem, at Medina Sidonia vilde vende tilbage, hvis de ikke forfulgte ham. Han burde for enhver Pris holdes borte, drives endnu længere bort fra sine efterladte Ankere paa Calais' Red. Her var altsaa intet Valg. Skøndt ude af Stand til Kamp maatte man forfølge videre, søge at skræmme Spanierne saa langt bort som muligt.

Da det dagedes Tirsdag Morgen den 30. Juli, var da det første, Spanierne fik Øje paa, atter den bandsatte engelske Flaade i Kanonskuds Afstand mellem dem og Vinden. For Spanierne, der fulgte den af Pave Gregorius nys forbedrede Tidsregning, og altsaa skrev den 9. August, var denne Dag en høj Helligdag, Festaftenen for Sankt Laurentius, Philip II's Skytshelgen. For 31 Aar siden havde han skaffet Spanierne Sejren ved St. Quentin (1557), og til Tak havde Philip II siden da, ham til Ære, bygget det prægtige Klosterslot El Escorial, i Form af en Rist som den, hvorpaa han havde lidt Martyrdøden. I tyve Aar var der bygget derpaa, indtil det endelig 1584 stod færdigt. Men hvor var nu Sankt Laurentius og hans Hjælp henne, nu da Philip II og hans Flaade trængte saa haardt til den? Paa den ene Side kun den truende Fjende. Paa den anden Brændingerne, der brød sig i det fjerne mod Hollands lurende Sandrevler. Flaadens Master for gennemskudte til at bære Tryk af tilstrækkelige Sejl. De flinkeste Skibschefer faldne. Ingen Lodser. Ingen Ankere. Ingen Krudt og Kugler. Ingen Mulighed for blot saa meget som at falde i Nærkamp med Sværdet i Haanden. Hvor var dog Sankt Laurentius henne?

Han sendte sin Hjælp, om end i beskeden Form. Nordvestvinden sprang pludselig om til Øst. Den engelske Flaade, der nu var kommen i Læsiden, trak sig forsigtigt nogle Sømil tilbage.

De spanske Skibschefer samledes til Krigsraad ombord i „Sankt Martin“ i Medina Sidonias Kahyt. Stemningen var delt. Admiral Oquendo havde ikke tabt Modet endnu. Denne Vind maatte kunne benyttes til at løbe tilbage til Dünkirken. Hertugen af Parma vilde hurtigt kunne komme ud med sine Førselsskibe. I Forening maatte man saa kunne gaa over og foretage Landgange i England. Sejrens højeste Maal vinkede endnu.

Var det maaske Sankt Laurentius, der lagde den unge Admiral disse djærve Ord i Munden? En Helgen, der vel vidste endnu bedre Besked end Admiralen, maatte jo tillige vide, at Planen var langt mindre dristig, end den tog sig ud: De engelske Skibe vilde ikke være i Stand til at fyre paa Spanierne, de manglede Krudt og Kugler som disse. Hvorledes det nu hermed monne forholde sig, vist er det, at den afgørende Hjælp, som Øjeblikket bød, større end de selv anede det, ikke blev modtaget og benyttet af Spanierne.

Thi Flertallet i Krigsraadet var imod Oquendos forvovne Plan. Nu til Morgen havde man jo — hvad fangne spanske Matroser siden bevidnede — været saa medtagne, at Lord Howard, om han havde entret, vilde have kunnet tage hele Flaaden uden Møje. Skulde man da nu, blot fordi Vinden sprang om, indlade sig paa nok en Dyst som den igaar? En Gentagelse vilde have Flaadens Undergang til Følge. Der var kun eet at gøre. Naar man ikke kunde gaa ned igen i Kanalen, saa maatte man vælge den anden Udvej, gaa nord om Skotland, vest om Irland, hjem. Der var ingen Skam ved dette. Ammunitionen var opskudt, og man havde Gang paa Gang forgæves tilbudt Nærkamp. Ærens Krav var fyldestgjorte. — Endnu indvendte Admiral Calderon, der var en øvet Sømand, at Sejladsen vest om Skotland og Irland, især henad Efteraaret var farlig. — Man frygtede ikke Faren. — Havde man Drikkevand nok ombord til saa lang en Sejlads? Det undersøgtes. Jo. Flertallet holdt paa at gaa norden om hjem. Overadmiral Medina Sidonia sluttede sig hertil. — Flaaden stod videre op imod Vesterhavet.

Ogsaa ombord hos Lord Howard holdtes der Krigsraad. Med denne Vind kunde ikke blot Medina Sidonia gaa tilbage, men

endog Hertugen af Parma turde maaske vove sig ud. Det gik umuligt an. Englands Forsvar var saa overladt alene til Jarlen af Leicester, til hvem man ikke havde synderlig Tillid. Lord Seymour skulde derfor, saa snart Mørket faldt paa, useet af Medina Sidonia, vende tilbage og lægge sig ud for Dünkirken for blot ved sin Nærværelse at true Hertugen af Parma fra hvert dristigt Forsøg. Derimod skulde Lord Howard og Drake fremdeles følge med den spanske Flaade. Gik det sydpaa, maatte man vel engang igen sende dem Ammunition fra England. Gik det nordpaa, var selve dette et Udtryk for, at Følgeskabet virkede, Fjenden lod sig skræmme. Havde man Proviant nok? I fem Dage maatte man, naar man kneb til det yderste, kunne holde ud endnu.

Den 31. Juli toges Sankt Laurentii Tilbud tilbage. Vinden blev atter vestlig. Medina Sidonia, som var bleven opmærksom paa, at den engelske Flaade, der under Østenvinden havde holdt sig fjernt, var betydeligt aftaget i Antal, udlagde dette som Frygt og Følge af Tab og begyndte at faa Mod paa atter at søge ned til Kanalen. Men Vestenvinden tiltog i samme Forhold. I høj Sø, mod Vinden, i ukendt Farvand, at gaa Fjenden imøde uden Krudt og Kugler, uden Lodser, uden Ankere: Vanvid! Lord Howard, der stadigt ventede, at Spanierne vilde vende, saae da efterhaanden de flydende Beviser for, at Planen helt var opgiven. Vejen efter den spanske Flaade var kendelig paa Heste og Muldyr, som de havde kastet overbord for at spare Drikkevandet til dem. Og mægtede et stærkt medtaget Skib nu i den svære Søgang ikke længer at holde Trop med de andre, saa hjalp man det ikke mere, men lod det gaa til Bunds eller drive af.

Lord Howard og Drake holdt ud til det sidste. Bestandigt stærkere blæste Stormen op. Deres sidste Skøn var, at, hvad enten Medina Sidonia vilde søge til Danmark eller gaa norden om Skotland, vilde han næppe kunne klare sig. Saa vendte de endelig om af Frygt for selv at indhentes af Hungersdøden. Stormen var imidlertid lige saa haard for dem, og dobbelt svær at kæmpe sig op imod. Ud for Norfolk blev den saa heftig, at

Flaaden splittedes ad. Det var langt ind i August Maaned, da Lord Howard endelig naaede Margates Red med de største Skibe. Mandskabet var saa forkommet af Kulde, Storm og Sult, at det knap havde Kræfter til at lade Ankerne falde. Baade fulde af syge Folk bragtes fra Borde, døende sank de om paa Margates Gader. Dronningens det sure Øl ventede dem i Land, og ryddede op blandt Resten. Forgæves kæmpede Lord Howard, Drake og Hawkins for bedre Forplejning til deres brave Folk. Statshusholdningens Økonomi var stærkere end de. Selv maatte de betale store Summer for Overskridelser, hvad der gjorde Hawkins til en fattig Mand. En kummerlig Løn for Folk, der havde tilkæmpet England Sejren og grundlagt dets Storhed, Mænd, der fra den højeste til den laveste villigt havde givet Afkald paa at vinde Prisepenge og Bytte, i Forvisningen om, at Fædrelandets Redning var det ypperste Bytte!

Man har alt efter Omstændighederne besmykket, fortiet eller i stærke Udtryk fordømt denne oprørende Behandling. I den nyeste Tid er det ikke usædvanligt at fremhæve den og kaste hele Skylden paa Dronningen. I Forhold som disse er imidlertid Opgaven for en senere Tid ikke blot at dømme, men først og fremmest at forstaa. Og her viser det sig da, at Sagens Kærne tog sig forskellig ud for Samtiden og for senere Slægter. Det gik her, som det saa ofte gaar i Bjerglandskaber: nær ved set har man ikke let ved at skelne, hvilken der er den højeste Top. Bedriften synede ikke af, hvad den var, hverken for Udførerne selv eller for deres Omgivelser. Der maatte Tidens Afstand, fuld Virkningsrække til, for at den kunde vise sig i sin hele Storhed. Hverken Heltene selv eller deres Samtid forstod i Øjeblikket, saaledes som vi, hvad de havde udrettet.

Og ganske naturligt. Thi set med Datids Øjne, hvad var det saa egentlig, der var foregaaet i Kanalen i Juli 1588? Selv de ypperste Deltagere, Lord Howard, Frans Drake o. s. v., vilde vel knap efter Datids Sprogbrug have kaldt det for en Søkamp. Til en rigtig saadan, som til enhver Kamp i Ordets snævrere og egentlige Betydning, hørte der efter Datids Begreber Brug af blanke Vaaben i Haandkamp. Men Englænderne havde jo netop

med Flid undgaaet al Entring og Nærkamp. Kamp til Søs var overhovedet efter Tidens Begreber en lidt lavere Art, forsaavidt den udelukkede Ridderkampens Regler for Brug af Hest og Lanse, og kun kunde foretages til Fods.

Men undgik man ogsaa dette, saa at Skibene ikke mødtes som Ø mod Ø, der blev indbyrdes landfaste, og hvor behændige Mænd vekslede Hug, — hvad blev der saa egentlig tilbage? Brug af Kanoner og Manøvrering vil Nutiden svare. Men dels saae man dengang endnu ned paa den blotte Brug af Ildvaaben som en mere ufin Kampmaade. Dels — og dette var afgørende — ingen hverken i England eller engang ombord paa Flaaden kendte Virkningen af dens Kanoner paa Fjendens Mandskab. Først senere og lidt efter lidt kom det op, hvormange Spaniere der var falden for engelske Kugler. Saa var der kun Manøvreringen tilbage. Men ingen af de toneangivende vilde dengang betegne saadanne Skipperfif som at knibe Vinden fra den anden eller franarre ham hans Ankere for virkelig Søkamp.

Nej, gammeldags og hofmæssigt set var der kun foregaaet eet: Vorherre havde med Sydvestenstorm blæst Kanalen ren. Det var Ham, der havde forjaget Spaniernes Flaade. Den engelske var kun fulgt efter, endda blot ud i Vesterhavet, og havde uvist til hvilken Nytte knaldet en Mængde Krudt og Kugler bort. Da den spanske Flaade endelig gjorde Alvor af det og rigtignok spredt landede paa Irlands Vestkyst, var det den tapre Landbefolkning her, der dræbte ikke mindre end 8000 Mand af Fjenderne. Hovedangrebet, Hertugen af Parma's over Strædet, var bleven afværget ved Dronningens snilde diplomatiske Spil og hendes kække Trussel i Spidsen for Hæren ved Tilbury. Til Lands var hun selv ligesom en Vestenstorm, sendt fra Gud, der havde blændet, truet, skræmmet Hertugen, indtil tilsidst Landgangen var opgivet, Hæren splittet, og hver Barak derovre paa fjendtlig Kyst som blæst bort. Æren var Guds, Dronningens, Landmagtens. Om Flaadens Betydning var det ikke værd at tale i samme Aandedræt. Men netop derfor var der heller ingen Grund til at fremhæve Flaaden og dens Mandskab, endsige særlig kæle for dem under Forhold, hvor saa mange, fra Dron-

ningen til den lavest stillede, maatte døje ondt under Tidernes Ugunst.

Saaledes saa og dømte Datidens Flertal, mangen ombord paa selve Flaaden ikke undtagen. Og dog var der noget i denne gammeldags Forklaring, der ikke dækkede det skete. Her var — det føltes uvilkaarligt — ligesom foregaaet noget nyt, der trængte til en ny Forklaring. Kort udtrykt var Sagen den, at først igennem selve Begivenhederne i Kanalen 1588 og deres Følger gik det op for England og for Evropa, at Sømandsdygtighed er Grundstammen i det at være Søhelt. Eftertiden, der har set dette nye Begreb i de følgende Aarhundreder lysne Glimt i Glimt gennem Krudtrøgen med Navne som Ruyter, Tromp, Niels Juul, Tordenskjold o. s. v., har let ved at være klar derover. Men for Datiden — i Danmark som i England — havde det indtil da staaet som en Selvfølge, at Flaaden førtes af en „Ridder" fra Landjorden, en Peder Skram, en Herluf Trolle, en Lord Howard, en Lord Seymour, medens alt, hvad der angik Sejlføring, Manøvrering, var betroet til en ganske underordnet Person „Skipperen". Slige „Skippere" kunde vel udenfor som Fribyttere og Kapere vise selvstændig Dygtighed, men af en farlig Art, der bragte dem betænkelig nær til Galgen. Først ved at pyntes med det af Spanierne og Portugiserne for et hundrede Aar siden nydannede Hædersnavn „Opdagere" kunde tvivlsomme Størrelser som Frans Drake, Hawkins og Mogens Hejnesøn blive modtagelige ved Hove. Hvad der foregik i Kanalen 1588 var da dette, at af Spiren „Skipper", „Fribytter", „Opdager" fremgik et nyt Skud „Søhelten", en ny Art Ridder, der i Stedet for Ganger og Lanse tumlede med Skib, Kartover og Merssejl.

Hvor hurtigt denne Nydannelse foregik fremgaar af, at Flaaden i de følgende Aar blev Englands Hovedvaaben, det Vaaben, hvortil Landets ærgerrige unge Mænd søgte hen for at uddannes, det Vaaben, der tilkæmpede Dronningen Sejr paa Sejr og Bytte i saadanne Maader, at selv en blind kunde se, hvor Ørigets Livsaare randt. Oplysende er det ogsaa for det nyes Vækst i Evropa og et godt Bevis for den Omsigt og Dygtighed, hvor-

med Regeringsraaderne i Danmark opdrog den lille Christian IV, at de saa kort efter 1588 lod ham uddannes tillige paa den nye Vis til vordende Søkriger. Men hvor hurtigt det nye Syn end trængte igennem, Tid krævede det. Og det voksede i hvert Fald ikke raskt nok til at komme Lord Howards forkomne Mandskab til Gode. Hvis de Folk fik lige saa god Behandling som Hertugen af Parmas forsultne Hær ovre ved Dünkirken, eller Daniel Ranzaus ubetalte Landsknægte i Danmark, maatte de se til at være glade. „Pest“ og Skørbug var de ikke ene om.

Behandlingen af den sejrende Flaades Mandskab maa da ses paa Baggrund af Tiden i det hele. Hvad der endda muligt maatte blive til Rest at bebrejde Dronningen stod i Forbindelse med to Egenskaber hos hende, der udgjorde paa engang hendes Svaghed og hendes Styrke. Hendes smaalige Sparsommelighed, pinlig for dem, den gik ud over, satte hende i Stand til uden stor Tynge for Landet under en lang Krig sejrrigt at hævde dets Selvstændighed. Fra sin Fader havde hun derhos arvet en Evne, der, styg blot menneskeligt set, var ret hensigtsmæssig for en Enehersker. Hun som Henrik VIII forstod i en sjælden Grad baade overfor enkelte Personer og overfor Parlamentet at bruge uden at paaskønne. Blev Udfaldet godt, skyldtes det Landsherren; blev Udfaldet slet, paahvilede Ansvar og Straf de slette Tjenere. Kongemagten fik herved en egen stærk Glans. Dens Ihændehaver beduggedes kun rent forbigaaende af Beskyldning for Lunefuldhed.

16

Hvor godt eller ilde Lord Howards hjemvendte Mandskab fik det, — deres Modstandere ude paa Søen havde det i hvert Fald værre. Næppe havde Medina Sidonia Lørdagen den 3. August set, at hans Forfølgere var forsvundne, førend han holdt Rast i Vesterhavet saa godt, som det under Forholdene lod sig gøre. En Ret blev nedsat for at afgøre Grundene til Flaadens

Uheld. Alle de Officerer, der havde vist Mangel paa Mod, blev fradømt deres Post og fik anvist Plads blandt Galejslaverne som Rorgængere. Chefen paa Santa Barbara blev hængt.

Da Retfærdigheden saaledes var sket Fyldest, undersøgte man, hvorledes det stod til med Provianten. Her viste det sig desværre, at de engelske Kugler havde raset blandt Tønder og Fade ligesaa vildt som blandt Mandskabet. En Mængde var gaaet tabt, og den uhyre Forsyning til 40,000 Mand i et halvt Aar var svunden saa stærkt ind, at man i mange Skibe maatte nøjes med fremtidig Knapkost til hver Mand af et halvt Pund Brød, en Pægl Vin og en Pægl Vand. Et udelt Held var det derimod, at man under disse fortvivlede Forhold traf et fransk Skib og herfra fik en fransk Lods, der for en Betaling af to tusind Dukater loved at føre Flaaden nord om Skotland til en spansk Havn.

Nord om Skotland! Det vilde have været en Lettelse at vide for de bekymrede Regeringsraader i Danmark, der saa kort efter Frederik II's Død saae sig udsatte for maaske at skulle sætte hele Riget til ved et spansk Angreb. Rygter var fløjne Evropa rundt fra Cadiz til Bergen og havde meldt om spanske Sejre i Kanalen. Modsatte Rygter havde afløst dem. Tolderen i Helsingør, den bedst underrettede Mand i Danmark, kunde meddele Regeringsraaderne for vist, at hele den spanske Flaade var set for faa Dage siden i Vesterhavet nord for Embden og Bremen. Hvor agtede den sig hen? Lord Howard og Drake havde jo anslaaet dens Kurs til muligt at gælde Danmark. Intet Under, at Regeringsraaderne her blev opskræmte ved Udsigt til Besøg af saa ubudne Gæster. Hvad Spanierne saa kom for, maatte Turen vistnok gælde Sundet og om muligt København med dens Flaadetilbehør. Det nybygte Kronborg vilde faa sin Ilddaab, og det skulde nu vise sig, om Kronborg og Helsingborg i Forening vilde være i Stand til at spærre Sundet, eller om Bommen skulde sprænges og Stødet naa ned til Fæstningerne langs Kysterne sydefter: Landskrone Slot, Malmøhus og København. Skyndsomst blev der givet Befaling til fra Kullen og ned langs Sundet at anbringe Bavner. Saa saare Flaaden viste sig, skulde de antændes, og medens Efterretningen saaledes som en Løbeild fór syd paa,

skulde Beboerne samles bevæbnede ved Bavnerne for at afslaa mulige Landgangsforsøg.

Et sligt i Skyndingen dannet Landeværn vilde næppe kunne have udrettet synderligt. Den afgørende Kamp vilde naturligvis være kommen til at staa med Fæstningerne og den tiltaklede Del af Flaaden. Et Uheld var det, at Efterretningen naaede saa sent hertil. Natten til den 3. August var den engelske og spanske Flaade skiltes ad i Vesterhavet, men først den 15. udstedte Regeringsraaderne deres Befaling i den Anledning. Spanierne vilde kunne have været her længe forinden, Hveen med Uranienborg allerede ligget omgivet af spanske Galioner, førend man havde tænkt paa Bavner. Til Held for Danmark kom den spanske Flaade ikke hid. Men endnu langt ud paa Efteraaret vedblev den at sætte Sindene i Bevægelse i Danmark og Norge. En Galion skulde være landet i Nærheden af Bergen, ikke mindre end fem i det Trondhjemske. Endnu i November sendte Regeringsraaderne Ordrer afsted i Anledning af disse Rygter.

Da den spanske Flaade skiltes fra Englænderne i Vesterhavet, mente Lord Howard at kunne tælle 120 Sejlere. Tredive var altsaa tagne eller sunkne i Kanalen. Men under Turen nordpaa deltes den snart i Smaaflokke, der kun med Møje holdt Trit, især efter at de havde passeret Skotlands Kyst og nu fik de svære Atlanterhavssøer ind imod sig. Calderon var alene uden en eneste Sejler i Sigte, da han gik mellem Ørkenøerne og Shetlandsøerne. Men den 12. August saa han mange Skibe i Horisonten. Dagen efter opdagede han til sin Glæde, at det var Medina Sidonia selv med en anseelig Trop af Flaaden. Men nu forestod den værste Del af hele Turen: med slet reparerede Master og Sejl, med mange tusinde syge og saarede ombord, med elendigt og utilstrækkeligt Drikkevand og knap Føde, med ialt kun to kendte Mænd ombord — Calderon og den franske Lods — i Kulde, Efteraarsmørke og Storm at skulle klare sig ned langs Skotlands og Irlands skærklædte Kyster.

Ubarmhjertigt blæste Stormen op paany, splittede ikke blot Skibene indbyrdes, men hvert enkelt Skibs Sejl, drev Skrogene med Vinden, og rullede dem paa brede, vældige Atlanterhavs-

bølger ind imod Land. Nogle Skibschefer kæmpede imod til det sidste, andre fulgte godvilligt med, i Haab om hos de katolske Irlændere, Spaniens gamle Forbundsfæller i Kampene mod England, at kunne for gode Ord og Betaling faa blot Drikkevand og et Par Dages Hvile. Men det gik dem alle ens. Fra Granden af Spanien, der „kun spiste paa Sølv", til Galejslaverne, hvem Døden var Haabet, alle blev de i Hobetal huggede ned. Modstandsløse, udmagrede, afkræftede. Haanden var for svag til at føre Klinge. Her faldt Blomsten af Spaniens Ungdom, de frivillige af Landets bedste Slægter. Omtrent 50 Skibes Besætninger, ialt 8000 Mand, regnes at være bleven dræbt af de utaknemmelige Irlændere. I England lo man af Glæde ved det uvante Syn. Thi i sløv Tankeløshed, blot af Lyst til Blod og Bytte overhuggede Irlænderne ved disse Myrderier ikke blot gamle Venskabsforbindelser, men Støttetovene for Landets egen Selvstændighed.

Medina Sidonia og Calderon holdt ufortrødent Kursen mod Spanien og fulgtes saa nogenlunde ad, saa vidt Stormen tillod det. Den 12. September slap den sidste Draabe Vand op i Calderons Skib. Han vidste ikke, hvor han var. Resten af hans Mandskab var saa svagt, at det ikke kunde forrette Tjeneste længer. Ingen Sejler i Sigte. Han maatte da opgive Ævret og lade sig drive, hvor Vinden vilde føre ham hen. Mod Aften saae han et Skib, der langsomt slæbte sig afsted. Det havde mistet alle sine Stænger. Der faldt et Skud fra Skibet. Calderon besvarede Signalet. Det viste sig, at Skibet var en af Flaadens smukkeste Galioner, men saa medtaget og skæmmet, at Calderon ikke kunde kende den. Kaptajnen her ombord havde kunnet gøre sit Bestik og mente, at de var tæt ved Spaniens Kyst, et Par Mil fra Santander. Det satte Mod i Calderons afkræftede Besætning. Næste Aften naaede begge Skibe Santander. Medina Sidonia var naaet dertil Dagen forud. Og en efter en kom de nu dryssende i den følgende Uge. Ialt naaede 54 Skibe tilbage, med omkring 9000 Mand.

Men hvilke Skibe og hvilket Mandskab! Skibene saae ud, saa at de ikke var til at kende igen, og stank som Pesthuler. Mand-

skabet var døende. Skibscheferne viste Vej. Den tapre Oquendo døde seks Dage, Recalde ti Dage efter Hjemkomsten. Mandskabet ansaas for pestbefængt; det maatte blive ombord indtil man havde faaet indrettet Hospitaler til dem, thi ingen Privatmand turde af Frygt for Smitte modtage dem. I Corunna og i St. Sebastian stak man Ild paa Hospitalet og nedbrændte



Fig. 30. Gammel spansk adelig Gaard i Madrid, med vistnok uforandret Ydre siden det 16de Aarhundrede.
(Mesonero Romanos: El antiguo Madrid.)

det hele. De fleste hjemvendte var jo Udlændinge. Men rundt fra hele Spanien lød der nu — da Flaadens ynkelige Hjemkomst bragte Sandheden for en Dag og uden Naade nedslog alle de tidligere Sejrsrygter — et eneste skærende Klageraab, „som Klageskriget fra Ægypten, da Dødsengelen var gaaet gennem Landet“. Her som hist var der ikke det Hjem (Fig. 30), hvor jo Døden havde hærget.

Kun een klagede ikke. Den, der dog maaske led mest. Philip II. Ikke, som Sagnet har meldt, fik han pludselig Sandheden at

vide. Draabe for Draabe blev den ham langsomt, pinefuldt iskænket. Han fik Meddelelser efterhaanden om Flaadens Komme til Calais, om ny Plan for Landgangen, om Brandernes Angreb ved Midnat, om Hertugen af Parmas Sløseri, om Flaadens Bortsejling mod nord — efter Hertugen af Parmas Udsagn „en stor Sejr for Englænderne, som de dog tager med Beskedenhed“, om Flaadens Sejlads udfor Nordskotland, Gud maatte vide hvorhen, og sluttelig Medina Sidonias Hjemkomst med kun en Tredjedel af de Skibe, hvormed han var udsendt.



Fig. 31. Sir Francis Drake.
(Stik af Elstracke.)

Philip II lukkede sig inde i El Escorial, ingen vovede at tale til ham. Hvor var de henne de 50 Skibe, om hvilke Medina Sidonia ikke kunde give Besked? Kom de dog aldrig? — Langsomt, men sikkert sivede Beretningerne ud om, hvorledes hvert enkelt af dem var kommet til Irland og Besætningen hugget ned til sidste Mand. Flaaden var borte. Ikke en eneste Mand tilbage til at føre en ny, selv om Philip II havde mægtet at ruste den. De Valdez, Recalde, Monçada, Oquendo, da Leyva, alle var de døde og borte. Alle Spaniens bedste Kræfter — Mandskab, Skibe, Penge — var borte.

Men eet Navn fløj over Evropa med Eventyrets Glans om sig, fordunklende alle andre: Frans Drake (Fig. 31). Prist overalt, selv i Spanien frygtet som en Blanding af en Helts og en Djævels, bidrog dette Navn mere end noget andet til at fastslaa, hvad der var foregaaet i Kanalen 1588: Det mægtige Spanien var fældet; det lille England havde overvundet det.

Rygtet, Folkemeningen havde mod Sædvane fuldstændig Ret.

De følgende Aars Begivenheder bidrog kun til yderligere at bekræfte Betydningen af Sejren i Kanalen. En ny Tid med en anden Fordeling af Magten og dens Tyngdepunkt i Evropa var dermed indvarslet. Trediveaarskrigen i det følgende Aarhundrede godtgjorde kun det skete: Katolicismens gamle Magt var brudt. De blonde Folk i Nordevropa havde protesteret og frigjort sig.

17

Til Slut endnu kun et Blik paa de to Hovedpersoner, den katolske Svoger og den protestantiske Svigerinde.

Forholdene havde stillet dem i Forgrunden. Den ene var Repræsentant for den gamle Tid, der tabte, den anden for den ny Tid, der vandt. Men denne Oplysning er saa fattig. Enhver føler, at bagved dette Forhold til en Opgave — et Forhold, der jo for saa vidt altid gentager sig og er ens, som under al Udvikling det nye sejrer, det gamle taber — bagved selv den stærkeste Gaaen op i det, de betød og vilde, har banket et Menneskehjerte med sin mere eller mindre rene og klare Maade at give sig hen paa.

Vi ønsker et Indblik i Personen bag Opgaven, bag Gerningen, et Indblik, der er saa svært, hvor det som her drejer sig om Fyrster, hvis Person Afmaalthed og Smiger har omgærdet med dobbelt Værn. Lad os da for ikke at se fejl søge at vinde dette Indblik saa meget ovenfra som muligt.

Alle menneskelige Handlinger er Udtryk for Summen af de enkeltes Dyder og Lyder. Hvad Handlingerne fører til, er vi ikke Herrer over. Men for Misforholdet i Blandingen maa enhver, bevidst eller ubevidst, bøde. Paa Livets Bane maa alle, Fyrsten som Stodderen, selv betale hvad der er af Overvægt. Opgøret finder Sted indvortes og stille. Men i bekendte historiske Personers Liv er det stundom lettere at paapege ogsaa udvortes. For Philip II's og Dronning Elisabeths Vedkommende synes man med nogenlunde Sikkerhed at kunne følge Hovedtrækkene i Regnskabet.

Der kan ikke være nogen Tvivl om, at Philip II var en dyb religiøs Natur. Han var derhos ikke blot født til at herske, men i mange Maader som skabt dertil. Først og fremmest besad han Forudsætningen: Selvbeherskelse. I sine stærkeste Drømme saae han sig selv som den, der havde at lyde Gud ved at samle Evropa og hele den nyopdagede Verden under Kirkens og Spaniens Scepter. Hans to Idealer, der, skøndt indbyrdes modsatte, for ham gik i eet, blev da Martyren Laurentius paa Risten og Verdensherskeren, hædret af og hædrende Kirken. Han var villig til at riste alle Egenhensyn bort hos sig selv for at vinde Verdensherredømmet, forene Martyren og Verdensherskeren i en og samme Person, en Guds Guldmønt med særskilt Præg paa hver Side.

I denne selvopofrende Selvforgudelse hjalp Livet ham til at finde Rede. I lang Tid, næsten lige til 1588, var det gaaet ham heldigt, hver Gang han havde sat sit Væsens Guldmønt ind. Bestandig var „Krone“ kommen op, „Plat“ havde ligget nedad. Herredømmet var vokset, hans Martyrium havde blot tilhørt Lønkamret. Tilsidst var Martyrredskabet, Laurentius-Risten, selv som forvandlet. I Stedet for laa — siden 1584 efter 21 Aars Anstrængelser, seks Mil nordvest for Madrid ude i de øde Guadaramabjerge — et nyt „ottende Verdens-Underværk“, det storladent prægtige El Escorial (Fig 32). Fra Jorden set bestod det af en Kirke i Lighed med Peterskirken i Rom, et Kongeslot og et Kloster, sælsomt forbundne og sammenbyggede. Men ovenfra set viste det sig som Laurentius-Risten. Fra Himlen kunde man tydeligt se Ristens Skaft, dens opadvendte Fødder og de mange Tværstænger og Mellemgrene, der tilsammen dannede de seksten Gaarde. Bygningen var som dens Herre. Udadtil stolt og isnende kold, men i Anlæget ydmyg opefter.

Men med 1588 ændredes Spillet. Vorherre, hvis Vilje Philip II jo kun udøvede, sagde ligesom: „Krone for mig, Plat for dig!“ „Og stil saa kun Risten til Brug, med Fødderne nedad!“ Verdensherredømmet og Martyriet skiltes ad. Verdensherredømmet forbeholdt Gud sig selv, kun Martyriet blev Philip II's. Den uovervindelige Flaades Undergang blev den Rist, hvorpaa



Fig. 32. El Escorial.

Philip II's Drøm om Verdensherredømmet martredes tildøde. Langsomt over en sagte Ild. Hvert af de følgende ti Aar lige til



Fig. 33. Philip den Anden.
(Maleri i Escorial. Efter Carderera: Iconographia Española.)

Philip II's Død 1598 bragte ny indskrumpende Smerte, Budskab om Nederlag her og der, Cadiz' Erobring og Fæstningens Sløjfning, spanske „Sølvflaaders" Fangst, Farvandet mellem

Evropa og det spanske Amerika, hele Atlanterhavet i Englændernes Magt. Og hjemme kun Gisp af et forpint Folk, der ødelagt med sin Hersker forgæves søgte aandelig Svale ved Kætterbaal og „Autodafeer".

Philip II (Fig. 33) bar Pinslerne med mandigt Mod. Med en Spaniers Stolthed bevarede han sin Holdning, godtgjorde, at der var Alvor i hans Tro, Forstaaelse i hans Valg af Martyren Laurentius til sin Helgen.

Men han sattes yderligere paa Prøve. Efter at hans Drøm om Verdensherredømmet var bortristet, kom Turen til ham selv. Han, Evropas eleganteste Mand og bedste Parti, han, der havde angivet Moden i Evropa og fire Gange som Bejler vundet den rigeste ledige Arving og politiske Indflydelse, han sank ikke blot som Faderen, Carl V, tilsidst ned til at blive en stakkels, af Gigten martret, ubevægelig Krøbling. Han ramtes haardere og føleligere end som saa. Han blev en Modbydelighed for sig selv og sine Omgivelser. Rundt paa hans forpinte Legeme dannede der sig Bylder, fyldte med levende Smaadyr, mod hvilke ingen Lægekunst kunde yde ham Hjælp eller Lindring. Men uden at kny bar han sin Smerte. Med urokkelig Hengivelse i Guds Vilje gennemgik han Lutringen, fornam han i sig selv de jordiske Slaggers Udbrænding, ristedes han til Døde. Han udaandede endelig i El Escorial i September 1598.

Hans Regering blev for hans Folk en Tilbagegangens, Forhærdelsens, Forbrændingens Tid. Han modtog Spanien som et rigt og kraftigt Land; han efterlod det udmarvet, henvisnende, svagt. Kun rundt paa det svækkede Folkelegeme brød der nye Klostre frem. Vi, der staar paa Afstand, har let ved at se, at han og hans Folk holdt paa noget forældet. Væksten var veget til friskere Skud. Livets Vædsker strømmede til en friere Form for det religiøse. Men ingen med Sans for det rent menneskelige vil kunne nægte Styrken og Inderligheden af Philip II's Religiøsitet sin Beundring. Lydig, selvopofrende lutredes han gennem Lidelser, hærdedes han til Staal, idet han følte sig i en Højeres Haand. Tiderne havde skiftet siden Stoikernes Dage. Hvad de havde kaldt „Natur", kaldte Philip II for „Kirken" o. s. v.

Troens ydre Former og Benævnelser veksler jo med Tiderne. Men hvad Hengivelsens Redebonhed og Styrke angaar var der Slægtskabs Lighed mellem hine og ham. I Philip II vældede nogle af hans Folkestammes dybeste og kraftigste Kilder.

18

Mere let syntes Dronning Elisabeth at slippe fra sin Afregning. Hun betalte tilsyneladende kun med Smaamynt. I denne



Fig. 34. Dronning Elisabeth føres til Fest i aaben Bærestol.
(Efter et samtidigt Stik.)

struttende Skikkelse, som Naturen havde forlenet med en næsten overmenneskelig Kraft til baade Regeringshandlinger og Maskerader, Jagt og Drikkelag, Regnskabseftersyn og Forelskelser, ytrede de opadgaaende Tider fra 1588 sig tilsyneladende kun i stigende Evne og Velvære. Slutningen af hendes Regering var det „muntre England"s Tid. Hendes Lod syntes let: at hædre Bedrift ved at deltage i Fester (Fig. 34), selv indkassere Smiger

(Fig. 35) og Bytte, og diamantbesat le ved et højt Bæger, om ogsaa en enkelt Gang det tagne Bytte viste sig kun at være — Afladsbreve. Og dog var der dybe Furer under Sminken.

Personligt ramtes hun af Begivenhederne just paa de saarbare Punkter. Folkejublen 1588 bar hende højt som Englands Befrierske. Hendes egen Glæde slog ikke længer blot i Takt med dette „Folk, som hun havde ægtet". Sejren havde tillige



Fig. 35. De tre Gudinder, der kappedes om Skønhedsprisen, flygter beskæmmede, da Dronning Elisabeth viser sig.
(Efter et samtidigt Stik.)

befriet hende fra Løftet til Philip II, som nu var overvunden. Hun var selv for første Gang fri, kunde som Kvinde følge sit Hjertes Stemme. Det var denne Hjertets Stemme, der tilhviskede hende, at Sejren ikke skyldtes Flaaden, men — næst efter Gud, der sendte Stormen — hende selv og det Folk, der væbnet havde flokket sig om hende. Hendes Taler til dette væbnede engelske Folk i Lejren i Tilbury strømmede over af Begejstring. Hun syntes nu villig til at give sin Haand til den ypperste i dette Folk, næst efter hende Englands Frelser, Hærføreren, hendes mangeaarige Yndling, den mere end tvivlsomme Helt — Jarlen



Fig. 36. Robert Dudley, Jarl af Leicester (1532—88).
(Portræt af en ukendt Maler i „National Portrait Gallery". London.)

af Leicester (Fig. 36). At ogsaa han var villig og længe havde været det, kunde fremgaa af, at han antoges at have ladet begge sine tidligere Hustruer myrde for hver Gang at kunne være rede. Dronning Elisabeth agtede at forberede hans Ophøjelse ved først at udnævne ham til „General-Løjtnant i England og Irland".

Men en endnu stærkere Magt lod ham under disse Forberedelser vinde den ventende Krone paa anden Vis. Han døde pludseligt af Feber paa Vejen til Kenilworth.

At Dronning Elisabeth har taget sig dette Dødsfald meget nær, kan ikke betvivles. Foruden de anførte Grunde kom en, der maaske ogsaa ubevidst havde haft Lod i dem og øget deres Vækst. Hun og Jarlen af Leicester var fødte ikke blot paa samme Dag, men i samme Stund. Samme Stjerner havde lyst ved deres Fødsel og bestemt deres Livs Veje. Derfor havde de ogsaa begge to siddet fangne i Tower, begge naaet den højeste Stilling i England. Truede Døden nu ogsaa hende? Der var to Emner, Elisabeth ikke taalte berørt. Det var hendes Forældre og hendes Efterfølger, Fortiden og Fremtiden. Hun selv var Nutiden, den Virkelighed, der var. Hendes Magt og hendes bedaarende kvindelige Ynde udgjorde denne Virkelighed. At tale om andet i hendes Nærværelse var at fornægte hende, var Majestætsforbrydelse. Kun Døden havde Frisprog i saa Henseende. Hun hadede Døden.

En Opfattelse som denne er — i det mindste for en Tid — sin egen bedste Læge. Dronning Elisabeth var for livlig en Natur til ikke snart at finde Erstatning. Hendes Naades Sol skinnede nu paa den unge Jarl af Essex, en Stedsøn af Jarlen af Leicester. Skøndt han kun var lidt over 20 Aar, hun 55, indtraadte snart det samme ejendommelige Forhold imellem dem, hvor under meget fortrolige Omgangsformer hendes Naade og hans Hyldest aabenlyst og næsten som med Flid antog Skær af gensidig Tilbøjelighed, lidenskabelig Tilbedelse. Dronningens Valg gjorde hendes Smag Ære. Jarlen af Essex (Fig. 37) var en fortrinlig Repræsentant for den nye Tidsalder „det muntre England". Smuk, vindende, ridderlig i hele sin Optræden var han Folkets Yndling. Gavmild, digterisk begavet, tapper, med Mod til at se stort og at vove stort, var han Udtryk for noget af det, der var brudt igennem med 1588. Ikke mindst dette nye tiltrak Dronningen. Da hun engang i Heftighed, paa Grund af hans uærbødige Holdning, efter Datids Skik gav ham en Ørefigen,

greb han til sit Sværd. Det var nyt, det var uhørt, men det klædte ham, det unge Blod.

Essex' Følelser overfor Dronningen er mindre lette at blive klar paa. Han smigrede hende, han tilbad hende, som det krævedes, men han vilde ikke holdes hjemme i Hækkebur ved Hof-



Fig. 37. Robert Devereux, 2den Jarl af Essex 1567—1601.
(Portræt af en ukendt Maler i „National Portrait Gallery“. London.)

fet. Hemmeligt ægtede han en Datter af Statssekretær Walsingham og var med paa alle mulige Togter, særligt det berømmelige 1596, hvor Lord Howard og han erobrede og ødelagde Cadiz og vendte hjem med et umaadeligt Bytte. Da Skatmesteren, den gamle, trofaste Lord Burleigh, før sin og Philip II's Død 1598 ønskede at afslutte Krigen med Spanien og bad at maatte fare

hjem i Fred, nu, da Maalet var naaet, bevægede Essex Dronningen til at lade den gamle fare, men fortsætte Krigen.

Aar 1599 fik Essex det store, men vanskelige Hverv: som Statholder i Irland i Spidsen for en betydelig Hær at skulle dæmpe de evige Opstande her. Essex formaaede ikke at løse denne Opgave. Dronningens hvervede Hær var upaalidelig og ikke Fjenden voksen. Han maatte underskrive en Overenskomst, der indrømmede Katolikerne betydelige Friheder. For at komme sine Modstandere ved Hoffet i Forkøbet besluttede han sig til det dristige Skridt: uden Tilladelse at vende tilbage med en Del af Hæren for skyndsomst at kunne faa sit Ønske opfyldt, at maatte kæmpe mod Spanierne paa Fastlandet.

Uden at have meldt sit Komme ilede han til Dronningens Landopholdssted, Nonsuch. Han sprang af Hesten udenfor Døren, og dækket af Støv efter det lange Ridt løb han først til hendes Modtagelsesværelse, og da han ikke traf hende her, stormede han ind i hendes Sovekammer, hvor hun sad med udredt Haar. Knælende kyssede han hendes Haand og blev naadigt modtagen. Et Par Timer efter saaes de igen. Ved Bordet gik endnu alt godt. Efter Bordet begyndte hun at gøre ham Bebrejdelser. Om Aftenen blev han fængslet. Dronningen havde sejret over Kvinden.

Essex's store Plan gik ud paa ved Mildhed at samle alle religiøse Partier i England og Irland, drage den skotske Konge med ved Udsigt til at blive Tronfølger, vinde den indfødte Befolkning i Amerika, og i fælles Kamp mod Spanien erhverve for England: Ostindien, Vestindien, hele den nye Verden. Han haabede at vinde Dronningen for denne Plan, men hendes Omgivelser maatte der ryddes op iblandt, thi de var hans Fjender. Foreløbigt sejrede disse. Han fradømtes alle sine høje Stillinger, berøvedes sin Hovedindtægt, Eneretten til at indføre hed Vin, og slap som særlig Gunst kun med at ombytte Fængslet med tvungen Arrest i Hjemmet.

Under disse højst forandrede Forhold opgav han dog hverken Modet eller sin store Plan. Med vanlig Forvovenhed udtalte han sig om Dronningen, kaldte hende „en gammel Kærling, ligesaa

kroget og knoklet paa Aand som paa Legeme“. Ved Breve arbejdede han for sin Plan. Og sluttelig var han dristig nok til, i Tillid til sin store Folkegunst, at ville tvinge den igennem ved en Art Folkerejsning under ham som Fører. Sine Venner og Tilhængere stævnede han til sit Landsted, hvor han opholdt sig som Fange. Ved Rygtet om denne Tilstrømning sendte Dronningen sine højeste Embedsmænd: Storseglbevareren, Lord-Overdommeren og andre den 8. Februar 1601 derud, for i Dronningens Navn at forhøre, hvad alt dette betød. Essex svarede ved at fængsle dem alle. Selv drog han tilhest i Spidsen for sine Venner ind til London og opfordrede Befolkningen til at slutte sig til ham og gribe til Vaaben. Forbavset hørte man paa ham, men ingen vovede at løfte en Haand for ham. Han maatte vende om. Tyndere blev Vennernes Række, og da han var naaet tilbage til sit Hjem, var Flokken saa lille, at det vilde være haabløst at vove en Kamp. Han blev anden Gang fængslet og af en Ret — sammensat omtrent som den, der havde været nedsat over Maria Stuart — dømt ifølge samme Lovbestemmelse som hun til Døden.

Elisabeth vaandede sig under alt dette. Kun for at give ham en mild Tugtelse havde hun oprindeligt ladt ham fængsle. Men uafbrudt havde han senere ved sin Halsstarrighed drevet Sagen yderligere paa Spidsen. Hvad var egentlig hans Brøde? Hendes Hjerte svarede: Alene Frimodighed, og Kærlighed til hende og England. Men Loven og Retfærdigheden trængte ubønhørligt paa. Ingen Sekretær at kunne kaste Skylden paa og lade undgælde! Intet stort Signet at lade holde tilbage! Hun selv, hun selv alene var tvungen af Loven til at være Bøddel mod den, hun elskede, Morder mod den, hun vidste uskyldig. Hun fandt ingen Udvej. Jarlen af Essex henrettedes i Tower den 25. Februar 1601.

Sagnet veed at melde, at hun engang havde skænket ham en Ring med Løfte om, at den skulde forsone selv hendes heftigste Vrede, hvis han lod den komme hende for Øje. Han sendte hende den fra sit sidste Fængsel. Men den tilbageholdtes af Grevinden af Nottingham, og først to Aar efter kom ved dennes

Tilstaaelse paa Dødslejet Sagens rette Sammenhæng Dronning Elisabeth for Øre. Denne Oplysning voldte hendes Død.

Sandheden af et Sagn som dette lader sig ifølge Sagens Natur ikke bevise. At der nu haves mange Eksemplarer af Ringen, er dog ligesaa lidt et afgørende Modbevis, som at f. Eks. undergørende Hjerneskaller af en og samme Person som Barn og som voksen skulde kunne godtgøre, at vedkommende aldrig har levet. Alt, hvad et senere fremkommet Sagn som det om Ringen kan drive det til, er, ikke at være i Strid med den historiske Tekst, hvortil det har føjet sit Billed.

Hvad Maria Stuarts Henrettelse blev for England: Indvarslingen af en ny Tid, det samme blev Jarlen af Essex's Henrettelse for dets Dronning. Ved begge knebes Hjerteskuddet ud, først af den katolske Bevægelse, saa af den protestantiske Dronnings Sind. Hun forvandt det ikke.

Underligt rullede Hovedbegivenhederne fra Elisabeths Regeringstid frem paany i hendes sidste Par Aar, samlende sig som i en uredt Knude, men med Essex's Navn spredt i Traadene. Overdrevne Rygter om hans Opstandsforsøg og Død vakte i Spanien nyt Haab om at vinde Tilslutning i Landet selv ved Landgangsforsøg heroppe. Med sidste Kræfter iværksattes virkelig en spansk Landgang i Irland. Den vakte Rejsning dæmpedes af Elisabeths Hær. Dog blev Fredsvilkaarene ikke synderligt bedre end dem, Essex var gaaet ind paa. -- Hvorfor var han da bleven fængslet som Forræder?

Dette Angreb manede Elisabeth til kraftigt Modtræk. En vældig Flaade burde samles, et stort evropæisk Forbund dannes af alle Spaniens Fjender: Hollænderne, Frankrig, Venedig o. s. v. med England i Spidsen. En ny uovervindelig Flaade skulde drage modsat Vej, vriste Portugal fra Spanien, vinde for England de uhyre Oplande i Amerika og Asien. — Essex's gamle Plan blot i lidt fornyet Dragt.

Den 9. Februar 1603 blev Dronning Elisabeths (Fig. 38) sidste store Dag. Endnu engang som i sin Glanstid udfoldede hun alle sine Egenskaber, store og smaa, da hun paa denne Dag modtog den venetianske Udsending for at forhandle med ham om For-



Fig. 38. Dronning Elisabeth.
(Maleri paa „Ditchley“, England.)

bundet mod Spanien. Som virkelig Leder af sit Lands Politik, styrende med Kløgt og med Snildhed, stod hun der omgiven af alle sine Stormænd, let kendelig paa sin stolte Rejsning, venligt hævende Republikens Udsending op, da han vilde knæle, idet han fremførte sit Hverv, vindende ham alt paa Forhaand ved med Færdighed at udtrykke sig i hans eget Sprog. Og dog var der Ejendommeligheder, som han, Udlændingen, ikke kunde undgaa at lægge Mærke til: Diadem af Ædelstene, ombæltet med Perler, Rubiner paa Barmen o. s. v., en hel Juveludstilling og Guldsmedebutik, som der næsten hørte Hestekraft til at bære. Med al Kløgt i hendes Ordskifte, mindede hendes Svar stundom mere end nødvendigt snart om Smæk, snart om Klap. Og der var tydelig Anmodning om Smiger, da hun pludselig afbrød og sagde: „Jeg veed ikke, om jeg har udtrykt mig paa godt Italiensk? Jeg har lært det som Barn og haaber, at jeg ikke har glemt det.“

Den 25. Februar, Aarsdagen for Essex' Henrettelse, var derimod Sorgens Dag. Det var Askeonsdag. Hun tilbragte den med Suk, Taarer og Selvbebrejdelser. Det var hans Ærgerrighed, der havde forledt ham. Hun havde saa ofte advaret ham derimod, sagt ham, at den kunde drage Følger efter sig, hvor hun ikke længere kunde værne ham. — Men det var jo dog hende selv, der havde bekræftet Dommen og ladt ham henrette. — Alt var forandret siden da. Hendes Tjenere lystrede hende ikke som forhen. Saae de efter den næste? Folket havde skiftet Sindelag mod hende, var koldt imod hende, viste hende ingen Hyldest mere. Alt siden Essex Henrettelse.

De følgende Dage skulde det efter Sædvane atter have lettet. Hun blussede kortvarigt op i Beslutningen om selv at ville drage til Irland og ved sin personlige Optræden søge Modstanden bilagt. Men pludseligt sank hun ganske sammen. Hendes Udebliven fra Festligheder og hele tilbagetrukne Levevis forklarede man ved, at hun sørgede over sin Veninde, Grevinden af Nottinghams Død, som just indtraf i disse Dage. Rammer Sagnet dog ikke maaske her det rette, naar det paastaar, at det ikke var Grevindens Død, der gjorde det overvældende Indtryk paa Dronning Elisabeth, men den Tilstaaelse, som den døende havde

givet om at have for to Aar siden tilbageholdt den Ring, som Essex havde paalagt hende at bringe til Dronningen, det aftalte Tegn paa hans Bøn om Hjælp?

Snart kunde det ikke længer skjules, Dronningen var syg, sjælelig og legemlig lidende. Dag og Nat sad hun oppe, støttet af Puder, tavs, med Fingren paa Munden. Hun vilde ikke spise, ikke drikke, ikke tage Lægemidler, end ikke — som det sagdes — blive rask igen, selv om hun kunde. En gammel, knoklet Kvinde, som Essex havde kaldt hende, kun endnu med et hvast, om end halvslukt Ørneblik. Tilsidst svigtede Kræfterne hende. Hun bragtes til Sengs. Døende hviskede hun endelig de Ord, som Livet ikke havde kunnet fravriste hende. Hun angav Navnet paa sin Efterfølger: Maria Stuarts Søn, Jakob af Skotland. Den 24. Marts 1603 udaandede hun.

Med Rette har Eftertiden glemt hendes Fejl over Storheden af hendes Livsgerning. Ingen vil kunne frakende hende at have taget virksom og betydningsfuld Del i det store Værk, der grundlagde Englands Magtstilling. Aaret 1588 med den heldige Kamp mod den uovervindelige Flaade danner Midtpunktet i Englands Rejsning under hendes Styrelse, former sig som et Sindbillede for alt, hvad der foregik. Derfor knytter Erindringen sig særlig til denne Begivenhed. Sagnet omsværmer den. Ikke blot Fiskerne paa Stedet lever i Minderne derom, men det hele Folk. Lydhøre engelske Digtere formaar endnu at skelne i Bølgernes Brus i Kanalen Sejersjublen fra dengang og Elisabeths Navn.

II

CHRISTIAN DEN FJERDE PAA KOLBERGER-HEIDE

DET er ikke uden Grund, at Christian den Fjerdes Skikkelse staar i saa klar og saa tiltalende en Belysning for det danske Folks Erindring. Thi hvor mangen Skrøbelighed der end hæftede ved ham som Menneske, hvor meget vi end belæres af den nyere Historieforskning om, at han var mindre som Hersker, end man hidtil har troet, ofte fejlende og famlende i sin Politik — een Ting staar fast, han skaanede aldrig sig selv, men var altid rede til selv personlig at tage det værste Tørn.

Christian den Fjerde (Fig. 39) havde trukket det korteste Straa i Kampen for Lutheranerne i Tyskland. Hans Deltagelse i Trediveaarskrigen havde været uheldig. Selv var han bleven overvunden af Tilly (Fig. 40) i det afgørende Slag ved Lutter am Barenberge (Fig. 41). Hele den jyske Halvø var derpaa aarevis bleven brandskattet og plyndret af Wallenstein (Fig. 42). Kun tildels ved et lykkeligt Træf var Nederlaget mod Forventning endt med en nogenlunde gunstig Fred i Lybæk 1629.

Efter den Tid havde Christian den Fjerde været Vidne til, hvorledes en lykkeligere Medbejler mod Nord havde løftet den Skat, som han selv forgæves havde søgt at fremmane. Den svenske Hær havde drevet det til at true Wien; om den døende



Fig. 39. Christian den Fjerde.
(Maleri af Peter Isaach, paa Rosenborg.)

Gustav Adolfs (Fig. 43) Pande slyngede sig nu det Heltery, hvorom Christian den Fjerde selv havde drømt. Men ikke nok hermed. I fjorten lange Aar blev han Vidne til, hvorledes denne Sveriges Fremgang, oprindelig kun en religiøs Befrielseskamp,

lidt efter lidt politisk bredte sig som en Taage, der formørkede Danmarks Fremtidsudsigter. For alle disse Sejrvindinger og Ofre maatte Sverige vinde Vederlag i Land. Men et Sverige landfast i Tyskland vilde for Danmark blive en Fjende i Ryg-



Fig. 40. Johan Tserclaes, Friherre af Tilly.
(Efter Stik af L. Kilian.)

gen. Den svenske Stormagt truede med som en vældig Hummerklo at strække sig langs begge Bredder af Østersøen for sluttelig at klemme Danmark inde.

Christian den Fjerde søgte at arbejde imod. Han optraadte, kaldet og ukaldet, som Mægler, bestandig villig til, med saa ringe Fordel for Sverige som muligt, at skaffe den af alle ønskede Fred. Skulde denne Optræden lykkes, maatte den udføres med

Behændighed, og den indeholdt naturligvis i sig en stor Fare. Maal og Midler krævede under slige Forhold den fineste, gensidige Afvejning. Men hverken fin Beregning eller diplomatisk Forstillelse laa ret for Christian den Fjerde. Før han anede det, stod da med eet den sejrsvante, svenske Hær som Fjende indenfor Danmarks Grænser. Ked af den ubekvemme Mægler kastede



Fig. 41. Slaget ved Lutter am Barenberge.
(Efter et samtidigt Stik.)

Sverige uventet en Hær ind i Jylland og en anden i Skaane. Flaaden skulde bane Vej, saa at de kunde mødes paa Øerne.

Uvidende om sin Part i Skylden, uforberedt, omgiven af Svaghed og Halvhed, viste Christian den Fjerde, skøndt højt til Aars, sig Faren voksen. I Begyndelsen af 1644 rykkede den svenske Hær under Torstensson (Fig. 44) op i Sønder- og Nørrejylland, og kort efter erobrede Svenskerne under Gustav Horn Skaane. I Januar var Christian den Fjerde paa Fyn for at hindre Fjenden i at gaa over Lillebelt. I Februar var han i København

for at drive paa Rustningerne til Skaanes Tilbageerobring. Samtidig rustedes Flaaden paa Kraft. Og allerede den 1ste April løb han ud med den første Afdeling, blokerede Gøteborg, gik der-



Fig. 42. Albrecht von Wallenstein.
(Maleri af van Dyck, München.)

paa til Vesterhavet og slog ved Listerdyb den hollandske Flaade, som Sverige havde lejet.

Den egentlige Overrumpling var saaledes mislykket, for en stor Del ved Kongens Handlekraft og Snarraadighed. Men skjules kunde det dog ikke, at Fordelen endnu var paa Svenskernes Side. Det var ikke lykkedes at drive dem tilbage til Lands, de havde Rigets to Hoveddele, Jylland og Skaane, inde. Danmarks Skæbne afhang af, hvem der kunde blive Herre til Søs.

Dette indsaa ogsaa begge Parter, og med feberagtig Iver drev

man paa Udrustning af Flaaden baade i København og i Stockholm. Danmarks Forrang til Søs var langtfra en given Sag. Vel var Flaaden Christian den Fjerdes Yndlingsværn. Men denne Gang havde Sverige yderligere lejet en hollandsk Flaade. Og deres egen, der havde været i stadig Fremvækst siden Gustav Adolfs Dage, var nu i det mindste den danske jævnbyrdig. Axel Oxenstierna (Fig. 45) overdrev ikke, da han i Juni Maaned skrev til sin Søn: „Vor store Flaade løber nu ud til Søs, 40 til 50 Skibe foruden „Strudser“ og Skærbaade, under Hr. Klaes Flemmings Befaling i den Hensigt at rense Søen og befordre begge Feltmarskallernes Planer. Jeg haaber, den skal være den danske Flaade overlegen, i hvad de ogsaa praler om den.“



Fig. 43. Gustav II Adolf.
(Kobberstik efter et Maleri af Hollænderen Mierevelt ÷ 1641.)

Den svenske Flaade var først rustet. Midt i Juni, førend Christian den Fjerde endnu var vendt tilbage fra Vesterhavstogtet, viste den sig ved Amagers Sydpynt. Et Døgn krydsede den her for at spejde. Men alle Mand var paa Benene, den danske Flaade laa i fordelagtig Stilling. Og da Svenskerne blot sendte to Storbaade i Land, stod alle Bavner langs Stranden i Lue, Trommerne rørtes, Kronprinsen rykkede frem med Hæren, og Kartoverne

sendte Skud paa Skud. Svenskerne maatte da opgive hvert Forsøg her. Samme Udfald havde det, da man prøvede at landsætte



Fig. 44. Lennart Torstensson.
(Stik af J. Falck efter Maleri af David Beck.)

et Par Hundrede Mand Syd for Køge. Den svenske Flaade sejlede da til Holsten for at hente Torstensson og hans Folk. Men i sidste Øjeblik viste det sig, at ingen Baade eller Smaaskuder til Overførsel og Landgang var at opdrive. Overalt havde de

Danske været paa Spil og tilintetgjort eller forsænket, hvad der kunde bruges. Alt varslede da om, at Kampen mellem selve Flaaderne vilde blive det afgørende.

Under disse Forhold kom Christian den Fjerde endelig den 22de Juni tilbage til København. Han var fast bestemt paa selv at ville tage Overkommandoen over den samlede Flaade. I Forvisning om Faren nød han først den hellige Nadver og gik derpaa ombord paa Orlogsskibet „Trefoldighed“. Da Flaaden den 29. Juni lettede Anker og stod ned ad Drogden til, var det under den mest levende Deltagelse og Spænding fra alles Side. Enhver vidste, at et Hovedslag var nær forestaaende og vilde blive afgørende. Den franske Gesandt i København skrev hjem til sin Regering: „Udfaldet af det forestaaende Søslag holder alle i spændt Forventning. Baade Kongen af Danmark og hans Rigshofmester, Ulfeldt (Fig. 46), har sagt mig, at deres Frelse beror paa dette Slag.“



Fig. 45. Axel Oxenstierna.
(Stik efter Jeremias Falk.)

Begge Flaader var omtrent lige stærke, henved 40 store Skibe hver, dog førte vistnok den svenske et lidt større Antal Kanoner. Begge Modstandere var lige opsatte paa Kamp og havde ikke ondt ved at finde hinanden. Allerede den 1ste Juli om Morgenen

udfor Gedser fik man Svenskerne i Sigte; disse trak sig længere Vester paa til Kolberger-Heide, hvor Farvandet var mindre



Fig. 46. Rigshofmester Korfits Ulfeldt.
(Maleri paa Frederiksborg.)

trangt og derfor egnet til at manøvrere i samlet Flok. Ved Middagstid begyndte Slaget.

Vinden havde først været Øst—Sydost med Regn, blev saa stormende Nordvest, men sprang atter om mod Syd og gik

sluttelig om i Vest. Idet Vinden saaledes løb rundt, blev Opgaven at holde sig i Slagorden dobbelt svær for Skibscheferne, der kun havde liden Øvelse i at bevæge sig afdelingsvis. Omvendt viste der sig Udsigt til den Fordel uventet at kunne tage Vinden fra Modstanderen. Det lykkedes gentagne Gange den svenske Flaade at tage Luven fra den danske.

Om Slagets Gang i det enkelte hørtes senere, at begge Anførere var lige misfornøjede med deres Undergivnes Manøvrering. Christian den Fjerdes Dom lød saaledes: „Rigens Admirals Afdeling lod ham fægte en god Stund alene. Mig brugte de til et Skærmbrædt mellem dem og Fjenden; en af mine skød mig gennem Fokken, saa at jeg havde det rette Selskab at drages med. . . . Jeg haver derfor gjort dem stor Fortrøstning paa Stejle og Hjul, om de ikke fægte bedre, end de gjorde sidst." Claes Flemming kaldte efter Slaget sine Kaptejner ombord og nævnede ikke mindre end ti Skibe, der ikke havde gjort deres Pligt. Da en af Kaptejnerne søgte at undskylde sig, erklærede Flemming, at han havde opført sig som en gammel Kærling, og kæmpede han ikke bedre næste Gang, skulde han uden al Naade blive hængt.

Disse stærke Ord turde dog maaske for en Del være et Udtryk for den gensidige Misfornøjelse over, at Slaget forblev uafgørende. Ingen af Parterne fik Bugt med den anden, skøndt man trolig holdt ud fra Middagstid til efter Solnedgang, da man ikke længer kunde skelne Ven fra Fjende. I de store Træk synes begge Parter at have gjort deres Pligt.

Paa dansk Side blev Rigsadmiralen Jørgen Vind (Fig. 47) dødelig saaret, og hans Skib „Patienta" saa ilde medtaget, at det efter Kampen maatte gaa til København for at reparere.

Om hvad der foregik ombord paa „Trefoldigheden" hos Kongen, er Beretningerne, som naturligt under slige Forhold, ikke ganske overensstemmende. Følgende synes at fremgaa som det, der er gaaet for sig. Christian den Fjerde havde staaet og ført Kommandoen, indtil mod Slutningen af Slaget en fjendtlig Kugle slog ind gennem Kanonporten og ramte den nærmeste Kanon paa „Delfinen", som det kaldtes, det vil sige paa en af de to

Jernhanke paa Kanonens Overside, hvilke gerne havde Form af springende Delfiner og kaldtes herefter. Kanonhanken sloges af, Kuglen sprængtes i mangfoldige Stykker, et af dem rev Fænghulsdækselet af, Resten splittedes til alle Sider, rev Splinter af Skanse og Lavet, saa at Jernstumper og Træsplinter fór omkring. Hvo der stod i Nærheden, ramtes. Af Brødrene Ulfeldt saaredes Hofmarsken, Knud Ulfeldt (Fig. 48) i Armen. Kanonhanken slyngedes mod Ejler Ulfeldt, saa at han dræbtes ved Slaget og i sit Fald rev Kongen overende, der blev liggende paa Dækket, badet baade i Ejler Ulfeldts og sit eget Blod. Christian den Fjerde var ramt en Mængde Steder: i Panden, i det højre Øje og rundt om paa Legemet, men, som det siden viste sig, af blot smaa Metalstumper og Splinter og uden at være alvorlig saaret.



Fig. 47. Rigsadmiral Jørgen Vind.
(Efter Stik af Simon de Pas.)

Stor Forvirring opstod, da man saa, at Kongen var falden. Men da han mærkede dette, betvang han sin Smerte, rejste sig op, og, idet han holdt Lommetørklædet for det blodige Øje, raabte han: „Jeg lever endnu! Og er der end hændet mig noget menneskeligt [ↄ: er jeg maaske dødelig saaret], saa husk, at Fædrelandet er stedt i Fare! Kæmp tappert for Hus og Hjem!“



Fig. 48. Hofmarsk Knud Ulfeldt.
(Maleri paa Gaunø.)

Derefter lod han sig forbinde. I Stedet for den gennemskudte Hue (Fig. 49) tog han en rød Fløjlshue (Fig. 50) paa og førte saa atter Kommandoen i Resten af Kampen, der jo iøvrigt paa Grund af Mørket snart var tilende. I de følgende Dage bar han en Hue med en Lap ned for det saarede Øje.

Christian den Fjerde lagde i de nærmeste Dage efter ikke selv Vægt paa sine Saar. Da han saae, at de ikke var livsfarlige, ændsede han dem ikke, omtalte dem ikke, et lille Metalkorn fik endog flere Dage Lov til at blive siddende i Panden. Sligt er forklarligt dels ud fra hans egen kraftige Natur — skøndt 67 Aar var han jo haardfør og endnu i Stand til at byde sig alt — dels ud fra den Spænding, hvori han befandt sig. Slaget havde jo været uafgørende. Endnu fremdeles gjaldt det da om at holde Fjenden fra Livet og hindre den saa farlige



Fig. 49. Christian IV's gennemskudte Hue, som han bar i Slaget paa Kolberger-Heide.
(Rosenborg.)



Samvirken mellem Svenskernes Hær og Flaade. Først da dette ikke lykkedes, da efter de skæbnesvangre Begivenheder i Kielerfjord, for hvilke Admiral Galt maatte bøde med sit Hoved, Danmarks Sag var tabt, fik Kongen Lejlighed til atter at erindre sine Saar.

Metalstumperne, der havde ramt Kongens Hoved, var da naturligvis forlængst udtagne. Hans Frille, Vibeke Kruse, for hvem der var indrettet Plads ombord paa „Trefoldigheden“ — „udenfor min Kahyt skal gøres Kvarter til Vibeke og en Dør dertil af min Kahyt“ — havde gemt Stumperne og lod dem indsætte i to Øresmykker, formede som Hænder, lavede af Guld fra Norge. Fra hen-

Fig. 50. Dele af den Dragt, som Chr. IV var iført paa „Trefoldigheden“. Øverst den gennemskudte Hue. Til venstre den røde Fløjelshue, til højre Huen med Øjenlappen. Baade den gennemskudte Hue, Fløjlstrøjen og Halskraven, Manchetten, Skjorten og Lommetørklædet, som han holdt for det saarede Øje, er alle blodplettede. (Rosenborg.)

des Bo er de siden gaaede over til Samlingen paa Rosenborg, hvor de endnu bevares.

Et smerteligere Minde om Saarene havde Kongen selv. Følgende Brev, skrevet Juleaften 1644 til Rigens Hofmester, Korfitz Ulfeldt, giver et tydeligt Udtryk for, hvad Christian den Fjerde led, og i sin ejendommelige Blanding af Skæmt og Alvor tillige et betegnende Udtryk for hans hele Personlighed.

„Rigens Hofmester tilhænde.

Du skal lade kalde for Dig alle *Doctores Medicinæ* og dennem befale, at de skal stikke Hovederne sammen og raadslaa, hvad jeg skal bruge, at jeg kan blive karsk i mit Hoved, hvorudi jeg bestandig haver været besværet, som jeg altid var drukken, siden den Tid mit Øre blev slagen isønder, den Tid Din Broder Knud blev skamferet, og Ejler blev død; af hvilket Slag det højre Øje fik Skade, at jeg ser inte dermed, der dog Øjestenen ingen Skade fik. Om Natten kan jeg, Gud være lovet! vel sove paa 4 Timers Tid, og, naar jeg da staar op og bliver en Time eller to oppe, da kan jeg siden sove en Time eller to igen. Om Eftermiddagen ved 3 slet indtil fluks ud paa Aftenen er jeg saa søvnig, at jeg næppeligen kan holde mine Øjne aabne. Dog naar jeg sætter mig lidt neder at sove, da forgaar det mig udi et Kvarter og ringere.

Levvel. Af Frederiksborg d. 24. December Anno 1644.

Christian."

Lægerne samledes straks paa Universitetet i København og affattede i Forening en latinsk Erklæring, der ikke var karrig paa Raad. Først et godt udrensende Middel, saa Aareladning, Blodkopper, Klysterer, slimafsondrende Midler, Midler til at styrke Hjernen, Badning af Hovedet med Urtevand, Fodbade, passende Levemaade, ikke for stærk Kakkelovnsvarme, ikke oppustende Spiser, efter Maaltidet et Pulver til at hjælpe paa Fordøjelsen, og fremfor alt: Undgaaelse af alle Sindsbevægelser. Derimod erklæredes Trangen til en Middagslur for uskadelig.

Raadene var uden Tvivl fortrinlige, kun ikke lette at efter-

komme alle. Faldt det svært for Christian den Fjerde at følge blot det ene: „passende Levemaade", saa maatte det anses for en Umulighed for en Konge, der laa i en fortvivlet Krig, som



Fig. 51. Christian den Fjerde.
(Stik af P. Philip efter Maleri paa Rosenborg.)

først skulde ende med den sørgelige Fred i Brømsebro, at „undgaa alle Sindsbevægelser". Der forlyder heller intet om, hverken at Kongen gjorde Forsøg paa at følge Raadet, eller at Øjet blev bedre.

Det gik i Christian den Fjerdes sidste Aar som lige efter Slaget paa Kolberger-Heide: Afgørende Begivenheder og Ulykker

væltede ind over Konge og Folk, saa at han kun fik ringe Tid til at tænke paa sig selv. Forunderlig lidt omtales, hvad der dog maa have givet Kongens Udseende sit Præg: at hans højre Øje helt svandt hen (Fig. 51). Vi har hans Livlæges Ord herfor; men ellers forbigaas det næsten ganske. Først ved hans Død hedder det vemodigt om, hvad der foregik i Sovekammeret paa Rosenborg: „Hans elskede Datter, Frøken Leonora, trykte hans ven-

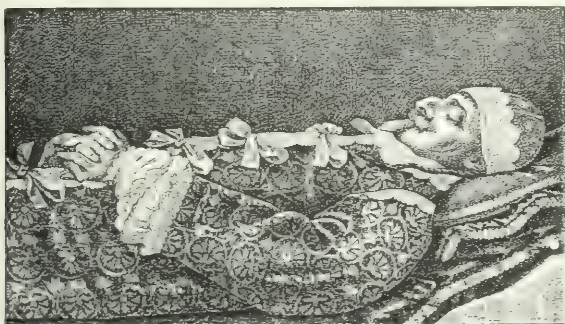


Fig. 52. Christian IV paa Dødslejet.
(Maleri paa Rosenborg.)

stre Øje til; det højre behøvede hun ikke at trykke til, thi det var mistet som en Følge af Søslaget, og Øjelaaget lukkede sig derfor af sig selv“ (Fig. 52).

Just den tavse, mandige Maade, hvorpaa Christian den Fjerde bar sin Vunde, taler stærkere til Eftertiden end mange Ord. Hans Optræden paa „Trefoldigheden“ hin 1ste Juli var et Udslag af hans bedste Egenskaber og vil aldrig glemmes af det danske Folk. Derfor hører den gennemskudte Hue, det blodige Lommetørklæde og de øvrige Minder paa Rosenborg til det ypperste af, hvad Samlingen ejer.

III

SVENSKERNE PAA KRONBORG OG SLAGET I ØRESUND

TIDLIGT om Morgenen den 11. August 1658 saaes et underligt Syn fra Københavns Volde. I det dæmrende Gry vrimlede det som med Sankt-Hansorme ude mellem Haverne. Det var Mænd med Brande, der stak Ild i Tagskæg og Vægge paa alle Bygninger i Forstæderne. Det blussede til og flammede op, snart stod Vester-, Nørre- og Østerbro i et Flammehav. Den stenbygte Kirke udenfor Nørreport, et ypperligt Grundlag for Skanse, om Fjenden tog den, turde man ikke overlade til Flammerne alene. Den sprængtes i Luften med Krudt. Klokken fem smak man Vesterport i, Klokken seks Nørreport, Klokken omtrent syv Øster. Store Kar, fyldte med Sten, rulledes ind til Støtte for Portene, hvis Fjenden vilde sprænge dem. Kun en enlig Laage paa Siden stod aaben endnu for Efternølere fra Forstæderne. Belejringen var begyndt.

Da Carl Gustav fra Valby Bakke saae dette Syn, afgjordes Stadens og Danmarks Skæbne. Forgæves opfordrede General Dahlberg ham til straks at lade foretage Storm, ja, tilbød selv at køre i Spidsen for de stormende og vise en Vej, hvor Grav og Brystværn endnu manglede, saa at man kunde køre ind. Forstads-Baalet og den vældige Røgsky udøvede ubevidst sin Virkning paa Kongens Sind. Han bestemte sig til Belejring. En skæbnesvanger Frist blev given, der benyttedes fortrinligt af dem inde i Staden. Nu var Frelse mulig.

Anderledes gik det, da Fjenden i de følgende Dage vrimlede nordpaa op omkring Kronborg (Fig. 53). Her var alt i Orden. En tilstrækkelig Besætning, talrige Kanoner baade mod Land- og Søsiden, fuldt færdige Fæstningsværker. Derfor mente Kommandanten paa Kronborg ikke at have andet nødigt end at trække Broerne op og holde hver Mand paa Post med Lunterne tændte. Ingen brændende Bygninger udenfor Fæstningen kom til at vidne om fast Vilje til at forsvare sig til det yderste. Men heri laa mere end et Varsel; det blev tillige en Hovedaarsag til Fæstningens Fald.

Thi siden Frederik den Andens Dage havde det prægtige Slot udklækket en hel lille Husflok i Læ, imod Landsiden. Hvor Grønnehave og de nye Skibsværfter nu ligger, voksede dengang en underlig Overgang op mellem Helsingør og Kronborg: Boliger, der nysgerrigt nærmede sig, ikke Bindingsværks som Borgernes i Byen, men Grundmur og Granit, Hoffolks og Rigmænds Hjem. Det var Slottet, der vinkede dem. Men Fæstningen burde ikke have taalt dem. I Fredstid havde man imidlertid ikke agtet videre herpaa, og man ventede vel ogsaa egentlig kun Fjenden fra Søen. Nu laa de der. Skudfaste og haveskjulte strakte de sig næsten lige hen til Graven ud for det vestre, store Taarn, „Telegraftaarnet“, som det nu kaldes. Kommandanten havde ikke tænkt paa, hvad Skade de kunde volde. Svenskerne forstod at benytte dem.

Thi tæt ind paa Livet af Slottet opkastede de her i Læ deres Skanser, og paa nært Hold aabnede de herfra en voldsom Skydning mod Slottets Hovedværn mod Landsiden, det store vestre Taarn, det største af dem alle. Man svarede fra Taarnet og Muren, men Partiet var ikke lige. Paa den ene Side Skud mod Jordvolde og spredte Folk mellem Huse og Haver. Paa den anden Side Skud paa Skud mod det blottede Taarn; gik en Kugle fejl, slog den dog ind i Slottet.

I tre Uger varede Skydningen ved. Taarnet sank i Grus. Det ligger endnu helt og holdent paa Bunden ude i Sundet, paastaar Folketroen, og venter paa, naar det skal blive rejst paany. Og Skydningen vedblev. Saa en skønne Dag skiftede den med Et



Fig. 53. Kronborg 1629—58.
Billedet er for saa vidt urigtigt, som der vajer svenske Flag, samtidigt med at Hovedtaarnet staar. Først da dette var nedskudt, kom Svenskerne i Besiddelse af Kronborg.
(Efter Samuel v. Pufendorf.)

Præg og afløstes af Glædessalver og Hurraraab. Det var efter Ordre af den svenske Øverstbefalende, General og Rigsadmiral Carl Gustav Wrangel (Fig. 54). Han vilde forsøge, om det ikke var muligt at faa Slottet ved en Krigslist. Alt var nu Jubel ude blandt Angriberne. Der viftedes med Faner og svingedes med Hellebarder. Alle var ellevilde: København var faldet.



Fig. 54. Carl Gustav Wrangel.
(Maleri i Nationalmuseet i Stockholm.)

Efterretningen trængte over Graven ind til Besætningen. Betænkelige talte de hvervede Udlændinge om at ligge her og skydes ned til ingen Nytte. Modstand var nu meningsløs. Den godtroende, skræmte Kommandant lyttede til. En overmægtig Fjende foruden, Mytteri forinden, selv ansvarlig for hver Draabe Blod, der yderligere udgødes. Svaghed sejrede, Vindebroen blev nedladt.

Den 6. September overgav Kronborg sig. Med Rette vakte denne Begivenhed Jubel blandt Fjenderne og Sorg hos alle Danske. Hvorledes var nu Redning mulig for København? Hvorledes skulde Hollænderne kunne bringe Hjælp, naar Indløbet til Sundet var spærret? Kronborgs Fald var som et Kistelaag,

der smækkedes i over det ulykkelige København, viede Byen ubønhørligt til Hungersnød og Undergang.

Man vedblev derfor herinde til det sidste med ikke at ville tro, hvad Rygtet meldte. Men en Ugestid efter fik man Syn for Sagn.



Fig. 55. Admiral Jacob Baron af Wassenaer, Herre til Obdam.
(Maleri af Karl van Mander, Stik af Haelwegh.)

Det var ikke blot Glædessalver, der drønede fra den svenske Flaade ude i Sundet, da om Søndagen Gudstjeneste skulde holdes i den belejrede By; snart blandede svære Kanoner, der daglig indslæbtes fra Kronborg, deres Stemmer med deri. Ingen kunde længere tvivle.

Det var som et uventet lille Solglimt, der brød igennem alt dette Mørke, da der den 2. Oktober lød Skud ude fra Søen, og et stort Købmandsskib, skrapt forfulgt af en svensk Galiot, stod for fulde Sejl ind mod København. Det var den brave Jakob Dannefer, der skulde føre Kostbarheder fra Kronborg bort som Bytte for Sejrherren, men, sit gamle Fædreland tro, undervejs havde gjort Mytteri og ved Hjælp af fangne Soldater fra Kronborg tvunget Kursen til København. Jakob Dannefer modtoges her med Begejstring, Kongen udnævnte ham straks til Officer



Fig. 56. Helsingborg 1658.
(Efter Erik Dahlberg.)

og skænkede ham Bøndergods i Belønning. Denne uventede Ankomst af Skib, Gods og 120 Mand Soldater vakte Haab paany; det var som et Varsel om, at intet var umuligt.

Alles Tanker, Svenskes som Danskes, vendte sig mod Nord, thi endelig engang fik Rygtet Ret. Hollænderne var der. Carl Gustav ilede til Kronborg for selv at overvære og lede Kampen. Enhver kunde indse, at her vilde Danmarks Skæbne blive afgjort. Vinden var Svenskerne god. Allerede den 22. Oktober havde Admiral Obdam (Fig. 55) passeret Kullen og faaet Sjælland i Sigte, men Modvind hindrede ham i at gaa ned i Sundet. Mellem Hornbæk og Nakkehoved laa nu den hollandske Flaade, 41 Orlogsmænd og en Mængde Koffardiskibe med Proviant, en

hel Masteskov i den sene Efteraarstid. Men sydpaa var man ikke ledig. Carl Gustav havde ladet Kronborg Søbatterier spække med Skyts. Paa Helsingborgs (Fig. 56) Skibbro var anbragt svære Kanoner, og i Farvandet midtvejs ankrede den svenske



Fig. 57. Viceadmiral Witte de With.
(Maleri af H. Sorch, Stik af Blotelingh.)

Flaade op, ført af Rigsadmiral Carl Gustav Wrangel, 43 Orlogsskibe stærk foruden Brandere.

Den 29. Oktober om Morgenen sprang Vinden om. Hollænderne satte Sejl til, og mellem Kl. 8 og 9 stod hele Flaaden for frisk Medbør ned imod Kronborg. Admiral Obdam havde delt sine Skibe i tre Afdelinger. Den forreste førtes af Viceadmiral

Witte de With (Fig. 57), den midterste af Obdam selv, den bageste af Viceadmiral Pieter Floriszoon (Fig. 58). De With holdt sig med Flid saa nær svensk Kyst som muligt. Da hans forreste Skibe var ud for Kronborg, skød man her fra Slottet



Fig. 58. Viceadmiral Pieter Floriszoon.
(Maleri af A. Liets, Stik af P. Holsteyn.)

svensk Løsen, men de With lod denne Hilsen ubesvaret. Carl Gustav affyrede da selv det første skarpe Skud og gav herved Tegnet til Slagets Begyndelse. Kuglerne fra Kronborg gjorde paa Grund af den lange Afstand næppe stor Virkning paa de Withs Skibe. Des stærkere gik det ud over Kanonerne paa Helsingborgs Skibbro. Et Par glatte Lag fra de hollandske Skibe

fejede Skibbroen ren og bragte Kanonerne til Tavshed. Efter denne vel udførte Manøvre, hvorved Vejen langs med svensk Kyst var bleven fri, stod de With atter ud midt i Sundet for i Forening med Obdams Hovedafdeling at give sig i Lag med den svenske Flaade.

Her udspandt sig nu en morderisk Kamp (Fig. 59). Den stærke Krudtrøg gjorde det umuligt at overse det hele eller manøvrere i Flok. Der kæmpedes derfor Skib mod Skib, medens man fra Kronborg greb ind, hvor man kunde. Ikke blot mødtes man med Bredsiderne, men fra Mers og Dæk kastedes der med Haandgranater, som udbredte Ødelæggelse ikke mindst paa de hollandske tætfyldte Skibe. I øvrigt skelnede forvildede Kugler ikke mellem Ven og Fjende. Medens Kronborgs Mure sittrede under de voldsomme Brag, der overdøvede alle Kommandoraab, saaes kun utydelige Glimt paa Glimt, svajende Mastetoppe op af den uhyre Røgsky, som Vinden drev sydpaa. Saaledes blev det ved i fem til seks Timer.

Under al denne Forvirring fandt Hovedkæmperne fra begge Sider hinanden. De Withs Admiralskib „Brederode“ mødtes med Wrangels „Victoria“. Kampen var haard, men sluttelig naaede Obdam, der, plaget af Gigt, maatte føre Kommandoen siddende i en Lænestol foran Kahytstrappen, hen paa Siden af „Victoria“. Beskudt fra begge Sider maatte dette tilsidst, ilde tilredt, søge ind under Kronborgs Kanoner.

Men nye Modstandere søgte „Brederode“. Det sakkede tilsidst agterud, ramt af flere Kugler i Vandgangen. Admiral Bjelkenstjerna paa „Draken“ samt det svenske Skib „Wismar“ angreb med Kraft, og de Withs Landsmænd, hvem Vinden havde drevet syd efter, var ude af Stand til at komme ham til Hjælp. Sluttelig var næsten hele Mandskabet paa „Brederode“ dræbt eller saaret. Da Svenskerne entrede det synkende Skib, laa Viceadmiral de With, der paa Grund af sine Saar ikke længer formaaede at staa oprejst, døende paa Knæ og værgede sig med sin Kaarde. Flaget maatte stryges.

Fjenden fik dog ikke Skibet. For stolt, som sin Herre, til at overgive sig til en ringere, gik „Brederode“ til Bunds, omtrent



Fig. 59. Slaget i Øresund den 29. Oktober 1658.

(Tegning i Rijksmuseum i Amsterdam af Willem van der Velde, der som Øjenvidne ombord i den hollandske Flaade iagttog Slaget.)

ud for Espergærde. Rester af Vraget ligger der vistnok endnu. I Mands Minde kunde i hvert Fald raske Drenge, der dykkede ned dertil, vente at finde Lænkekugler og hollandske Dunke med Halse som smaa Mandehoveder dernede.

Da Obdam og de With i Forening havde drevet Wrangel tilbage, ind under Kronborgs Kanoner, skiltes de atter ad. Hver fik nok at gøre. De With kom, som vi nys saae, i Kamp med „Draken“ og „Wismar“. Og Obdam kunde ikke ile ham til Hjælp. Thi rundt om hans Admiralskib „de Eendracht“ paa 72 Kanoner lagde sig fire svenske Skibe. Om Bagbord laa to, det ene med 48, det andet med 46 Kanoner. Foran Boven og ganske tæt ind paa Livet af ham kom „Morgenstjernan“, der med sine 48 Kanoner og især med sine Haandgranater gjorde ham betydelig Skade. Endelig lagde et svensk Viceadmiralskib — rimeligvis „Herkules“ paa 58 Kanoner under Gustav Wrangel — sig agterud for Obdam og gennemskød hans Kahytter med mange Kanonskud og utallige Musketkugler.

Obdam klarede sig dog mod Overmagten. Kaptajn Nees fra Rotterdam kom ham noget efter til Hjælp og lagde sig paa Siden af det Skib med de 46 Kanoner. Selv beskød Obdam „Morgenstjernan“ saa virksomt, at det kom i Brand, og han erobrede det. Men da Branden bredte sig og han ikke kunde undvære flere Folk til at slukke, nødtes han til selv at skyde det i Sænk. Kun med Møje reddedes hans Løjtnant og Folk til et andet Skib.

Under denne Kamp, der varede i Timevis, havde Vinden fra Nord imidlertid øvet sin Virkning. Obdam havde en Stund maattet kaste Anker, dels vel for ikke at føres ned paa det brændende Skib forude, dels for ikke at drive paa Grund. Alle de andre hollandske Skibe derimod var, med eller mod deres Vilje, af Vinden førte sydefter. Men herved blev Obdams Stilling overordentlig farlig. Han har selv simpelt og klart beskrevet, hvorledes han var stedt:

„Vi var Mutters alene blandt alle Fjendens største Skibe, hvor vi vel laa i to Timer, en Tid for Anker af Frygt for at støde paa Grund, en Tid drivende med vor Løjtnant og nogle af vore Folk

paa Prisen „Morgenstjernan". Halvdelen af vore Folk var døde og kvæstede, Brand i Boven og i Konstabelkamret. Vores Vant var alle overskudte, saavelsom Halse, Braser, Bovliner og Skøder, vore Sejl i Laser og 5—6 Fod Vand i Skibet, saa at vore nederste Porte ikke laa 3 Fingersbredder over Vandet, og mest fordi Skibet begyndte at hælde. Imidlertid kom den ene efter den anden op mod os og gav os Laget. Vi delte ogsaa saa rigeligt ud som muligt. De havde kunnet lægge os ved Siden med 6—7 Skibe paa eengang. Dog Gud indgav dem ikke den Tanke. Tilsidst lod de os ligge og krydsede igen til Kronborg".

Under Forhold som disse maatte den tredje hollandske Deling nødvendigvis indvikles i en heftig Kamp. Om Bagtroppen flokkede sig jo efterhaanden alle de svenske Skibe, som Hovedflaaden havde hugget sig igennem. Viceadmiral Peter Floriszoon ombord paa „Josva" fik da en haard Tørn. Svenskerne kæmpede med ufortrødent Mod og nyt Haab om Sejr. De vidste derhos, at deres Konges Øjne hvilede paa dem. Vinden bar Krudtrøgen sydpaa. Han selv var paa nært Hold Vidne til deres Tapperhed. To Gange bordede de „Josva" og entrede op til Haandkamp. Baade Viceadmiral Floriszoon og hans Kaptajn faldt. Men den flinke Besætning fik drevet Fjenden fra Dækket igen op over Ræling eller gennem Kanonporte. Medbør skød bagpaa. Blodig og synkefærdig, men endnu med hollandsk Flag vajende fra Top og Stævn, lykkedes det „Josva" at slutte Trop med sine Landsmænd[1].

Imidlertid havde den hollandske Koffardiflaade benyttet sig af Forvirringen og, skjult af Krudtrøgen, listet sig igennem tæt under svensk Kyst. Klokken henved tre saaes fra Kronborg Skibe syd fra. Det var en dansk Flaadeafdeling under Admiral Henrik Bjelke (Fig. 60), der fra København ilede til Hjælp, men kæmpende mod Modvind ikke formaaede at naa længere end til Hveen. Synet af denne nye Fjende i Ryggen paa den svenske Flaade gjorde Udslaget. Carl Gustav gav Signal til Kampens Ophør. Svenskerne veg nu helt til Side. Sejren var Obdams. Men Sejren var dyrekøbt. Var end kun eet af hans Skibe tabt, saa slæbte des flere sig kun med Nød og Næppe

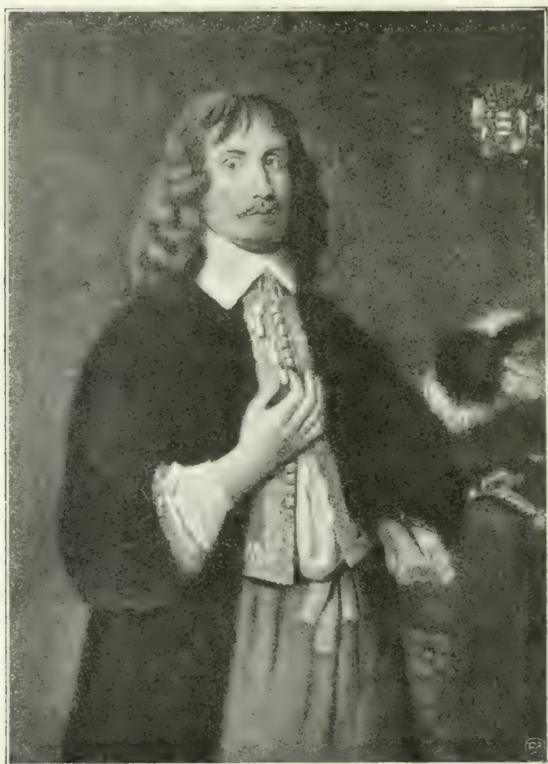


Fig. 60. Henrik Bjelke.
(Maleri af Karl v. Mander paa Rosenholm.)

ned gennem Sundet. Hundreder af tapre Mænd havde fulgt de With og Floriszoon.

Med Kampen den 29. Oktober var Kronborgs Betydning omme. Stridens Tyngdepunkt flyttedes til København, hvor nu de blodige Tærninger om Danmarks Skæbne skulde kastes. Did hen drog ogsaa Carl Gustav. Men Kronborg var endnu fremdeles svensk Eje. Forgæves søgte Ole Stenvinkel, Gerner og Hans Rostgaard ved List at vinde Fæstningen tilbage. Befrielsens Time slog først, da Freden sluttedes i Maj 1660.

IV

JENS KOEFOED OG OLE STENVINKEL

Skøndt Jens Koefoed og Ole Stenvinkel hørte til samme Tid, førte Livet selv dem maaske aldrig sammen. Deres Formaal var ensartede, hver søgte at befri sin Landsdel fra de svenske Erobrere. Men deres Skæbner blev vidt forskellige. Det faldt i Jens Koefoeds Lod at se sin Sag sejre og knytte sit Navn til en af de kækkeste og bedst ledede Kampe, som hans Fødeø har været Vidne til. Bornholm blev befriet. Ole Stenvinkel derimod bukkede under i Kampen, hans Plan strandede uden hans egen Skyld, men drog ubønhørlig ham selv med i Dybet. Begge fortjener de at mindes med Taknemlighed.

Jens Pedersen Koefoed er født 1628 i Rønne, hvor hans Fader var Borgmester. De hørte til den gamle, paa Bornholm vidt forgrenede Slægt Kofod eller Koefoed. Jens giftede sig, da han var 25 Aar gammel. Men han synes at have været en ubændig Natur. Allerede Aaret efter begik han et Drab og maatte flygte til Skaane. Her indtraadte han som menig Rytter i Axel Urups (Fig. 61) Regiment. Som saadan deltog han i den uheldige Krig 1657—58, der var Vidne til Carl Gustavs Togt over Isen fra Jylland til Sjælland og endte med den ulykkelige Fred i Roskilde.

Følgerne blev lige følelige for Jens Koefoed og hans Landsmænd. Det Regiment, hvortil han hørte, blev ifølge Fredslutningen overdraget til Carl Gustav, og hele hans Fødeø blev af-

staaet til Sverige. Bornholmerne fik snart Ulemperne ved det ny Regimente at mærke. Oberst Printzenskøld ankom i Foraaret 1658 for at overtage Styrelsen af Øen og gik frem paa en Maade, der kun altfor tydelig viste Befolkningen Forskellen mellem før og nu. Han fandt det rigtigst at kue al Modstand ved at paalægge urimelig høje Skatter og samtidig fjærne alt vaabenført Mandskab. Ved disse to Midler opnaaede han, hvad der overhovedet kunde opnaas under saadanne Forhold. Øen blev gjort uskadelig, samtidig med at Sverige forsynedes med Penge og Soldater. De ulykkelige Bornholmere var nødsagede til at finde sig i det uundgaaelige. De udleverede deres sidste Ejendele, og under almindelig Graad tog man Afsked med det udskrevne Mandskab, der førtes til Stettin og Riga for at ofres paa en fjærn Valplads mod ukendte Fjender.

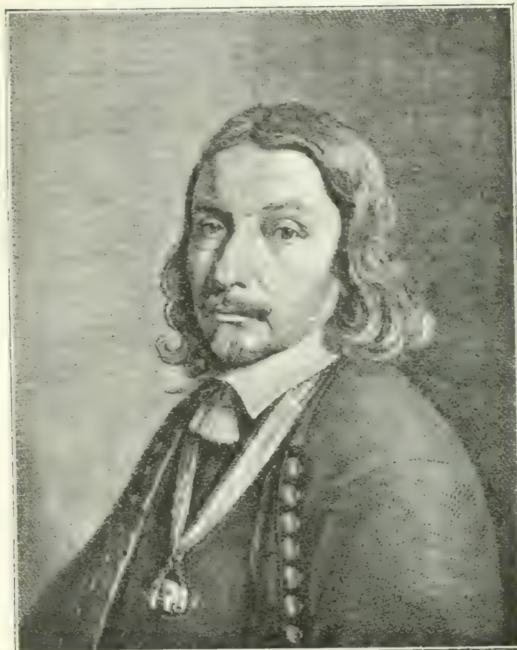


Fig 61. Axel Urup.
(Efter samtidigt Stik.)

Der var Sorg og Nød i Hjemmet. Der var ingen Trøst at hente udefra. De enkelte Efterretninger, man stjal sig til fra det gamle Fædreland, meldte kun om nye Ulykker: Krigen var brudt ud paa ny, Sjælland i Svenskernes Magt og Kongen indesluttet i København. Hvor var dog ogsaa alt forandret paa et Aar! Endnu

i Juli forrige Aar vajede Dannebrog fra Hammershus, Frederik den Tredje gæstede under almindelig Jubel sit tro Bornholm, og 26 danske Orlogsskibe laa for Anker paa Neksøs Red.

Hvorledes Jens Koefoed (Fig. 62) har baaret sig ad, vides ikke. Men han slap bort fra sit Regiment, der var afstaaet til Carl Gustav. Og han havde Dristighed nok til, trods truende Straf for det gamle Drab og for den nye Flugt, at vende tilbage til Bornholm og bosætte sig der. Hans Landsmænd forraadte ham ikke. Mærkelig nok undgik han baade Printzenskølds Mistanke og Udskrivning til Soldat paany. Hans Hustru og 4—5 Børn har maaske hos de med Forholdene ukendte Svenske givet ham Skær af en sat og ældre bosiddende.



Fig. 62. Jens Koefoed.
(Miniaturmaleri paa Rosenborg.)

Endelig kom der et Lysglimt. Det var Efterretningen fra Danmark om, at den hollandske Flaade havde slaaet sig igennem Sundet og var naaet til det betrængte København med Mandskab og Fødemidler. Vel var der langt frem endnu, men det første Jernbaand var dog bristet, Svenskerne var ikke længer Herrer til Søs, København som Bornholm havde ikke længer lutter Ufred at vente fra Havet. Til enhver Tid vilde denne Efterretning have vakt Glæde paa Bornholm, men den bragtes paa en Maade, der gav den en ganske egen Vægt og opildnede alle Øboerne. Det var ingen mindre end Frederik den Tredje selv, deres fordums Landsherre, der hemmelig underrettede dem derom og samtidig opfordrede dem til at benytte sig heraf og gribe til Vaaben mod deres Undertrykkere. Det var denne Gnist, der satte Øen i Brand.

Alt vel overvejet var imidlertid et Oprør paa Bornholm under de for Haanden værende Omstændigheder et urimeligt Vove-

stykke. Svenskerne havde det stærke Hammershus inde. Det meste vaabenføre Mandskab var bortført. Og selv om det skulde lykkes Oprørerne at holde sig paa et eller andet Punkt, kunde de ikke vente Forstærkning, medens der var overvejende Sandsynlighed for, at Printzenskøld vilde forlange og erholde friske Tropper fra Sverige. Naar Opstanden desuagtet gik, som den gik, og lykkedes over al Maade, saa tilkommer Æren derfor de tre Mænd i Forening: Sognepræst Poul Ancker i Hasle, Borgmester i samme By Peder Olsen og Jens Koefoed. Men denne sidste var fremfor sine to Fæller en Handlingens Mand, raadsnar og vant til at tage en Tørn. Planens lykkelige Udførelse skyldtes først og fremmest ham.

De foreløbige Aftaler blev trufne i al Hemmelighed. Uden at vække Opsigt drog Jens Koefoed rundt og fik Tilsagn fra forskellige paalidelige Mænd om, at de, naar Tegn blev givet, vilde møde med væbnet Følge, hvor det blev budt. Men førend alt var færdigt, viste der sig en gunstig Lejlighed til Planens Udførelse, og til Held for sit Land benyttede Koefoed sig øjeblikkelig deraf.

Onsdagen den 8de December 1658 red Printzenskiøld i Tillid til den Skræk, han alle Vegne havde indjaget, saa godt som uden Følge fra Hammershus til Hasle. Her kaldte han Borgmesteren Peder Olsen ud og truede ham med Døden, hvis ikke den sidst paalagte Skat snarest blev betalt. Derpaa red han videre ad Rønne til i et lignende Ærinde. Næppe var han borte, før Jens Koefoed, der just befandt sig i Hasle, opfordrede den anden Medvider i Planen, Præsten sammesteds, Poul Ancker, til at være ham behjælpelig med straks at iværksætte Opstanden. I Forening red de til Nykjær Præstegaard, hvor der efter Løfte skulde stilles 20 Mand, naar det forlangtes.

Men da det kom til Stykket, var der ikke en Mand at faa. Nu tabte Poul Ancker Modet, og ene red Jens Koefoed videre. Den næste Samlingsplads var Blykjøbe Gaard. Da han kom hertil, var der kun mødt 4 Mænd. De holdt Raadslagning i Skoven udenfor Gaarden, og trods det ringe Antal besluttede de alene

at lægge Haand paa Værket. Fem i Følge red de derpaa til Rønne.

Den korte Vinterdag var allerede til Ende, førend de naaede Byens Port. De tog ind til Jens Koefoeds Broder, Mads Koefoed. Men næppe svingede de ind ad Gaarden, førend de blev sete og kendte af den svenske Ridefoged, der skyndsomst ilede til sin Herre for at melde, at han anede Uraad ved de bevæbnedes Komme. Heldigvis blev en Borger i Rønne opmærksom paa Svenskerens Hast og gav Jens Koefoed et Vink herom. Her var intet Øjeblik at spilde. I Stedet for at samle Folk, som Hensigten havde været, skyndte de fem sammensvorne sig til Borgmesterens Hus, hvor Printzenskøld var tagen ind.

Ankomne her, stillede de to sig paa Vagt ved Døren, og Jens Koefoed gik først ind i Stuen, hvor han traf Printzenskøld alene. Koefod forlangte, at han skulde overgive sig, men Obersten gav et Raab fra sig og kastede sig ned mellem Bordet og Bænken, rimeligvis for at undgaa Koefoeds truende Bøsse, der var rettet mod ham. Paa Printzenskølds Raab kom der imidlertid ingen Hjælp, kun de to andre trængte ind, trak Obersten frem og tvang ham til Overgivelse. Alle Brevskaberne, der laa paa Bordet, Meddelelser fra Sverige, som skulde videre, stak Koefoed til sig, og derpaa førte de Fangen bort for at bringe ham i Sikkerhed.

Imidlertid var Rønne Borgere stimlede sammen om Huset, og Printzenskøld benyttede sig af Stimlen og Mørket, da han førtes ud, til at gøre Forsøg paa at undslippe. Han rev sig løs og slap virkelig et Stykke bort. Men Villum Clausen, Jens Koefoeds Svoger, skød efter ham, der var let kendelig paa sin Højde og Førlighed, og han styrtede død om. Jens Koefoed stillede Vagt om Liget, at ingen skulde tilføje det Overlast. Derpaa spredtes man hastigt ad for at fange Printzenskølds Følge, thi det gjaldt om, at intet Budskab om det skete naaede til Hammershus.

Medens de andre var sysselsatte hermed og endte med lykkelig at faa alle grebne, kastede den utrættelige Jens Koefoed sig paa ny paa en Hest for at benytte de kostbare Øjeblikke. Hans

eget Dyr var saa træt, at det ikke kunde mere, men to af Printzenskolds Heste stod opsadlede. Jens Koefoed tog den ene, en af de fem Deltagere den anden, og i Mulm og Mørke red de nu hver sin Vej ud paa Landet for at rejse Opstanden. Hvor de kom frem, dundrede de paa Portene, meldte det skete, lod ringe



Fig. 63. Olsker Rundkirke og Klokkehus, den nærmeste Landsbykirke ved Hammershus.

med Kirkeklokkerne (Fig. 63) og bød Befolkningen at møde næste Morgen bevæbnet ved Hammershus. Overalt blev Glæden stor, mange sluttede sig til Jens Koefoed, saa det lykkedes at fange et Par svenske Officerer under Vejs. Da han ved Daggry red ud fra Sandvig og Allinge, var det i Spidsen for et anseligt Følge.

Man samledes nu om Hammershus (Fig. 64), indesluttede Slottet og sendte en Underhandler ind for at forlange Over-



Fig. 64. Hammershus' Ruiner.

givelse. Besætningen synes ganske at have tabt Modet. Endnu samme Aften overgav den Fæstningen, skræmmet ved Jens Koefoeds Trusler. Under uhyre Jubel holdt denne i Spidsen for alt, hvad der kunde bære Vaaben paa Bornholm, sit Indtog paa Slottet, kun lidt over 24 Timer efter, at Opstanden var begyndt.

Jens Koefoed og Borgmester i Rønne Klaus Kam overtog nu foreløbig Befalingen over Slottet og Landet. Til København afsendtes Borgmesteren i Hasle, Peder Olsen, for at overgive Øen paany til Kongen. Begge Parter havde dog endnu mangen Fare at overstaa, Kongen i sit betrængte København, Øboerne hver Gang et fjendtligt Skib truede med at nærme sig. Der gik over et Aar, inden den lykkelige Dag endelig oprandt, da Gavebrevet til Frederik den Tredje, som Beboerne med en vis stolt Selvbevidsthed havde udstedt, kunde træde i Kraft, og Øen atter forenes med sit gamle Fædreland.

Hvad der undrer mest ved hele denne mærkelige Opstand, er ikke saa meget den Hurtighed og det Held, hvormed den udførtes, hvortil der vel kunde paavises Sidestykker i Historien, men først og fremmest det Maadehold, hvormed den blev gennemført. Trods al den Forbitrelse, som den svenske Undertrykkelse havde affødt, holdt man sig fjærnt fra ethvert voldsomt Udbrud af Hævnlyst. Ialt blev der kun dræbt siger og skriver to Svenskere, Printzenskøld, fordi han efter at have overgivet sig gjorde Forsøg paa at flygte, og en Vagt ved Hammershus, der ikke vilde tage mod Pardon. Denne hensynsfulde Optræden afveg meget fra, baade hvad Datidens Krigsbrug tillod, og hvad man kunde have ventet efter Jens Koefoeds tidligere Færd. Skyldtes den virkelig hans Maadehold og Besindighed, vil det tjene ham dobbelt til Ære.

Som naturligt var, søgte Frederik den Tredje at bevidne det tapre Øfolk sin Tak for dets kække Daad. Ingen var nærmere til at lønnes og trængte vel mere dertil end Hovedmanden Jens Koefoed. Kongen gav ham „Fredbrev“ for det tidligere Drab og udnævnte ham til Kaptejn med aarligt Sold af 200 Rigsdaler. Derhos overlod han ham til afgiftsfri Brug den store

Maglegaard i Øster Mariæ Sogn samt lod ham paa Hammershus overrække en forgyldt Vinpokal, som han skulde tømme



Fig. 65. Jens Pedersen Koefoed med hans to Hustruer, Margrethe Sander og Elisabeth Akeleye, samt deres 24 Børn.
(Malet Mindetavle i Østermariæ Kirke paa Bornholm.)

og gemme til Minde om Slottets Befrielse. Den opbevaredes endnu mange Aar efter blandt hans Efterkommere. Maaske er det den samme — i hvert Fald er det en af de tre Pokaler, som Kongen skænkede Opstandens Hovedmænd — der nu findes paa Rosenborg.

Det forundtes Jens Koefoed at leve endnu i 33 Aar efter Fuldbringelsen af sit store Værk. Han døde paa Maglegaard 1691. Skøndt hans engang saa store Myndighed forlængst var omme, vedblev han dog til sin Død at nyde en Anseelse blandt sine Landsmænd som ingen anden. Med Rette ansaas han for Øens Befrier og ypperste Mand. Han har næppe misbrugt denne sin Myndighed; Jævnhed og Beskedenhed synes at have været Hovedegenskaber hos ham. De fremlyser endnu af hans Træk, saaledes som de er os opbevarede i hans ovengengivne Portræt (Fig. 62), og af det lille tro Billede, han har givet af sig selv, i en klar og bramfri Fremstilling af sit Livs Bedrift.

Uden at ane det har han ved denne Fremstilling reddet sin og sine Landsmænds Ære. Da de Samtidige var døde, dannede der sig nemlig udenfor Bornholm lidt efter lidt et Sagn, der truede med at gaa over i Historien som Sandhed. Herefter skulde Bornholmerne paa en underfundig Maade have lokket Svenskerne i en Fælde og myrdet dem under et Gæstebud. Denne Tro blev almindelig og veg først, da Jens Koefoeds Beretning ved et Tilfælde kom for Dagen.

Jens Koefoed var to Gange gift, og i de tvende Ægteskaber fødtes der ham ikke mindre end 24 Børn, 12 Sønner og 12 Døtre. Gennem disse forplantede og bredte sig yderligere den alt i Forvejen vidt forgrenede Slægt. Nu hviler hans Ben i Øster Mariæ Kirke, hvor en Tavle (Fig. 65) paa Væggen og en ophængt Fane minder om hans Bedrift.

OLE STENVINKEL

Med Føje har Navnet Stenvinkel en god Klang i vort Fædrelands Historie. Det tilhører en hollandsk Kunstnerfamilje, der indvandrede her i Landet i Slutningen af det 16de Aarhundrede og derpaa i sit nye Fædreland med en forbavsende Frodighed ikke mindre end fire Slægtled igennem frembragte en Række ypperlige Mænd, der hver især udmærkede sig paa saa godt som alle Kunstens Omraader. Det er en Yppighed, der er aldeles

enestaaende. Ikke blot er i fire Led Fader og Søn dygtige Kunstnere, men Kraften svulmer paa samme Tid til Siden, saa at et enkelt Slægtled frembringer to, og et andet ikke mindre end fire, af disse mærkelig alsidige Talenter. Efter denne voldsomme Kraftudfoldelse svinder Slægten atter ind og taber sig lidt efter Aaret 1700, hvad enten den nu er uddød eller maaske atter udvandret eller blot sunket ned i et andet Samfundslag for i Stilhed at genvinde de saa ødselt opbrugte Kræfter.

Stamfaderen Hans Stenvinkel var født i Antwerpen, men levede mest i Embden, hvorfra han i Aaret 1576 indkaldtes til Danmark af Tyge Brahe. I dennes Tjeneste byggede han det prægtige Uranienborg (III Bog, Fig. 48) og gav samtidig vistnok Tegning til ikke faa af den Masse Herregaarde, der just i disse Aar opførtes her i Landet. I Aaret 1582 traadte han i kongelig Tjeneste som Bygmester og Ingeniør og byggede som saadan først St. Petri Kirke, der siden Reformationen havde været brugt til Kanonstøberi, men nu atter omdannedes og blev forsynet med et højt Taarn med ottekantet Spir efter Stenvinkels Tegning. Fremdeles opførte han Slangerup Kirke og forestod de vidtløftige Bygnings- og Befæstningsarbejder paa Slottene Akershus, Varbjerg, Bahus og Halmstad.

Under disse anstrængende Foretagender døde han 1601 og efterlod sig flere Sønner, hvoraf ikke mindre end fire traadte i Faderens Fodspor. Willum Stenvinkel blev en dygtig Bygmester, men udførte mest privat Arbejde og vides kun at have restavreret Laugholm Slot. De tre andre Brødre derimod gik alle i kongelig Tjeneste og anvendtes meget i offentlige Arbejder. Morten Stenvinkel var baade Bygmester og Maler, navnlig ypperlig Dyremaler, hans Heste omtales især med stor Beundring. Han benyttedes af Christian den Fjerde til at udsmykke Lysthuset ved Rosenborg, malede 10 store Portrætter, der kom til Kronborg, og antoges siden som den udvalgte Prins Christian den Femtes Arkitekt og Maler, i hvilken Stilling han døde 1640.

Endnu mere bekendt blev Broderen, Lorentz Stenvinkel. Han nedsatte sig ligesom Willum i en Provinsby, i Halmstad,

men Lysten til større Opgaver synes at have draget ham, og han endte i København. Hans første større Arbejde var Christian den Fjerdes Kapel ved Roskilde Domkirke (Fig. 66).



Fig. 66. Christian IV's Kapel i Roskilde Domkirke.

Senere huggede han en storartet Brønd til Rosenborg (Fig. 67) opførte Vesterport, som han prydede med Billedhuggerarbejder, og fik akkurat givet Tegningen til Børsens (Fig. 68) smukke Indgangsside mod Slotspladsen, da han døde i en temmelig ung Alder 1619.

Arbejdet gik dog ikke ud af Familjen, thi hans Broder Hans, der var opkaldt efter Faderen og den dygtigste og mest alsidige

af Brødrene, overtog det efter ham. Han var ligesom Lorentz oprindelig Billedhugger, men for Resten i Stand til alt, hvad enten det saa var Bygningsværk, Billedskæreri, Brobygning, Befæstningsarbejde eller Portrætmaling.

Han tjente sine Sporer ved at give Tegning til og selv udføre Karrusselporten ved Frederiksborg (Fig. 69). Aaret efter hug-



Fig. 67. Rosenborg 1624.

gede han et stort Springvand til Haven; næste Aar byggede han og huggede desuden Figurerne til det Galleri (Fig. 70 og 71), der skiller den egentlige Slotsgaard paa Frederiksborg fra Forgaarden. Saa døde Broderen Lorentz, og Hans arvede hans Arbejde ved Børsen, men samtidig synes Christian den Fjerde at være bleven opmærksom paa hans ualmindelige Brugbarhed, og endnu i samme Aar gjordes han til Overtilsynsmand ved alle kongelige Bygninger.

I denne Stilling udfoldede Hans Stenvinkel en aldeles forbavsende Virksomhed. Han forestod vidtløftige Istandsætsættelser og delvise Ombygninger paa Slottene Vordingborg, Antvorskov, Roskildgaard, Dragsholm, Kalundborg, Kronborg efter Branden 1629, Nyborg, Valdemars Slot paa Taasinge, Kalø, og desuden St. Knuds Kloster i Odense og Roskilde Domkirke. Han opførte selv „Rundetaarn" og gav Tegning til alle Gaardene i Silkegade. Han anlagde Fæstningerne Flækkerø og Christianopel, byggede en Bro ved Køge og i København: Nybro og Højbro. Samtidig syslede han stadig med forskelligt Billedhuggerarbejde, der efter Priserne at dømme maa have været betydeligt. Naar nu hertil endelig kommer, at han vedblev at dyrke Malerkunsten — han malede saaledes sig selv og sin Hustru i stort Brystbillede, hvilket havdes endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede — kan han ikke med Rette beskyldes for at have ligget ledig.

Han endte sit virksomme Liv 1639 og efterlod sig en Enke, Trine Willum Hüberts-



Fig. 68. Børstaarnet.



Fig. 69. Karrusselporten ved Frederiksborg Slot, tegnet og udført af Hans Stenvinkel.
(Fotograferet af Kr. Hude.)

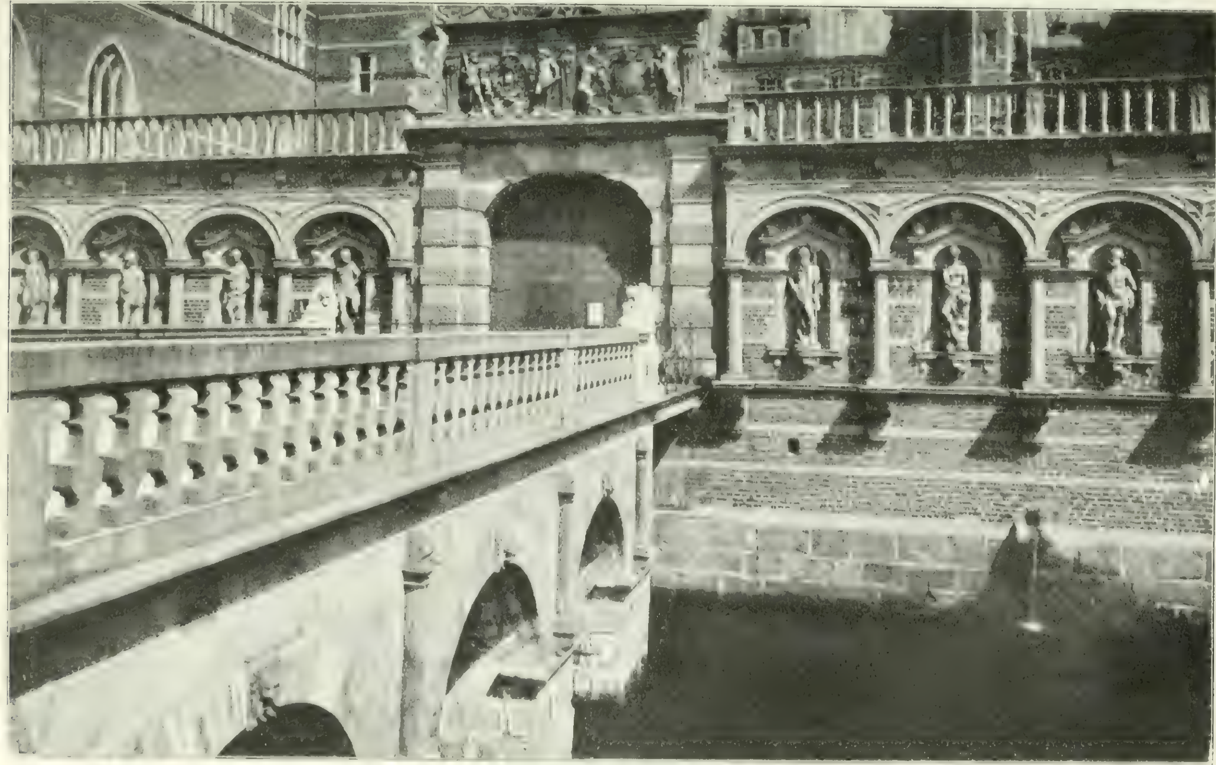


Fig. 70. Udsigt over Slotsbroen paa Frederiksborg til det af Hans Stenvinkel tegnede og udførte Galleri foran den indre Slotsgaard.
(Fotograferet af Kr. Hude.)

datter, samt de to Sønner, Hans og Ole Stenvinkel. Begge slog de naturligvis ind paa Faderens Vej, denne ubestemmelige Forening af forskelligartede Kunster. Hans Stenvinkel — altsaa den tredje af dette Navn — er især bleven bekendt ved Opførelsen af Vordingborg Slot for Prins Jørgen. Derimod havde han den Tort, at Opførelsen af Nørreport, hvortil han alt havde



Fig. 71. Frederiksborg. I Forgrunden det af Hans Stenvinkel opførte Galleri med Figurer.

givet Tegning, blev overdraget til en anden Bygmester, v. Hawen. Om Broderen, Ole Stenvinkel, Hovedgenstanden for disse Linjer, skal vi straks udførligere fremdrage, hvad der vides. Endnu en Kunstner af Navnet Stenvinkel, Anton Stenvinkel, forekom mod Slutningen af Aarhundredet. Han var rimeligvis en Søn af en af disse Brødre, Hans eller Ole. Han udmærkede sig som Maler; en Karnevalsscene, malet af ham, bevares endnu paa Rosenborg. Med ham ophører Slægtens Kunstnerdrift. Den

sidst bekendte af Familjen er, saa vidt vides, en Læge i Aarhus i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

Naar vi ovenpaa disse Oplysninger om Slægten vilde paa Forhaand søge at forestille os Ole Stenvinkels Bane, saa synes i det mindste Omridset af hans Liv med Lethed at kunne lade sig forud angive: Bygget de og de Bygninger, anlagt de og de Fæstninger, malet i det mindste sig selv (Fig. 72) og sin Hustru og iøvrigt levet et stille, fredeligt Kunstnerliv.

Ole Stenvinkel svigtede heller ikke sin Slægts Vaner, han slog ind paa samme Vej som alle de andre. Men ved Siden af denne rolige Strømning i hans Liv lader der sig paavise enkelte Udbrud af det pludselige, det voldsomme, Varsler om Slutningsbegivenheden i hans Liv, der skulde rive ham ud af og hæve ham højt op over hans tidligere stille Kreds og for bestandig knytte hans Navn til et af de dristigste, men ogsaa mest ulykkelige Foretagender, vor Historie har at opvise.

Et Sagn beretter, at Ole Stenvinkel som ganske ung har givet Tegning til en Udvidelse og Forbedring af Kronborgs Fæstningsværker, hvilken dog ikke blev udført. Det første sikre, man veed om ham, er, at han tre fire Aar efter Faderens Død var sysselsat med Byggeforetagender i Malmø. Han viste sig her at være en Stenvinkel af et noget andet Stof end de andre. Da en Vognmand ikke vilde lystre, jog han ham sin Kaarde gennem Livet, saa han døde med det samme. Ole Stenvinkel dømtes nu fredløs og maatte fly fra Malmø. Men han synes at have besiddet Christian den Fjerdes særlige Bevaagenhed, thi i Efteraaret 1644 fik han atter sin Fred af Kongen og vendte tilbage til Malmø. Her arbejdede han saa ufortrødent paa Malmøs Befæstning, og medens han var beskæftiget hermed, døde hans Velynder, Christian den Fjerde.

Han lader imidlertid til snart at have vundet ogsaa Frederik den Tredjes Yndest. Denne skænkede ham i hvert Fald en Byggegrund i København, omtrent for Enden af den nuværende Grønnegade, mod at han selv skulde nedrive Resterne af Volden, der jo tidligere saa nogenlunde fulgte Gothersgade, og selv brolægge sit Gadestykke, der synes endnu kun at have været til paa Kortet.

Hvad Ole Stenvinkel her gjorde for sig selv, kom han snart til at gøre for andre. Frederik den Tredje ansatte ham som en

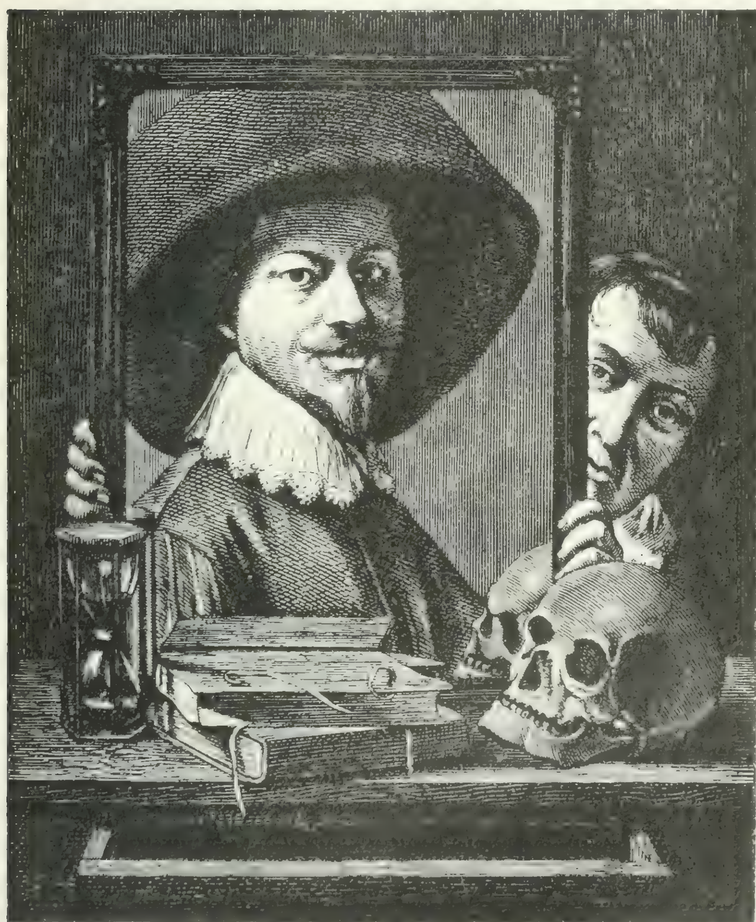


Fig. 72. Ole Stenvinkel, malet af ham selv.
(Miniaturmaleri paa Rosenborg.)

Slags Stadsbygmester eller Stadskonduktør, der skulde passe Nybygningerne i København, varetage det offentliges Tarv, sørge for Gadernes Retledning o. s. v. Kun kort fik han imidlertid Lov til at virke blot i denne Stilling, saa føjedes der et nyt,

ansvarsfuldt Hverv til, idet han ansattes som kongelig Ingeniør, foreløbig dog vistnok kun i Skaane. Naar hertil kom, at Ole Stenvinkel samtidig forestod kongelige Bygningsforetagender ved Halsted Kloster paa Lolland, saa vil det ses, at han var godt paa Veje til at blive anvendt i samme Omfang som i sin Tid hans Fader.

Af alt dette blev han pludselig revet ud, da den ulykkelige Krig med Sverige, den tredje, som han oplevede, udbrød 1658. Som prøvet Ingeniør sendtes han straks til et af de mest truede Punkter, Kronborg, den Fæstning, til hvilken hans Navn siden da uadskillelig er knyttet.

Det var gaaet Kronborg som Landets øvrige Forsvarsvæsen: De sidste Krige havde til Overmaal godtgjort, at det ikke var i tidssvarende Stand. Forgæves havde Christian den Fjerde, belært af Erfaringen, drevet paa en gennemgribende Forbedring af Landets svage Forsvarsevne. Han havde kun mødt Kulde og Modstand. De ledende var for optagne af Forfatningskampen for Udvidelsen af deres Magt. Ifølge en Slutningsmaade, hvorover vor Tid ikke tør spotte, erklæredes derfor slige Udgifter for unødvendige eller ligefrem farlige. Alt blev da ved det gamle, og man uddrog ingen Lærdom af de gentagne Uheld.

Ogsaa Begivenhedernes Gang følger imidlertid deres Slutningsmaade. Det var i Kraft af denne, at Fjenden Aar 1657 og 1658 i en Haandevending erobrede Landet og for Kronborgs Vedkommende tvang danske Fanger til at udføre de nødvendige Fæstningsarbejder, som hidtil kun havde været til paa Papiret.

Enhver kan forstaa, hvor tung denne Tid maatte falde Ole Stenvinkel. Selv om han ikke — som Sagnet siger — tidligere forgæves har leveret Tegning til Udvidelse af Kronborgs Fæstning, saa kendte han dog som dansk Ingeniør tilfulde dens Svaghed. Han vidste, hvor farlig den Nærhed var, hvori Helsingør var kommen til Fæstningen, idet Grønnehave efterhaanden var bleven fyldt med grundmurede Bygninger. I dækkede Stillinger kunde Fjenden herfra paa nært Hold skyde Mure og Slot sønder og sammen. Og hvad skulde det hjælpe, at han nu i sidste

Øjeblik var bleven sendt derned for at opføre „to Hovedværker“? Sligt lod sig ikke udføre hverken i Løbet af et Par Dage eller et Par Uger. Før Kommandanten havde faaet Tid til at nedrive Byens nærmeste Bygninger, endsige til at opføre ny Skanser, stod Fjenden der og lod sit Skyts spille paa det mest udsatte Punkt, det sydvestre Taarn.

Det gik, som man kunde vente. Der behøvedes ikke en svag og befippet Kommandant for at hidføre det uundgaaelige. Fæstningen blev erobret, og tre Uger efter at Belejringen var begyndt, blev Dannebrog strøget, og svenske Kanoner spærrede Adgangen til Sundet.

De andre Fanger kunde overgive sig til deres Sorg, deres Frygt for Følgerne, deres Glæde over foreløbig at være i Sikkerhed. For Ole Stenvinkel derimod oprandt nu den haardeste Prøvelsestid. Som Ingeniør blev han straks tagen i Brug og tvungen til at arbejde paa selve Kronborg, rydde det bebyggede Jordsmon, udvide Fæstningsværkerne, kort sagt udføre alt det for Fjenden, som han i bedre Dage havde haabet at udføre for sit Fædreland. At det under disse Forhold har kogt i ham, og at han var villig til ethvert Forsøg, koste hvad det vilde, paa at tilbagevinde Kronborg, er let forstaaeligt.

Dette forudsatte ogsaa Frederik den Tredje. Da den første Fare for København var omme, da Obdam var brudt igennem Sundet, og Stormen paa København afslaaet, sendte Kongen hemmelig Bud med den trofaste Hans Rostgaard til Stenvinkel og opfordrede ham til at være behjælpelig ved Slottets Tilbageerobring. Underhandlingerne lededes med stor Snildhed. Rostgaard sejlede, Svenskerne uafvidende, ved Nattetid til København og tilbage igen medbringende Kammerjunker Trolle, som derpaa forklædt som Rostgaards Tjener med en Kurv Frugt paa Armen gik efter ham blandt Arbejderne paa Kronborgs Fæstningsværker, hvor han fik Lejlighed til i Kongens Navn at opfordre Stenvinkel til Forsøget.

Da denne havde lovet sin Bistand, gik Trolle til en engelsk Oberst Hutchinson, der for Tiden opholdt sig i Helsingør med sine Folk og tidligere havde tilbudt Carl Gustav sin Tjeneste,

men ikke var bleven antagen. Ogsaa denne viste sig villig, og dermed var de to Hovedmænd for Planens Iværksættelse vundne.

De nærmere Aftaler blev siden trufne i Toldskriver Mikkel Hansens Hus i Helsingør, hvor Præsten i Birkerød, Henrik Gerner (Fig. 73 og 74), ifølge kongelig Befaling mødte, da han som særlig kyndig i Engelsk fra den Tid, han som ung havde studeret i Oxford, lettest kunde underhandle med Hutchinson.

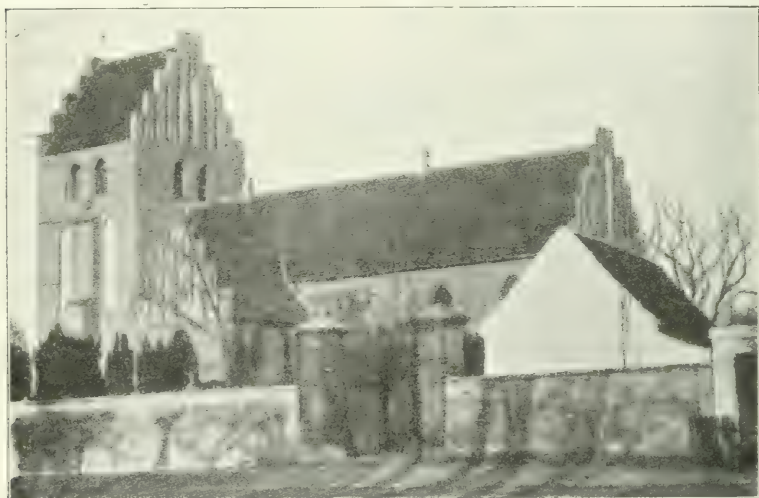


Fig. 73. Birkerød Kirke paa Sjælland.

Saavel denne som Stenvinkel blev derpaa af Kongen forsynede med de fornødne Pengemidler til Planens Udførelse. Hutchinsons Søn sendtes som Gidsel til København, og som det lader, lykkedes det hemmelig at faa sendt nogle paalidelige Artillerister fra København til Helsingør, hvilke i givet Øjeblik kunde paatage sig at betjene det erobrede Kronborgs Kanoner.

Planen var snildt anlagt. Hans Rostgaard (Fig. 75) skulde efter Sædvane tilsige Bønderne til at køre Brændsel til Kronborg og sørge for, at en af dem fik sin Vogn til at gaa itu midt paa Vindebroen, hvorved Besætningen hindredes i, hvis der

mærkedes Uraad, i Tide at trække Broen op. Ved den derved fremkaldte Standsning skulde Bønderne stimle sammen, hver især bevæbnet med Spyd under Kappen. Samtidig skulde Stenvinkel ile til med sine danske Arbejdere, der ligeledes var bevæbnede, og i Forening skulde de derpaa angribe Vagterne og overrumple Slottet, understøttede af Hutchinson i Spidsen for hans 300 Mand, der holdtes til Rede i Helsingør.



Fig. 74. Henrik Gerner.
(Maleri i Kirken i Birkerød.)

Planens Mangelfuldhed laa i, at saa mange nødvendigvis maatte være indviede deri. Og dog lykkedes det mærkelig nok at bevare Tavsheden blandt de egentlige Deltagere. Det skæbnesvangre Skær, hvorpaa Udførelsen skulde strande, lurede et Sted, hvor man ikke havde haft Grund til at vente det.

En ung Student i Helsingør havde faaet Nys om Anslaget og kunde af Glæde derover ikke styre sin Lyst til at optræde som vel underrettet. Han skrev til en Ven i København og meldte ham, hvad han vidste — en utilgivelig Ubesindighed, naar man erindrer, at København endnu var indesluttet af Fjenden, og Breve kun med største Forsigtighed kunde smugles derind. Brevet faldt i Svenskernes Hænder. Efter Sigende blev det fundet af en svensk Rytter ved Stranden,

hvor det drev op, løsrevet fra den Sten, som Overbringeren, da han blev forfulgt, havde bundet det til, for at det skulde gaa til



Fig. 75. Ridefoged og Amtsforvalter Hans Rostgaard med sin første og anden Hustru. (Maleri af Henrik Ditmar i Sct. Olai Kirke i Helsingør.)

Bunds. Brevet blev bragt til Carl Gustav, og hermed var hele Planen røbet.

Nu gik det ud over de ulykkelige Medvidere. Stenvinkel og

Gerner, hvis Navne synes at have været nævnte i Brevet, blev øjeblikkelig fængslede. Derimod lykkedes det Hutchinson at undkomme, medens Rostgaard i Tillid til, at han ikke var omtalt i Brevet, havde Dristighed til at lade som intet og endnu en kort Tid blive, hvor han var.

Den, paa hvem Svenskerne med Rette blev mest opbragte, var Stenvinkel. Ikke uden Grund betragtede de ham som værende i svensk Tjeneste og hans Handling altsaa som simpelt Forræderi. Han har selv søgt at bortforklare dette ved at skyde sig ind under, at han ikke havde modtaget noget formeligt Bestallingsbrev fra Carl Gustav, saa at han altsaa endnu stod i dansk Tjeneste. Det er dog næppe troligt, at Svenskerne skulde have brugt ham saa meget, som de gjorde, uden at have afkrævet ham i det mindste et mundtligt Troskabs-Tilsagn. Om han har haft Grund til at betegne dette som aftvunget, bliver et andet Spørgsmaal.

Hans Handling var med eet Ord af den Natur, at hver af Parterne med fuld Føje maatte dømme ham stik modsat. Med lige Ret vilde han blive henrettet i Helsingør og belønnet i København.

Han befandt sig imidlertid uheldigvis i Helsingør. Der var intet Hensyn at tage, og han blev derfor lagt paa Pinebænken for at aftvinges en Tilstaaelse om Medviderne. Men paa dette Punkt viste Ole Stenvinkel sig fra den mest heltemodige Side. Trods alle Pinsler var han ikke at formaa til at angive nogen. De 100 Dukater, som han fandtes i Besiddelse af og havde faaet af Hans Rostgaard, paastod han vedblivende at have modtaget af en ham ubekendt dansk Adelsmand. Da man saaledes ingen Vegne kunde komme med ham, besluttede man tilsidst at lade Dødsdommen udføre. Henrik Gerner derimod, der med samme Heltemod havde udholdt sine Pinsler uden at tilstaa, benaadedes, kort før han skulde henrettes.

En af de sidste Dage i Juli Maaned 1659 førtes Ole Stenvinkel, bagbunden og omgiven af svenske Soldater, gennem Helsingørs Gader. En tung Vandring, maaske dog haardest for hans Søn, der fulgte med Faderen lige til den Port, der kaldtes

„Svingelen“, den sydligste i Helsingør. Uden for denne overgaves Ole Stenvinkel til Bøddelen, som afhuggede hans Hoved og derpaa delte hans Krop i fire Parter, der blev satte paa Stejle i hvert af Byens fire Hjørner. Hovedet sattes paa en Stage. Der fortælles, at en engelsk Matros siden klavrede op ad Stangen og kyssede det afhuggede Hoved med de Ord: „Gode Herre, Du var sandelig en trofast dansk Mand.“ Før han naaede til Jorden igen, blev han dræbt af to tililende Svenskere.

Hvad Ole Stenvinkel havde tilsigtet, gik i Opfyldelse om end ad anden Vej, end han havde tænkt sig. I Følge Fredslutningen i København overdroges i næste Juli Maaned (18de Juli 1660) Kronborg til Frederik den Tredje. Den første, som tænkte paa Ole Stenvinkel, var Hans Rostgaard, der skyldte hans Standhaftighed, at han ikke var bleven opdaget og henrettet som han. Han indgik med et Andragende til Kongen om, at Liget maatte nedtages og hæderlig begraves. Frederik den Tredje udstedte straks en Befaling om, at der skulde vises det al mulig Ære.

Den 4de September 1660 bevægede sig et nyt Tog igennem Helsingør ned mod „Svingelen“. Det var Byens Borgere og den afdødes Venner, der kom for at nedtage Resterne af hans Lig. I Følge gammel Overtro maatte kun Bøddelen berøre Stejlen, enhver anden blev besmittet. Men her, hvor det gjaldt at hædre den afdøde trods Stage og Stejle, lagde Byfogden selv Haanden derpaa og opsamlede egenhændig Resterne af hans Ben. De førtes derpaa til indviet Jord og begravedes paa St. Hans' Kirkegaard i Helsingør.

Ole Stenvinkel hører til de tragiske Skikkelser i vor Historie, der ikke naaede at høste, som de havde saaet. Han stræbte efter at redde sit Fædreland ved at befri dets vigtigste Fæstning. Hans Lod blev at dø blandt Fjender, pint, forhaanet og forbandet som en Forræder. Danmark skylder ham sin Tak, han fortjener at mindes som en af de Sønner, der har ofret mest for det.

Hans Minde hædres maaske bedst ved efter Evne i Tide at sørge for, at Ofre som hans ikke paany bliver nødvendige.

V

KØBENHAVNS FORSVAR
1658—60

1

KØBENHAVNS Belejring 1658—60 er en af de Begivenheder, hvorved Danskes Tanker ofte dvæler. Og med Rette. Thi hint navnkundige Forsvar reddede ikke blot vort Fædrelands Bestaaen, men blev ved den Kraft, som her var sat ind, et Vendepunkt i vort Folks Historie. Virkningerne af, hvad hine Dage medførte, spores i afgørende Træk endnu Aarhundreder efter.

Men ogsaa om vore Dages Spørgsmaal giver Begivenhederne Svar. For enhver, der kan læse i Historien uden at lade sig blænde af det Udfald, som nu ethvert Barn kender, staar vore Dages Tvivl og Indvendinger skrevne med tydelig Skrift i, hvad dengang foregik. Thi det Spørgsmaal, der forelagdes hin Tid til Afgørelse, var jo det samme, som Nutiden drøfter: *Betydningen af Københavns Befæstning.* Det skulde blot afgøres ikke med Ord — hverken i Forsvarskommission, ved Folkeafstemning eller ved Rigsdagsbeslutning — men simpelthen med Liv og Blod og i klar Bevidsthed om, at hermed afgjordes Folkets Selvstændighed og fremtidige Tilværelse. Og om nogensinde ellers gjaldt det dengang: „*Hvad kan det nytte?*“ Thi alle de Mangler, som man har ment i vore Dage at kunne forudsætte ved Københavns Forsvar, var dengang ikke blot tænkt, men virkelig tilstede.

Lad os et Øjeblik betragte Forholdene, som de var, og det vil vise sig, at Nutids Udtryk næsten med Nødvendighed lægger sig paa Læben. Det var *ikke lykkedes Flaaden at dække*

Sjælland. Den laa utiltaklet ved København, da Fredsbrudet skete. Landgangen foregik i dybeste Fred, uventet og uhindret, ved Korsør. Fjendens Skibe laa allerede fuldt rustede og i overlegent Antal udfor København næsten samtidigt med, at Angrebshæren stod udenfor Hovedstaden. Der var derfor ikke Tale om at kunne føre Tropperne fra Jylland og Fyen til København. End ikke de spredte Afdelinger, der laa i Kantonnement paa Sjælland, naaede til Byen. En Afdeling Gønger (Soldater fra Gøngeherred i Skaane), som laa paa Frederiksborg, slap vel til København, men de fleste andre blev afskaarne. Byens Styrke af virkelige Soldater var foruden disse Gønger kun 700 Mand af Fodgarden, halvt saa mange Ryttere og en halvfjerdehundrede Mand af alle mulige Slags Regimenter, ialt omkring 2000 Mand.

Og saa Fæstningsværkerne! Rent bortset fra, at de var i en forfalden og delvis ufuldendt Stand, var de meget for fjerntliggende og vidtstrakte. For at forstaa dette maa det erindres, at København dengang var ringere i Folketal end Aarhus eller Odense nutildags. Og dog havde man dristet sig til for ikke længe siden at udvide Voldene, flytte Fæstningslinjen fra, hvor den tidligere løb — langs den nuværende Gothersgade, Grønnegade, Ny Østergade — langt, langt ud, saaat ikke blot det tidligere Lystslot udenfor Byen, Rosenborg, nu kom til at ligge bag ved dem, men ogsaa den fjerne Sømandsby Nyboder. Kom saa hertil, at kort forinden var anlagt den nye Bydel ovre paa Amager, Christianshavn, ligeledes omgiven af vidtstrakte Volde, saa vil det forstaas, at Hovedstaden nu skulde forsvare Fæstningsværker, der indesluttede et Rum, langt større end den egentlige gamle By. Og fra Søsiden laa denne nye Tvillingstad blottet, ikke alene ud mod Kallebodstrand, men især med hele sin aabne Side ud imod Sundet, ligefra den nuværende Toldbod ned til Hallandsaas (Kongens Nytorv). Omstaaende Kort (Fig. 76), der har været i svensk Eje, giver et ret klart, om end overdrevet Indtryk af Københavns Befæstning 1658. Dels er nemlig de gamle indre Volde her bibeholdte, som havde adskilt Byen fra de nys inddragne Grundstrækninger. Men disse Volde, der kunde have afgivet

Støtte som et indre Ringværn, var allerede for en stor Del nedrevne 1658. Dels er de nye Volde med det paabegyndte St. Annæ Kastel angivne som fuldt færdige, hvad de ikke var.

Og Provianteringen. Med den saae det alt andet end lovende ud. Fjenden var landet i August. Men efter Datids Forhold slap alle Beholdninger op netop henad den Aarstid. Staten som alle



Fig. 76. Kort over København omtrent 1650.
(Efter Pufendorf: res gestæ Caroli Gustavi.)

private Familjer var beregnet paa Aars-Forsyning, og det var just nu paa Hældingen for enhver, høje og lave. Thi først, naar Kornet var inde, Slagtningen igang og Sommerfisken tørret, samlede Hovedstaden i Forraad, hvad den skulde fortære i det følgende Aar.

Under alt dette endelig en Regering, der ikke forstod sig paa, hvad der burde gøres for med blot fredelige Midler at fremme Landets Nevtralitet. En Regering, der savnede hvert Syn for,

at en Besættelse af København ved Fjenden skulde kunne være en Sikring af Danmark mod Datidens store Sømagt, Hollænderne, der krævede fri Fart til Østersøen. En kortsynet Konge, der ikke kunde begribe, at det eneste forstandige under saadanne Forhold var at opgive alt og forlægge Regeringens Sæde til Norge, men halsstarrig holdt paa at ville blive og forsvare sin Hovedstad.

— Og desuagtet, desuagtet gik det godt.

Men hvorfor, og hvorledes? Ja dette er et af de Punkter, hvor det, saa underligt det end lyder, er allervanskeligst at blive samtidig med Begivenhederne. Thi vi kender alle, hvad der foregik, har lært det i Skolen og maaske med Færdighed kunnet gøre Rede derfor ved en Eksamen. Karl Gustaf stormede ikke straks; saa kom en hollandsk Flaade os til Hjælp, og sluttelig, da Hovedstormen foretoges, var Planen bleven røbet, og Angrebet afsloges med Tapperhed. Saaledes lyder de tørre Ord; visne, hengemte Planter uden Saft og Farver.

Men Virkeligheden selv, den havde den Tilsætning, som gav den sin egentlige, levende Kraft: en hel Befolknings faste Beslutning om at ville holde ud. Det er denne, som naar Udfaldet er bekendt, saa let glemmes og viger for de enkelte Held, der tilsmilede de belejrede. Men den genfornemmes atter, hvergang man tydeligt stiller sig for Øje de dagligdags, tunge, opslidende Tryk, som den formaaede at bære.

Lad os da istedetfor at dvæle ved de korte Øjeblikke under Belejringen, hvor en let forstaaelig Begejstring greb alle, søge at forestille os, hvordan Livet saae ud i de lange Mellemtider, hvor det gjaldt om sejgt at holde ud, finde sig i et Utal af Savn og forfrossen, sulten og forvaaget frejdig holde Modet oppe.

Det var maaske let hin Augustdag alle som een at sværge at ville forsvare sig til det sidste. Men allerede Dagen efter, og den næste igen og saa fremdeles var det dog noget andet, dødtræt ved det uvante Jordarbejde, sat paa smal Kost, Dag og Nat lænket til sin lille Plet af Volden, alligevel at bevare Humøret. Det var maaske raskt nok i Udfald med Gyldenløve (Fig. 77) eller Schack (Fig. 78) som en Storm at komme over Fjenden, hugge



Fig. 77. Ulrik Christian Gyldenløve, Søn af Christian IV og Vibeke Kruse.
(Maleri af Abraham Wuchters, Rosenborg.)

ned derude, hvor Frihedsstøtten nu staar, ødelægge Løbegravene og saa i en Fart tilbage til Løngangen ved Vesterport, naar Undsætningen kom sprængende fra Valby. Men værre blev det straks, da Udfaldene ikke længere altid lykkedes, men man oftere

faldt i Baghold, og da den første rigtig nedslaaende Efterretning kom om, at Kronborg den 6. September var erobret.

Nu var det ikke Leg længere, men knugende Alvor, da Fjenden havde faaet svært Skyts fra Kronborg, anlagt sine Batterier



Fig. 78. Hans Schack.
(Maleri af Abraham Wuchters, paa Frederiksborg.)

tæt ind paa Volden — omtrent der, hvor Hoved- og Nordbanegaarden nu ligger — og Dag og Nat smældede løs, saa det lysnede blandt Mandskabet paa Volden. Helmers Taarn, hvoraf Resten endnu staar, blev gennemhullet, og hele den bagved liggende Bydel indviet til Luerne. Nu skred Ødelæggelsesværket sikkert

og uimodstaaeligt fremad; det maatte kunne udregnes, naar Fjenden endelig sejrrig skulde bestige Volden.

Den 18. September var den voldsomme Skydning paa nært Hold begyndt, og med faa Afbrydelser varede den ved lige til den 29. Oktober. I fyrretyve Døgn skræmmedes de belejrede idelig op, hvert Øjeblik ventedes en Storm. Og det var kun nedslaaende Nyheder, der afbrød Ensformigheden, som da Fjenden den 8. Oktober erobrede Amager og hermed tilintetgjorde Byens Spisekammer, eller da Frederik III selv gav Befaling til at nedrive alle Husene lige fra Vesterport til Helmers Skanse. Kun nødig skred man dertil, da de var beboede af Smaakaarsfolk, og en Mængde Kvinder og Børn herved blev husvilde, men man havde Tømmeret i Husene behov til Palissader paa den foranliggende, stærkt medtagne Vold.

Endelig lysnede det, da Efterretningen kom om, at den hollandske Flaade laa i Hornbæk-Bugten. Alles Tanker i Byen som udenfor vendte sig mod Nord og kredsede om det afgørende Spørgsmaal: Vil den naa igennem Sundet? Karl Gustaf (Fig. 79) ilede til Kronborg for selv at lede Beskydningen; ved Helsingborgs Havn var opkastet Batterier, og den svenske Flaade laa Syd for begge Flankestillinger for at spærre Vejen. Den 29. Oktober hørtes i København fra Kl. 8 om Morgenen Drønene af Skuddene, indtil det endelig henad Kl. 3 atter stilnede af. Det var den morderiske Kamp, der var bleven ført, Tærningspillet, om København skulde bukke under for Hungersnød eller ej.

Hvilken Jubel, da man henimod Aften opdagede de forreste hollandske Skibe, Førselsskibene, der midt under Slaget havde seet Lejlighed til at knibe useet ind under den svenske Kyst og slippe ud af Ilden. Som første Mand, der gik fraborde, meldte Christoffer Gabel (Fig. 80) Kongen om den dyrekøbte Sejr. Og den syntes at skulle blive vidtrækkende. Thi næste Morgen saae man med glad Forbavselse fra Volden, at Fjendens Værker var forladte. Ingen i Løbegravene, ingen i Skanserne, først langt ude ved Valby Bakke holdt de fjendtlige Ryttere.

Det var et Befrielsens Suk, der lød. Glædessalver fyredes fra

Volden. Man listede sig ud, først enkeltvis, saa i store Skarer og besaae Værkerne, Lejren, der saa pludselig var bleven forladt, hvor der endnu stod Kvæg og Bohave efterladt i Skyndingen. Alt var Feststemning paa Søndagen den 31. Oktober. For første Gang siden den 9. August aandede man atter frit, og atter hørte man den gamle, velkendte Lyd af ringende Kirkeklokker og Helligaands Kirkens Sangværk. Dette lille, fredelige Træk gjorde et overordentligt Indtryk. I hele Mellemtiden havde Klokkerne tiet eller kun tjent til Allarmtegn.



Fig 79. Karl X Gustaf.
(Efter samtidigt Stik.)

Man drømte sig fri; og dog var der saa langt igen. En overhængende Fare var blot overstaaet, men Faren selv var derfor ikke omme. Atter lagde sig Belejringens Tryk over Byen, thi selv om Fjendens Hovedkvarter nu var i Brønshøj, bag Skanser fra Bellehøj til Bispebjerg Bakke, begyndte dog snart den gamle Følelse af Usikkerhed og Udsigt til Angreb at indfinde sig.

Og nye Farer kom til. Vel havde Hollænderne medbragt Proviant, men ogsaa mange nye Munde at mætte. Der maatte frem-

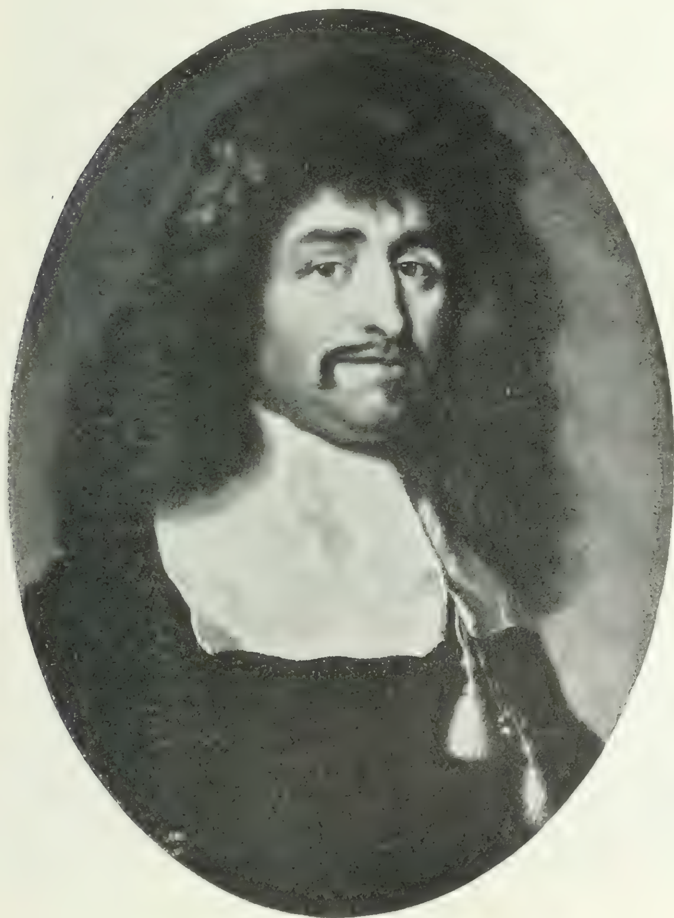


Fig. 80. Christoffer Gabel.
(Efter Maleri paa Frederiksborg.)

deles spares paa Levnedsmidler, da den ugunstige Aarstid stundede til. Vel kunde Vagttjenesten paa Volden slappes noget, de hollandske Soldater overtog derhos en Del deraf. Men hvor

skulde alle de uformuende unge Mænd, Studenter, Handelsbetjente, Haandværkere, nu da de havde faaet noget mere fri, vende sig hen? Deres Bolig var maaske nedbrændt eller øde, al Virksomhed og Erhverv afskaaret, kun Udsigt til Sult i et mørkt og koldt Kammer. Ligefrem af Nød maatte da mange atter bede om at tages i Tjeneste, enten blandt de Danske eller som hvervede blandt Hollænderne.

Hertil kom endelig en ny og farlig Fjende, Frosten. Den kolde Aarstid var begyndt. I luvslidt Dragt gjaldt det nu om at trampe sig varm om Dagen paa Volden; og langt værre blev det i de lange, iskolde Nætter, naar Blæsten bidende strøg ind over Forstadstomterne, hvor ingen Bolig, ingen levnet Have eller Træ længere tog af. I slige Nætter var den brændende Lunte den sidste Trøst. Den kunde dog kuldslaa de stivfrosne Fingre, og alt eftersom den blev kortere, viste den, medens Taarnuhrene tav, hvor Natten skred. Som en Student siden skrev:

„Den Lunte var vort Sejerværk,
Thi man ej hørte Klokke.
Og efter den maatt' goden Klærk
Paa Volden staa og rokke.
Jeg holdt det ud saamangen Nat
Vel i tre stærke Stunde,
Af Kuld og Hunger saa format
At jeg: „Hvem der!" knap kunde".

Nøden gjorde dog opfindsom. Efterhaanden som Kulden tog til, voksede en ganske egen Art af Boliger op i og ovenpaa Volden. Snart var det Huller ind i Voldsiden, stundom forede med Mursten, ja forsynede med Ildsteder, lutter reddede Sager fra de nedbrændte Forstæder. Snart var det Skilderhuse eller fantastiske Hytter, sammensatte af Brædter og Træstumper hist og her fra, med Plads til flere til fælles Varme.

Langsomt sneg Tiden sig hen. Men for hver Dag, der gik, kom en Fare nærmere, hvis Rækkevidde man knap turde gøre sig klar. Hvad skulde der blive af Byen, hvis Frosten slog Bro og forvandlede Kallebodstrand og Sundet til aaben Landevej midt ind i Byens Hjerte? Og Frosten kom tidlig og med Styrke



Fig. 81. Niels Juel.
(Efter Maleri paa Ledreborg.)

det Aar. En ny Form for Vagttjeneste maatte da indføres, mere pinlig end den paa Volden. Der maatte holdes Vagt og hugges Vaager ikke blot omkring de to Orlogspramme, der laa som Værn i Kallebodstrand og i Sundet udfor Kalkbrænderiet, men en hel lang Linje uden om Byens Søside. Det var et trælsomt

Arbejde for Niels Juel (Fig. 81) og hans Baadsmænd. At ogsaa Stadsgraven maatte holdes aaben, fulgte af sig selv. Og der maatte passes strengt paa overalt, thi hyppigere og hyppigere blev nu de natlige Angreb.

2

Hin Befolkning vilde kun lidet have lignet sine Efterkommere ved Dybbøl, hvis den ikke midt under al Fare og Nød engang imellem havde skaffet sig en glad Stund og haft en Spøg tilovers. Ikke blot veksledes der til daglig mangen Spas mellem Hyttenaboerne paa Volden, men stundom antog det hele et mere fælles og almindeligt Præg, som f. Eks. Juleaften, da man bestemte sig til at holde Fest. Skralt var det med Forberedelserne, thi det kneb for alle med Brændsel og Lys og for de allerfleste med den simpleste Føde. Tilmed søgte, som let forstaaeligt var, mange just paa denne Aften ned i Byen til deres Hustruer og Børn eller Mødre og Sødskende for at samles med disse.

Da, netop som man efter fattig Lejlighed skulde til at holde Fest, klemtede Stormklokkerne, Allarmtrommerne gik, Nødskud dundrede fra Volden, og alle ilede til deres Poster. Det var over Isen paa Kallebodstrand, at Angrebet forsøgtes. Derfor fyredes der med Granater baade fra Batterierne ved Løngangen og Brygghuset og fra de to Skibe i Kalleboderne, „Højenhald“ nærmest Byen og Prammen længere ude, „Svinetruget“, som Svenskerne kaldte den. For at hindre Fjenden i at liste sig ind i Mørke, tændtes alle Bavnerne ligefra Christianshavns Vold forbi Københavns Slot og langs Volden nordpaa helt ud til Sundet. Flammerne fra Tjæretønderne kastede Skin ud over Isen og Snemarkerne og Genskin op ad Slottets gamle Mure, lysende mod Nørreport med dens underlige Taarn og det røde Rosenborg, medens Fruekirkes høje Spir dunkelt stod mod Nattehimlen.

Da Fjenden var opdaget og traf Byen beredt, opgaves atter Angrebet. Men for de belejrede var Julenadveren forspildt. Dog, Klokken var endnu ikke tolv, der var jo Tid til at holde den

endnu. Een Indskydelse, een fælles Tanke greb imidlertid alle: Nu burde den holdes i Fællesskab paa Volden. I Hast slæbte Kvinder og Børn, som jo ellers var udelukkede fra Fæstningsværkerne, Mad og Øl fra de afbrudte Maaltider i Byen op paa Volden. Nede i Voldhytterne tændtes Ild under Gryder, og snart raktes varm Grød, dejlig, dampende Julegrød, rundt, og Ølskaalene gik mellem dette brogede Selskab, hvor alle var lige. Luften genlød af glade Stemmer, Mænds, Kvinders og Børns, og Fornøjeligheden varede ved i den kolde Vinternat, indtil Julelysene lidt efter lidt sluktes, idet Bavnerne paa Volden en for en brændte ud. Saa ejendommelig storladen en Julefest er aldrig hverken før eller siden bleven fejret i København.

Befolkningen kunde vel trænge til slig en kort, glad Stund. Thi uformærkt var man nu gleden ind i den værste Del af Belejringen, hvor Afgørelse hvert Øjeblik kunde ventes. I disse mørke Nætter, hvor det frøs, saa at hver Vaage, hugget om Aftenen, var tillagt til Morgen, og den faste Is laa alentyk, rede til at bære baade Kanoner og Rytteri; i disse Nætter med Blæst og Snefog, hvor selv kendte Mænd kunde gaa fejl og knap se en Alen for sig, medens der maatte spares paa Bavner og Mad, kun ikke paa Arbejde for de sultne, forkomne, forvaagede Folk; i disse Nætter stilledes der næsten overmenneskelige Fordringer til de belejredes Pligtfølelse.

Naar Eftertiden tænker paa hine Dage, saa træder altid Stormnatten mellem den 10. og 11. Februar 1659 i Forgrunden, hin stolte Nat, hvor de belejrede høstede Sejrens Løn, og selv den mest forfrosne glemte Kulde og Sult over Øjeblikkets Betydning. Men den Nat var, trods al dens Savn og Møje, Børneleg mod de to Maaneder, der gik forud med deres opslidende, tilsyneladende blot unyttige Anstrengelser. Thi uafbrudt, saa godt som hver Nat allarmeredes der til Kamp, snart hist, snart her. Bestandig Skuffelser, blotte Drillerier, men af den Art, der, hvis de ikke var blevet modtagne med aarvaagen Kraft, kunde være endte hver især som den forfærdeligste Alvor. Det lyder saa nemt, at Kongen fik at vide, naar og hvor Hovedstormen skulde gaa for sig. Aa ja! Men forud, lige fra Jul til den 9. Februar

havde man uafbrudt modtaget lignende Efterretninger, der alle havde vist sig at være — sande. Thi Fjenden laa ikke ledig. Bestandig nye Forsøg paa at angribe og overrumple.

Hvor udmattet Besætningen var, fremgaar af et enkelt Træk som dette: En af de første Dage i Januar meldte Hans Rostgaard (Fig. 75), at Fjenden førstkommende Nat vilde sende hele sit Rytteri ud over Isen paa Sundet og ride bagom ind i Byen ved den nuværende Sct. Annæplads eller Kongens Nytorv. Øjeblikkelig gav Kongen Befaling til Schack og Thuresen (Fig. 82) om at lade ise her. Men skøndt disse ikke plejede at lægge Fingrene imellem, maatte de denne Gang tilstaa, at deres Mandskab ikke formaaede at udføre det, Folkene var for udmattede af Kulde og Arbejde, og et stærkt Snefog fra Nordost stod ind over Isen. Man maatte da nøjes med at lade alle danske Ryttere, ialt kun 250 Mand, tage Opstilling ved nuværende Amaliegade for om muligt at afslaa Angrebet, en Forholdsregel, der næppe vilde have været tilstrækkelig. I sidste Øjeblik fandt dog Renteskriver Jens Lassen paa Raad. I dyre Domme fik han i Mørkningen lejet 600 hollandske Matroser, der inden Midnat huggede en 44 Fod bred Rende i Isen, der var over en Alen tyk, fra Toldboden til Christianshavns Kanal. Da Fjenden i Mørket kom til dette aabne Vand, maatte hans Rytterskare vende hjem med uforrettet Sag.

Ofte angrebes der med fuld Kraft. Den 17. Januar f. Eks. kæmpedes der halvanden Time om Christianshavns Vold, indtil Angriberne endelig med stort Tab kastedes tilbage. Naar det var Hovedstormen, der foregik Natten til den 11. Februar, saa betød dette blot, at de belejrede nu formentlig var saa medtagne, at Stormen sikkert maatte lykkes, og Karl Gustaf var fast bestemt paa denne Gang, koste, hvad det koste vilde, at tage Byen. Udsigterne var gunstige, ikke mindst fordi der Natten forud havde fundet et storartet Angreb Sted, der maatte kunne mistydes som den egentlige Hovedstorm og dysse de udmattede belejrede i foreløbig Ro. Karl Gustaf havde nemlig sidste Nat med hele Rytteriet truet Christianshavn, Fodfolket under Feltmarskal Otto Stenbock havde over Kallebodstrand stormet

Slottets yderste Hjørne udfor Bryghuset, og samtidig havde man erobret Prammen derude.

Efter en heltemodig Modstand var Besætningen, trods de hug-

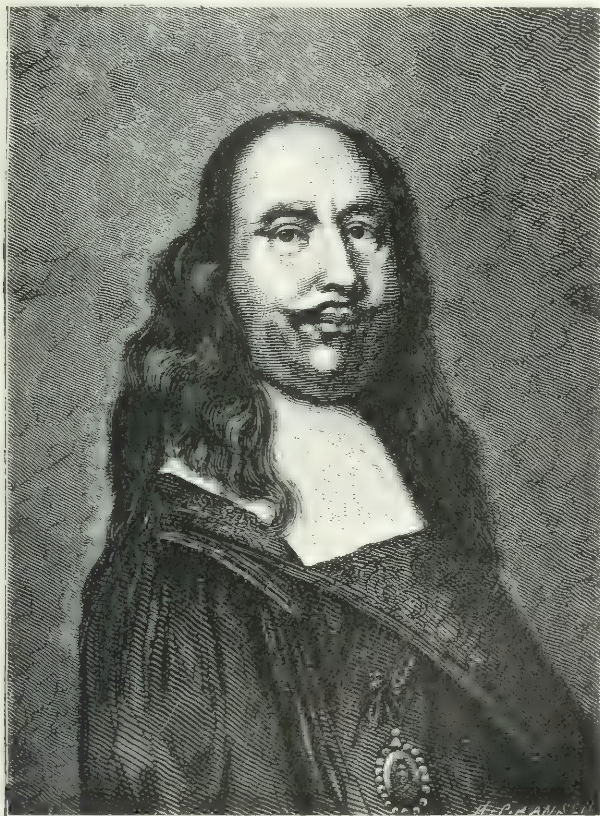


Fig. 82. Frederik Thuresen.
(Efter Maleri paa Raadhuset i Aalborg.)

gede Vaager, bleven overmandet og nedhugget, og Hytterne paa dens Dæk stukne i Brand. Men disse Flammer afgjorde Kampen. Som en uhyre Bavn oplyste den brændende Pram Kallebodstrand, gav de danske Kanoner paa Volden sikkert Skud, saa at Fjenden tilsidst dreves tilbage. Klokken to gjorde de Danske et

heftigt Udfald, den brændende Pram erobredes tilbage, og de danske Ryttere huggede ind blandt de flygtende, medens samtidig Isen brast under en fjendtlig Brigade, og en Mængde omkom. Ovenpaa saadan en Nat kunde man ikke vente en Hovedstorm den følgende. Netop derfor foretoges den.

Det er bekendt, med hvilken glimrende Tapperhed den udførtes fra svensk Side, med hvilken Dødsforagt og Snarraadighed disse Datidens dygtigste Soldater Natten igennem gentagne Gange paa forskellige Punkter opbød alt for at komme op over Volden. De Svenske troede sig sikre paa Sejren og havde alt delt det forventede Bytte, thi Karl Gustaf havde lovet dem 3 Dages Plyndring. Naar Tabet ved denne Lejlighed i saa overvældende en Grad blev paa deres Side, saa laa det vel dels i Forholdenes Natur, men er tillige et Vidnesbyrd om den Omsigt og Kraft, hvormed Forsvaret blev ledet. Thi inde i Byen havde man sat alt ind paa denne Nats afgørende Kamp.

Vaagerne og Isrenderne var hugget bredere. Ved Mørkets Frembrud stod alle Mand paa Voldene, hver med hvidt Tørklæde om Hatten for i Mørket at kunne kende Ven fra Fjende, alle med Feltraabet: „Ærlig". 334 Kanoner laa ladte og rede; Betjeningen ventede med brændende Lunter; Krudt og Kugler var tilstede i Mængde. Frederik III (Fig. 83) red omkring fra Vagt til Vagt. Han opfordrede overalt til at sejre eller dø for Fædrelandet i den Afgørelsens Time, som nu snart skulde slaa. Nede i Gaderne, der var afspærrede med Jærnkæder for at danne et sidste Værn, hvis Fjenden trængte ind, stod Kvinderne og Børnene.

Intet er maaske saa betegnende for Forholdene som Stemningen blandt disse. Ingen Klager, ingen Jamren, sligt vænnes man af med ved seks Maaneders Øvelse. Øjeblikket var for stort til unyttig Tale. Faamælt udtrykte man sine simple Tanker, som f. Eks. mellem Prammand Niels Nielsen og hans Hustru, da hun med sit spæde Barn paa Armen tog Afsked med sin Mand. „Gud være med Jer!" var hans korte Ord. „Kæmp tappert!" hendes naturlige Svar. Men ligesaa betegnende er det, at da hun saa stod alene tilbage, kunde hun ikke nøjes med at vente uvirk-



Fig. 83. Frederik III.
(Stukket af Haelwegh efter Maleri af Karl van Mander.)

som bag Jærnkæderne. Hun ilede hjem til sin Bolig paa Graabrødretorv, svøbte Barnet, deres eneste, godt ind og satte det paa det sikreste Sted i Kælderen, samlede saa alle Nabolagets Kvinder, satte de største Kedler over Ilden, nogle med Lud, andre med Beg og Tjære, og slæbte derpaa ved fælles Hjælp de glødende Kedler paa en Stang over Skuldrene den lange Vej op til, hvor Manden stod paa Post. Selv væltede Kvinderne deres Kedler ned over de stormende. Og i samlet Trop ilede de, da dette glødende Vaaben var opbrugt, ned efter Bjælker, som de slæbte op paa Brystværnet og lod trille ned paa Fjenden.

3

Da Natten faldt paa, laa København mørk og tavs, tilsyneladende i Slummer, skøndt intet Øje var lukt. Pludselig tændtes Bavnerne paa Valby Bakke som Tegn til Angreb. Men i samme Øjeblik drønede en Salve fra Kartoverne paa Volden ud iblandt Fjenderne (Fig. 84), og snart var Kampen levende. Under en Regn af Kugler væltede Fjenderne frem ad den gamle Vej gennem Kallebodstrand. De naaede ikke blot „Svinetruget", men ind til Fregatten „Højenhald", der efter en fortvivlet Kamp blev taget, og hver en Mand hugget ned. Videre vælter Strømmen sig ind mellem Amager og Sjælland imod Slottet. Men pludselig standses der, Isbroerne er for korte til de dobbeltbrede Vaager, og Kugler og Skraa hagler ned. Selv „Højenhald" maa atter rømmes, heftig beskudt fra Christianshavns Vold.

Allerede ruller Hurraraabene fra Slotsholmen og Løngangen, Fjenden vakler og maa vende. Da tager General Fersen en rask Beslutning, Stormkolonnen svinger og vender sig mod Vandkunsten, General Wawassor følger efter med sine Folk, og i et Nu stormes Forværket (Ravelinen) foran Hovedvolden. Trods Kardætsker og Musketkugler myldrer de ind, hugger Palissader over og Folkene ned, frem over Graven, Stormstiger til Volden og op ad dem (Fig. 85).



Fig. 84. Frem til Storm! Udsigt fra Valbybakke Natten 10.—11. Februar 1659.
(Maleri af Vertangen.)

Under disse fortvivlede Forhold, hvor Stormen syntes at skulle lykkes, og Københavns Skæbne hang i et Haar, kæmpedes der med en ubeskrivelig Vildskab fra begge Sider. Alle følte, at det var disse Minutter, hvorom det gjaldt. Kugler, Bjælker, brændende Tjære østes ned, Pistoler og Haandgranater svarede, medens der entredes op ad Stigerne. Frederik III ilede til fra

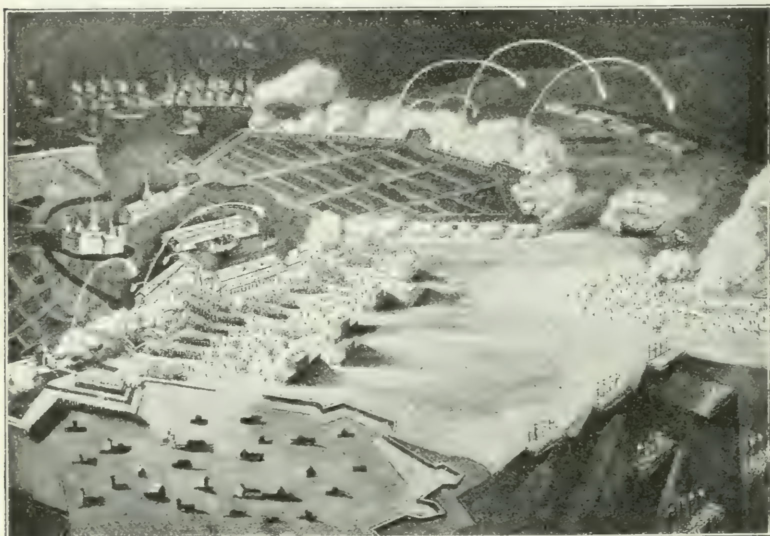


Fig. 85. Stormen mod Volden ud for Vandkunsten.
Til venstre sees Vesterport. Kampen staar især om Volden mellem denne og Løngangen. Bagved ligger Slottet og Tøjhuset med dets firkantede Havn (hvor det kongelige Bibliotek nu er opført). Længere bagved sees Børsen. Tilhøjre i den tilfrosne Kallebodstrand sees „Svinetruget" i Brand og „Højenhald", der er erobret af Svenskerne, vekslende Skud med Kanonerne paa Christianshavns Vold.
(Efter Stik hos Pufendorf: Res gestæ Caroli Gustavi.)

Slotsholmen for at opmuntre Forsvarerne, Rigsraaderne i hans Følge, Otto Krag (Fig. 86) og Gunde Rosenkrans (Fig. 87), greb hver en Musket og kæmpede med i forreste Linje. Medens Soldater og Borgere forsvarede Brystværnet, signaleredes der efter Reserven, der i hurtigt Løb ilede til fra Gammeltorv. Fire Svenskere kom ind over Volden. Generalvagtmester Claus Ahlefeldt, der kommanderede paa det Sted, styrtede selv frem

og gennemborede den forreste med sin Partisan (den opbevares endnu i Nationalmuseet). Ogsaa Fjenden trak Forstærkninger til, men efter den heltemodigste Kamp overvældedes de stormende tilsidst saaledes med Kugler, at Ravelinen maatte rømmes.



Fig. 86. Otto Krag.
(Efter Maleri paa Frederiksborg.)

Atter vendte Strømmen sig. Isbroerne var bragte i Orden, og frem gik det nu over Vaagerne mod Bryghuset og Slottet. Men en voldsom Ild modtog dem her, og de dreves tilbage med uhyre Tab.

Under alt dette og skjult bag disse havde Claes Thott imid-

lertid stormet Christianshavn. Men Uheld forfulgte Angrebet. Isen brast under Fremrykningen, det tunge Brotræn gik tilbunds, medens Angriberne overdængedes af Kugler fra den sydlige Del af Volden. Ubekymret kommanderede Claes Thott dog fremad, og tre Gange stormede hans Folk hen mod Volden, men naaede ikke op for Kugler og Kardætsker. Endelig maatte Karl Gustaf lade blæse til Tilbagetog for hele dette Punkts Vedkommende, og i Uorden trak de medtagne Kolonner sig ud af Ilden.



Fig. 87. Rigsraad Gunde Rosenkrans.
(Efter Maleri paa Frederiksborg.)

Samtidig havde man truet med Angreb udfor Rosenborg; det svenske Rytteri rykkede frem over Sortedamssø; men det var kun en Allarmering for at bortlede Opmærksomheden fra, hvad der foregik ved Kallebodstrand.

Men da alt her var stille, og Angrebet syntes ovre, brød pludselig General Banér Kl. 4 frem til Storm mod Østerport. I Mørket tog han fejl og kom lidt vestligere ud for Nyboder. Her stod Hollændere og Danske. Uden at løsne et Skud lod de Fjenden komme ned i Stadsgraven mellem to Bastioner. Da pludse-

lig kommanderedes der „Fyr“, og med forfærdelig Virkning beskødes de nu fra alle Kanter. Broer og Stormstiger maatte lades i Stikken, og tilbage gik det. Men atter samlede de sig. De svenske Ryttere fra Rosenborg-Angrebet ilede til Hjælp, sprang af Hestene for at deltage i Stormen, General Wawassor, der nys havde kæmpet udfor Vandkunsten, kom til Undsætning med sine Folk, der atter var bragt i Orden, og frem gik det paany.



Fig. 88. Rigshofmester Joachim Gersdorff.
(Maleri paa Frederiksborg.)

Denne Gang kneb det ogsaa her. Stadshauptmand Thuresen kom til, den syge Rigshofmester Joachim Gersdorf (Fig. 88) lod sig bære op paa Volden, Hans Ahlefeldt med det danske Reserverytteri skyndte sig did, og Admiral Obdam søgte, saa godt han kunde for sin Gigt, at holde Trit med sine hollandske Matroser, der i Løb førtes til Stedet. Kuglerne afgjorde dog Sagen her. Fjenden naaede ikke op. General Wawassor faldt for et Skud under det forgæves Forsøg paa at komme over Graven, og bag et Brystværn af faldne maatte Svenskerne tilsidst opgive Angrebet og ile tilbage over Sortedamssø.

Dagningen brød endelig frem, og greben af en og samme Følelse istemte alle paa Voldene en tusindstemmig Takkesang til Sejrens Herre, der havde frelst Byen. Kanonerne faldt i med Glædessalver, og anden Gang tonede den gamle, kendte Klang fra Fredens Dage, idet alle Kirkeklokkerne ringede. Bevæbnede og nysgerrige ilede ud for at tage Valpladsen i Øjesyn; en afsluttet kortvarig Vaabenhvile gjorde snart denne Vandring sikker. Herude i Sneen laa alle Sporene friske af Nattens Færd. Tretusind døende og døde bedækkede Valpladsen, og et Utal af Vaaben, brudte Broer og Stormstiger. Tabet paa dansk Side var ifølge Sagens Natur kun ringe. Anderledes vilde det have været, hvis Fjenden var naaet ind i Byen.

Uvilkaarlig standser Tanken om Belejringen ved denne Dag. Og dog var det, om end Kampen hermed var afgjort, langtfra den sidste. Sneen smeltede. Foraaret og Sommeren kom. Men endnu fremdeles var København truet og indesluttet og Tiderne yderst trange for Indbyggerne. Sult og Kulde eller dog Mangel paa Brændsel plagede som hidtil. Dyrtid faldt tungere nu end forhen, da den Begejstring, der hidtil havde baaret oppe, begyndte at slappes. Selv Læseren et Par Hundrede Aar efter hører næsten halvt utaalmodig om Vagttjenesten paa Voldene og Rytterudfald mod Valby Bakke i Juli Maaned 1659. Og dog var den skrappeste Paapassenhed nødvendig, thi uafbrudt truede Faren, og end ikke Frygten for Forræderi var ugrundet.

Det blev atter Vinter. Paany rejstes Hytterne oppe paa Volden, atter isedes der i Stadsgraven. Det var, som denne Belejring aldrig skulde faa Ende. Juleaften gjorde Svenskerne Skinangreb ligesom forrige Aar. Det faldt svært at holde den gode Aand oppe hos Befolkningen, man længtes efter Fred. Smaafægtningerne, der af og til leveredes mod Fjenden, var ikke i Stand til at fylde Sindene. Det gik Svenskerne ligesaa. Da Freden endnu i Begyndelsen af Maj Maaned 1660 ikke var undertegnet, maatte det fra begge Sider forbydes at drive Handel med Fjenden. Endelig sluttedes da Freden den 17. Maj 1660. Københavnerne drog i store Skarer ud for at se den svenske Lejr, og Svenskerne gæstede fredelig den By, som de i næsten to Aar

forgæves havde belejret. Forbitrelsens Hede var gensidig afkølet.

Hvad Virkning havde Freden paa de belejrede? Selvfølgelig nød den hele Befolkning, fra Konge til Stodder, det længe savnede, dyrtkøbte Gode, nød det i fuldere Drag end nogen Fredsven i Nutiden maaske kan have nogen Forestilling om. Men derover glemtes ikke Krigens Belæring. I Løbet af de følgende ti Aar skabte det udarmede Land en Flaade større end nogensinde tilforn. Og alle de Punkter i Københavns Befæstning, som Belejringen havde paapeget som de svage, forstærkedes ved nye, storartede Anlæg.



Fig. 89. Hollænderen Henrik Rüse, 1671 dansk Baron „Rysensten".
(Stik af A. Haelwegh efter Maleri af K. v. Mander.)

Flaadens Leje dækkedes mod Søsiden. I Kallebodstrand, hvor „Højenhald" og „Svinetruget" i Forening med Skytset fra Bryghuset kun med Møje havde holdt Fjenden ude, foretoges et uhyre Opfyldningsarbejde. Fra Stormgade østefter lavedes en Halvø, dækket med Volde og Grave, saa at den yderste Bastion, „Rysensten" — opkaldt efter den dygtige Ingeniør Henrik Rüse (Fig. 89), der ledede det hele Anlæg — i Forening med Christianshavns Vold ganske kunde spærre det smalle Farvand. Alle Bastionerne Volden rundt forstærkedes. Og mellem Øster-

Fig. 90. Plan af „Kastellet Frederikshavn“ ved København og Nyboder.
(Efter Henrik Rüses Originaltegning af Decbr. 1666 i Det Kongelige Bibliotek.)

port og Sundet anlagdes det mægtige Fort „Kastellet Frederikshavn“ (Fig. 90), lige rede til at værne Byens ubebyggede Del og beherske det nordlige Indløb til Havnen. Det var Jordarbejder,

der vel kunde staa Maal med, hvad Nutiden har udført, et storladent Forsøg paa at omsætte den vundne Sejr med dens Erfaringer til Arv som Værn for kommende Slægter.

Københavns Forsvar 1658—60 indtager en stor, en enestaaende Plads i vor Historie. Det er Folkets største krigerske Bedrift i den historiske Tid. Sejgt og under fortvivlede Forhold som ved Dybbøl, begejstret som den 2. April 1801, da Folk fra Gaden udgjorde Blokskibenes tapre Besætning, kæmpede den Gang aarevis ikke blot Soldater, men en hel Befolkning, indtil de ved deres Udholdenhed havde bragt Sejren hjem og reddet Fædrelandet.

Det har ofte været paa Tale at rejse hine tapre Forsvarere af København et værdigt Mindesmærke. Tanken kom atter frem Aar 1909, da et kvart Aartusinde var forløbet siden da. Saafremt Mindesmærker imidlertid tjener til at give Fortid Liv og Mæle, saa vilde hin Slægt uden Tvivl svare vor: „Tak for eders venlige Tanke! Vi var kun danske Mænd og Kvinder, der gjorde vor Pligt. Vis os heller, at I mindes dette! I har nedrevet de Volde, som vi vædede med vort Blod og byggede højere. Rejs atter i deres Sted et nyt, kraftigt og tidssvarende Værn! Værg det som vi, om fornødent gøres, og om saa hele Danmark kun er et indesluttet København! Mind os ved, ligesom vi, at efterlade et selvstændigt dansk Folk!“

VI

DANMARK I AARET 1700

Den saakaldte „Store nordiske Krig“ begyndte for Danmarks Vedkommende med et Forspil, som det har en vis Interesse at betragte lidt nærmere.

Stridens Genstand var Sønderjylland. Dette ældgamle danske Land syntes uigenkaldelig tabt, da Hertugen af Holsten-Gottorp, der ejede store Dele deraf, Aar 1658 ved den for os saa ulykkelige Fred i Roskilde var bleven løst fra sit Lensforhold til Danmark og ophøjet til uafhængig Fyrste. Forgæves havde senere Christian den Femte søgt at faa Sønderjylland tilbage. Ved Forliget i Altona 1689 var det blot atter blevet slaaet fast, at Holsten-Gottorp var et selvstændigt Rige, hvis Hersker havde Lov til at holde Hær, bygge Fæstninger og slutte Forbund ganske efter eget Tykke.

Da Frederik den Fjerde (Fig. 91) i August Maaned 1699 besteg sine Fædres Trone, var han fast bestemt paa at gøre et nyt Forsøg paa at faa denne farlige Ordning ændret. Mislighederne derved var ogsaa iøjnefaldende. Den unge Hertug af Holsten-Gottorp opførte ikke blot Fæstninger og holdt stor Hær, men sluttede tillige Forbund med Kongen af Sverige, hvis Søster han ægtede. Fra dobbelt Side var altsaa Danmark truet. Og det Sverige, hvorom der var Tale, var ikke det nuværende, men en Stormagt, hvis Lande omsluttede Østersøen og fra Syd af naaede tæt op til Holsten-Gottorp. Østersøen var en svensk Indsø og Danmark ved Indløbet kun en af de sidste Lodsejere,



Fig. 91. Frederik den Fjerde.
(Efter Maleri af J. S. Wahl paa Rosenborg.)

der endnu stod tilbage paa Listen blandt dem, der skulde fortrænges. Løsningen af det slesvigske Spørgsmaal indeholdt da mere end ved første Øjekast synligt. Det var nøje knyttet til selve Spørgsmaalet om Danmarks Bestaaen.



Fig. 92. Peter den Store.
(Stik af Bause.)

Frederik den Fjerde skred hurtigt til Udførelsen af sin Opgave. Knap en Maaned efter sin Tronbestigelse sluttede han et Forbund med Tsar Peter den Store i Rusland (Fig. 92) og August den Anden i Polen-Sachsen. Begge Lande var ligesom Danmark blevne af Sverige berøvede deres Kyster ved Østersøen. Medens Russer og Polakker skulde sysselsætte Svenskerne til Lands og den veludrustede danske Flaade spærre for Fart over Østersøen, vilde Frederik den Fjerde selv med hele Hæren kaste sig ind i Sønderjylland og atter vinde dette til Danmark.



Fig. 93. Ulrik Christian Gyldenløve.
(Efter Maleri paa Frederiksborg.)

I Begyndelsen gik alt godt. Allerede i Marts 1700 rykkede den danske Hær ind i Hertugens Land og begyndte Belejringen af Tønningen. Paa samme Tid laa 18 Orlogsskibe sejlklare udenfor Bommen ved København, og da Flaaden i Maj Maaned stak i Søen, var Tallet bragt op til 29 Linjeskibe og 15 Fregatter. Befalingen over Hæren blev betroet til Hertugen af Würtemberg; til Admiral over Flaaden satte Kongen sin 22-aarige Halvbroder, Ulrik Christian Gyldenløve (Fig. 93), der nød Anseelse som dygtig Sømand. Selv ilede han til Hæren efter først at have gjort Hans Schack til Kommandant i København og samtidigt

indsat en saakaldet „Slotslov", det vil sige et Regerings-Udvalg af prøvede Mænd, der i Kongens Fraværelse skulde have Overtilsyn med Flaade og Hovedstad. Selv ønskede han sig dog underrettet og raadspurgt om alt af Vigtighed, hvorfor han saavel over Fyn som over Gedser lod indrette en Ilpost-Forbindelse mellem Hovedkvarter og Hovedstad.

Gyldenløve krydsede trolig i Østersøen og holdt vaagent Øje med den svenske Flaade i Carlscronas Havn og nordfra (Fig. 94).



Fig. 94. Svenske Krigsskibe, omkring Aar 1700, passerer Waxholm.
(Kobberstik i Erik Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna.)

Hertugen af Würtemberg belejrede, om end med ringe Fremgang, Tønningen. Men det var dog hverken fra det ene eller det andet af disse Punkter, at det afgørende Svar skulde blive givet. Dette kom fra et Sted, hvorfra man mindst havde forudset det.

England og Holland, der begge styredes af Vilhelm den Tredje af Oranien (Fig. 95), var ganske vist i sin Tid tilligemed Sverige gaaede i Borgen for Overholdelsen af Forliget i Altona. Men med en vis Rimelighed havde Frederik den Fjerde sluttet, at Kong Vilhelm vilde være saa optaget baade af sin evige Strid med Ludvig den Fjortende og af sin Uenighed med

det engelske Parlament, til at han skulde ville blande sig i Smaating i Norden. Frederik den Fjerde skal endog engang ved Taflet have ladet falde uforsigtige Ytringer om, at Kong Vilhelm



Fig. 95. Vilhelm III af Oranien, Generalkaptain i Nederlandene og Konge i England.
(Efter J. H. Brandon.)

var for indviklet i Kiv med sit Parlament, til at han kunde optræde med Virkning i Evropa. Disse Ytringer blev af velvillige Sjæle bragte til Kong Vilhelm, der skal have svaret, at „han skulde lade Danmark føle, at han immer var i Stand til at gøre noget i Evropa“.

Hvorom alting var, saa besluttede England-Holland af Grunde, der ligesaa vel kunde have bevæget til det modsatte, at blande sig med Vaabenmagt i den nordiske Strid. Kong Vilhelm ønskede Fred, fordi den spanske Arvefølgekrig stod for Døren, og — begyndte i denne Anledning Krig med Danmark. Medens en forenet Hær af svenske, hannoveranske og hollandske Tropper brød ind i Holsten, stod en hollandsk-engelsk Flaade paa 23 Linjeskibe, 5 Fregatter og nogle Brandere og Bombarderskibe gennem Kattegattet ned til Øresund.

Herved blev Frederik den Fjerdes, men først og fremmest Gyldenløves Stilling en hel anden. Efter Samraad med „Slotsloven“ løb han først op og lagde sig ved Kronborg, hvilket havde til Følge, at den fremmede Flaade, der jo var den danske underlegen i Tal, ærbødig stoppede ved Lappen. Men denne hans Fraværelse benyttede den svenske Flaade sig af, løb ud fra Carlscrona og viste sig, 38 Linjeskibe og 10 Fregatter stærk, under Stevns. Nu var gode Raad dyre. At kæmpe med dem enkeltvis var et voveligt Stykke, da Kræfterne næppe vilde slaa til i anden Træfning. Gyldenløve synes dog at have foretrukket denne Løsning og agtet at angribe først den engelsk-hollandske Flaade. „Slotsloven“ turde imidlertid ikke tilraade sligt. Og fra Kongen — til hvem der skikkedes Bud, men fra hvem der gerne først kunde komme Svar, naar Forholdene atter havde forandret sig, og det gunstige Øjeblik var gaaet tabt — kom der endelig Befaling til saa længe som muligt at behandle den engelsk-hollandske Flaade som udsendt af en venskabelig Magt.

Medens da Hertugen af Holsten-Gottorp paastod at have Kommando over baade den engelsk-hollandske Flaade og Hær, og medens Frederik den Fjerde til det yderste søgte at bevare Skinnet af, at han ansaa Kong Vilhelm for en blot velvillig Mægler, var Gyldenløve stillet overfor den umulige Opgave paa een Gang at indeslutte den svenske Flaade i Gøteborg og Carlscrona og samtidig staa høflig, men bestemt i Døren for Englænderne og Hollænderne ved Sundets Indgang.

Han valgte den Post, hvor han var mest nødvendig, og lagde sig i Mundingen af Kongedybet for at optage en Kamp med den

svenske Flaade, der nu laa til Ankers ved Dragør, og i hvert Fald hindre den i at angribe København. Men dette Øjeblik benyttedes af den engelske Admiral Rooke. Senere skulde han gøre sit Navn bekendt ved Erobringen af Gibraltar. Allerede her udmærkede han sig ved den Dygtighed, hvormed han udførte sit ikke lette Hverv: med de lempeligste Midler at udøve det stærkest mulige Pres paa Danmark. Øresund maatte ganske vist af en fredelig Magt kun befærdes med højst seks Orlogsskibe. Men Frederik den Fjerde holdt jo paa, at England-Holland kun mødte som venskabelige Mæglere. Kommandanten paa Kronborg havde Befaling til ikke selv at være den angribende Part. Under Udveksling af høflig Salut og med Iagttagelse af alle Æresbevisninger sejlede da den engelsk-hollandske Flaade igennem og ankrede op — fremdeles forekommende og afventende — Nord for Hveen.

Fra engelsk Side ventede man nu med Rette, at den svenske Flaade skulde forene sig med den. Gyldenløve havde imidlertid borttaget alle Sømærker i Kongedybet, Hollænderdybet og Drogden, og den svenske Flaade frygtede for under saa ugunstige Vilkaar at skulle slaa sig igennem. Utaalmodig gav da Admiral Rooke Befaling til at lette Anker og staa ned imod den. Men da Gyldenløve, der ovenpaa de fremmedes Indtrængen i Øresund synes at have faaet yderligere Lyst til at binde først an med disse, ogsaa lettede Anker og stod op imod dem, lod de atter Ankrene falde, og Gyldenløve gjorde ligesaa.

Som bekendt fører tvende Veje Syd fra op gennem Sundet: Drogden mellem Amager og Saltholmen og Flinterenden mellem Saltholm og Skaane. Af disse to Løb var Flinterenden den Gang kun lidet kendt og endnu mindre benyttet. Det var nemlig dels en Omvej, dels krævede dens krogede Form flere Slags Vind for at besejles, og endelig var den berygtet for sine Grunde. Alle Parter var derfor enige om, at den afgørende Kamp maatte komme ttl at staa, hvor Gyldenløve sluttelig lagde sig med sin Flaade i Slagstilling, spærrende for Drogden. Skøndt Nettet var trukket tættere og tættere sammen om ham, var hans Udsigter paa denne Kampplads, saa længe Forbindelsen mellem Fjen-

derne ikke var fuldbyrdet, dog endnu ikke helt fortvivlede. De danske maatte antages langt bedre end Fjenderne at kende det vildsomme Farvand om Middelgrunden, hvor nu alle Mærkerne manglede. Hertil kom, at skøndt Gyldenløve var truet fra begge Sider, kunde han dog kun med bestemt Østen- eller Vestenvind angribes af begge Fjender paa een Gang. Gik Vinden blot en Kende i Nord eller Syd, maatte den ene Part blive borte.

Medens Modstanderne tøvende maalte hinanden og biede paa gunstig Vind, kom Carl den Tolvte (Fig. 96) til Malmø. Utaalmodig over, at Afgørelsen trak ud, befalede han den svenske Admiral Vachtmeister at hugge Knuden over ved — koste hvad det vilde — at gaa igennem Flinterenden og saaledes forene sig med den engelsk-hollandske Flaade. Forgæves gjorde Vachtmeister Forestillinger og paastod, at intet Skib tilforn havde vovet sligt formedelst Grundene. Carl den Tolvte gentog kun sin Befaling, og Admiralen maatte lystre.

Den 13de Juli spejdede man fra alle Sider med den mest spændte Opmærksomhed efter, hvad der foregik Østen om Saltholm. Med modsatte Følelser var man Vidne til, hvorledes i det fjerne mindst fire store Skibe løb fast, medens Vachtmeister med Resten af Flaaden slap op til Malmøs Rhed. Carl den Tolvtes første Vovestykke var lykkedes over al Forventning. I Sammenligning med det afgørende, der var opnaaet, var det for intet at regne, at fire af de største Skibe kun med megen Møje atter kom af Grunden og straks maatte gaa til Carlscrona for at kølhales.

Nu var Flaadernes Forening ikke længere til at hindre. Den 15de Juli stod den engelsk-hollandske Flaade over ad Landscrona til, idet Admiral Rooke, høflig som altid, forinden først havde meddelt Gyldenløve, at han ifølge sine Instruktioner agtede at forene sig med den svenske, men iøvrigt skulde gøre alt for at hindre Fjendtligheder, saa længe de danske ikke selv angreb og Underhandlingerne i Holsten gik godt fremad som hidtil. Den 18de Juli fuldbyrdedes Foreningen. Henved 60 Linjeskibe foruden Fregatter og mindre Fartøjer laa nu rede til

Angreb, og mod disse havde Gyldenløve kun det halve Antal at stille.

Han tog en Opstilling, svarende til de nye, højst ugunstige Forhold, og lagde sig i Kileform i den Rende, der fører ind til



Fig. 96. Carl XII.
(Efter Stik af Tanjé.)

København, saaledes at hans yderste Skib kom til at ligge omtrent ud for det nuværende Trekroner. Maatte han her vige for Overmagten, havde han dog i det mindste Ryggen dækket, og ved et Tilbagetog vilde Kanonerne fra Land, særlig fra Kastellet, kunne yde ham virksom Bistand.

I selve København kunde man nu ikke længere tvivle om,



Fig. 97. Dronning Charlotte Amalie.
(Efter Maleri (af Jacques d'Agar?) paa Rosenborg.)

hvad der forestod, og alt kom i den livligste Bevægelse. Byens Stilling var langtfra heldig. Hæren var borte, Forsyningen med Skyts samt Krudt og Kugler ufuldstændig, Fæstningsværkerne for en stor Del ligesaa forsømte som i 1658. Aanden fra hin

Tid vaagnede dog paany, mange af de ældre havde jo selv været med den Gang, og Mindet var overalt fuldt levende endnu. Kun Skade, at den, der skulde samle og lede alle disse Kræfter, ikke var den rette Mand. Stadens Kommandant, Generalløjtnant Schack, var en svag Karakter, havde ikke tilstrækkelige Befalinger fra Kongen og savnede ganske Evnen til hurtig og dri-



Fig. 98. Charlottenborg (tidligere: Gyldenløves Palæ), set fra Haven 1694.
(Efter Prospekt af Jacob Coning paa Frederiksborg.)

stig at handle efter Forholdene. Til Held for Byen fandtes dog indenfor dens Volde en overordnet Personlighed, hvis Magtomraade ganske vist var meget ubestemt, men som havde baade Myndighed og Mod til at „tage et Greb" i de altfor slappe Tøjler; det var Enkedronnningen, Charlotte Amalie (Fig. 97).

Om hende flokkedes derfor Byens daadskraftige Mænd, og der er næppe nogen Tvivl om, at hvis København skulde have været udsat for et længere Angreb eller Belejring, vilde sligt kun kunne tænkes udholdt, saafremt hun havde afsat Komman-

danten og selv grebet Styret. Byens Borgere med den flinke Stadshauptmand, Bryggeren Meller, i Spidsen viste allerede, at de kendte denne Udvej. Gentagne Gange fremtvang de ved umiddelbar Befaling fra hende, trods Schacks Vægring, deres Forlangende om kraftige Forholdsregler. At Befolkningen saa op til hende som den rette, viser ogsaa det nydannede Studenterkorps's Adfærd, da de marcherede ud fra Universitetet og trak op foran hendes Vindue paa Charlottenborg (Fig. 98), hvor de paa Kongens Nytorv „gjorde“ — som en Samtidig udtrykker sig — „sine rette behørige Eksercitier, Hendes Majestæt Enkedronningen til allernaadigst Behag og den store Mængde Folk af Stadens Indbyggere til stor Fornøjelse“.

Hvor god Aanden var i Byen, fremgaar ikke blot af de „32 Mænds“ kække Opfordring, men af den Redebonhed, hvormed Borgerne deltog i Vagter og Skansearbejde. Alene til Studenterkorpset meldte der sig i Løbet af fire Dage det betydelige Tal af tusind Mand. Blandt de mange ældre Mænd, der grebes af Stemningen, fortjener den brave Renteskriver Neve at mindes. Han talte ikke blot et kraftigt Ord, men tilbød sin egen Person, to Sønner, der kunde bære Gevær, samt alt det Sølvtøj, han ejede, til Stadens Forsvar.

Den 20de Juli om Morgenen stævnede den vældige fjendtlige Flaade ind mod Københavns Rhed. Gyldenløve trak sine Skibe lidt længere tilbage i den smalle Rende, der fører ind til København, lagde nogle indenfor selve Bommen og oppebiede Angrebet. Det vilde have kostet Fjenden for meget at trænge igennem Renden ind til selve Havnen. Løbet var for smalt, her laa jo fuldt pakket af Krigsskibe. For saa vidt var Gyldenløves Stilling stærk nok. Men farligere kunde det blive for ham, hvis man foretrak paa Afstand at benytte sig netop af hans stærke Sammenpakning og bombardere den danske Flaade. Dette skete.

Henad Midnat næste Aften, den 21de Juli, begyndte Angrebet. Det var i de lyse Nætters Tid, klart nok til tydelig at se den tætte Flok af danske Krigsskibe, men Omridsene for ubestemte

til sikkert at tage Sigte paa de mere spredte Angribere. Kampen varede til Klokken 3 om Morgenen. Fra fjendtlig Side kastedes Bomber ind mellem den danske Flaade, og fra denne svaredes med kraftig Ild. Af de mange Vragstumper, der Dagene efter drev omkring i Vandet, sluttede vi, at Ilden fra vor Side havde gjort god Virkning. Derimod maatte man midt under Kampen skyndsomt indstille Skydningen fra Kastellet, hvis Kanoner truede vor Flaade mere end Fjendens. Selve Bombardementet var uden synderlig Virkning. Kun en fire, fem Bomber ramte de danske Skibe og sprang i disse, hvorved ialt 8 Mand blev dræbte; Resten gik i Søen eller befordredes hurtig derned. Ombord paa Linjeskibet „Prins Christian“ løb saaledes en Baadsmand til og slukkede en Bombe ved at smide sin Trøje og sine Køjeklæder over den. I selve Krudtkamret paa „Churprinsen“ greb fire Mand behændigt en Bombe og baksede den ud af en Stykport, saa at den faldt i Søen, hvor den sprang.

Angrebet foretoges ikke med særlig Kraft. Fra dansk Side var man tilbøjelig til at forklare dette af, at den danske Admiral von Støcken i Hast fik nogle Stykpramme ud, der drev Fjenden tilbage, just som Hovedangrebet skulde begynde. Fuldt saa troligt er det dog, at Admiral Rookes Maadehold har været det afgørende, idet han har foretrukket fremfor at føre en blodig Kamp at nøjes med at lade de danske forstaa, hvor farlig deres Stilling var.

Vist er det imidlertid, at dette foreløbig kun bidrog til at styrke Modet og Selvtilliden paa dansk Side. Ombord paa Flaaden betragtede man det afslagne Angreb som en Sejr. Og den virksomme Stadshauptmand Meller, der utrættelig sørgede for Byens Slukningsanstalter og Forsvar, havde den Glæde Dagen efter at se et fjendtligt lille Landgangsforsøg mislykkes. Saa saare det rygtedes, at Fjendens Baade nærmede sig Land mellem Gyldenlund og Skovshoved, ilede hele Borgerskabet bevæbnet til Volds, rede til Forsvar, og samtidig drev bevæbnede Landboere, der nu Dag og Nat holdt Vagt ved Kysten, Baadene tilbage.

De følgende Dage fortsattes Skydningen mellem Flaaderne

fra Tid til anden. Gyldenløve sikrede sig yderligere ved at hale sine Skibe ud af Skudlinje fra Kastellets Kanoner, lægge en Halvkreds af Stykpramme uden om Flaaden og hist og her nedsænke gamle Skibe for at hindre Brandere i at kunne nærme sig. Da saa heller ikke et Angreb fra Søsiden paa Christianshavn blev til noget, fordi Batterierne paa Amager blev forstærkede med Skyts og Mandskab, synes man tilsidst ombord og i Byen at have faaet en vis Følelse af rolig Sikkerhed. Og hertil svarede særdeles vel, at alle tre fjendtlige Flaader den 23de Juli gik under Sejl og lagde sig op under Hveen.

Dagen efter ankom en Skrivelse til Gyldenløve fra Rooke, hvori denne meddelte, at de forbundne Flaaders Admiraler havde taget en Beslutning, der straks vilde blive udført og let vilde kunne blive til største Skade for Landet og Kongen, dersom den ikke blev forekommet ved, at Kongen af Danmark gik ind paa Altonaer-Forliget. Da der ikke kom tilfredsstillende Svar paa denne Skrivelse, lagde en Del af den fjendtlige Flaade sig atter ned ved København, og om Aftenen den 26de Juli begyndte et Bombardement (Fig. 99) især af Christianshavn. Det varede fra Klokken 9 til Klokken 3 om Natten og fortsattes senere fra 4½ til 9 Formiddag. Ogsaa denne Beskydning var temmelig svag og virkningsløs. Fjenden sigtede vel efter Krudttaarnet ved Oljemøllen, Vor Frelsers Kirke og Nyholm; men skøndt en Bombe gik igennem Krudttaarnet, anrettedes ingen videre Skade, og de fleste Bomber faldt i Vandet. Da den første Forskrækkelse havde lagt sig, gav derfor Stemningen sig Luft i Spottedigte, danske og franske, hvis Hovedindhold var, at Bombardementet

„var blot et gefærligt Rabalder,
hvor Bomber i Nakken paa Torskene falder“.

Under Skydningen sendte Rooke en ny Skrivelse afsted, denne Gang stilet til Byens Kommandant, Generalløjtnant Schack. Indholdet var det samme som i den foregaaende, men Schack svarede med Værdighed, at man i København „rolig

vilde vente paa Opfyldelsen af Admiralens Trusler i Henseende til videre Bombarderen, og da skulde Hr. Admiralen fornemme, at man med Krudt og Kugler intet skulde blive ham skyldig". Dette Svar fremkaldte dog ikke Fornyelse af Bombardementet. I de følgende Dage veksledes kun Skud mellem Fjendens mindre Skibe og Batterierne paa Amager og Holmen samt danske Stykpramme, der tvang Fjenden tilbage i behørig Afstand.

Hvad var det egentlig, der var foregaaet? Havde de forbundne

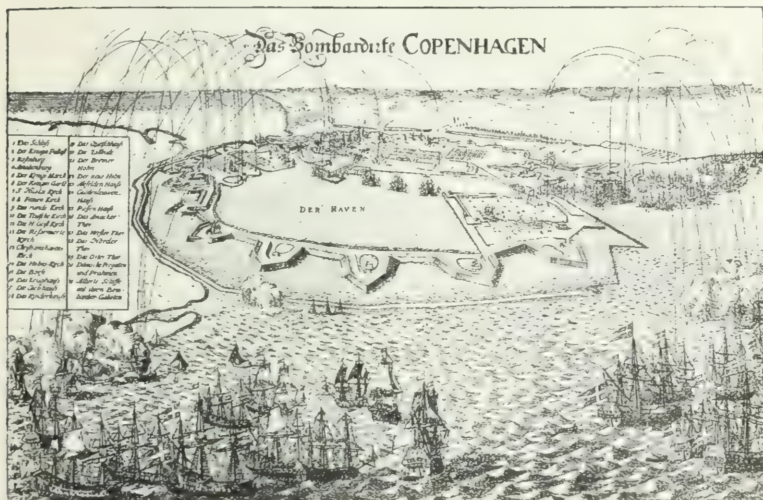


Fig. 99. Bombardement paa København 26. Juli 1700.
(Efter et samtidigt Stik.)

Flaader ikke været i Stand til at tilføje den danske Flaade og Hovedstad nogen væsentlig Skade? Saaledes opfattede Frederik den Fjerde det, der fra sit fjerne Stade søgte at lede Sagernes Gang i Sundet og paa Sjælland. Han opfordrede blot til videre tapper Modstand og mente hermed Hovedstaden noksom betrygget. Ogsaa Carl den Tolvte ansaa det skete for utilstrækkeligt, men drog kun deraf den Slutning, at man burde sætte yderligere Kraft paa og udføre det sidste Træk: i Læ af Flaaderne at lade den svenske Hær foretage en Landgang paa Sjælland.

Det lykkedes ham at faa de fremmede Admiraler til at gaa ind paa denne Plan. Den 4de August foregik Overfarten, idet nogle Linjeskibe og Fregatter, hvoriblandt et engelsk og et hollandsk Skib, dækkede de mange smaa Fartøjer, der styrede fra svensk Kyst Nord om Hveen over imod Humlebæk. Fra den danske Flaade saavel som fra Volden iagttog man, hvad der foregik. Tolv danske Fregatter lettede for at hindre Svenskernes Overgang. Men da de modsendte Orlogsskibe gjorde sig klare til Angreb, og en Del af Hovedflaaden samtidig gik under Sejl for at afskære dem Tilbagetoget, opgaves Forsøget. Det fik blive Troppernes Sag i Land at afslaa Landgangen.

I København var Borgerne Fyr og Flamme. Alle var paa det rene med, at nu var det afgørende Øjeblik kommet, og de opfordrede derfor ivrig General Schack til at sætte al mulig Kraft paa for at afslaa Angrebet. Denne delte imidlertid ikke deres Mening. Han indskrænkede sig til at sende Oberst Hundorph med en mindre Styrke op til Skovshoved for at iagttage, hvad der foregik. Saaledes skete det, at Carl den Tolvte Søndag Eftermiddag mellem Klokken 4 og 5 kunde gaa næsten uhindret i Land Nord for Humlebæk tæt ved Tibberup Bakker. De faa bevæbnede Landboere, der stod rede til Kystens Forsvar, blev fordrevne ved Skuddene fra Krigsskibene. Oberst Hundorph var ikke til at øjne. Han syntes i Overensstemmelse med sin General særlig at have lagt Vægt paa Befalingens Slutningsord, at han, naar Landgangen ikke længere kunde hindres, „i bedste Orden skulde trække sig tilbage til København med alle sine undergivne Folk“.

Carl den Tolvte havde kun faaet faa Folk med sig i Land og opkastede naturligvis straks Forskansninger til Dækning. Men Mandag Morgen rejste sig en heftig Storm fra Nordvest, saa at ingen Mand eller Baad kunde komme til eller fra Land, og hele hans Førselsflaade maatte ankre op ved Hveen. Nu trængte Stadshauptmand Meller og hans Borgere atter paa Hans Schack og opfordrede ham paa det ivrigste til at benytte dette gunstige Øjeblik til at fange Kongen og hele den landsatte Styrke. Der

var mere end nok Folk hertil, naar alt benyttedes: det egentlige Fodfolk og Rytteri, Marinesoldater, Matroser og hele Byens vaabenføre Mandskab, for ikke at tale om Oberst Hundorph og hans Styrke.

Hans Schack erklærede imidlertid Borgernes Plan for uudførlig og befalede Oberst Hundorph, „at han havde at gøre sin Flid, at han kunde gøre en betimelig Retraite ind i Staden". Dette var Borgerne for meget. De afsendte straks en Klage over Hans Schack til Kongen. Denne gav dem Ret. Det viste han ikke blot i sit Svar, at han „heller havde set, at deres Forslag var bleven fulgt", men ogsaa i, saa snart det lod sig gøre, at give Hans Schack Afsked, medens han hele sit Liv igennem viste Stadshauptmand Meller særdeles Yndest.



Fig. 100. Storkansler Conrad Reventlow.
(Efter Maleri paa Brahetrolleborg.)

Det gunstige Øjeblik var forspildt. Hvad hjalp det, at General Cormaillon — som Frederik den Fjerde sendte fra Hovedkvarteret i Holsten til København for nærmere at undersøge Forholdene — i stærke Udtryk fordømte Hans Schacks ynkelige Optræden, saa at denne tilsidst i sin Forbitrelse trak Kaarden

mod ham paa Købmagergade, og Storkansler Reventlow (Fig. 100) maatte løbe ud og skille dem ad. Ingen kunde skjule for sig selv, at Sagen nu var indtraadt i et helt nyt Afsnit, efter at en svensk Belejringshær havde faaet fast Fod paa Sjælland og i Ly af de forenede Flaader kunde forsynes og forstærkes, saa meget det skulde være. Carl den Tolvte indsaa fuldt ud dette. Trods al sin Lyst til Vovestykker og hurtige Afgørelser forholdt han sig — sikker paa Sejren, naar han blot vilde give sig Tid — foreløbig rolig ved Humlebæk, indtil det fornødne Belejringsskyts og tilstrækkelige Troppemasser til Angrebet var bragte over. Hans lange Ophold i Humlebæk fra den 4de til den 21de August var som den sidste uhyggelige Stilhed, førend det afgørende Uvejr skulde bryde løs.

I København arbejdede man imidlertid med Iver paa at gøre alt i Stand til at modtage Fjenden. Voldene udbedredes, og i mange af de ovenomtalte Forsvarsforanstaltninger kom der først nu, da Fjenden i Ordets egentligste Forstand stod for Døren, den egentlige Fart. Man tænkte ikke paa, eller skjulte med Flid for sig selv, at Stadens Stilling var i højeste Grad mislig. Et Bombardement vilde nu, naar det med Kraft udførtes fra baade Land- og Søsiden, kunne lægge paa een Gang Staden og hele den indelukkede Flaade øde. Og selv om et Stormangreb vilde ved de belejredes Mod kunne afslaas, saa maatte Staden, afskaaren som den var fra al Tilførsel, blive et sikkert Bytte for Hungersnøden.

Men lukkede Byens modige Befolkning Øjet for alt sligt og stræbte kun efter at holde tappert ud, saa havde heldigvis Kong Frederik den Fjerde aabent Blik for alle disse Farer. Han indsaa, at hvis han ikke nu gav efter, udsatte han sig for at miste sin Flaade, faa Hovedstaden ødelagt og maaske endda at maatte afstaa en Landsdel til Sverige. Og al denne Fare uden mindste Spor af Udsigt til, at der ved Udholdenhed kunde være noget at vinde. Han underskrev da den 18de August Freden i Travendal og slap her med langt bedre Vilkaar, end han havde turdet vente. Selv havde han formodet at maatte komme til at afstaa

Amtet Segeberg. Men dette blev ikke nødvendigt. Han stadfæstede blot alle tidligere Overenskomster med Hertugen af Holsten-Gottorp og lovede af „ven-fætterlig Affection og Bevaagenhed" at ville betale denne „sin elskelige kære Fætter" 260,000 Rigsdaler.

Efterretningen om Freden kom til København den 21de August, samme Dag som Carl den Tolvte brød op fra Humlebæk for at drage Syd paa mod København. Øjeblikkelig sendtes Meddelelsen til den svenske Konge, men denne fortsatte foreløbig sin Fremrykning. Af denne Grund vedblev de 1100 Mand af Borgerskabet, der udbedrede Volden imellem Vester- og Nørreport, at arbejde ufortrødent videre. Næste Dag nødtes dog Carl den Tolvte til at underskrive, men var i høj Grad misfornøjet med saaledes at se sig Byttet fravristet. Her hjalp imidlertid ingen Modstand. Da han gjorde Tegn til ikke straks at ville efterkomme Fredspaabudet, fik han en kort Erklæring fra Admiral Rooke, hvori denne paa Englændernes og Hollændernes Vegne meddelte ham, at man ikke vilde taale videre Fjendtligheder mod Danmark, samt at han havde ufortøvet at trække sine Tropper bort fra Sjælland. Først da den sidste Ladning Svenskere havde forladt Vedbæk, og den svenske Flaade var sejlet til Carlskrona, lettede ogsaa den engelske og hollandske Flaade og stod Nord efter.

Da de danske betraadte den svenske Lejr ved Humlebæk, fandt de her et ejendommeligt Udtryk for Carl den Tolvtes Stemning. Han havde efterladt en Bjørn bunden i saa kort en Lænke, at den ikke kunde naa en død Hest, som laa foran den. Dette skulde være et Sindbillede paa den svenske Krigsmagt, der af Englænderne og Hollænderne var bleven hindret i at bemægtige sig sit visse Bytte.

Hermed var Krigen omme. Frederik den Fjerde havde faaet en efter Omstændighederne blid Belæring om, at der hører mere til at sejre end at være ung og have Mod. Carl den Tolvte havde Tid paa Sejladsen med Hæren til at tænke paa, hvorledes det var hans Vovestykker, der to Gange — først ved Flinterenden,

derefter ved Tipperup-Bakker — havde givet Begivenhederne deres Fart. Ingen drømte dengang om, at en Snes Aar efter skulde Stormagts-Fortryllelsen være hævet, Østersøen fri, Carl den Tolvtes urolige Hoved til Hvile i Løbegraven ved Frederiks-sten, Sønderjylland atter, med det halve Evropa som Borgen, knyttet til Danmark.

VII

PREUSSENS FALD OG GENOPREJSNING

I BEGYNDELSEN AF DET 19. AARHUNDREDE

Vor mægtige Nabo mod Syd, der for Tiden spiller saa betydelig en Rolle i Evropa, har, inden dette Maal blev naaet, gennemgaaet en mærkelig Udvikling. Et Led af denne Udvikling, der frembyder ganske særlig Interesse, er Tidsrummet 1805 til 1814, det Tiaar, der blev Vidne til Preussens dybeste Fornedrelse og derpaa følgende Genoprejsning. Ved nærmere at betragte denne Tid lærer vi ikke blot bedre at forstaa vor egen, idet vi seer Spirerne blive lagt til den militære Ordning, der betinger Tysklands Magtstilling i vore Dage. Men først og fremmest stilles der os for Øje et af Historiens tydeligste Eksempler paa, at ingen ydre Sønderlemmelse, ingen Fornedrelse er istand til varigt at kue et Folk, naar det blot har Livskraft nok til at tro paa sig selv, Mod til at ville ofre, hvad der kræves for dets Tilværelse.

1

Preussen befandt sig i Aaret 1805 i en yderst vanskelig Stilling. Fra den ene Kant truedes det af Frankrig, der efter at have bemægtiget sig Holland, Svejts og Italien tydelig røbede Lyst til ogsaa at blive Herre over Tyskland. Fra den anden Side pressede Rusland paa; Kejser Alexander følte sig kaldet til at værne Evropa mod Napoleons Overgreb og agtede i denne Kamp at bruge Preussen, med eller mod dets Vilje, til at opfange Slagene

med. England endelig, nu som før Frankrigs mest forbitrede Modstander, søgte at hverve enhver til den store Fælleskrig; Preussens Bistand vilde være særlig kærkommen, da det omsluttede den engelske Besiddelse i Tyskland: Hannover. Ulykken for Preussen var, at det under disse saa farlige Forhold ikke ejede nogen fremragende Statsmand. Man indlullede sig skiftevis i de stolte Minder fra Frederik den Stores Dage eller priste Fredens Goder, disse Goder, som man just ved sin Sorgløshed stod paa Nippet til at forspilde.

I Efteraaret 1805 brød Uvejret løs. Den saakaldte „tredje Koalition“, de forbundne England, Rusland, Østerrig og Sverige, sendte deres Armeer mod Frankrig og dets Besiddelser. Med vante Hurtighed forekom imidlertid Napoleon Angrebet. Førend den østerrigske Hær, der trængte ind ad Donaudalen mod Frankrig, anede det, var den omringet, afskaaren og tvungen til at overgive sig. Vejen til Wien laa Napoleon aaben.

Som sædvanlig stod Preussen raadvild overfor disse Begivenheder. Et Øjeblik lyttede det til Napoleons forføreriske Tilbud, da han hemmeligt lovede det Hannover til Løn for et Forbund med ham. Snart efter oprørtes det over den Hensynsløshed, hvormed en fransk Hærafdeling uden videre brød sig Vej over preussisk Grund for at naa i rette Tid til Overrumplingen ved Ulm. Sluttelig droges dog Preussen bestemt mod Rusland. Kejser Alexander kom selv til Berlin og bevægede Frederik Wilhelm den III til at overtage en væbnet Mæglers farlige Hverv. Med sin Hær paa Krigsfod skulde Kongen af Preussen forlange af Napoleon Adskillelse af Frankrigs og Italiens Kroner (Fig. 101), samt Rømning af Holland, Tyskland, Svejts og Neapel. Hvis Napoleon, som det var til at forudse, ikke gik ind paa disse Fredsbetingelser, skulde Preussen slutte sig til Koalitionen. Kongen af England skulde i saa Fald bevæges til at overlade Hannover til Preussen som Tak for denne Hjælp.

Da Grev Haugwitz ilede ned til det franske Hovedkvarter, udstyret med den vigtige Fuldmagt til at stille disse Krav, syntes han med Grund at holde det afgørende Lod i sin Haand. Han anede ikke, at han snart efter skulde vende tilbage, affærdiget

paa en Maade, der gjorde ham og Preussen til værdig Genstand for Latter og Foragt.

Lykken havde nemlig atter føjet Napoleon. Medens Grev



Fig. 101. Napoleon I med den lombardiske Jærnkrone.
(Efter G. Longhis Stik.)

Haugwitz forgæves forsøgte at faa Audiens, indtraf virkelig det, som Napoleon havde haabet: blændet af Kampiver tilbød Kejser Alexander Slag, førend alle Forstærkninger var ankomne. Aarsdagen efter Napoleons Kroning, den 2. December, stod den afgørende Kamp ved Austerlitz. Før den korte Vinterdag var

omme, befandt to Kejserhære sig paa Flugt. Alexander trak sig med Levningerne af sin Hær skyndsomst nordefter. Frans den Anden maatte et Par Dage efter anholde om Vaabenstilstand. Under disse Omstændigheder stedtes den væbnede Mæglers Udsending til Foretræde. Napoleon lod ham end ikke komme tilorde med sine Fredsvilkaar, men overfusede ham paa Grund af Preussens tvetydige Holdning og endte med at give ham nogle faa Timers Frist til Valg imellem aaben Krig eller Forbund med Frankrig. Forgæves forestillede den forbløffede Underhandler, at han savnede enhver Fuldmagt til at træffe saa vigtig en Afgørelse. Napoleon gik og overlod ham til hans Overvejelser.

I sin Knibe valgte Grev Haugwitz det mindste af de to Onder, Forbund med Frankrig. Preussen skulde i saa Fald erholde Hannover mod at afstaa Neuchâtel, Cleve og Ansbach. Haugwitz underskrev Overenskomsten den 15. December 1805; men selvfølgelig havde den ingen bindende Kraft, førend hans Konge havde godkendt den, og skulde saa længe forblive en Hemmelighed. Næppe var han rejst, førend Alverden vidste Besked om den. Napoleon og Talleyrand brugte den som et ypperligt Middel til at berøve Østerrig ethvert Haab om Hjælp og kue det til Fred. Elleve Dage efter maatte det slutte Freden i Presburg.

Det var altsaa Udbyttet af Preussens Optræden til Gunst for Koalitionen. Preussen paa engang sat fuldstændigt udenfor og desuden i svigagtig Besiddelse af Hannover, der nødvendig maatte bringe det i Krig med den rette Ejer, England. Intet Under, at de andre Magters Tillid til Preussen svækkedes i en betænkelig Grad. Det gik imidlertid Frederik Wilhelm den III (Fig. 102) som hans Udsending. Vel vægrede han sig først ved at undertegne Overenskomsten, men i Mangel af bedre, da tilmed Napoleon ikke tøvede med at inddrage, hvad der var givet i Bytte, endte ogsaa han med, om end nølende, at tage sin Part. Den 3. Marts 1806 underskreves Traktaten.

Saafremt England havde haabet endelig denne Gang at faa Frankrig tæmmet, saa skuffedes det ganske. Østerrig var slaaet, Rusland slaaet, Preussen tvunget over i Fjendens Rækker. Under disse Omstændigheder døde (23. Januar 1806) den store engelske

Statsmand, der saa utrættelig havde ledet Englands og Evropas Kræfter mod det fælles Maal, Kamp imod Frankrig. William Pitts sidste Ord: „O mit Fædreland!“ lader ane den Hær af Bekymringer, som de sidste Maaneders Begivenheder havde væltet ind over ham. Med hans Død fjernedes imidlertid en Hin-



Fig. 102. Kong Frederik Wilhelm III i Preussen.
(Maleri af Gerard 1808.)

dring for Freden. Snart efter begyndte Underhandlingerne mellem Frankrig og England. Under disse var det, at Napoleon gav et slaaende Bevis paa sin Hensynsløshed, idet han uden videre tilbød England Tilbagegivelsen af det samme Hannover, som han nys ved Traktat havde sikret Preussen.

Foreløbig forblev dette Tilbud en Hemmelighed. De Begiven-

heder, der foregik aabenlyst, gav ogsaa nok at tænke paa. Napoleon, hos hvem Tanken om Herredømmet over Evropa synes at være vaagnet ved hans uafbrudte Held, opførte nu et Skuespil, hvortil Historien kun har faa Sidestykker at opvise. Med ødsel Haand uddelte han Riger til Slægt og Venner. Hans Broder Joseph fik Kongeriget Neapel, Ludvig Holland, Svogeren Murat Storhertugdømmet Berg; Stedsønnen Eugène Beauharnais maatte foreløbig nøjes med at komme paa Suppleant-Listen samt faa Kongen af Bayerns Datter til Ægte. Derimod fik Berthier, Talleyrand og Bernadotte hver sit Fyrstendømme. At Napoleon ikke glemte sig selv, var indlysende. Hele det sydvestlige Tyskland: Bayern, Würtemberg, Baden, Hessen-Darmstadt o. s. v. lod han opsige deres gamle Forbindelse med det tyske Rige og indgaa det saakaldte „Rhinforbund". Napoleon skulde være Forbundets „Beskytter" og dets Tropper staa til hans Raadighed.

Paa ingen maatte disse Omdannelser af Evropas Statsforhold gøre saa stærkt et Indtryk som paa Preussen. Ikke uden Betænkelighed var man her Vidne til den nye Forbundsfælles voksende Magt. En Stund saae det imidlertid ud til, at der ogsaa heraf skulde fremspire Fordele for Preussen. Napoleon beroligede nemlig Frederik Wilhelm III ved at antyde Muligheden af en lignende Omdannelse af Nordtyskland, Oprettelsen af et nordtysk Forbund, hvis naturlige „Beskytter" den preussiske Konge skulde være.

Medens man i Berlin glædede sig ved slige Fremtids-Udsigter, modtog man med Et en Meddelelse, der rev Bindet fra Øjnene og viste den sande Virkelighed. Det var Underretningen om Napoleons hemmelige Tilbud til Georg III, at ville give England Hannover tilbage. En saadan Troløshed vakte med Grund den største Forbitrelse. Man anede et bundløst Dyb af Forræderi derunder, man troede — maaske næppe med Urette — at Napoleons egentlige Plan gik ud paa fuldstændigt at tilintetgøre Preussen. Under saadanne Forhold var der intet at betænke sig paa, heller aaben Krig end skjult Underminering.

Det kunde dog ikke undgaa Preussens Opmærksomhed, at

det gunstige Øjeblik til at erklære Krigen var forlængst forspildt nu, da Østerrig og Rusland var slagne og Østerrig nødt til Fred. Paa den anden Side nærede Napoleon en vis Agtelse for den Hær paa henved 200,000 Mand, som Preussen var istand til at stille. Der hvilede endnu et Efterskær fra Frederik den Stores Dage over den, som det korte Felttog 1792 ikke helt havde udvisket. Under disse Omstændigheder var der endnu et svagt Haab om, at det vilde være muligt at naa til en mindelig Løsning.

Det var imidlertid et højst voveligt Middel til Fremtvingelse af en Ordning, som Frederik Wilhelm greb til, idet han sendte Napoleon et „Ultimatum". Der opstilledes heri den Fordring, at Franskmændene inden den 8. Oktober (1806) skulde rømme Tyskland og ikke maatte hindre Preussen i Dannelsen af et nordtysk Forbund. Det sidste Forlangende kunde nu saa være. Men at foreskrive en sejrrig Armee øjeblikkelig at gaa tilbage var ikke stemmende med forsigtig Optræden og i hvert Fald andet, end franske Hære dengang lod sig byde. Napoleon saae heri et Udtryk for, at Preussen havde dannet en ny Koalition, hvis Kraft skyndsomst burde brydes. Fra sit Hovedkvarter skrev han til Frederik Wilhelm: „Deres Majestæt vil blive besejret. De har forspildt Deres egen Ro, Deres Undersaatters Tilværelse. Evropa veed, at Frankrig har tre Gange saa mange Folk som Deres Majestæts Stater og er militært ligesaa udviklet. De har forlangt mit Svar til 8. Oktober: som god Ridder møder jeg selv frem for at bringe det." — Krigen var erklæret.

2

Naar Napoleon i Sommerens Løb underhaanden havde forhørt sig om den preussiske Hærs Tilstand, havde han bestandig hørt den fordelagtigt omtale. Især var man utrættelig i at fremhæve det preussiske Rytteri. Napoleon blev forbavset og omtalte Sagen for en Mængde af sine Officerer. Han forberedte dem paa farefulde Sammenstød, mindede dem om Kampmaaden i Slaget

ved Pyramiderne og sagde i sit ejendommelige, ildfulde Sprog: „Der bliver ikke andet for, vi maa marchere til Berlin med Hæren formeret i Karré paa 200,000 Mand.“

Den samme Tro paa Hærens Dygtighed besjælede Krigspartiet i Berlin og var Skyld i, at man trods Kongens Tilbøjelighed til Fred drev paa Afgørelse ved Sværdet. Men Hæren havde dog, sammenlignet med den franske, en Hovedmangel. Den savnede øvede Ledere og besad først og fremmest ingen Overanfører som Napoleon. Kongen havde betroet Anførselen til Hertug Ferdinand af Brunsvig (Fig. 103), den samme, der havde ført Hæren i Aaret 1792. Denne Brodersøn og Lærling af Frederik den Store var nu en Olding, for berømt til at kunne forbigaas, for halsstarrig til at kunne svare Nej og for alderdomssvag til ikke at segne under Byrden.



Fig. 103. Hertug Ferdinand af Brunsvig.
(Radering af Schroeder. Brunsvig 1792.)

Under ham, eller rettere ved Siden af ham, thi Grænserne for deres Magtomraade var ikke bestemte, ansattes saa Prinsen af Hohenlohe. Han var Repræsentanten for det unge, krigslystne Parti, i høj Grad selvtillidsfuld, ilter og opsat paa at ville

handle paa egen Haand. De faa virkelig dygtige Generaler førte blot underordnede Kommandoer og forsvandt i hvert Fald i Mængden, naar Frederik Wilhelm raadvild og uklar stundom selv greb ind, idet han spurgte alle tilraads for tilsidst kun at fatte en halv Beslutning.

Preussernes Plan var den: straks at gaa angrebsvis tilværks og overrumple den franske Armee i Bayern. Kun nødtvungen indlod Ferdinand af Brunsvig sig paa denne vilde Idé. Hans Tanke var oprindelig at opstille sig bag Elben. At denne Plan havde været at foretrække, fremgaar af, at Napoleon gik ud fra den som en Selvfølge. . . . „Paaskynd Marskal Soults Bevægelser!“ skrev han til Berthier, „Fjenden staar i Hof, en Ubesindighed, som jeg ikke tiltroede ham, da jeg mente, at han vilde indtage en fast Stilling bag Elben.“

Den preussiske Plan at ville overrumple Napoleon — i og for sig en meget vanskelig Opgave — tager sig først ret uheldig ud, naar man lægger Mærke til Datoerne. Den 10. Oktober gav Ferdinand af Brunsvig sin Hær Befaling til at sætte sig i Bevægelse, men allerede den 3. Oktober havde Napoleon sin Styrke samlet i Würzburg, rede til at tage imod ethvert Angreb.

Da Fejltagelsen opdagedes, frygtede Ferdinand af Brunsvig, og med Grund, at Napoleon skulde forsøge paa at omgaa ham og naa før ham op til Elben. Den preussiske Hær fik derfor Befaling til skyndsomst at trække sig nordefter. Det var paa dette Tilbagetog, at Franskmændene indhentede den og paa samme Dag slog de to preussiske Hærførere i det afgørende Dobbeltslag ved Jena og ved Auerstädt.

Napoleon førte selv Kommandoen ved J e n a. Medens hans Hær rykkede frem langs den sumpede, højre Bred af Floden Saale, havde Marskal Lannes' dristige Blænkere banet sig Vej langs Flodens bjergfulde, venstre Bred. Fra Toppen af en af Højderne her, det saakaldte Landgrafenberg, opdagede de pludselig hele Prinsen af Hohenlohes Hær lejret nedenfor dem paa en af Højfladerne. Efter at have drevet de preussiske Forposter

tilbage lykkedes det dem at sætte sig fast heroppe, tæt ind i Fjendens Flanke.

Det var til dette Punkt, at Lannes, der utaalmodig ventede paa Napoleons Komme, straks førte ham ud, da han ankom til Jena ved Middagstid den 13. Oktober 1806. Uden at spilde et Øjeblik steg begge til Hest for at tage Stillingen i Øjesyn, og heftigt beskudte af Fjendens Forpostlinje red de ad halvt ufremkommelige Hulveje og Skraaninger op til Toppen. Det var umuligt at bestemme Størrelsen af den Armee, som de saae for sig; men klart var det, at dette Punkt beherskede hele den fjendtlige Stilling.

I et Nu var Angrebsplanen fattet. Napoleon skulde med Armeens Centrum om Eftermiddagen og Natten besætte Bjergtoppen. Tidligt næste Morgen skulde Slaget begynde, idet Napoleon angreb, foreløbigt for blot at skaffe sig tilstrækkelig Plads heroppe; i den senere Hovedkamp skulde han støttes af to uventede Flankeangreb af Generalerne Augereau og Soult.

Alt var ordnet, kun en afgørende Hindring stod endnu tilbage. Det viste sig umuligt at føre Kanoner herop. Napoleon foer frem og tilbage for om muligt at finde en mindre stejl Opgang. Det lykkedes ham endelig at finde en saadan. Denne Vej var imidlertid altfor snæver. Øjeblikkelig lod han da en Afdeling Ingeniører komme for at gøre den bredere ved at sprænge Klippen. I sin Utaalmodighed ledede han selv Arbejderne, holdende en Fakkel i Haanden. Han forlod først Stedet sent paa Natten, da han havde set de første Stykker Skyts blive kørte op, hver Kanon trukken af tolv Heste.

Napoleon overnattede paa Bjerget blandt 4000 Mand af Fodgarden, som han havde ladet lejre sig i Karré, i hvis Midte han opslog sit eget Telt. Heroppe var mørkt og koldt; men nede paa Højsletten saae man de talrige Vagtblus i Prinsen af Hohenlohes Lejr, og langt borte tilhøjre, ad Naumburg til, viste der sig en ny Række smaa Lyspunkter, ligeledes Vagtblus. Det maatte være den preussiske Hovedhær under Hertugen af Brunsvig! Der kunde næppe være nogen Tvivl om, at den vilde tage Del med i Morgendagens Strid. Straks traf Napoleon yderligere For-

holdsregler, og nye Stafetter sendtes afsted for at kalde hele den franske Hær sammen. Det er dette natlige Ophold paa Bjergtoppen, der har givet Anledning til, at Navnet Landgrafenberg nu er gaaet af Brug, og Befolkningen kalder det Napoleonsberg.

Før Daggry var Napoleon oppe og gav Hæren Befaling til at træde under Vaaben. En tæt, kold Taage bedækkede alt, og ledsaget af Fakkelbærere red han langs ad Hærens Front. Af og til standsede han og forklarede Officerer og Soldater de to Hæres Stilling, viste, hvor mislig Preussernes var, og at denne Dag vilde afgøre ikke blot den fjendtlige Hærs, men hele Preussens Skæbne. Raabet: „Fremad!" „Kejseren leve!" var det Svar, der genlød overalt. Disse Raab og Fakkelskinnet vakte endelig Preussernes Opmærksomhed. Man anede Uraad. Napoleon gav Befaling til at begynde Slaget.

Prinsen af Hohenlohes Hær var kun lidet beredt til at modtage Angrebet. I Dagene forud havde Prinsen, der fuldt og fast troede, at han alene havde gennemskuet Napoleons Planer, trættet Hæren ved modstridende Befalinger og Marcher frem og tilbage. Efter at han tilsidst paa denne Maade var bleven afskaaren fra sin Bagage og havde bragt Hærens Forplejning i fuldstændig Forvirring, indsaae han selv det farlige i at handle paa egen Haand og besluttede sig endelig til at lystre Overgeneralen, Ferdinand af Brunsvig. Ulykken vilde, at denne Beslutning blev tagen, just som den ikke længere passede til Forholdene.

Da man om Eftermiddagen den 13. Oktober mærkede Franskmændene paa Landgrafenberg, og Prinsen just havde beordret to Brigader til at fordrive dem derfra, modtog han fornyet Befaling fra Hovedkvarteret om ikke at indlade sig i nogen alvorlig Fægtning, men kun passe paa en Bro over Saale. Prinsen kaldte da Brigaderne tilbage og nøjedes med at indtage en afventende Holdning, vis paa, at han med sine 50—70,000 Mand vilde kunne afslaa ethvert Angreb af Fjendens formentlig underlegne Styrke.

Under disse Omstændigheder lykkedes det let for Napoleon

at faa Kampens første Formaal naaet: at drive Preusserne tilbage, saa at han fik Plads til fuldt at udbrede sin Styrke paa Landgrafenberg og dets Skraaning. Næppe mærkede imidlertid Prinsen af Hohenlohe, at det var fuldt Alvor med Kampen, førend han tog sit Parti og fra nu af med Sikkerhed og ikke ringe Dygtighed ledede Slaget. Hvad der gjaldt ham, gjaldt ligeledes de preussiske Officerer i Almindelighed. Med stor Tapperhed og Selvopofrelse gjorde de deres Pligt under selve Kampen; det uforholdsmæssige Antal af saarede og faldne Officerer viste bedst, at de ikke havde holdt sig tilbage.

Men Kampen selv var haabløs lige overfor Napoleons gunstige Stilling og saa omhyggeligt trufne Forberedelser. Fra det Øjeblik Hovedslaget begyndte omtrent Kl. 10, greb det ene Led sikkert og fast ind i det andet og hidførte med Nødvendighed Preussernes Nederlag. Kun paa et eneste Punkt brødes Planen, og Napoleons Ordre blev ikke fulgt. Det var Marskal Ney, der i sin Iver var rykket for langt frem, og da han opdagede selve Prinsen af Hohenlohe lige for sig med hele det preussiske Rytteri, ikke kunde styre sin Kamplyst, men, førend Kejseren havde givet Signal, aabnede Slaget paa egen Haand, kun fulgt af 3000 Mand.

Napoleon blev højlig forbavset, da han hørte Skydningen begynde uden hans Ordre. Og endnu større blev hans Forundring, da der meddeltes ham, at det var Marskal Ney, hvis egentlige Plads var langt tilbage. Han ilede selv hen for at opdage Grunden. Med Misfornøjelse blandet med Beundring saae han fra en af Højderne Marskal Ney holdende midt i en svag Karré, kæmpende mod hele det preussiske Rytteri. I en Hast sendtes der ham Undsætning, og da senere Fløjene var naaede tilstrækkelig langt frem, brød Napoleon paa mod hele Linjen og fuldendte Nederlaget. Det var fuldstændigt. 12,000 faldne og saarede Fjender dækkede Valpladsen. 15,000 Fanger og 200 Kanoner faldt i Sejrherrens Hænder. Resten af Hæren flygtede i vildeste Uorden nordpaa.

3

Medens Kampen rasede ved Jena, havde man af og til kunnet høre en heftig Skydning i det fjerne tilhøjre. Napoleon (Fig. 104) havde ofte i Dagens Løb rettet sin Kikkert mod dette Punkt, men beroliget sig med, at han selv sikkert havde Hovedstyrken af den prøjssiske Hær imod sig; Resten af den maatte Davout og Bernadotte med deres 50,000 Mand vel kunne magte. Han anede ikke, at der her, kun fire Mil fra ham, var blevet leveret en anden Hovedkamp, fuldt saa afgørende, som den ved Jena, og med samme sejrrige Udfald for Franskmændene.

Under Napoleons Kapløb med Preusserne om at naa først til Elben havde Marskallerne Davout og Bernadotte dannet Franskmændenes Fortrav. Ligesom Hovedhæren selv rykkede de frem langs Saaleflodens højre Bred, medens Preusserne søgte at ile dem forbi paa den venstre. Spidsen af Davouts Korps var naaet frem til en Bro over Saale, som forbandt begge de Veje, ad hvilke de to Hære drog frem. Idet Davout selv red over og undersøgte Egnen paa preussisk Side, opdagede han en Stilling af stor Betydning, som endnu var ubesat af Fjenden.

Fra Auerstädt, hvortil Preussernes Hovedhær først ventedes om Aftenen, fører Vejen videre nord efter over en stor Bjergknub, der i Midten udhuler sig kedelformigt som et uhyre Amfiteater. Paa den nordligste Kam bryder Vejen brat af ved Kedlens Yderkant og løber saa i Slangebugter ned til Broen over Saale. Dette Pas oppe i Kammen var som skabt til at spærre en Fjende Vejen. Tilbagetogslinjen ned til Saalebroen var sikret. Og foran Stillingen laa den store, grydeformede Højslette uden Læ for den fremaddragende Fjende, kun jævne Bjergskraaninger, en Bæk i Midten og en lille Landsby paa Skrænten tilhøjre for Passet.

Da Davout havde overbevist sig om Stillingens Vigtighed, ilede han straks til Bernadotte og foreslog ham, at de i Forening skulde forsvare den. Da Bernadotte afslog dette, gik Davout saa vidt, at han tilbød at stille sig og sit Armeekorps under Bernadottes Befaling, hvis denne blot vilde blive og optage

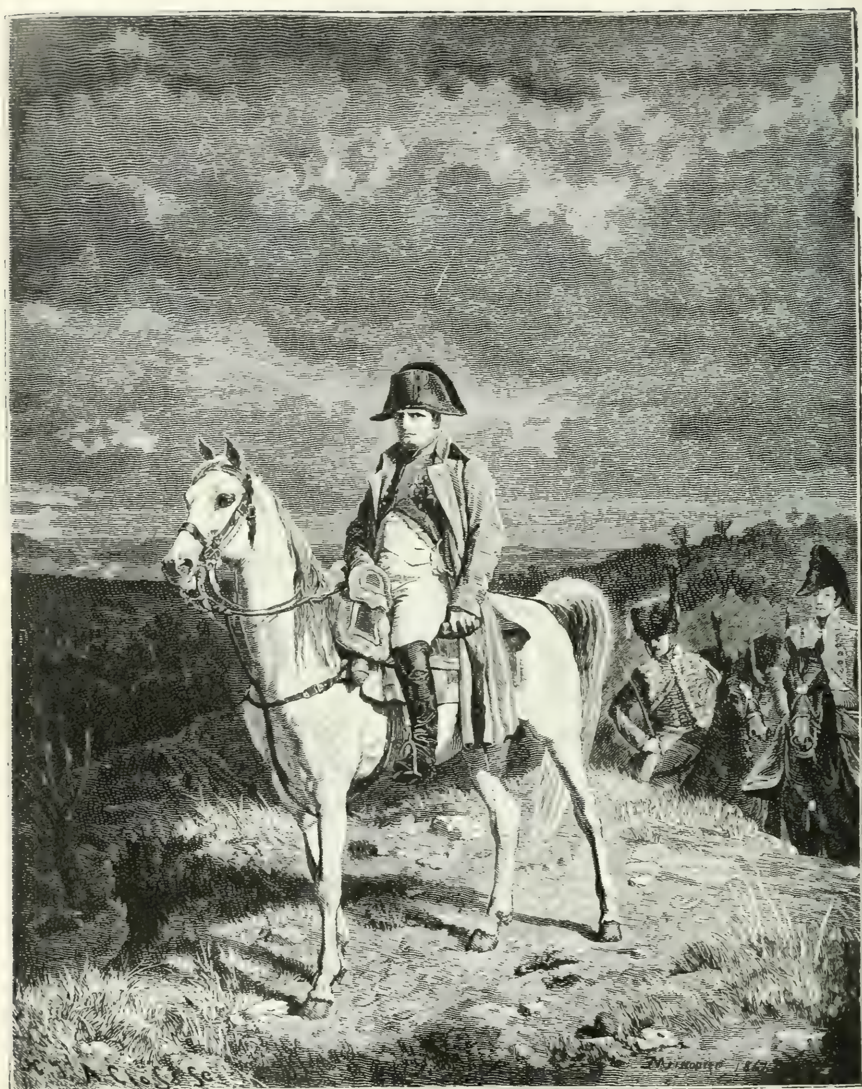


Fig. 104. Napoleon I.
(Maleri af E. Meissonier.)

Kampen her. Men Bernadotte, der var opfyldt af Skinsyge mod Davout, svarede fremdeles Nej og paastod, at Napoleons Ordre maatte forstaas, som om han havde at trække sig tilbage. Han forlod derpaa Davout med sit Korps og trak sig sydpaa uden dog at støde til Napoleon ved Jena. Denne Bernadottes Færd skaffede ham siden den skarpeste Tilrettevisning fra Napoleon.



Fig. 105. Marskal Davout.
(Maleri af Pérignon.)

Marskal Davout (Fig. 105) stod altsaa tilbage med kun 26,000 Mand. Men ikke desto mindre bestemte han sig til at indtage sin Post og alene søge at standse den preussiske Hovedhær. Dennes Styrke anslog han til at være 70—80,000 Mand.

Da Preusserne den 13. Oktober om Aftenen efter at have marcheret en fem—seks Mil endelig naaede til Auerstädt, var Hæren træt og led stor Mangel paa Levnedsmidler. Man nøjedes med at sende nogle ridende Strejfvagter i Forvejen, der kom tilbage og meldte, at Vejen fremad var fri; et Par fjendtlige Forposter oppe ved Passet var blevne fordrevne ved Pistolskud. I Tillid hertil undlod man at besætte Passet. Tidlig næste Morgen vilde jo Hæren staa deroppe.

Men om Natten besatte Davout det. Da Preusserne den næste Morgen Kl. 6 rykkede frem gennem Taagen, modtoges de med Kardætsker fra en usynlig Fjende foroven. Under stærk Forvirring søgte man at ordne sig, men først da Taagen lettede, kunde den egentlige Kamp begynde. Den blev ført med stor Heftighed, som Sagens Natur krævede. Tre Gange gjorde General Blücher (Fig. 106) med sine Dragoner Indhug paa Fransk-

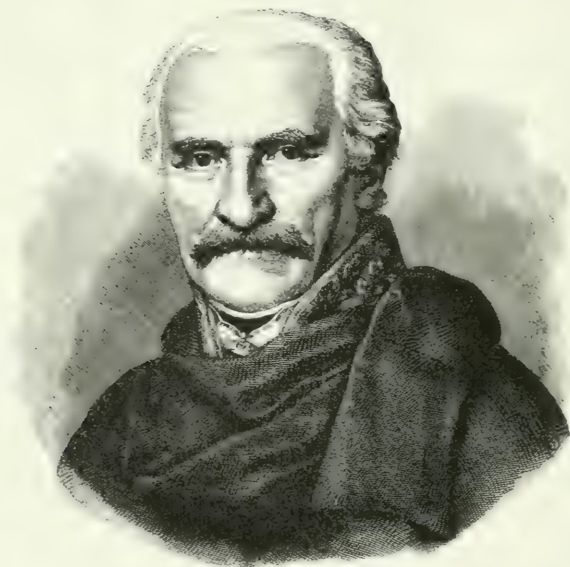


Fig. 106. General Blücher.
(Maleri af H. C. Grøger. Hamburg 1816.)

mændenes højre Fløj, Hesten blev skudt under ham, men han formaaede ikke at sprænge den franske Karré.

Omkring Landsbyen, den eneste Forhindring paa Bjergskraaningen, udspandt sig især en hidsig Fægtning. Franskmændene holdt den besat og lod sig trods Fjendens Overmagt aldrig fuldstændig fortrænge. Tilsidst ilede den gamle Ferdinand af Brunsvig selv til, stillede sig i Spidsen for Grenadererne for at føre dem frem i Læ af et Gærde. En Kugle gennemborede hans Hoved, og med et Lommetørklæde over Ansigtet bares han

bort, for at Hæren ikke skulde tabe Modet ved Overanførerens Fald. Dødelig saaret bragtes han ud af Slaget og førtes som en Flygtning nordpaa. Han udaandede først den 10. November paa dansk Grund, hvortil han under fremmed Navn, skjult i en Kurv, havde ladt sig bringe.

Ved Efterretningen om Hærførerens Fald grebes den preussiske Generalstab af en og samme Følelse af Farens Storhed. Kongen og Prinserne ilede frem, udsættende sig som den simpleste Soldat, General Möllendorf og flere stillede sig selv i Spidsen for Stormkolonner. Men alt forgæves. Landsbyen lod sig ikke vriste af Franskmændenes Besiddelse.

Det sidste Haab stod til et Angreb paa den franske venstre Fløj, der syntes svagest besat. En heftig Kanonild rettedes herimod, men ni Bataljoner ilede frem til Hjælp. Marskalk Davout, der var tilstede overalt, hvor Faren var størst, red herhen, en Kugle gik igennem hans Hat og afsved Haaret. Allerede vaklede den franske Linje, da en ung Soldat, der paa Grund af sin Lighed med Napoleon i Spøg kaldtes „Kejseren“, løb frem foran Fronten og under Raabet: „Følg Eders Kejser!“ stormede fremad. Alle fulgte.

Dagens Skæbne blev endelig afgjort, da man som sidste Middel samlede alt det preussiske Rytteri, 14—15,000 Mand, for at tilintetgøre disse ni Bataljoner. I rette Øjeblik opdagedes Preussernes Hensigt, og da det fjendtlige Fodfolks Geledder pludselig aabnedes, og det preussiske Rytteri, anført af Prins Wilhelm, foer frem, modtoges det af Franskmændene, opstillede i syv Karréer. Davout befandt sig i den ene af dem. Gentagne Gange gjorde Rytterne Angreb, men modtoges hver Gang koldblodigt af Fodfolket, der roligt afventede sine Officerers Kommando. Først paa tredive Skridts Afstand befaledes der Fyr! og de velrettede Skud opførte et Brystværn af styrtede Heste og Mandskab i hundredevis.

Under disse Forhold holdt Kong Frederik Wilhelm Krigsraad. Blücher foreslog at gøre et sidste fortvivlet Angreb med alt, hvad der endnu ikke havde været i Ilden. Men Kongen holdt paa at trække sig tilbage for at forene sig med Prinsen af Hohen-

lohes Hær og derpaa overvælde Stillingen. Der blev alsaa givet Befaling til Afmarch. Davouts Folk undlod ikke trods deres Udmattelse at forfølge Fjenden. Ialt tog de 3000 Fanger og 115 Kanoner, et uhyre Antal for et Korps, der selv kun besad 44.

Da Efterretningen om Slaget ved Auerstädt kom til Napoleon, vilde han i Begyndelsen ikke tro derpaa. Bernadotte, der i Mellemtiden var stødt til ham, havde med Flid skildret Fjendens Antal som ubetydeligt, højst en 9—10,000 Mand. Til den Kaptajn, som Davout sendte for at melde Kejseren, at han havde sejret over 50,000 Mand, svarede denne derfor blot: „Deres Marskal seer nok dobbelt.“ Først Dagen efter lærte han at se Begivenheden i hele sin storartede Betydning. Kun med Vanskelighed undgik Bernadotte at blive stillet for en Krigsret.

Den kongelige Hær trak sig tilbage i ret god Orden for at slutte sig til Prinsen af Hohenlohes. Da fik man med Et Øje paa Bernadottes Tropper foran Valpladsen ved Jena. Ved dette Syn tvivlede ingen om, at der maatte være tilstødt Prinsens Hær et Uheld. Skyndsomt slog man ind paa en anden Vej. Og snart kom hele Sandheden for en Dag, da Prinsen af Hohenlohe med ialt kun 200 Ryttere kom til for at søge den Hjælp hos den kongelige Armee, som denne søgte hos ham. Beretningerne om de gensidige Nederlag fremkaldte en pludselig Rædsel. Alt opløstes i den vildeste Uorden, Soldaterne bortkastede deres Vaaben og søgte at undløbe, som hver kunde bedst, Rytteriet forlod Vejen og flygtede over Markerne. Af hele den stærke Hær var snart ikke andet tilbage end forladte Rustvogne og Kanoner, kastede Tornystre og Geværer og raadvilde Flygtninge, der skarevis lod sig fange.

4

Nederlaget ved Jena og Auerstädt havde i og for sig været forfærdeligt. Endnu forfærdeligere blev det dog i sine Følger. Alle var som lamslaaede, intet syntes mere istand til at yde Modstand. Under denne almindelige Rædsel overgav den ene

Troppeafdeling, den ene Fæstning sig efter den anden. Allerede den 25. Oktober rykkede Franskmændene ind i Berlin. Alle Hovedovergange over Elben og Oder var i Napoleons Hænder. Kun General Blücher trak sig endnu kæmpende nordpaa, men i Begyndelsen af November maatte ogsaa han overgive sig.

Det var naturligt, at Frederik Wilhelm under disse Omstændigheder søgte at faa Ende paa Krigen. Dagen efter Slaget ved Jena og Auerstädt havde han alt anholdt om Vaabenstilstand, men Napoleon nægtede at gaa ind paa andet end ligefrem Fredsslutning. Paa yderst haarde Betingelser foreskreves denne. Men der var intet andet for end at bøje sig for Nødvendigheden, og et Par Dage efter Berlins Besættelse overbragte en preussisk General Kongens skriftlige Samtykke til de af Napoleon foreskrevne Betingelser.

Da det kom til Stykket, nægtede imidlertid Napoleon sin Underskrift. Beruset af Sejren forekom ingen Fordring ham længere for dristig. Han saae allerede i Aanden ikke blot Preussen tilintetgjort, men ogsaa Rusland for sine Fødder, og han opstillede nu Vilkaar, som det vilde være umuligt at gaa ind paa. Nedbøjet af Ulykken besluttede da Frederik Wilhelm i det mindste at falde med Ære, og med Resterne af Armeen drog han over mod Øst for at slutte sig til de fremtrængende Russere.

Napoleon fortsatte sit Sejrstog ind i de polske Provinser, hvor Polakkerne rejste sig med Begejstring for ham. Et Glimt af den vaagnende Aand i Preussen begyndte dog alt at vise sig, idet enkelte af de tiloversblevne Fæstninger forsvarede sig med Tapperhed. Colberg, Graudenz og Danzig holdt Stand til det yderste og lærte Folket, at ikke alle var vanslægtede.

Endnu var dog Preussens Lidelser langtfra til Ende. Efter det blodige Slag ved Eylau (Fig. 107) i Februar 1807, hvor Preussere og Russere i Forening forgæves søgte at drive Napoleon tilbage, tilbød denne paany sin udmattede Modstander Fred. Frederik Wilhelm holdt imidlertid efter Løfte trofast ud og afslog at skille sin Sag fra Kejseren af Ruslands. Vaabnene maatte da igen afgøre Skæbnen. Den 14. Juni 1807 tabte Russerne Slaget ved Friedland, og Kejser Alexander tilbød Fred.



Fig. 107. Napoleon ved Eylau.
(Maleri af Gros, i Versailles.)

Preussens Sag var tabt. Men hvad værre var, Napoleon skulde sejre mere end blot paa Valpladsen. I de Forhandlinger, som nu førtes mellem Napoleon og Alexander (Fig. 108), vidste han nemlig i den Grad at vinde sin unge Modstander, at Alexander inden kort Tid blev hans Beundrer, hans Ven, hans Forbundne. Han, der var kommen som en slagen Fjende, en ydmygtbedende til den franske Lejr, saae sig til sin Forbavselse modtagen som en kær Frænde. Ikke en Fodsbred Jord skulde han miste. Tvertimod. Var ikke Sverige, Ruslands daværende Forbundne, i Virkeligheden dets „geografiske Fjende"! Laa ikke Tyrkiet aabent mod Syd! Finland, Donaufyrstendømmerne maatte Alexander frit tage, det var Lønnen for et Forbund med Frankrig. Intet Under, at han blev fortumlet ved disse fristende Tilbud; fortryllet glemte han sin Fortid med dens Forpligtelser.


Fig. 108. Kejser Alexander I.
(Efter samtidigt Stik.)

Den ulykkelige Frederik Wilhelm kom under disse forandrede Forhold i den mest uheldige Stilling. Overalt var han tilovers. Sørgmodig, indesluttet og uden vindende Ydre tog han sig ikke ud ved Siden af Napoleon og Alexander, naar de red foran Fronten, og begge Hære raabte: „Kejserne leve!" Han var en blot trykkende Tredjemand i disse fortrolige Møder, hvor man kun ventede paa hans Bortgang for at tale frit om alt, hvad Fremtiden skulde bringe. Det var derfor en Lettelse for alle Parter, da Alexander fik ham til helt

at holde sig borte under Paaskud af, at han, Alexander, i Enrum med Napoleon langt bedre vilde kunne tale hans Sag.

Til en Forklaring maatte det dog komme. Det blev Alexander overdraget at lette lidt af Sløret og forberede Kongen af Preussen paa, hvad de to havde talt om i Enrum.

Man var bleven enig om intet mindre end at halvere Preussen. Alt Landet Vest for Elben skulde tilfalde Napoleons Broder Jérôme; de polske Provinser skulde gives til Kongen af Sachsen, og Ny Østprøjssen skulde afstaas til — Kejseren af Rusland. Især dette sidste Punkt maa det have faldet Alexander lidt svært at bringe over sine Læber. Han skyndte sig derfor ogsaa med at faa Ende paa den ubehagelige Samtale, idet han henviste sin Ven til hellere at tale ligefrem med Napoleon om det hele; denne vilde langt bedre kunne foretage mulige Ændringer.

Frederik Wilhelm ilede til Napoleon. Forpint og fortvivlet var han imidlertid ikke istand til at bevare Fatningen. Han forglemte sig selv, og Samtalen antog en yderst heftig Karakter, da man kom ind paa det nu temmelig ørkesløse Spørgsmaal om Oprindelsen til Krigen. Napoleon endte med at henvise ham til Kejseren af Rusland. Denne, for hvis Skyld Kongen af Preussen jo havde afslaaet at slutte Fred efter Slaget ved Eylau, da gunstige Betingelser endnu havde været at opnaa, vilde sikkert nu til Tak tage sig af ham.

I sin Nød greb Frederik Wilhelm til det sidste Halmstraa. Han sendte Bud efter sin Dronning, den for sin Skønhed og Begavelse berømte Dronning Louise (Fig. 109), og bad hende ile ham til Hjælp for ved Bønner at bevæge Napoleon. Dronning Louise opholdt sig dengang i Memel, den sidste By, som det ulykkelige Kongepar endnu havde tilbage. Hun bar sin store Del af Skylden for Krigen, idet hun i begejstret Tro paa Preussens Kald ivrigt havde opmuntret til Kamp mod Evropas Undertrykker. Saa meget des tungere maatte det falde hende nu overvunden at bede om Naade, hvor hun havde haabet at komme med Sejr.

Ikke desmindre bestemte hun sig til at bringe sit Fædreland dette Offer. Hun drog afsted til Tilsit og modtoges med stor



Fig. 109. Dronning Louise af Preussen.
(Maleri af G. Richter.)

Høflighed af Napoleon. Men forgæves var al hendes kvindelige Veltalenhed, forgæves bad hun over Taflet Napoleon føje et Bevis paa sit Højmod til de øvrige Beviser paa hans Storhed. Han undgik hende i en Strøm af smukke Ord.

Denne Strid med en Kvinde trættede ham imidlertid og bragte ham i Forlegenhed. For at hugge Knuden over befalede han, at alle Fredsbetingelserne skulde være underskrevne inden 24 Timer. Der maatte lystres. Da Dronningen næste Dag mødte ved Taflet, stod hun overfor en fuldendt Kendsgerning, som ikke mere lod sig rokke. Med Stolthed beklagede hun sig overfor Napoleon, med Bitterhed overfor Alexander. Men først da hendes Vogn straks efter Bordet var kørt frem og hun atter var alene, sank hun hulkende sammen, opløst i Smerte over sin og sit Lands Fornedrelse.

Ifølge Fredsbetingelserne i Tilsit berøvedes Kongen af Preussen Halvdelen af sit Land, Resten tilbagegaves ham, som det hed i Fredstraktaten, kun af Hensyn til Kejseren af Rusland. Men foruden denne ydre Svækkelse kom der en anden til, der i Øjeblikket maatte virke i høj Grad trykkende. Landet tilpligtedes at svare Sejrherren over 100 Millioner Kroner i Krigsomkostninger. Samtidigt med at Frederik Wilhelm i simple, men gribende Ord tog Afsked med Undersaatterne i de afstaaede Provinser, maatte han da skride til at paalægge de udpinte, hærgede Landsdele, som han beholdt, en Afgift saa tung, at den syntes umulig at udrede. Preussen trykkedes saa dybt ned, at det tilsyneladende ikke mere stod til at genoprejse.

Over Preussens Historie fra 1807 til 1813 hviler der en dump Ro. Det er, som hørte man blot Landets Stønnen under de utrolige Byrder, der paalagdes det. Med en Hensynsløshed, der var vel seet fra oven og derfor uden Grænser, skruede de franske Befalingsmænd Fordringerne op. I hurtige Afdrag skulde de forøgede Krigsomkostninger betales til sidste Hvid. Og alt imens maatte Landet underholde en fransk Hær, der holdt Fæstninger og Landstrækninger besatte, hvis Indtægter saa længe gik i fransk Kasse. Ved mindste Knurren nødtes Regeringen til nye Afstaaelser, og i 1812 blev endelig det lænkebundne Folk drevet

frem til en ny Krig til Gavn for dets Undertrykker, mod Napoleons sidste Fjende, Rusland. Det var øjensynligt, at om Preussen under alt dette var fuldstændigt gaaet til Grunde, vilde det have været Napoleon maaske kærkomment, i hvert Fald temmeligt ligegyldigt.

5

Men medens Landet saaledes udadtil kun frembød Billedet af en Slave, der under bestandige Piskeslag trælledes tildøde, foregik der indadtil og i det skjulte noget ganske andet. Her skabtes hemmeligt et nyt Folk. Nye Hjerteblade skød frem istedetfor de søndertraadte gamle, rigere formede og nærede af Landets ædleste Kraft. Det er denne Preussens Genfødelse, der giver disse Aar en ejendommelig Tiltrækningskraft.

Den første Betingelse for, at en Genfødelse kunde finde Sted, var, at der fremstod Mænd, der med aabent Blik for Landets Brøst og Midlerne til Frelse forbandt ren og kraftig Vilje nok til at føre dem ud i Livet. Med en forunderlig Frodighed skød saadanne Mænd frem, fandt hverandre og sluttede Ring om det fælles, der laa dem alle paa Hjerte. I første Række maa her nævnes Navne som Stein, Scharnhorst, Fichte, Wilhelm Humboldt (Fig. 110), Schleiermacher (Fig. 111), Hardenberg o. s. v. Gensidigt udfyldende hverandre forplantede disse Mænd Bevægelsen ned efter til Tusinder af andre og tændte, medens Værket halvt uformærket skred frem, en Sum af Begejstring trindt om for det gryende Maal. Størst blandt dem alle var uden Tvivl Stein, hos hvem Værkets Grundtanke klarest og fyldigst traadte frem. Det blev Frederik Wilhelms Fortjeneste, at han, famlende, men retsindig, lod sig paavirke af Strømmen og med stigende Forstaaelse satte Kongeviljens Stempel paa det, der skulde fuldbyrdes.

En anden ligesaa vigtig Betingelse for, at en Genfødelse kunde finde Sted, var, at den foregik skjult. Hertil udkrævedes der den allerstørste Forsigtighed og Sindighed hos Førerne og

en tilsvarende Selvbeherskelse hos Masserne. Det er denne aarelange, rastløse Arbejden og dybe Tavshed, der giver den preussiske Rejsning sit næsten højtidelige Præg. Hvad der her



Fig. 110. Wilhelm v. Humboldt.
(Efter et samtidigt Stik.)

ikke lidet hjalp til, var Franskmændenes Ubekendtskab med de undertryktes Sprog og hele Tankegang. Hertil kom, at meget af det, der skulde gøres, var en Gentagelse af, hvad der under Revolutionen var foregaaet i Frankrig selv, og kunde altsaa flyg-

tigt seet tage sig ud som en blot Efterligning og Tilegnelse af Sejrherrens Statsindretninger. Først hvor Bevægelsen ligesom bøjedes tilbage i sig selv, og alle disse frie Former — ikke som i Frankrig gaves ubunden Tøjle for tilsidst at munde ud i et frihedsfjendsk, verdensbeherskende Tyranni — men selvbevidst og behersket kun afgav Vaaben for et Folks Ret til at leve og være sig selv, først paa dette Punkt indtraadte Faren for at blive opdaget. Med andre Ord: Frihedsbevægelsen kunde bortforklares, Nationalitets-Bevægelsen maatte vække Mistanke. Paa dette Punkt indtraf ogsaa de farligste Afsløringer.



Fig. 111. Teologen og Filosofen Fredr. E. Dan. Schleiermacher, † 1834.
(Efter et samtidigt Stik.)

Den Mand, der staar som Hovedperson i den hele Bevægelse, er Stein (Fig. 112). Han var en mærkelig Blanding af modsatte Egenskaber. Med et lyst, klart Blik for Livet og dets Forhold, en hensynsløs, ubøjelig Vilje, der ikke veg tilbage for noget Middel, forbandt han et stærkt indre Følelsesliv, en dyb Religiøsitet, en brændende Tro paa Folkeaanden og dens Betydning.

En Mand af denne Støbning maatte under almindelige Forhold let blive besværlig. Efter i tre Aar at have haft Sæde i det preussiske Ministerium havde han i sin Tid faaet sin Afsked af Frederik Wilhelm med det Skudsmaal, at han var „en opsætsig, trodsig, haardnakket og ulydig Statstjener, der, pukkende paa sin Begavelse og Dygtighed og langt fra at have Statens Vel for Øje

kun lod sig lede af sine Luner og handlede efter Indskydelse af Lidenskaber, af personligt Had og Forbitrelse". Da det imidlertid kneb efter den ulykkelige Fred i Tilsit, kaldte Kongen



Fig. 112. Rigsfriherre H. F. K. v. Stein.
(Maleri af P. J. Lützenkirchen. Frankfurt a. M.)

ham atter tilbage. Stein kom og var villig til igen at indtræde i Ministeriet, men kun paa den Betingelse, at hele den indre Styrelse blev lagt i hans Haand.

De Omdannelser, der nu fulgte efter, var af den mest gennem-

gribende Art. Steins Plan gik kort og godt ud paa at omskabe det preussiske Folk, forvandle det fra en forkuet, kasteinddelt Befolkning i et af Fjenden besat Land til et frit, selvstændigt Folk med Kraft og Vilje til snarest at fordrive den fremmede Erobrer. Forordninger fulgte Slag i Slag. Bondestanden, der led under Vornedskab, fik med Et sin Frihed. Det tillodes uadelige at købe Jordegods, og omvendt, adelige at søge hvilket Erhverv de vilde. Købstæderne fik Selvstyre. Alle Ansættelser i Statstjenesten, hvortil Fødsel tidligere havde givet Adkomst, aabnedes nu for den personlige Dygtighed, hos hvem den saa fandtes. Det udtaltes ligefrem fra oven, at alle disse Forandringer først vilde faa deres fulde Afslutning, naar Folket fik sin Del med i Statens Styrelse. Det gamle Preussen var ikke mere til at kende. Og ikke mindst mærkeligt var det, at alle disse Forandringer var bragte i Forslag af en Mand af den ældste Adel.

En af de vigtigste Betingelser for Landets Kraft og Selvstændighed var Pengevæsenets Ordning. Krigsomkostningerne til Frankrig maatte betales, de af Krigen ødelagte Egne igen bringes paa Fode. Stein gik her frem med en klog Blanding af Voldsomhed og Hensynstagen. Tvangslaan blev udskrevne samtidigt med, at Henstand med Afgifter indrømmedes de nødlidende. Hofholdningen blev indskrænket til det mindst mulige, alt overflødigt, selv det gamle kongelige Bordtilbehør gik i Mønten. Stein selv gav et godt Eksempel ved at give Afkald paa Halvdelen af sin Lønning.

Men først og fremmest maatte dog Hærvæsenet, Landets Fremtidshaab, atter bringes paa Fode. Paa dette Punkt fandt Stein en trofast Støtte i Krigsministeren, Scharnhorst (Fig. 113). Det gjaldt om grundigt at bryde med alt det gamle, hvis Ubrugbarhed Krigen havde bragt for en Dag, ved Strenghed sætte en Stopper for den Slaphed og Modløshed, der som en Landfarsot havde grebet om sig, og samtidigt: med højst indskrænkede Midler skabe et nyt Værn stærkt nok til engang at byde Napoleon Spidsen.

Man var straks enig om at afskaffe den hvervede Hær og istedetfor lade Hæren være sammensat af Landets egne Sønner.

Almindelig Værnepligt stod for begge som det Maal, hvortil der burde stræbes. Alle de Førere, der under Krigen havde vanæret Landet ved fejg Overgivelse af Fæstninger og anden Modløshed, blev dragne til Ansvar og deres Sager med Strenghed paadømte. Officerspladser skulde fremtidig ikke være afhængige af Fødsel,



Fig. 113. Gerhard von Scharnhorst.
(Maleri af Bury.)

men Adgangen være betinget i Fredstid af en Kundskabsprøve, i Krigstid af Beviser paa Tapperhed.

En yderst farlig Hindring for Hærens Udvikling blev en Tillægsbestemmelse til Fredsslutningen, som Napoleon af Mistillid til Preussen senere lod tilføje. Ifølge denne maatte den preussiske Hær ikke tælle mere end 42,000 Mand. En saadan Hær

var stor nok i Forhold til Landets nu indskrænkede Størrelse, for stor til dets ødelagte Pengevæsen, men langtfra stor nok til det Maal, som Stein og Scharnhorst tilsigtede.

I al Hemmelighed lod da Scharnhorst Rekrutter indøve paa egen Haand. I afsides liggende eller nedlagte Fæstninger, hvor det ikke kunde vække Opsigt, lod han Rekrutter indkalde, uddanne og afløse af nye, saasnart de var færdige. Paa denne Maade skabte han i Løbet af et Aar allerede en overtallig Styrke paa 10,000 Mand. Paa lignende Vis sørgede han for Officerer ved bestandig at indsmugle nogle overkomplette.

Samtidigt forøgede han Hærens Vaabenforsyning i en overordentlig Grad. Ved den smaaligste Sparsommelighed lykkedes det ham saaledes i Løbet af et Aar, uden at nogen anede det, rundt omkring at have tilrede ialt 1370 svære Kanoner og Feltskyts til en Hær paa 120,000 Mand. At alt dette kunde gaa uden at opdages, kan kun forklares ved, at om meget kom der aldrig til at foreligge noget skriftligt. Stein og Scharnhorst, Finans- og Krigsminister, afgjorde det fornødne blot i mundtlige Samtaler.

Men foruden denne dog endnu halvt synlige Virksomhed drev Scharnhorst en anden, der ganske unddrager sig Blikket. Med en forbavsende Ihærdighed og Ordningsevne spændte han over hele Landet et hemmeligt Net, hvis Traade kun han kendte. Rundt om oprettedes der Selskaber, der med forskellige Formaal, som Skytteforeninger, Sangforeninger og deslige, alle var ordnede militærisk og beredte til, naar Timen kom, at rejse sig som een Mand i Folkekamp mod den fælles Fjende. Det var en Selvfølge, at Gymnastik-Undervisningen i Skolerne, Børnenes af de voksne ledede Lege og alt herhen hørende under disse Forhold ligeledes antog et ganske eget Præg. De færreste var sig Hensigten fuldt bevidst. Men alle anede et højere Maal eller smittedes af den Iver, hvormed der toges fat paa Værket.

Medens saaledes Preussen uformærkt bragtes under Vaaben, og det udmarvede Land anspændte sine sidste Kræfter for at møde forberedt paa Afgørelsens Dag, fuldbragtes et andet Værk af storartet Betydning. Berlins Universitet grundlagdes. Det kunde synes et underligt valgt Øjeblik til at anvende storartede

Summer til Videnskaben just nu, da Landet havde ondt ved at udrede det meget, der krævedes til ydre Behov. Men her støder vi netop paa et af de ejendommelige Træk ved den store Plan.

Det var Steins og hans Medhjælperes Agt at skabe ikke blot nye Samfundsformer, men en hel ny Aand i Folket. Det underkuede Folk skulde mere end blot udvortes rejses og gives Vaaben i Hænde; det skulde indblæses en højere Livskraft. Trindt om fra Universitet, fra Kirke, fra Landsbyskole skulde, om end paa forskellig Vis, de samme Toner strømme En imøde, styrkende Kræfterne, hærdende Viljen, prisende som Livets højeste Pligt at ofre sig selv til bedste for andre.

Og den nye Højskole svigtede ikke den viste Tillid. Ingen virkede i saa Henseende mere end en af vort Aarhundredes ædleste og mandigste Tænkere, Filosoffen Fichte (Fig. 114). Ofte overdøvet af de franske Trommehvirvler fra Gaden holdt han i Vinteren 1808 sine berømte Taler til det tyske Folk. Det var en livsfarlig Sag, han her vovede. Eksempler havde vist, at de franske Myndigheder haardt straffede enhver, der arbejdede for Folkets Genoprejsning. Man vidste, at franske Spioner var tilstede i Salen. Ofte meldte Rygtet, at Fichte var bleven fængslet. Hvad der reddede ham, var Franskmændenes Ukyndighed i Sproget og hans gamle Ry for at være en Beundrer af den franske Revolution.

I disse Taler gik han dristigt løs paa den store Erobrer og den skrækblandede Beundring, som han havde afnødt Evropa: „Lad os dog beholde vort gamle Maal for Storheden! Kun det er stort, der selv fatter og virker for Udbredelsen af, hvad der bringer Velsignelse.“ Ikke mindre modig var hans Omtale af det tyske Folk. „Daare, hvo der tror, at den indre Selvstændighed kan bevares, hvor den ydre er gaaet tabt. Et Dødsaag hviler nu over Tyskland, alt paatvinges det udenfra, Forbund, Ordning af Krigsmagt, Love o. s. v. Den nuværende Slægt kan da kun godtgøre sin Ret til at bestaa ved at gøre sig til Sædekorn for en dygtigere Efterslægt.“ „Kun Opdragelsen har den fremmede Magthaver glemt, den er endnu tilbage. Saa lad os da indprente

de unge, at Handlingens Drivfjeder ikke bør være Frygt for, hvad der kan komme, men fri Hengivelse til det store og ædle! Gennem Selvvirksomhed fremmes Barnets Sands for den frie

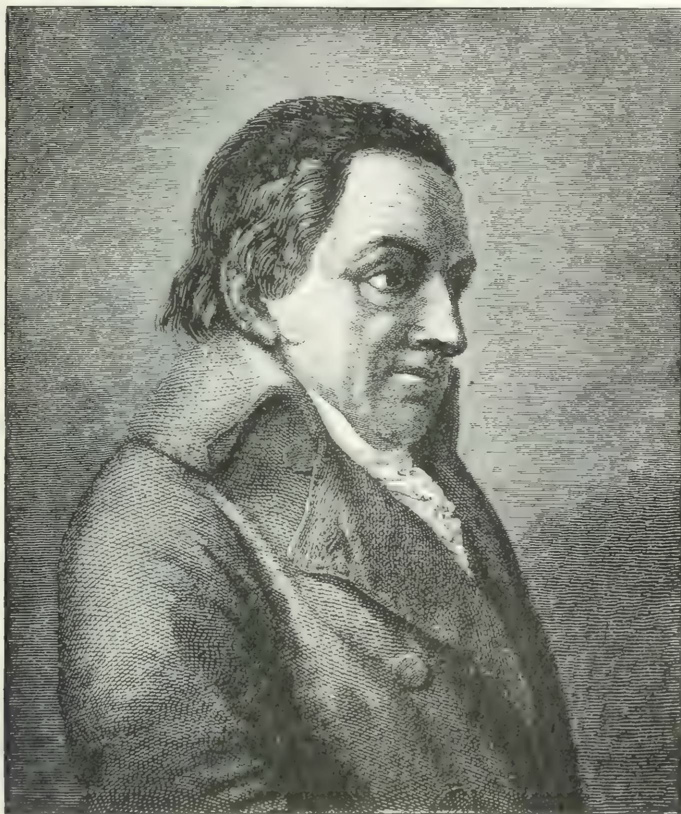


Fig. 114. Filosoffen J. G. Fichte.
(Efter et Stik af A. Schultheis.)

Prøven og det sikre Valg. Kun i Samvittigheden har Mennesket sin rette Ledestjerne, et guddommeligt Eje. Ligeoverfor dens Bud blegner selv den mægtigste Herskers Krav paa at lystres.“ I store Træk oprullede han derpaa Evropas tidligere Historie,

viste, hvorledes Tyskland ifølge sin Fortid havde grundet Haab om at udgaa sejrrigt af den Kamp, der forestod.

Vi har betragtet Hovedtrækkene af Steins og hans Venners Bestræbelser. De gik ud paa at skabe Frihed, Modstandsevne og Fædrelandssind. Skulde vi med et enkelt Ord betegne, hvad der gav denne Bevægelse sit Særpræg i Modsætning f. Eks. til den franske Revolution og andre lignende, saa kan det næppe gengives simplere end ved Udtrykket: Disciplin. Det, der tilstræbtes, var ikke Friheden i og for sig, heller ikke en blot og bar Folkerejsning, men en selvbehersket Kraftudfoldelse, der med løsnet Tøjle selv forstod og higede efter det højeste Maal: Fædrelandets Frelse.

– – –

6

Med den mest anspændte Kraft havde man arbejdet paa Værket. Da syntes med Et den store Dag at skulle bryde frem. Napoleons Herskesyge havde efter Freden i Tilsit ført ham videre ad den indslagne Vej. Han havde traadt et nyt Folks Følelser under Fødder, det spanskes. Men mod al Forventning flammede her Folkefølelsen op. Forgæves tilbød han Spanierne en bedre Regering, friere Former, gunstigere ydre Vilkaar end forhen. De vilde intet Gode modtage af en fremmed Erobrers Haand. Med væbnet Magt maatte da Napoleon paatvinge dem, hvad han havde at bringe; mellem Tusinder af Bajonetter holdt han og den nye Regering sit Indtog i Madrid.

Men foran ham, bag ham, rundt om i Landet rejste man sig i Forbitrelse. Fra Danmark flygtede det hidsendte, spanske Hjælpekorps ned til Kampen for Fædrelandet. Trindt om slog Luen ud, ikke i en enkelt samlet Flamme, men i spredte, heftige Udbrud, en ny Art af Kamp, der i Ledtog med Landets Natur enkeltvis oprev de mægtigste Hære. Opstanden begyndte 1808, Napoleon opnaaede aldrig at faa den helt dæmpet.

Det var den anden Advarsel fra en krænket Folkeaand midt under Napoleons Sejrsløb. I sit Overmod agtede han den ikke.

Da han tredje Gang satte sig op mod Nationalitetens Livskrav, blev det hans Bane.

I Preussen vakte Efterretningerne fra Spanien den mest levende Deltagelse. Trods alle Politiforbud og forvanskede Fremstillinger naaede Sandheden dog hid og fremkaldte Haab og Jubel i vide Kredse. Saavel Stein som Scharnhorst var enige om, at nu var Øjeblikket til Rejsning kommet. Om Østerrig vidste man med Sikkerhed, at det rustede hemmeligt og altsaa vilde kunne blive Preussen en betydningsfuld Forbundsfælle. Men just som alt var rede, strandede Sagen paa Kongens Betænkeligheder.

Man har bedømt Frederik Wilhelm III haardt for denne hans Forsagthed, og vist er det, at den beredte Preussen fire tunge Trældommens Aar endnu. Men ligesaa vist er det, at selv en mindre vankelmodig og ængstelig Natur end hans, vel kunde have tabt Modet ved saadanne Udsigter. Franskmændene holdt endnu Berlin og Størstedelen af Landet besat. Kejser Alexander, der paa Gennemrejsen til et Møde med Napoleon besøgte ham, raadede ham bestemt til Fred — Rusland havde jo endnu ikke plukket alle de Frugter, som Freden i Tilsit bød. Hvad var der saa tilbage at begynde Krigen med andet end en lille Stump Land, en dumdristig Dronning og en Haandfuld iltre Mænd, der altid arbejdede paa at indskrænke den kongelige Magt? Frederik Wilhelm bestemte sig til Fred.

Napoleon var ikke den, der skulde lade en saadan Stemning hos Kongen gaa ubenyttet hen. Øjeblikkelig paanødte han Preussen et Forbund, der forøgede dets Krigsafgifter til Frankrig og tvang det til at stille 10,000 Mand til Napoleons Raadighed.

Men herved blev det ikke. Napoleon var godt betjent og vidste vel, fra hvem Opfordringen til Krig var udgaaet. Stein skulde rammes. Det var lykkedes franske Spioner at opsnappe en Skrivelse fra ham med uforsigtige Udtryk. Kort efter stod Brevet aftrykt i det franske Regeringsblad, ledsaget af Trusler mod Preussen. Udtrykkene i Skrivelsen var unægtelig ogsaa tydelige nok. „Forbitrelsen i Tyskland“, hed det, „tiltager daglig;

det er raadeligt at nære den ved ligefrem Paavirkning. Det er mit Ønske, at Forbindelserne i Hessen og Westphalen vedligeholdes, at man forbereder sig paa visse Tilfælde samt sætter sig i stadig Vekselvirkning med viljestærke, velsindede Mænd og igen bringer disse i Berøring med andre."

Offentliggørelsen maatte medføre, at Stein som Førsteminister i Preussen blev umulig. Da hvert Haab om at bevæge Kongen til Kamp mod Frankrig var strandet, tog han derfor sin Afsked. Men Napoleons Forfølgelse standsede ikke. Fra Madrid udstedte han i December 1808 en Befaling, der skulde fuldstændig gøre det af med hans Modstander. Stein — der i den kejserlige Ordre ikke betegnes efter sin Stilling, men paa den haanlige Maade som: „En ved Navn Stein" — erklæredes herved for Frankrigs Fjende. Alle hans Ejendomme skulde inddrages, han selv fængsles, hvor han maatte være at træffe. Kun ved et Held slap Stein bort fra Preussen. Som fredløs Flygtning flakkede han nu om, dog fast bestemt paa selv under saa ulige Vilkaar at fortsætte Kampen mod Evropas Undertrykker.

Den Folkerejsning, der var forberedt i Preussen, fik foreløbig sit Knæk ved Tilslutningen til Frankrig. Kamp for Fædrelandet blev jo nu til Oprør mod Kongen. Kun enkelte ubesindige vovede Forsøget. Ingen er bleven saa bekendt som en Major ved Navn Schill (Fig. 115). Da Krigen mellem Frankrig og Østerrig var udbrudt, red han med sine 600 Husarer bort fra Berlin, fortalte dem, da de var komne ud paa fri Mark, at han havde isinde at frelse Fædrelandet, og gav enhver fri, der ikke vilde følge ham. Alle som een svor de at ville gaa i Døden med ham. Den lille Skare voksede til et Par tusind Mand. Men efter forgæves at have forsøgt paa at overrumple Magdeburg maatte de trække sig nordpaa. Efter at have kastet sig ind i Stralsund blev Schill selv ved Byens Erobring hugget ned, og de, der ikke faldt med ham blev fangne og skudte som Oprørere.

Saaledes var alsaa de lyse Forhaabninger endt. Frihedspartiets Førere var splittede, deres Værk tilintetgjort. Kun een opgav endnu ikke Haabet, det var Scharnhorst. Med en vidunderlig Ihærdighed begyndte han forfra under disse fortvivlede Om-



Major F. von Schill.

Fig. 115.
(Efter et samtidigt Stik.

stændigheder og arbejdede utrætteligt i det skjulte paa at skabe et Værn hele Landet over. Gennem ham vedligeholdt ogsaa Stein sine Forbindelser med Fædrelandet og sin Indflydelse paa Kongen. Fire Aar efter skulde det vise sig, hvilket Kæmpeværk

Scharnhorst havde fuldbragt i denne trange Tid, med ringe Midler, næsten kun henvist til sig selv.

De store evropæiske Begivenheder gik imidlertid deres Gang. Forholdet mellem Napoleon og Alexander, der i Tilsit havde aftalt at dele Verdensherredømmet mellem sig, blev bestandigt mere og mere spændt. Det var øjensynligt, at Napoleon efterhaanden havde gjort sig fortrolig med den Tanke, at Evropa stod sig bedst ved at have ham til Enehersker. Det kunde nu kun være et Tidsspørgsmaal, naar de to vældige Magter skulde tørne sammen i Kamp.



Fig. 116. Friherre Carl August v. Hardenberg.
(Maleri af Gebauer.)

Under disse Forhold blev Preussens Udsigter i høj Grad mørke. Det laa midt imellem de to stridende. Dets nys indgangne Forpligtelser bandt det til Frankrig; dets Tilbøjeligheder førte det over mod Rusland. I hvert Fald var det vis paa at blive brugt til Valplads, trampet ned i det frygtelige Sammenstød.

Medens Faren saaledes var overhængende, fik Preussen — efter først underdanigt at have indhentet Napoleons Samtykke — en dygtig Mand til Førsteminister. Det var Friherre Hardenberg (Fig. 116). Som Personlighed kunde han næppe sammenlignes med de andre Bevægelsens Ledere. Men han besad Egenskaber, der gjorde ham skikket til netop nu at staa ved Roret. Glat og behændig vidste han nogenlunde at fjerne Napoleons

Mistillid. Paavirket af Stein var han enig med denne om, at Aaget burde brydes, naar Lejligheden bød sig. Foreløbigt maatte han, saa godt det lod sig gøre, se at holde det gaaende mellem de to Yderligheder.

Da i Aaret 1811 alt tydede paa, at Uvejret snart maatte bryde løs, begyndte Preussen stærkt at ruste sig. Som Paaskud gaves, at man var villig til at stille en større Hær til Napoleons Raadighed end tidligere aftalt. Ad denne Vej haabede man at faa den endnu ubetalte Rest af Krigsomkostningerne eftergivet og samtidigt faa Lejlighed til aabenlyst at indøve den af Scharnhorst hemmeligt dannede Hær. Napoleon gik imidlertid ikke ind paa Tilbudet. Ganske hemmeligt forhørte man sig da hos Rusland om, hvad Hjælp der kunde paaregnes herfra.

Men medens Forhandlingerne herom trak hen, indløb der pludseligt fra Napoleon en Forespørgsel, der var kun altfor klar og tydelig. Han erklærede ligefrem, at han nu agtede at inddrage Resten af Preussen, hvis det ikke fuldt ud sluttede sig til ham. Dets Bestaaen afhang af, at det stillede en Hjælpehær paa 20,000 Mand til hans Raadighed og dette paa yderst byrdefulde Betingelser, der nærmere angaves.

Som sædvanligt var Napoleon kommen sine Fjender i Forkøbet. Hans Hær var allerede under Opmarch, Preussen vilde blive erobret, førend Russerne kunde komme det til Hjælp. Under disse fortvivlede Forhold maatte Hardenberg tage sin Beslutning. Scharnhorst og hans Tilhængere raadede ivrigt til at optage Kampen imod Frankrig, Preussen vilde kunne stille en Hær paa 120,000 Mand, og dets Fæstninger var vel istand. Hardenberg derimod ansaae Foretagendet for haabløst. Det hele, man nu burde sigte efter, var blot at redde Statens Liv; saalænge der var Liv, var der dog Haab endnu. Kongen fulgte hans Raad. Forbundet med Frankrig afsluttedes.

7

Anden Gang var altsaa Krigspartiets Forhaabninger bristede. Paany var Preussen lænkebundet og dreves som Slave i Kamp mod sin sidste mulige Redningsmand. Scharnhorst kunde ikke udholde denne pinlige Tilstand, han tog sin Afsked. Tre hundrede Officerer gjorde som han, de fleste af dem gik i russisk Tjeneste. Derhen ilede ogsaa den landflygtige Stein, i Haab om saaledes bedst at kunne tjene sit Fædrelands Sag.

Kæmpearmeen brød ind over Ruslands Grænser. Alt tydede paa, at denne halve Million Mennesker skulde tilintetgøre Tsarens gamle Rige. Skridt for Skridt veg den russiske Hær tilbage, stadigt ladende efter sig et milebredt Bælte af ødelagt Land, mennesketomt, uden Ly, uden Føde for de kommende. Det var denne Kampmaade, som Scharnhorst og Stein havde anbefalet Alexander. Langt om længe naaede Toget til Moskva.

Her bragte den russiske Fædrelandskærlighed det sidste tunge Offer, idet man selv afbrændte den uhyre Hovedstad. Moskvas Brand blev det store Offerbaal, der betegnede Grænsen for Napoleons Vælde. Tredje Gang krænket drev Nationalitetens Ret ham nu tilbage. Land for Land skulde han nu miste det erobrede. Og da han — Korsikaneren, der herskede over Franskmænd — bestandig ikke vilde eller kunde belæres, ikke vilde lade sig nøje med et Frankrig af Franske, fortrængtes han tilsidst til en Ø som den, hvorfra han var kommen, først til Elba, saa til Sct. Helena.

Det var denne storartede Straffedom, der nu tog sin Begyndelse med Toget hjemefter over de russiske Snemarker (Fig. 117). Trods alle opdigtede Sejrsberetninger kunde det ikke skjules, at Tyrannen havde lidt et Nederlag, Storarmeen var ikke mere. Et Haab begyndte at gaa op for de undertrykte Folk, ikke mindst for Preussen.

Men der var dog endnu langt frem til Dag. Skøndt besejret var jo Napoleon fremdeles Herre over det halve Evropa. Som Udfaldet snart skulde vise, han var fremdeles istand til at rejse en Hær, mægtig nok til at optage Kamp mod enhver. Og



Fig. 117. Napoleon paa Tilbagetoget fra Rusland.
(Maleri af A. V. Kowalsky.)

selv om han besejredes, saa var jo dog Preussen lige fortvivlet stillet. Det var i Forbund med Frankrig og delte som saadant Skæbne dermed. Alexander havde ikke undseet sig ved i Tilsit at plyndre sin Ven. Som sejrrig Fjende vilde han endnu mindre give Afkald paa at tage sin Broderpart af Preussen.

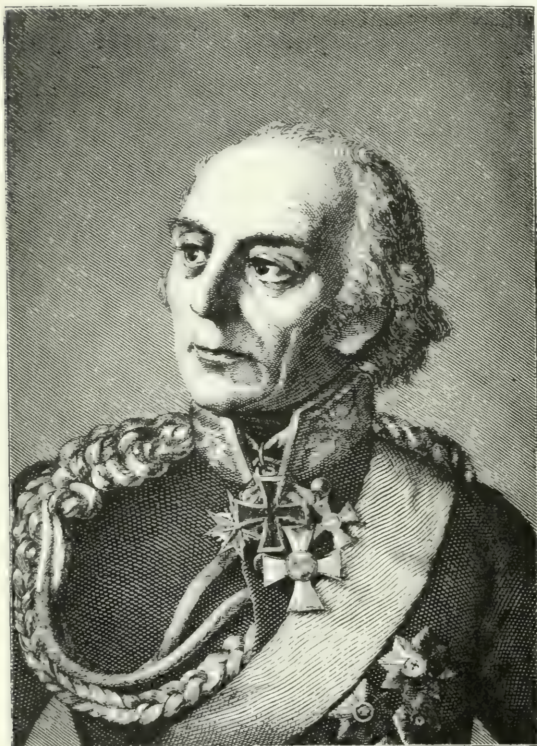


Fig. 118. General York.
(Maleri af B. Woltze.)

Det var denne Fare, som Stein fik afværget for sit Fædreland. Stadigt følgende det russiske Hovedkvartér havde han erhvervet en stor Indflydelse hos Alexander. Da nu Krigen nærmede sig Preussens Grænser, lykkedes det ham at overvinde dem, der tilraadede at betragte Preussen som fjendtligt Land. Istedetfor forestillede han Alexander den langt stoltere Opgave: at optræde som det samlede Evropas Befrier. Den let bevægelige Kejser lod sig begejstre af denne Tanke, og Preussen var foreløbig reddet.

Hvad der ikke lidet hjalp til en fredelig Ordning med Rusland, var den dristige Optræden paa egen Haand af den Øverstkommanderende for det preussiske Hjælpekorps. Denne, en

General York (Fig. 118), der var bleven valgt efter Scharnhorsts Raad, havde under Felttoget kæmpet tappert mod Russerne. Men da han fik Befaling til at dække den franske venstre Fløjs Tilbagetog, handlede han paa egen Haand. Istedetfor at opofre sit Korps sluttede han en Overenskomst med Russerne og rykkede i Forening med disse ind i Østpreussen. Herved opnaaede han dels at befrie sit Fædreland for russisk Plyndring — hvad der efter al Sandsynlighed vilde have fremkaldt en Krig med Rusland — dels at bevare den preussiske Hovedstyrke, en ypperlig Kærne for den Armee, der snart skulde dannes.



Fig. 119. Neithardt von Gneisenau.
(Maleri af Caroline von Riedesel 1817.)

Da Frederik Wilhelm modtog Efterretningen om General Yorks Færd, opholdt han sig i Berlin omgiven af Franskmænd. Som en Følge heraf maatte han straks erklære Generalen for afsat og true ham med at blive stillet for en Krigsret. Men næppe var Kongen ved en pludselig Flugt til Breslau sluppen ud af Franskmændenes Vold, førend han viste sit sande Sindelag. Omgiven af Scharnhorst, Blücher, Gneisenau (Fig. 119) og alle de Mænd, som den paatvungne Krig havde fjernet, udstedte han herfra et Opraab til sit Folk. Alle opfordredes til at ile til Fanerne for at redde Fædrelandet nu, da det

var i Nød. Der navngaves ingen Fjende. Det behøvedes ikke heller, alle vidste, hvem det var. Nu skulde Scharnhorsts Værk staa sin Prøve. Hvad han stille havde virket for siden 1806, skulde nu komme for en Dag.

Og Prøven bestodes med Hæder. Snart havde det sønderlemmede Land stillet en Hær paa Benene paa ikke mindre end 250,000 Mand. Hvo der ikke kunde bære Vaaben, ydede sin sidste Skærv. Godsejerne pantsatte deres Ejendomme, Børnene sønderslog deres Sparebøsser, Kvinderne ofrede deres Smykker, deres Forlovelsesringe, deres Haar til bedste for Landet. Gennem Aaringers Tryk var Folket blevet modent til den store Rejsning. Nu slog Begejstringen og Offerberedvilligheden ud i en fælles Flamme.

Intet varigt Gode opnaas uden gennem ihærdig Kamp. Der skulde komme en lang Prøvelsens Tid efter den første Begejstring. Preusserne skulde atter drives tilbage bag Elben, bag Oder. De blodige Kampe ved Lützen, ved Bautzen, Grossbeeren, Katzbach, Dresden og Dennewitz skulde gaa forud, førend endelig Sejrens Tærninger fuldstændigt kastedes i det store Folkeslag ved Leipzig. Napoleon maatte gaa tilbage over Rhinen. Tyskland var befriet.

Kun faa af Bevægelsens Ledere høstede personlig Nytte af det, hvorfor de havde kæmpet. Dronning Louise kaldtes bort, alt førend det dagedes. Scharnhorst blev dødeligt saaret og oplevede ikke at se Sejren vunden. Fichte, der ivrigt havde deltaget i Landstormens Øvelser, bukkede under af Overanstrengelse. Stein trak sig efter 1815 misfornøjet tilbage. Men hvad hine havde hilset i tillidsfuld Tro og sat deres Liv ind paa, blev til Virkelighed.

VIII

A. D. JØRGENSEN

1

DET er smukt og træffende, naar Indskriften paa Gravmindet over Rigsarkivar A. D. Jørgensen lyder saaledes: Sønderjyden A. D. Jørgensen. 1840—97. „Kun den, der har været greben af Folkesjælens Dødsangst og henreven af dens mægtige Attraa efter Liv og Udvikling, vil kunne vinde dens Fortrolighed og formaa at tolke dens Fortid med Myndighed."

I disse hans egne Ord har han malet sig selv.

Det gaar dog her som altid. Det er umuligt i faa Ord, selv om de nok saa meget gengiver det centrale, at faa hele Billedet af en Mand. Til Ord som disse kunde svare forskellige Omrids af en Personlighed. Samtiden ejer en mere levende Form for Forstaaelse, det personlige Indtryk. Men det gaar tabt med den. Der er mange saadanne personlige Indtryk, hvert fra sit Synspunkt og med sin ejendommelige Belysning. Tilsammen danner de en Enhed. Jeg skal her gøre rede for det Billede, som jeg, en jævnaldrende samtidig, har modtaget og dannet mig af ham.

Første Gang, jeg saa A. D. Jørgensen, var i Begyndelsen af 70'erne i det saakaldte „Rentekammerarkiv", hvor han for ikke længe siden var bleven ansat som Assistent, og hvor jeg kom for at gennemlæse nogle Regnskaber fra det 16. Aarhundrede. Som jeg sad og ventede paa, at disse skulde blive mig bragt, kom jeg tilfældig til at lægge Mærke til den forskellige Maade,

hvorpaa sligt lader sig udføre: hastigt, med langsom Værdighed, overlegent, velvilligt, mut, interesseret o. s. v.

I det samme aabnedes Døren og ind traadte en mig ubekendt ung Mand, slank og dog kraftigt bygget, lyshaaret, blaaøjet, med en usædvanlig rank Holdning og Hovedet ligesom standset i at bøje sig. Under hver Arm bar han en Stabel Arkivsager, paa en egen nænsom, kyndig Maade som en Gartnerelev et Par store Urtepotter med Blomster, han er opsat paa at sørge for. Uvilkaarligt blev jeg opmærksom paa den unge Mand og fulgte ham med Øjnene. Da han kom mig nær, saa jeg et Ansigt, hvori det intelligente halvvejs traadte tilbage for noget drømmende, bly, næsten blufærdigt, men tillige en Mund med smalle Læber, der med eet kunde strammes og forme det hele Udtryk, naar han talte, til klar, anspændt Interesse (Fig. 120).

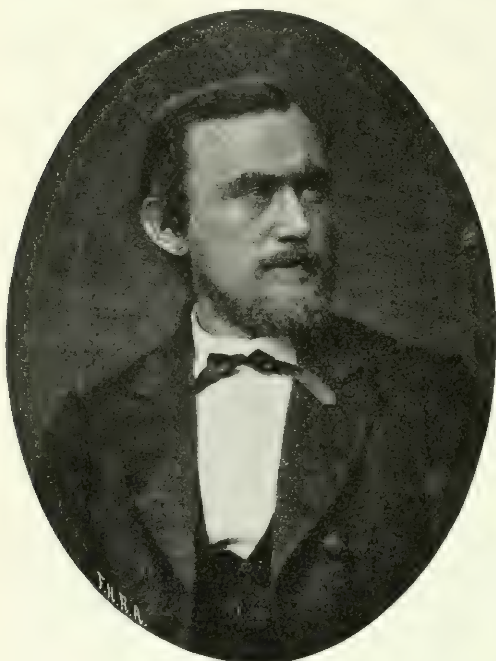


Fig. 120. A. D. Jørgensen. (1876.)

Mit Totalindtryk var: paa lidt Stivhed og noget anstrængt nær en blond Baldurfigur, som Konstantin Hansen vilde kunne have benyttet til Model. Særligt kom det til sin Ret, som Oehlenschläger har udtrykt saaledes:

„Han lignte den, som gemmer en Hemmelighed stor, —
Hvortil ej Støvet har Øre, saa lidt som Verden Ord.“

Først senere fik jeg Indtryk af, at ogsaa de følgende Linjer kunde passe:

„Slig sælsom ydmyg Styrke har ingen Asa haft; —
Forborgen i hans Blidhed der var en Herskerkraft."

Den unge Mand var A. D. Jørgensen.

Den „Hemmelighed stor", som han gemte, var ham sikkert dengang endnu mere gaadefuld og dunkel end senere. Født i



Fig. 121. A. D. Jørgensen's Fødested i Graasten.

Graasten i Sønderjylland (Fig. 121) havde han fra Barnsben været underligt omtumlet, en Kastebold for Lykkens Luner. Bestemt til at studere og næsten færdig med Skolen var han ikke bleven Student. Derpaa sat til Landvæsenet; saa samlende Frihaandskundskaber under et selvstændigt Studieliv i København. Endelig havnet som Bibliotekar i Flensborg og straks efter fordreven derfra af Preusserne. I København, hvor han ernærede sig ved Undervisning, havde han derpaa samlet sig om et større literært Arbejde: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. Nu pludselig atter reven ud heraf og ved et underligt Træf

ansat af formaaende Venner som Assistent i „Ministeriernes Arkiv“.

„Jeg maatte bekende“, siger han selv senere, „at jeg, da man opfordrede mig til at søge om Stillingen, var uvidende om, hvad en Assistent og hvad et Arkiv var.“ Naar hertil kom ubestemt gærende Trang til at være til Gavn for sit Fædreland i snævrere Forstand: det tabte Sønderjylland, vil det forstaas, at hans Hemmelighed, hans Væsens Gaade, den indre Skudkraft, der ustandseligt drev ham frem — mod hvad? og hvorledes? — maatte staa for ham som uforstaaelig, uudgrundelig.

Denne Hemmelighed klarede sig mere for ham med Aarene, og han blev den tro hele sit Liv igennem. Han betalte den Pris derfor, som den nu engang kræver. Han var og forblev en ensom Mand, uden Venner og Fortrolige i almindelig Forstand. Thi en indre Guddomsstemme som denne kræver for at lystres Fortrolighed og Lydhørhed overfor kun den alene. Fortrolighed til andre og „Venner“ er i Forhold hertil kun Hindring, Standsning, Tomhed.

I de mærkelige Optegnelser, som under Navn af „En Redegørelse“ er udgivne efter A. D. Jørgensens Død af hans Efterladte, har han givet ikke faa Antydninger af, hvorledes i hans ældre Aar denne indre Hemmelighed stod for ham, hvorledes han som moden Mand forstod sig selv. Et oftere tilbagevendende Billed, som sikkert udtrykte i det mindste en Del af hans Selvforstaaelse, er at „sidde ved Sokrates' Fødder“, „Sokrates, o Sokrates! at sidde ved din Side og ældes.“

Snart forstod han dette blot om sit Fremtidsideal: naar han havde fuldendt sit historiske Arbejde, at sysle kun med Filosofi. Snart og vistnok dybest forstod han det saaledes, at han selv ligesom Sokrates fulgte en indre guddommelig Stemme, der drev ham og anviste ham sin Gerning. At udføre Gerningen er herligt; men grublende at give sig hen og mødes i ren ublandet Forstaaelse med den indre Guddomsstemme er Livets højeste — eller er det maaske først Dødens? „Skal den Tid endelig komme, da det opfyldes, og vil jeg have bevaret Ungdommens

rene og stærke Evne til at hengive mig til det? Det er mit Haab."

2

Den Vej, ad hvilken den indre Hemmelighed efterhaanden løstes som Livsgaade, blev til Lyset i den store Uvidenheds Mørke, den Guddomsstemme, der paa engang gav ham Kraft, men krævede fuld Lydighed, betegnes udvortes set ved Rækken af alt, hvad A. D. Jørgensen fik udført, og de rige, vidunderlig rige Evner, der skød frem og stod til rede, naar den indre Stemme bød.

Et kort Overblik over disse Evner vil vise deres Mangfoldighed. Hans dybeste og bredeste Evne var en sjælden blød Modtagelighed med dertil knyttet Villighed til selvhengivende at opfange det modtagne Indtryk som Impuls. Det er lutter Udslag af denne Ejendommelighed, naar han stærkere end de fleste følte Smerten over Sønderjyllands Skæbne og samtidigt ihærdigt viede sit Liv til dets Oprejsning. Eller naar han blev paa engang den lærdeste — det vil sige den paa Førstehaands Indtryk fra Fortids Dokumenter rigeste — af Danmarks Historikere, og samtidigt den, der har benyttet denne Viden til mangfoldigst Frembringelse. Eller naar han i religiøs Henseende, oprindelig varmt kirkelig troende, senere Fritænker, stedse bevarede Religiøsitetens inderste Mærke, den levende Selvhengivelse. Denne ytrede sig hos ham baade i den Lydighed, hvormed han fulgte det, der stillede sig for ham som „Kald", og i klar Forstaaelse af det religiøse hos andre. Hans Skildringer af f. Eks. Steno og Salmedigteren Brorson viser, at han ejede beslægtede Strenge i sig.

Hans næste Evne var en Trang til at forme, der med lige Lethed gav sig Udtryk i Ord, Skrift og Handling. Som Foredragsholder søgte han sin Lige i den stilfærdige betagende Maade, hvorpaa han vidste at rive sine Tilhørere med. Som historisk Forfatter forenede han i næsten lige høj Grad de to, saa sjældent forenede Gaver: Evnen til kritisk at sondre, udskille, og

Evnen til at samle, ordne, forme Helhedsbillede. Og mærkeligt nok var han i Stand til at anvende begge i let tilgængelig Form. Hele hans ejendommelige frie Udvikling kom ham her til Gode. I sine ypperste Fremstillinger naaer han i sproglig Henseende en enestaaende Virkning. Det er som om Folkeaanden selv oplod sin Røst, sindig, myndig, inderlig. Der staar en Frilufts-Duft om hans Tale, som indaandede man i Solskinsvejr — alt imens Øjet og Tanken glider vide — Urteduften fra den Skrænt, hvorpaa man hviler.

Og, som om alt dette endnu ikke var nok for Enkeltmand, besad han endnu Evnen til at forme i Handling. Da han paa sin Løbebane som Arkivmand stilledes overfor den Opgave som Rigsarkivar ikke blot at styre et stort administrativt hele, men at skulle danne fra ny, skabe Arkivvæsenets nye Ordning lige fra Arbejdsplan for de enkeltes Virksomhed til Plan for Bygninger paa Sjælland, Fyn, Jylland — viste han sig i Besiddelse af en sjælden ledende og ordnende Evne. Her hvor det galdt Handling, stundom Oppløjning af gammel Slendrian, kom til alt dette endnu en vis haard Fasthed, en Kækhed til at paatage sig Ansvar for, hvad der maaske kunde syne som Hensynsløshed overfor det, der tøvede med at bøje og føje sig.

Medførte Forholdene maaske med Nødvendighed enkelte saadanne Træk, traadte omvendt den tilgrundliggende Blødhed tydeligst og renest frem paa et andet organisatorisk Omraade. A. D. Jørgensen blev ifølge sin Afstamning, sine Forbindelser, sine Evner og sin Betydning lidt efter lidt Formanden for alle de Bestræbelser, der gik ud paa at bevare Forbindelsen mellem de adskilte Brødre i Kongeriget og i Sønderjylland. Med en aldrig trættet Opofrelse og med den varmeste og kyndigste Omhu kunde han her ofte flere Timer om Dagen i Samtaler, eller som Formand i Samfund sætte al sin Kraft ind paa at mildne, ordne, frede, fremme.

Alle disse mangfoldige Former for Virksomhed bares og holdtes sammen af en sidste Evne: En Harmoni, der idet den holdt dem oppe ligesom skjulte dem med det samme. Aldrig havde han travlt, han var altid fuldt med i det, der laa for og taltes om.

Som en Kunstner var han vænnet til straks at lystre og udtrykke hvad den indre Guddom befalede. Kun den, der saa meget skarpt til, kunde stundom bag denne ligelige lette Anspændthed i et ufrivilligt lille Træk ved Munden aflæse, at et Bud om segnefærdig Træthed vistes tilbage (Fig. 122).



Fig. 122. A. D. Jørgensen. (1896.)

3

Disse Evner og de Udtryk, som de gav sig, førte tidligt til, at A. D. Jørgensen overfor den yngre Slægt og snart overfor den hele Offentlighed blev til noget andet, end hvad han var. Han ophørte at være Menneske. Han blev til blot Sindbilled, Symbol. Sønderjyden, Historikeren, Rigsarkivaren. Hans egen Maade at være paa bidrog hertil. Altid afmaalt, behersket, fuldt optaget af det, der var for, fandt han ikke Lejlighed til at vise sig selv som nogen anden. Fornam man i hans Nærværelse en tredje, var dette ikke Mennesket, der fristede til at sprænge Former, men den usynlige, Guden, der var til Stede og uformærkt indgød Ærefrygt og Sky. Mod sin Vilje, men ifølge Forholdenes Natur, blev da A. D. Jørgensen — udenfor sine allernærmestes Kreds — længe før sin Død for hele Offentligheden et blot Billed, en Statue af sig selv. Han savnede Evnen til f. Eks. ved Humor at sprænge Forsteningen. Forsteningen var om ikke selve Formen, saa Be-

tingelsen derfor, Harmoniens Grundtegning. Var denne Harmoni sprængt, vilde i samme Nu de utallige Former for Virksomhed have sønderslidt og sprængt ham selv.

Dette delvis falske Indtryk af Manden som blot Sindbilled vilde fra nulevende være gaaet over til Eftertiden som det eneste sande, hvis ikke der efter hans Død var naaet endnu et Bud fra ham. Hans „Redegørelse fra min Udvikling og Forfattervirksomhed“, som hans Efterladte har offentliggjort, udgør i saa Henseende et fortrinligt Berigtigelsesmiddel. Den var maaske ikke i sin nuværende Form af ham selv bestemt til Udgivelse. Et Par stærke Udtryk, usande i deres hurtigt nedskrevne Form, vilde sikkert af ham selv før Udgivelsen være blevne strøgne. Men iøvrigt nedlægger den i levende og humoristisk Form en Indsigelse mod Sindbilledet og Statuen. Paa næsten alle afgørende Punkter gør den sokratisk formelig Løjer med den sikre Folkemening. Heraf den almindelige Uvilje, som den har vakt. Om alt taler han aabent og frimodigt. Dogmerne kappes, de religiøse og de, der angaar Mennesker, fra Grundtvig til ham selv. Ikke mindst den Maade, hvorpaa han omtaler — A. D. Jørgensen har vakt Anstød. Man har ikke kunnet forstaa dens Blanding af stærk Selvfølelse og næsten Prisgiven af sig selv som en blot uvidende og doven Person.

Og dog er det netop denne Blanding, hvori han ud fra sin hele Opfattelse med Nødvendighed maatte havne. Den er ligesom Prøven paa Opfattelsens Inderlighed. Som udførende den indre Guddoms Vilje følte han sig i Besiddelse af Ret og Myndighed som ingen anden; intet er umuligt, thi hvert et Hverv skal udføres. Som blot A. D. Jørgensen var han efter egen Dom en uselig Stakkel. Historiker? „Jeg kan næppe være bekendt at tilstaa, hvor lidt jeg kender til Historieskrivning. Jeg har aldrig læst en større Fremstilling, Thiers, Macaulay eller nogen som helst anden af de store Historikere.“ „Jeg kan ikke gøre Fordring paa at være egentlig Historiker.“ „Jeg har en fremtrædende Trang til jævnlig at holde Ferier. . . Jeg følger kun daarligt med i Literaturen, selv i den, som skulde synes at ligge mig nærmest. . . Skulde jeg gøre Regnskab for Aarets Arbejds-

timer, vilde jeg vistnok blive sørgeligt til Skamme overfor alle dem, jeg ellers vel nærmest maatte sammenstilles med" o. s. v. o. s. v.

Ved Siden heraf den mesterlige Skildring af Driveriets Lyksalighed i Modsætning til Arbejdets. „Det er Rovfuglens Hvile i Luften paa de spændte Vinger, Følelsen af de ubegrænsede Muligheder. Jeg gør Tilløb til det ene eller det andet Arbejde, men opgiver det igen. Det smager ikke. Hvilen fortsættes, den bliver for hver Gang sødere. . . Saa viser der sig helt uventet et nyt Emne, eller et gammelt Emne dukker op som nyt — og med Lynets Fart slaar Tanken ned paa det som en Ørn paa sit Bytte, glemmer alt, ser kun dette ene."

I Forbindelse hermed staar ogsaa Misforholdet i „Redegørelsens" Anlæg. Med en næsten trættende Bredde dvæler han ved alle sin Ungdoms umodne Forsøg og ufuldbaarne Udkast. Der er her et let forstaaeligt Fejlsyn, som gør sig gældende. Han mente med Urette, at denne ungdommelige, uudviklede A. D. Jørgensen mere var den sande og virkelige end den senere, der blot udførte et højeres Ordre.

Dette højere, den indre Stemme, forstod han til Tider forskelligt. Hyppigt stod det for ham som Folkesjælen, Folkeaanden der drev ham, „lod ham føle sin Sjæleangst og sin mægtige Attraa efter Liv og Udvikling". Herfra de stolte Ord: „Det er mig derfor saare lidet at vejes eller vrages som „Historiker", naar jeg kun tør gøre Regning paa, at danske Mænd og Kvinder vil genkende mig som en af deres egne."

I Marts 1896, et Aarstid før sin Død, skrev han: „Jeg er mæt af dansk Historie. Den har optaget mig i en Menneskealder, jeg har følt mig hjemme i den, jeg har elsket den højt. Men den omfatter ikke min hele Livsinteresse. Nu, da jeg i mit Arbejde er over Halvvejen til fuld Forstaaelse af Tiden mellem de to Fredslutninger, i Kiel og i Wien, . . nu ser jeg pludselig Enden paa mit historiske Forfatterskab."

Betydningen af dette sidste historiske Arbejde værdsætter han højt. „Det er jo min Adkomst som Historiker." „Hvor forunderlig er jeg ikke udrustet netop til denne Opgave"! „Jeg er Manden

til det." Men samtidigt følte han dybt Smerten ved i sin Fremstilling at skulle bryde Staven over de Mænds Færd — Hall, Regenburg, Krieger o. s. v. — hvem han personligt havde æret og elsket. „Hvorfor maa jeg? hvorfor maa netop jeg her tage til Orde? Fordi enhver har sit beskikkede Kald."

Døden afbrød ham midt i denne Gerning. Opgaven laa for ham som for ingen anden. Og dog var den maaske uløselig selv for ham under den Form, hvorunder den foresvævede ham: ikke blot ærlig Redegørelse for Bruddet mellem Dansk og Tysk, men Anvisning til dets Forsoning. — Døden afbrød ham i hans Livs betydeligste Opgave som Historiker.

Bagved den øjnede han nye Opgaver. Ad Tankens Vej at granske selve den indre Stemmes Væsen, se Forbindelsen mellem Folkesjælen og dens højere Form: det guddommelige. Hvad der stundom ængstede ham ved denne Tanke var, at jo inderligere en saadan Selvfordybelse blev, des mere maatte den udelukke hans tidligere Lykke: at udføre de Opgaver, Stemmen paalagde ham, leve bestandig rede og paa Spring, „leve paa den sikre tilforladelige Tro paa Mulighederne". „Vil jeg kunne trives uden dem? Eller er det saa, at hin vilde Fugl i sin Hvile da vil vende Øjet opad og kunne opdage Muligheder mellem Himlens Stjerner — nye, altid nye Muligheder i det uendelige?"

Nu veed han Svaret.

Men i Danmark vil han mindes med Taknemmelighed for hvad han har virket. Sønderjyden, Rigsarkivaren, Historikeren. Længst vil Mindet om den sidste holde sig, trofast værnet af det danske Sprog. Med hans egen simple Forklaring: „Hvorledes jeg blev Historiker? Fordi jeg oplevede 1864."

IX

CARL HALL

Den første Gang, Carl Halls Navn blev offentligt bekendt, var, da han i Juli 1880 sammen med Professor Adolf Steen og Inspektør Fraenkel stiftede „Forsvarsforeningen for Frederiksberg og Omegn". Hvad der iøvrigt vidstes om ham, indskrænkede sig til, at han var en Søn af den tidligere Konsejlspræsident Hall, var cand. polit., ca. 30 Aar gammel og ansat som Assistent i Koloniernes Centralbestyrelse.

Den Bevægelse, der her greb Carl Hall som saa mange andre, og stillede ham frem i de ledendes Række, var dybt begrundet i de daværende politiske Forholds Natur.

Udadtil havde i Løbet af de sidste 15—16 Aar Danmarks Stilling helt skiftet Præg. Det havde faaet en Stormagt, Preussen, til Nabo, der efter i 1864 at have erobret tre Hertugdømmer fra Danmark, 1866 slog Østrig og indlemmede disse Hertugdømmer og hele Nordtyskland i sig og 1870—71 slog Frankrig og fratog det Elsass-Lothringen. Vi veed nu, bag efter, at hermed var Preussens Erobringer foreløbig omme. For Datiden maatte det tage sig anderledes ud. Man vidste, at Bismarck 1872 havde faaet stiftet et Trekejserforbund mellem Tyskland, Østrig og Rusland, at han 1875 havde villet knuse Frankrig paany og kun var bleven afholdt ved Ruslands kraftige Modforestillinger, og endelig at han til Straf herfor havde paa Kongressen i Berlin 1878 faaet berøvet Rusland alle dets nys vundne Fordele i Kri-

gen mod Tyrkiet. Som Svar traadte Rusland ud af Trekejserforbundet. Men Bismarck fik 1879 dannet et Tokejserforbund med Østrig. En Krig mellem dette Forbund og Rusland syntes nær forestaaende. Og det skyldtes i de følgende Aar ikke Bismarck, at de gunstige Betingelser for en Krig — Kejser Alexander den Andens Mord 1881 og Italiens Optagelse i Kejserforbundet 1883 — ikke blev benyttede.

Saa alvorlige var de ydre politiske Forhold. Krig og atter Krig; højeste Lov kun den stærkeres Ret.

Indadtil havde den i 1866 ændrede Grundlov fristet til at prøve Magtforholdet mellem vor Forfatnings to Ting. Forgæves havde et Landstings-Ministerium 1876 foreslaaet en Befæstning af København og Flaaden udvidet. Forslaget forkastedes, og en Opløsning af Folketinget førte kun til, at Tallet paa Regeringens Modstandere forøgedes fra 53 til 74 Medlemmer. Øjeblikket syntes gunstigt til at faa det indre Magtfordelings-Spørgsmaal afgjort efter Folketingets Ønske. Bagefter kunde Landets Forsvar ordnes. Forgæves lød manende Ord ude fra, da Preussen 1878 fik Pragfredens Paragraf 5 hævet, og hermed Løftet om Nordslesvigs frie Afstemning tilbagekaldt. Man vedblev fremdeles at betragte de indre Spørgsmaals Ordning som Hovedsagen.

Det var disse Forhold, ydre og indre, der fremkaldte „Forsvarsforeningerne“ og gav saa manges politiske Syn dets Præg. For Carl Halls Vedkommende blev dette Præg saa dybt og afgørende, at det blev bestemmende for hele hans Liv. Hvad han her som ung Mand klart og varmt havde indset, det blev den Ledestjerne for hans Virksomhed, som han aldrig svigtede. Fra nu af ofrede han al sin Tid, sin Kraft, sit Eje, hele sit Liv til Fremme for det, hvori han saa sit Fædrelands eneste Frelse.

Hvad var da det for en Lærdom, som han og hans Meningsfæller uddrog af de politiske Forhold, som de havde oplevet? Hvad var deres Program? Det ganske simple — „Fædrelandets Forsvar bør gaa forud for og være hævet over alle politiske Partistridigheder. Dets betryggende Ordning er jo Betingelsen

for Folkets Selvstændighed, den fælles Forudsætning for alle Parter".

Det var denne selvindlysende Sandhed og Følelsen af de muligt skæbnesvangre Følger af fremdeles at sidde den overhørig, der besjælede saa mange af de bedste Mænd og førte til Dannelsen af Forsvarsforeninger Landet over. Carl Hall tog virksom Del heri. Det stod imidlertid ham og mange klart, at disse Forsvarsforeninger kun kunde gøre fuld Nytte, naar de fik et fælles Organ, der jævnsides med de mundtlige Foredrag kunde virke til Oplysning om, Kærlighed til og kraftigt Fremme af Landets Forsvar. Man enedes da om at udgive et Blad. Carl Hall gik ind paa at overtage det byrdefulde Hverv som Redaktør, mod at der sikredes ham den fornødne saglige Bistand, og at han stilledes uafhængig af den øvrige Bestyrelse af Forsvarsforeningerne. Uafhængig, det vil sige, hvad Ansvar for Ledelsen angik. Thi iøvrigt var det en Grundforudsætning for Bladet, der aldrig er bleven fravegen under dets lange Bestaaen, at alt Arbejde derved, Redaktørens saa vel som enhver Bidragyders, skulde være frivilligt og alene have sin Løn i sig selv. At dette virkelig har kunnet gennemføres i saa lang en Aarrække, medens i alle andre Lande tilsvarende Foretagender kun har kunnet bestaa mod at honorere som Blade ellers, er et Udtryk for Styrken af den Stemning, der bar denne Bevægelse.



Fig. 123. Carl Hall.
(1848—1908.)

Den 2den Januar 1881 udkom det første Nummer af „Vort Forsvar". Carl Hall (Fig. 123) anede næppe, at han i Begyndel-

sen af Maj 1908, et Par Dage før sin Død, endnu skulde være sysselsat med Udgivelsen.

Bladets Program og Overensstemmelse med Forsvarsforeningernes Tanke var tydeligt udtrykt i dets Løfte om at ville søge at fremme Forsvarssagen. „Først naar Landet er befæstet paa den Maade, som de sagkyndige kræver det, har vi Ret til at sige, at vi i Gerningen har vist vor Vilje til at hævde vort Lands Bestaaen som selvstændig Stat.“ Samtidig erklærede Bladet straks paa det bestemteste at ville holde sig udenfor de politiske Partistridigheder, et Løfte, som det siden troligt har holdt.

Det var en stor og betydningsfuld Opgave, der her var betroet „Vort Forsvar“ og dets Udgiver. Alle de mange Bestræbelser, der Landet over var oppe for at stille Forsvarssagen paa dens rette, forreste Plads, skulde samles og ledes. Fuld Kundskab skulde spredes om, hvorledes Landets Forsvar efter de sagkyndiges Mening bedst burde ordnes. Lunkne skulde opildnes, nye Meningsfæller vindes. Modstand skulde besejres, ikke ved at slaa den ned, men netop ved at lade den frit komme til Orde — i Bladet selv, om den ønskede — for derpaa at overbevise den. Og alt dette skulde ske paa skraa af, til Trods for den herskende Flertalsstemning om, at just nu burde Forfatningsspørgsmaalet om Tingenes Magtforhold afgøres, ikke Forsvarssagen.

Carl Hall var som skabt til den Opgave, der var ham stillet. Udrustet med en overordentlig Arbejdsevne, Hurtighed, Klarsyn og Maadehold, forbandt han hermed to uvurderlige Egenskaber, der sjældent forenes. Han var sikker, fast, ukuelig i sin Overbevisning, rede til at ofre alt derfor. Men samtidig besad han en Evne til venligt at vinde, udjævne og forsone, et lyst Sind, et godt Humør, en aldrig svigtende mild, sund Sans. Naturen havde gavmildt udrustet ham til Fører, politisk Fører. Og ganske særlig til den Art politisk Fører, som her behøvedes. Han besad nemlig den Oprindelighed i politisk Syn, der lod ham personlig staa Højre og Venstre lige nær, klar over det

ene fornødne, at Forsvar for det fælles Fædreland er fælles første Pligt for begge.

„Vort Forsvar“ fik under Carl Halls Ledelse en overordentlig Udbredelse og Indflydelse. Som Forsvarsforeningernes Organ fandt det allerede Vej til mange. Og hver Øre i Overskud af dets Drift anvendtes ærligt og redeligt til gratis Udgivelse af en Mængde Smaaskrifter Forsvarssagen vedrørende. Mange af disse er udkomne i Oplag paa 20—30,000 Eksemplarer. Og da Bladet selv var naaet til et Antal af 20,000 Holdere, svarede dets virkelige Udbredelse vistnok til henved det dobbelte. Denne Bladets stolte Tradition har Carl Hall i henved 30 Aar vedligeholdt, selv efter at de indkommende mere begrænsede Midler gjorde saadan Form for Udgivelse meget langt fra rentabel. Men Følgen er bleven, at „Vort Forsvar“s Udbredelse og Indflydelse, den Sum af Kundskab og Kærlighed til dets Opgave, som det har bragt til de Tusinder af Hjem, til enhver Tid har været langt større, end den tilfældige Iagttager vilde kunne slutte.

Her er ikke Stedet til at gennemgaa vort Forsvarsvæsens bedrøvelige Historie. Her skal kun paapeges Carl Hall's og hans Blad „Vort Forsvar“s Stilling til det, der blev Forsvarssagens Grundskade: at der gik Politik i den. Med andre Ord, at Folkets kaarne ikke formaaede at indtage det klare Standpunkt: Først Forsvaret ordnet, saa de politiske Partistridigheder.

Carl Hall viste i det smaa, at det var muligt at blive dette Standpunkt tro. Trods alle Angreb, skiftevis fra begge Partier, trods alle Beskyldninger for at have taget Parti med Modparten, og dertil hørende bunkevise, forbitrede Opsigelser af Bladet. vedblev han støt at følge sit Program: Først Danmarks Forsvar. Hvert andet Spørgsmaal er at bedømme efter dets Gavn for denne Sag. Herved blev Carl Halls Færd en levende Kritik af den store Udvikling i det hele.

Det første Ramaskrig imod ham rejstes fra Venstre, da Københavns Befæstning blev „provisorisk“ paabegyndt. „Vort For-

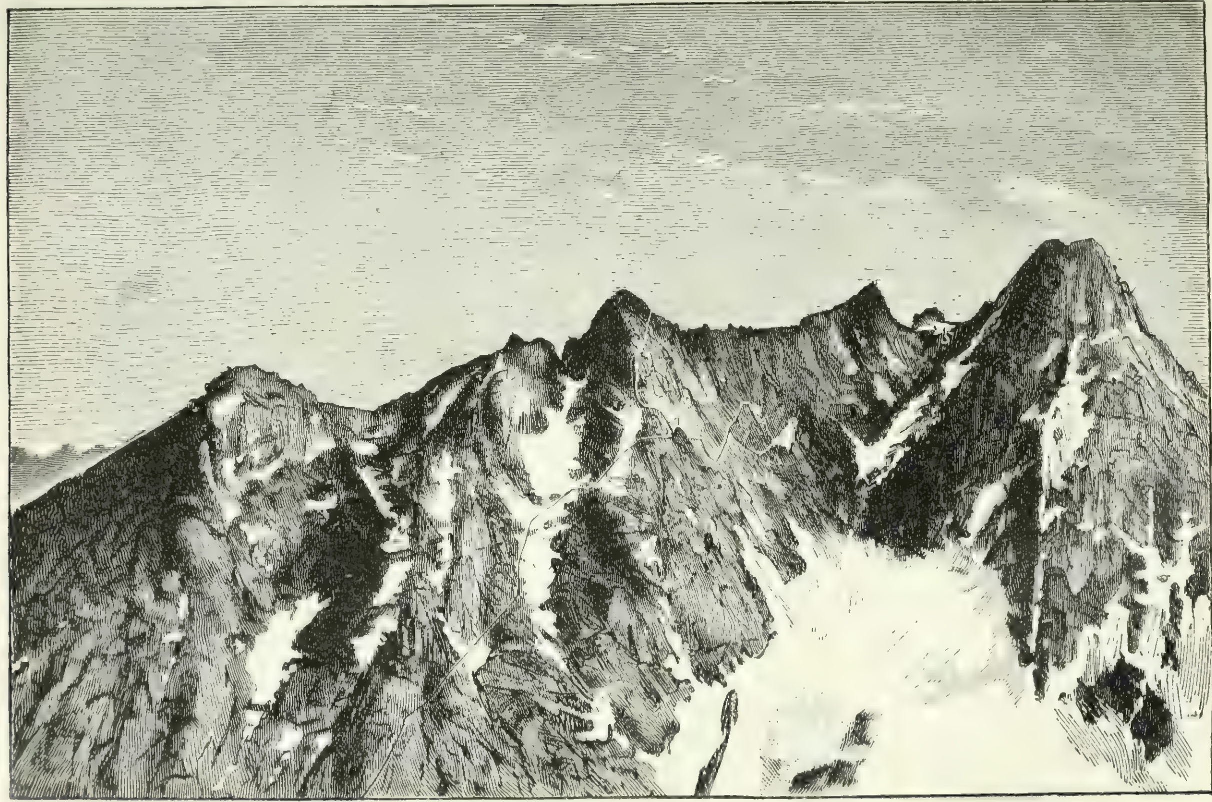


Fig. 124. Carl Hall: Skagastølstinderne.
(Stregerne angiver C. H.s Bestigningsvej.)

svar“ udtalte som sin Mening om disse Anlæg: Naar man angribes af en fremmed Røver, er det et Gode at have en Revolver i Huset, selv om den endnu ikke er betalt.

Da Provisorietiden lakkede mod Enden, og Københavns Befæstning erklæredes for afsluttet, idet Byen nu var sikret mod Overrumpling og Bombardement, vakte „Vort Forsvar“ Regeringens udelte Mishag ved at paavise, hvad der endnu manglede heri.

Under de sidste, kortvarige Højreministerier hævdede „Vort Forsvar“, at de ved at forblive ved Roret, skøndt Venstre nægtede dem de begærede Bevillinger, selv paatog sig Ansvaret for Forsvarets Forsømmelse.

Efter Venstres Overtagelse af Regeringen har endelig „Vort Forsvar“ bekæmpet Forsvarssagens lange Forsumpning i „Forsvarskommissionen“ og i den sidste Tid stemplet Udsigten til et mod Landsiden ubefæstet København med dets rette Navn.

Som det vil ses, har Carl Hall ved denne mandige og uforbeholdne Omtale af Forsvarssagens vekslende ublide Kaar kun kæmpet for denne. Det er ikke hans Skyld, at hans Ord tillige har udtrykt netop det, som hvert enkelt af de politiske Partier kunde have ønsket uberørt.

Fra 1880 til sin Død 1908 forblev Carl Hall trofast paa sin Post, for hvis uafhængige Betjening han gav Afkald paa andet. Han var glad ved at røgte dette sit Hverv. Kun følte han det med Rette som en tung Prøvelse, da en tiltagende Døvhed i Aarenes Løb mere og mere, tilsidst helt, afskar ham fra mundtlig Meddelelse.

I en lang Aarrække var det hans kæreste Adspredelse hver Sommer at være Bjergbestiger, især i Norge. Mange Tinder dér er for første Gang bestegne af ham (Fig. 124). Han trængte til denne Blanding af anspændende Idræt, Indaanding af ren Luft og Vidsyn ud over spærrende Hindringer. Det forekom ham ogsaa, som om han oppe i disse Højder, hvor Luften er let, og ingen forstyrrende Lyd naar op, fik sin tabte Hørelse igen.

Ved Carl Halls Død lyder hans Eftermæle forskelligt. Alle er enige om at prise det Mod og den Udholdenhed, hvormed han indtog sit Udsigtstade. Men fra Partiernes travle Lejre lyder Dommen: En rigt udrustet Mand, hvem kun Døvhed hindrede i at blive praktisk Politiker.

Ovenfra derimod, fra den Højde, hvor Fædrelandets Forsvar opfattes som ragende højt over al Partistrid, lyder det: Det var hans Samtid, der var døv. Han var lydhør.

X

DE TRE NORDISKE BRØDREFOLK

1

DEN Folkestamme valgte ikke ilde, der i hin Tid, da Folkene endnu vandrede, foretrak at slaa sig ned i Skandinavien. Vel var her ikke Sydens Varme og Frugter, men nok af Vildt; Fisk i Elv, i Sø og Hav; villig Jord, hvor Skoven veg for Ild og Økse. Og Solheden brændte ikke Daadkraften ud. Den kølige Luft heroppe, hvad enten den lettere og lettere vinked op over Fjeldet eller den muntert strøg ind over Fladland mellem Vesterhav og Østersø, friskede Sindet, gjorde Arbejd og Idræt kært.

Maaske oprindeligt lig de andre Folk paa Vandring blev den nordiske Folkestamme under disse Forhold efterhaanden en anden. Ogsaa Folkefrænderne bosatte sig eller strøg som Vandaler, Vestgoter, Østgoter, Longobarder i glødende, selvfortærende Flugt langs de lokkende, lyse Middelhavskyster. Men da Støvskyen om de mylrende Folk tilsidst lettede, saa det saaes, hvor ethvert af dem var sunket i Død eller i Leje, viste det sig, at Folkestammen mod Nord var bleven forskellig fra de andre. Forholdene havde lært de nordiske Nybyggere at tømre ikke blot Husvæg og Tag, men Skib og Mast, lært dem at dyrke baade Jord og Elv og Hav. Men samtidigt sad trods Hjemmets og Arneildens nyskabte Hygge Vandrelysten fra fordum dem fremdeles i Blodet. Aaret heroppe viste selv an. De lyse Sommerdøgns Tid til Nyfærd og Bedrift. Vintermulm til Hvile og Genfortælling af det oplevede.

Evropa fik at føle, at det nu havde faaet nyt Husstel. Friske Folkeskyl fra oven hver Sommer, naar Lys og Varme gav

Tegnet. Uvilkaarligt delte Strømmen sig. Fra Halvøens østlige Skraaning, Sverige, gik de over til Finland og Rusland. Fra Halvøens vestlige Skraaning, Norge, og fra det lave Fastland med Øer sydpaa, Danmark, gik man mod Skotland, England og Frankrig.

Det var Skandinaviens Stortid. Ikke blot fordi man hvert Aar høstede dobbelt, hjemme og ude, Afgrøde og Bytte. Heller ikke blot fordi Befolkningens Opvækst var mylrende tæt som nysskaaret Græs: Masser af Børn; Overflod af Kvinder til Hustruer og Hjemmerøgt; Drengene Mænd, Mændene hurtigt afkappede derude, naar Kræfterne glipped. Men det var først og fremmest Stortid, fordi ingensinde før eller siden var Befolkningen stillet overfor saa storladen en Opgave. Hundreder af Aar i Rad hver Vaar skulde Skuden ud, Togt være planlagt og rustet udføres. Det var en Skole i Kraft, Omsigt og Raadsnarhed. Og hver enkelt havde fri Vækst op efter. Idag ved Aaren; imorgen maaske Fører; tilsidst maaske Tusinders Høvding ved Themsen, Seinen eller Volga.

Derfor blev ogsaa Følgen for Evropa af al denne Nordboernes Overskylning fra oven mere end blot Hærværk og Voldsdaad. Nordboerne ikke blot tog, men de gav. De var selv voksede med Opgaven. Da den efterhaanden krævede ikke blot Sommertogter, men Vinterophold tillige i de undertvungne Lande, groede de fast her og tilførte deres nye Hjem et rigt Overskud af Kraft og Snille. England, Normandiet, Finland og Rusland skylder Nordboerne — de engang saa frygtede Vikinger og Vareger — Tak for Værn og Pleje, Tak for hvad de selv blev. Ikke mindst i Rusland skabte Svenskerne blandt de bløde Slaver et Storværk af Rang. Fødte Førere, — „Rus“, som de kaldtes af de overvundne — gav de ikke alene Landet Navn og overtog og ordnede dets Styre, men trofast værgede de det mod Grækere, Mongoler og Littauere. Selv da Mongolerne tilsidst undertvang hele Landet, var det endnu Efterkommerne af Varegen Rurik, der vovede at rejse Folket til Opstand og sluttelig sejrede. Ruriks sidste Ætling paa Tronen døde som Ruslands Tsar 1598.

2

Nordboerne hjembragte Kristendommen, og den tæmmede dem som Vikinger. Men ikke deres Trang til Bedrift. En Stund skabtes et nordisk Trillingrige vesterpaa: Danmark, Norge, England, der omspændte Vesterhavet. Men Ringen brast, da Landsmændene i Normandiet syd fra trak til og rev England til sig. Forgæves styrede siden Flaader mod vest for at kue de nordiske Udbyggere. Kolonien var rodfæstet bleven sig selv, frihedskær, ikke længer til at genvinde. Det samme gentog sig 700 Aar efter, da England selv havde grundet Koloni videre vesterpaa over Atlanterhavet. Frihedstrangen sprængte Lydforholdet mellem de nordiske Efterkommere i Nordamerika og deres britiske Hjemland.

Men selv om Danske og Nordmænd dreves med braadne Pander fra væbnet Landgang i England, saa var Udveen dog derfor ikke stænget inde. Den fik ny Form som Pilgrimsfærd. Det var en Langfart fuld af Æventyr at sejle f. Eks. fra Norge gennem Kanalen — det nordiske Stræde med Frænder paa begge Sider — ned til Middelhavet. Det fristede at gøre Strandhug undervejs hos Maurerne i Portugal og Spanien, gæste Normanner i Syditalien og efter at have knælet ved Kristi Grav at sejle op til Konstantinopel og hilse paa Slægtninge blandt Væringerne i Miklagaard. Sigurd Jorsalfarer gjorde denne Tur med en hel Flaade og havde den ekstra Julefornøjelse at deltage i Erobringen af Sidon.

For Danske laa dobbelt Vej til Jorsal. Enten til Søs Gibraltar rundt, eller blot søværts til Rusland og saa til Hest i Gæstefærd hos svenske Venner gennem den vældige Slette ned til Miklagaard. Erik Ejegod og Dronning gjorde dette fredelige Ridt.

Men Luren lød herhjemme. Kristendom blev Kiv med Kejser, Korset Kamp mod Hedningfolk. Hvidt paa rødt, gult paa blaat malede Kirken det. Danmark havde ondt ved at værge sig syd efter. Leddet var af Lave, og Venderne sværmede til Søs og til Lands. Finland kom i Vaande. Finske Stammer var trængt ind og truede de færre Svenskere langs Kysten. Men Valdemarerne,

Erik den Hellige og Torkild Knutson førte Norden og Korset til Sejr. Finland blev Sveriges. Og Valdemar Sejr tegnede med blodig Sværdsod Ridset af sin Æts eventyrlige Drøm: Fra Revals Strand, hvor Svenskeværldet standsede, til Sønderjyllands gamle Grænse at kristne Landet til dansk Eje.

Under alt dette var efterhaanden Trækkene blevne udprægede hos den nordiske Folkestammes forskelligt lejrede Dele.

Paa Fjeldets Østside kom Solen først og slog Smil af Birke og blinkende Søer, saa det glemtes, at Jorden var haard og Vejen i det pyntelige Landskab ofte lang fra Grande til Grande. Storladent laa Landet afsluttet for sig selv. Mod Vest Fjeld, mod Øst Hav. I Syd og Nord mørke, dybe, uigennemtrængelige Naaleskove. Fast tog Naturen fat. Mellem Sommer og Vinter raadte en Fastlandsspænding fra Ørkenhede til Bundfryse.

Herved opfostredes en flittig, fattig, fribaaren Slægt, med lyst Blik og Glitter i Lader og Sind som de brede, blanke, glidende Elve, som Mälarn og Siljan i Sollys. Men rundt om denne klare Flade gik der stundom som et tyst Drag af de dunkle Grænseskoves hemmelighedsfulde Gru. Og dybest føltes en Underbund som af det haarde Fjeld, ubønhørlig men med en sælsom Metalklang.

Med Hjemmets Staal i Haand fik hver Svensker i over tusind Aar Valget mellem to ulige Kaar. Enten at bruge Staalet til at bryde Grund og pløje Fure i Fædrelandets egen Hjemmemark. Eller at svinge sig over Østersøens Slotsgrav og bruge Staalet som Klinge ovre i Sveriges Udmarker Finland, Rusland og Polen. Udbyttet i Guld var større her end hist, men begge Steder avledes Slægt efter Slægt et og samme djærve, ukuelige Hverdagsmod og højtidsstemte Æreskrav.

Mod Syd brød Blæsten paa fra jydske Rev til Skaanes Sandhammer, og peb som Træk helt op til Kalmarsund. Vindstrakt og fladt laa Landet, Halvø Vest og Øst, med opankrede Øer imellem. Alle fyldte med velforplejet Mandskab. Hvermand lidt duknakket som for Blæst, forsigtig og dog letsindig. Godlidende men lunefulde som Lysskær i Løvskov og Skyggestrøg over gyngende Rugvipper, letvakte og snakkelystne som Bølgeskvalp

i Sund og Belt. Uden Fjeldets Holdning, men dog sejge og vedhængende, truede fra alle Kanter og ofte som vejrknække af Vindstød, kaade midt under Overhalingen, rejsende sig atter som Siv efter Blæst.

Paa Fjeldets Vesterside laa Norge, de store Modsætningers Land. Her kom Solen sidst. En medfødt Forurettelse. Dybt skar Fjorden sig ind, stejlt stod Side mod Side, engang maaske samhørige, nu adskilte, fjerne. Sten og Myr spærrede Vej, truende luded Graner paa Lur, solgerrig ruged hver Dal over sit. Trælsomt, trangt, tungvindt. Tilvejrs kun nye spærrende Fjeldtinder. Ved Kyst kun det vide, urolige Hav med den evige Brænding, bidske Isbjørne, der hoppende napped op efter de fattige Menneskehjem. Selv Vinden blev til Graad, naar den sløred om Kysten, sank ned som Regntaarer paa det vaade Fjeld.

Og dog havde Naturen signet dette Land som kun faa. Mildt strøg Golfstrømmens bløde Haand gennem Vandet og lunked det lige til Nordkap. Havet stimed med Fisk. Om Kyst en Skærgaard med smult Vand bag fraadende Bølger. Og ind over Land, naar Dagene længtes og Nætterne blev lyse, en Vaar og Sommer saa skær og duftende ren. Alt maatte opad. Krydrede Blomster i Liernes Græs og Nyskud i Granmørket, Kvæg og Sætersfolk til Fjelds, op imod Vidder og Højfjeld, hvor kun Luften æterklar steg videre, højt over Sneen med Vildrenens Spor.

Som Land saa Folk. Stærke, stejle Viljer, der ikke lod sig knække ved ydre Vold, men, gennemsivede, uventet kunde styrte i Skred. Tavst fostret Stordaad, sig selv nok, og dog Trang til Glans og Storords Genlyd mellem Fjeldene. Hærdede, rene, nøjsomme Sind, mørke og indestængte, men selvsikre og vidtkrævende, frosne, men med Vaarflom, hjemkære, men med en Udvé, som selv Sommerens Lysdøgn ikke kunde stille. Ypperst som Søfolk, der lige let legte med Aaren i Godvejr og haandfast, raadsnart drev en Baad gennem Braadsø.

En Erstatning for Sveriges vidtstrakte Udmarker mod Øst og Danmarks nødtvungne, stadige Udkig til alle Sider fik Norge ved Udflytning til Island. Frihedstrang og Lyst til Færd paa Søen skabte Værket. Og rigt blev det lønnet. Ikke blot vandtes

Land, men ved denne Fordobling vaktes frugtbar Selvforstaaelse. Mens Sverige glemte Pen for Bedrift, og i Danmark Saxo pressed hjemlig Digt og Daad i fremmed Tungemaal, udvekslede Island og Norge nyt og Minder i Modersmaalets kendte, kære Form. Eddaerne, de norske Kongesagaer og Hjemmesagaerne fra Øen blev de første lovende Vidnesbyrd om de nordiske Folks aandelige Anlæg.

3

Tre raske Drenge, hver præget paa sin Vis, var den nordiske Folkestamme vokset op til. Men hvor flinkt de end tumlede sig, eet havde de endnu ikke Forstand paa: Handel og Pengeomsætning. For dem var endnu Guld kun at vinde paa to Maader, som Bytte i Krig eller ved Arbejd hjemme. I Mangel af Krig sled de troligt hjemme med Plov og med Kvægrøgt, med Fjelddrift og Havdrift. Endnu forstod de ikke at Bytte i Fred var en tredje Art Vinding, hvor man uden strengt Arbejde bytted og bytted Arbejdets Frugt, saa at Byttet selv blev til Guld.

I denne Kunst — og den derved vundne Rigdom — blev i hvert Fald Stæderne mod Syd, det mægtige Hanseforbund, de nordiske Folk langt overlegne. Før man i Norden ret vidste, hvad der var foregaaet, følte man sig omspundet af Hansestædernes usynlige Net, bastet og bundet alle tre. Forgæves sprællede man imod. Maskerne var sejge og holdt.

Den herved vakte Følelse af Afmagt, Skam og Harme fremkaldte det første bevidste Udslag af Enhedstrang. Enkeltvis var man bleven overlistet og lammet. Men Enighed gør stærk. I Forening maatte man kunne sprænge hvert snærende Baand. De tre blev til eet.

Kalmarunionen var en stor og dyb Tanke, der bundede i selve de tre Folks Natur og historiske Forudsætning. Den hilstes med Glæde af Tidens stærkeste aandelige Magt, Kirken. Forsaavidt syntes den sikker paa Sejr. Men den led af en indre, afgørende Modsigelse, der blev dens Bane.

Den var nemlig vel en national Bevægelse, men kun i sin Fødsel, ikke i sin Gennemførelse. Uovervindelig, hvis den havde været et blivende Udtryk for de tre Folks nationale Trang, et fælles Maal for enige, lige stillede Brødre, sank den ned til at blive et blot Middel i fremmede Herskeres Haand. Prøvestenen for, at den svigtede sit oprindelige, ægte nationale Væsen, blev, at den, da den misbrugtes, fremkaldte en ny og renere

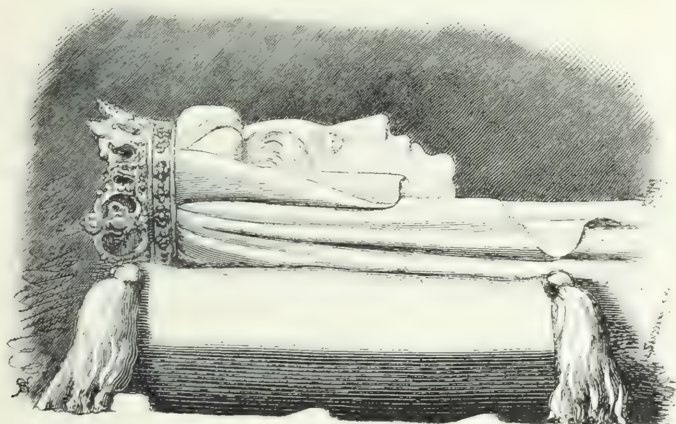


Fig. 125. Fra Dronning Margrethes Gravmæle i Roskilde Domkirke.

national Rejsning, der, bloddøbt, i Kraft af sin indre Sandhed endte med Sejr.

Hvad Dronning Margrethe (Fig. 125) med Hjemmets Haand havde samlet, kunde muligt være blevet holdt sammen af Mænd med nordisk Sind og Synsmaade. Men det maatte nødvendigvis briste for indvandrede tyske Fyrster, der som Herskere i Danmark med Vaabenmagt søgte at erobre Sverig. Det var en national Usandhed, naar de kæmpede i Kalmarunionens Navn.

Kalmarunionen druknede i det stockholmske Blodbad. For Sveriges Vedkommende var hermed Lidelserne omme. Af Blodet fremspirede et nationalt Kongedømme i et frigjort Land. For Danmark og Norge derimod blev Følgerne langt værre: en gentagen Erobring af Landene ved slesvig-holstenske Fyrster

og en Borgerkrig blodigere end det stockholmske Blodbad. Da den anden slesvig-holstenske Hertug havde bemægtiget sig Danmark og Norge, medførte dette for Danmark et indvandret tysk Folkeskyl, som Danmark først sent forvandt, for Norges Vedkommende selve Tabet af dets Uafhængighed.

4

Ved Reformationen blev de tre nordiske Drenge konfirmerede. At den nye Lære afveg fra, hvad de tidligere havde lært, vedkom ikke dem, men kun deres Værger. Selv var de endnu for uudviklede. Derfor ikke Spor af Kætteri i Norden eller Martyrdød for Troens Skyld som hos Slægtningene ovre i England. Men her som hist var man spændt paa Konfirmationsgaverne. Kongerne inddrog Kirkegodset. De, der stod paa de næstøverste Pladser, ud for de adelige Stolestader, fik lidt med. Resten nedefter intet.

Det stærke Røre, hvoraf Reformationen selv var et Udslag, ytrede sig hos alle Folk med nordisk Blod i Aarerne i en og samme Trang til ny Bedrift. Hos Frænderne i England fik denne Trang sit stolteste Udtryk i Sejren over den spanske „uovervindelige Flaade“. Vunden med smaa Midler over Datidens største Sømagt vakte den i England Vikingeaanden til Live igen. Medens engelske Fribyttere plyndrede spanske og portugisiske Skibe paa alle Verdenshave, forvandlede de lidt efter lidt England selv til en Stormagt.

I Skandinavien ytrede sig den stærke, nyvakte Drift i to store Planer, der mindede om Fortidens Dage. Vel var Efterdønningerne af Kalmarunionens Tvist endnu ikke helt omme, og man førte endnu en Krig om Retten til tre Kroner i Vaabnet. Men uafhængigt heraf udformede hvert Land sin Plan for Fremtids Storhed.

Danmark-Norges gik ud paa Herredømme over de tilgrænsende Have. Østersø, Vesterhav, Nordhav skulde være deres.

Told erlægges for at sejle om Nordkap eller gennem Sundet. Hver fremmed Orlogsmand stryge Topsejl som Tegn paa Ærbødighed. Med Herredømmet fulgte Pligt til at sikre Skibsfarten og holde Havet rent for Sørøvere. Det var denne stolte Søplan, der udtrykte, at man i Danmark endelig havde overvundet den fremmede Bestanddel af indvandrede Tyskere. Opdragelsen af Christian IV til Sømand blev dens Kendetegn. Og det var denne Søplan — som jo kun lod sig fuldt udføre ved norske Sømænd og norsk Skibstømmer — der lod Norge glemme, at det havde mistet sin Selvstændighed. I Udviklingen af den fælles Flaade, begge Landes kæreste Værn, var Norge Danmark mere end jævnbyrdig. Derfor holdt det troligt ved. Men da et Par Hundrede Aar efter hele den dansk-norske Flaade 1807 blev bortført eller tilintetgjort, da Havet ikke længer forbandt, men skilte de to Lande, vaagnede Norge endelig af sin Aarhundreder lange Fortryllelses Dvale. I de syv Aar fra 1807 til 1814 slog Norge atter Øjnene op og krævede Selvstændighed.

Den store dansk-norske Søplan om Herredømme paa Nabohavene indeholdt imidlertid en afgørende Fare for Danmark. Østersøen blev herved en dansk Indsø med Sluseværk ved Kronborg-Helsingborg. Alene kunde Sverige saa lidt som de andre Østersølande bryde Lukket. Først da Holland hjalp med, sprængtes Bommen, og Sundprovinserne svingede over i svensk Eje.

Sveriges store Plan, der fremmedes ved dets kortvarige Forbindelse med Polen, angik ikke Vand men Land. Planen bestod i intet mindre end at erobre hele Østersøens Sydkyst, saa at Sverige sydøst omkring blev landfast med Danmark. I over Hundrede Aar kæmpede Sverige, ofte med Held, altid med forbavsende Mod og Udholdenhed, paa at smede denne uhyre Ring. Ringen brast først i Slaget ved Pultava 1709.

5

De nordiske Folks to Kæmpeplaner: Herredømmet over Nabohavene og Herskerringen om Østersøen var uafhængige

af hinanden og behøvede, som Oldtidens Vikingetog, egentlig ikke at støde sammen. De samfyldte tværtimod hinanden, og der var Mulighed for, at de ved at udføres i Enighed lettere maatte kunne lykkes. En saadan Enighed kunde imidlertid efter



Fig. 126. Gustav Adolph.
(Efter Stik af L. Kilian.)

de nylig førte Krige om Kalmarunionen næppe bygges alene paa Broderfølelser. Der udkrævedes helst en anden Enhedsfølelse tillige.

Denne Enhed fandtes i den fælles religiøse Tro. Og paany stilledes der de tre nordiske Folk den Mulighed at vokse sammen, denne Gang ikke blot i Kraft af ydre Slægtskab, men tillige i Kraft af fælles aandelig Udvikling. Som Lutherdommens

Forkæmpere mod Kejser og Pave vilde de tre have haft en politisk Opgave, der med Nødvendighed vilde have knyttet dem nøje til hverandre. Mange af de ydre Betingelser var særlig gunstige. Endnu var f. Eks. Skriftsproget eet og samme hos alle tre Folk.

Det var Gustav Adolph (Fig. 126), der fattede Planen om et saadant nordisk Forsvarsforbund til Værn for Lutherdommen. Meget vilde være blevet anderledes, hvis Christian IV havde fulgt hans Opfordring, og de i Forening havde ført en nordisk Hær mod Syd. Men desværre afslog Christian IV Tilbudet, ledet af Mistænksomhed. Og gensidig Mistillid saaede da paany sin onde Sæd mellem de tre Brødrefolk. Hvad der skulde have været Fællesopgave, Fremgang i Kampen mod Kejseren, blev selv Kilde til Tvedragt. Og ganske som i Kalmarunionens Dage vokste der af Fællestanken Lyst til gensidig Erobring. Tyskvant Sindelag gik i Spidsen. Ligesom de første Konger af det oldenborgske Hus, Christian I, Hans og Christian II fordum havde ligget som Fjender udenfor Stockholm, laa nu 1658—59 Carl Gustav af Zweibrücken udenfor København. Men i Danmark som i sin Tid i Sverige rejste sig en levende Nationalfølelse og hindrede Fuldbringelsen af den Daad, der, nordisk seet, vilde have været en Udaad.

6

Tiderne gik. De nordiske Storplaner brast. Den sidste Viking red blødende fra Pultava sydefter. De tre Folk, der i tusind Aar havde stormet ud, fulde af overstrømmende Kraft, holdt sig nu roligt hjemme. Efter Flod fulgte Ebbe.

Ikke dog i aandelig Henseende. Indadtil blev den nye Tid en aandelig Gennembruds Tid. De tre Brødrefolk, der som unge havde fortalt hverandre Gudesagn og Sagaer, og som ældre sunget vaagnende Længsler ud i Folkevisernes Toner, de vaktes nu til Selvforstaaelse, udtrykte i ny Form deres Livssyn

og aandelige Indhold. I Videnskab (Fig. 127) og Kunst fløj Navne ud fra Nord, der sent vil glemmes, og alt imens tolkede Digterne hjemme alt det meget, som ved at faa Ord blev til Eje. Under denne aandelige Selvudfoldelse udvikledes hver enkelt af de tres Træk, og Forskellen uddybedes i Sprog som i Opfattelse. Thi kun til en Tid delte Danmark og Norge Fællesordførere som Holberg og Wessel. Siden skiltes ogsaa norsk og dansk. Tydeligt stod saa hvert enkelt af de tre Folks Ejendommeligheder. Stærkt øjne- og ørefaldende for dem selv. For fremmede vigende og glemte over Familjetrækkenes Lighed.

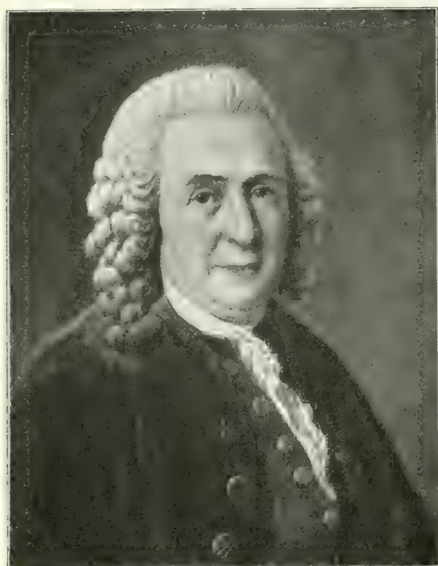


Fig. 127. Carl af Linné.
(Maleri af A. Roslin 1775.)

Men medens Folkene saaledes voksede hjemme, vokste ogsaa Farerne ude. Den Storm, der tidligere havde staaet fra Nord ud over Evropa, vendte sig og stod nu sydfra nordefter. Skandinaviens Skude, der fordum havde stævnet saa vidt, befandt sig med eet i heftig Søgang, hjemme hvor den laa.

De Farer, der opstod, var af dobbelt Art.

Tidligere havde de tre nordiske Folk og Riger vejet til i det evropæiske Samfund. Under hærdende Kaar næredes heroppe af Hjemmets egen Grøde en jævnt talrig Befolkning. Men nu skiftede Evropas Befolknings Forhold. Hvor der forhen kun havde levet saa mange Mennesker som Landets Frugtbarhed selv kunde ernære, skød der nu et nyt Erhverv, en ny Befolkningskilde op: „Industri“. Og denne Haandgernings-Virksom-

hed fik Fart, da man opfandt Dampmaskinen, og Kul blev Industriens daglige Brød. Tværs igennem Evropa gaar der en indre Aare, fra England over Nordfrankrig og Belgien, gennem Rhinpreussen, Sachsen, Schlesien og helt ind i Rusland. Her har for Hundred Tusinder af Aar siden de store Skove groet, hvis Planterester Vægt af væltet Fjeld senere har presset til Kul. Over denne Kulstribe af fordums Skove skød der nu frem en tæt Befolkningsstribe af Mennesker. Og talrigere snurrede Hjulene, tættere vokste Befolkning og rygende Skorstene, efterhaanden som Fabrikerne tog Fart. Thi Kapløbet blev vildere. Snart forsynede denne Mængde af Fabriker ikke blot Hjemlandene, ikke blot Evropa, men hele Jorden med hvad der behøvedes af Varer. Naar Guld fra alle Verdensdele flød til disse Egne, saa lod her Millioner af Munde sig mætte, selv om Grønsvær og Hjorde veg for Kulstøv, Agre for uhyre Slakkebunker.

Forundrede stod de tre nordiske Brødre og saae til. De blev i egentligste Forstand mindre og mindre, alt eftersom de andre tog til. Engang føre og kraftige som disse, tog Nordboerne sig nu ud som maabende Landsbybørn ved Siden af de voksne fremmedes Automobil.

Mens Skandinavien var vokset i indre Værd og Selvforstaaelse, var det altsaa samtidigt gaaet tilbage i ydre Betydning.

I nær Forbindelse med denne Forandring stod den anden Fare, der truede Norden. Den ændrede Magtfordeling i Evropa, Tyngdepunktets Forskydning til Mellemevropa, bragte det svækkede Skandinavien nærmere til de nye Magthavere. Fristelsen laa da nær for disse til at vende deres Magt mod den svagere Nabo. Tilbageslaget mod Vikingetidens Stormflodsdage syntes inde. Kraftudfoldelsen i England, Frankrig, Tyskland, Rusland truede med at ville overskylle de tre nordiske Smaariger.

7

Under disse trange Forhold fandt og forstod endelig de tre Brødrefolk hinanden. Hvad Følelsen af Slægtskabsforholdet

alene ikke havde mægtet under Kalmarunionen; hvad Følelsen af fælles Tro ikke havde formaaet under Trediveaarskrigen, det virkede nu det sikre Syn for fælles Nød og fælles Fare.

Da England under den nordamerikanske Frihedskamp kom i Krig med det meste af Evropa, og Langfart paa Havet herved blev usikker, sluttede de tre nordiske Folk sig for Alvor sammen i en „væbnet Nevtralitet". Og siden under den store franske Revolution og de begyndende Napoleonskrige gentog det samme sig. Østersø og Vesterhav saae dansk-norske og svenske Flaader enigt krydsende sammen, skiftevis under Kommando af dansk-norsk og svensk Admiral. Paa samme Tid plejedes hjerteligt Samraad mellem Regeringerne i Stockholm og København.



Fig. 128. Kejser Paul af Rusland.
(Efter Stik af S. Klauber.)

Og det kunde vel gøres fornødent. Thi Faren voksede. Under stærkt Pres fra den russiske Kejsers Side indlod de tre Brødrefolk sig Aar 1800 paa det vovelige Spil trods Aftaler med England at indgaa et Slags væbnet Forbund med Rusland. En Krig med England blev Følgen.

Hvorledes man end vil bedømme Klogskaben af denne nordiske Politik — Napoleon og Kejser Paul var nys blevne Venner; Kejser Paul (Fig. 128) truede Norden med Krig, hvis det

ikke føjede ham; her troede man at kunne gøre England forstaaeligt, at Forbundet var Norden paanødt og kun indgaaet paa Skrømt — een Ting staar fast: hvis det kom til Krig, vilde den nordiske Enighed her faa sin Bloddaab og Sammenholdet i Farens Stund, Kampen Side om Side, kunne drage vidtrækkende Følger efter sig.

Gustav IV (Fig. 129) og Kronprins Frederik (Fig. 130) var sig Øjeblikkets Betydning fuldt bevidst. Nøjagtige Aftaler blev trufne om det fælles Forsvar. Den kampklare Del af den svenske Flaade skulde fra Karlskrona slutte sig til den dansk-norske, der, dels fuldt udrustet, dels opankret som Blokskibe i en Halvbue paa Københavns Red, laa færdig til Kampen. Slagets senere Gang viste, hvor afgørende denne Sammenslutning vilde have været. Den svenske Flaade svarede netop til den Overvægt, der vilde have sikret Sejren.



Fig. 129. Gustav IV af Sverige.
(Efter samtidigt Stik.)

Men den svenske Flaade udeblev. Trods Gustav IV's gentagne Ordrer blev den først sejlklar, da det var forsilde. Nelson kunde, uden Frygt for Angreb i Ryggen, begynde Slaget paa Reden (Fig. 131, se Side 304—305) fra Dragør. Danmark blev tvunget til at slutte Vaabenstilstand.



Fig. 130. Frederik VI som Kronprins.
(Maleri af Jens Juel.)

Disse usalige Begivenheder — der endnu hundrede Aar efter synes i Besiddelse af det ikke fuldt opklaredes dragende Magt — maatte paa Samtiden nødvendigt virke voldsomt og uimodstaaeligt. Som en Torpedo under Nordens nyskabte Enighed sprængte

de Folkene med deres Regeringer fra hinanden. De nærmeste Følger var vel snart overvundne. Kejser Pauls Død genoprettede Freden, førend Nelson naaede til Karlskrona. Men Virkningen indefter af det skete blev des dybere. En sikker Forvisning om gensidig Troløshed afløste Tilliden. Bitterhed, Frygt og Skadefryd afløste Samvirken for fælles Interesser.

Herved forplumredes ikke blot indbyrdes Forstaaelse, men ogsaa fremmede Magters Opfattelse af Forholdet. For Alvor tog England fejl af Danmark-Norges Sindelag og mente at burde afnøde dem deres Flaade, for at den ikke skulde blive overladt Napoleon. Københavns Bombardement (Fig. 132) og Flaadens Bortførelse 1807 hilstes med Fest i Helsingborg af den svenske Konge. Før Aarets Udgang var Krigen mellem de tre Brødrefolk erklæret. Finlands Erobring af Russere laa nu i de to andre Brødres Interesse. Saa højt var Forvirringen stegen. Saa dyb var den gensidige Misforstaaelse. Sindssyg som begge de to Konger, i hvis Hænder Nordens Tøjler var lagt.

8

Hvor højt Bølgerne gik i Norden 1807—14 og hvor modstridende de Følelser var, der var oppe, kan bedst sees af, at midt under Ufreden drømte man for Alvor om Enighed og Enhed. Aldrig har Norden været saa nær ved fredeligt igen at samles under eet Scepter som netop i disse Aar. Tre Gange var det, som om Frugten var fuldmoden. Christian August (Fig. 133), Frederik VI, Christian Frederik nærede skiftevis hver især de samme sikre Forhaabninger.

Stormen ude fra de store Begivenheder i Evropa fik dog Overhaand og hvirvlede ind den fremmede Tsar-Tanke, at Sverige i Norges Erobring skulde faa Erstatning for det tabte Finland. Ved Vintertid kæmpede paa Snemarkerne i Holsten Kosakker og Tyskere mod den lille danske Hær, for at fravriste Frederik VI Norge. Han afstod det i Freden i Kiel 1814.

Vor Frue Taarns Brand

Fig. 132. Københavns Bombardement 1807. Frue Taarns Brand.

(Efter Maleri af C. W. Eckersberg.)

Men ganske som i Sverige 1520 og i Danmark 1658—59 vaktes i Norge 1814 en Folkebegejstring for Frihed og Selvstændighed. Man nægtede at lystre hvad der var vedtaget ved Freden i Kiel. Det norske Folk gav sig selv den 17. Maj en fri Forfatning paa Eidsvold (Fig. 134). Man kaarede Christian Frederik til Norges Konge. Og Kampen begyndte mod den fremrykkende svenske Hær.

Selv en Udlænding som Sveriges Tronfølger, den tidligere franske Marskal Bernadotte (Fig. 135), forstod Dybden af de Følelser, som her var komne i Brand. Da han i sin Tid med Ruslands Tsar havde aftalt, at Norge skulde tilfalde Sverige i Erstatning for det tabte Finland, kendte han endnu blot Landkortet. Efter dette at dømme var Formen paa et Rige som den skandinaviske Halvø, der tæt slutter sammen som et langstrakt Økseblad, ubetinget at foretrække for et tvedelt Sverig-Finland, der som to Tværsække hang over Ryggen paa den botniske Bugt. Men nu gik det op for ham, at denne skandinaviske Halvø var beboet af to, om end nær beslægtede, saa dog lige selvstændige og frihedselskende Folk. Han var klarsynet nok til at indsee, at varig Forening imellem dem ikke kunde skabes ved Broderblod og Erobring.

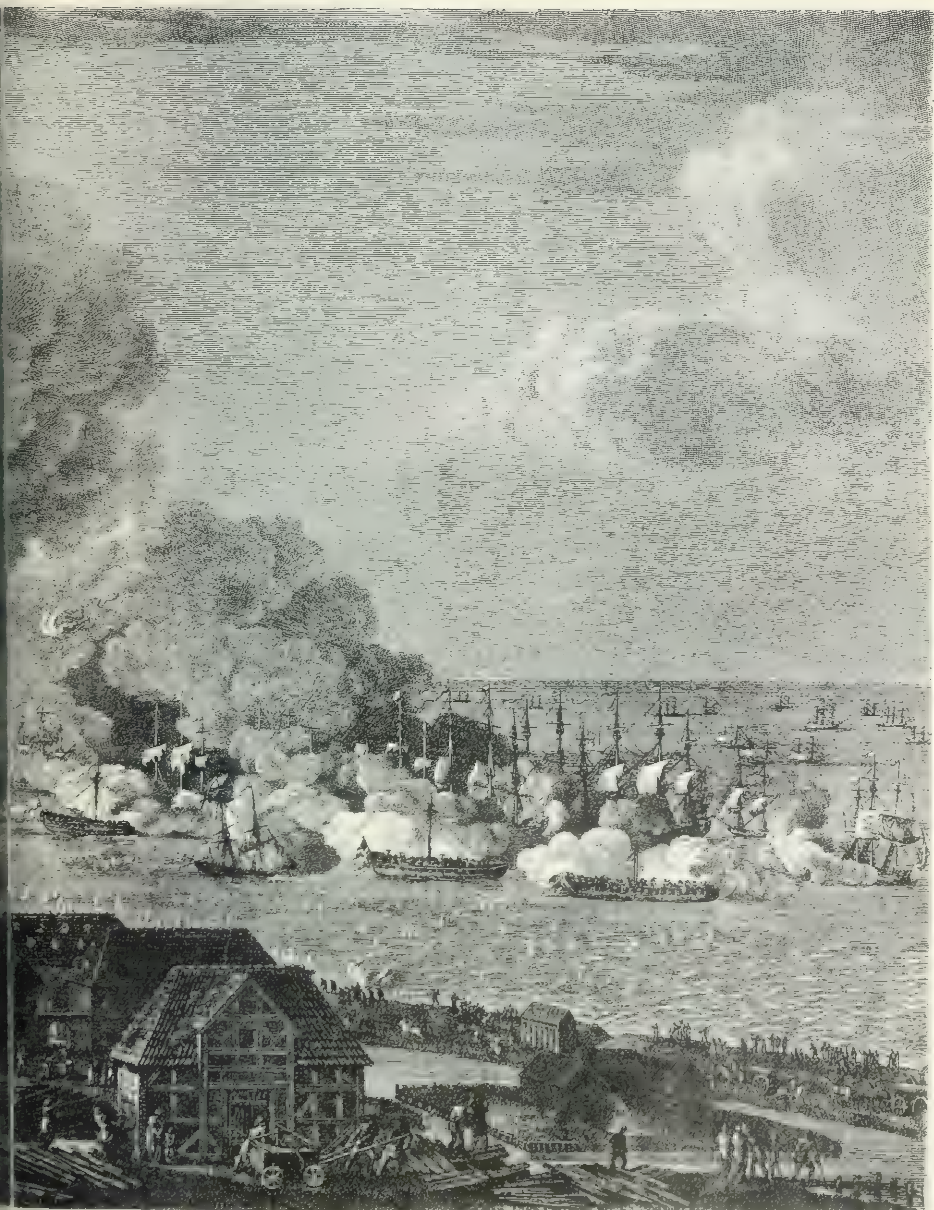


Fig. 133. Prins Christian August.
(Efter Miniaturmaleri.)

Før det var forsilde, indlod han sig da i Forhandlinger med Christian Frederik. Denne var villig til at ofre sin Stilling som Konge for at hidføre Fred og Forsoning mellem Folkene. I Moss (14. August) enedes man da om at slutte Vaabenstilstand. Christian Frederik lovede at sammenkalde Stortinget, overgive sin Magt i det norske Folks Hænder og derpaa forlade Landet. Som svensk Kronprins lovede Bernadotte paa Kongen af Sveriges Vegne, at denne vilde antage den paa Eidsvold vedtagne Grund-



Fig. 131. Slaget
(Efter Mal



…n 2. April 1801.

… Lorentzen.)



Fig. 134. Eidsvold 1814.
(Maleri af O. Wergeland.)

lov og ikke foreslaa andre Forandringer foretagne deri end dem, som var nødvendige for begge Rigers Forening.

Stortinget sammenkaldtes. Den 10. Oktober kom Udsendinge herfra efter Indbydelse af Christian Frederik ud til ham paa Bygdø i Christiania Fjord for at modtage „vigtige Meddelelser“. Han overgav til disse Udsendinge sin Erklæring om, at han nedlagde Norges Krone i Folkets Hænder og løste det norske Folk fra dets Troskabsed. Samme Dag forlod Christian Frederik (Fig. 136 og 137)] Bygdø og sejlede til Danmark.



Fig. 135. Bernadotte.
(Efter fransk Maleri fra 1808.)

Stortinget besluttede, at Norge som et selvstændigt Rige under visse Betingelser skulde forenes med Sverige under een Konge. Men tillige vedtog det, at Kongevalg ikke skulde foretages, førend man var bleven enig om de Forandringer, som Norges Grundlov skulde modtage. Herved sikrede man sig frie Hænder i Forhandlingerne med de svenske Kommissærer. Disse gav efter i det væsentlige, ifølge Samraad med Karl Johan (Bernadotte). Den 4. November vedtog Stortinget Grundlovsændringerne og valgte derpaa enstemmigt Karl XIII til Norges Konge.

Da Valgets Udfald meddeltes Karl Johan, gav han straks de svenske Tropper Befaling til at forlade Landet og drog selv, ledsaget af norske Tropper til Kristiania. I Stortinget holdt han



Fig. 136. Christian Frederik.
(Maleri af Grøger paa Jægerspris.)

(den 10. November) en Tale paa Fransk, antog Grundloven paa den nye Konges Vegne og forbeholdt sig at forelægge til den svenske Rigsdags Godkendelse de Artikler, hvorved Forandringer eller Lempninger krævedes i den svenske Grund-



Fig. 137. Christian VIII.
(Efter samtidigt Stik.)

lov. Dagen efter holdt Karl Johan sit første norske Statsraad og anmodede i dette de tidligere norske Statsraader om at blive i deres Stilling. Uden ny Udnævnelse gik saaledes disse over i den af den nye Konge dannede Regering.

Karl Johan vendte derpaa tilbage til Stockholm, hvor den norske Statsraadsafdeling traadte i Kraft i de første Dage af 1815.

Da Karl XIII var syg, bemyndigedes Karl Johan til at føre Regeringen saalænge. Han blev altsaa allerede fra nu af Norges virkelige Konge. Som begge Rigers Leder indrettede han Styrelsen af de norske udenrigske Anliggender paa den Maade, at den svenske Udenrigsminister forberedte og foredrog Sagerne ogsaa for Norge. De allerede ansatte svenske Gesandter i Udlandet overtog ogsaa Norges diplomatiske Hverv og blev saaledes norske Embedsmænd tillige. Det samme blev Tilfældet med de svenske Konsuler.

Kun Et stod tilbage endnu. Den svenske Rigsdag skulde vedtage de til Sveriges Forening med Norge svarende Forandringer i den svenske Grundlov. Den „urtima riksdag“, som sammenkaldtes i Vaaren 1815, besluttede dog ikke at optage Foreningsvilkaarene i Grundloven, men istedetfor at affatte dem i en særskilt „riksakt“. Da derpaa ogsaa Norges Storting havde givet sit Samtykke til, at Foreningsvilkaarene udfærdigedes i en fra Norges Grundlov adskilt „Rigsakt“, samt vedtaget, at denne skulde have samme Kraft som Grundloven, var Forberedelserne omme. Den 6. August 1815 fik den af Storting og Riksdag vedtagne „Rigsakt“, affattet i begge Landes Sprog, i sammensat Statsraadsmøde kongelig Bekræftelse og Underskrift.

Hermed var de indviklede Forhandlinger endt. Det norske Folks nationale Rejsning havde, ligesom det svenskes 1520 og det danskes 1658—59, høstet sin Løn. Takket være Bernadottes Klarsyn for, hvad der stod paa Spil, — ogsaa for ham personlig overfor Kongressen i Wien, — hans Snarraadighed og Maadehold var det lykkedes ham at handle i nordisk Aand. Broderkrigen, der tilsigtede et af de tre nordiske Folks Undertrykkelse, var bleven afbrudt, just som den var begyndt. Sverige og Norge var blevne forenede i Personalunion.

Men just paa Grund af Hurtigheden, hvormed der var blevet handlet, havde Almenheden i Sverige ondt ved at følge med. Det faldt den svært at fatte, at det skete var Opgivelse af det Program, hvorpaa Bernadotte overhovedet var bleven valgt til Tronfølger i Sverige: Bod for Tabet af Finland. Uklart slog da

mange sig til Ro med, at Erstatning var naaet, idet Norge nu var blevet et Lydrige under Sverige.

9

Hurtigt tabte sig i Norden Efterdønningerne af de tre Folks Sammenstød 1813—14. Skøndt Kongen af Danmark ved Freden i Kiel tvungen ved Krig havde maattet afstaa Norge til Sverige, og skøndt Svenske og Normænd derpaa havde baaret Vaaben mod hinanden, var den hjertelige Stemning mellem Folkene genoprettet allerede efter en halv Snes Aars Forløb. Venskabelige Møder først mellem Digtere i Lund og København, saa mellem Nordens Naturforskere i Gøteborg, København o. s. v. og endelig mellem den studerende Ungdom i alle Nordens Universitetsbyer beseglede og udviklede den gode Forstaaelse. Samfølelsen styrkedes ved den fælles Fare.

Thi de Farer, der var begyndt at true Norden, og som havde givet sig Udslag i Englands Bortførelse af den dansk-norske Flaade og Ruslands Erobring af Finland, var langt fra hermed til Ende. Nu rejstes en ny Tvist sydfra om Grænsen mellem Danmark og Tyskland.

I Treaarskrigen 1848—50 kæmpede svenske og norske frivillige Side om Side med danske Brødre. Og Kampens Maal blev for saa vidt naaet, som det lykkedes at hindre Tyskland i at fravriste den danske Konge nogen af hans Besiddelser. Men Ordningen af Forholdet mellem det danske Hertugdømme Sønderjylland og de tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenborg blev dssværre truffen efter Stormagten Østerrigs Ønske og efter samme uheldsvangre Mønster, som den Dag i Dag truer Østerrig selv med Opløsning.

Faren var da kun foreløbig overstaaet for Danmark. Den trak endnu mere truende op, da Bismarck (Fig. 138) blev altformaaende Førsteminister i Preussen. Hans Program var: Venskab mellem Preussen og Rusland; Østerrigs Udelukkelse af

Tyskland; og overfor Sønderjylland, Holsten og Lauenborg: „dem maa vi have".

En Opstand i Polen gav Preussen forønsket Lejlighed til at bringe Rusland Hjælp og paanøde det Preussens Venskab. Frederik VII's pludselige Død 15. November 1863 gav Lejlighed til Indblanding i Danmarks Forhold. I Februar 1864 lagde sig en overlegen preussisk-østerrigsk Hær udfor Dannevirke. Efter Dannevirkes (Fig. 139), Dybbøls og Als's Erobring maatte Danmark den 30. Oktober ved Freden i Wien afstaa Sønderjylland, Holsten og Lauenborg til Fjenderne.



Fig. 138. Otto v. Bismarck.
(Efter samtidigt Litografi.)

Det voldte Misstemning i Danmark, at Sverig-Norge ikke hjalp det under Kampen. Man vidste, at Carl XV og Frederik VII (Fig. 140) indbyrdes havde aftalt et nordisk Forsvarsforbund. Man følte sig overbevist om, at Hjælp fra Sverige-Norge vilde enten helt have kunnet afværge Krigen eller givet den et andet Udfald. Nu var Nordens gamle Grænse brudt, Sønderjylland tabt.

Det er dog et Spørgsmaal, om ikke Eftertiden, naar engang dette Aars Begivenheder ligger fuldt opklarede, vil dømme anderledes. Meget synes alt nu at tyde paa, at Sverig-Norges Til-



Fig. 139. Kampen ved Sankelmark 6. Februar 1864.
(Efter N. Simonsens Maleri.)

bageholdenhed ikke blot var nødtvungen, men i det samlede Nordens Interesse. Bismarck havde næppe for intet bevæget Rusland til roligt at se paa, at dets hidtidige Politik overfor Danmark blev krænket og Preussen kom i Besiddelse af Kielerhavn. Efter al Sandsynlighed var det en hemmelig Aftale, at hvis Sverig-Norge sluttede sig til Danmark, skulde Rusland angribe disse og til Vederlag bemægtige sig den nordlige Del af begge Riger med den for Rusland saa ønskelige isfri Havn ved Ver-



Fig. 140. Carl XV og Frederik VII.
(Efter samtidigt Litografi.)

denshavet. Kun paa Grund af Sverig-Norges fuldstændige Tilbageholdenhed blev dette undgaaet og Tabet for Norden indskrænket til Sønderjylland.

Vist er det, at ved Spillets endelige Opgør stod af de vindende to Makkere Preussen med hele Gevinsten, Rusland tomhændet. Til Tak for som venskabelig Nabo roligt at have seet paa, at Preussen 1864 besejrede Danmark, 1866 Østerrig, 1870—71 Frankrig (Fig. 141) og tilrev sig Sønderjylland, Holsten, Lauenborg, Hannover, Hessen-Kassel, Elsass og det halve Lothringen



Fig. 141. Napoleon III og Bismarck Dagen efter Slaget ved Sedan.
(Maleri af Camphausen.)

opnaaede Rusland kun det ejendommelige Udbytte at vide Kronstadt, der tidligere var blot vinterspærret af Is, nu ogsaa sommerspærret af en nybygt, overlegen, tysk Flaade.

Fortrædelig søgte Rusland Erstatning mod Syd, og i Freden i St. Stefano, Marts 1878, sikrede det sig betydelige Fordele over det slagne Tyrki. Ifølge den her trufne Ordning laa Vejen aaben til Konstantinopel, udenfor hvilken Russerne denne Gang forsigtigt havde gjort Holdt af Frygt for Englands truende Rustninger. Men ubarmhjertigt berøvede Bismarck nogle Maaneder efter paa Kongressen i Berlin i Sommeren 1878, som „ærlig Mægler", Rusland alle de vundne Fordele. Med forbavset Skadefryd var Evropa her Vidne til, at den overvundne Sultans Landsdele uddeltes i Flæng til uvedkommende, medens den egentlige Sejrherre med stigende Bitterhed saa det gaa fra sig.

10

Kongressen i Berlin betegner Højdepunktet, men ogsaa Tilbagegangs-Grunden for Bismarcks (Fig. 142) Magt. Reven hen af sin ustyrlige Skinsyge og Glubskhed havde han her hævnet sig paa Preussens trofaste Forbundsfælle Rusland, fordi Tsaren nogle Aar tilforn havde hindret Preussen i endnu en Gang at slaa det altfor hurtigt genrejste Frankrig til Jorden. De tre tydelige Skranker for Jærnkanslerens Almagt — Romerkirken, Socialismen og Rusland — tirrede hans Ubændighed og bragte ham nu, da han ene havde Tøjlerne, til at køre vildt. Fra nu af gik hans Politik overfor Rusland ud paa gennem Udæskning og Drillerier at tvinge denne Preussens eneste uovervundne Nabo til Kamp. Tsar Alexander II (Fig. 143) myrdedes kort efter, i 1881, af Nihilisterne. Men hans Søn Alexander III lod sig ikke af Bismarck drive til Krig, endnu mindre lokke til Tillid. Rusland indtog rolig, med Gevær ved Fod, en afventende Holdning, under stigende Forstaaelse med — Republiken Frankrig.

Et bedre Bevis end, at disse to Modsætninger nødtvungent mødtes, kunde ikke let føres for det urimelige i den Politik, som

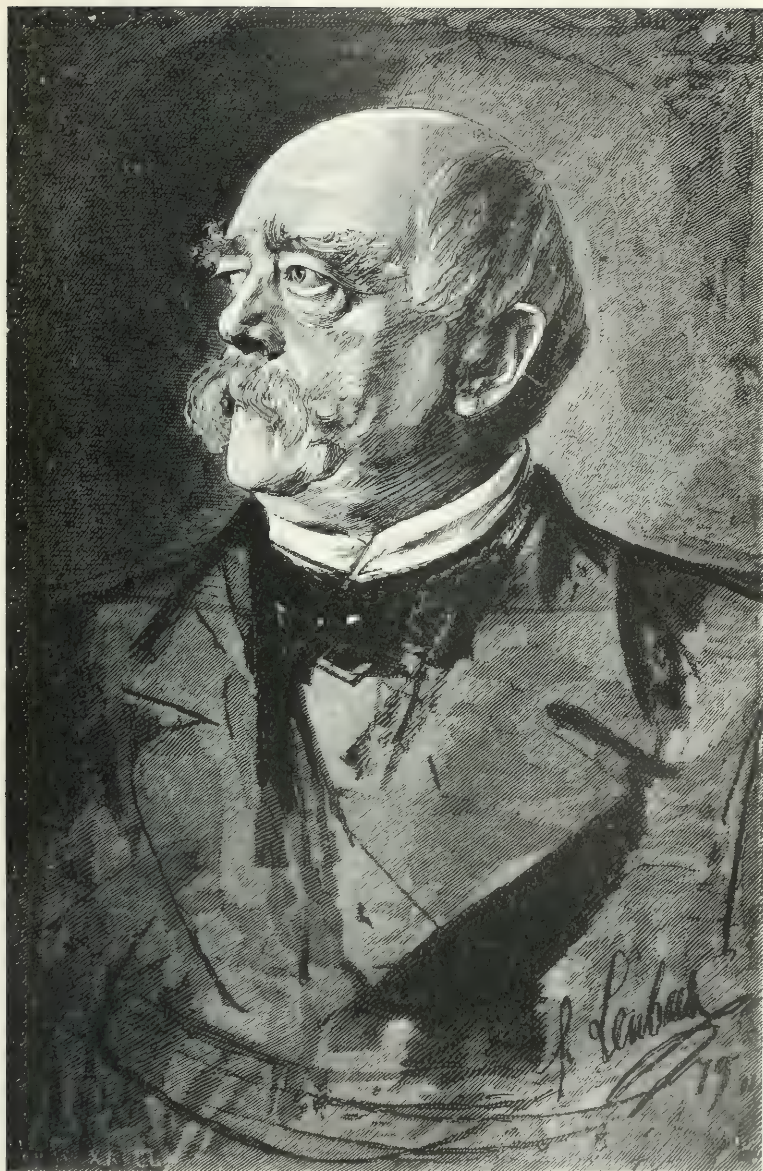


Fig. 142. Fyrst Bismarck 1879.
(Maleri af Franz Lenbach.)



Fig. 143. Kejser Alexander II af Rusland.
(Efter samtidigt Stik.)

Bismarcks uomstridte Anseelse paatvang Preussen. Kejser Wilhelm I (Fig. 144) var for gammel til at blive opmærksom paa, hvor denne Politik maatte føre hen. Hans Efterfølger, Kejser Friedrich (Fig. 145), regerede kun lidt over tre Maaneder. Men da efter dennes Død i Juni 1888 en ung, selvfølende og virke-



Fig. 144. Kejser Wilhelm I holder Parade over Garde-Grenadererne.
I Følget ses: Kronprins Friedrich, Moltke og Bismarck.



Fig. 145. Friedrich III, Kejser i Tyskland Marts—Juni 1888.
(Maleri af H. v. Angeli.)

lysten Mand kom paa Tronen med Wilhelm II (Fig. 146), varede det kun kort, førend han blev Ulemperne ved Bismarcks vilde Kørsel vár og selv greb Tøjlerne. Den 20. Marts 1890 maatte

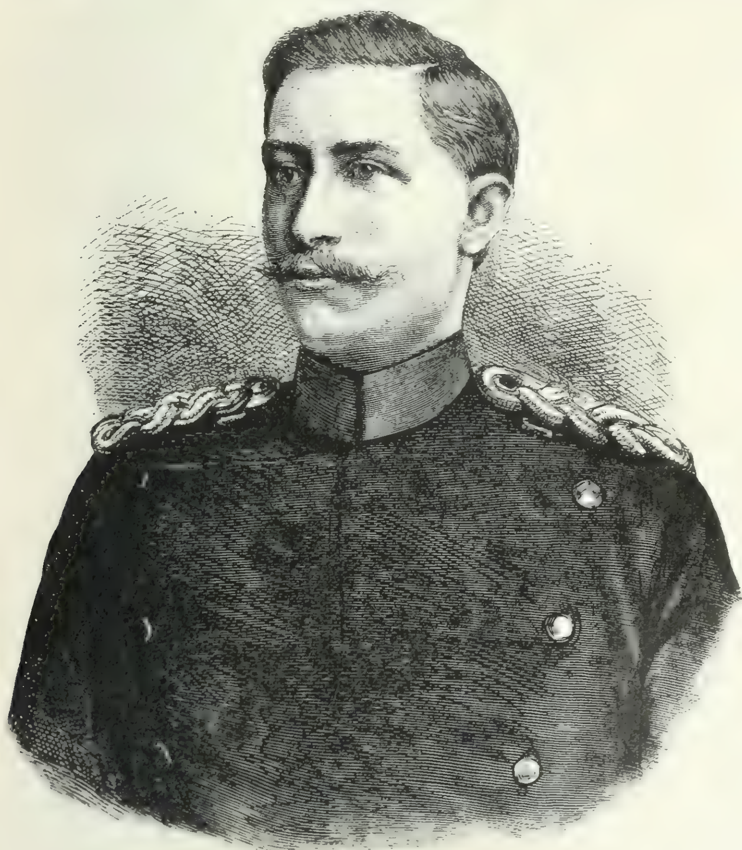


Fig. 146. Kejser Wilhelm II, 1888.

den blussende Kusk stige af Vognen, der kørte videre uden ham. Nys Evropas mest indflydelsesrige Mand, dømtes han til paa sit Friedrichsruhe, som paa et andet St. Helena, Resten af sit Liv at martres af magtløs Uvirksomhed og Forglemmelse.

Næppe var Bismarck afskediget, førend Kejser Wilhelm II, der „blev sin egen Kansler“, gjennemførte en ny Form for Politik. Den tidligere preussiske Brøsighed afløstes nu af en egen travl Høflighed overfor Rusland og hvad dermed stod i Forbindelse. I Forholdet til andre Magter — ydre som hjemlige — vistes en alt efter deres Styrke afpasset Blanding af at gaa lige paa og at fire. Det sporedes ligesom i den preussiske Politik, at Riget nu var baade en Hærmagt og en Sømagt, dets Hersker ligelig interesseret for Rytterichok og for som Sejlsportsmand at lempe sig efter Vinden.

11

Alle disse Begivenheder fik den mest afgørende Indflydelse paa de nordiske Rigers Forhold.

Hvad der var foregaaet var jo kort og godt dette: Mod Syd var Danmarks tidligere nogenlunde trygge Grænsestilling bleven ganske forrykket. Tidligere dannede de tyske Hertugdømmer under dansk Herredømme, Holsten og Lauenborg, Overgang og Stødpude mod en Række af Smaamagter: Meklenborg, Lybæk, Hannover, Hamborg, alle Dele af den besværligt og langsomt virkende Maskine: det tyske Forbund. Nu var alt dette blæst bort. Preussen havde erobret det hele og taget Sønderjylland tillige. Danmark grænsede nu mod Syd til en Stormagt, der var det langt, langt overlegen baade til Lands og snart efter ogsaa til Søs.

For Sverig-Norges Vedkommende var det venskabelige Forhold til Rusland ophørt. Et saadant havde bestaaet siden Bernadottes Dage, da han opgav Tilbageerobringen af Finland og undslog sig for at støtte Napoleons Tog 1812 til Rusland ved et samtidigt nordfra udført Angreb paa St. Petersborg. Men under Frankrigs og Englands Krig mod Rusland 1854—56 havde den svensk-norske Regerings Sympatier tydeligt nok heldet til Vestmagterne. Bismarck havde derpaa, efter alt at dømme, givet Anvisning paa den naturlige Opgave for Rusland at bemægtige sig

det nordlige Sverig-Norge for at vinde en bekvem, isfri Havn. Anvisningen var endnu uindfriet, men derfor lige værdifuld og værd at hæve. Opsættelsen af dens Indfrielse syntes højt regnet blot at kunne medføre Nødvendigheden af et nyt Vederlag til Preussen i Form af Resten af Danmark.

Nordens Deling mellem Rusland og Preussen maatte antages for forestaaende.

Hvad der krydsede Udførelsen af denne Plan, var, som vi har set, det uventet opstaaede, spændte Forhold mellem Bismarck og Rusland. Undte Jernkansleren ikke Rusland, hvad det havde tilkæmpet sig paa Balkanhalvøen, vilde han endnu mindre unde det den ubelejlige Besiddelse af den skandinaviske Halvø. England vilde sikkert straks være rede, hvis han ogsaa her optraadte som „ærlig Mægler". Selv efter Bismarcks Fald opgav da Rusland foreløbig Tanken. Efter forgæves at have boret efter Vand mod Syd, opsatte det indtil videre at bore mod nordvest for den naturligere eller dog mere lønnende Opgave at bore mod Øst lige over til Port Arthur. — Aar 1904 borede det sig imidlertid til Blods her og har 1905 indtil videre maattet indstille Forsøget.

Disse truende ydre Forhold satte deres Præg paa de nordiske Rigers Optræden baade udadtil og indadtil. Da Faren for Undergang, om end een og samme, truede fra forskellig Kant, virkede den Modsætning i de Midler, man udadtil greb til. For Danmark blev Kongehusets Familjeforbindelse med Tsaren (Fig. 147) en Slags Livstraad, der om end tynd og svag som Spindelvæv, dog fik Glans og Værd i den tyske Kejsers Øjne. Tsarens gentagne lange Ophold paa Fredensborg (Fig. 148) syntes at bekræfte, at Forbindelsen var stærk nok til at betrygge Danmarks politiske Bestaaen. Omvendt søgte Sverig-Norge ganske naturligt Støtte i godt Forhold til Kejser Wilhelm. Han imødekom dem med Glæde og med billige Midler. Hans Sommerrejser til Norge bragte baade ham selv og Normændene øget Følelse af Velbefindende.

Ved Forholdenes Natur nødtes da hvert af de to nordiske Kongedømmer til at søge Læ hos den anden Parts naturlige



Fig. 147. Familjeliv paa Fredensborg.
I Forgrunden Søstrene Kejserinde Dagmar og Alexandra, Prinsesse af Wales. I Baggrunden Kejser Alexander III ved sit Skrivebord.
(Efter Fotografi.)

Fjende. Et gensidigt tirrende, men upaalideligt og usikkert Værn. Over Nordens truede Fremtid var til Sommerbrug blot foreløbigt slaaet et kejserligt Korsbaand.

Indadtil virkede den ophobede Fare paa en Maade, som Hi-

storien ogsaa hos andre Folk ejer tilsvarende Eksempler paa. Det var, som om Livskraften øgedes. Danmark, der jo havde lidt mest, gik i Spidsen, forbedrede sine Hjælpekilder, særlig



Fig. 148. Kejser Alexander III's Villa ved Fredensborg Slotshave.

sit Landbrug, saa at inden en Snes Aars Forløb baade Folketal og aarlige Statsindtægter oversteg dem fra før Tabet af Hertugdømmerne. Sverige og Norge fulgte livligt efter. Ogsaa paa alle Aandsomraader var der frodigt Liv. Det var, som om Folkene følte, at det gjaldt om at anspænde sig. For Norges Vedkom-

mende fandt dets Digtekunsts højeste Blomstring Sted netop i denne Tid.

Kun paa eet Punkt — et afgørende — viste den indre Uro og Farens Højde sig i utilsløret Form. Det var i Folkenes Syn paa Midlerne til at bevare deres Selvstændighed, Ordningen af deres Forsvar. Her vekslede paa besynderlig Maade Tøven og Hast, Klarblik og slørende Hensyn. Idet hvert Folk handlede for sig, og skiftevis til forskellige Tider syntes underkastet Tvangsforestillinger, afgav de tilsammen kun et svagt Værn for det fælles hele. Det skyldtes Nordens gode Lykke, at ydre Forhold gav Frist og den truende Fare blev udsat.

12

I Danmark havde Troen paa ved egen Kraft at kunne værge Landet ganske vist lidt et Knæk ved Krigens Udfald 1864. Men dette havde langtfra ført til Selvopgivelse. Endnu efter Østerrigs Nederlag 1866 var Magtfordelingen i Evropa heller ikke fuldt klaret. Man vedtog derfor i 1867 en Hærordning, ifølge hvilken Hæren skulde være rede til at kunne optræde ogsaa udenfor Danmark som Støtte for en mægtigere Forbundsfælle.

Men efter Frankrigs Nederlag 1870—71 blev det klart, at ingen saadan Forbundsfælle fandtes. Man maatte være forberedt paa, at Preussen, den langt overmægtige Nabo, i Tilfælde af Krig straks vilde søge at bemægtige sig København, hvorved Krigen vilde være omme med det samme. Et Højreministerium under Estrup foreslog derfor Københavns Befæstning samt en betydelig Udvidelse af Flaaden. Da Folketinget (Marts 1876) forkastede disse Forslag, blev det opløst.

Men ved de nye Valg opnaaede Venstre et betydeligt Flertal, saa at det nu raadede over $^3/_4$ af Folketingets Pladser. Som en Følge heraf mente Folketingets Flertal, Venstre, sig parlamentarisk berettiget til at danne Regering og afløse Ministeriet Estrup, der repræsenterede Landstingets Flertal, Højre. Ordningen af Landets Forsvar tilkom altsaa et Venstreministerium. Som sit

Forsvarsprogram opstillede Venstre et Tilbud om 30 Millioner i ekstraordinær Bevilling, mod at disse Penge skaffedes ved en Skat paa Formue og Indkomst og ikke anvendtes til at befæste København.

Paa en usalig Maade var der saaledes gaaet Indrepolitik i Spørgsmaalet om Landets Forsvar. Det maatte under den voksende Forfatningsstrid falde bestandigt vanskeligere at holde Forsvarssagen hævet over Partiernes Uenighed. Ifølge sin egen Natur burde Landets Forsvar jo, som Midlet til Bevarelse af Folkets Selvstændighed, ligge alle Partier ligeligt paa Hjerte. Men ifølge Forholdenes Udvikling var Forsvarssagen netop bleven Form for den indrepolitiske Strid om Magtfordelingen mellem Landsting og Folketing, Højre og Venstre. Det danske Folk har anvendt over 30 Aar paa at rede denne filtrede Knude ud fra hinanden.

Forgæves trængte Folkets naturlige, sunde Sans paa, parret med Frygten for den Fare, hvori Landet øjensynligt var stedt ved at henligge forsvarsløst under de ydre urolige Forhold. Forsvarsforeninger stiftedes Landet over af Mænd af begge Partier (1880). Kvinder indgav et Bønskrift til Kongen om at tage Sagen i sin Haand (1882) og indsamlede Aaret efter en Sum, hvorfor de skænkede Landet det første Batteri Fæstningskanoner af ny Konstruktion. Samme Aar indsendtes en Kæmpeadresse til Kongen fra 107,000 Mænd, der bad ham virke for Sikring af Landets Værn og erklærede sig villige til at bære de dertil fornødne Pengeofre.

Aar 1885 gav den stærke Bevægelse sig sit tydeligste Udtryk, idet man til Bedste for Københavns Befæstning frivilligt paalagde sig selv Skat. Over halvanden Million Kroner indkom, og det første Fort ved København, „Garderhøjfortet“, opførtes. Alt var forgæves. Thi over den hele Rejsning laa som et knugende Ahllag det indrepolitiske Tryk, der forvandlede alt til Partisag. Selv det blot at kræve Forsvarssagens Løsning paaskyndet var jo at tage politisk Parti.

Under disse Omstændigheder bestemte Ministeriet, der bar Ansvaret for, at der intet foretoges, sig til det vovelige Forsøg

ved et Indsnit at udfri det bundne Forsvarskrav. Den danske Forfatning ejer ikke som den svenske nogen Form, hvorunder Rigsdagens to Kamre, hvis de viser sig uenige om den aarlige Finanslov, kan for en Stund forvandles til et fælles Etkammer, og Uenigheden saaledes finde en klar Afgørelse. Naar efter dansk Forfatning hvert af Tingene sluttelig vedtager sin Finanslov, og Enighed altsaa ikke opnaas, er den ordinære Bevillingsmyndighed hermed kørt fast.

Da nu Ministeriet (Fig. 149) af Hensyn til den ydre truende Fare optog i sit Finanslovforslag Bevillinger til Hovedstadens Dækning, og Tingene i denne Anledning ikke kunde enes om fælles Finanslov, idet Landstinget vedtog, men Folketinget afslog Befæstningsbevillingerne, ansaa Ministeriet sig i dette Tilfælde henvist til selv at maatte skaffe den fornødne Finanslov. I Tidsrummet 1885—93 udstedtes lutter saadanne „provisoriske“ Finanslove, eller rettere Bevillingslove, ifølge hvilke Aar for Aar nye Led af Københavns Befæstning opførtes.

Ved dette Indsnit fik saaledes det bundne Forsvarskrav Luft, men meget godt Blod gik herved til Spilde. Venstre følte sin Retsbevidsthed saaret ved Forfatningsfortolkningen og især dens Anvendelse. Spørgsmaalet om Københavns Befæstning afgjordes jo nu blot derved, at dens enkelte Led indførtes paa og gennemførtes i Kraft af de aarlige Finanslove, i Stedet for at et saa vigtigt Spørgsmaal burde løses gennem særlig Lov eller særlige Love, der atter naturligvis krævede sine nødvendige Bevillinger paa Finansloven. Og Højre maatte indse, at Forsvaret selv led ved at nedsættes til Partisag. En samlet, af alle prøvet Plan maatte opgives og erstattes af enkeltvist fremdragne Aarsnødvendigheder. Og man nødtes til at maatte erklære Værket selv for fuldendt, saa snart den opbrugte Reservebeholdning ikke længer tillod at blive ved.

Landets Sikring udadtil blev da en Slags kunstig Fødsel, hvoraf Folk og Foster fremgik lige matte og svækkede.

Aar 1894 sluttede Partierne Forlig. Da man ikke kunde enes om en Grundlovsændring, hvorved den aabenbare Mangel paa ligefrem, klar Afgørelse af det omtvistede Forhold i Grund-



Fig. 149. Et Statsraadsmøde under Christian IX.

Figurerne fra højre til venstre: Kong Christian IX — Kronprins Frederik — Justitsminister Nellemann — Marineminister Ravn — Krigsminister Bahnson — Indenrigsminister Ingerslev — Kultusminister Scavenius — Udenrigsminister Baron Rosenørn-Lehn — og Konsejlspræsident Estrup, der staaende forebringer en Sag.

(Efter samtidig Tegning af Knud Gamborg.)

loven blev bødet, saa at fremtidig Uenighed mellem Tingene om Finansloven kunde finde en uomtvistelig Afgørelse, nøjedes man med et gensidigt, mundtligt Løfte om, at Striden i den førte Form ikke skulde gentages. Det skete skulde være glemt og Stridens Genstand, Forsvarssagen, foreløbig være henvist til Tavshed. Da Folketingets Flertal 1901 dannede Regering, ændredes Forholdet ikke væsentligt. Spørgsmaalet om Landets Forsvar indpakkedes blot i en aarelang Kommission med Paaskriften „Tavshed".

Under denne ejendommelige Udvikling var det umuligt andet end, at der maatte opstaa sygelige Dannelser og Tvangsforestillinger i den almindelige Opfattelse. Den Slutning laa nær, at naar det nu var gaaet godt saa længe, saa var dette det bedste Bevis for, at man overhovedet ikke behøvede at gøre noget for Landets Forsvar. Krig er i vor Tid ved at høre op. Et lille Land som Danmark bør i saa Henseende gaa i Spidsen og give Eksempel. Udbryder desuagtet Krig, skal Danmark blot skjule sig, forsvinde, ligge „todt". Dog nej! dets Kultur er dets bedste Værn. Vover desuagtet nogen Stormagt at angribe det og trods dets gode Smør og udviklede Literatur endog at erobre det, da vé den samme Magt! den skal faa at sande, hvad det vil sige, at Oppositionen i dens Parlament bliver forøget med den danske Intelligens.

Det danske Folk lider endnu under Følgerne af den overstaaede Krise. Da man endelig 1909 vedtog en Forsvarslov, bestemtes det heri, at Københavns Befæstning til Søsiden skulde betydeligt forstærkes, men den til Landsiden skulde — nedrives 1922. Partibetændelsen er altsaa endnu til Stede. Det er Fremtids-Haab, at Sundheden maa vende tilbage, Folket lære at indse: at dets Frihed afhænger af dets Selvstændighed, og denne atter af enig Vilje til at værne den.

13

Baade i Norge og Sverige gik Udviklingen andre Veje. Da de ikke kom til at deltage i Kampen ved Nordens Sydgrænse,

men maatte tvinge sig til at lukke Øjet for, hvad dèr foregik, blev de heller ikke klart vàr, hvor uforberedte de begge egentlig var til overhovedet at føre Krig. Den Slappelse i nordisk Samfølelse, som Aaret 1864 medførte, trængte til Afhjælp i forøget Interesse andetsteds. Det viste sig snart at være en kun forbigaaende Tilbøjelighed til at slutte blot de to Riger endnu nærmere sammen, som affødtes af Festerne i begge Lande for Unionens 50-aarige Bestaaen den 4. November 1864. Hvert Folk vendte sig derfor til sit eget hjemlige Arbejde, særligt paa Forfatningsvæsenets Omraade.

I Norge foregik den betydningsfuldeste Forandring siden 1814, da Stortinget 1870 gik over fra kun at samles hvert tredje Aar til at være aarligt. Tyngdepunktet i det norske Statsliv flyttedes herved fra Ministeriet til Stortinget. Aar 1871 blev Johan Sverdrup (Fig. 150) Stortingspræsident i det første aarlige Storting. Og i en heftig Kamp mod Regeringen sejrede Venstre under hans Ledelse. 1884 traadte Johan Sverdrup som Statsminister i Spidsen for det første Venstreministerium i Norge. I denne Egenskab gennemførte han 1885 en Lov om almindelig Værnepligt og 1887 en Hærordning.

Endnu var Folket dog fremdeles delt i forskelligt Syn paa Betydningen af Forsvar. I Norge fuldt saa stærkt som senere i Danmark lød advarende Røster mod i det hele at forberede sig til Krig. Fred, den store Fællesfred, var Fremtidens Løsen, og det var her de smaa Nationers, altsaa ogsaa Norges, Pligt at gaa i Spidsen. Hvor rodløs dog denne Tankegang var, naar det kom til Stykket, viste sig snart efter. Næppe mente Folket sin Ære traadt for nær i Forhandlingerne med Sverige om Konsuler og Udenrigsstyre, førend Stortinget straks var villigt til at øge Ordenes Vægt ved at støbe Staal i de af Sverdrup skabte Militsrammer. Medens man i Danmark i sin Tid (1876) mente at have taget Munden fuld ved et Tilbud om en ekstraordinær Forsvarsbevilling paa 30 Millioner Kroner, bevilgede Stortinget nu i Løbet af nogle faa Aar $47\frac{1}{2}$ Million ekstraordinært til Styrkelse af Landets Værn. Denne Sum fordeltes med $22\frac{1}{4}$ Mill. til Landforsvaret og $25\frac{1}{4}$ til Søforsvaret. Følgen blev, at Norge

kom til at besidde en godt bevæbnet, kampberedt Hær og Flaade.

I Sverige var man 1864, hvad Ordning af Værnepligt angik,

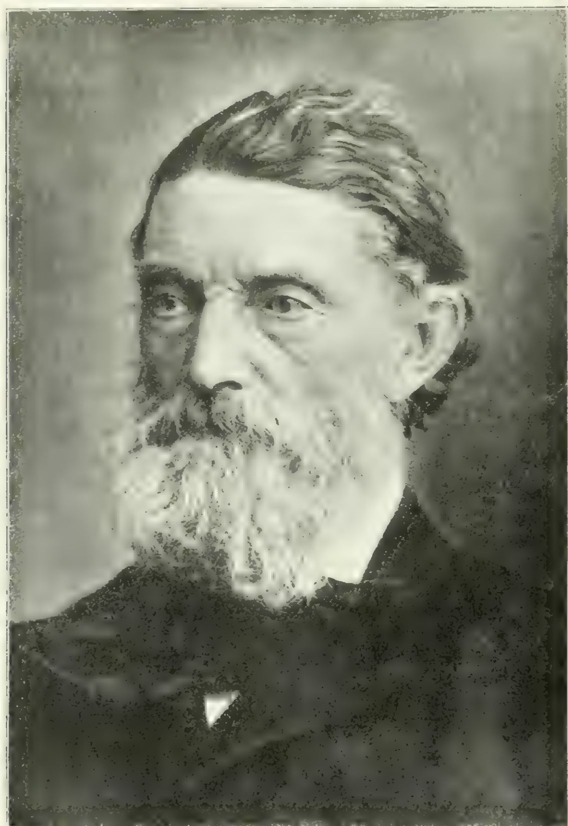


Fig. 150. Johan Sverdrup.

endnu ikke naaet ud over de gamle Forhold, der skrev sig fra, da Karl XI 1683 havde ordnet det herhen hørende. Da imidlertid Sveriges frie Forfatning 1866 var bleven omdannet i moderne Form, stod en Omordning af Forsvarsvæsenet som noget af det, der først paakrævedes. Aar 1872 indførtes den saakaldte „beväring“, hvorved den almindelige Værnepligt fastsattes. Fler-

tallet af Hærens værnepligtige indøvedes efter denne Ordning dog kun i en Maaned, saa at det herved skabte Værn maatte anses for meget ufuldkomment.

Der hørte en ydre Begivenhed af den mest truende Art til for helt at vække det svenske Folk og vise det Farerne ved ikke at have Forsvaret rede. I Finland, der siden dets Adskillelse fra Sverige 1809 var blevet styret mildt under russisk Scepter, var der allerede under Alexander III opstaaet visse Rivninger, der kunde tyde paa, at man i Sct. Petersborg stræbte efter at berøve det sin Særstilling som frit Storfyrstendømme. Striden døde dog atter hen. Og den nye Tsar Nikolaj II (Fig. 151) underskrev ved sin Tronbestigelse 1894 ufortøvet en Forsikring om at ville holde Finlands Grundlove.



Fig. 151. Kejser Nikolaj den Anden i Rusland.
(Efter Fotografi.)

Men i August 1898 blev General Bobrikof ansat som Generalguvernør i Finland, og i hans Udnævnelsesbrev udtaltes det udtrykkeligt, at han skulde gennemføre Finlands nøjere Forening med den øvrige Del af Tsarriget. Den 15. Februar 1899 udstedtes et kejserligt Manifest, hvorved Finlands Selvstændighed op-

hævedes. En Ansøgning fra det finske Folk om at maatte bevare Forfatningen ubeskaaren, blev afvist af Kejseren.

Siden da gik Finlands Russificering frem med Kæmpeskridt. Den finske Hær blev opløst, Ytringsfrihed kvalt ved Censur. En Masseudvandring blev Følgen. Men samtidigt viste der sig i det nordvestlige Finland mistænkelige Tegn. Jærnbaneanlæg af strategisk Betydning for Indfald i Sverige blev paaskyndede. Og derhos opførtes der i disse fjerne Egne Kaserner og Depotbygninger i Antal og af en Størrelse, der langt overgik, hvad almindelige Forhold krævede. Selv Stenene syntes at tale.

Disse Forhold vakte det svenske Folk af dets lange, trygge Ro. Man var med eet klar over Faren og enig om at imødegaa den. Allerede 1897 var man kortvarigt bleven opskræmt og havde bevilget næsten fordoblede Forsvarsudgifter. Den 14. Juni 1901 vedtog Rigsdagen en ny Lov om Hærens Uddannelse. Og fra nu af stilledes aarligt de rigeligste Midler til Forsvarets Raadighed. I Norrbotten begyndte man Anlæget af den stærke Fæstning „Boden“ ved Luleå til Spærring mod enhver Fjende, der fra Torneå i Finland maatte ville søge at trænge ind i Sverige. Til Fæstningsanlægene ved Boden er allerede mange Millioner anvendte. Paa samme Tid befæstedes andre udsatte Punkter af Landet, Hæren forsynedes med nye Vaaben og særlig Flaaden udvidedes i en overordentlig Grad. Den Redebonhed, hvormed man søgte at styrke Landets Værn, fremgaar af følgende Tal: Forsvarsudgifterne steg fra 23½ Million 1883 til 66 Millioner i Aaret 1902, 69 Millioner 1903, 75½ Million i hvert af Aarene 1904 og 1905, og 78½ Million i 1906. — Fra Aar 1908, da Virkningerne af Loven af 1901 fuldt er indtraadt, er Sveriges Hær og Flaade stærkere end Danmarks og Norges tilsammen. Et Værn saa kraftigt, som Sverige formaar at bygge, er hermed rejst mod den truende Fare fra Øst.

14

Der havde lige siden 1814 og 1815 hvilet nogen Uklarhed over Sveriges og Norges indbyrdes Forhold. Den Ligestilling indenfor den fælles Union, som Rigsakten af 6. August 1815 anviste, var ikke fuldt til Stede. Baade Unionens historiske Oprindelse — som en senere Indrømmelse til Norge, der jo først var afstaaet uden denne — og den blivende Forskel mellem de to Landes Størrelse tegnede et Billed paa skraa af de lovdragne Linier. Her som ved Kompasset var selve Misvisningen et Virkelighedsforhold, hvormed der maatte regnes.

Følgen heraf blev en indre Modsætning, en skæv Stilling mellem de ledende i begge Riger. Selv om de hver især trak lige fremad, trak de dog i forskellig Retning. Herved gik i de 90 Aar, Unionen bestod, nogle af begge Folks bedste Kræfter til Spilde.

Fra svensk Synspunkt set maatte det naturligt stille sig saa, at Summen af begge Landes samlede Kræfter vilde afgive det størst mulige Udbytte ved at forenes til Enhed. Derfor laa der en og samme Synsmaade til Grund, hvad enten Sverige tilbød at betale, hvad Norge efter Skilsmissen fra Danmark blev dette Land skyldig, eller man fastholdt at have en „Statholder“ i Norge, eller der foresloges en Ændring af Rigsakten til Gunst for en inderligere Forbindelse mellem de to Lande. Omvendt maatte hvert Forsøg paa at skabe nye Udtryk for Norges Selvstændighed, paa at uddybe Afstanden mellem Landene, stille sig for svensk Opfattelse som baade uberettigede og ukloge Udslag af norsk altfor vidt dreven Ømtaalighed eller rent uforklarlig Utrivelighed.

Fra norsk Synspunkt set tog alt sig anderledes ud. Unionsforbindelsen med Sverige var et historisk Uheld, der havde ramt Norge under dets Frihedsvækst og nu truede med at bringe denne i Skygge, idet den større Nabo tog Lys og Sol fra den. Frihedsvæksten var begyndt forlængst, allerede under Forbindelsen med Danmark. Den havde dengang kastet sit Genskin ned paa de danske Sletter, hvor den norske Bondes Frihed og

Odelsret havde ægget til at sprænge Stavnsbaand og Hoveriets Lænker. Sit herligste Udtryk havde den faaet i Grundloven paa Eidsvold 17. Maj 1814. Nu, da Unionens trange Tid var kommen, gjaldt det om at værne denne Frihed, Norges ypperste Eje. Hver Plet derpaa, selv den mindste, var Tab. Hvert nyvundet Udtryk og Pant derfor var Fremgang i Eje.

Sammenligner man Styrken af disse to Synsmaader, den svenske og den norske, saa var der en Forskel. Den svenske tog væsentlig Sigte paa det hensigtsmæssige, det rimelige, det sundt fornuftige. Bagved dæmrede dog Minderne om en svunden Stortid. Forbindelsen med Norge var ligesom en Erindringsmedalje om fordums Bedrift. Man agtede ikke at misbruge denne Forbindelse til ny Erobring, endsige Undertrykkelse. Men i selve Forbindelsen laa der Glans. Medaljen havde Værd langt ud over dens Metalværdi.

Midtpunktet i den norske Synsmaade derimod var ikke Fortiden, men Fremtiden. Alle Goder og Fordele ved Foreningen indrømmet, ja om saa Sverige var en Engel, der kun gik ud paa at føje Norge, saa snærede dog Forbindelsen. Den hemmede noget indre, noget nyt, der vilde frem, Rodskuddet i det norske Folk. Det var blevet sig bevidst som frit. Men det vilde videre. Det vilde fuldt udfolde sig. Ikke være en mindre Broder til en større, men være helt sig selv. Heller Enspænder for en Kærre end i Tospand for en Wienervogn.

Ifølge al Udviklings Lov maatte den norske Synsmaade vise sig at være den stærkeste. Den besad Vaarens Evne til at drage alle spirende Kræfter til Topskudet. Norges samtidige Foregang i Skønliteraturen, Bondebevægelsen i Landet, Venstres Magtkamp, Forsvarssagen, alt droges ind med og brød ustyrligt, ustandseligt paa mod Jordskorpens Tryk og Knopkapslers Hindring. Herimod ejede den svenske Synsmaade ikke andet end Høstens rolige Ret og kølige Klarhed. Paa en smuk Høsttids Vis anvendtes fra svensk Side Forbindelsens sidste Tid ikke til blot vigende at snærpe og bitre Frugten. Den fik ogsaa Lys og Sol til at modnes. Sverige havde Overlegenhed nok til under Udviklingens sidste Tid fortrinsvis at tænke paa Stormen fra

Øst og udvikle Værnet for begge herimod. Sit reneste Udtryk fik Forholdet mellem Sverige og Norge i Fælleskongens (Fig. 152) Færd under selve Adskillelsen.

15

Anledningen til Unionens Sprængning blev Spørgsmaalet om Udenrigsstyre og Konsuler i Udlandet. Som vi har set, var denne Sag 1815 bleven ordnet saaledes, at den svenske Udenrigsminister skulde forberede og i Statsraadet foredrage ogsaa Sagerne for Norge. De allerede ansatte svenske Gesandter i Udlandet overtog tillige Norges diplomatiske Hverv og blev saaledes ogsaa norske Embedsmænd. Det samme blev Tilfældet med de svenske Konsuler.

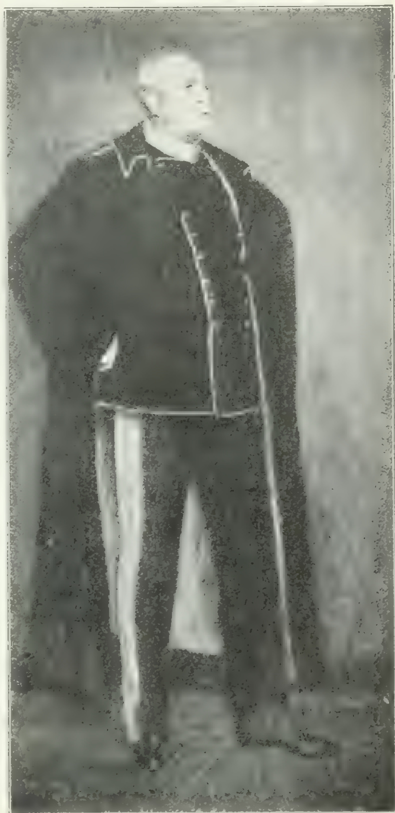


Fig. 152. Kong Oscar den Anden.
(Efter Maleri af Emil Österman.)

Det var en Selvfølge, at Norge ikke i Længden vilde føle sig fuldt tilfreds med denne Ordning. Ulemperne i Praksis kunde vel afhjælpes og blev ogsaa efterhaanden for en Del afhjulpne ved Ansættelsen af ogsaa norske Mænd i de fælles udenrigske Gesandt- og Konsulatposter. Men Spørgsmaalet om Udenrigsminister stod tilbage og syntes — i hvert Fald i formel Henseende — at indeholde en uløselig Vanskelighed. Thi at lade den fælles Udenrigsminister bestandig være en Svensker indeholdt en Tilsidesættelse af Norge. At lade Udenrigsministeren

vekselvis være en Svensker og en Normand lod sig vanskeligt passe ind i skiftende Ministerier og indeholdt desuden en Ubillighed mod det største af de to forenede Folk, Sverige. Endelig at hugge Knuden over ved til Stadighed at have to Udenrigsministre, en svensk og en norsk, vilde føre til en Dobbelthed i Styrelsen i Strid med selve Forudsætningen for den hele Ordning, Rigernes Union.

Spørgsmaalet kom frem i begge Lande 1885, men søgtes forgæves løst. Det var lige vanskeligt at klare, hvad enten man fastholdt det enkelt eller tilslørede det i Krav om særskilt norsk Konsulatvæsen, thi dette henhørte jo under Udenrigsministeren. Aar 1892 vedtog Stortinget Oprettelse af eget norsk Konsulatvæsen. Da Kongen imidlertid ikke vilde godkende nogen Beslutning herom, nedsattes endelig et Unionsudvalg af syv Mand fra hvert Rige for at finde en Ordning. Disse kunde imidlertid hverken indbyrdes, Folk med Folk, eller hver for sig enes om noget Fællesforslag. Venstreflertallet i Stortinget kom da 1898 atter til at danne Regeringen. Efter nogen Hvile bragtes Spørgsmaalet frem paa ny, idet Kongen Januar 1902 paa Foranledning af Udenrigsminister Lagerheim overdrog et nyt Fællesudvalg af svenske og norske Mænd at undersøge Muligheden for et særligt norsk Konsulatvæsen. Allerede et halvt Aar efter afgav dette Fællesudvalg en, mærkelig nok, enstemmig Betænkning. Denne førte til Nedsættelsen af et Fællesudvalg af begge Landes Ministerier, som derpaa kom overens om et Grundlag for videre Forhandling mellem Regeringerne („Kommunikéet“ af 24. Marts 1903).

Det syntes altsaa virkelig, som om det vanskelige Spørgsmaal nu skulde være sin Løsning nær. Men da det kom til Stykket, viste det sig, at Enigheden var en Fernis, der kun dækkede Konsulatvæsenet, knap naaede til Gesandtskaberne og fuldstændig forsvandt ved Spørgsmaalet om Udenrigsminister. Med andre Ord: det fremgik tydeligt paany, at Konsulatvæsenet ikke lod sig ordne uden i Forbindelse med Spørgsmaalet om Udenrigsminister. Selv ved det hensynsfuldeste Forsøg paa varig Tillukning af det mere overfladiske Stridsspørgsmaal om Konsuler i

Udlandet blottedes Nerven til Grundspørgsmaalet om Udenrigsministeren. Uoverensstemmelserne angaaende dette Punkt var saa store, at man Februar 1905 erklærede videre Forhandling herom for unyttig.

Denne Udgang vakte overordentlig Misstemning i Norge. Det, man ved Forhandlingernes Afbrydelse faldt tilbage paa, var jo netop den Ordning, som Norge ansaa for uudholdelig. To Gange i Løbet af en halv Snes Aar havde nu alle norske Partier sluttet sig afventende og enigt sammen i Haab om en Løsning. Da den ogsaa denne Gang udeblev, søgte man Grunden ikke i Sagens egen Natur, men i Svenskernes Utilbøjelighed til overhovedet at ville enes med Normændene om en Løsning. Den bestaaende Ordning medførte jo lutter Fordele for Sverige. Norge besluttede sig da til at afgøre Sagen uden Sveriges Medvirken. I Marts 1905 afløstes Ministeriet Hagerup af Ministeriet Christian Michelsen (Fig. 153), der holdt paa, at man burde følge den saakaldte „korte Lovlinje". I Maj 1905 vedtog Stortinget enstemmigt en Lov, der satte den 1. April 1906 som Frist for Oprettelsen af et særligt norsk Konsulatvæsen.



Fig. 153. Statsminister Christian Michelsen.
(Efter Fotografi.)

Ved denne Beslutning var Unionens Fællesskude rendt op paa et Skær, hvor den sad fast og truede med at knække over. Skæret var ikke et tilfældigt, som man pludseligt og uventet var stødt paa. Det var det logisk korrekte Skæringspunkt for begge Landes Selvstændighedskrav. Det var den Krog, hvorpaa Forbindelsen oprindelig var bleven ophængt, men hvor ogsaa, just fordi begge Halvdele i Mellemtiden var tiltagne i Velvære og Magt, Tyngden maatte hvile, Bruddet ske.

16

Spørgsmaalet blev nu, hvorledes Kongen vilde stille sig til den i Stortinget enstemmigt vedtagne Lov. Som tillige Konge i Sverige kunde han ikke godkende den. Men som enstemmigt vedtagen i Stortinget syntes den Norges sidste Ord. — Kong Oscar nægtede at stadfæste Loven. Det norske Statsraad indgav da Begæring om Afsked. Denne nægtede Kongen at modtage, idet han dog samtidig indrømmede, at han for Tiden ikke vilde kunne faa andre norske Mænd til Ministre (Fig. 154).

Man var her naaet til et Punkt, kørt fast i et Tilfælde, hvorom hverken Rigsakt eller Eidsvold-Grundloven gav nogen Oplysning, da det ikke var forudsat at kunne indtræde. Kongen havde uomtvistelig Vetoret, Ret til at nægte Lovens Stadfæstelse. Og det var Statsraadernes Pligt at forblive, indtil Kongen havde valgt andre Mænd til at føre Regeringen. Disse nye Statsraaders første Skridt vilde saa blive at kontrasignere Kongens Veto og herved paatage sig Ansvaret for den nye Kurs. Men naar nu saadanne nye Statsraader efter Kongens egen Erklæring ikke var at finde, hvor vidt strakte sig da de gamle Statsraaders Pligt, og hvor langt galdt Kongens Ret? Var de gamle Statsraader — imod parlamentarisk Skik — forpligtede til at kontrasignere en kongelig Beslutning og regere videre i aabenlys Strid med den Opfattelse, de selv repræsenterede? Eller var Kongens Vetoret udtømt med det samme, naar hans Vetoevne svigtede, idet han overfor et enigt Folk var ude af Stand til af dets Midte at skaffe

sig nogen Minister til at tage Ansvaret for hans Veto? — Forfatningen gav intet Svar.

Da hverken Kongen eller Statsraaderne vilde eller kunde give efter, afgjorde Stortinget Spørgsmaalet. Det huggede Knuden over. Den 7. Juni 1905 vedtog det enstemmigt en Beslutning, der lød saaledes: „Da Statsraadets samtlige Medlemmer har nedlagt sine Embeder, — da Hs. M. Kongen har erklæret sig ude af Stand til at skaffe Landet en ny Regering — og da den konstitutionelle Kongemagt saaledes er traadt

Da det er mig klart att
nogen anden regjering ikke kan
kan dannes, så bifalder jeg
ikke statsrådernes afskedsansög-
ninger.

Fig. 154. Kong Oscars Tilførsel til Statsraadsprotokollen i Statsraadsmødet 27. Maj 1905.
(Efter Sars: Norges Historie VI 2.)

ud af Virksomhed, bemyndiger Stortinget Medlemmerne af det i Dag aftraadte Statsraad til indtil videre som den norske Regering at udøve den Kongen tillagte Myndighed i Overensstemmelse med Norges Riges Grundlov og gældende Love, med de Ændringer, som nødvendiggøres derved, at Foreningen med Sverige under een Konge er opløst som Følge af, at Kongen har ophørt at fungere som norsk Konge.“ Samtidig med at vedtage denne Beslutning bad Stortinget Kong Oscar om at tillade, at en af hans Sønner eller Sønnesønner besteg Norges nu ledige Trone.

Imod denne Stortingets Beslutning nedlagde Kong Oscar en bestemt Protest, idet han henviste til, at hvad der forelaa ikke

var andet, end at han fuldstændig lovligt havde benyttet den ham tilkommende Vetoret.

Ved dette Brud mellem Konge og Storting var Sagen afsluttet som blot norsk. Men Norge var selvfølgelig ikke berettiget til paa egen Haand at ophæve Unionen. Den var en Kontrakt mellem tvende Parter og kunde kun hæves efter Overenskomst i Fællesskab af begge. Som Sveriges Konge sammenkaldte derfor Kong Oscar en urtima riksdag for at overveje, hvad der under de givne Forhold fra svensk Side var at foretage.

Urtima riksdagen traadte sammen allerede den 21. Juni. Den daværende svenske Regering fremlagde Forslag, som samtykkede i Unionens Opløsning paa milde Vilkaar. Uviljen paa riksdagen imod Stortingets egenmægtige Afgørelse var imidlertid baade almindelig og hos mange meget stærk. Regeringens Forslag blev derfor væsentlig skærpet under riksdagens Udvalgsbehandling, og som en Følge heraf fandt der et Regeringsskifte Sted. De store, politiske Partier blev alle ved deres Førere repræsenterede i det nye Ministerium, der i Overensstemmelse med riksdagens enstemmige Beslutning foreskrev helt nye og paa enkelte Punkter strenge Vilkaar for Sveriges Samtykke til Unionsforholdets Opløsning. Der rejstes først Tvivl om, hvorvidt Storthinget havde været et Udtryk for hele det norske Folks Vilje, da det uden Fuldmagt i dette særlige Øjemed havde fattet Beslutningen af 7. Juni. Dernæst blev det fra svensk Side opstillet som en ufravigelig Fordring, at Norge skulde sløjfe de Fæstninger, som det i Løbet af den sidste halve Snes Aar havde anlagt langs sin Grænse op til Sverige.

Mod den udtalte Tvivl, om Stortinget var Udtryk for Flertallet i Norge, tog den norske Regering hurtigt Stilling ved at foranstalte en almindelig Folkeafstemning i Norge allerede den 13. August. Denne udviste et aldeles overvældende Flertal for Stortingsbeslutningen om Unionens Opløsning. Udsendinge fra begge Regeringer mødtes derpaa i Karlstad (Fig. 155) for at komme overens om de af urtima riksdagen besluttede Vilkaar. Kun det ene, om de norske Grænsefæstningers Sløjfning, vakte væsentlig Strid. Den hidtil fredelige Afvikling truede med at udarte til

Brud, der maatte medføre Afgørelse ved Vaabenmagt. I sidste Øjeblik gav man dog fra norsk Side efter mod en ringe Ændring af Vilkaaret.

Den herved rejste, almindelige Misstemning i Norge udelukkede Muligheden af den naturlige og for Sverige bedste Løsning af Tronfølgerspørgsmaalet: at urtima riksdagen havde føjet sin Bøn til Stortingets om, at Kong Oscar vilde tillade en af sine



Fig. 155. De svenske og norske Regerings-Udsendinge i Karlstad.
Hellner, sv. Sekretær. Hammarskjöld. Staaff. Berg, sv. Sekretær. Vogt. Urbye, n. Sekretær.
Wachtmeister. Lundeberg. Michelsen. Berner. Lövland.
(Fotograferet af Blomberg, Stockholm.)

Sønner eller Sønnesønner at bestige Norges Trone. Meddelelsen om, at Unionen nu var lovformeligt hævet, fulgtes derfor kort efter af et Afslag fra Kong Oscar paa Stortingets oprindeligt udtalte Ønske. I en smuk og værdig Skrivelse sendte derhos Kongen sin Afskedshilsen til det norske Folk.

Under alle disse Begivenheder havde der fra den danske Regerings Side været Føling med begge Parter og en varm Bestræbelse gjort sig gældende hos denne for at kunne bidrage til Opnaaelsen af det for Norden bedste Udfald. Beredvilligt holdt man fra dansk Side begge Parter i Kundskab om, hvad der kunde have Betydning for Spørgsmaalets fredelige Løsning,

men afslog bestemt at træffe nogen Slags Aftaler med Norge om Kongevalg, saalænge Unionen endnu ikke var lovligt hævet og Kong Oscars endelige Svar paa den norske Henvendelse endnu ikke var givet. Med Rette udtalte det svenske Kongehus og den svenske Regering sin levende Paaskønnelse af det danske Kongehus' og den danske Regerings fuldt ud loyale Optræden.

Da Unionen var hævet og Kong Oscars Afslag sikkert, henvendte den norske Regering sig atter til Danmark om et Kongsemne herfra. Efter at Samraad var plejet mellem den danske og den svenske Regering samt mellem begge Landes Kongehuse, svaredes der fra dansk Side imødekommende paa den norske Forespørgsel. Prins Carl af Danmark krævede dog, førend endeligt Tilsagn gaves, at der ved en Folkeafstemning i Norge skulde skaffes Vished for, at det norske Folk ønskede ham til Konge. Den norske Regering og Stortinget gik ind herpaa. Afstemningen foretoges, og Udfaldet blev 79 Procent af de afgivne Stemmer for, og 21 Procent imod at faa Prins Carl til Konge. Med Kong Christian IX's Billigelse modtog derpaa Prins Carl det paa ham faldne Valg og antog samtidigt Navnet Haakon VII samt tillagde sin Søn Navnet Olav. Den 25. November 1905 ankom den nye Kongefamilje ad Søvejen til Kristiania (Fig. 156). Den 27. November 1905 aflagde Haakon VII (Fig. 157) i Kristiania Ed paa Norges Forfatning og overtog Landets Styrelse.



Fig. 156. Kong Haakons og Kronprins Olav's Møde med Statsminister Michelsen i Kristiania Fjord ved Kongefamiljens Komme til Norge 25. Novbr. 1905. (Efter Fotografi.)

17

Begivenheder som de, der er foregaaede i Norden 1905, afføder med Nødvendighed i Øjeblikket en talløs Sum af skiftende



Fig. 157. Kong Haakon den Syvende.
(Efter Fotografi.)

Stemninger, der som Overflade-Krusninger løber hen over de samtidiges Sind. Hvor naturligt end dette er, vanskeliggør det dog at blive Begivenhedernes rette Betydning vàr. Smaat og stort holdes ligesom for tæt for Øjet og syner derfor ens. Først



Fig. 158. Kong Frederik den Ottende.
(Efter Fotografi.)

ved med Flid at tage Afstand og indføje det skete i en større Udviklings Rækkefølge bliver det muligt for samtidige at klare sig hvad det er, de har oplevet.

Hvad er der da sket?

I den fremadrullende Begivenhedernes Strøm, som vi kalder Historie, er for første Gang efter over 500 Aars Forløb de tre nordiske Brødrefolk paa ny komne i samme Stilling til hinanden. Hvert af dem er atter selvstændigt og frit. Som da Haakon VI herskede i Norge, hans Fader Magnus i Sverige og hans Svigerfader Valdemar Atterdag i Danmark, saa hersker nu Haakon VII i Norge, hans Fader Frederik VIII (Fig. 158) i Danmark og hans Moders (Fig. 159) nære Slægtning Gustaf V (Fig. 160) i Sverige. I sin Spiralgang fremefter staar Udviklingen paa ny over samme Punkt som for et halvt Aartusinde siden, pegende paa samme Forhold og rettende samme Spørgsmaal til de tre Brødre.



Fig. 159. Karl XV's Datter, Dronning i Danmark Louise.
(Maleri af Amalie Lindegren i Nationalmuseet i Stockholm.)

De Forhold, som dengang krævede Svar, var de uvante, at Medbør ikke som i Vikingetiden bar sydpaa. Strømmen havde vendt sig. Gengældelsens Tid syntes inde. En overmægtig Fjende sydfra, Hansestæder og tyske Fyrster, truede nu med



Fig. 160. Kong Gustaf V.
(Maleri af Zorn.)

at erobre hvert af de tre nordiske Riger. Men i Nødens Stund vaagnede Enhedsfølelsen mellem Brødrene. Samlede agtede de at drive Fjenden tilbage, i Forening værne den Fædrenearv, som de enkeltvis ikke havde kunnet bevare: Nordens Selvstændighed.

Det var Folkungeætten, der syntes kaldet til at løse den store Opgave. Magnus var jo Konge i Sverige, hans Søn Haakon VI Konge i Norge. Og i sit Giftermaal med Valdemar Atterdags Datter Margrete fik Haakon Sønnen Olav. Over Olavs Tinding lyste da fra Vuggen Glans af fælles Ret til trende Kroner. Men Mulm kvalte Lysning. Olav døde pludselig 1387, kun 17 Aar gammel, som den sidste mandlige Ætling af de nordiske Kongeslægter. Ikke desto mindre greb hans Moder den store Tanke og førte den til Sejr. Norden blev eet.

Men Enhedstanken var nu, som Margrete selv, barnløs. Den kunde kun hævdes af een, der odelsbaaren dertil med Folkene forstod, at eet var dem helligt og dyrebart fremfor alt: Uafhængighed. Enheden kunde kun flettes af trestrenget Enighed, aldrig vindes ved Vold og Erobring. Fremmedfødte Konger i de enkelte Lande har siden da forsøgt herpaa. Men hvert Folk har i de forløbne femhundrede Aar med sit Blod givet Svar. Det svenske Folk 1523, det danske Folk 1659 og det norske Folk 1814. Hvad der er foregaaet 1905 er da kun, med Historiens sindige Forretningsgang, Seglet sat i det røde Lak, som hvert af Brødrefolkene har farvet med sit Blod, Seglet paa det fælles Frihedsbrev: alle tre er lige.

Men de forløbne femhundrede Aar har fremdeles æsket Svar af de tre Brødre ogsaa paa dette andet Spørgsmaal: Naar er I i Stand til med heldigt Udfald at værge Eder mod den bestandigt voksende Fare udefra? Er det, naar I, skøndt i Hjertet enige, møder hinanden med Mistillid og skjult Avind, som da I adskilte kæmpede for Eders fælles Tro under Trediveaarskrigen, og den ene snigløb den anden? Eller er det, naar I enige indadtil og udadtil staar broderligt sammen, som da Eders forenede Flaader skaffede Eder Fred, medens hele Evropa laa i Krig?

Svaret er ikke vanskeligt at give.

18

Begivenhederne i Aaret 1905, der har stillet de tre nordiske Brødrefolk paa ny som for 500 Aar siden, retter ogsaa paany — maaske for sidste Gang — det gamle Spørgsmaal til dem: Hvorledes vil I nu indrette Eders Samliv, og hvad vil I nu gøre for at bevare Eders Selvstændighed mod ydre Fjender? Med andre Ord: Hvad har Erfaringen lært Eder?

For enhver Nordbo, som med Hjemmets Forstaaelse betragter Nordens Historie i de forløbne 500 Aar, synes der ikke at kunne være nogen Tvivl om, hvilken Form for Samliv der er ønskelig. Erfaringen har tilfulde godtgjort, at de tre Brødrefolk har et og samme fælles Særpræg, der overskygger enhver anden Slægtlighed. De har alle tre samme Trang til Frihed og Uafhængighed. Hvor højt end Blodets Røst taler, hvor stærkt end fælles tusindaarige Minder banker, saa glemmes alt, Brødre bliver til Fjender, naar denne Frihedstrang krænkes. Og de er ømtaalige i saa Henseende. Kald dem rethaveriske, om Du saa vil. Men fra Oldtiden af har hver Bonde krævet at sidde i Ære og Fred paa sin Gaard, kendt sin Ret, hævdet den paa Tinge og med Værge. Som Bønderne, saa de Folk, de udgjorde. Og de 500 Aar, som de tre Brødre siden sidst er blevet ældre, har ikke svækket, men blot hærdet denne Trang til Uafhængighed.

Det synes da misligt med Dronning Margrete at ville forsøge at bringe disse tre Folk under eet Styre. Kun et ganske enkelt, heldigt Tilfælde, hvor hvert Folks Ret gennem Arvegang gjorde Enheden til Fælleseje, kunde muliggøre sligt. Og et saadant har endda ikke staaet sin Prøve. Det vides kun, at hvert Forsøg paa at lydlægge en af de tre under fælles Herredømme stadigt er bristet. Nordens politiske Enhed under een Hersker synes da kun et Drømmebilled. Muligt kan det engang blive til Virkelighed. De 500 Aar siden Dronning Margretes Død har dog hverken klaret det eller bragt det paaviseligt nærmere.

Men lige saa sikkert er det, at Fred og venligt Naboskab er

Grundbetingelsen for lykkeligt Samliv mellem de tre Brødrefolk. Lige frihedskære, af fælles Rod, med fælles Minder, hinanden jævnbyrdige i Tankesæt og Evner er de af Naturen henviste til som Brødre at holde sammen. Det Løsen, der skaber deres Samlivs Lykke, er ikke Enhed, men Enighed. De nordiske Folks Forening bestaar i enig Samvirken mellem tre frie, af hinanden uafhængige Folk, der stræber mod samme Maal.

Hertil synes de at have gunstige Betingelser. Thi foruden det dybest afgørende: Slægtskabsforholdet og fælles Udvikling har de hver især visse, vennesæle Smaaejendommeligheder, der gør indbyrdes Omgang og Forstaaelse mellem dem let. Som en Slags Erstatning for den fælles Staaen paa sin Ret — haard hos Svenske, voldsom hos Normænd, stædig-sejg hos Danske — har Naturen udrustet dem med et eget blødt Sindedrag bag ved dette Rettens stive Læbælte. Ingen Ven er saa fintfølende og hensynsfuld som en Svensker, saa trofast som en Normand, saa jævn og bøjelig som en Dansk. Er de tre Brødre først gennem Samliv naaet saa vidt i Forstaaelse, at de er blevne Venner, slippes Taget ikke mere. De holder indbyrdes sammen. De er skikkede til samdrægtigt Arbejde i Nordens store Fælles-Virke.

19

Hvori skal dette fælles nordiske Virke bestaa? Skal det ligesom i Oldtidens Vikingedage drives som et krigerisk Fællesbrus fra Norden ud over Evropa?

Den Tid er forlængst forbi, da de tre Brødre som raske Drenge legede Røvere. Nu er de blevne voksne og fornuftige. Tidens faste Haand har optugtet dem og lært dem: Gør ikke mod andre, hvad du ikke vil, at andre skal gøre mod dig selv. De ønsker kun Fred udadtil. Om end Øjet dugges, naar de ser, hvorledes Stormflod siden hin Tid har brudt paa, overskyllet og sænket nordisk Grund baade i Finland og Sønderjylland;

om end Hjertet bløder ved Tanken om de kække derude, der endnu under Havet trofast som Forstrandsrevle værner den fælles Grund — de tre Brødre pønser ikke paa ved Vaabenmagt at vinde den tilbage. Men de haaber, at Retfærd og Klogskab engang maa blive de raadende, maa højne Grunden, saa at det tabte atter bliver landfast.

Fred er Nordens Maal. De tre Brødrefolk ønsker at forblive nevtrale.

Der er jo nok af Fredens Gerning at tage vare hjemme. Endnu frisker Nordens kølige Luft Arbejdstrang i Arm og Sind. Endnu myldrer det frem paa Li, i Dal og paa Slette. Sol klækker ud, Mod tager fat, og Snille fører fremad. Lønnet Flid smiler jo alt som bølgende Sæd, hvor Liv laa i Dvale, paa Jæderens Myr, i Hallands Sten og paa Jyllands Hede. Og nye Opgaver banker paa og vil løses. De blinker i Fossernes Fald, der vil udfries og spredes som Drivkraft, som Lys og som Varme. De pibler i Lyngen som Drøm om Birk og Fyr paa Islands Vidder. De suser i Norrlands Skove, de kalder under Jorden med Malmklang ved Gellivare. Og ud vinker de paa Havet til øget Fiskedræt og nye Former for Langfart i det voksende Verdensstævne.

Her er nok at tage fat i, hvor tre mægter mere end een, og Sammenhold giver Kræfter. Naar Tiden dertil er inde, vil en fælles Toldgrænse betydeligt fremme baade Samfølelsen og Evnen til gensidig Støtte. I Forening besidder jo de tre Folk alt, hvad der kræves til at leve. Samlede bag en fælles Toldgrænse turde hvert af dem frit give sig hen til den Særvirksomhed, der lykkes det bedst.

Men baade før og efter vil alt, hvad der bidrager til at bringe de tre Brødrefolk indbyrdes nærmere, øge ikke blot deres Sammenhold, men deres Styrke. Fællesskab i Lovgivning, Samfundsliv og Aandsliv betyder ikke alene Fremgang i gensidig Bekvemmelighed, men Vækst i Selvfølelse, Vækst i Kraft. Thi det er nu engang saa, at materielt og aandeligt deler samme Kaar. Den Tilvirkning, som maa sygne hen, fordi den ikke lønner sig med et enkelt Land til Opland, blomstrer rigt, naar den

faar Afsætning i alle tre. Det Snille, der vantrives ved altid i smaa Forhold at føle sig lille, lærer Flugt og faar Vingefang, naar Forholdene bliver store. Sverige, Norge, Danmark, vil hver især blive noget andet og mere ved at plantes ud i Nordens Friland.

20

Det lyder smukt, at de tre nordiske Brødrefolk vil efter 1905 dyrke Enighed, leve i Fred ikke blot indbyrdes, men med hele Verden og derfor bevare fuldstændig Nevtralitet under Fremtidens Krige. At dette er en ønskelig Tilstand, er sikkert nok. At den kan oppyntes med allehaande Fremtidshaab, er lige saa sikkert. Men er den tillige mulig? Verden er nu engang ikke saa god, som den burde være. At Norden vil holde Fred med hele Verden er godt nok. Men sæt, at Verden ikke vil holde Fred med Norden. Hvad saa?

Vi staar her ved et af Nutidens mest brændende Spørgsmaal. Længslen efter Verdensfreden er vakt og lysner som Haab, som Krav i manges Sind. Den er bleven et Evangelium, der har samlet troende i Mængde og forkyndes som Fremtidens Religion. Men samtidigt dyrkes Krigen saa ivrigt og storartet som ingensinde tilforn. Den er vokset fra at være Krig blot mellem Naboer i Evropa til at blive Verdenskrig, hvor Verdensmagter fører Flaader over Verdenshave, og Menneskeliv, Menneskevelfærd og Penge ofres i et Omfang, som ingensinde før. Og hos den slagne vækker Krigens Udfald ny, haabløs, indre Krig og frister Nabo til fornyet Angreb paa Nabo (Frankrig og Tyskland). Krig synes vokset i samme Grad, som Afstande ved Fredens Midler er blevne overvundne.

Der er altsaa Rimelighed for, at de tre Brødres Beslutning om at holde Fred og forblive neutrale ikke vil blive respekteret af erobringslystne Naboer. Ingen har jo overhovedet Fred længere, end hans Nabo vil. Hvad vil da under saadanne Forhold være Brødrefolkenes Pligt?

Idealister i alle tre Lande har allerede tidligere forkyndt, at det var de smaa Landes Pligt at gaa i Spidsen for Fredssagen og afvæbne. De vil vel næppe skifte Mening, fordi et enigt Norden er et større Land end de tre enkelte hvert for sig. Og de har for saa vidt Ret, som selv et enigt Norden stadigt dog er langt svagere end hver af dets to Naboer, Rusland og Preussen. Fredsvenner vil altsaa kræve en nordisk ubevæbnet Nevtralitet.

Deres Grund er følgende: Det at føre Krig er at begaa Synd. At bevare Freden er at handle ret. Ethvert Folk bør handle ret og ved sit gode Eksempel bidrage sit til, at denne højere Moral bliver almindelig. At afvæbne og bevare Fred er altsaa paa eengang Maal og tillige Midlet til at udrydde Krig, forbedre Verden.

Hertil er at svare, at om Fred som Menneskehedens store Maal hersker der ikke synderlig Uenighed. Denne opstaar først, naar Talen er om Midlerne til at opnaa den. Og hvad det her foreslaaede Middel angaar, saa er der overvejende Sandsynlighed for, at det vil virke modsat af paatænkt. Thi Sveriges og Norges Afvæbning vilde indeholde en overordentlig stor Fristelse for Rusland til nemt at erobre de saa bekvemt liggende Landsdele, der ligesom selv tilbød sig ved at lægge sig blot. Og ganske det samme gælder Danmark overfor Preussen. Men i saa Fald vilde jo Nordens Arbejde for Fred have fremmet Krigen.

Og det blev selvfølgelig ikke derved. Rusland og Preussen vilde udskrive baade Mandskab og Skatter i Norden til Forøgelse af deres Hære og Flaader. At gøre Indsigelse herimod vilde for Nordens Befolkning være baade for silde og egentlig uberettiget. Den blev jo ikke behandlet anderledes end Befolkningen i Rusland og Preussen selv. Og forsøgtes i Norden paa dette Tidspunkt Modstand herimod, vilde denne let kunne knækkes. Det værnepligtige Mandskab havde kun Valget imellem enten ved Udvandring at forlade sit Fædreland eller at tjene under fremmede Faner i Krig mod dem uvedkommende Fjender.

Følgen af de nordiske Fredsvenners Middel til at fremme

Freden vilde da have været en dobbelt, dels at fremkalde Krig, hvorved Norden erobredes, dels at Nordens Beboere med Vold blev tvungne til herefterdags at deltage i dem ganske uvedkommende Krige.

En højere Moral, der medfører saadanne Følger, vækker med Grund den dybeste Tvivl om sig selv, ikke blot om dens Adkomst til at kaldes højere, men om dens Ret til overhovedet at gælde for Moral. Overfor den staar den simple Sandhed, som Virkeligheden lærer: For et lille Folk med større Naboer er, under Forholdene nu til Dags, Afvæbning Selvmord. At opgive Selvforsvar er Selvopgivelse. At kaste sig i Havet af Frygt for at drukne eller i Tillid til, at dér kan man ikke drukne, er lige urimeligt, hvad enten det foretages af en enkelt eller af et helt Folk.

For Flertallet af Nordens Befolkning vil Tanken om Selvopgivelse sikkert ogsaa ligge fjern, i Strid som den er med tusindaarigt Livssyn og Vaner. Flertallet vil mødes i Ønsket om at bevare de tre Landes Selvstændighed, altsaa at værne den, hvis den skulde blive truet. N o r d e n s F r e d b e v a r e s k u n v e d v æ b n e t N e v t r a l i t e t.

Det har sin Interesse at se, hvorledes Nordboernes yngste Frænder paa den anden Side Verdenshavet, Nordamerikanerne, med deres stærkt udviklede, praktiske, sunde Sans tænker om samme Sag, Nutidens store Spørgsmaal om Fred og Moral. Det er som møntet paa Nordens Forhold, naar Amerikas bekendteste Fredsven, Præsident Roosevelt, i sit Budskab af November 1905 til det nordamerikanske Folk udtaler: „Som Forholdene i Verden nu for Tiden er, er kun det Folk rustet til Fred, der forstaar at kæmpe, og som ikke gyser tilbage for Kamp, hvis den Time kommer, hvor K r i g e n k r æ v e s i d e n h ø j e s t e M o r a l s N a v n."

21

De tre nordiske Brødrefolk vil leve enigt sammen i Fred og søge udadtil at bevare Freden ved en væbnet Nevtralitet. Krig i Norden skal kun gælde Selvforsvar.

Herved rejses naturligt det Spørgsmaal: Hvorledes er Norden i saa Henseende stillet?

Hvormeget end Begivenhederne i 1905 hjemligt har haft Betydning for de tre Brødrefolk, udadtil har de ikke ændret deres Stilling. Norden befinder sig fremdeles udsat for den Strøm, der, som vi ovenfor saa, begyndte at tage Fart ved Midten af det sidst forløbne Aarhundrede.

Dens væsentligste to Kendemærker er, at Norden ikke som tidligere har Smaastater til Naboer eller dog en Stødpude mellem sig og den store. Sverige og Norge grænser umiddelbart til Rusand, der militært har opslugt Finland. Og Danmark har faaet til eneste Nabo Preussen, der efter at have erobret Sønderjylland har opslugt hele Nordtyskland tillige. Og begge disse to Stormagter er desforuden blevne ivrige Sømagter. Afskaaren 1879 fra Luft mod Syd ved Udelukkelsen fra Konstantinopel, og afskaaren 1905 fra Besiddelsen af Port Arthur eller en anden liges llet Udfaldsport ved Stillehavet, drives Rusland nu mod en isfri Havn ved Atlanterhavet. Og efter at have opnaaet at faa Kielerhavn og ved Kielerkanalen forbundet den med Krigshavnen Wilhelmshafen mener Preussen sig nu ved sin stærkt udviklede Flaade i Stand til at kunne trække Voddet op i de danske Farvande og under en kommende Krig i Bælt og Sund at kunne spærre Østersøen.

Med andre Ord: Stillingen for de tre Brødrefolk har tydeligt forværret sig. De har hver især faaet en Stormagt til Nabo, der af Hensyn til Søen attraar dem. Brødrefolkenes Politik kan være saa forsigtig og fredsommelig, som den vil. Selve deres Landes Beliggenhed indeholder en Opfordring til deres to Naboer til at bemægtige sig dem.

Man kunde maaske tænke sig, at denne Fare lod sig afvende ved smaa Midler og lidt Eftergivenhed. Enkelte har saaledes

ment, at de tre Rigers Fred er sikret, naar Danmark blot vil lukke Øjnene og under en Krig lade en tysk Flaade spærre Storebælt; og naar Sverige og Norge vil afstaa til Rusland deres nordlige Egne over til den ypperlige Havn ved Ofotfjord, Narvik. — Det turde dog vistnok vise sig, at her som saa ofte vil hver enkelt opnaaet Indrømmelse med Nødvendighed drage Kravet om en næste efter sig.

Thi selv om Danmark i tavs Passivitet fandt sig i, at en tysk Flaade besatte Sprogø og minespærrede Bæltet fra Halskov til Knudshoved, saa er Sagen ikke hermed omme. I det Øjeblik, man fra dansk Side udfører den paatænkte Uddybning af Drogden, gaar Hovedvejen til Østersøen for Fremtiden atter gennem Øresund. Men saa bliver Besiddelsen af København ubetinget afgørende for den, der vil spærre denne Hovedvej. Fra Forter paa Saltholm og Amager vil den kunne beherskes. Hovedstaden vil afgive et betydningsfuldt Støttepunkt for den Flaade, der hjælper at spærre Sundet. Men skulde alle heraf følgende Ønsker om Hovedstadens Afstaaelse o. s. v. efterkommes overfor Tyskland, saa betyder det Danmarks Underkastelse.

Og fra et tysk Flaadekravs Side er Sagen end ikke hermed omme. Den varige Besiddelse af hele Danmark maa staa som det ønskelige. Thi herved vil Tyskland blive sat i Stand til ikke blot at lade Flaaden yderligere vokse, men tillige at kunne forsyne den med talrigt, søvant Mandskab. Besiddelsen af Danmark betyder for Tyskland en afgørende Forøgelse og Forbedring af Flaaden samt det sikrede Herredømme over Østersøen. Kun et sidste Fremskridt vilde mangle endnu, men dette vilde sagtens heller ikke, naar det øvrige var opnaaet, forblive et blot tomt Ønske: Besiddelsen af Skaane. Herved vilde ikke alene Flaadeudgifter og Mandskab kunne forøges, men det vigtigste: Tyskland vilde være i Stand til at gaa „rationelt" frem og spærre Sundet hvor det er smallest, mellem Helsingborg og Helsingør.

Paa lignende Vis er Rusland stillet overfor Sverige og Norge. Selv om Sverige kunde tænkes at ville afstaa det metalrige Landskab Norrbotten og Norge hele Landet ned til Salten Fjord,

saa at denne og Piteelv i Sverige blev fremtidig Nordgrænse — det mindste som Rusland maatte kræve for at have uhindret Forbindelse med Havnebyen Narvik og fri Sejlads ud derfra gennem Vestfjorden — saa vilde dette dog kun ganske foreløbigt kunne mætte dets Trang. En Havn længer syd paa er selvfølgelig at foretrække. Trondhjem, Bergen, Stavanger, Kristianssand ligger bestandigt bedre som Krigshavne ved Atlanterhavet.

Idet saaledes Flaadens Krav og Ruslands Trang som Drypstensdannelser vil skride sydefter, indtil hele Norge er inddraget, maa Sverige med Nødvendighed følge med. Thi det ligger i Sagens Natur, at Rusland ikke vil kunne finde sig i at have et uafhængigt „Hinterland“ mellem sig og sin Flaade, hvorved denne jo under en Krig kunde tænkes at blive afskaaren fra Landforbindelse med Sct. Petersborg. Men i Besiddelse af Norge og Sverige vilde Rusland have virkeliggjort sin stolteste Sømagtsdrøm. Thi disse to Lande vilde delvis kunne betale og i hvert Fald helt og holdent kunne fortrinligt bemande den ypperste Stormagtsflaade.

Danmarks og Norges og Sveriges Stilling er da een og samme fra den Stund, da Herredømme paa Havet blev Genstand for Stormagternes Kapløb. Naturen har tegnet de tre nordiske Lande som en mindre og en større Klo udstrakte i Havet. To Landstormagter, der har faaet Smag for Søen, søger, den ene fra Syd, den anden fra Øst, at bemægtige sig hver sin af de to. Det er kun en ringe Trøst for de truede Folk, at hvis de tvende Stormagter engang virkelig skulde faa fuldt opnaaet, hvad de attraa, vilde de ifølge Forholdenes Natur straks nødes videre til indbyrdes Kamp mod hinanden.

22

De tre nordiske Brødrefolks Stilling vilde i Længden være haabløs, hvis de var alene med deres to mægtige Naboer. Intet vilde jo i saa Fald kunne hindre disse i under en foreløbig Enighed at dele dem, saa at Rusland tog Sverige og Norge, Preus-

sen Danmark. Først bag efter vilde der naturligt opstaa Krig mellem Erobrerne om den ene Fløj af Dobbeltdøren til Sundet, Skaane, og om Herredømmet paa Havet.

Men til Held for Norden har det endnu en Nabo eller Genbo, søværts, der baade er Stormagt og har Livsinteresser at hævde i nordiske Forhold. For England er, efter at det er kommet paa en venskabelig Fod med dets nærmeste Genbo Frankrig, intet evropæisk Magtforhold saa betydningsfuldt som Bevarelsen af et uafhængigt og stærkt Skandinavien.

Og dette er let forstaaeligt. Thi intet af de tre nordiske Riger har nogen Interesse, som er i Strid med Englands velforstaaede egne. De tre danner tværtimod, saa længe de forbliver selvstændige, en Slags Læbælte for det og tjener samtidigt paa engang som Forraadskamre og Afsætningsomraader. Men omvendt: I fremmed Stormagts Eje vilde de udgøre en Fare for Englands Stilling som første Stormagt paa Havet. Et Tyskland, der var i Besiddelse af Danmark med Island og en tilsvarende forøget Flaade, vilde ikke blot spærre England ude fra Østersøen, men kunne blive det en jævnbyrdig Modstander paa Havet. Og en russisk Krigshavn i Kristianssand, en russisk Orlogsflaade bygget for Ruslands uudtømmelige Pengemidler og bemandet med den skandinaviske Halvøs næsten lige saa uudtømmelige, dygtige Mandskab vilde true mere end Herredømmet paa Vesterhavet. Et samtidigt udført Stød tillands mod Indien og tilsøs mod Øriget selv med efterfølgende Landgang vilde kunne tilintetgøre England helt som Magt af Betydning.

Hvilket Tilfælde vi da end forudsætter, Preussens Erobring af hele Danmark eller Ruslands af Norge og Sverige, saa vil begge medføre en saadan Fare for England, at dette vil være henvist til for enhver Pris at maatte søge at hindre sligt.

Mellem disse tre Magneter er Nordens Fremtidsskæbne ophængt.

Opgaven for enhver nordisk Udenrigspolitik er hermed givet. Den maa gaa ud paa i enig Fællesoptræden at hævde de tre Rigers Nevtralitet. Det enes Undergang vil med Nødvendighed drage de to andres efter sig. Men idet denne Hævden af Riger-

nes Nevtralitet ganske af sig selv antager Form af Kampberedthed overfor de to mulige Angribere og Tillid til Hjælp fra den, hvis Skæbne bestemmes med Nordens, maa de tre Brødrefolk ikke heller lade sig drive ud af denne rygdækte Stilling og paa Forhaand tage Parti. Deres Maal er kun Nevtralitet. De bør under ingen Omstændigheder lade sig forlede til at blive stadige Forbundsfæller af England og saaledes tjene som Forposter og Murbrækkere for dettes mulige Angrebslyster mod de to Landstormagter. I Politik gælder engang for alle kun eet: Interesser. England trænger til Norden, Norden trænger til England. England hjælper sig selv, naar det yder det nevtrale Norden kraftigt Rygstød og Hjælp, hvis dettes Nevtralitet krænkes ved preussisk eller russisk Forsøg paa Erobring. Men det nevtrale Norden hjælper sig selv ved ikke at lade dette selvfølgelige engelske Rygstød forvandles til et Stød i Ryggen, fremad, ud af dets Nevtralitet, hvor denne ikke er truet.

Norden ønsker kun eet: at forblive nevtralt.

23

Den Forsvarsordning, som disse ydre Forhold synes at kræve af et enigt Norden, der vil hævde sin Nevtralitet, lader sig i de store Træk nogenlunde let overskue.

Det første, selvfølgelige Krav, der stilles til de tre nordiske Folk, er, at hvert især af dem opfylder sin Part af den fælles Forpligtelse: at være rede til at værne sin Nevtralitet. Som Danmark i de sidste 30 Aar ikke at kunne bestemme sig, men vakle imellem Befæstning af København eller Udvikling af Flaaden og sluttelig vælge en halv Fæstning, er en Brøde ikke blot mod Landets egen Selvstændighed, men mod det samlede Nordens. Thi de tre Folks Skæbne er uopløseligt knyttet til hinanden. Danmarks Undergang vil drage Skaanes efter sig, blotlægge den skandinaviske Halvø mod Syd og ustandseligt trøske den opefter. Kommer Angrebet nordfra, er Faren fælles. Norge erobres i Sverige, Sverige i Norge. Den første Hovedregel er derfor:

Intet Hul i Værnet, men trofast og ærligt Beredskab hos enhver.

Hvad Forsvarets Enkeltheder angaar, saa synes der at være fire Punkter, mod hvilke et fjendtligt Stød fortrinsvis maa blive ført. Skeer Angrebet nordfra, vil det rimeligvis blive rettet enten mod Havnen Narvik i Norge eller mod Fæstningen Boden i Sverige. Kommer Angrebet fra Øst, vil det vistnok blive ført mod Stockholm. Skeer Stødet fra Syd, vil det blive rettet mod København. Det er da hver af Folkenes Pligt, at befæste disse Punkter saa stærkt, som de formaar. Thi disse Pladser i fjendtligt Eje betyder Dødssaar. Herfra rulles Besiddelsen af det øvrige Land letteligt op. Og een Gang erobrede, opgives de ikke af en maalbevidst Fjende før end efter den haardeste Kamp, der vil koste hvert af Folkene langt, langt ud over, hvad den oprindelige Sikring havde krævet.

For Narviks Vedkommende synes Forsvaret lettest, den behørige, stærke Befæstning til Lands og til Søs naturligvis forudsat. En Overrumpling fra Søsiden vil kun kunne forsøges udført med den forholdsvis ringe Flaadeafdeling, der kan udsendes fra Arkhangelsk, og vil derfor med tilstrækkelig Agtpaagivenhed vistnok nogenlunde let kunne afværges. Hovedfaren ligger fra Landsiden. Men med fri Adgang fra Søen vil Norge være i Stand til her at samle en stor Del af sin Hær og anvende den til Forsvaret. For saa vidt Angrebet rettes alene over norsk Grund, vil ogsaa Jærnbanen syd paa over Gellivare til Luleå og Boden være en Tilførselsvej.

Sandsynligheden taler dog for, at Angrebet, selv om det især gælder Narvik, vil føres over svensk Grund fra Finland, saaledes at selve denne Jærnbane vil blive benyttet til russisk Angrebslinje. Idet baade Sverige og Norge saaledes er angrebne, vil Forholdet tillige skifte Karaktér for Angrebspunkternes Vedkommende. Narvik og Boden bliver gensidigt Flankestillinger til hinanden og kan, trods Afstanden, yde hinanden Hjælp ved hver især at true den fjendtlige Forbindelses-Linje.

Meget taler for, at Fjenden under disse Forhold vil nødes til at sætte al Kraft paa Angrebet af Boden, der frembyder den

Fordel for ham, at den efter en heldig Kamp muligt helt kan omringes. Omvendt vil ikke blot Sverige men Norge tillige være henviste til at gøre, hvad de formaar, for at forsvare Boden. Erobres denne og tilintetgøres her den svenske Hær, saa ligger Vejen aaben ikke alene til Stockholm, men ogsaa til Trondhjem. Og erobres denne sidste, saa kan Rusland roligt lade Narvik foreløbigt ligge. Men er Boden saaledes Nøglen til baade Sverige og Norge, saa er det et Spørgsmaal, der uden Tvivl vil blive Genstand for Drøftelser og Aftaler allerede i Fredens Dage, om det ikke er ogsaa i Danmarks velforstaaede Interesse og derfor dets Pligt i givet Tilfælde at yde ogsaa sin Hjælp til dens Forsvar. Ventes der, indtil Kampen er trukken længer sydpaa, saa at Faren bliver selvindlysende, turde det maaske være forsilde. Ganske det samme vil kunne gælde om Tidspunktet for Afsendelsen af en engelsk Landgangshær. Med slige Forhold for Øje synes det ogsaa klart, at Faren nordfra maa kræve saavel et befæstet Stockholm som norske Fæstningsværker ved Jærnbane-Adgangen til Trondhjem.

Er en Befæstning af S t o c k h o l m saaledes en nødvendig Sikring mod Faren fra Nord, saa synes den ligeledes at maatte kunne faa Betydning overfor et muligt Angreb fra Øst. Imod et saadant vil det nemlig vistnok vise sig, at den nuværende Dækning af Adgangen fra Søsiden ikke indeholder den fulde Sikring. En Overrumpling med uventet Landgang et eller andet Sted paa Kysten i Stockholms Län er en Mulighed, som man næppe helt vil kunne se bort fra. Begivenhederne saavel 1713 som 1809 indeholder en Lære, som det vistnok vil være klogt at tage Hensyn til. Baade aabent Vande og islagt Bro over Ålandsøerne kan under særligt ugunstige Forhold byde Vej for en uventet Fjende.

Men er Stockholm selv befæstet, vil heri ligge det bedste Værn mod ethvert Forsøg paa Overrumpling. Thi et Angreb af denne Art er ifølge Sagens Natur et meget voveligt Foretagende. Lykkes det ikke straks, vokser Sandsynligheden for, at det helt vil mislykkes. En Isbro er aldrig i Længden at lide paa. Og med aaben Sø vil i Løbet af en Uge en engelsk Flaade kunne være

tilstede og afskære den landsatte Styrke. Selve det, at Stockholm er befæstet og ikke lader sig overrumple, turde da maaske blive tilstrækkelig Grund til, at et Angreb af denne Art ikke foretages.

Det fjerde og mest udsatte Punkt er København. Denne Bys Beliggenhed ved en stor Færdselsaare, som den selv er interesseret i at gøre endnu mere befærdet (f. Eks. ved Drogdens Uddybning), indeholder en stadig Fare. Det vil være fristende under en Krig at sætte sig i Besiddelse af København, selv om Krigen slet ikke angaar Danmark, men føres mellem to fremmede Magter, f. Eks. England og Tyskland, om Adgangen til Østersøen. Begivenhederne i Foraaret 1904 og under „Marokko-Affæren" 1905—6 vil uden Tvivl, engang tilstrækkeligt oplyste, vise, hvor udsat Byen ved begge disse Lejligheder har været paa en Tid, hvor dens fleste Beboere sorgløst oversaae Faren. At Besiddelsen af København vil være afgørende under en Krig, hvori Danmark selv bliver indviklet, og som drejer sig om Landets Erobring, turde næppe trænge til noget Bevis. Er Landets Hovedstad med alle dens Krigsbeholdninger først i Fjendens Magt, saa er hermed videre Forsvar lammet baade til Søs og til Lands.

En Befæstning af København vil saaledes vise sig nødvendig af dobbelt Grund. Dels skal den under en fremmed Krig eller en blot optrækkende Udsigt til en saadan hindre, at den første den bedste af de uenige Parter forud bemægtiger sig denne bekvemt beliggende og vel forsynede Virkeplads. Dels skal den, naar Danmark selv bliver paaført Krig, hindre dets Erobring. Et stærkt befæstet København vil udgøre Hovedbetingelsen for Danmarks Nevtralitet.

At dette forholder sig saa og ikke for Danmark indeholder nogen uløselig Opgave vil fremgaa af en nærmere Betragtning af de Omstændigheder, under hvilke København kan vente Angreb. Hvis det blot drejer sig om en Krig mellem fremmede Magter, vil et stærkt befæstet København ikke indbyde til noget Forsøg paa forud at bemægtige sig denne By til Virkeplads. Hvor fristende end Besiddelsen af den kunde være, hvis

den kunde tages i en Haandevending, saa vil det efter al Sandsynlighed næppe kunne lønne sig først at ofre baade Tid og Kræfter paa dens Erobring. Dertil afgøres Søkrige nu til Dags for hurtigt. Danmark vil i saa Fald netop paa Grund af Københavns Befæstning helt kunne undgaa at indblandes i Krigen og nøjes med den ulige nemmere Rolle bagefter at vise Venlighed mod den sejrende Part.

Hvis derimod Krigen er Danmarks egen, og Landets Erobring søges opnaaet ved et samtidigt rettet pludseligt Angreb paa København af en tysk Flaade i Sundet og et til Sjælland overført tysk Armékorps, saa stiller Forholdene sig selvfølgelig vanskeligere. Det vil i saa Fald gælde om at kunne holde ud de to-tre Døgn, som udkræves til, at en engelsk Flaade kan være til Stede. Fra det Øjeblik, da denne har ryddet Øresund og Farvandene omkring Sjælland og dermed afskaaret det fjendtlige Armékorps fra enhver Forbindelse med Hjemlandet, vil Forholdene helt skifte Karakter. Faren for Udhungring er omme, idet København nu vil være i den livligste Forbindelse med Malmø og Sydsverige. Fjenden vil komme i en meget vanskelig Stilling paa Grund af den absolute Umulighed for Tilførsel af Krigsfornødenheder. Belejringen vil under disse ændrede Forhold have Udsigt til at mislykkes. Hvorvidt Danmark alene vil være i Stand til tilsidst at slaa og tilfangetage det afskaarne fjendtlige Korps, er vel tvivlsomt. Dette turde maaske blive et af de Tilfælde, hvori der efter forud truffen Aftale mellem de tre Brødrefolk ydedes Bistand af de to andre.

Under andre Tilfælde end det ovennævnte vil Københavns Indeslutning tillands og tilvands næppe indtræde, idet en engelsk Flaades Nærværelse i danske Farvande allerede fra Krigens Begyndelse vil udelukke sligt. Men selv i værste Tilfælde, hvor det kræves af Københavns Befæstning, at den skal kunne yde Værn mod fjendtlig Overrumpling indtil engelsk Flaades Komme, synes denne Opgaves Løsning ingenlunde uoverkommelig for Folkets Kræfter.

24

Foruden disse fire befæstede Punkter — Narvik, Boden, Stockholm og København — som Sikringen af Nordens Nevtralitet synes med Nødvendighed at maatte kræve, vil der endnu være nogle andre, som uden Tvivl vil stille sig som ønskelige. Hertil hører, som ovenfor berørt, Jærnbaneadgangen til Trondhjem. Fremdeles de alt nu tildels udførte Fæstningsanlæg til Dækning mod Søsiden af Byerne ved Havet lige fra Stockholm Kysten rundt til Trondhjem. I denne Række mangler dog for Tiden to Byer tilstrækkeligt Værn, skøndt de begge ligger meget udsatte. Det er Malmø og Helsingborg. Det vil sikkert vise sig hensigtssvarende at dække disse to, hurtigt voksende Endepunkter for Sveriges Jærnbaneforbindelse.

For Danmarks Vedkommende turde blandt andet Begivenhederne i Aaret 1905 paany have henledt Opmærksomheden paa det uheldige i at lade Nørrejylland henligge ganske uden nogen befæstet Samlingsplads. Det kan vise sig formaalstjenligt at have Mandskabet dèr til rede for i visse Tilfælde at tilkendegive Regeringens Vilje til at hindre, at dansk Grund benyttes uden Forlov som Angrebsvej syd paa. Og end mere vilde det kunne stille sig som nødvendigt under et tysk Angreb paa Danmark ikke at lade den største danske Landsdel henligge uden Forsvarspunkt. En Fæstning i Nørrejylland vil da uden Tvivl blive anset for ønskelig. Det er ikke usandsynligt, at den vil blive anbragt ved Kysten, da Søen ventelig et Par Døgn efter Krigens Udbrud kan være ryddet af engelsk Flaade.

Det ligger i Sagens Natur, at et nevtralt Nordens Forsvarsberedskab under de givne Forhold ogsaa vil ytre sig i Ordningen af de enkelte Landes bevægelige Værn, Hær og Flaade. Gensidige Aftaler om en vis Fællesplan i Ordningen vilde vel falde naturligt. Her skal kun antydes, at en større Bevægelighed i det hele maa blive Følgen. Hvis Hærene i visse Tilfælde skal komme til at virke sammen, vil det ligge nær at søge Evnen hertil fremmet ved Fællesøvelser af og til i Fredens Dage. At Flaadernes Opgave vil blive en anden og større end tidligere er

klart. De bliver ikke længer blot Kystforsvar og Minevagter i fordums Forstand. Der vil under Forsvaret af København være Smuthuller fra Karlskrona til Gøteborg. Den svenske Flaade kan faa til Opgave at afbryde Russernes Forbindelser i Ryggen ved Torneå. Og alle tre kan de blive kaldte som væbnede Ilbud og Deltagere i Englands store Kamp for fælles Sag i Vesterhav og Østersø.

Thi det maa ikke glemmes: det nevtrale Nordens Selvforsvar er ikke haabløs Færd, en Lilleput, der alene værger sig mod Kæmper. Norden er selv kun en Del af et større Hele, udgør kun delvis Stridens Genstand. Det, der foregaar, er, at de to Landmagter Rusland og Preussen med Vold vil til Havs, men drives tilbage af Havets nuværende Behersker, England. Det er det britiske Riges Livsinteresser, dets hele hidtidige Betydning som Sømagt, hvorom Kampen vil komme til at staa, hvad enten den saa vil blive ført ved Narvik, Boden, Stockholm eller København.

25

Det ligger nær for en nordisk Betragtning at tage et Skøn over Varigheden af den Fare, der truer Norden fra dets to store Naboer. Ikke for herpaa at bygge nogen Plan om at turde opgive Forsvar. Thi givet er det, at Faren er tilstede og er truende. Men den er jo først ret vokset til siden Midten af det forløbne Aarhundrede, da Preussen og Rusland begge fik Drift til at være Stormagter til Søs og vinde Flaadehavn vesterpaa. Maaske kunde et opmærksomt Blik da allerede nu øjne Tegn, der varslede Udsigt til, at det blot gælder om at holde ud, thi Uvejret maa engang tage af.

Det hjælper ikke her at henvise til, at Driften til at vinde Flaadehavn og Magt til Søs blot er en ny Form for Erobringstrang og som saadan fordømmelig. Derfor vil den ogsaa nødvendigvis ophøre af sig selv, naar Indehaverne, efterhaanden som Verden gaar fremad, bliver sig dens Ugudelighed bevidst.

Vikingers Ætlinger bør mindes, at den samme Trang har engang behersket deres Forfædre, og ærligt tilstaa, at naar de selv nu ikke længer besjæles af den, er Grunden ikke blot den, at Slægten er bleven ældre og fornuftigere, men tillige, at de er blevne de smaa. Det højeste, de kan tillade sig, er et lønligt Smil over, at Erobring nu foregaar i Civilisationens Navn, og at baade Tsarens og Kejserens Gud hver især ønsker netop Rusland eller Preussen udvidede. Det er dog sundt for Nordboere samtidigt at mindes, at ogsaa deres Forfædre i sin Tid plyndrede løs baade under Ravnebanner og under Korsflag.

Nej, Spørgsmaalet er et simpelt Magtspørgsmaal. Er der Tegn til, at Kræfterne hos de to Stormagter ville holde ud under denne uafbrudte Erobring, eller at de ville svækkes, og da hvor?

For Ruslands Vedkommende er Svaret vanskeligt. I det forløbne Aarhundrede har det først forgæves rakt efter Konstantinopel. Derpaa har det med rivende Fart bredt sig i Asien og tilsidst grebet efter Port Arthur. Her har det rørt ved den stærkt ladede, østlige Elektrisermaskines gule Knap og faaet saa voldsomt et Stød, at det er faret tilbage. Foreløbig synes dets Selvherskerdømme lammet. Men hvad vil den sandsynlige videre Følge blive? At det skulde kunne hurtigt gaa over til et frit Lands Vaner og helst ville dyrke egen, fredelig Udvikling er næppe troligt. Erobrings-Lyster vil uden Tvivl oftere som Kastevinde gaa over det bund-oprørte Folkehav.

Men hvilken Drift udefter vil Kolossen da halvbevidst ledes af? Vil den ikke nu, da dens Flaade er lukket inde mod Syd, og da den er spærret fra isfrit Hav mod Vest og Øst, stadigt eller dog blot i Øjeblikke med øget Kraft hige mod Nordvest?

Denne Mulighed er saa nærliggende, at den bør mane Norden til den største Agtpaagivenhed, til stedse at være kampberedt paa Post. Nægtes kan det dog ikke, at samtidigt har de nye Forhold delt Ruslands Kræfter og tvunget det til selv at maatte tage hemmende Hensyn baade til Øst og til Vest. Mod Øst har det faaet en mægtig Nabo i Japan-Kina, der efter al Sandsynlighed vil give det nok at skaffe med at dæmme op for den Udvidelsestrang, som herfra vil strømme det imøde. Og mod Vest har det

i Preussen faaet en Nabo, om hvis Venskabs Paalidelighed Fremtiden med Nødvendighed maa vække Tvivl.

En Hovedgrund til Ruslands Trang til Havn ved Atlanterhavet er, at det er blevet forfordelt og overfløjet af Preussen. Tidligere kunde Rusland nøjes med at have Havne ved Østersøen. England var det ganske vist overlegent til Søs. Men blandt Østersømagterne var Rusland den stærkeste Sømagt, og Danmark laa som et ret bekvemt anbragt Stykke Forland mellem det og England, spærrende for Indløbet. Men 1864 fik Preussen Kielerhavn, uden at Rusland opnaaede noget Vederlag. Og hurtigt er siden da den tyske Flaade vokset op til at være den russiske langt overlegen. Ruslands Havnebyer Libau, Riga, Reval og Kronstadt har nu kun fri Sejlads af Preussens Naade. Det var en blandet Høflighed, da Kejser Wilhelm i Sommeren 1905 i Spidsen for en stærk Panserflaade mødtes med Tsaren i Finlands Skærgaard. Tsarens egen Østersøflaade var ikke repræsenteret. Den laa ikke heller ved Kronstadt. Men tilbunds eller som Bytte ovre ved Japan.

Sligt behøver ikke at understreges med tysk Tykstreg for at bemærkes. Det var daarligt spillet, da Rusland overlod Preussen Kielerhavn. Preussen har nu stænget sin Nabo inde til Søs. Men Fremtiden synes med Nødvendighed at maatte føre Striden op paa Landjorden. Et Blik paa Preussens Forhold vil gøre dette tydeligere.

26

Preussen har i Løbet af Aarhundreder levet som Erobrer. Bestandigt er det blevet større. Størst har det gentagne Gange vist sig i Modgang, naar forbitrede Naboer havde skrevet dets Dødsdom, men det tappert holdt ud. En saadan Fortid afsætter Racemærker og forpligter. Det maa blive ved paa samme Vis. Dets Herskerhus maa, lydhør for Statens bærende Tanke, gaa videre, selv om Banen er fuld af Farer. Thi det kan jo ikke nægtes, at det er langt lettere som Rusland at være Erobrer i

det store, fjerne, halvciviliserede Asien end med Preussen at storme løs i Evropas Glasbutik. Alt her er overset og offentligt, den evige Ubændighed volder voksende Uvilje, og selv Vinding giver Skaar. Der sidder Glasskaar i alle Preussens nyeste Udvidelser, i Nordslesvig, i Hannover, i Elsass-Lothringen, i Herredømmet over Østersøen. Og Splinter har saaret de overvundne, der undslap, baade i Østerrig og Sydtyskland.

Men Vejen fører ustandselig videre. Der er Hæld i den. Lavinen maa rulle, selv med Udsigt til at splittes.

Allerede „Marokko-Affærerne" viser Preussens fortsatte Tilbøjelighed til at gribe til, naar Øjeblikket formentligt maatte vise sig gunstigt. Trang til Koloniudvidelse ligger i den lige Linje af Tysklands Udvandrings-Overskud og Flaadeforøgelse. Men selv om Tvisterne i Marokko bliver bilagt i Mindelighed, er der et andet Spørgsmaal, som synes at maatte føre til Krig.

Østerrig-Ungarns Stilling maa engang blive klaret. Den gamle Kejser Franz Joseph har formaaet i over en Menneskealder som Enhedsmærke at holde Rigets forskellige Nationaliteter sammen. Men ved hans Død vil Spørgsmaalet rejse sig med ny Kraft. Det synes kun at kunne løses paa en af to Maader.

Enten vil en ung østerrigsk Kejser være i Stand til for en Tid at holde Rigets modsatte Bestanddele sammen ved at begynde en Erobringskrig. Og her ligger ingen Opgave nærmere for en Habsburger end at genoptage den for en Tid afbrudte, gamle Kamp med Hohenzollerne om Herredømmet i Tyskland. Udbryder en saadan Krig vil Preussen blive fuldt sysselsat mod Syd, og Udfaldet vil muligt for lange Tider svække det.

Eller ogsaa vil ingen stærk Haand være i Stand til længere at holde den unaturlige Forbindelse mellem de forskellige Nationaliteter i det gamle østerrigske Monarki sammen. Femspandet vil rive sig løs og splittes. Men saa saare Opløsningen indtræder, vil Preussens Opgave her være klar. Det m a a søge at inddrage den tyske Del af Østerrig, hvor besværlig saa end Forøgelsen med halvt uvillige, katolske Undersaatter kan forekomme, og hvor faretruende end Besiddelsen af Triest kan stille sig med Middelhavspligter og Italiens sikre Fjendskab.

Som Vederlag synes Rusland henvist til mindst at maatte kræve Østerrigs polske Landsdele (Galicien og Bukovina). Men herved vil et gammelt, ondt Saar bryde op, Mindet om en af Evropas største politiske Misgerninger, Polens Deling. Dengang delte paa Preussens Anstiftelse de tre Naboer det ulykkelige Land. Naar nu den ene af de tre ikke er mere, vil Arven saae Splid. Thi tre Dele kan holde hverandre i Ligevægt, naar de strammes bagfra. Men ikke Totredjedel mod Entredjedel. Det mindre vil drages mod det større, Preussens polske Landsdele mod den under Rusland samlede, største Del af det gamle Polen. Der vil kun behøves den mindste Drivkraft, en Smule fri Forfatning eller Skin af Selvstændighed i russisk Polen, for at give Bevægelsen Fart. Rusland og Preussen ville i saa Fald paa Grund af Polen blive Dødsfjender. Og Saaret vil næppe kunne læges, thi Panslavismens Spydsod sidder deri og stinger videre indefter mod Bøhmen og Mähren.

Saa vil ved Preussens sidste og største Erobring (Østerrig) dets haardeste Tid være kommen. Preussen vil da have blivende Fjender mod Øst i Rusland, mod Syd i Italien, der harmes over Triest og Sydtyrol, mod Vest i Frankrig, der ikke glemmer Elsass og Lotringen, og mod Nord i England paa Havet.

Hvis ikke alle Regler slaar fejl, vil slige Forhold vistnok virke fordelende paa Faren for de tre nordiske Riger. Preussen vil faa nærmere Virksomhed end at udstrække sin Haand efter Danmark. Og Rusland vil vel, for en Tid, kunne nøjes med at sønderlemme Preussen.

Det synes da, som om det politiske Barometer, selv om det for Tiden viser truende Højtryk over Norden, tillige varsler Muligheden af, at Faren under sin nuværende Form ikke er „bestandig“.

27

Under Iagttagelsen af de politiske Udsigter for de tre nordiske Brødrefolk har vi ganske tabt en anden Fare af Sigte, som

vi dog tidligere ansaae for betydningsfuld. Det er den Fare for Forringelse, som ikke skrev sig fra Landtab, men fra Svind i Befolkningstilvækst, den Tilbagegang, der ytrede sig i, at andre Nationer ganske anderledes hurtigt tiltog i Folketal.

Vi blev denne Nordens forholdsvise Tilbagegang første Gang vàr omkring Aar 1700. Den stod i Forbindelse med andre Folks Overgang til Erhverv ved Industri. Og den fik rivende Fart, da man opfandt Dampmaskinen, og Kul blev Industriens daglige Brød. I Midterstriben af Evropa, fra England gennem Belgien og Nordfrankrig, Mellemtyskland helt over i Rusland, hvor der overalt findes Kullejer under Jordens Overflade, skød der nu en bestandig talrigere Befolkning frem. Dens Erhvervskilde syntes uudtømmelig, og med stigende Dristighed indlod den sig paa Fabrikation af alt, indtil den tilsidst forsynede ikke blot hele Evropa, men alle fem Verdensdele med sine Varer.

Ligeoverfor denne rivende Befolkningstilvækst er Nordens tre Folk forlængst blevne de smaa.

Hvorledes stiller nu Fremtidsudsigterne sig paa dette Omraade? Hvis det skal vedblive at gaa videre paa samme Maade som hidtil, synes Vilkaarene for de tre nordiske Folk kun ringe. Ganske vist er i Løbet af det sidste Aarhundrede deres Folkemængde vokset og Byerne tiltagne i Størrelse. Men samtidigt har de tre Lande afgivet et stort Befolknings-Overskud i Udvandring til Amerika. Og selv om Befolkningen hjemme er bleven fordoblet, saa at der i hvert Land af een Million er bleven to, forslaar dette ikke imod, at hos store Naboer er 25 blevne til 50. De store har Forspringet, og selve Forspringet er det, der fylder. Hvad hjælper det da Norden, at politisk seet vil truende Naboer maaske faa nok indbyrdes at skaffe, hvis de nordiske Folk selv talmæssigt og økonomisk skulle trykkes bestandigt dybere ned, indtil de tilsidst forsvinder blandt de Folkefærd, hvormed man overhovedet regner.

Besvarelsen af dette Spørgsmaal er i samme Grad vanskelig, som Sagen selv er betydningsfuld. Meget synes dog at tyde paa, at Spørgsmaalet ikke længer er et blot nordisk, men er gaaet over til at blive et fælles evropæisk. Med andre Ord, Faren

truer ikke længer Norden alene, men hele Evropa. Det synes nemlig, som om vor Tid har oplevet et af de store og afgørende Vendepunkter i Historien, der sætter blivende Skel mellem Fortid og Nutid. Det 20. Aarhundredes Begyndelse viser Træk, der kunde stemple det som Indgangen til et nyt Tidsrum i Verdenshistorien.

I en Sag som denne nytter det ikke at kræve Beviser, thi de viser sig først tydeligt bagefter, naar Udfaldet er afgjort og indtraadt. Det højeste man kan vente, er Paavisning af Tegn, der synes at tyde i bestemt Retning. Med alt Forbehold overfor den ringere Grad af Vished, der ad saadan Vej kun kan opnaas, har det i en Livssag som denne for de nordiske Brødrefolk sin Interesse at lytte til, hvorledes Tidens Tegn lader sig tyde.

En ikke usandsynlig Tydning lyder saaledes:

Den Forringelse, som hidtil har ramt de tre nordiske Folk, har nu strakt sig til hele Evropa. Hvad der er foregaaet og endnu under Begivenhedernes Støvsky kun halvt utydeligt lader sig til Syne, er, at Magtpunktet paa Jorden er ved at flytte sig. Den Kulturkraftens Vandring, som man hidtil i Historien har kunnet følge i dens Solvej fra Øst mod Vest — fra Flodlandene i Sydasien over Babylon, Ægypten, Grækenland, Rom, Mellemevropa — har nu fra England gjort sit Skridt over Havet. Kulturkraftens Tegn staar over Nordamerika og virker alt i Japan-Kina. Et Døgn i Menneskehedens Udvikling er ved at udrinde.

For Evropas politiske Stilling er Virkningen fælles. Alle de saakaldte Stormagter er blevne mindre, føler sig usikre og smaa i Forhold til de nye Folkelegemer med uhørt Overskud af Kraft, Nordamerika og Japan-Kina. En Anelse gaar gennem de fordums Stormagter i Evropa om, at det var et Blændværk, hvad man saa fast troede paa endnu for halvt hundrede Aar siden, at hele Jorden tilhører Evropa. Man føler det ligesom sitre i Kolonierne. Selv den yngste Kryhed med dens Tale om at slaa til „med pansret Næve“ er bleven tavs i dette Forhold. Alle holder sig rede til at liste sig bort fra den gamle Have, Kina, hvor man

endnu for faa Aar siden rask plyndrede løs og bød Opium som Tak.

De politiske Følger heraf rammer foreløbigt kun Regeringerne i Evropa. Men de sociale og økonomiske Følger rammer Folkene. Den væsentligste økonomiske Følge er, at Evropa ikke længer bestemmer Varepriserne. Magten herover er gledet vesterpaa. Saalænge den holdt sig alene i Nordamerika, maatte Virkningerne mildnes ved, at Arbejdslønnen dèr ikke er mindre end i Evropa. Prisen for Levnedsmidler i Evropa har vel gentagne Gange i den senere Tid været sat i Sving af den amerikanske Avl, og amerikanske Fabrikvarer har af og til ført økonomisk Krig med evropæiske, men hidtil har Virkningerne dog været mindre. Faren for Evropa er først ret indtraadt, efter at Japan er traadt ind i Rækken af de tilvirkende Lande. Hermed er, økonomisk, Sluserne aabnede for den saakaldte „gule Fare“.

I Japan og Kina arbejdes der ypperligt i en 10—11 Timers Arbejdstid for en efter evropæiske Forhold urimelig lille Dagløn. Der er Overflod i begge Lande, særlig i Kina, af baade Arbejdere og Kul. Tilvirkningen af alt det, Verden behøver, lige fra Synaale til Jærnskibe og Lokomotiver, fra Traad til Bomuldstøjer og Klæder o. s. v. vil da i det lange Løb uvilkaarligt drages derover. Først i Form af Filialer, som evropæiske Fabrikanter anlægger derovre for at udnytte den billigste Arbejdskraft. Siden som selvstændig Drift af Indfødte, der har lært dem Kunsten af.

Evropa vil ikke kunne holde ud i den herved opstaaende Kappestrid, thi ingen evropæisk Arbejder vil eller kan nøjes med en Dagløn som den kinesiske og japanske. Selv om denne maatte blive forhøjet ved Paavirkning fra Evropa, vil den dog i et uoverskueligt Aaremaal vedblive at være et alt ødelæggende Underbud. Følgen maa for Evropas Vedkommende blive, at Fabrikerne efterhaanden vil komme til at staa tomme. De mørke Kullejer tværs ind igennem Evropa, der engang fremkaldte og nærede Erhverv og talrig Befolkning, vil saa blive Udtryk for Mangel paa Agerbrug og for hungrende Overbefolkning. Der vil kun være eet Middel imod den overhaandtagende Fattigdom:

Udvandring enten til dyrkelige Dele af Landet selv eller til fjerne Kolonier. Men i hvert Fald maa de Hænder, der i mange Slægtled har været vante til helt andet Brug, saa tage fat paa det uvante Værktøj: Spade og Hakke.

Hvor hurtigt alt dette vil komme, er naturligvis umuligt at forudsee. Der vil en Tid kunne dæmmes op derimod ved Hjælp af Toldlove og Beskyttelser. Evropa vil maaske en Tid kunne fastholde Tilvirkningen til eget Husbrug. Men ogsaa denne maa ifølge de naturlige Love tilsidst gaa over til den, der yder billigst. Og alt gaar med Fart nu. Lykkelige er de Lande, der har nemt ved at anvise de arbejdsløse hjemligt Brug eller Omplantning til egne Kolonier. Men særligt uheldigt stillede er de Lande, der som Tyskland ikke ejer synderlig Plads hjemme til flere Agerbrugere og heller ikke besidder hertil tjenlige Kolonier.

28

Saaledes lyder, i sammentrængt Form, de Stormvarsler, som nogle af Historiens Meteorologer mener at kunne aflæse de sidste Aars store Begivenheder. De varsler ilde for Evropas Fremtid. Her er ikke Stedet til i det enkelte at prøve Værdien af en Tydning, hvis Paalidelighed dog først Udfaldet tilfulde vil kunne afgøre. Derimod ligger det nær for Skandinaviens Folk at søge at klare sig, hvorledes — Tydningens Sandsynlighed forudsat — deres Stilling maatte tegne til at blive under en saadan fælles evropæisk Tilbagegang.

S k a n d i n a v i e n s S t i l l i n g under slige truende Forhold synes at forme sig relativt gunstig.

Den Fabriksvirksomhed, som drives i de tre nordiske Riger, er for en Del af en egen Art. Den er enten halvt Kunstindustri og som saadan andre økonomiske Love undergiven end de almindelige, idet dens Pris mest afhænger af Tilvirkerens og Køberens Smag. Eller den er jordvokset, som Forædling af hjemlige Produkter og Drift paa Stedet selv. Mursten, Øl og Reparation af skadelidte, forbisejlende Skibe o. s. v. viger kun

trægt i Pris for Virksomhed paa den modsatte Side af Jordkloden. Til Rest bliver alligevel en Del Fabriksvirksomhed, særlig i Sverige, hvor Tilvirkning af f. Eks. Metalvarer og af Bomuldstøjer maatte synes blotstillet for den fælles Fare, der menes at true hele Evropa. Ogsaa her har Sverige dog et Forspring. Metallet findes i Landet selv. Fabriksvirksomheden har ikke væsentlig overskredet Nordens eget Forbrug og kræver i hvert Fald ikke hele Verden til Marked for at bestaa. Endelig drives den delvis ikke ved Kul, men ved Vandkraft. I denne sidste ejer Sverige og Norge desuden et uhyre Reservefond, der, om end mange af de nuværende Fabriker maatte bukke under og Tilvirkningsstederne flyttes, peger hen paa nye Veje og nye Former for Udnyttelsen af Naturkraft.

Selv om da Norden ikke helt vilde kunne gaa Ram forbi, synes dens tre Folk mindre udsatte for Følgerne af den muligt tilstundende Omvæltning end de andre evropæiske. Men hertil kommer en uvurderlig Fordel. Den Forskydning af Erhvervsmaade, den Ombytning af Virksomhed: Overgangen fra Fabriksdrift til Jorddyrkning, som hele Mellemevropa vilde tilraade sin Befolkning, men med Sorg maatte tilstaa ikke at kunne skaffe den Betingelserne for — den ligger i Norden lige for Haanden. Norden tæller for Tiden omkring 10 Millioner Indbyggere, men kan med Lethed af sit eget Skød ernære det dobbelte Antal. Det „lille Landbrug“ er her Fremtidens rige Spisekammer, hvortil Døren let lader sig aabne ved øget Flid og læmpelig Udstykning.

Hertil kommer endnu nye Næringsveje eller rette Udvikling af de gamle under de forandrede Verdensforhold. Skibsfart og Fiskeri vil efter al Sandsynlighed komme til at spille en betydeligere Rolle for Evropa end forhen. Norden vil her være heldigt stillet.

Aabner saaledes de fælles truende, mørke Udsigter for Evropa et lysere Udblik for Norden end for de øvrige Lande, bør de nordiske Folk dog ikke heraf lade sig forlede til Uforsigtighed. Det er sandsynligt, at den hele social-økonomiske Omvurdering og Forskydning vil fremkalde Uro og Folkerøre i Evropa. Nor-

den er her som den heldigst stillede kaldet til at vise særlig Besindighed. Det ligger ogsaa indenfor Mulighedernes Kres, at netop dette Folkerøre, der i Mellemevropa vilde kunne føre til Opstand og Revolution, maatte kunne friste en Regering til at bortlede Uroen ved at kalde til Krig mod Naboer. Norden bør være forberedt herpaa og ikke glemme just under disse Forhold at være forsvarsberedt.

De Kaar, som de tre nordiske Folk altsaa i værste Fald synes at have Fremtids-Udsigt til, er da, som Folkene selv, sunde og jævne. Ombord i et Evropa, der beskedent maa tilstaa, at dets Verdensherredømme er ved at udløbe, saa at det herefter maa nøjes med sin store Fortid og sin ærlige Vilje til fremdeles at virke efter Evne. I denne Kres en hædret Plads for Norden i Forhold til dets Størrelse og Iver for legemligt og aandeligt at brødføde en rødmusset Flok. Udkig fra Vinduet til Slægtningene derovre i den store Verdensdel, der nu fører an og faar klare sin Part af Sagen med „de gule“. Hjemme, som for Aartusinder siden, da Forfædrene betraadte Landet: den samme kølige Luft, det samme skiftende Sollys og friske Brus i Skov, paa Fjæld, paa Slette, de gamle, vante, hjemlige Vilkaar, der klarer Sindet, spænder Musklen og gør Arbejdet kært.

* * *

Derfor lyder til de tre Brødrefolk, hvorhen de saa vender sig, fra Fortid, fra Nutid og Fremtid, bestandig Nordens det ene og samme Løsen: Frit, enigt og paa Vagt.

Anmærkninger og Henvisninger til VIII Bog

Side 5. ELISABETH AF ENGLAND OG DEN UOVERVINDELIGE FLAADE er trykt første Gang i „Vort Forsvar“ 1902 Nr. 559—71. 25. Maj—9. Novbr.

S. 114. CHRISTIAN DEN FJERDE PAA KOLBERGER-HEIDE er trykt første Gang i „Vort Forsvar“ 23. Novbr. 1890 Nr. 259.

S. 130. SVENSKERNE PAA KRONBORG OG SLAGET I ØRESUND er trykt første Gang i „Vort Forsvar“ 1. Juli 1894 Nr. 353.

S. 141. [1] Om Slagets Enkeltheder se: Gerhard L. Grove: Samtidige Billeder fra Slaget i Øresund 1658, med 22 Billeder, i Tidsskriftet „Kunst“, 6. Aargang, København 1904.

S. 143. JENS KOEFOED OG OLE STENVINKEL er trykt første Gang i „Ude og Hjemme“ 1878 (16. Juni Nr. 37); anden Gang i lidt omarbejdet Skikkelse i „Vort Forsvar“ 1907 27. Januar og 3. Februar. Nr. 681 og 682.

S. 169. KØBENHAVNS FORSVAR 1658—60 tryktes første Gang som Artikel i „Vort Forsvar“, derpaa, 1893, som særskilt Bog (15,000 Ekspl.) blandt „Smaaskrifter udgivne af Foreningerne til Forsvarssagens Fremme“. Aar 1909 tryktes den som Afhandling i „Mindeskrift i Anledning af 250 Aarsdagen for Stormen paa København 10.—11. Februar 1659“, Gads Forlag, og paa Mindedagen i de af J. C. Ferslew udgivne og trykte Blade.

S. 198. DANMARK I AARET 1700 har tidligere været trykt i „Vort Forsvar“ 1. Septbr. 1889 Nr. 227.

S. 219. PREUSSENS FALD OG GENOPREJSNING har tidligere været trykt blandt „Smaaskrifter udgivne af Foreningerne til Forsvarssagens Fremme“. 1ste Oplag (15,000 Ekspl.) 1883; 2det Oplag (15,000 Ekspl.) 1893.

S. 265. A. D. JØRGENSEN har tidligere været trykt i „Illustreret Tidende“ 1897.

S. 275. CARL HALL har tidligere været trykt i „Berlingske Tidende“ 9. Maj 1908, „Vort Forsvar“ 24. Maj 1908 og i H. P. B. Barfod: „Carl Hall og Forsvarssagen i 60 Aar“. Kbhvn. 1909.

S. 283. DE TRE NORDISKE BRØDREFOLK udkom 1906 i tre Oplag og ledsagedes af følgende Fortale:

De ydre Omstændigheder ved dette lille Skrifts Fremkomst er følgende:

I Efteraaret 1905 ønskede Redaktionen af Tidsskriftet „Ord och Bild“ at give dets Læsere en Fremstilling af, hvorledes „Skandinavismen“ nu efter Aarets store Begivenheder tog sig ud fra et svensk og fra et dansk Synspunkt. I den Anledning henvendte Redaktionen sig til en bekendt svensk Mand og til mig om hver at besvare dette Spørgsmaal.

Emnet interesserede mig. Men jo mere jeg i Tankerne syslede dermed, des klarere blev jeg over, at den Form for Besvarelse, som jeg maatte ønske at give dette Spørgs-

maal, ikke vilde egne sig for et Tidsskrifts snævrere Ramme, da Forstaaelsen af Aarets Begivenheder efter min Mening netop afhang af, at de opfattedes som Led i Udviklingens store Hele. Jeg meddelte da Redaktionen, at jeg ikke saa mig i Stand til at levere den ønskede Artikel.

Men Emnet holdt mig desuagtet fast. Det var jo et Spørgsmaal, som Tiden selv rejste. Jeg søgte da at besvare det i den Form, som det efter min Mening syntes at kræve. Saaledes blev denne lille Bog til.

Af disse Oplysninger vil det fremgaa, at mine efterfølgende Udtalelser er af beskeden, rent individuel Karaktér. Jeg taler ikke paa nogen andens, endsige paa noget Partis Vegne. Mine Ord er hverken Prøveballon eller Program eller nogetsomhelst udover, hvad de udgiver sig for. De er kun simpelthen, hvad en dansk Mand har følt, tænkt og ment at forstaa, oplevede Begivenheder sete i Belysning af Fortidens og af, hvad der muligt vil komme. Mine Ord henvender sig til nordiske Landsmænd om en Sag, der angaar os alle, i Haab om at vække til Overvejelse, muligt til Modsigelse og herigennem til endnu bedre Forstaaelse, alt vel, naar blot til Gavn for det fælles nordiske Fædreland.

København, Januar 1906.

Tr.-L.

INDHOLD AF VIII BOG

OVERSIGT OVER HELE VÆRKETS INDHOLD

I BIND

II BIND

III BIND

IV BIND


004705715022

